كەمینەكانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست
كۆمەڵی كورد ١٩١٨-١٩٧٤

بەرگی یەكەم: ١٩١٨-١٩٣٠

ئامادەكردنی

ب. دەستانی

وەرگێڕانی

هیوا مەجید خەلیل

لە بڵاوكراوەكانی دەستەی ئینسكلۆپیدیای پارتی دیموكراتی كوردستان

٢٠٢٤

ناوی کتێب

کەمینەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کۆمەڵی کورد

بەرگی یەکەم: ١٩١٨-١٩٣٠

ئامادەکردنی:	ب. دەستانی
وەرگێڕانی:	هیوا مەجید خەلیل
دیزاینی بەرگ:	دیار سەعید شێخۆ پیرانی
دیزاینی ناوەڕۆک:	هێما ئەحمەد شێخۆ
سەرپەرشتی چاپ:	مستەفا نەجم فەیلی
ساڵ و شوێنی چاپ:	هەولێر-٢٠٢٤
چاپخانە:	دانیشفەڕ
تیراژ:	١٠٠٠

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی (٤١٩) ساڵی ٢٠٢٤ پێدراوە.

کەمینەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

گەڕانێك بە ناو ئارشیڤدا

ئـەم پڕۆژەیـە کـە پـتر لـە ٣٠ بـەرگ لەخۆدەگرێـت، تۆمارێکـی بەڵگەیـی لەسـەر بارودۆخـی ژمارەیەکـی بەرفـراوان لـە کەمینـە ئایینـی و نەژادییەکانـی جیهانـی عـەرەب لـە سـەردەمی مۆدێرنـدا دەخاتـەڕوو. بەبەڵگەکردنەکـە لـە ناوەڕاسـتی سـەدەی نۆزدەیەمـەوە دەسـت پێـدەکات تـا دەگاتـە چارێکـی کۆتایـی سـەدەی بیسـتەم. دوای ئـەم ماوەیـە، تـا ئێسـتاش زۆرێـک لـە بەڵگـە حکومییـەکان بـە نهێنـی ماونەتـەوە. لـە ڕووی جوگرافیاییـەوە، ئـەم کۆکراوەیـە وڵاتانـی عەرەبـی ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت و مەغریـب لەخـۆ دەگرێـت، بـەڵام ئـەو وڵاتانـەی عـەرەب نیـن، وەك ئێـران و تورکیـا، ناگرێتەخـۆ.

بەرهەمـە تەواوبووەکـە بـەم شـێوەیەی خـوارەوە ڕیزکـراوە. ڕیزبەندییەکـە بەگوێـرەی چاپـی بەرگـەکان بـووە، نـەک پەسـندکردنی بابەتێـک لەسـەر بابەتێکـی دیکـە.

کۆمەڵی جوولەکە لە وڵاتانی عەرەبیدا ١٨٤١-١٩٧٤.

- **کۆمەڵە ئایینییەکان لە ئۆرشەلیم ١٨٤٣-١٩٧٤ و کەمینەکان لە ئیسرائیل.**
- **کەمینە مووسڵمانەکان**

– کەمینەی مووسڵمان لە وڵاتانی عەرەبیدا

– کۆمەڵی دەروزەکان

– کۆمەڵی کوردەکان

- **کریستیان و کەمینەکانیتر**

– کەمینەی ئۆرتودۆکس، قیبتی، مارۆنی، ئاشوری، نەستوری، زەردەشتی و ئەوانیتر.

کۆمەڵی کوردی: ١٩١٨-١٩٧٤

بـە کۆتایـی هاتنـی جەنگـی یەکەمـی جیهانـی، کوردسـتانی سـەر بـە [ئیمپراتـۆری] عوسـمانی لەلایـەن پێنـج وڵاتـی خـاوەن سـەروەرییەوە بەڕێوەبـردرا، واتـە تورکیـا، ئێـران، عێـراق، سـوریا و یەکێتـی سـۆڤیەتی پێشـوو. ئـەم چـوار بەرگـە، کـە پشـت بە بروسـکە، نامە ئاڵوگۆڕکـراوەکان و ڕاپۆرتـە ڕەسـەنەکان دەبەسـتێت، نەخشـەی مێـژووی هاوچەرخـی کـورد لـە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا دەکێشـێت، و بـە ویسـتی کـوردەکان پێـش کۆنفرانسـی ئاشـتی پاریـس لـە سـاڵی ١٩١٩ دەسـت پێـدەکات و بـە داواکاریـی و گلەیـی و سـەرهەڵدانەکانی ساڵانی ١٩٢٠ و ١٩٣٠ی کوردەکانـی عێـراق بـەردەوام دەبێت، ئەم نووسراوانـە، ڕاپۆرتەکانی پەیوەسـت بـە پێگـەی سیاسـی و سـەربازی لـە کوردسـتانی ئێـران، بارودۆخـی سـنوورەکانی نێـوان ئێـران و عێـراق لە ماوەی جەنگـی دووەمی جیهانی، دەسـتێوەردانی ڕووسـیا، ئەڵمانیا و تورکیـا لـە ناوچەکـەدا، سیاسـەتی دەوڵەتـی تورکیا بەرانبەر کـوردەکان، کوردەکانی سـوریا، کوردسـتانی ئازەربایجان، پارتی دیموکراتی کوردسـتان بە سـەرکردایەتی مەلامسـتەفا بارزانی لـە سـاڵی ١٩٦١دا، تێکچوونـی پەیوەندییەکانـی نێـوان کـورد و حکومەتـی عێـراق لـە سـاڵی ١٩٦٥، لـە خۆدەگرێـت. دواییـن بـەرگ ئـەم بابەتانـە لەخـۆ دەگرێـت، نیەتـی ئەنجوومەنـی سـەرکردایەتی شـۆڕش لـە پاڵپشـتیکردنی پێشـنیازەکانی بـەزاز لـە حوزەیرانـی ١٩٦٦ کە بووە هـۆی چارەسـەری پرسـی کـورد لـە سـاڵی ١٩٧٠دا، چارەسـەرییەک کـە یەکسـەر ڕووبەڕووی ئاسـتەنگ بـووەوە، پلانـی ئۆتۆنۆمـی بۆ کوردەکان لە سـاڵی ١٩٧٤ کە لە لایـەن ئەنجوومەنی سـەرکردایەتی شۆڕشـەوە ڕاگەیێندرا و لەلایەن پارتی دیموکراتی سـەر بە بارزانی ڕەتکرایەوە و ک پێشـمەرگەکانی سـەر بـە بارزانـی، جەنگیـان لـە دژی سـوپای عێراق هەڵگیرسـاند.

هەواڵنامەی کتێب

ناوەڕۆک

١. ڕووماڵکردنی ڕاپۆرتەکانی کۆنفرانسی ئاشتی پاریس، ١٩١٩:

- یاداشتی وەزارەتی دەرەوە، بە ناونیشانی ‹خواستی کورد›، نووسراوی ژمارە ٣٢٩، لەلایەن سێر وینگێیت (Sir Wingate) کۆمسیاری باڵای بەریتانیا لە میسر، بۆ مستر ئە. ج. بێلفۆر (Mr A. J. Balfour)، وەزیری کاروباری دەرەوە، ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨. نووسراوی بڵاوکراوەی ژمارە (١/٨١٦٦) لەلایەن›کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردەکان› (Comite de l'Independence Kurds) سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەیی کورد، قاهیرە، بۆ سێر ر. وینگێیت [بە زمانی فەڕەنسی]، ٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨. یاداشتی ژمارە ٣٠٥٠، ٨ی کانوونی دووەمی ١٩١٨، بە ناونیشانی ‹کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد لە میسر›. هاوپێچ لەگەڵ دۆسیەی یاداشتی وەزارەتی دەرەوە بە ناونیشانی ‹خواستی کورد› کە نووسراوی ژمارە ٣٤٣ لە خۆدەگرێت لەلایەن سێر ر. وینگێیت بۆ ئە. ج. بێلفۆر لە ڕێکەوتی ٢١ کانوونی یەکەمی ١٩١٨، نووسراوە. هاوپێچ لەگەڵ داواکاریی ژمارە (٤/٨١٦٦) لەلایەن کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨. یاداشتی وەزارەتی دەرەوە بە ژمارە ٣٠٦٣، ٨-٢٠ کانوونی دووەمی ١٩١٨، بەناونیشانی ‹خواستی کورد›.
- یاداشتی وەزارەتی دەرەوە بەناونیشانی ‹خواستی کورد›، نووسراوی وەزارەتی دەرەوە بە ژمارە ١٣٣، ٢٣ی کانوونی دووەمی ١٩١٩ لەخۆ دەگرێت. هاوپێچ لەگەڵ نووسراوی ژمارە (١٢٨٩/١١) لەلایەن سێر کالسۆرپ (Sir Calthorpe)، کۆمسیاری باڵا، ئێستانبۆڵ، بۆ مستر ئە. ج. بێلفۆر، ٥ی کانوونی دووەمی ١٩١٩. یاداشتێك لەلایەن کۆمیتەی کوردستان، ئەستەمبۆڵ، ٢ی کانوونی دووەمی ١٩١٩، بۆ بەڕێز دەریاوان سێر هێنری کالسۆرپ (Admiral Sir Henry Calthorpe)، هاوپێچ لەگەڵ دۆسیەیەک لە یاداشتی وەزارەتی دەرەوە بە ناونیشانی ‹خواستی کورد›، یاداشتێک بە ناونیشانی [سەرنج گەلێک لەسەر خواستی کورد›، یاداشتێک لەلایەن شەریف پاشاوە بە ڕێکەوتی ١٤ی شوباتی ١٩١٩، خراوتەڕوو، بەڵام لە بنەڕەتدا بۆ ڕێکەوتی ٦ی شوباتی ١٩١٩ لە پاریس دەگەڕێتەوە کە بە زمانی فەڕەنسی و ئینگلیزییە.

- یاداشتی وەزارەتی دەرەوە بە ناونیشانی ‹داهاتووی کوردستان›، نامەیەک لە ژەنەڕاڵ شەریف پاشا، پاریس، بۆ سێر ل. ماڵت (Sir L. Mallet)، پاریس، [بە زمانی فەڕەنسی] لە ڕێکەوتی ٢٣ی شوباتی ١٩١٩. نامەیەک لەلایەن شەریف پاساوە بۆ لۆرد دێربی (Lord Derby)، باڵیۆزی بەریتانیا، پاریس، ٦ی حوزەیرانی ١٩١٩ [بە زمانی فەڕەنسی] کە پەیوەستە بە چاوپێکەوتنێک لەگەڵ سێر پ. کۆکس (Sir P. Cox)، هەروەها یاداشتنامەیەک، بە بێ ڕێکەوت، [بە زمانی فەڕەنسی]، لەسەر هەمان بابەت.
- یاداشتی وەزارەتی دەرەوە بە ناونیشانی ‹بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد›، نووسراوی وەزارەتی دەرەوە بە ژمارە ٤٥٦٤ لە ڕێکەوتی ٧ی تەمووزی ١٩١٩، لەلایەن ئێرل کۆرزۆن (Earl Curzon) لە کیدلستۆن (Keddlestone) بۆ وەزیری وەزارەتی دەرەوە. هاوپێچ لەگەڵ نووسراوی ژمارە ٧٩ لەلایەن ژەنەڕاڵ ج. گ. جلایتۆن، ئەفسەری سیاسی پلە باڵا، هێزی یەدەکی میسری (Egyptian Expeditionary force)، بۆ وەزیری کاوروباری دەرەوە، ٦ی حوزەیرانی ١٩١٩. هاوپێچ لەگەڵ ڕاپۆرتی ژمارە ٩١٤٧٩، لەلایەن کاپتن س. ل. وولی (C. L. Woolley)، بێ ڕێکەوت، بە ناونیشانی ‹بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد› [FO608/95].

٢. نووسراوی ژمارە (1268/M.1743) لەلایەن سێر ئە. کالسۆرپ، کۆمسیاری باڵا، ئەستەمبۆل، بۆ ئێرل کۆرزۆن، وەزیری کاروباری موستەعمەرات، ٢٣ی تەمووزی ١٩١٩، هاوپێچ لەگەڵ نووسراوێک بە ناونیشانی ‹سەرنجێک لەسەر بارودۆخی کوردەکان›، لەلایەن مێجەر ی. و. س. نۆئێل (E. W. C. Noel)، ئەستەمبۆل، ١٨ی تەمووزی ١٩١٩. هاوپێچ لەگەڵ ڕاپۆرتێک بە ناونیشانی ‹میزۆپۆتامیا: بڕیارەکانی بەریتانیا بۆ کوردستان (Mesopotamia: British Resolution with Kurdistan)›، لەلایەن بەشی سیاسی، نووسینگەی هیند، ٢٧ی ئابی ١٩١٩ [FO608/95].

٣. یاداشتی وەزارەتی دەرەوە، بە ناونیشانی ‹سەرنجی کوردەکان لەسەر بانگەشەی ئەرمەنەکان›، هاوپێچ لەگەل یاداشتنامەیەکی بێ ڕێکەوت لەلایەن سکرتێری گشتی کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد، قاهیرە، بۆ مستر ئە. ج. بێلفۆر، وەزیری

کاروبـاری دەرەوە و بـۆ سـەرۆکی شـاندی بەریتانیـا لـە کۆنفرانسـی ئاشـتی پاریـس [بـە زمانـی فەرەنسـی] [FO608/78].

٤. نـووسراوی ژمـارە ٥٩٦٧، لەلایـەن وەزارەتـی دەرەوە بـۆ مستر ئـە. ج. بەلفـۆر. وەزیـری کاروبـاری دەرەوە، ١٢ی ئەیلوولـی ١٩١٩. هاوپێـچ لەگـەڵ ڕاپۆرتێکـی زۆر زۆر نهێنـی لەلایـەن سـکرتێری کۆنفرانسـی ناوخـۆی بەشـەکان بـۆ کاروبـاری ڕۆژهـەڵات ی ناوەڕاسـت (Inter-Departmental Conference of Middle Eastern Affairs)، بـێ ڕێکـەوت، بـە ناونیشـانی ‹بارودۆخـی کوردسـتان› [FO608/95].

٥. یاداشـتی وەزارەتـی دەرەوە، بـە ناونیشـانی ‹کوردسـتان›، ڕاپۆرتێـك لەخۆدەگرێـت کـە لەلایـەن ژەنـەڕاڵ شـەریف پاشـا خراوەتـەڕوو، ٩ی تشرینـی یەکـەم ١٩١٩، [بـە زمانـی فەرەنسـی]، مێژوویەکـی کۆنـی گەلـی کـورد دەخاتـەڕوو [FO608/95].

٦. تەقریـری س.م.د (Cmd Paper) بـە ژمـارە ٢٦٢٤، ‹کۆمەڵـەی گـەلان›: بەڵگەنامـەی ژمارە ١: نامـەی ژمـارە: جۆراوجـۆ (miscellaneous)، ژمـارە (٣(١٩٢٦))، لەلایـەن حکومەتـی بەریتانیـا بۆ سـکرتێری گشـتی کۆمەڵەی گەلان و بۆ گرتنەبـەری ڕێکارەکانی ئەنجوومەنی کۆمەڵـەی گـەلان، لەنـدەن، ٢ی مـەی ١٩٢٦، هەروەهـا جنێـڤ، ١١ی مارچـی ١٩٢٦، بەناونیشـانی ‹دەستنیشـانکردنی سـنوورەکانی تورکیا-عێـراق و پیادەکردنـی مەرجەکانـی بەنـدی ٢٢ی پەیماننامـەی کۆمەڵـەی گـەلان بەسـەر عێراقـدا›، هاوپێـچ لەگـەڵ دوو نـووسراو: ڕێککەوتنـی نێـوان حکومەتـی بەریتانیـا و پاشـای عێـراق، واژووکراو لـە بەغدا، ١٣ی کانوونـی دووەمـی ١٩٢٦، [ڕێکەوتنەکـە هاوپێـچ نەکراوە]، یاداشـتنامەیەک لەسـەر بەڕێوەبردنـی ناوچـە کوردییەکانـی عێـراق، ٢٤ی شـوباتی ١٩٢٦.

- بەڵگەنامــەی ژمــارە ٢: ڕاپۆرتێــک لەلایــەن م. ئاندێــن (M. Unden) ســەبارەت بــە پیادەکردنـی مەرجەکانـی بەنـدی ٢٢ی پەیماننامـەی کۆمەڵـەی گـەلان بەسـەر عێـراق و هەروەهـا ئـەو بڕیارنـەی کـە بـە پشـت [بـەم مادەیـە] دەبەسـتن، لەلایـەن ئەنجوومەنی کۆمەڵـەی گەلانـەوە دەرچـووە، ١١ی مارچـی ١٩٢٦.
- بەڵگەنامــەی ژمــارە ٣: ڕاپۆرتێــک لەلایــەن م. ئاندێــن ســەبارەت بــە ڕاگەیاندنــی بــڕاوەی بڕیــاری ئەنجوومەنــی کۆمەڵــەی گــەلان لــە ١٦ی کانوونــی یەکەمــی١٩٢٥

کە پەیوەستە بە سنووری نێوان عێراق و تورکیا و ئەو بڕیارەی کە ئەنجوومەن دەریکردووە، ١١ی مارچی ١٩٢٦ [CO730/157/6].

٧. نووسراوێکی نهێنی لەلایەن سێر ف. هامفرێس (Sir F. Humphrys) کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا، بۆ بەڕێز لۆرد پەسفیلد (Rt. Hon. Lord Passfield)، وەزیری موستەعمەرات، ٢٣ی ئەپریلی١٩٣٠، پەیوەستە بە ناڕەزایەتی کوردەکانی عێراق لەبارەی ئەو بەڵێنەی سەبارەت بە جیاوکە تایبەتیەکانیان بە کورد دراوە و ئەم جیاوکانە بە شیاوی جێبەجێ نەکراون. یاداشتێکی بێ ڕێکەوت لەلایەن سێر ک. کۆرنوالیس (Sir K. Cornwallis)، ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ، باس لە هۆکارەکانی ناڕەزایەتی دەربڕینی کوردەکان دەکات، هەروەها ئەو ڕێکارانەی کە دەکرێت لە میانەیاندا ئەم ناڕەزایەتییانە لەبەین ببردرێن. هاوپێچ لەگەڵ دوو پاشکۆ: بەیانێک کە ژمارەی دانیشتوانی قەزا کوردییەکانی لیوای مووسڵ و لیواکانی کەرکووک، هەولێر و سلێمانی دەخاتەڕوو، لەگەڵ سەرژمێری فەرمانبەران بە پێی نەتەوەکەیان. ڕاگەیێندراوێک لەلایەن حکومەتی نوری پاشاوە، ٩ی ئەپریلی ١٩٣٠، باس لەوە دەکات کە ڕەشنووسی یاسایەک ئامادە دەکات کە زمانی کوردی ببێتە زمانی فەرمی لە ناوچە کوردییەکاندا [CO730/157/5]. نامەیەک بۆ بەڕێز نوری پاشا، سەرۆک وەزیرانی عێراق، لەلایەن شێخ حەیدەری حەفیدزادە و چەند کەسێکیترەوە، ١٣ی ئەپریلی١٩٣٠، سوپاسی [نوری پاشا] دەکات بۆ دەرکردنی یاسای زمانی کوردی [CO730/157/8].

٨. پوختەیەك لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی ژمارە ٨، لە ١٥ی مەی ١٩٣٠ گەیشتووەتە نووسینگەی موستەعمەرات، پەیوەستە بە نوێنەرانی کورد لە [پەرلەمان و حکومەتی] بەغدا و داهاتووی کورد لە عێراق [CO730/157/5].

٩. نووسراوێکی نهێنی لەلایەن سێر ف. هامفرێس، کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا، بۆ سێر ج. هاوپێچ لەگەڵ یاداشتێک بە ناونیشانی ‹کورد لە عێراقدا›، تایبەتە بە گفتوگۆی نێوان مەلیک فەیسەل و سێر ف، هامفرێس، کە لە ٢٠ی مەی ١٩٣٠ ئەنجامدراوە. لەلایەن مستر ڤ. هۆلت (Mr. V. Holt) لە ٢٠ی مەی ١٩٣٠، تۆمارکراوە [CO730/157/5].

١٠. نووسراوێکــی زۆر نهێنــی و شەخســی بــە ژمــارە (S. A.492) لەلایــەن ســێر ک. کۆرنوالیــس، ڕاوێژکاریــی وەزارەتــی ناوخــۆ. عێــراق، بــۆ بــۆ مێجــەر ح. و. یۆنــگ (Major H. M. Young) ڕاوێــژکاری لێژنــەی بــاڵا لــە عێــراق، ٧ی تەمــووزی ١٩٣٠، پەیوەســتە بــە مافــی کــوردەکان لــە ڕێکەوتننامــە نوێیەکــەدا [ڕێککەوتنــی ئەنگلــۆ-عێــراق]. نــووسراوی ژمــارە (S. A. 491) لەلایــەن سێر. ک. کۆرنوالیــس بــۆ لێکۆڵــەری کارگێڕیــی لــە لیواکانــی باکــوور، ٦ی تەمــووزی ١٩٣٠، بــاس لــەو هەنگاوانــە دەکات کــە حکومەتــی عێــراق دەبــێ بــۆ رازیکردنــی کۆمەڵــەی گــەلان و زۆرینــەی کــورد لــە دوو ســاڵی داهاتــوودا بهاوێژێــت، چونکــە بەندەکانــی پەیماننامەکــە چیــتر [پەیماننامــەی ســیڤەر] بوونــی نەمــاوە [CO730/157/5].

١١. تەلەگرامێــک لەلایــەن کەســە ناودارەکانــی ســلێمانی بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات، ١٠ی تەمــووزی ١٩٣٠، ناڕەزایەتــی دەربڕینێــک ســەبارەت بــە مافــی دانیشــتوانی کــورد. لەگــەڵ دۆســیەیەکی یاداشــتەکانی وەزارەتــی دەرەوە لەلایــەن مســتر ئێ. ب. بوییێــر (Mr. E. B. Bowyer)، ١٧ی تەمــووزی ١٩٣٠. هاوپێــچ لەگــەڵ خســتنەڕوی تێبینیــی زۆرتــر لەلایــەن مســتر ج. هــاڵ (Mr. J. Hall) لەســەر هەمــان بابــەت، ١٨ و ٢٢ی تەمــووزی ١٩٣٠، [CO730/157/5].

١٢. تەلەگرامێکــی نهێنــی و تایبــەت بــە ژمــارە ٢٢٦ لەلایــەن وەزیــری موســتەعمەرات بــۆ کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق، ١٥ی تەمــووزی ١٩٣٠، پەیوەســتە بــە ناڕەزایەتــی دەربڕینــی [کــوردەکان] لەبــارەی بــێ ڕێزیکــردن لەگــەڵ کــوردەکان لەلایــەن ئەفســەری خزمەتگوزاریــی تایبەتــەوە [CO730/157/5].

١٣. پوختەیــەك لــە یاداشــتی گفتوگــۆی نێــوان ســەرۆک وەزیرانــی عێــراق کــە لــە ١٥ی تەمــووزی ١٩٣٠، لــە نووســینگەی موســتەعمەرات ئەنجامــدرا و تایبــەت بــوو بــە نیگەرانــی کــوردەکان [CO730/157/5].

١٤. نووسراوێکــی نهێنــی و زۆر بەپەلــە بــە ژمــارە ٢٠٧٩، لەلایــەن جەعفــەر ئەلعەســکەر، نووســینگەی ئەنجوومەنــی وەزیــران، بــۆ رائیــس ح. و. یۆنــگ، کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق، ١٧ی تەمــووزی ١٩٣٠، داوای دەرفەتێــک دەکات بــۆ ســەردانکردنی ناوچــە کوردییــەکان بــە هاوڕێتــی وەزیرەکانــی داد و ناوخــۆ. هاوپێــچ

کتێب

لەگەڵ ڕێکارەکانی کۆبوونەوەی ئەنجوومەنی وەزیران کە لە ڕۆژی پێنج شەممە، ١٧ی تەمووزی ١٩٣٠ گرێدرا [CO730/157/5].

١٥. تەلەگرامی ژمارە ٣٣٩ لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق بۆ وەزیری موستەعمەرات، ١٨ی تەمووزی ١٩٣٠، پەیوەستە بە گلەیی و گازندەی کوردەکان [CO730/157/5].

١٦. تەلەگرامی ژمارە ٣٤٣، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٢١ی تەمووزی ١٩٣٠، پەیوەستە بە سیاسەتی حکومەتی بەریتانیا بەرانبەر کوردەکان [CO730/157/5].

١٧. یاداشتی وەزارەتی دەرەوە، لەلایەن مستر ج. هاڵ، نووسینگەی کۆڵۆنیال، ٢١ی تەمووزی ١٩٣٠، بەناونیشانی ‹بەڵێنە پێشنیازکراوەکان لەبارەی پرسی خوێندنی کوردی› [CO730/157/5].

١٨. تەلەگرامێك لەلایەن سەرۆک خێڵەکانی کورد بۆ وەزیری موستەعمەرات، لە ٢٢ی تەمووزی ١٩٣٠ گەیشتووە، داوا دەکات بەریتانیا کوردەکان بپارێزێت [CO730/157/5].

١٩. تەلەگرامی ژمارە ٢٧٤، لەلایەن وەزیری موستەعمەرات بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ٢٢ی تەمووزی ١٩٣٠، لە وەڵامی تەلەگرامی ژمارە ٣٣٩، لە ڕێکەوتی ١٨ی تەمووزی ١٩٣٠ کە پەیوەستە بە گلەیی و گازندەی کوردەکان [CO730/157/5].

٢٠. تەلەگرامی ژمارە ٣٤٦، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٢٣ی تەمووزی ١٩٣٠، پەیوەستە بە پرسی خوێندن لە ناوچە کوردییەکان [CO730/157/5].

٢١. داواکارییەك لەلایەن عەزمی بەگی بابان و واژوکارانی داواکە، سلێمانی بۆ سکرتێری کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ، ٢٦ی تەمووزی ١٩٣٠، داوای پێکهێنانی حکومەتێکی کوردی لە ژێر چاودێری کۆمەڵەی گەلان دەکات. هاوپێچ لەگەڵ وەڵامی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بێ ڕێکەوت، باس لەوە دەکات کە داواکارییەکە خراوەتە بەردەم حکومەتی عێراق تا تێبینییەکانی خۆی لەسەری بخاتەڕوو و دواتر لە

ڕێکەوتی ٢١ی ئابی ١٩٣٠، نێردراوە بۆ وەزیری موستەعمەرات [CO730/157/5].
٢٢. یاداشتی نووسینگەی موستەعمەرات بۆ سێر گ. گریندل (Sir G. Grindle) لەلایەن مستر ج. هاڵ، نووسینگەی موستەعمەرات، ٢٦ی تەمووزی ١٩٣٠، سەبارەت بە پێداویستییەکانی خوێندنی کوردی، هاوپێچ لەگەڵ یاداشتی زۆرتر، ٢٨ی تەمووزی ١٩٣٠ و ٢ی ئابی١٩٣٠، هاوپێچ لە ناو دۆسیەیەکدا لەگەڵ: یاداشتی نووسینگەی موستەعمەرات بۆ سێر گ. گریندل لەلایەن مستر ج. هاڵ، ٦ی ئابی١٩٣٠، لەگەڵ یاداشتی زۆرتر، ١١-١٦ ئابی١٩٣٠، یاداشتەکانی نووسینگەی موستەعمەرات، لەلایەن مستر ج. هاڵ بۆ مستر ویلیامز (Mr Williams)، ٢١ی ئابی١٩٣٠، یاداشتەکانی نووسینگەی موستەعمەرات، لەلایەن مستر ج. هاڵ بۆ مستر ویلیامز، ٢٧ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە داواکاری کوردەکان بۆ کۆمەڵەی گەلان، هاوپێچ لەگەڵ یاداشتی زۆرتر، ٢٨ی ئابی١٩٣٠- ٢ی ئەیلوولی ١٩٣٠، ٦-٢٠ ئەیلوولی ١٩٣٠، [CO730/157/5].
٢٣. نووسراوی زۆر نهێنی بە ژمارە ١٦٥، لەلایەن مێجەر ح. و. یۆنگ، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ بەڕێز جەعفەر پاشا ئەلعەسکەری، سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بە وەکالەت، بەغدا، ٢٨ی تەمووزی ١٩٣٠، پەیوەستە بە دڵگرانی حکومەتی تورکیا سەبارەت بەو سیاسەتەی کە حکومەتی عێراق بەرانبەر کوردەکان گرتوویەتییەبەر [CO730/157/5].
٢٤. تەلەگرامی نهێنی بە ژمارە ٢٨٠، لەلایەن وەزیری موستەعمەرات بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ٢٨ی تەمووزی ١٩٣٠، پەیوەستە بە گفتوگۆیەک لە نێوان سێر ف. هامفریس، مەلیک فەیسەڵ و نوری پاشا و بۆچوونەکانیان لەسەر پرسی کورد [CO730/157/5].
٢٥. نامەی نهێنی ژمارە ١٥٦، لەلایەن سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا، بۆ عەبدوڵا ئەفەندی ئەلحاجی، سکرتێری تایبەتی بەڕێز ڕێگنت (Regent)، بەغدا، ٢٩ی تەمووزی ١٩٣٠، سەرنج دەخاتەسەر بڕیارەکەی ئەنجوومەنی وەزیران کە تایبەتە بە ڕەفتاری کوردەکان و ئەو ڕێکارانەی کە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ پرسی کورد پێویستە بگیرێنەبەر [CO730/157/5].

٢٦. نووسراوی زۆر زۆر نهێنی بە ژمارە ١٧١، لەلایەن مێجەر ح. و. یۆنگ، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بەغدا، بۆ بەڕێز جەعفەر پاشا ئەلعەسکەری، سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بە وەکالەت، ١ی ئابی١٩٣٠، تایبەتە بە پرسی کورد، هەروەها لەگەڵ ئامادەکردنی ڕەشنووسی بەیانی پێشنیازکراو بۆ سەرۆک وەزیران [لەبارەی پرسی کورد] [CO730/157/5].

٢٧. تەلەگرامی ژمارە ٣٦٠، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٢ی ئابی١٩٣٠، باس لەوە دەکات کە ڕێکەوتنی کۆتایی بەدەستهاتووە سەبارەت بەو لێدوانانەی لە ناوچە کوردییەکان دەدرێت [CO730/157/5].

٢٨. داواکارییەک لەلایەن عەزمی بەگی بابان و واژوکارانی داواکارییەکە، سلێمانی، بۆ کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ٣ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە داواکاری کۆمەڵەی گەلان لەبارەی داخوازییەکانی کورد تا لە ڕێی دەسەڵاتی ئینتیداب بخرێتە بەردەم سکرتاریەتی [لێژنەی باڵا] [CO730/157/5].

٢٩. پوختەیەك لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی، ژمارە ١٦، ٤ی ئابی١٩٣٠، بەناونیشانی ‹کوردستان› [CO730/157/5].

٣٠. نووسراوی نهێنی ژمارە ٢٣٠٠، لەلایەن جەعفەر ئەلعەسکەری، سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بە وەکالەت، بۆ مێجەر ح. و. یۆنگ، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ٥ی ئابی١٩٣٠، هاوپێچ لەگەڵ بەیانێک کە لەلایەن ئەنجوومەنی وەزیرانەوە داڕێژراوە تا جەعفەر ئەلعەسکەریی لە کوردستان پێشکەشی بکات، هاوپێچ لەگەڵ ڕەشنووسی یاسازی زمانە خۆجێیەکان کە لەلایەن ئەنجوومەنی وەزیرانەوە پەسەندکراوە. [CO730/157/5].

٣١. تەلەگرامی ژمارە ٣٦٣ لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٥ی ئابی١٩٣٠، باس لەوە دەکات کە ئەنجوومەنی وەزیرانی [عێراق] یاسای زمانە خۆجێیەکانی پەسەندکردووە [CO730/157/5].

٣٢. تەلەگرامی ژمارە ٣٦٣ لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٥ی ئابی١٩٣٠، باس لە دەقی ئەو گوتارە دەکات کە

لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت بۆ کوردەکان پێشکەش دەکات کە تایبەتە بە ڕێکەوتنی [ئەنگلۆ-عێراق] [CO730/157/5].

٣٣. نووسراوی نهێنی ژمارە (P. O. 176) لەلایەن سکرتاریەتی کۆمیساری باڵا لە عێراق، بەغدا، بۆ بەڕێز جەعفەر پاشا ئەلعەسکەری، سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بە وەکالەت، ٦ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە پرسی سنوور لە نێوان عێراق و تورکیا [CO730/157/5].

٣٤. تەلەگرامی ژمارە ٢٩٣ لەلایەن وەزیری موستەعمەرات بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ٦ی ئابی١٩٣٠، لەبارەی سیاسەتی [حکومەتی عێراق] بەرانبەر کوردەکان [CO730/157/5].

٣٥. تەلەگرامی ژمارە ٣٦٤، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٦ی ئابی١٩٣٠، دەقی لێدوانی سەرۆک وەزیران بە وەکالەت لەبارەی کوردەکان دەخاتەڕوو [CO730/157/5].

٣٦. نووسراوی ژمارە ٢٣٢٥، لەلایەن جەعفەر ئەلعەسکەری، سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بە وەکالەت، بۆ مێجەر ح. و. یۆنگ، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ٦ی ئابی١٩٣٠، تایبەتە بە یاسای زمانە خۆجێییەکان، هاوپێچ لەگەڵ بڕیاری ئەنجوومەنی وەزیران، ٦ی ئابی١٩٣٠، [CO730/157/5].

٣٧. نووسراوی نهێنی ژمارە ٢٣٢٥، لەلایەن عەبدول عەزیز ئەلموزەفەر، وەزیری کاروباری دەرەوە بە وەکالەت، عێراق بۆ سکرتاریەتی [لێژنەی باڵا]، خانەی مەندوبی سامی، بەغدا، ٩ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە بزووتنەوەی کورد و حکومەتی عێراق، هاوپێچ لەگەڵ نامەی ژمارە ٢٤٩٥، لەلایەن عەبدول عەزیز ئەلموزەفەر بۆ وەزیری خاوەن دەسەڵاتی (Minister Plenipotentiary) تورکیا لە بەغدا، ٩ی ئابی١٩٣٠، [CO730/157/5].

٣٨. تەلەگرامی ژمارە ٣٧١، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ١١ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە خستنەڕووی داواکارییەکانی کورد، هاوپێچ لەگەڵ وەڵامی تەلەگرامی ژمارە ٢٩٩، ١١ی ئابی١٩٣٠ [CO730/157/5].

ھەولێرنامەی کتێب

٣٩. ڕاپۆرتی زۆر نهێنی ژمارە (I/S/I/11) لەلایەن نووسینگەی خزمەتگوزاریی تایبەت، سلێمانی، بۆ کۆتایی ١٢ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە ڕووداوەکانی سلێمانی لە پێش و لە میانەی سەردانەکەی کۆمسیاری باڵا بۆ عێراق و سەرۆک وەزیرانی عێراق، هاوپێچ لەگەڵ کۆپییەک لە نووسراوی زۆر نهێنی (D.O) بە ژمارە (S.450)، لەلایەن مستر ج. س. کیچینگ (Mr G. C. Kitching)، لێکۆڵەری ئیداریی، هەولێر و کەرکووک، بۆ سێر ک. کۆرنوالیس، ڕاوێژکاریی وەزارەتی ناوخۆ، بەغدا، ١١ی ئابی١٩٣٠، باس لە سەردانەکەی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت و سەرۆک وەزیران دەکات [CO730/157/5].

٤٠. تەلەگرامی ژمارە ٣٧٣، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ١٣ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە خواستی کوردەکان بۆ سەربەخۆیی لە ژێر ئینتیدابی بەریتانیا [CO730/157/5].

٤١. نووسراوی نهێنی ژمارە ١٧٧، لەلایەن مێجەر ح. و. یۆنگ، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ جەعفەر ئەلعەسکەری، سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بە وەکالەت، بەغدا، ١٤ی ئابی١٩٣٠، تایبەتە بە داوکاریی کۆمەڵە کوردێکی خەڵکی سلێمانی بۆ کۆمەڵەی گەلان، داوای تێبینی حکومەتی عێراق لەسەر داواکارییەکە دەکات، هاوپێچ لەگەڵ وەڵامی نامەی نهێنی ژمارە ٢٤٢٢، ١٩ی ئابی١٩٣٠، هاوپێچ لەگەڵ: ڕەشنووسی یاسای زمانە خۆجێییەکان، بە بێ ڕێکەوت. دەقی لێدوانی سەرۆک وەزیران بە وەکالەت بۆ کوردەکان، بە بێ ڕێکەوت [CO730/157/5].

٤٢. یاداشتی زۆر نهێنی لەلایەن سر ک. کۆرنوالیس، ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ، بۆ بەڕێز وەزیری [ناوخۆ]، ١٨ی ئابی١٩٣٠، تایبەتە بە بۆچوونەکانی لەبارەی سیاسەتی حکومەتی عێراق لە لیوا کوردییەکاندا [CO730/157/5].

٤٣. تەلەگرامی ژمارە ٣٨١، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ١٨ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە سیاسەتی حکومەتی عێراق لە ناوچە کوردییەکاندا [CO730/157/5].

٤٤. وەرگێڕانی نامەی زۆر زۆر نهێنی بە ژمارە (C/2691) لەلایەن وەزیری ناوخۆ، بۆ سکرتاریەتی ئەنجوومەنی وەزیران، ١٨ی ئابی١٩٣٠، داوا دەکات کە بابەتی سیاسەتی حکومەتی عێراق لە ناوچە کوردییەکان بخرێتە بەردەم ئەنجوومەنی وەزیران بۆ بڕیار لەسەردان [CO730/157/6].

٤٥. پوختەیـەك لـە پوختـەی [ڕاپۆرتـی] هەواڵگریـی، ١٨ی ئابـی١٩٣٠، بەناونیشـانی ‹باکـوور و ناوەڕاسـتی کوردسـتان› پەیوەسـتە بـە ڕاپەڕینـی کـورد لـە هـەکاری [CO730/157/6].

٤٦. یاداشـتنامەیەکی زۆر زۆر نهێنـی بـە ژمـارە (S. A.510) لەلایـەن سێر ک. کۆرنوالیـس، ڕاوێـژکاری وەزارەتـی ناوخـۆ، بـۆ لێکۆڵەریـی ئیـداری لـە سـلێمانی، کەرکـووک، هەولێـر و مووسـڵ، ١٩ی ئابـی١٩٣٠، هاوپێـچ لەگـەڵ یاداشـتێکی نهێنـی لەلایـەن سـیر کۆرنوالیـس بـۆ بەڕێـز جەعفـەر پاشـا ئەلعەسـکەری، سـەرۆک وەزیـران بـە وەکالـەت، بەغـدا، ١٩ی ئابـی١٩٣٠، هاوپێـچ لەگـەڵ: یاداشـتنامەیەک لـە ڕێکەوتـی ١٨ی ئابـی١٩٣٠، سـەبارەت بـە سیاسـەتی حکومەتـی عێـراق لـە ناوچـە کوردییـەکان [بڕوانـە بەڵگەنامـەی ژمـارە ٤٢] [CO730/157/5].

٤٧. نـووسراوی نهێنـی لەلایـەن مێجـەر ح. و. یۆنـگ، کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بەغـدا، بـۆ بەڕێـز لـۆرد پەسـفیلد، وەزیـری موسـتەعمەرات، ٢٠ی ئابـی١٩٣٠، تایبەتـە بـە کوردەکانـی سـلێمانی [هاوپێچـەکان هاوپێـچ نەکـراون][CO730/157/5] .

٤٨. نـــووسراوی ژمـــارە (١٩٣٠/٧٨٣١٥) لەلایـــەن مســـتر ج. ح. هـــال، نووســـینگەی موســـتەعمەرات، بـــۆ لـــۆرد مۆنتێـــگل (Lord Monteagle)، وەزارەتـــی دەرەوە، ٢١ی ئابـــی١٩٣٠، پەیوەســـتە بـــە ڕەشنووســـی تەلەگرامێـــک کـــە گفتوگـــۆی نێـــوان ســـێر همافرێـــس و نـــوری پاشـــای لەخۆگرتـــووە [ڕەشنووســـی تەلەگرامەکـــە هاوپێـــچ نەکـــراوە] [CO730/157/5].

٤٩. تەلەگرامـی ژمـارە ٣١٩، لەلایـەن وەزیـری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، ٢١ی ئابـی١٩٣٠، لـە وەڵامـی تەلەگرامـی ژمـارە ٣٨١ لـە ڕێکەوتـی ١٨ی ئابـی١٩٣٠ [بەڵگەنامـەی ژمـارە ٤٣]، بـاس لـە گفتوگـۆی سـێر هامفریـس لەگـەڵ نـوری پاشـا، سـەرۆک وەزیرانـی عێـراق دەکات، کـە نیەتـی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـوردەکان ڕوون دەکاتـەوە [CO730/157/5].

٥٠. تەلەگرامـی ژمـارە ٣٨٣، لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات، ٢١ی ئابـی١٩٣٠، بـاس لە زەرورەتـی بەخێرایـی وەڵامدانەوەی داواکارییەکانـی [خەڵکـی] سـلێمانی دەکات [CO730/157/5].

٥١. تەلەگرامی ژمارە ٣٩٠، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٢٢ی ئابی١٩٣٠، باس لە داواکاریی حکومەتی عێراق بۆ هەموارکردنەوەی ڕەشنووسی وەڵامی داواکارییەکانی کورد دەکات [CO730/157/5].

٥٢. داواکارییەک لە لایەن کوردەکانی خێڵی داوده (Dauda) و دانیشتووانی لیوای کەرکووک بۆ سەرۆکی کۆمەڵەی گەلان، لە ڕێگەی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ٢٤ی ئابی١٩٣٠، پەیوەستە بە پشتگیریی کردن لە داوای کورد بۆ دەوڵەتی سەربەخۆ [CO730/157/6].

٥٣. چڕکردنەوەی پوختەی [ڕاپۆرتی] هەواڵگریی، ٢٥ی ئابی١٩٣٠، بەناونیشانی ‹ڕاپەڕینی کورد لە هەکاری› [CO730/157/6].

٥٤. نامەی نهێنی بە ژمارە (R.O. 173) لەلایەن سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا، بۆ عەبدولا ئەفەندی ئەلحاج، سکرتێری تایبەتی بەڕێز ڕێگنت، بەغدا، ٢٨ی ئابی١٩٣٠، تێبینییەکانی خۆی لەسەر بڕیاری ژمارە ٧ی ئەنجوومەنی وەزیران دەخاتەڕوو کە باس لە ناردنی هێز بۆ دەستبەسەرداگرتنی بلێ (Billeh) دەکات [CO730/157/6].

٥٥. یاداشتێک لەلایەن لۆرد مۆنتێگل، وەزارەتی دەرەوە، بۆ مستر لۆید (Mr Lioyd)، نووسینگەی موستەعمەرات، ١ی ئەیلوولی ١٩٣٠، لەبارەی نامەی نووسینگەی کۆلۆنیال بە ژمارە (٣٠/٧٨٣١٥)، ٢٩ی ئابی١٩٣٠، [نامەکە هاوپێچ نەکراوە]، پەیوەستە بە داوکاریی کوردەکان بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان، پێشنیازی هەموارکردنەوەی وەڵامەکەی مێجەر یۆنگ دەکات کە بە داواکارەکانی داوە [CO730/157/5].

٥٦. هەڵهنجێنان لە ڕاپۆرتی زۆر نهێنی هەواڵگریی بە ژمارە ١٨، بەغدا، ١ی ئەیلوولی ١٩٣٠، پەیوەستە بە بارودۆخی سلێمانی [CO730/157/6].

٥٧. نووسراوی نهێنی ژمارە ٢٥٧١، لەلایەن کەریم بالفی، بۆ سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران، بۆ کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا ٢ی ئەیلوولی ١٩٣٠، هەروەها بە ئاماژەدان بە نامەی ژمارە (R.O. 173) لە ٢٨ی ئابی١٩٣٠، [بەڵگەنامەی ژمارە ٥٤]، باس لەوە دەکات کە هیچ نیەتێک لە ئارادا نییە بۆ کۆکردنەوەی هێزێکی زۆر لە سلێمانی [CO730/157/6].

بنکەی ژین / کتێب

٥٨. پوختـەی ڕاپۆرتـی هەواڵگریـی ژمـارە ١٨، بەغـدا، بـێ ڕێکـەوت، بەناونیشـانی ‹کوردسـتان› [CO730/157/6].

٥٩. تەلەگرامـی نهێنـی ژمـارە ٣٣٣، لەلایـەن وەزیـری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، ٢ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بـاس لـە وردەکارییەکانـی هەموارکردنـەوەی وەزارەتـی دەرەوە بـۆ ڕەشنووسـی وەڵامەکـەی داواکارە کـوردەکان دەکات [CO730/157/5].

٦٠. نـووسراوی نهێنـی لەلایـەن کۆمسـیاری باڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق بـۆ لۆرد پەسـفیلد، وەزیـری موسـتەعمەرات، ٣ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بـاس لـە داواکاری خێڵـی داودە و [خەڵکـی] سـلێمانی دەکات [CO730/157/5].

٦١. نـووسراوی ژمـارە ٣٥٠، لەلایـەن مسـتر ج. ر. کلێـرک (Mr. G. R. Clerk)، باڵیـۆزی بەریتانیـا، ئەسـتەمبوڵ، بـۆ مسـتر ئـە. هێندێرسـۆن (Mr. A. Henderson)، وەزارەتـی دەرەوە، ٤ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بـاس لـەو سـێ پرسـە سـەرەکییە دەکات کـە لەگـەڵ نـوری پاشا، سـەرۆک وەزیرانـی عێراق، لـە مـاوەی سـەردانە کورتەکـەی بـۆ تورکیا لـە ڕێگـەی نێـوان بەغـدا و [تورکیـا] گفتوگۆیـان لەسـەر کـراوە [CO730/157/6].

٦٢. تەلەگرامـی ژمـارە ٤١١، لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات، ٦ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، پەیوەسـتە بـە یاخـی بوونەکانـی سـلێمانی [CO730/157/5].

٦٣. تەلەگرامـی ژمـارە ٤١٢، لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات، ٧ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، پەیوەسـتە بـە بریـندار و کوژراوەکانـی یاخـی بوونەکانـی سـلێمانی [CO730/157/5].

٦٤. تەلەگرامـی ژمـارە ٤١٢، لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات، ٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، پەیوەسـتە بـە بارودۆخـی [سـلێمانی] دوای یاخـی بوونـەکان [CO730/157/5].

٦٥. وەرگێڕانی یاداشتنامەیەکی زۆر زۆر نهێنی بە ژمارە (C/2952) لەلایەن وەزیری ناوخۆ، بەغدا، بۆ موتەسەڕیفەکانی مووسڵ، کەرکووک، هەولێر و سلێمانی، ٨ی ئەیلوولی ١٩٣٠، تایبەتە بە کاروباری کوردەکان. وەرگێڕانی یاداشتنامەی ژمارە (C/2932) لەلایەن وەزیری

ناوخۆ، بەغدا، بۆ موتەسەڕیفەکانی مووسڵ، کەرکووک، هەولێر و سلێمانی، ٨ی ئەیلوولی ١٩٣٠، بە ناونیشانی ‹پەیوەندییەکانی نێوان کورد و ئاشوری› [CO730/157/6].

٦٦. چڕکردنـەوەی پوختـەی [ڕاپۆرتـی] هەواڵگریـی، لەلایـەن فەرمانـدەی بـەرە ک. س. بـاس (wing commander K. C. Buss)، ٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بەناونیشـانی ‹باشووری کوردسـتان› تایبەتـە بـە یاخـی بوونـی سـلێمانی [CO730/157/6].

٦٧. نووسراوێکـی نهێنـی سـەرداخراو (confidential covering note) لەلایـەن مسـترر. برووک-پۆفـام (Mr R. Brooke-Popham)، کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بەغـدا، بـۆ وزیـری موسـتەعمەرات، ٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠. نامـەی نهێنـی ژمـارە (P.O. 199) لەلایـەن سـکرتارییەتی کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێراق بۆ جەعفەر پاشا ئەلعەسـکەری، سـەرۆکی ئەنجوومەنـی وەزیـران بـە وەکالـەت، بەغـدا، ٤ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بـاس لـە وەڵامـی پێشـنیازکراو بـۆ وەڵامدانـەوە داواکارە کـوردەکان دەکات. نامـەی ژمـارە (S.O. 1058) لەلایـەن سـکرتاریەتی کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق بـۆ عەزمـی بەگـی بابـان و واژووکارانـی داواکارییەکـە، سـلێمانی، ٥ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بـاس لـەوە دەکات کـە داواکارییەکـەی کـوردان بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات نێـردراوە [یاداشـتنامەی ژمـارە ٢٦٢٢ هاوپێـچ نەکـراوە] [CO730/157/6].

٦٨. نووسراوێکـی نهێنـی سـەرداخراو لەلایـەن مسـتەر. برووک-پۆفـام، کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بـۆ لـۆرد پەسـفیلد، وەزیـری موسـتەعمەرات، ١٠ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، زانیاریـی لەسـەر یاخـی بوونەکـەی سـلێمانی دەخاتـەڕوو [CO730/157/6].

٦٩. نـووسراوی ژمـارە (S. O. 1089) لەلایـەن مسـتر ر. س. م. سـتۆرگس (Mr R. S. M. Sturges)، ڕاوێـژکاری بـە وەکالـەت بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق، بـۆ عەزمـی بەگـی بابـان و واژووکارانـی داواکارییەکـە، سـلێمانی، ١٠ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، تایبەتـە بـە دووەمیـن داواکاریـی کـوردەکان [CO730/157/6].

٧٠. نووسراوێکـی زۆر نهێنـی و بەپەلـە بـە ژمـارە (C/235/D/6)، لەلایـەن نووسـینگەی لێکۆڵـەری ئیـداری، لیـوای سـلێمانی، بـۆ ڕاوێـژکاری وەزارەتـی ناوخـۆ، بەغـدا، ١١ی ئەیلوولی ١٩٣٠، بـە ناونیشـانی ‹ڕاپۆرتێـک لەسـەر یاخـی بوونـی شـاری سـلێمانی لـە ٦ی ئەیلوولـی ١٩٣٠› [CO730/157/6].

٧١. تەلەگرامـی ژمـارە ٤٢٠، لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات، ١١ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، پوختەیـەک لـە نامـەی خـولاو ژمـارە ٣٣٣ دەخاتـەڕوو کـە بـۆ موتەسـەڕیفەکانی کەرکـووک، هەولێـر، مووسـڵ و سـلێمانی دەرچـووە [CO730/157/5].

٧٢. گوتارێـک لـە ڕۆژنامـەی تایمـز، ١٢ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بـە ناونیشـانی ‹جەنگـی کـورد لەبەرامبـەر سـوپای عێـراق› [CO730/157/5].

٧٣. تەلەگرامـی ژمـارە ٤٢٣، لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات، ١٣ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، تایبەتـە بـە داواکاریـی کـوردان، هەروەها داوای ڕێنمایـی بۆ چۆنیەتـی مامەڵەکردن لەگـەڵ کـوردەکان دەکات [CO730/157/5].

٧٤. چڕکردنـەوەی پوختـەی [ڕاپۆرتـی] هەواڵگریـی، ١٥ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بەناونیشـانی ‹باشـووری کوردسـتان› تایبەتـە بـە یاخـی بوونـی سـلێمانی [CO730/157/6].

٧٥. نووسراوێکی نهێنی سەرداخراو لەلایەن مستەر. برووک-پۆفام، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بەغدا، بۆ وزیری موستەعمەرات، ١٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠. هاوپێچ لەگەڵ داواکارییەکی کوردان لەلایەن کۆمیتەی ناوەندی نەتەوەیی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەیی کورد، سلێمانی، بە نوێنەرایەتی دانیشتووانی کوردستان، بۆ سەرۆکی کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ، لە ڕێگەی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ٣١ی ئابی١٩٣٠، [بە زمانی فەڕەنسی]، [نامەی ژمارەی (S.O. 1089) بۆ عەزمی بەگی بابان هاوپێچ نەکراوە] [CO730/157/6].

٧٦. نووسراوێکـی زۆر نهێنـی لەلایـەن سـێر ر. برووک-پۆفـام، کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بەغـدا، بـۆ لـۆرد پەسـفیلد، وزیـری موسـتەعمەرات، ١٦ی ئەیلوولـی ١٩٣٠. وەرگێڕانــی یاداشــتنامەی ژمــارە (C/2952) لــە ٨ی ئەیلوولــی ١٩٣٠ و یاداشــتنامەی ژمــارە (C/2932) لــە ٨ی ئەیلوولــی ١٩٣٠، [بەڵگەنامــەی ژمــارە ٦٥] ســەبارەت بــەو ڕێکارانــەی کــە پێویســتە بگیرێنەبــەر بــۆ جێبەجێکردنــی سیاســەتی ڕاگەیێنــدراوی حکومەتــی عێـراق بەرانبــەر کــوردەکان [CO730/157/6].

٧٧. نـووسراوی زۆر نهێنـێ ‹A›، لەلایـەن سـێر ر. برووک-پۆفام، کۆمسـیاری بـاڵا بە وەکالەت لـە عێـراق، بەغـدا، بـۆ لـۆرد پەسـفیلد، وزیـری موسـتەعمەرات، ١٧ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، سـەبارەت بـە هەڵبژاردنەکان لـە سـلێمانی [CO730/157/6].

٧٨. نووسراوێکی زۆر نهێنی بە ژمارە ٣٠٣١، لەلایەن نوری ئەلسەعید، وەزیری کاروباری دەرەوە، بۆ وەزیری خاوەن دەسەڵات و نێردەی تایبەتی حکومەتی عێراق لە تورکیا، ئەنقەرە، ٢٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠، بە ناونیشانی ‹یاداشتنامەیەک لە سەر گفتوگۆکانی ئەنقەرە کە لە نێوان نوری پاشا ئەلسەعید و سەرۆک وەزیرانی تورکیا و وەزیری کاروباری دەرەوە بەڕێوەچوو›، گفتوگۆکە لەبارەی پرسی ئاسایشی سنووری عێراق و تورکیا بوو کە لە ئەنجامی ڕێککەوتنامەی سێ لایەنەی ساڵی ١٩٢٦ هاتووەتە کایەوە، هەروەها پرسی نەوت و ڕێککەوتننامەی ئابووری [CO730/157/7].

٧٩. تەلەگرامی ژمارە ٣٦٦ لەلایەن وەزیری موستەعمەرات بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ٢٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠، سەبارەت بە بوونی بەڵگە لەسەر نیەتی حکومەتی عێراق بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتی ڕاگەیێندراوی حکومەت بەرانبەر کوردەکان [CO730/157/5].

٨٠. هەڵهێنجیان لە پوختەی [ڕاپۆرتی] هەواڵگریی سەربازیی، ژمارە ٣٨، ٢٤ی ئەیلوولی ١٩٣٠، بەناونیشانی ‹باکوور و ناوەڕاستی کوردستان› تایبەتە بە شێخ ئەحمەد [CO730/157/6].

٨١. چڕکردنەوەی پوختەی [ڕاپۆرتی] هەواڵگریی سەربازیی، ژمارە ٣٨، ٢٤ی ئەیلوولی ١٩٣٠، بەناونیشانی ‹باشووری کوردستان› تایبەتە بە بارودۆخی ناوچەی سلێمانی[CO730/157/6] .

٨٢. وتارێک بە ناونیشانی ‹کوردەکانی عێراق (کوردستانی باشوور)› لە گۆڤاری The Near East and India، ٢٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠، کۆپییەک لە داواکاریی کۆمیتەی ناوەندیی نەتەوەیی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەیی کورد، ٣١ی ئابی١٩٣٠، خراوتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان [CO730/157/6].

٨٣. تەلەگرامی ژمارە ٤٤٨، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٢٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠، تایبەتە بە داواکاری کوردەکان[CO730/157/5] .

٨٤. تەلەگرامی ژمارە ٤٥١، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٢٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠، تایبەتە بە داواکاری کوردەکان کە لەلایەن خێڵی داوبە (Daube) واژوو کراوە [لەوانەیە مەبەستی خێڵی داودە بێت. وەرگێڕ] [CO730/157/5].

٨٥. نووسراوی زۆر نهێنیێ لەلایەن سێر ر. برووک-پۆفام، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بەغدا، بۆ لۆرد پەسفیلد، وزیری موستەعمەرات، ٢٦ی ئەیلولی ١٩٣٠، هاوپێچ لەگەڵ نووسراوێکی خێڵی داوده، بێ ڕێکەوت [CO730/157/6].

٨٦. نووسراوی زۆر نهێنیێ، لەلایەن سێر ر. برووک-پۆفام، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بەغدا، بۆ لۆرد پەسفیلد، وزیری موستەعمەرات، ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠، سەبارەت بە سیاسەتی کورد و حکومەتی عێراق [CO730/157/6].

٨٧. نووسراوی زۆر نهێنیێ، لەلایەن سێر ر. برووک-پۆفام، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بەغدا، بۆ لۆرد پەسفیلد، وزیری موستەعمەرات، ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠، سەبارەت بە سیاسەتی کورد و حکومەتی عێراق [CO730/157/6].

٨٨. نووسراوێکی نهێنی سەرداخراو لەلایەن مستەر. برووک-پۆفام، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بەغدا، بۆ وزیری موستەعمەرات، ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠. نووسراوی نهێنی ژمارە (P.O. 215) لەلایەن سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق بۆ بەڕێز نوری پاشا ئەلسەعید، سەرۆک وەزیرانی عێراق، ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠، تایبەتە بە دوو داواکاریی کورد کە ئامادەیە بخرێتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان، [خستنەڕووی سەرنجی [حکومەتی عێراق لەسەر داواکارییەکان] هاوپێچ نەکراوە، وەرگێڕانی تەلەگرامی حەفسەی نەقیبزادە، سلێمانی، بۆ کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠، باس لە هەڵبژاردنەکان دەکات [CO730/157/6].

٨٩. تەلەگرامی ژمارە ٤٥٤، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠، تایبەتە بە چاوپێکەوتنێک لەگەڵ نوری پاشا و هەروەها چاوپێکەوتنێک لە نێوان نوری پاشا و وەزیری تورکیا لەسەر پرسی کورد [CO730/157/5].

٩٠. تەلەگرامی ژمارە ٣٧٥، لەلایەن وەزیری موستەعمەرات، بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ١ی تشرینی یەکەمی١٩٣٠، تایبەتە بە داواکاریی [کورد] [CO730/157/5].

٩١. نووسراوێکی نهێنی سەر داخراو لەلایەن جێگری وەزیری کاروباری دەرەوە بۆ جێگری وەزیری موستەعمەرات، ٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، هاوپێچ لەگەڵ نامەی ژمارە (E5270/2558/93) لەلایەن وەزارەتی دەرەوە بۆ سکرتێری گشتی،

کۆمەڵـەی گـەلان، ٤ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠. هەروەهـا داواکاریـی کۆمەڵێـک کـوردی عێـراق [CO730/157/5].

٩٢. نـووسراوی نهێنـی ژمـارە (P.O. 225)، برووک-پۆفـام، کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق، بـۆ بەڕێـز نـوری پاشا ئەلسـەعید، سـەرۆک وەزیرانـی عێـراق، ٨ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠، پەیوەسـتە بـە پرسـی شـێخ مەحمـود، هاوپێـچ لەگـەڵ نامەیەکـی شـێخ مەحمـود بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق، ١٧ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، داوا دەکات کـە کـورد لـە عـەرەب جیـا بکرێتـەوە [CO730/157/7].

٩٣. نـووسراوی زۆر نهێنـیّ، لەلایـەن سـێر ر. برووک-پۆفـام، کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالەت لە عێـراق، بەغـدا، بـۆ لـۆرد پەسـفیلد، وزیـری موسـتەعمەرات، ٨ی تشرینـی یەکەمی١٩٣٠، تایبەتـە بـە وردەکاری زۆرتر لەسـەر یاخـی بوونەکەی سـلێمانی [CO730/157/7].

٩٤. داواکارییـەک لەلایـەن سـەرۆک خێڵەکانـی پشـدەرەوە، بـۆ سـەرۆکی کۆمەڵـەی گـەلان، لـە ڕێگـەی کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق، ٩ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠، داوای دامەزراندنی دەوڵەتـی کـوردی لـە ژێـر ئینتیدابـی بەریتانیـا دەکات [CO730/157/8].

٩٥. وەرگێڕانـی داواکارییەکـی سـەرۆک خێڵەکانـی مەریـوان و کوێخـای ئـەو گوندانـەی دانیشـتووانەکەیان سـەر بە خێڵەکانی فەتەلی بەگن (Fatali Begi Tribes)، کە لە حاڵی حـازردا لەسـەر سـنوورەکانی ئێـران نیشـتەجێن، بـۆ سـکرتێری گشـتی کۆمەڵـەی گـەلان، جنێـڤ، لـە ڕێگەی کۆمسـیاری باڵا لە عێراق، ٩ی تشرینـی یەکەمی ١٩٣٠، داوای ئیدارەی سـەربەخۆی کـورد لە ژێـر پارێـزگاری بەریتانیـای گـەورە دەکات [CO730/157/8].

٩٦. وەرگێڕانی داواکاری ژمارە ‹B›، لەلایەن جەعفەر سوڵتان، سەرۆک خێڵی باڵادەستی خێڵەکانی هەورەمان (Auraman) و سەرۆک خێڵەکانیتری کورد، بۆ سکرتێری گشتی کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ، لە ڕێگەی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، داوای ئیدارەی سەربەخۆی کورد بە سەرپەرشتی حکومەتی بەریتانیا دەکات [CO730/157/8].

٩٧. یاداشـتی نووسـینگەی موسـتەعمەرات بۆ مسـتر ج. ێ. و. فلوود (Mr J. E. W. Flood)، لەلایـەن مسـتر ج. هـال (Mr. J. Hall)، ١٣ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠، هەروەهـا وەڵامدانەوەکـەی، ١٣ی تشرینـی یەکـەم ١٩٣٠، هاوپێـچ لەگـەڵ یاداشـتەکانی ١٤-٢٢ی تشرینـی یەکـەم ١٩٣٠ [CO730/157/6].

٩٨. داواکارییەک لەلایەن سەرۆک خێڵەکانی هەورەمان (Hauraman) و سەرۆک خێڵەکانیتر بۆ سکرتێری کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ، لە ڕێگەی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ١٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، داوای چاوخشاندن بە داواکارییەکە دەکات.

٩٩. نووسراوێکی سەر داخراو لەلایەن جێگری وەزیری کاروباری دەرەوە بۆ جێگری وەزیری موستەعمەرات، ١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، هاوپێچ لەگەڵ نامەی ژمارە (SA/22413/655) لەلایەن کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ، بۆ وەزیری کاروباری دەرەوە، ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، باس لە گەیشتنی داواکاری کۆمەڵێک کوردی عێراق دەکات [CO730/157/8].

١٠٠. وتارێک بە ناونیشانی ‹عێراق و پارێزگاکانی باکوور› لە گۆڤاری ‹The Near East and India›، ١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، [CO730/157/6].

١٠١. نووسراوی نهێنی ژمارە ٢٩٥٧، لەلایەن نوری ئەلسەعید، سەرۆک وەزیرانی عێراق، بۆ سکرتێری سیاسی، خانەی مەندوبی سامی، ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، تایبەتە بە سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرانبەر ناوچە کوردییەکان [CO730/157/8].

١٠٢. نووسراوی نهێنی ژمارە (P.O.239)، لەلایەن سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بۆ نوری ئەلسەعید، سەرۆک وەزیرانی عێراق، ٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، باس لە گەیشتنی دوو داواکاریتری کوردەکان دەکات [CO730/157/8].

١٠٣. ڕەشنووسی نووسراوی زۆر نهێنی بە ژمارە (٣٠/٧٨٣١٥)، لەلایەن نووسینگەی موستەعمەرات بۆ کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ٢٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، تایبەتە بە داواکارییەک کە لەلایەن کۆمەڵێک کوردی سلێمانی خراوتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. یاداشتنامەیەک لە نووسینگەی موستەعمەرات، بێ ڕێکەوت، تێبینی لەسەر ئەو داواکارییە دەدات کە لەلایەن عەزمی بەگی بابان و واژووکارانی داواکارییەکە خراوتەڕوو [CO730/157/6].

١٠٤. نووسراوێکی نهێنی لەلایەن سێر ف. هامفرێس، کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بۆ لۆرد پەسفیلد، وەزیری موستەعمەرات، ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، تایبەتە بە داواکارییەکەی کۆمیتەی ناوەندی نەتەوەی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەیی کورد، سلێمانی، ٣١ی ئابی ١٩٣٠ [بەڵگەنامەی ژمارە ٧٥] [CO730/157/8].

١٠٥. داواکارییەک لەلایەن شێخ مەحمود و مێجەر مەحمود جەودەر (Major Mahmoud Djewdar)، نوێنەری سەرەکی کوردەکانی عێراق، سلێمانی، بۆ سەرۆکی

کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب، کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ، ٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، تایبەتە بە داواکاری کوردانی عێراق [CO730/161/2].

١٠٦. تەلەگرامی ژمارە ٤٢٠، لەلایەن وەزیری موستەعمەرات، بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ١ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، تایبەتە بە ڕاگرتنی سەرکردەکانی کورد لە بەندیخانە [CO730/157/5].

١٠٧. تەلەگرامی ژمارە ٥١٨، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ١ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، تایبەتە بە ڕەشنووسی یاسای زمانی کوردی [CO730/157/7].

١٠٨. تەلەگرامی ژمارە ٥٢٥، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ٥ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، تایبەتە بە بەندکراوان، ڕەمزی ئەفەندی و تەوفیق قەزاز [CO730/157/7].

١٠٩. نووسراوێکی نهێنی لەلایەن سێر ف. هامفرێس، کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بۆ لۆرد پەسفیلد، وەزیری موستەعمەرات، ٧ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، تایبەتە بەو داواکارییەی کە ئاڕاستەی سکرتێری کۆمەڵەی گەلان کراوە [CO730/157/8].

١١٠. یاداشتی نووسینگەی موستەعمەرات بۆ مستەر ج. ێ. و. فلوود لەلایەن مستر ج. هال ٧ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، هەروەها وەڵامدانەوەکەی، ٧ی تشرینی دووەم ١٩٣٠، هاوپێچ لەگەڵ یاداشتەکانی ١٤٨ی نۆڤێمبەر ١٩٣٠-٥ی کانوونی دووەمی ١٩٣١ [CO730/157/8].

١١١. تەلەگرامی ژمارە ٥٣٣، لەلایەن سێر ف. هامفرێس، کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بۆ لۆرد پەسفیلد، وەزیری موستەعمەرات، ٨ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، تێبینیەکان لەسەر ڕەشنووسی نوسراوەکەی تایبەت بە کوردەکان دەخاتەڕوو [CO730/157/8].

١١٢. نووسراوێکی سەر داخراو لەلایەن جێگری وەزیری کاروباری دەرەوە بۆ جێگری وەزیری موستەعمەرات، ١١ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، هاوپێچ لەگەڵ: نامەیەک بۆ سکرتێری گشتی، کۆمەڵەی گەلان، ١٠ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، تایبەتە بە هەمووارکردنەوەی هەندێك وشەی ئەو یاداشتنامەیەی کە تێڕوانینی حکومەتی بەریتانیا لەسەر ئەو داواکارییە لە خۆدەگرێت کە لەلایەن کۆمەڵێک کوردی عێراق خراوەتەڕوو [بێ

هاوپێچەکە]. هەروەها تەلەگرامی ژمارە ۱۲۵، لەلایەن وەزارەتی دەرەوە، بۆ باڵیۆزی بەریتانیا، جنێڤ، ۱۰ی تشرینی دووەمی ۱۹۳۰، ئەو هەموارکردنەوانەی کە لەلایەن سێر ف. هامفرێس پێشنیازکرابوو، نێردراون [تەلەگرامێک بۆ کۆمەڵەی گەلان لە ۱۰ی تشرینی دووەم ۱۹۳۰ هاوپێچ نەکراوە] [CO730/157/8].

۱۱۳. نووسراوی ژمارە ۳۲۸۱، لەلایەن عەبدولقادر ڕەشید، سکرتاریەتی ئەنجوومەنی وەزیران، بەغدا، بۆ سکرتێری سیاسیی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ۱۱ی تشرینی دووەمی ۱۹۳۰، تایبەتە بە داواکارییەکی دیکەی کورد [CO730/157/8].

۱۱٤. تەلەگرامی ژمارە ٤۳۲، لەلایەن وەزیری موستەعمەرات، بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، ۱۲ی تشرینی دووەمی ۱۹۳۰، باس لەوە دەکات کە خستنەڕووی تێبینییەکان لەسەر داواکارییەکانی کورد، بە یاداشتنامەیەکی جودا بێت [CO730/157/5].

۱۱٥. چڕکردنەوەی پوختەی [ڕاپۆرتی] هەواڵگریی سەربازیی ، ژمارە ٤٥، ۱۲ی تشرینی دووەمی ۱۹۳۰، تایبەتە بە پەنابەرە کوردەکان لە عێراق [CO730/157/7].

۱۱٦. تەلەگرامی ژمارە ٥٦۰، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ۱۹ی تشرینی دووەمی ۱۹۳۰، تایبەتە بە وروژاندنی [کوردەکان] لە دژی ڕێککەوتننامەی ئەنگلۆ-عێراقی [CO730/157/7].

۱۱۷. نووسراوی ژمارە (P.O.266) لەلایەن سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بۆ نوری پاشا ئەلسەعید، سەرۆک وەزیرانی عێراق، ۲۱ی تشرینی دووەمی ۱۹۳۰، تایبەتە بە داواکردنی ڕاپۆرتێک لەبارەی ڕەمزی ئەفەندی کە بەهۆی بەشداریکردن لە یاخی بوونەکەی سلێمانی دەستگیرکراوە [CO730/157/7].

۱۱۸. نووسراوی ژمارە (P.O.271) لەلایەن سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بۆ نوری پاشا ئەلسەعید، سەرۆک وەزیرانی عێراق، ۲۱ی تشرینی دووەمی ۱۹۳۰، داوای وردەکاری سەبارەت بە لێخۆشبوون لە میرزا تەوفیق قەزاز و ڕەمزی ئەفەندی [CO730/157/7].

۱۱۹. تەلەگرامی ژمارە ٥۹۷، لەلایەن کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، بۆ وەزیری موستەعمەرات، ۱۳ی کانوونی یەکەمی۱۹۳۰، داوای زانیاری لەسەر ئەوە سیاسەتە دەکات کە کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیدابی سەر بە کۆمەڵەی گەلان لەسەر داواکارییەکانی کورد گرتوویەتەبەر [CO730/157/8].

١٢٠. وەرگێڕانی نامەی نهێنی بە ژمارە ٤٣١٦، لەلایەن وەزیری ناوخۆ بۆ سکرتاریەتی ئەنجوومەنی وەزیران، ١٤ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠، تایبەتە بە ١١ کەسی تومەتبارکراو کە لە بەندیخانەی کەرکووک دەستبەسەرکراون [CO730/157/7].

١٢١. نووسراوێک لەلایەن مستر ج. هاسۆرن هاڵ (Mr J. Hathorn Hall)، وەزارەتی موستەعمەرات، بۆ مستر س. و. باکستێر (Mr. C. W. Baxter)، وەزارەتی دەرەوە، ١٦ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠، تایبەتە بە تەلەگرامێکی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، لەبارەی داواکاری کورد لە کۆمەڵەی گەلان [CO730/157/8].

١٢٢. نووسراو، لەلایەن عەبدولقادر ڕەشید، سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران، بەغدا، بۆ سکرتێری سیاسیی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ١٦ی دیسەمبەری ١٩٣٠، تایبەتە بە لێکۆڵینەوە لەو کەسانە لە یاخیبوونەکەی سلێمانیدا تۆمەتبارن [CO730/157/7].

١٢٣. نووسراوێکی نهێنی لەلایەن سێر ف. هامفرێس، کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بۆ لۆرد پەسفیلد، وەزیری موستەعمەرات، ١٩ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠، تایبەتە بە داواکاریی کوردان بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان [CO730/157/7].

١٢٤. نووسراوی ژمارە (E6855/2558/93) لەلایەن مستر ێ. کووت (Mr. E. Coote)، وەزارەتی دەرەوە، بۆ مستر ج. ح. هاڵ، نووسینگەی موستەعمەرات، ١٩ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠، تایبەتە بە داواکاری کوردان بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان [CO730/157/8].

١٢٥. پوختەی ژمارە (E109/31/93) لەلایەن شاندی بەریتانیا بۆ کۆمەڵەی گەلان، بێ ڕێکەوت، (٢١ی کانوونی دووەمی ١٩٣١)، بە ناونیشانی ‹داواکاریی کوردان بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان›، ڕاسپاردەکانی کۆمیسیۆنی [هەمیشەیی ئینتیداب]، ڕەتکردنەوەی داواکەی کوردان بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی دەخاتەڕوو،

کۆنگرەی ئاشتی (ل١)

ژمارە ٤٣٤

ڕێکەوتی گەیشتن: ٢٢ی کانوونی دووەم

نووسەر: سێر ر. وینگێیت (Sir R. Wingate)، قاهیرە ٣٢٩

١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

کۆنگرەی ئاشتی

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

خواستی کوردان

کۆپییەک لە [نووسراوی] بڵاوکراوە (circular)ی ‹کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد› (Comite de l'Independence Kurds) لە میسرتان بۆ دەنیردرێت کە ئاڕاستەی نوێنەرایەتی وڵاتانی دەرەوە کراوە کە دەنگۆکانی ئەرمەن لەسەر کوردستان ڕەت دەکاتەوە و داوای سەربەخۆیی بۆ کوردستان دەکات و ئەو ناوچانە دەستنیشان دەکات کە بە بڕوای نووسراوەکە پێویستە ببێتە بەشێک لە کوردستان.

ژمارەی دۆسیە: (١/١/٣٦٥)

ژمارەی نووسراوی دواتر: ٤٣٥

هەواڵنامەی کتێب

خانەی مەندوبی سامی (ل٢)

١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨

ژمارە ٣٢٩

(٣/٨١٦٦)

سێر

مـن شـەرەفمەندم کۆپیـەک لـە نـووسراوی ‹کۆمیتـەی سـەربەخۆیی کـوردەکان› لە میسر کـە ئاڕاسـتەی نوێنەرایەتـی وڵاتانـی دەرەوەی لـەم وڵاتـەدا کردبـوو، و ئـەو دەنگۆیـەی ئەرمەنـەکان لەسـەر کوردسـتان هێنابوویانـە ئـارا ڕەتـی دەکاتـەوە بۆتـان بنێـرم کـە داوای سـەربەخۆیی بـۆ کـوردەکان دەکات و داوای [دیارکردنی] سـنوورەکانی [کوردسـتان] دەکات بـەو شـێوەیەی کـە لـە پەرەگرافـی ٧ی نووسراوەکـەدا ئامـاژەی پێـداوە.

من سوپاسی گەیشتنی ئەم بەڵگەنامەیەم کرد.

سـێر، لەگـەڵ ئەوپـەڕی ڕێـزدا، مـن شـەرەفمەندم کـە بـە وەفاتریـن و ملکەچتریـن خزمەتـکارت بـم.

هەواڵنامەی کتێب

بەڕێز

ئارسەر جێمز بێلفۆر

The Right Honourable

Arthur James Balfour O,M., M.P

یاداشت (ل ١٧)

کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردەکان لە میسر

پێدەچێت ئەم یاداشتنامەیە تۆنێکی لە ڕادەبەدەر بێ ئەزموونانەی ئاڕاستەی ئەو لایانانە بکات کە بە ئامانجی گرتوون، ئەویش بە:

ا گریمانەی ئەوە دەکات کە دەوڵەتی کوردستان لەوبەری باکوور و ڕۆژئاواوە بەرفروان بێت واتە ئەرزەرۆم، ئەرزەجان، دێڤریک لەخۆ بگرێت.

ب ڕەچاوی بەرپرسیارێتی کوردەکان ناکات لە ڕەشەکوژی ئەرمەنەکان، بەڵکو پێیوایە ئەم ڕەشەکوژییە کونسڵ و نێردراوەکان لای خۆیان وێنایان کردووە.

هەروەها بڕوانە ٣٠٦٣.

.M.D. 8/1

ئێمە بە ‹سێر ر. وینگێیت›مان ڕاگەیاندووە ئێمە ناتوانین گوێ لە زۆربەی کوردەکان بگرین کە هیچ نوێنەرێکییان نییە.

A.C.K. January 9A. Toynobee

20/1/1919

P. I. D

کۆنگرەی ئاشتی (ل١٨)

١٩١٩

ژمارە ٤٣٥

ڕێککەوتی گەیشتن: ٢٢ی کانوونی دووەم

نووسەر: سێر ر. وینگێیت (Sir R. Wingate)، قاهیرە ٣٢٩

٢١ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

کۆنگرەی ئاشتی

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

خواستی کوردان

ئاماژە بە نووسراوی قاهیرە بە ژمارە ٣٢٩ لە ١٦ی کانوونی یەکەم: کە کۆپی زۆرتر لەسەر داواکاریی ‹کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد› خراونەتەڕوو و بریتین لە کورتکراوەی ڕەتکردنەوەی بانگەشەی ئەرمەنەکان و داوای یارمەتی بەریتانیای گەورە دەکات بە تایبەتیش بۆ یارمەتیدانی کوردەکان بۆ دەستەبەرکردنی سەربەخۆیی خۆیان.

ژمارەی دۆسیە: (١/١/٣٦٦)

ژمارەی نووسراوی پێشتر: ٤٣٤

ژمارەی نووسراوی دواتر: ٧٤٨

ژمارە ٣٤٣ (ل ١٩)

(٥/٨١٦٦)

خانەی مەندوبی سامی

قاهیرە

٢١ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨

سێر:-

لـە بەردەوامـی نووسراوەکـەم بـە ژمـارە ٣٢٩، (٣/٨١٦٦) لـە ١٦ی هەمـان مانگـدا، مـن ئـەم شـەرەفەم هەیـە، کۆپـی داواکارییەکیترتـان بـۆ بنێـرم کـە لەلایـەن ‹کۆمیتـەی سـەربەخۆیی کـورد› بـە دەسـتم گەیشـتووە، کـە تایبەتـە بـە خواسـتی کـوردان.

ئـەم نامەیـە، بـە تایبـەت، داوا لـە بەریتانیـای گـەورە دەکات، یارمەتـی کـوردەکان بـدات تـا سـەربەخۆیی خۆیـان بەدەسـت بهێنـن.

من سوپاسی گەیشتنی ئەم بەڵگەنامەیەم کرد.

سێر،

لەگەڵ ئەوپەڕێ ڕێزدا، من شەرەفمەندمبەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارت بم.

واژوو

(R. Wingate)

The Right Honourable

Arthur James Balfoure, O.M., M.P

کۆپی (ل ٢٠-٢١)

(٤/٨١٦٦)

قاهیرە

١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨

بەڕێز...

لە ٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨، ئێمە ڕاگەیێندراوێکمان بۆ هەموو حکومەتەکانی ئەوروپا، بەتایبەت، بۆ بەڕێزتانمان نارد. مەبەست لەم نامەیە وەبیرهێنانەوەی جیهان بوو کە ئێمەش هەین، جیهانێک کە خوازیارە قەرەبووی ئەرمەن بکاتەوە و [کورد] لەبیر بکات. لە ڕاستیدا، ئێمە هیچ کاتێک هزرمان لەوە نەکردووە داوای شتێکی زیاتر لەوە بکەین کە بە مافی خۆمانی دەزانین. دەمێکە وڵاتە داماوەکەی ئێمە بەدەست خراپ فەرمانڕەواییکردن و ململانێی نەتەوەیی دەناڵێنێت و تا بێ سڵەمینەوە ببێتە گۆڕەپانێکی نوێ بۆ ململانێی ئەوروپا.

ئەوەی ئێمە دەمانەوێت تەنیا یارمەتی بەریتانیایە، واتە دۆستە کۆنەکەی موسڵمانان و تەنیا نەتەوەیەک کە هەستی بۆ دادپەروەری لە سەرووی دەمارگرژی ئایینی و بەرژەوەندیی بەرتەسکەوە دێت. بۆیە ئێمە داوای لێدەکەین کە نە تەنیا یارمەتیمان بدات، بەڵکو وڵاتەکەی ئێمە لە کۆیلاتی ڕزگار بکات و لە گەمارۆدانیی لەلایەن دەوڵەتی ئەرمینیاوە بیپارێزێت. هەروەها یارمەتیمان بدات لە سەر لە نوێ ڕێکخستنەوەی وڵاتەکەمان.

لەو ڕاگەیێندراوەی بۆ بەڕێزت نێردراوە، ئێمە ئەوەمان ڕوونکردووتەوە کە بۆچی پرسی ئێمە، پرسێکی دادپەروەرانەیە، بۆیە نامانەوێت دووبارە بە تێروتەسەلی بپڕژێینە سەر بابەتەکە. بەهەرحاڵ، ئێمە دەمانەوێت چەند ڕاستییەکیتر بخەینەڕوو، تا پرسەکەمان بە تەواوی کامڵ بکەین. یەکێک لەم بابەتانە بریتییە لە پرسی ئەرمەنەکان کە نە پەیوەندی بە ئەرمەنەکانەوە هەیە و نە بە ئێمەمانانەوە، بەڵکو پەیوەندی بە ڕووسیاوە هەیە کە خوازیارە کوردستان بە ئیمپراتۆرییە

بەرفراوانەکەیـەوە بلکێنێـت و بـەم جـۆرە بـە ئێـران و هینـد بـگات، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش سـەرەتا ناکۆکـی لـە نێـوان ئەرمەنـەکان و موسـڵمانان دروسـت کـرد. لـە ڕاسـتیدا، یەکـەم جـار کـە ئێمـە گوێبیسـتی ئـەو دەنگۆیـەی ئەرمەنـەکان بوویـن لـە ڕێککەوتننامـەی سـاڵی ١٨٨٧ی سـان سـتێفانۆ بـوو. واتـە کاتێـک کـە ئینسـکلۆپیدیای بەریتانیـا نووسـی بـووی بارودۆخـی ئەرمەنـەکان زۆر باشـترە لـەو کاتـەی کـە لـە ژێـر دەسـەڵاتی عوسـمانلییەکان بـوون و بـە دڵنیاییشـەوە باشـترە لـە بارودۆخـی هاوسـێیە موسـڵمانەکانیان.

ئێمـە بـە نیـاز نیـن بانگەشـەی ئـەوە بکەیـن کـە ئەرمەنـەکان هیـچ کاتێـک حوکمڕانییەکـی تایبـەت بـە خۆیـان نەبـووە، یاخـود ئـەوان شـایانی قەرەبـوو کردنـەوە نیـن، بـەڵام ئێمـە ئـاگاداری دەدەیـن کـە دوو شـتی هەڵـە، نابنـە شـتێکی ڕاسـت و هەروەهـا کوردسـتان زۆر پێشـتر لـە ئەرمینیـا بوونـی هەبـووە، هەمیشـە خاپورکـراوە و هیـچ تاوانێکیـان نەبـووە، بۆیـە ناکـرێ [کوردسـتان] لـە سـەر نەخشـەی زەوی ڕامالْرێـت، ئەمەش لەبـری ئـەو نادادپەرەوەرییـەی کـە لەلایـەن ڕۆمـان، بێزەنتـی، تورکـمان، تاتـار، ڕووسـیا و ئێرانییـەکان ئەنجامـدراوە، لـە ڕاسـتیدا نادابەروەرییـەک لەلایـەن گشـت نەتەوەکانـەوە ئەنجامـدراوە جگـە لـە خۆیـان نەبێـت [واتـە جگـە لـە ئەرمەنـەکان].

ئێمـە بـە دەنگـی بـەرزەوە دەڵێیـن نەتـەوەی کـورد لـە نەتـەوەی ئەرمـەن کۆنـترە. لەوانەیـە کەسـێک لـەم قسـەیە دوو دڵ بێـت، بـەڵام ئەمـە قسـەی سـەرەکیی ئێمەیـە و ئێمـە ئـەم گووتەیـە بـەکار دێنیـن تـا ڕاسـتیەکە بسـەلمێنین، ئەمـەش نەتەنیـا بـە پشـت بەسـتن بـە مێژووەکەمـان، بەڵکـو بـە هێـزی ئینسـکلۆپیدیای گـەورەی فەڕەنسـا کـە لەسـەر بـاڵا دەسـتی ‹کـوردەکان› نووسـیویەتی: «کوردسـتان بەسـەر ویلایەتەکانـی تورکیـا، واتـە ئـەرزەڕوم، دیاربەکـر و.... دابەشـکراوە».

«کـوردەکان لـە سـەردەمێکی نەزانـراوەوە بـە نـاوی گاردۆ ‹Gardu› دانیشـتووی ئـەم وڵاتـەن. ناوچـەی ئـەوان دەکەوێتـە نێـوان دوژمنـە ئاشـوورییەکان (Assurza). لەلایـەن ئێرانییەکانـەوە ئـەوان بـە کۆدراهـا (koudraha) و گادرۆگیـۆس (Gardugues) نـاسراون. ئـەوان بـە ترسـناکترین دوژمنەکانـی گەزنەفـۆن نـاسراون کـە بوونـە هـۆی پاشەکشـەی دە هـەزار کەسـییەکەی».

بە کورتی، ئەگەر پرسی ئەرمەنەکان بە دادپەروەروانە چارەسەر بکرێت، ئەرمینیا دەبێ بخرێتە پاڵ یەکەم پاشاتیەکەی. واتە بخرێتە پاڵ پارێزگاکەی ڕوسیا بە ناوی ئێلیزابێتپۆل (Elizabetepol)، واتە ئەو شوێنەی تا ئەم دواییە پایتەختەکەی ئاراکسێس (Araxes) بوو و شارە سەرەکییەکانی بە ناوی ئاخمایازین (Echmiazine) و ئیرەڤان بە ناوە کۆنەکانیان ماونەتەوە.

لەلایەکیترەوە، ئەگەر ئەمە پرسی زۆربەی نەتەوەکان بێت کە بڕیار لەسەر باڵادەستی خۆیان بدات، کەواتە ئێمە ئەو داتانەی کە لەلایەن ئینسکلۆپیدیای بەریتانیاوە نیشاندراون، دەخەینەڕوو. بە گوێرەی داتایەک کە لەلایەن ژەنەراڵ زێلیۆز (General Zeleuze) سەبارەت بە جوگرافیای کۆمەڵگای قەفقازیا خراوەتەڕوو، دانیشتووانی نۆ ویلایەتی تورکیا واتە، ئەرزەڕۆم، وان، بێتلیس، خارپوت، دیاربەکر، سیواس، ئادانا و تریبزۆندە بریتین لە ٦،٠٠٠،٠٠٠ کەس. (ئەرمەنەکان ٩١٣،٨٧٥ کەس، واتە ١٥٪، مەسیحییەکانیتر ٦٣٢،٨٧٥ یاخود ١١٪، موسڵمانەکان ٤،٤٤٥،٢٥٠ کەس یاخود ٧٤٪ی دانیشتووان).

ئەمەش پرسێکی سەرەکییە، ئایا ئێمە هەڵەین لەوەی بڵێین پرسی ئێمە، پرسێکی دادپەروەرانەیە و بەریتانیا نابێت ڕێگە بدات ببینە قوربانی بەرژەوەندیی نەتەوەکانیتر. هەر وەک دراوسێکەمان لە میزۆپۆتامیا، ئێمە داوا دەکەین بپارێزرێین لە چارەنووسێکی نادیار کە باڵی بەسەر ئێمەدا کێشاوە، هەروەها داوا دەکەین یارمەتی بدرێین تا شوێنێک لە ناوەندی جیهانی بەشارستانی بوومان هەبێت.

ئێمە نامانەوێت فێڵ بکەین. وڵاتی ئێمە دەوڵەمەندە بە کەرەستەی خاو، ئێمە ڕێگەی ئاسنین، ڕێگاوبان، ئامێرمان نییە و تەنانەت پارەشمان نییە ئەم ئامێرانە بکڕین. ئێمە نەتەنیا داوا لە بەریتانیا دەکەین ئازادیمان پێ ببەخشێت، بەڵکو یارمەتیمان بدات لە بەدەستهێنانی. ئێمە داوای لێدەکەین پارەمان بە قەرز بداتێ تا ڕێگەی ئاسنین دروست بکەین، بۆ ناردنی مرۆڤە بە تواناکانمان بۆ بەشارستانیکردنی وڵاتەکەمان و دەوڵەمەندکردنی و بوژاندنەوەی. بە واتایەکیتر ببێتە دایکی وڵاتە منداڵەکەمان. ڕاستە لەبری گشت ئەمانە ئێمە شتێکی زۆر کەممان هەیە کە بە

ئێـوەی بدەیـن، بـەڵام تەنانـەت ئـەم شـتە کەمـەش لەوانەیـە یارمەتیـدەر بێـت. لـە لای خۆمانـەوە، بـە بـڕوای ئێمـە، لـە بەرژەوەنـدی بەریتانیـای گەورەدایـە دراوسـێیەکی هەبێت بـە تەواوەتـی ملکەچـی ئـەو بێـت و بـە تەواوەتـی لـە ژێـر قەڵەمـڕۆی ئـەودا بێـت، هـەر وەک چـۆن ئەمـە لـە کەیسـی ئەرمینیـادا ڕوویـدا کـە لـە ژێـر چەنـد دەسـەڵاتێکی تێکـەڵ دا بـوو. [ئەگەرنـا] نـە تەنیـا کـوردەکان، بەڵکـو عەرەبەکانیـش دەبنـە ڕەگـەزی ناکۆکـی و سـەرهەڵدانی جەنگێکـی چاوەڕواننەکـراو.

هەروەهـا ئێمـە لـە ئاسـیا، دەبینـە چەپـەر بـۆ بەریتانیـا، وەفادارێتـی ئێمـە زۆر بـە باشـی ناسراوە. بۆیـەش ئێمـە لـەو بڕوایەدایـن پێویسـت نـاکات لـەوە زۆرتـر بڵێیـن کـە هـەر وەک چـۆن کـوردەکان ئامـادەن بـۆ مـردن بـۆ دووبـارە دانـەوەی قەرزەکـەی بـە هەمـان شـێوەش ئامـادەن بـۆ مـردن لـە پێنـاو پارێزگاریکـردن لـە وڵاتەکەیـان. لـە بەڕێزتـان دەپاڕێینـەوە....

واژوو

گۆرەیا بەشیرخان

(Gureya Bechir khan)

یاداشتەکان (ل ٢٢)

(٣٠٦٣)

خواستی کوردان

بڕوانە ٣٠٥٠

ئـەم یاداشـتنامەیە پێشـنیازێک لەخۆدەگرێـت کـە هەڵکەوتـەی شـیاو بـۆ وڵاتـی ئەرمینیـا لـە نـاو جۆرجیادایـە.

M. D. C 8/1

A. C. K

ئێسـتا کـوردەکان داوا لـە بەریتانیـا دەکـەن ببێتـە دایکیـان. مـن نازانـم چەنـد داواکاریـتری لـەم جـۆرە کـە ئێسـتا هەمانـە دەمانبێتـەوە، بـەڵام ئـەم داواکارییانـە لـە رادەبـەدەر بوونـە و دەبـێ ئـاگادار بیـن و ئەنجامەکەشـی بریتییـە لـە کۆمەڵێـک بەڵێنـی دیـار کـە نائۆمێـدکاری دەبێـت، ئەمـەو سـەرەڕای تێچـووە نامومکینەکەیـان. لەخۆگرتنـی ئـەم جـۆرە کەیسـە، هەڕەشـەی ئـەوە لەسـەر بەریتانیـا دروسـت دەکات کـە وەک ئافرەتێکـی پیـر بێـت لـە قوژبنێکـدا دەژیـت و هەروەهـا وەک شـێوازی ئـەو ئافرەتـەی لێهاتبێـت کـە لەگـەڵ منداڵەکانـی شـایانی لاسـاییکردنەوە بـن. بـە بـڕوای مـن کۆپیـەک لـەم ڕاپۆرتـە و لـە ڕاپۆرتـی ٣٠٥٠، باشـتر بـۆ (I. O) [نووسـینگەی هینـد] بنێردرێـت و دەقـە ئۆریجناڵەکەشـی بـۆ کۆنفرانسـی ئاشـتی لـە پاریـس بنێردرێـت.

بەڵام سەرەتا بۆ مستر توینبی (Mr. Toynbee) بنێردرێت.

G. Kidston

Jan. 9/19

من ئەمڕۆ پاریسم بە جێهێشت، بەڵام دوێنێ ئەم ڕاپۆرتانەم بینی.

ئـەو سیاسـەتەی لـە یاداشـتنامەکەی وەزارەتـی دەرەوە بـۆ بـەردەم کۆنفرانسـی ئاشـتی

پێشـنیازکرابوو، داوای کۆنفدراسـیۆنێکی بچووکـی کـوردی دەکات کـە بکەوێتـە باشـووری ڕووبـاری بۆتـان و لـە ژێـر جۆرێـک لـە کۆنتـرۆڵ یاخـود هاوکاریکردنـی میزۆپۆتامیـادا بێـت، بـەڵام ئەرمینیـای گـەورە کـە لـە یاداشـتنامەکەدا پێشـنیازی دامەزراندنـی دراوە، پانتایەکـی زۆری کـورد لەخـۆ دەگرێـت.

هیـوای ئـەوە دەخوازرێـت بـە دەسـەڵاتدارێتی تورکیـا، ناکۆکـی نێـوان کـورد و ئەرمەنیـەکان بوەسـتێت، ئەویـش هـەر کاتێـک کـە سیاسـەتی تورکیـا لـە وروژاندنـی کـوردەکان لـە دژی ئەرمەنـەکان بوەسـتێنرێت.

E. G. A. F

Jan. 10

A. Toynbee

20.1.19

کۆنفرانسی ئاشتی (ل٢٣)

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

ژمارە ٧٤٨

ڕێکەوتی گەیشتن: ٢ی کانوونی دووەمی ١٩١٩

نووسەر: وەزارەتی دەرەوە

١٣٣

٢٣ی حوزەیرانی ١٩١٩

خواستی کوردەکان

ئاماژە بە نووسراوی وەزارەتی دەرەوە ژمارە ١ لە ١٣ی کانوونی دووەمی ١٩١٩.

ناردنی کۆپییەک لە نووسراوی ژمارە ١١ لە ڕێکەوتی ٥ی کانوونی دووەمی ١٩١٩، لەلایەن کۆمسیاری باڵای بەریتانیا، ئێستانبۆل، هاوپێچ لەگەڵ یاداشتێک کە لەلایەن ‹کۆمیتەی کوردستان› خراوەتەڕوو. یاداشتەکە داواکاریی کوردەکان دەخاتەڕوو و داوا دەکات حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا ڕەچاویان بکات. لە گفتوگۆیەک لەگەڵ دەریاوان کالسۆرپ (Admiral Calthorpe)، شاندی کۆمیتەکە جەخت لەسەر پەیوەندی دۆستانە لە نێوان کورد و ئەرمەنەکان و میزۆپۆتامیاکان کردەوە. هەروەها داوای مۆڵەتیان کرد بۆ ناردنی نوێنەر بۆ کۆنفرانسی ئاشتی. بە بۆچوونی دەریاوان کالسۆرپ، گرنگە بۆ کۆنفرانسی ئاشتی کە پەیوەندی نێوان کورد و ئەرمەنەکان ڕێکبخرێت، هەروەها ڕەچاوی ئەوە بکات کە گلەیی ئەوان (واتە کورد و ئەرمەن) لە تورکیا گلەیی دادپەروەرانەیە.

ژمارەی دۆسیە: (١/١/٣٦٥)

ژمارەی نووسراوی پێشتر: ٣٥

(هیند)

ژمارەی نووسراوی دواتر: ٢٠١٩

ژمارە ١٣٣ (ل ٢٤)

ئێرل کۆرزۆن لە کێدلستۆن (Earl Curzon of Kedleston) ڕێزی خۆی بۆ وەزیری کاروباری دەرەوە دەردەبڕێت، هەروەها شەرەفی ئەوەی هەیە بۆ بەرچاوڕوونی مستر بلفۆر، ئەم ڕاپۆرتەی خوارەوە بخاتەڕوو.

وەزارەتی دەرەوە

٢٣ی کانوونی دووەمی ١٩١٩

ئاماژە بە نووسراوی پێشوو

بۆ: وەزارەتی دەرەوە

وەسفی نووسراوەکە

ناو و ڕێکەوت	بابەت
	ئۆتۆنۆمی بۆ کورد

ژمارە: ١١/١٢٢٨٩ (ل٢٦-٢٨)

کۆمسیاری باڵای بەریتانیا،

ئێستانبۆل

٨ی کانوونی دووەمی ١٩١٩

بەڕێز:-

بە ئاماژەدان بە تەلەگرامەکەم بە ژمارە ٣٧، لە ٥ی کانوونی دووەمی ١٩١٩، من شەرەفمەندمکۆپیەک لە یاداشتێک کە لەلایەن ‹کۆمیتەی کوردستان› ئاراستەی من کراوە بۆتان بنێرم. ئەم یاداشتە لە ڕێگەی شاندێک کە لەلایەن سێناتۆر شەریف عەبدولقادر سەرکردایەتی دەکرا خرایەڕوو. ئەو سەرۆکی خێزانی بەدرخانی ناودارە کە دەکەوێتە نزیک سنووری نێوان تورکیا و ئێران. شاندەکە لەلایەن مستر هیان (Mr. Hyan)ەوە پێشوازی لێکرا و بەڵێنی ئەوەیدا کە یاداشتەکە بۆ بەرچاوڕونی بەڕێزت بنێرێتە لەندەن، بەڵام هیچ لێدوانێکمان نەدا مەبادا بە هەڵویستی فەرمی حکومەتی خاوەنشکۆ بەرانبەر خواستی کوردان هەژمار بکرێت.

شاندەکە لە گفتوگۆیەکەدا جەختی لەسەر باڵادەستیی لەڕادەبەدەری کوردەکان لە ناوچەیەکی بەرفراوانی ئەو پارێزگایانەی کردەوە کە لە هزری ئەوروپای ڕۆژئاوا بە ئەرمینیاوە گرێدراون، هەروەها نیگەرانی خۆیان لەبارەی ئەگەری پشتگوێ خستنی بانگەشەکەیان خستەڕوو لە ئەگەری قەرەبووکردنەوەی ئەو هەڵانەی کە بەرانبەر ئەم نەتەوەییە (واتە ئەرمەنەکان) ئەمجامدراون. ئەوان جەختێکی زۆریان لەسەر پەیوەندی دۆستانە لە نێوان کورد و ئەرمەنیەکان کردەوە، کە بە گوتەی ئەوان بوونی هەبووە، هەروەها تیشکیان خستە سەر ئەو ئاڵۆزییانەی کە لە کاتی خۆیدا تورکەکان بە کردە تێکدەرانەکانیان ئەنجامیانداون.

هەروەها ئەوان تیشکی زۆریان خستەسەر ئەو پەیوەندییە نزیکەی کە لە نێوان سەرۆک خێڵەکانی کورد و هاوسێیە نەستورییەکاندا هەبووە، بە تایبەتیش ئەو پەیوەندییە نزیکەی کە لە نێوان بەدرخان و مار شەمعوندا هەبووە. بۆ سەلماندی

ئـەم قسـەیە ئـەوان ‹عەبدولئەحـەد داوود›یـان لەگـەڵ خۆیانـدا هێنابـوو. وادیاربـوو کـە ئـەم کەسـە جێگـەی متمانـە بـوو و وەک وەرگێڕێـک ‹یاداشـتەکەی› وەرگێڕابـوو.

وادیـار بـوو ئـەم پیـاوە هەندێـك زانیاریـی مێژوویـی هەبێـت، بـەڵام مـن لـە توانایـی ئـەو بـۆ قسـەکردن لەبـری نەسـتورییەکان و کلدانییەکانی دانیشـتووی سـەر سـنووری نێوان تورکیـا و ئێـران بـە گومانـم. ئەگەرچـی ئـەو پشتڕاسـتی کـردەوە کـە ئـەو بـە ڕەچەڵـەک نەسـتورییە، بـەڵام نەیویسـت ناسـناوی خێزانـی خـۆی بڵێـت. هەروەهـا دانـی بەوەنـا کـە بـە پێـی بـڕوای ئایینـی یەکتـا پەرسـتە.

شـاندەکە بـە شـێوەیەکی زۆر نـاڕوون تیشـکیان خستەسـەر گرفتەکانـی بـەردەم ئەگـەری دامەزراندنـی کوردسـتانێکی سـەربەخۆ. بەشـێوەیەکی گشـتی، ئـەوان بانگەشـەی ئەوەیـان دەکـرد کـە گشـت ئـەو ناوچەیـەی کـە بـە ئەرمینیـای تورکیـا دەناسرێـت بـە تەواوەتـی یـا خـود زۆرینـەی دانیشـتووانی کـوردن، هەروەهـا بەشـێک لـە قەڵەمـڕەوی پێشـووی ڕووسـیا تـا دەگاتـە پشـتەوەی بایەزیـد، هەروەهـا گشـت ناوچـە سـنوورییەکانی ئێـران تـا دەگاتـە لوڕسـتان. بەهەرحـاڵ، ئـەوان پرسـی دیارکردنـی سـنووریان بـۆ بڕیـاری دادپەروەرانـەی کۆنفرانسـی ئاشـتی بەجێهێشـت. هەروەهـا شـاندەکە داوای ئاسـانکاریکرد بـۆ ناردنـی کۆمەڵێـک نوێنـەر بـۆ خسـتنەڕووی پرسـی کـورد.

ئاسـایی نییـە کـە کـوردەکان بـە نەتەوەیەکـی لێبـوردە هەژمـار بکەیـن. هەروەهـا قسـەکانی شـاندەکەوە سـەبارەت بـە خۆشەویسـتییان بـۆ ئەرمەنـەکان بـەم ڕادەیـە نییـە. لەهەمانکاتـدا کـوردەکان ڕەگەزێکـن کـە ناکـرێ دواجـار بانگەشـەکانیان لە چارەسـەرکردنی پرسـەکانی ئاسـیادا [دوو وشـە ناخوێندرێتـەوە. وەرگێـر] پشـتگوێ بخرێـت.

لـە حاڵـی حـازردا، هـەر گرفتێـک لەبـەردەم چارەسـەکردنی بانگەشـەی کـوردەکان و هەروەهـا بانگەشـەکانی ئەرمەنـەکان دەبنـە هەوێنـی نانـەوەێ کێشـە لـە داهاتـوودا.

سـەبارەت بـە پەیوەنـدی نێـوان کـورد و تـورک، ئـەوان هەمیشـە لەلایـەن تورکەکانـەوە وەک ئامرازێـك بـۆ سـەرکوتکردنی ئەرمەنـەکان بـەکار هاتـوون، بـەڵام شـایانی وەبیرهێنانەوەیـە کـە خـودی کوردەکانیـش بیرەوەریەکـی تاڵیـان هەیـە

لـە کـردەوە توندڕەوەکانـی حکومەتـی تورکـە گەنجـاکان، ئەویـش لـە دوای شۆڕشـە سـەرنەکەوتووەکەی بەهـاری سـاڵی ١٩١٤ کـە لـە دەوروبـەری ناوچـەی بەتلیـس ڕوویـدا. واتـە کاتێـک کـە سـەرکردە قسـەڕۆکانی کـورد وەک تاوانبـار لـە سـێدارە دران. شـاندەکە باسـی لـەوە کـرد کـە ئـەم سیاسـەتەی [حکومەتـی تورکیـا] لـە مـاوەی جەنگـی [یەکەمـی جیهانیـدا] بـەردەوام بـووە.

ئـەوان سـەرنجیان خستەسـەر نووسـینێک کـە لـەم دواییـەدا لەلایـەن ‹جاڤیـد› پاشـا›وە بـڵاو کراوەتـەوە کـە والـی پێشـووی بەغـدا بـووە. ئـەو دەڵێـت، لـە سـەرەتای جەنگـدا، ٧٠٠ کـوردی خۆبەخـش کـە بـە تـەک بانگەوازییەکـەی والـی مووسـڵدا هاتـن ئەوەیـان ڕەتکـردەوە بچنـە بەسـڕا و لـە دژی ئینگلیـز بجەنگـن. ئـەوان گووتبویـان «ئینگلیـزەکان مرۆڤـی باشـن، ئێمـە لەگـەڵ ئەوانـدا بـە باشـی دەژیـن، ئەسـپییان لەگـەڵ دەگۆڕینـەوە«.

بەڕێز،

من شەرەفمەندم کە ملکەچترین خزمەتکارت بم

واژوو

H. Calthorpe

کۆمسیاری باڵا

کۆپی (ل ٢٨-٣٢)

کۆمیتەی کوردستان

ئێستانبۆڵ

٢ی کانوونی دووەمی ١٩١٩

بەناوی خودای بەخشندە و میهرەبان

بۆ بەڕێز دەریاوان، سێر هێنری کالسۆرپ

کۆمسیاری باڵای حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا

بەڕێز

ئێمـە، کـە لـە خـوارەوە واژوومـان کـردووە، وەک سـەرۆک و ئەندامانـی کۆمیتـەی کوردسـتان، بەڕێـزەوە لـە بەڕێـزت دەپاڕێینـەوە کـە ڕەچـاوی پێداویسـتی و داواکارییەکانـی نەتـەوەی کـوردی پشـتگوێ خـراو، بکەیـت. هەروەهـا داوا لـە بەڕێزتـان دەکەیـن ئـەم نـووسراوە بخەیتەبـەردەم حکومەتـە خـاوەن سـەرەوەرییە شـکۆدارەکەتان.

لـە مێـژوودا، ئەمـە بـۆ یەکـەم جـارە کـوردەکان لـە ڕێگـەی نوێنـەرە وەفـادار و سوپاسـگوزارەکانیانەوە، شـەرەفی ئەوەیـان هەیـە بـە شـێوەیەکی فەرمـی پەیوەنـدی بـە حکومەتـی بەریتانیـاوە بکـەن. ئێمـە هیواداریـن پێشـوازیی لـە داواکارییـە ڕاسـت و ڕاوەکانیـان بکرێـت.

کـورد وەک میراتگـری ڕاسـتەقینەی میدیەکانـی کـۆن، هەمیشـە ژیانیکـی سـەربەخۆ و ئازادیـــان هەبـــووە و یەکێـــک لـــەو نەتەوانەیـــە کـــە لـــە نەتەوەکانـــی کۆنـــەوە ماونەتـەوە. کـوردەکان، بـە درێژایـی مێـژووی ڕابردوویـان، هیـچ کاتێـک بـە تەواوەتـی نەکەوتوونەتـە ژێـر جڵـەوی هیـچ [دەسـەڵاتێکی] دەرەکـی. تەنیـا لـە دوای هاتنیـان بـۆ سـەر ئایینـی ئیسـلام بـووە کـە ئـەوان بـە مۆتیڤـی ئایینیـەوە، چارەنـووس و داهاتـووی خۆیـان بـە هـاو ئایینەکانـی بەسـتووتەوە، واتـە لەگـەڵ چارەنووسـی عـەرەب و تـورک و فـارس کـە دراوسـێی کـوردن.

ئەمیـر و فەرمانڕەواکانـی کـورد هەمیشـە یارمەتیدەری خەلیفەکان و سـوڵتان و پاشـاکان بوونـە، ئەمـەش نـە وەک ڕەعییەتێـک، بەڵکـو وەک هاوپەیمانێکـی خۆبەخـش. هەروەهـا هەندێـك لـە ناودارانـی کـورد، وەک سـوڵتان سـەلاحەدینی ئەیوبـی و ئیمپراتـۆری کـورد لـە ئێـران، کەریـم خـان، هەمیشـە هاوئایینەکانـی لـە لەناوچـوون و کارەسـاتەکان پاراسـتووە، بـەڵام بەداخـەوە کـە ئیمپراتۆرەکانـی عوسـمانی و ئێـران، سـوودیان لـەم هەڵوێسـتە جوامێرانـەی کـورد وەرگرتـووە و بـە نادادپەروەرانـە کوردسـتانیان لـە نـاو خۆیانـدا دابەشـکردووە. بەهەرحـاڵ ئـەم داواکارییـەی کـوردەکان تـا ڕادەیـەک ڕووکەشـانەیە، چونکـە تەنانـەت تـا ڕۆژی ئەمـڕۆ هەندێـك لـە خێڵـە کوردییـەکان لەلایـەن ئەمیـر و سـەرۆک خێڵەکانیانـەوە حوکمڕانـی دەکرێـن.

هەروەهـا شـایانی ئامـاژە پێکردنـە لکاندنـی کـورد بەسـەر ئێـران و تورکیـاوە، بـە هـۆی ترسـان لـە توانەوەیـان لەنـاو ڕووسـەکانەوە بـووە. هـەر بـەم هۆیەشـەوە بـووە کـە کـوردەکان بەرانبـەر سـەرکوت و خراپ-مامەڵەکردنـی ئـەم دوو حکومەتـە دانیـان بەخـۆدا گرتـووە. تەنانـەت ئێمـە بەڕێـزت دڵنیادەکەینـەوە کـە کـورد لەلایـەن حکومەتـی ئیتیحادوتەرەقییـەوە پەلکێشـی نـاو ئـەم شـەڕە بـووە، هەروەهـا لەلایـەن ڕووسـەکانەوە کـە کۆمەڵـە جۆراوجۆرکانـی غەیـرە مووسـڵمانی لـە دژی گەلـی ئێمـە ورووژانـد و بەڵێنـی بەخشـێنی خاکـێ ئێمـە بـەم کۆمەڵانـەدا کـە گەلـێ ئێمـە لـە دێرزمانـەوە لەسـەر ئـەم خاکـە نیشـتەجێن، ڕووسـەکان بـە کـردەوە هەڕەشـەیان لەسـەر بوونـی کـورد دروسـتکرد.

ئێسـتا لەلایـەک تـرس لـە ڕووسـەکان نەمـاوە، لـە ژێـر دەسـەڵاتی هاوپەیمانییەکانـی سـەرکەوتووی سـەردەمێکی ڕووناکـتر لـە دادپـەروەری، ئازادیـی و یەکسـانیی بـۆ گشـت گەلانـی جیهـان هاتووتـەدی. لـە لایەکیـترەوە، ئێمـە هیـچ هۆکارێـک نادۆزینـەوە تـا کـورد لـە ژێـر جڵـەوی دەسـەڵاتدارە سـەرکوتکارەکانی پێشـوودا بمێننـەوە.

سـێ: بارودۆخـی نالەبـاری ئێسـتای کـورد، هـەژاری، نەزانـی و دواکەوتوویـی کلتوریـی و شارسـتانی، کـە هـۆکارە سـەرەکییەکەی بـۆ خـراپ حوکمڕانـی کردنیـان دەگەڕێتـەوە، بـە بـڕوای ئێمـە ئـەم کارە تاقـەت پڕوکێنـە و هەربۆیـەش پێویسـتی بـە چارەسـەرکردن هەیـە. سـەرەڕای ئەمـەش لـە ئێسـتادا هەندێـك کەسـی خـاوەن لێهاتوویـی و شـارەزایی لـە نـاو

کوردەکانـدا هـەن، کـە ئەگـەر بـێ و ئـەم بەهرانـە لـە ژێـر حکومەتێکـی زیـرەک و زانـادا پەرەیـان پێبدرێـت، بـە دڵنیاییـەوە دەبێتـە هـۆی ئـەوەی بتوانـن لـە پـاڵ نەتەوەکانـی پێشـکەوتووی ئـەم جیهانـە شـوێن پەنجەیـان هەبێـت.

ئێمـە دەتوانیـن بانگەشـەی ئـەوە بکەیـن کـە گشـت ئـەو ڕەگـەزە پێکهێنەرانـەی بـۆ دامەزراندنـی دەوڵەتێکـی سـەربەخۆ و نەتەوەیـەک کـە خـۆی حوکمڕانـی خـۆی بـکات، هەمانـە. لـە نـاو کـورددا ئێمـە ژمارەیەکـی بەرچـاو لـەو کەسـانەمان هـەن کـە لـە گشـت بوارەکانـی زانسـتدا خوێندوویانـە و بـە دڵنیاییـەوە هیچیـان لـەو نەتەوانـە کەمـتر نییـە کـە ئێسـتا ئیمپراتۆریـی عوسـمانیان پێکهێنـاوە. لـە هەمانکاتـدا، لـە پارێزگاکانـی ڕۆژهـەڵات و لەسـەر سـنوورەکانی ئێـران، ژمـارەی ئێمـەی کـورد لـە پێنـج ملیـۆن کـەس زۆرتـرە. هەروەهـا ئـەو ناوچەیـەی کـە هـەر لـە کۆنـەوە کـوردەکان تێـدا نیشـتەجێن، ئێمـە بـە میراتـی یاسـایی و بـێ مشـتومڕی خۆمـان دەزانیـن، ئەوێـش بەسـە بـۆ پێشـکەوتنی نەتەوەیـی ئێمـە و دابینکردنـی پێداویسـتییەکانمان.

ئێسـتا لەلایـەن گشـت گەشـتیارە بێلایەنـەکان، جوگرافینـاس و تێبینـەرە ئەوروپییەکانەوە سـەلمێنراوە کـە پارێزگاکانـی عوسـمانی سـیواس، ئەنقـەرە، قونیـە و حەلـەب و ئەدەنـا بەشـێک لـە دانیشـتووانیان کـوردن، هـاوکات زۆرینەی هـەرە زۆری دانیشـتووانی ئـەرزرۆم، وان، بێتلیـس، خارپـوت، دیاربەکـر و مووسـڵ کـوردن.

بۆیـە بەڵگەنەویسـتە کـە کـورد نەتەنیـا ژمارەیەکـی بەرچـاو لـە کەسـانی زۆر شـارەزا و خوێندەواریـان هەیـە، بگـرە ئـەوان خاکـی تایبـەت بـە خۆیـان هەیـە و چەندیـن ملیـۆن گیانـی هەیـە کـە ئامـادەن خۆیـان بەخـت بکـەن لـە پێنـاو مانەوەیـان و لـە پێنـاو خـۆ بەڕێوەبـردن.

سـەبارەت بـە داواکاری و مافەکانـی گەلـی کـورد، کۆمەڵـگای کوردسـتان زۆر بـە ڕێـزەوە ئـەم خاڵانـەی خـوارووە دەخاتـە بـەر دیـدی بەڕێزتـان:

١. ناوچەیەکی جوگرافیایی دیارکراو بۆ گەلی کورد دەست نیشان بکرێت.
٢. کـورد خۆشـحاڵ دەبـن هەمـان جیاوکیـان هەبێـت و بـە هامـەن شـێوە لەلایـەن

هێزەکانــی هاوپەیمانــەوە مامەڵەیــان لەگەڵــدا بکرێــت، هــەر وەک چــۆن بــە نەتەوەکانیــتری وەک عــەرەب، ئەرمــەن، کلــد و ئاشــوری و نەتــەوە بچووکەکانیــتر بــە بــێ جیــاوازی ئایینــی و نەتەوەیــی کــراوە.

٣. خۆ بەڕێوەبەری بۆ کورد گەرەنتی بکرێت.

٤. کــورد بــە ڕێــزەوە داوا لــە حکومەتــی بەریتانیــا دەکــەن پارێزگاریــی لــە مــاف و بەرژەوەندییەکانیــان بــکات و لــە ڕەوتــی گەشەســەندن و بوژانــەوە یارمەتیــان بــدات.

٥. لــە ڕادەســتکردنی ئــەم یاداشــتە بــە بەڕێزتــان، ئێمــە داوا دەکەیــن بــە ملکەچتریــن خزمەتــکاری بەڕێــزت بمێنینــەوە.

واژووکاران:

مەلا سەعید

مستەفا پاشا

ئەمیر بەدرخان زادە

ئەمین عەلی بەگ

بەدرخان زادە

سەرۆکی کۆمیتەی کوردستان، سناتۆر شێخ عەبدولقادر.

خەلیل سکرتێری.

شیخ عەبدوڵا زادە.

مەلا عەلی ڕەزا.

سەعید عەبدوڵا

محەمەد ئەمین

عەبدولعەزیز بابان زادە

وەرگێڕ: عەبدوڵئەحەد داوود

کۆنفرانسی ئاشتی (٣٣)

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

ژمارە ٢٠٧٩

ڕێکەوتی گەیشتن: ١٤ی شوباتی ١٩١٩

نووسەر: شەریف پاشا

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

١٤ی شوباتی ١٩١٩

داواکارییەکانی کورد

بـاس لـەو هۆکارانـە دەکات کـە بۆچـی کۆنفرانسـی ئاشـتی دەبـێ پاڵپشـتی لەسـەربەخۆیی کوردسـتان بـکات، ئـەم هۆکارانـە بریتیـن لـە:

١. بەهـۆی دابینکردنـی لەوەڕگـە بـۆ مەڕومـاڵات لـە وەرزی هاویـن و زسـتاندا، کـە سـەرچاوەی سـەرەکی بازرگانیـی کـوردە.
٢. گرنگـی کوردسـتان لـە بەکارهێنانـی وەک دەوڵەتێکـی بەربەسـت لـە دژی مەیلـە بەلشـەفییەکان کـە لـە حاڵـی حـازردا لەنـاو ئەرمەنـەکان زاڵـە.

داواکارییەکە باس لە وردەکارییەکانی سنوور دەکات کە دەبێ لەلایەن کۆمیسیۆن دابڕێژرێت و لە ژێر چاودێری هەمان کۆمیسیۆن ڕاپرسییەک بۆ زانینی ڕای گشتی بەڕێوەبچێت.

ژمارەی دۆسیە: (١/١/٣٦٥)

ژمارەی نووسراوی پێشتر: ٧٤٨

P.H (action completed)

(Indian)

ژمارەی نووسراوی دواتر: ٢٨٥٤

٣٣ (ل٣٤-٣٨)

١٤ی شوباتی ١٩١٩

کۆمەڵێک سەرنج لەسەر داواکارییەکانی کورد

پێموایە باشترە پێش دەستپێکردنی کۆنفرانسی ئاشتی، پرسی ئەرمەنەکان بە کورتی گفتوگۆی لەسەر بکرێت، هەروەها گفتوگۆ لەسەر ئەوە بکرێت کە بەرژەوەندی کوردەکان چیتر شایانی ئەوە نییە لە پاریس بەرگری لێبکرێت. خزم و کەسوکاری باوکی خوا لێخۆشبووم، سەعید پاشای سلێمانی، هەروەها خزم و کەسوکاری باوکەکەی ترم، مارشال شەریف پاشا، هەر کورد بوون. بەم پێیەش پێموایە ئەوە ئەرکی منە بۆ ئەنجوومەنی باڵای نێوان وڵاتە هاوپەیمانەکان داواکارییە نەتەوەییەکانی گەلەکەم بخەمەڕوو. ئەم گەلە نەتەنیا زۆرترین ژمارەی دانیشتووانی هەرێمی ئەرمینیا پێکدێنن، بەڵکو ئەو هاڕمۆنیەی لە نێوانیاندا هەیە ئەو مافەیان پێدەدات داوای پێداچوونەوەیەکی ورد بکەن و ڕێزیان لێ بگیرێت.

لە ناوەندە دەستڕۆیشتووەکان و لە ئێستانبوڵدا، هەروەها لەم وڵاتدا و لە نێوان بەندکراوەکانی جەنگ کە لە ناوەڕاستی هیند دەژین، گشت ئەو کەسانە چاوەڕوانن کە من بەرگری لە بەرژەوەندییەکانی گەلەکەم بکەم، بۆیە من بەوپەڕی هێزەوە بەرانبەر داواکارییەکانیان کرنۆش دەبەم، چونکە خۆم لایەنگری مرۆڤایەتیم.

ئەگەر لە میانەی کۆنفرانسی ئاشتیدا سەربەخۆییەکی سیاسیی بۆ ئەرمەن و عەرەبەکانی تورکیا هاتەدی، بۆ هێزە هاوپەیمانەکان شتێکی سروشتی و دادپەروەرانە دەبێت ڕەچاوی ئەو گرووپە بەیەکەوە گونجاوە بکەن کە ڕەگەزیی کوردی پێکدێنێت. واتە شوناسەکەی کە بنەمای ناسیۆنالیستی پێکدێنێت جێگەی مشتومڕ نییە و هەستکردن بە دادپەروەری کە سیاسەتی پێشبینیکراوە درێژخایەنەکەی سەرۆک ویلسۆن، وا لە کورد دەکات هیوادار بن بە ناوی بنەماکانی ئاشتی و دادپەروەری، بەرژەوەندەییە نەتەوەییەکانیان پارێزراو بێت. بۆیە بێگومان ئەوان لە ماوەی کۆنفرانسی ئاشتیدا داوای ئۆتۆنۆمی سیاسیی بۆ کورد دەکەن و بە جۆرێک ئاستی ئەم ئۆتۆنۆمییە لەوە زۆرتر بێت کە بە ئەرمەنیەکان و عەرەبەکان دراوە.

ئەگـەر، خواسـت لەسـەر پیادەکردنـی بنەماکانـی ڕەگـەز و نەتـەوە لـە سـەر ئەرمەنەکانـدا بوونـی هەبێـت، کەواتـە دەخـوازێ بەسـوود چـاو لـە هەلومەرجـە بخشـێنین کـە دەبنـە هـۆی دامەزراندنـی دەوڵەتێکـی کـوردی، ئـەم دەوڵەتـەش دەبێتـە دراوسـێیەکی سروشـتییان. بۆیـە لـەم بـارەوە هەبوونـی چاودێـری ورد بـە پێویسـت دەزانرێـت.

سـامانی سروشـتی کـوردەکان لـە بەخێوکردنـی ئاژەڵـدا چـڕ بووەتـەوە، ئەمـەش بـە هـۆی لەبـاری کەشـوهەوا و بوونـی لەوەڕگـەی هاوینانـە و زسـتانانە. ئەگـەر یەکێـک لـەم لەوەڕگانـە لـە دەرەوەی ئـەو سـنوورەدا بمێنێتـەوە کـە بـۆ داهاتـووی کوردسـتان کێـشراوە، ئەمـە تـا ڕادەیەکـی زۆر کاریگـەری لەسـەر ژیانـی ئابـووری خەڵـک دروسـت دەکات و هـەر بـە خێرایـی بارودۆخـی ژیانـی خەڵـک تێکدەچێـت.

بـە هـۆی ئـەم هـۆکارە سـەرەکییەوە، ناکرێـت بـە هێـچ شـێوەیەک زەرورەتـی، تێبییـە ئەتنیکییـەکان و مێژوویـەکان ڕەچـاو نەکرێـن.

ئێمـەی کـورد لـە سـەرچاوەکانی سـامانی خۆمـان بێبـەش کراویـن، بۆیـە چارەنـووس ئەوانـی ناچـار کـردووە بـەدوای قەرەبـوو [کردنـەوەی ژیـان] لـە وڵاتانـی دراوسـێیان [ژیـان بەسـەر بـەرن] و خۆیـان بـە دەسـت هێرشـی داگیرکاریـی (razzias) و چارەنووسـی وڵاتانـی دراوسـێ ببەسـتن.

لـە گشـت نەتەوەکانـی ئاسـیادا، کـورد یەکێـک لـەو نەتەوانەیـە کـە دەتوانێـت دەوڵەتێکـی حائیـل بێـت بـۆ ڕێگـری کردن لـە بڵاوبوونـەوەی ڕێڕەوی بێلشڤیسـت دروسـت بـکات، چونکـە دەبـی ڕەچـاوی ئـەوە بکەیـن ئەرمەنـەکان زۆر بـە قووڵـی ئاڵـودەی ئـەم بیرۆکـە مەترسـیدارە بوونەتـەوە، ئەمـەش بـە هـۆی ئـەو دووبەرەکییـەی لـە نێـوان حزبـە سیاسـییەکانیاندا و ململانـێ لـە نێـوان کۆمیتـە شۆڕشـگێڕەکانیاندا لـە ئارادایـە، بۆیـە ئـەوان ناتوانـن [وەک کـوردەکان] ئـەم دڵنیاییـە و گەرەنتییـە بـە دراوسـێکانیان بـدەن.

ئـەم بیرۆکانـەی بێلشڤیسـتی، لـە نێـوان ئەرمەنیەکانـدا زۆر بـە خێرایـی تەشـەنە دەکات و هیـچ سـنوورێک نییـە بتوانێـت ئـەم ژەهـرە مەترسـیدارە بوسـتێنیت. تەنیـا ناوچەکانـی مووسـڵمانانە کـە دەتوانێـت بەرپەرچـی بداتـەوە و لـەم پەتایـەش ناترسـێت.

بۆیـە کوردسـتان دەتوانێـت بژیـت و خـۆی بـۆ گەشـەی ئابوورییەکـەی تەرخـان بـکات، پەیـڕەوی لـە ژیانـی شارسـانێتی بـکات و لـە ژیانـی کۆچـەری دوور بکەوێتـەوە و [ئـەم دەوڵەتـە] لـە ویلایەتەکانـی دیاربەکـر، بێتلیـس، مووسـڵ، سـەنیاک و ئۆرفـا پێکبهێنرێـت.

ئایـا هیـچ سـنوورێک لـە سـنوورەکانی ڕووبـاری و ڕێـڕەوی ئـاوی و تەنانـەت شـاخاوی، سروشـتیتر بوونـی هەیـە؟ هەربۆیـەش پێویسـتە سـنوورەکانی ئـەم دەوڵەتـە گشـت ئـەو چیایانــە بگرێتــەوە کــە لەوەرگــەی هاوینانــەی کوردەکانــن، هەروەهــا ســنوورێک کــە بـە درێژایـی چەندیـن کیلۆمەتـر لـە کوچلیخـان (Kochlikhan)، قەڵای-کۆرانـت (Kale-Korant)، لەسـەر ڕووبـاری زی دەسـت پێـدەکات و بـەک قـەڵا (Back-Kale)، ڤۆسـتان، کیندرانتــس، ئەخــلاد، دەگرێتەخــۆ و بــە گــەرووی (cop) مواردســو دەگات، دواتــر لــە ڕۆژهەڵاتــی فوراتــەوە درێــژ دەبێتــەوە، مــوراد تچــای (Mourad Tchai) و فــورات لــە خۆدەگرێـت و دەرێژێتـە نـاو کوردسـتان و کەنارەکانـی دەسـتە چەپـی ئـەم ڕووبارانـە، تـا دەگاتـە هانـا (Hana) و دەگاتـە گـەڕووی (straight) تکریـت واتـە ئـەو شـوێنەی کـە سـەلاحەدینی شـکۆداری تورکسـتان [لەوانەیـە مەبەسـت کوردسـتان بێـت و بـە هەڵـەی چاپـی بـە تورکسـتان نـووسراوە. وەرگێـڕ] تێـدا لـە دایـک بـووە، دواتـر لـە باشـووری سـنووری ئێـران دەسـت پێـدەکات، و لـە چیـای حەمریـن و ئەدالیـا دەربـاز دەبێـت کـە دەکەوێتــە نێــوان کفــری و خانەقیــن.

بەهەرحـاڵ لەوانەیـە ئەمەش نەخشـەی کوردسـتانێکی ناتـەواو بێت، کە لە ژێر گوشـاری هەڵومەرجێکـدا دارێـژراوە کـە گشـتی لـە بەرژەوەنـدی ئەرمەنیەکاندایـە چونکە هاوسـۆزی ڕۆژئـاوای هەیـە. ئەگـەر یەکێک بیەوێت بە یەکسـانی بنەماکانی ناسیۆنالیسـتی بسـەپێنێت، ئـەو بەشـەی کـە تێـدا کـوردەکان زۆرینـەن لـە بەشـی باشـووری ڕۆژئـاو و باکـووری ڕۆژئاوا زۆر درێژتـر دەبێتـەوە، واتـە بەشـێکی زۆری ویلایەتـی ئەرزەرۆم و کوردسـتانی ئێـران لە خۆ دەگرێـت. هەروەهـا ئـەو بەشـەی کوردسـتان کـە سـەر بـە ویلایەتـی ئەرزەرۆمـە. بـۆ ئـەم کارەش مـرۆڤ دەتوانێـت چـاو لـە کارەکانی جوگرافیناسـی گەور، ئێلیسـی ڕێکلـۆس (Elisee Reclus) بـکات کـە لـە پەرتووکەکەیـدا بەربەسـتە گشـتییەکانی پێکهێنانـی وڵاتانـی ئاسـیای دەستنیشـان کـردووە. بـە گوێـرەی قسـەکانی ئـەو، ڕەوایەتی کوردسـتان لـە سـنوورەکانیەوە

هاتـووە کـە زۆرینـەی دانیشـتووانی کـوردن. ئێمـە ناتوانیـن ئامـاژە بـە جوگرافیناسـی گەورە نەدەیـن بـۆ ئاشـناکردنی (edification) گشـت ئـەو کەسـانەی دەیانەوێـت بنەماکانـی ناسیۆنالیسـتی لـە نەخشـەی داهاتـووی جیهاندا بچەسـپێنن.

‹لـەو دۆڵانـەی کـە خێڵـە دەسـتەجەمعییەکانی [کـورد] تێـدا نیشـتەجێن، بـە تایبەتیـش لـە حـەوزی زێـی گـەورەدا، کـوردەکان نەتەوەیـەک پێکدێنـن، ئەوەنـدە بەهێـزن بتوانـن بەرانبـەر فـارس و تورکەکانـدا بوەسـتن و دەوڵەتێکـی جیـاواز دامەزرێنـن›.

ئەمـەی سـەرەوە قسـەی یەکێـک لـە جوگرافیناسـە گەورەکانـە کـە لـە سـاڵی ١١٨٨٤دا نووسـیویەتی. هەڵبـەت دەکـرێ [قسـەی] شـارەزایانیتریش بخرێتـە بـەردەم کۆنفرانسـی ئاشـتی. دەتوانیـن بڵێیـن ئەگـەر لـە دەوڵەتـی ئەرمینیـادا کـە لـە لێـواری دروسـتبووندایە ئـەو شـوێن و مەڵبەندانـە پێـوە بلکێنرێـن کە کـوردەکان تێـدا زۆرینـەن، چونکە ئـەم خەڵکە شـەڕخوازن و ئێرەیـی بـە سـەربەخۆیی کـوردەکان دەبـەن، بۆیـە لـە ئەرمینیـای داهاتـوودا، نائارامـی بـە قووڵـێ تێـدا پەرەدەسـێنێت، مەگـەر وڵاتانـی هاوپەیـمان سـوپایەکی بەهێـزی هەمیشـەیی لـەم وڵاتـەدا دروسـت بکـەن، ئەمـەش دەبێتـە هـۆی هێرشـکردنی بـەردەوام لەسـەر سـەربازانی ئـەم سـوپایە [لەلایـەن ئەرمەنیەکانـەوە].

زیـاد لەمـەش دەبـێ کۆمیسـیۆنێکی نێودەوڵەتـی ڕابسـپێردرێت تـا بـە پێـی بنەماکانـی نەتەوەیـی سـنوورەکانی دەوڵەتـی کوردسـتان دەسـت نیشـان بکات و گشـت ئـەو خاکانەی کـورد تێـدا زۆرینـە پێکدێنیـن بخرێنـە پـاڵ کوردسـتانەوە.

لـە کۆتایـدا، مـرۆڤ دەتوانێـت لـە ژێـر چاودێـری ئـەم کۆمیسـیۆنەدا دەنگدانێکـی گشـتی بەڕێـوە ببـات و بـە دڵنیاییـەوە هـەر بـەو ئەنجامـە دەگەیـن کـە وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی فەڕەنسـا لـە ئەنجوومەنـی نوێنەرانـدا لـە ٣ی تشرینـی دووەمـی ١٨٩٥دا گووتـی[1]:

«تەنیـا لـەو پارێزگانـەی تورکیـا کـە لـە حاڵی حازر قسـەیان لەسـەر دەکەین، بـە گوێرەی ئـەو داتانـەی لەبـەر دەسـتی ئێمەدایە، بـە دڵنیاییـەوە ژمارەی دانیشـتووانی ئەرمـەن ١٣٪ی

(١) گۆڤاری فەرمی (La Republique)، ٤ی نۆڤەمبەر ١٨٩٦. لاپەرەکانی ١٣٥٧-١٣٥٨.

کۆی گشـتی دانیشـتووان پێکدێنێـت. لە ویلایەتەکانی ئاسـیای [ئیمپراتۆری عوسـمانی] چڕی دابەشـبوونی دانیشـتووانی [ئەرمـەن] زۆر ناهەمـوارە، لـە هەندێـك شـوێن زۆر چـڕە و لـە هەندێـك شـوێن زۆر پەرتوبـڵاوە. بـە کورتـی، ئێمـە ناتوانیـن لـەم پارێزگانەدا هیچ شـوێنێک بدۆزینـەوە کـە ئـەم دانیشـتووە بـێ بەختانـە زۆرینە بـن و ناتوانیـن سـەنتەرێک بدۆزینەوە تێـدا ڕادەیـەک لـە ئۆتۆنۆمـی [بۆ ئەرمەنـەکان] پیـادە بکەین».

بـە پێـی ئـەم شـایەتدانە فەرمییـە و بـە پێـی بنەماکانـی ناسیۆنالیسـتی، ئـەو هیوایـەی بـە ئێمـە بەخشـیووە کـە بانگەشـە ڕەواکـەی گەلـی کـورد بـە تەواوەتـی و بـە بـێ لایەنـی بخەینـەڕوو و بـە چارەسـەرێکی دادپەروەرانـە بـۆ [پرسـەکەیان] بکەیـن.

پاریس، ٦ی شوباتی ١٩١٩

کۆنفرانسی ئاشتی (٤٥)

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

ژمارە: ٢٨٥٤

ڕێکەوتی گەیشتن: ٢٥ی شوباتی ١٩١٩

نووسەر: شەریف پاشا بۆ سێر ل. مالێت (Sir L. Mallet)

١٤ی شوباتی ١٩١٩

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

داهاتووی کوردستان

ئەمانەی خوارەوە دەخرێتەڕوو:

١. کۆپییەک لە نامەیەک کە بۆ لۆرد دێربی (Lord Derby) لە ڕێکەوتی حوزەیرانیی ١٩١٨، نووسراوە. لەبارە گفتوگۆی نێوان ئەو و سێر پ. کۆکس (Sir. P. cox)، لەسەر زەرورەتی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ کە ئەمەش لە بەرژەوەندی ئەرمەنەکاندایە، هەروەها پێشنیاز دەکات ئەو فەرمانڕەوای ئەم دەوڵەتە بێت.

٢. یاداشتێک لەسەر هەمان بابەت، باس لە سنوورەکان، حکومەت و ڕێکارە ناوخۆییەکانی ئەم دەوڵەتە دەکات. بە تایبەتیش باس لە هەڵبژاردنی سەرۆکێک دەکات.

ژمارەی دۆسیە: (١/١/٣٦٥)

ژمارەی نووسراوی پێشتر: ٢٠٧٩

P.H (action completed)

(Indian)

ژمارەی نووسراوی دواتر: ٣٠٨٧

کۆنفرانسی ئاشتی (٦١)

ژمارە: ٤٦٧٧

ڕێکەوتی گەیشتن: ٨ی تەمووزی ١٩١٩

نووسەر: وەزارەتی دەرەوە

٧ی تەمووزی ١٩١٩

سیاسی: تورکیا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد

کۆپیەک لە نووسراوی ژەنەڕاڵ کلایتۆن (General Clayton) بە ژمارە (C.P.O.57/1) لە ڕێکەوتی ٦ی کانوونی دووەم دەخەینەڕوو، هاوپێچ لەگەڵ ڕاپۆرتێکی کاپتن ولی (Capt. Woolley) کە بەم دواییە ئەم ڕاپۆرتەی ناردووە و باس لە بارودۆخی هەنوکەیی ناوچە کوردییەکان دەکات کە لەلایەن هێزی پیادەی میسری (E. E. F)وە داگیر کراون. کاپتن ولی توانیویەتی مەحمود بەگی کوڕی ئیبراهیم، سەرۆک خێڵی میللی کورد (Milli Kurd) ببینێت.

بیرۆکەی گشتی لەلایەن کوردەکانەوە بریتییە لە بوونی حکومەتێکی میرنشینیی لە کوردستان کە لە ژێر دەسەڵاتی ئینتیدابی دەرەوە دابێت و دەسەڵاتێکی سنووردایشی هەبێت. چینی دەسەڵاتدار بە پلەی سەرەکی لە کوردەکان پێکدێت و بە هاوبەشیەکی کەم لەگەڵ ئەرمەنەکاندا. سیستەمی خێڵایەتی بناغەی ئەم حکومەتە پێکدێنێت و بۆ بوون بە میر دوو پاڵێوراو هەن کە بریتین لە مەحمود بەگ و عەبدولڕەزاق بەدرخان بەگ.

ژمارەی دۆسیە: (١/١/٣٦٥)

ژمارەی نووسراوی پێشتر: ١٤١٥٢

P.H (action completed)

(Indian)

ژمارەی نووسراوی دواتر: ١٥٥٩٧

ژمارە ٤٥٦٤ (ل ٦٣)

ئێرل کـۆرزۆن لـە کێدلسـتۆن (Earl Curzon of Kedleston) ڕێـزی خـۆی بـۆ وەزیـری کاروبـاری دەرەوە دەردەبڕێـت، هەروەهـا شـەرەفی ئـەوەی هەیـە بـۆ بەرچـاو ڕوونـی مسـتر بلفـۆر، ئـەم ڕاپۆرتـەی خـوارەوە بخاتـەڕوو.

وەزارەتی دەرەوە

٧ی تەمووزی ١٩١٩

ئاماژە بە نووسراوی پێشوو

بۆ/لەلایەن: وەزارەتی دەرەوە

وەسفی نووسراوەکە

ناو و ڕێکەوت	بابەت
ژەنەڕاڵ کلایتۆن ژمارە (C.P.O.57/1) ٦ی حوزەیرانی	بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد

ژمارە (C.P.O.57/1) (ل ٢٠٨)

بارەگای گشتی

هێزی پیادەی میسری

٦ی حوزەیرانی ١٩١٩

گەورەم

من شەرەفمەندمکۆپیەک لە ڕاپۆرتی کاپتن ج. ل. ولی بخەمە بەردەمتان، کە لەم دواییانەدا نێردرا، تا لێکۆڵینەوە لەسەر ئەو ناوچە کوردییانە بکات و ڕاپۆرتێکیان لەبارە ئامادە بکات کە لە حاڵی حازردا ئەم ناوچانە لە ژێر دەسەڵاتی هێزی پیادەی میسریدان و دەستمان بەو ناوچانە دەگات. کاپتن ولی توانیویەتی مەحمود بەگی کوڕی ئیبراهیم، سەرۆک خێڵی میللی کورد ببینێت و ئەنجامەکانی گفتوگۆکردن لەگەڵ ئەودا بریتی بووە لە پێدانی بەرچاوڕوونییەکی بەسود لەسەر خواستی ناسیۆنالیستی کورد و ئەگەری هەر جۆرە هەڵوێستێکی کوردەکان لەسەر دەوڵەتی ئەرمینیا کە لەوانەیە لەم هەرێمەدا دابمەزرێت، بە بڕوای کورد ئەم هەرێمە، بە تەواوەتی هەرێمێکی کوردییە و زۆرینەی هەرە زۆری دانیشتووانەکەشی کوردن.

گەورەم، من خزمەتکاری بەڕێزتانم

واژوو

لیوا (G. F. Clayton)

سەرۆک ئەفسەری سیاسی

هێزی پیادەی میسری

بەڕێز وەزیری دەرەوەی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا، وەزارەتی دەرەوە، ١.S.W

کۆپی (ل٦٥-٧١)

(٩١٤٧٩)

بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد

لـە میانـەی گەشـتەکەمدا، مـن ئـەم پرسـەم لەگـەڵ سـەرۆک خێڵەکانـی زازا، میللـی، کاراوار، کیتـکان، نەسرەجـی [ئـەم دوو نـاوە بـە جوانـی ناخوێندرێتـەوە، وەرگێـڕ] و خێڵەکانـی ئەلعـەون و پیاوانـی ئایینـی، حکومـی و مەدەنـی، لەگەڵ کاربەدەسـتانی سـوپای تورکیـا و جانـدارم و لەگـەڵ جوتیـارەکان بـاس کـرد. هەڵبـەت مـن بەشـێکی زۆر بچووکـی کوردسـتانم ڕووماڵکـردووە، بـەڵام هەسـتم بەبوونـی هەسـتێکی ناسیۆنالیسـتی بەهێـز لەسـەر ئـەم پرسـانە کـرد. دەکرێـت ئـەم هەسـتە بەسـەر ناوچەیەکـی بەرفراونـتردا پیـادە بکرێـت. تەنانـەت جوتیارەکانیـش لـە دەسـتپێکی قسـەکانیاندا باسـیان لەوەکـرد کـە ئـەم ناوچەیـە لـە ژێـر دەسـتی کەسـە ناودارەکانیانـدا بـووە. ئەگـەر نەچینە ژێـر گوشـارەکانەوە، دەتوانیـن بڵێیـن کـورد نەتەوەیـە و دەبـێ حکومەتـی تایبـەت بەخـۆی هەبێـت.

دواتـر مـن هەوڵمـدا تێڕوانینـی ئـەو کەسـانە بخەمـەڕوو کـە چاوپێکەوتنـم لەگەڵـدا کـردوون بـە بـێ ئـەوەی هیـچ تێبینییـەک یـان ڕەخنەیـەک لـە بۆچوونەکانیـان بگـرم، تەنیـا ئـەو کاتـە نەبێـت کـە هەندێـك قسـە لـە پەرەگرافێکـی دوو کەوانەیـدا هاتـووە.

[تێبینـی: زۆرێـک لـە ناوەکانـی ئـەم بەڵگەنامەیە بـە هۆی خراپـی چـاپ ناخوێندرێنەوە کـە لـە نـاو کیومـەدا [...] دانـراون. وەرگێڕ].

بۆچوونی گشتی

کوردسـتان لـە [...] و تلفیـس درێـژ دەبێتـەوە بـۆ ئەدەنـا و لـە ترابـزۆن و مالاتیـا بـۆ ڕوانـدز. کەواتـە کورسـتان ئـەو شـەش ویلایەتـە دەگرێتەخـۆ کـە گوایـە سـەر بـە ئەرمینیایە و بەشـێک لـە ڕووسـیا و بەشـێک لـە ئێـران. بـە قسـەی ئـەوان لـەم ناوچەیـەدا (بڕوانـە لیسـتی هاوپێچکـراو) ١٣ ملیـۆن کـورد دەژیـن. ناونانـی ویلایەتەکانـی ئەرمینیـا، ناونانێکـی

هەڵەیـە. نزیکـەی ٩٠٪ بـۆ ٩٥٪ لـە دانیشـتوانی ئـەم شـەش ویلایەتـە کـوردن. تورکـەکان بە ئەسـتەم لـە سـەرووی ١٪ پێکدێنـن و ئەوانیـش زۆربەیـان فەرمانبـەری حکومەتـن، ئەوانیـتر ئەرمەنـن و ژمارەیەکـی کەمیـش یەعقوبـی هـەن (بەتایبەتیـش لـە نزیـک ماردیـن).

پێویســت نــاکات زلهێــزەکان ئــەم ژمارانــە بــە ڕاســت بزانــن، ئــەوان دەتوانــن لێکۆڵینەوەیەکـی گونجـاو ئەنجـام بـدەن و بۆیـان دەردەکەوێـت کـە ئـەم ژمارانـە تـا چ ڕادەیـەک ڕاسـتن. لـە ناوچەیەکـی بەرفراوانـی تورکیـادا خەڵـک تەنیـا بـە زمانـی کـوردی قســە دەکات. لــە ڕاســتیدا ئــەم کەســانە کــورد و خەڵکانــی خێڵەکیــن کــە هۆشــیاری نەتەوەییـان هەیـە و زۆر ڕقیـان لـە فەرمانـڕەوای تـورک دەبێتـەوە و داوای کوردسـتانێکی سـەربەخۆ دەکـەن.

ئـەم کوردانـە لـە هیـچ ڕوویەکـەوە کۆچـەری (چادرنشـین) نیـن. ژمارەیەکـی زۆریـان نیشـتەجێی شـارەکانن و دڕنـدەش نیـن.

(تێبینـی: لەوانەیـە ٩٠٪ لـە قسـەکانیاندا زیادەبێـژی بکـەن، بـەڵام بـە بـڕوای مـن کــوردەکان زۆرینــەی هــەرە زۆری دانیشــتووان پێکدێنــن. ســەبارەت بــەوەی ئــەوان دڕنـدەن لـە [...] [نـاوی شـوێنەکە ناخوێندرێتـەوە، وەرگێـڕ] کوردێکـی ئاسـایی لەگـەڵ منـدا باسـی لـە سیاسـەتی دەرەوەی گلادسـتۆن (Gladstone) کـرد، باسـکردن لـە ئاریـان (Aryan) و ئەنگلۆ-سەکسـۆن لـە نـاو کوردەکانـدا شـتێکی بـاوە، هەروەهـا لەسـەر لێهاتوویـی ئـەم نەتەوەیـە پشـتی بـە قسـەکانی گەزنەفـۆن بەسـت کـە لـە ئاسـیای بچووکـدا (Asia Minor)دا هاتـووووە).

ئـەوان داوای سـەربەخۆ بـوون لـە تورکیـا و دەوڵەتێکـی یەکگرتـووی کوردسـتان دەکەن. هەروەهـا داوای حکومەتێکـی کوردسـتان دەکـەن کـە لەسـەر بنەمـای نوێنەرایەتـی ڕێژەیی دامەزرابێـت و لـە ژێـر ئینتیدابـی هێزێکـی ئەورووپیـدا بێت.

پەیوەندی لەگەڵ تورکیا

ڕق لێبوونەوە لە حکومەتی کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقی (C. U. P Government) شتێکی گشتگیرە و خواستێکی گشتی هەیە بۆ لەسێدارەدانی [...،... جەماڵ و....] لەلایەن [....]. ئەوان سوپاسی بێلایەنی عەبدولحەمید بەرانبەر کوردەکاندا دەکەن، بەڵام نایانەوێت لە ژێر دەسەڵاتدارێتی تورکیادا بمێننەوە، چونکە کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقی ڕووخاوە و ژمارەیەکی کەمی کورد دەیانەوێت لە ژێر دەسترۆیی تورکیادا بمێننەوە، ئەمەش هۆکاری سەرەکیەکەی بەستێنی ئایینە.

بە بڕوای ئەوان تا ئەوکاتەی پیرۆزایەتییەکانی پێغەمبەر لە ئەستەمبۆل پارێزراو بێت، تەنانەت دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستانیش وەک دەوڵەتێکی مووسڵمان لەوانەیە دووبارە بکەوێتە ژێر کاریگەریی تورکیا، بەڵام ژمارەیەکی کەم ئەم قسەیان دەکرد و زۆربەیان لەو بڕوایەدابوون تورکەکان هێندە مووسڵمانی باش نین کە بەرپرسیارێتی ئەم پیرۆزایەتییە لە ئەستۆ بگرن و دەبێ لە مەککە دوور بکرێنەوە و بەم جۆرەش گرفتە سیاسییەکان چارەسەر دەکرێن. هیچ کوردێک گشت تورکەکانی تاوانبار نەکرد. ئەوان تەنیا ڕقیان لە حکومەتەکەی تورکان دەبێتەوە، لە سەرووی هەمووشیانەوە بیرۆکەی حوکمی تورک بەسەر ئەواندا. پروپاگەندەچییەکانی لایەنگری کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقی بوونیان هەیە، بەڵام کاریگەریان زۆر کەمە.

پەیوەندی لەگەڵ ئەرمەنەکان

کورد لە بیرۆکەی دانانی بە ئەرمەنەکان وەک ڕەگەزی حوکمڕان لە کوردستاندا زۆر بێزارن و بە پێچەوانەی ویستی زۆرینە، ئەرمەنەکان بەسەر ئەواندا سەپێنراون. ئەگەر لە هەر قەزایەکدا ئەرمەنەکان بتوانن بسەلمێنن کە لە ڕووی ژمارەوە زۆرترن، حکومەتی قەزاکە بە بێ مشتومڕ بە ئەرمەنیەکان دەدرێت و لە گشت شوێنەکاندا دەبێ ئەوان پشکی خۆیان لە نوێنەرایەتیکردندا هەبێت، بەڵام ناکرێ ئەوان حکومەت قۆرغ بکەن. مەحمود بەگ ئاماژە بەوە دەکات ئەگەر ئێوە لەم سەردەمەدا حکومەتی کوردستان دابمەزرێنن، لەوانەیە ژمارەیەکی زۆری ئەرمەنەکان

لـە نـاو کەرتـە خزمەتگوزارییەکانـی حکومەتـدا دامەزرێـن، چونکـە ئـەوان لـە کـوردەکان خوێندەوارتـرن، بـەڵام ئەگـەر بـۆ چەنـد سـاڵێکی کـەم کـورد بـە باشـی خوێنـدەوار بکرێـن، زۆر پێشـدەکەون و هاوسـەنگییەکە دەگۆڕدرێـت. هەندێـك لـە خێڵـەکان لـە ڕەشـەکوژی ئەرمەنـەکان بەرپرسـیارن و ئـەوان لـە لایـەن تورکەکانـەوە هانـدراون. کوردەکانیـتر، ئەوانیـان لـە ڕەشـەکوژی پاراسـتووە.

(تێبینـی: مەحمـود بـەگ بانگەشـەی ئـەوە دەکات کـە میللـی (Milli) بە پێی سـەرچاوە ئەرمەنـەکان تۆمەتبـار نییـە. مـن ئـاگادارم دەسـتەیەک لـە نەفیکـراوەکان لـە ڕێگەیانـدا بـۆ وێرانشـار، دوای ئـەوەی لەلایـەن پاسـەوانە تورکەکانـەوە چەنـد کەسـێکیان دەسـت نیشـانکران و کـوژران، لەلایـەن میللییـەوە هێرشـیان کرایـە سـەر (بـەڵام نـە کـوژران).

لەلایەکیـترەوە، بـە پێـی زانیارییەکانـی مـن خێڵەکانـی ئەلعـەون (Alyn)، باراسـی(Barasi)، کیتـکان (Kitkan)، ژمارەیـەک لـە ئەرمەنەکانیـان لـە هـەر دوو ڕەگـەز و لـە گشـت تەمەنـەکان پەنـا داوە و ڕێگەیـان پێـدراوە هـەر کاتێـک ویسـتیان بـڕۆن. میللییـەکان، بـە تایبـەت، بـە ناوبانگـن بـە هەبوونـی پەیوەنـدی بـاش لەگـەڵ ئەرمەنەکاندا. مـن لـە نـاو میللییەکانـدا هیـچ شـتێکم نەبینـی سـەبارەت بـە ئەگـەری تۆڵەسـەندنەوە بـە هـۆی ڕەشـەکوژی ئەرمەنـەکان کـە بـە بـڕوای مێجـەر نوئێـل (Major Noel) میللییـەکان بەرپرسـیارن بەرانبـەر ڕوودانـی هـەر جـۆرە نائارامییـەک.

ئـەوان ئامـاژە بـەوە دەکـەن ئـەو ئەرمەنانـەی بەشـێک لـە سـوپای ڕووسـیای قەفقازیـا پێکدێنـن، پێشـتر تۆڵەیـان لێسـەندراوەتەوە. هەفتانامـەی ناسیۆنالیسـتی ‹کوردسـتان› (Nationalist Weekly Reviewe ‘Kurdistan’)، لـە دوایـن ژمـارەی خۆیـدا ئامـاژە بـە ژمـارەی ئـەو کوردانـە کـردووە کـە لـە وان ڕەشـەکوژ کـراون- نزیکـەی ٤٠٠،٠٠٠ کـەس لـە ناوچـەی بەتلیـس، بـەڵام بـە بـڕوای ئـەوان پێویسـت بـوو ئـەم بابەتـە هـەر لـەوێ کۆتایـی پێبهێنرێـت. لێدوانێک لە هەمان ژمارەی ‹کوردسـتان›دا باس لـەوە دەکات کە ئەمریکاییەکان لـە کۆنفرانسـی ئاشـتیدا داوای پێکهێنانـی دوو [کۆمیتـەی] لێکۆڵینـەوەی دادوەری کـردووە. یەکێکیـان بـۆ لێکۆڵینـەوە لـە کوشـتنی ئەرمەنەکان و ئەویتریان لەسـەر کوشـتنی کـوردەکان لەلایـەن ئەرمەنەکانـەوە، ئەمـەش وەک باشـترین چارەسـەری پەسـەندکراوە.

کورد دەڵێن «ئێمە دەبێ لە پاڵ ئەواندا بژین، کەواتە با بە ئاشتییانە بژین»، بەڵام ئەوان باس لەوەش دەکەن کە هەوڵدان بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی ئەرمەنی بەسەر کوردەکاندا دەبێتە هۆی هێنانەدی توندوتیژی. ئەوان بە ناخۆشی باس لە هەبوون و ڕەفتاری سوپای ئەرمەن لە ئەدەنا دەکەن.

بە شێوەیەکی گشتی، بە پێی ویستی زۆرینەی کوردەکان، (ئەگەر بێت و هەلومەرجی نەتەوەیی ڕەچاوبکەین، ئەوان خولیای حکومەتی تایبەت بە خۆیانن. کورد کۆمەڵێک ئارگیۆمێنت دەخەنەڕوو کە بەسە بۆ ئەوەی هەست بکەین ئەوان مافی بێ مشتومڕیان هەیە لەوەی کە ویستی خۆیان بناسێنن و پەیڕەوی بکەن.

پەیوەندی لەگەڵ حکومەتی عەرەب و لێکتێگەیشتن (entente)

لێرەدا جیاوازییەک لە ئارادایە. خێڵە بچووکەکانی وەک ... [ناوەکە ناخوێندرێتەوە] و کیتکان، بە تایبەتیش کیتکان، خاکییان بەسەر خاکی عەرەبەکانەوەیە. بۆیە شتێکی سروشتییە ئەوان مەیلیان بۆ لای حکومەتی عەرەب هەبێت و تەنانەت داوایان لە بەریتانیا کردووە دەستێوەردان بکات و لە دەست تورکەکان بیانپارێزێت. سەرۆکەکانی خێڵی باراسی باس لەوە دەکەن، ئەگەرچی ئەوان دەیانەوێت حکومەتێکی نەتەوەیی کوردیان هەبێت، بەڵام لەو بڕوایەدا نین ئەم حکومەتە کردەنی بێ، چونکە خێڵەکان لە ناوخۆیاندا یەک دەنگ نین.

بەهۆی سەرنەگرتنی ئەم حکومەتە، ئەوان دەیانەوێت لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی تورکدا بن کە لە مێژە ئەم حکومەتە دەناسن، نەک لە ژێر حوکمی عەربدا بن کە هیچ شتێک لە بارەیەوە نازانن، بەڵام بەرەو باکوور، ئەم جۆرە هەستە بوونی نییە. خەڵکی ئەم ناوچەیە خوازیار نین لە ژێر دەسەڵاتی عەرەبەکاندا بن و داوای حکومەتی سەر بە خۆ دەکەن. چینی خواروو حەز دەکەن ژیانی تایبەت بە خۆیان هەبێت بە کەمترین دەستێوەردانی دەرەکییەوە. دانیشتووانی شار داوای هاریکاری و هاموشۆی دەرەکی دەکەن، بەڵام حەز لە کۆنترۆڵی دەرەکی ناکەن. چینی سەروو هەست بەوە دەکەن ئەوان ناتوانن تەنیا

بــە خۆیــان وڵات بەڕێــوە ببــەن و پێویســتیان بــە یارمەتــی مــاددی هەیــە. ئــەوان دژی فەڕەنســییەکانن (بەهــۆی ســوپای ئەرمینیــا، هەڵســوکەوتی خراپــی فەرەنســا و چەندیــن چیرۆکیــتر کــە لــە پێــش ســەرهەڵدانی جەنــگ بیســتوومە و هەروەهــا بــە هــۆی پڕوپاگەندەکــەی فەڕەنســا بــۆ پشــتگیریی کــردن لــە جەنــگ کــە لــە لوبنــان دەیگێــڕا) و زۆرتــر پێشــوازی لــە بیرۆکــەی ئینتیدابــی بەریتانــی دەکــەن.

ئــەوان دەڵێــن هیــچ حکومەتێــک ناتوانێــت بــە بــێ بوونــی پشــتیوانی دەرەکــی بوونــی هەبێــت، هەروەهــا پەیوەنــدی لــە نێــوان دەوڵەتــە نوێیەکانــی وەک کوردســتان، ســوریا، ئێــران و حیجــاز تەنیــا لــە ڕێگــەی هێزێکــی دەرەکییــەوە دەکــرێ بــە دۆســتایەتی بمێنێتــەوە و بــە بــێ لایەنگــری، پشــتیوانی ئــەم حکومەتانــە بــکات. ئــەوان پێشــوازی لــە بیرۆکــەی دامەزراندنــی دەوڵەتگەلــی نــوێ لەســەر بنەمــای نەتــەوە دەکــەن. خەلیــل بــەگ دەڵێــت «بــە بــڕوای مــن نیکســۆن لــە ڕووی تیۆرییــەوە بیرۆکەیەکــی نایابــی هەیــە، بــەڵام بیرۆکەکــە ئەزموونــی پراکتیکــی نییــە». هەروەهــا کاپتنێکــی کــورد، ســەبارەت بــە ئاســۆکانی ئاشــتی زۆر ڕەشــبینە و گووتــی ‹ئێمــە تەنیــا شــەڕی نــوێ و نێودەوڵەتیــمان هەیــە کــە بــە بێلشــڤیزم کۆتــا دێــت».

ئــەوان هــاوڕان تەنیــا ڕێگــە بــۆ بەجێگەیاندنــی کۆنگــرەی ئاشــتی بریتییــە لــە بوونــی کۆمەڵــەی گــەلان، کــە دەتوانێــت لــە کاتــی پێویســتدا وەک سیاســەتێکی جیهانــی بــۆ پشــتیوانیکردن لــە حکومەتــە لاوازەکان، ســوپا نەتەوەییــەکان ئامــادە بــکات. هەروەهــا ئــەوان دەخــوازن ئــەم کۆمەڵەیــە وەک دادگایەکــی پێداچوونــەوە بێــت کــە لــە کاتــی خــراپ بەکارهێنانــی هێــز لەلایــەن دەوڵەتــە ئینتیدابەکانــەوە کار بــکات. ســەرۆک خێڵــەکان هەســت بــەوە دەکــەن ئــەم ســنووردارێتییە لەســەر دەســەڵاتی ئینتیــداب پێویســتە.

(تێبینــی: گفتوگۆکــردن لەبــارەی کۆمەڵــەی گــەلان بــۆ نزیکــەی دوو کاتژمێــر بــەردەوام بــوو و نزیکــەی بیســت کــورد لــەم گفتوگۆیــەدا بەشــدار بــوون، ئەگەرچــی بەشــێک لــەم بەشــداربووانە ئاگایــان لــەوە نەبــوو کــە لــە پاریــس چــی دەگوزەرێــت. بــە گشــتی ئاســتی گفتوگۆکــە بــەرز بــوو).

شێوازی حکومەت

تـەواوی بیرۆکـەی پێشـنیازکراو بریتـی بـوو لـە دەسـەڵاتداریێتی تاکەکەسـی. لـە گشـت ئاسـتێکدا و لـە ناوچەیەکـی بەرتەسـکدا کـە مـن سـەردانم کـرد، سیسـتەمی بـاوک سـالاری (patriarchal) وەهـا ڕەگـی داکوتـاوە کـە ڕێگـە بـە هیـچ شـتێکیتر نـادات. بۆیـە ئـەوان لـە کوردسـتان خوازیـاری حوکمـی میرنشـینن کـە لـە ژێـر ئینتیدابـی هێزێکـی دەرەکیـدا بێـت و ئینتیدابەکـە دەسـەڵاتێکی سـنووورداری هەبێـت. چینـی فەرمانـڕەوا بـە پلـەی یەکـەم کـورد بـن و ڕێژەیـەک لـە ئەرمەنیەکانیـش تێدا بەشـدار بێـت. بناغـەی حکومـەت لەسـەر سیسـتەمی خێڵایەتـی دامەزرابێـت. بـۆ میرنشـینیەکە دوو پاڵیـوراو هـەن: عەبدولـڕەزاق بەدرخـان و مەحمودبەگـی کـوڕی ئیبراهیـم پاشـا.

مـن پرسـیارم کـرد کـە کام یـەک لـەم دووانـە وەک سـەرۆک دانپێـدراون. هەڵبـەت، میللـی هەمیشـە ئامـاژە بـە نـاوی سـەرۆک خێڵەکـەی خـۆی دەکات. کەسـانی سـەر بـە خێڵەکانیـتر بۆچوونـی جیاوازیـان هەیـە. دواجـار مـن لـە خـودی مەحمـود بەگـم پرسـیار کـرد. ئـەو پشتڕاسـتی کـردەوە کـە پاڵێـوراوە و گووتـی «لـە ڕابـردوودا بنەماڵـەی عەبدولـڕەزاق لـە بنەماڵـەی مـن گەورەتـر بـوو. هەروەهـا بـە شـێوازێک لـە شـێوازەکان مـن دان بـەوەدا دەنێـم کـە خـودی ئـەو لـە مـن بەهێزتـر بـوو. لـە لایەکیـترەوە، نـەوەی ئێسـتای بەدرخانـەکان کارێکـی ئەوتـۆ ناکـەن یاخـود زۆر باڵادەسـت نیـن، لـە ڕاسـتیدا ئـەم بنەماڵـە بـە تەواوەتـی بنەماڵەیەکـی کـورد نیـن.

(تێبینـی: ئـەم قسـەیە ڕاسـتە. ئـەوان سـەر بـە بەنـی [.... ناوەکـە ناخوێندرێتـەوە]. بـەڵام خـودی بنەماڵـەی مەحمودیـش کـوردی ڕەسـەن نیـن، بەڵکـو بەشـێکی زۆری عەرەبـن) و لەلایـەن بەشـێکی زۆری کوردەکانـەوە پێشـوازی ناکرێـت). بنەماڵەکـەی مـن لـە دوای بنەماڵەکـەی ئـەو، دووەم بنەماڵەیـە و لـەم دواییانـەدا وەپێـش ئەوانیـش کەوتـووە. لـە ژێـر دەسـەڵاتداریێتی عەبدولڕەشـیدی باوکـم، کـە جیـاوازی لەنێـوان کـەس نەدەکـرد، وەک سـەرکردەی کـورد دانپێدانـراوە و گشـت خێڵـەکان ملکەچـی فەرمانەکانـی دەکـەن. هەروەهـا خێڵـی میللـی، خێڵـی خـودی منـە. مـن دەسـەڵاتم بەسـەر خێڵەکانیتریشـدا هەیـە».

(تێبینی: من پرسیارم کرد کە ئایا بە ڕاستی قزل باش Kizil Bash لە ژێر دەسەڵاتدارێتی ئەودان. لە وەڵامدا گوتی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ نا.

[دوو پەرەگرافی بەڵگەنامەیەک بە هۆی خراپی چاپ ناخوێندرێنەوە. وەرگێڕ].

(تێبینی: سەختە بتوانین بڵێین کە بزووتنەوەکە بە چ ئاستێک گەیشتووە، تەنیا ئەوە ڕوونە کە هەستی ناسیۆنالیستی، هەستێکی بەهێز و گشتگیرە. بە بڕوای من ئەو ژمارانەی لە گۆڤاری کوردستاندا بڵاو بوونەتەوە، شایانی خوێندنەوەن).

دووبارەکراو (duplicate) (ل٧٢)

کۆمیسیۆنی باڵای بەریتانیا

ئیستانبۆڵ

٢٣ی تەمووزی ١٩١٩

(1268/M.1743)

بەڕێزم...

مـن شـەرەفی ئـەوەم هەیـە، بـۆ زانیـاری بەڕێـزت ڕاپۆرتێـک کـە لەلایـەن مێجـەر نوئێل (Major R.W. Nwel. C.I.E., D.SO.)ەوە لەبـارەی بارودۆخـی کـورد کـە لـە سـەردانەکەی ئـەم دواییەیـدا بـۆ ئێسـتانبۆڵ ئامادەکـراوە، بۆتـان بنێـرم.

بەڕێزم،

من شەرەفمەندم خزمەتکاری ملکەچی بەڕێزت بم.

تێبینـی: تەنیـا یـەک کۆپـی لـەم ڕاپۆرتـە بوونـی هەیـە. کۆپـی زۆرتـر لەلایـەن مێجـەر نوئێـل لـە بەغـداوە دەنێردرێـن.

لەگەڵ ئەوپەڕی ڕێزدا.

واژوو

A. Calthorpe

کۆمسیاری باڵا

The Earl Curzon of Kedleston.K. G., P.C

تێبینی لەسەر بارودۆخی کورد (ل٧٣-١٠٥)

١. مێژوویی

بــە ڕەچەڵــەک کــورد نــەوەی کۆردونــی (Cordueni) کۆنــن کــە گەزنەفۆنیــان هەراســان کردبــوو و پاشەکشــەیان پێکــرد. کــورد لــە ناوچەکانــی نێــوان دەریاچــەی ڕەزایــە و وان، چیاکانــی ســەرچاوەی ئــاوی دوو ڕووبــاری میزۆپۆتامیــا و زنجیــرە چیاکانــی زاگــرۆس تــا ئەوپــەڕی باکــووری خێڵــی لــوڕ نیشــتەجێن. کاتێــک دەســەڵاتی وڵاتانــی دەوروبــەری کــورد بــەرەو کەمــی چــوو، ئــەم خەڵکــە شــەڕخوازە بــەرەو باکــوور و ڕۆژئــاوا پاڵــدران و ئێســتا ئــەوان لــە بایزیــد، ئــەرزەرۆم و ئەرزەنجــان و بــەرەو چیاکانــی باکــووری ڕۆژهەڵاتــی حەلــەب نیشــتەجێن.

کوردەکانــی نــاوەوە و دەرەوەی ئــەم هەرێمە کــە ئێمە بە ناوەندی کوردســتان (Central Kurdistan) هەژمــاری دەکەیــن، دەســەڵات و ئاسایشــی خۆیــان هەبــووە. ئەمــەش بــە پێــی ئــەو حەقیقەتــە ســەلمێنراوە کــە لــە ســەردەمی ناوەڕاســتی ڕۆژگاری ئێمــەدا، ژمارەیــەک لــە هۆزانڤانــی بــاش لــە زنجیــرە چیاکانــی کاکیــاری (Kakkiari)دا هەبوون.

هێــدی هێــدی تورکــەکان توانیــان دەســەڵاتی کــوردەکان تێکبشــکێنن، بــەڵام تەنیــا لــە ســەدەی ڕابــردوودا بــوو کــە دواییــن میرنشــینی ســەربەخۆی کــورد واتــە میرنشــینی ڕوانــدز چــووە ژێــر فەرمانڕەوایــی عوســمانییەکانەوە.

بۆیــە دەبینیــن دووبــارە زیندووکردنــەوەی ســەربەخۆیی کــورد، لــە ڕووی مێژوویــەوە، بــە بــەراورد لەگــەڵ کەیســی ئەرمەنــەکان، پاســاوهەڵگرترە، شــوێن پێــی دواییــن پاشــایەتی ئەرمەنــەکان دەگەڕێتــەوە بــۆ ســەدەی چواردەیەمــی زایینــی.

٢. زمان

لێکۆڵینــەوەکان ســەلماندویانە زمانــی کــوردی، وەک زمانــی فارســی و تورکــی، زمانێکــی جیــاواز و گەشەســەندووە. بەهــۆی دوورەپەرێــزی و بــێ بەشــی خێڵــە کوردییــەکان و نەبوونــی ئەدەبیــات و کاریگەرییەکانــی ئــەم ئەدەبیاتــە، زمانــی کــوردی هاوچــەرخ بەســەر

چەنـد شـێوەزارێکدا دابـەش بـووە و هـەر کامەیـان تایبەتمەنـدی خـۆی هەیـە، بـەڵام کـەم تـا زۆر ئـەم شـێوەزارانە دەرخـەری زمانێکـی هاوبەشـن.

تـورک بـە بەردەوامـی هەوڵیانـداوە ڕێگـر بـن لـە پەرەسـەندی زمانـی کـوردی بـەرەو زمانـی نووسـین و لـە ئیمپراتـۆری عوسـمانیدا ڕێگریـان کـردووە لـە چاپکـردن و بڵاوکردنـەوەی پەرتـووک بـە زمانـی کـوردی. ئەمـەش ڕێگـر بـووە لـە پەرەسـەندنی زمانەکە بـەرەو زمانـی نووسـین. بەهەرحـاڵ، بێگومـان بـە هاندانێکـی کەمـەوە و بەکردنـەوەی قوتابخانـە بـە زمانـی کـوردی، ئـەم زمانـە دەتوانێـت ببێتـە زمانێکـی تـەواو کاریگـەر و کارا. شـایانی ئامـاژە پێدانـە زمانـی کـوردی، هاوشـێوەی زمانـی فەڕەنسـی لـە کوردسـتاندا لەلایـەن ئەرمـەن، تـورک و نەسـتورییەکانەوە بـەکار دەهێنرێـت.

لـە ڕاسـتیدا لـە هەندێـك ناوچـەی کوردسـتان ئەرمەنـەکان هیـچ زمانێکیـتر جیـا لـە کـوردی نازانـن.

٣. تایبەتمەندی نەتەوەیی (National Charactristics)

بەداخـەوە، لـە ئەوروپـا کـورد وەک خەڵکێکـی دڕنـدە و بەربـەر نـاسراوە، کـە کاری سـەرەکیان بریتییـە لـە کوشـتنی ئەرمەنـەکان. سـەختە لـەوە تێبگەیـن چـۆن ئـەم تێگەیشـتنە هەڵەیـە بووەتـە تێگەیشـتنی بـاو، لـە کاتێکـدا گەشـتیارە بیانییـەکان، هەمیشـە بـە باشـی باسـی کـورد دەکـەن. بەهەرحـاڵ، بەهـۆی چالاکییەکانـی ڕۆژنامـەی مـوژدەدەر (Missionary Press) و بـە هـۆی بوونـی حزبێکـی بەهێـزی پشـتیوانیکەری ئەرمەنـەکان لـە ئینگلەنـد، ڕای گشـتی لـە هەمبـەر کـوردەکان ڕایەکـی نەخـوازراوە.

بـۆ ئێمـە، لـە میزۆپۆتامیـا کـوردەکان باشـترین کادیـری کەرتـی پۆلیـس پێکدێنـن. فەیلەقـی سـەربازە کارکـەرەکان کـە لـە مـاوەی جەنگـدا دامـەزرا، بـۆی دەرکەوتـووە کـە دامەزراندنـی کـوردەکان زۆر بـە سـوودترە لـە دامەزراندنـی عـەرەب و فـارس. لـە کێڵگـە نەوتییەکانـی ئەنگلۆ-ئێـران، لـە ڕۆژئـاوی باشـووری ئێـران، کـوردەکان میکانیکـی زۆر باشـن و زۆرێـک لـە کـوردەکان پۆسـتی زۆر بەرزیـان لـە بەکارهێنانـی ئامـرازی کاری کانـی هاوچەرخـدا (modern mining machinery) بەدەسـتهێناوە. هەروەهـا دەزانیـن ئـەو

کوردانـەی کۆچییـان بـۆ ئەمریـکا کـردووە دەسـتێکی باڵایـان لـەم وڵاتـەدا هەیـە و زۆر بـە ئاسـانی لەگـەڵ هەلۆمەرجـی ژیانـی مۆدێرنـدا دەگونجێـن.

ئـەم ڕاسـتییە سـەلمێنەری ئەوەیـە کـە کـورد پێشـوازی لـە خوێنـدن و پێشـکەوتنی هاوچـەرخ دەکـەن و لـەم ڕووەوە لـە سـەرووی عـەرەب، تـورک و فارسـەکان دێـن. چاودێرانـی متمانەپێکـراو بـاس لـەوە دەکـەن کـە لـە نـاو گشـت نەتەوەکانـی ڕۆژهەڵاتـدا کـورد لـە سـوودوەرگرتن لـە سـوود و پێشـکەوتنەکانی دامەزراندنـی شـێوازێکی سـەقامگیر و پێشـکەوتوخوازی حکومـەت لـە وڵاتەکەیانـدا بەتواناتـرن.

زیندوویەتی ناسیۆنالیزمی کورد

(vitality of Kurdish nationalism)

ئەمـەی خـوارەوە کورتەیەکـە لە بابەتی «ژیانی کێویانە لە نێـوان کوردەکاندا» (Wild life among the Kurds) کە لەلایەن میلینگێن (Millingen) لە سـاڵی ١٨٧٠ بڵاوکراوەتەوە.

«جێگـەی نیگەرانییـە لـە دوای دەربـاز بوونـی ئـەم هەمـوو سـەدەیە، لەبـری ئـەوەی ئێمـە بڵێیـن دوای دەسـتگرتن بەسـەر [وڵاتـی] خانەخـۆ، کـە وڵاتەکەیـان تـاڵان و لاواز دەکـرد، کـوردەکان توانیویانـە بـە جۆرێـک پارێـزگاری لـە سـەربەخۆیی و شوناسـی خۆیـان بکـەن وەک شوناسـێکی جیـاواز لـە شوناسـی داروسـێکانیان، هـەر وەک چـۆن لە سـەرەتاوە ئـەم شوناسـە جیـاواز بـووە.

دەبـێ وەک دیاردەیەکـی سەرسـوڕهێنەر سـەیری ئـەوە بکەیـن کـە ئـەم خەڵکـە، بـە پێچەوانـەی بولگارییـەکان، چیـک و نەتەوەکانیـتر نـە پاشـا و نـە ئیمپراتـۆری ان هەبـووە، وەک هێمایەکـی نەتەوەیـی نـە خـاوەن تاجـی ئاسـنی و نـە تاجـی تەنەکەیـان هەبـووە، سـەرەڕای گشـت ئەمانـەش پێویسـتە هەمیشـە کـورد وەبیـر بهێنینـەوە، بـەڵام ئـەو شـتەی کـە ئەسنۆلۆجیسـتەکان و کەسـانیتر دەڵێـن، کاتێـک کـە بیسـتیان کـوردەکان خـاوەن هیـچ خێزانەکـەی فەرمانڕەوایـی (dynasty) تایبـەت بـە خۆیـان نیـن، یاخـود هیـچ جـۆرە دەسـتورێکی سیاسـیان نەبـووە کە بتوانرێـت وەک بنامایەک پشـتی پێببەسـترێت و خزمەتی [پرسـە] نەتەوایەتیەکەیـان بـکات، بـەڵام سـەرەڕای نەبوونـی هونـەری نووسـین و خوێنـدن

لـە نـاو کوردەکانـدا، پەیوەندیەکـی کۆمەڵایەتـی و سیاسـییە بەهێـزە بـە نـاوی ئاییـن، داب و نەریتـی مێـژووی، ئـەدەب بوونـی هەیـە...».

خسـتنەڕووی ئـەوەی کـە چـۆن کـورد وەک نەتەوەیـەک لـە سـەردەمی ڕابـردوودا ژیـاوە و هەرگیـز شوناسـیان بـە هـۆی شـەپۆڵەکانی زەمـەن و ڕووداوەکان لەنـاو نەچـووە، پێداچوونەوەیەکـی کـورت بـە مێـژووی کـورد لـە سـەرەتای ئـەم سـەدەیە، ئـەوە دەسـەلمێنێت کـە شوناسـەکەیان، نـە تەنیـا لـە لاوازی و کـز بوونـەوەدا نەبـووە، بەڵکـو بـە بەردەوامـی زیندوویەتـی خـۆی سـەلماندووە. بـۆ سـێ جـار لـە مـاوەی ئـەم سـەدەیەدا خواسـتی نەتەوەیـی، کوردەکانـی هانـداوە کـە لـە ژێـر دەسـەڵاتی سـوڵتان دەربچـن تـا سـەربەخۆیی خۆیـان دەسـتەبەر بکـەن. یەکـەم بزووتنـەوە بریتـی بـوو لـە بزاوتـی محەمـەد پاشـای ڕوانـدز لـە سـاڵی ١٨٣٤دا. ئەگەرچـی نییەتـە سـەرەتاییەکانی محەمـەد پاشـا شـاراوە بـوون، بـەڵام بـە دڵنیاییـەوە مەبەسـتی ڕزگارکردنـی وڵاتەکـەی بـوو لـە فەرمانڕەوایەتـی عوسـمانییەکان.

دووەمیـن نموونـە کـە تێیـدا کـورد پێداگریـان لەسـەر سـەربەخۆیی نەتەوەیـی کـرد جوڵانەوەیـەک بـوو کـە لەلایـەن ئەحمـەد پاشـا شـازادەی میراتگـری سـلێمانی ڕێکخـرا. ئـەو سـوپایەکی دامەزرانـد کـە لـە چەندیـن بەتالیۆنـی پیـادە، تۆپخانـە و سـوارچاک پێکهاتبـوو و سـوپاکەی لـە دژی پاشـای تـورک لـە بەغـدا جوڵانـد. ئـەم ڕووداوە لـە دەوروبـەری سـاڵی ١٨٤٣دا ڕوویـداوە.

سـێیەمین و گرنگتریـن یاخیبـوون لـە سـاڵی ١٨٤٧دا ڕوویـدا، واتـە ئەوکاتـەی کـە سـەرۆکی کـورد، بەدرخـان بـەگ، سـوپایەکی بەرفراوانـی پێکهێنـا و سـەرەتا هەڵیکوتایـە سـەر کریسـتییانەکان و دواجـار سـوپای تورکیـا بـە سـەرکردایەتی ئۆمـەر پاشـا لـە دژی ئـەودا تەموزیـەوە.

ئـەم ڕووداوانـە لەلایـەن پـۆرت (Porte)ەوە، بـە هەوڵی کەسـانی ئاژاوەچـی و فیتنەچی لـە قەڵەمـدراوە کـە هیـچ پەیوەندییەکـی بـە هەسـتی نەتەوەیـی و خواسـتی نەتەوەییـەوە نییـە. بەهەرحـاڵ، ئـەم جوڵانەوانـەی یاخیبـوون، کـە لـە کوردسـتاندا ڕوویانـداوە، دەبـێ

وەک بەڵگەیەکی بەهێز [لەسەر هەستی نەتەوەیی کورد] ڕەچاو بکرێن نەک وەک ڕووداوێکی باوی ڕێگری کە چەقی پرسەکە پێکبێنێت.

ئەگەرنا، چۆن دەکرێ ئەم حەقیقەتە لێکدانەوەی بۆ بکرێت کە لە ماوەیەکی کورتی پازدەساڵیدا، ئەم سێ هەوڵە بە شێوەیەکی ڕێکخراو و سیستەماتیک ڕێکخراپن، یەکەمیان لە باشوور، دووەمیان لەوپەڕی ڕۆژئاوا و سێیەمیشان لە بەشی باکووری کوردستان؟

وادیارە پریسکی تای شۆڕشگێڕیی سەری گشت نەتەوەی کوردی گرتبێت. لە ڕوانگەی ئەزموونی خۆمەوە، کە پەیوەندیم لەگەڵ زۆرێک لە سەرکردەکانی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد هەبووە، بۆ نموونە، ئەحمەد پاشای سلێمانی و ڕەسول پاشا و گشت برا و کوڕەکانیان، بێ زیادەبێژی و گەورەکردنی بابەتەکە پشتڕاستی دەکەمەوە کە هەستی نەتەوایەتی و خۆشەویستی بۆ سەربەخۆیی، وەک هەر نەتەوەیەکیتر، بە قوڵی لە دڵ و دەروونی کوردەکاندا ڕەگی داکوتاوە».

لەو کاتەوەی کە ئەم بابەتەی سەرەوە نووسراوە چەندین جوڵانەوەیتری نەتەوەیی لە ناو کورددا سەریهەڵداوە کە گشتیان بە خوێن ڕشتن کۆتاییان پێهاتووە. هێرشی عەبدوڵا بۆ سەر ئێران لە ساڵی ١٨٨٦دا، ڕاپەڕین لە دژی تورکەکان لە هەنیاری (Haniari) لە ساڵی ١٨٩٥دا و یاخیبوونێکی بە مردوویی لە دایک بوو لە بەتلیس لە ساڵی ١٩١٤، کە بەو پەڕی دڕندەییەوە لە لایەن تورکەکانەوە دامرکێندرایەوە.

٤. پەیوەندی لەگەڵ ئەرمەنەکان

لە بنەڕەتدا جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان ئەرمەن و کورددا بوونی نییە. بەڵام، بەداخەوە، بە هۆی ئەو سیاسەتەی لەلایەن عەبدولحەمیدەوە پەیڕەوی کرا و لەلایەن کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقی جێبەجێکرا، تۆی ڕك و متمانە بەیەکتر نەکردن چێندرا، کە تا ڕادەیەک ئەستەمە ڕیشەکێش بکرێت. تا ساڵی ١٨٦٠ کورد و ئەرمەنەکان بە دۆستانە لەگەڵ یەکتر دەژیان، ئەمەش بە شایەتی خودی ئەرمەنەکان.

ڕەشەکوژی ئەرمەنەکان لە ساڵی ١٨٩٥ و ١٩١٥دا، بە تەواوەتی لەلایەن ئیمپراتۆری عوسمانییەوە ڕێنمایی دەکرا. کاتێک لە دیاربەکر بووم، بە تایبەتی داوای لێکۆڵینەوەم لە سەرکردە بەرپرسەکانی کۆمەڵە جۆراوجۆرەکانی مەسیحییەکان کرد کە پەیوەندییان لەگەڵ خودی کوردەکان هەبوو. ئەوان بە پێداگرییەوە وەڵامیاندایەوە، ئەگەر دەستڕۆیی وێرانکارانەی تورکەکان نەمێنێت، هیچ پاساوێک لە ئارادا نییە کە بۆچی پێکەوە ژیانێکی هاوبەش لە نێوان ئەم دوو نەتەوەیەدا، بوونی نەبێت. لە ماوەی جەنگدا، چەندین نموونە هەن کە کوردەکان بە ئەنقەست سەرپێچیان لە فەرمانی تورکەکان بۆ ڕەشەکوژی کردووە و ژمارەیەکی زۆری پەنابەرە ئەرمەنەکانی ڕادەستی ڕووسەکان کردووە و ژیانیان پاراستووە. بەم شێوەیەش کوردەکانی دەرسیم ژیانی زۆرتر لە ٢٥،٠٠٠ ئەرمینیان پاراستووە. ژمارەیەک لەم نموونانە لە ژمارە ١١٩ی ڕۆژنامەی ئەرمەنی زمانی جاگادامارت (Jagadamart) لە ڕێکەوتی ٢ی ئەپریلی ١٩١٩دا دەدۆزرێتەوە.

دوای ڕاگرتنی شەڕ سەردانی ناوچە سەرەکییەکانی کوردستانم کرد کە دەکەوێتە دەروازەی ڕواندز و لەوێ چاوم بە ژمارەیەکی زۆر لە پەنابەرانی مەسیحی کەوت کە بۆ ماوەی پتر لە دوو ساڵ لەلایەن کوردەکانەوە لە چیاکان پەنا دراون و بەمجۆرەش لە بەخورتی ناردنەوە و ئەگەری کوشتن پارێزراون. لەوەش زیاتر، کوردەکانی ئەم ناوچەیە لیستێکی دورودرێژی ناوی ئەو مەسیحیانەیان بە مندا کە نەیانتوانیووە پارێزگاریان لێبکەن و هەروەها ناوی ئەو کەسانەی دەبێت بە زووترین کات لە کەمپەکانیان لە میزۆپۆتامیا بگەڕێنەوە، لەوانەیە ئەوان شانسی ئەوەیان هەبوو بێت کە لەم کەمپانەدا بن.

سەرەڕای ئەرمەنەکان لە کوردستاندا، سووری و نەستوریش هەن. بە گشتی، پەیوەندی کوردەکان لەگەڵ ئەم دوو کۆمەڵەیەدا پەیوەندییەکی دۆستانەیە، بەڵام لە ماوەی جەنگدا نەستورییەکان لەگەڵ ڕووسەکان پیلانیان گێڕاو و بەمجۆرەش ئەو پەیوەندییە باشەی کە تا ئەوکات بەردەوام بوو، نەما. بەهەرحاڵ هەم نەستوری و هەمیش کوردەکان لەو بڕوایەدان دەکرێ دۆستایەتی جارانیان، بە بێ هیچ کێشەیەک زیندوو بکرێتەوە.

پرسی ئەوەی ئایا نەستورییە مەسیحییەکانی هەکاری بە ڕەچەڵەک کوردن یاخود پەنابەری ئەرمەنی مەسیحین، تا ئێستاش پرسێکی کراوەیە. کوردە خوێندەوارەکان لەو بڕوایەدان ئەوان کوردن و پێش سەرهەڵدانی ئیسلام چوونەتە سەر ئایینی مەسیح. بەهەرحاڵ، حەقیقەتەکە ئەوەیە کە ئەوان بە کوردی قسە دەکەن و خاوەنی ڕێکخستنی خێڵایەتین کە کەم تا زۆر هاوشێوەی ڕێکخستنی خێڵایەتی کوردەکانی دراوسێی خۆیانن.

هەروەها مەتەڵێکی کوردی ناسراو هەیە کە دەڵێیت: (Naw byn a ma muyeka, naw byn ma wa fallah chiayeka)

«لە نێوان خۆماندا تاڵە موویەکە، لە نێوان ئێمە و فەلەکان چیایەکە».

ئەو ڕاستییەی کە تا ئێستا وەک پێویست نەخراوەتەبەر چاوی ئەوروپییەکان بریتییە لەوەی کە لە ماوەی سێ ساڵی یەکەمی جەنگ، ئەرمەنەکان و مەسیحییەکانی دیکەی ژێر پارێزگاری سوپای ڕووسیا، ڕەشەکوژییەکی بەرفراونیان لە دژی محەمەدییەکان ئەنجامدا، کە لە ڕووی بەرفراوانییەوە بە تێکڕای ڕووداوەکانی، لە ڕووی دڕندەیی و بێ بەزەییەوە هاوشێوەی ئەو ڕەشەکوژییە بوو کە ئەرمەنەکان لە ساڵی ١٩١٥دا تووشی هاتن.

لە ناوچەی ڕواندز کە لەم هاوینەدا من سەردانم کرد، خودی شاری ڕواندز بە تەواوەتی خاپورکرابوو، ئەمەش نەک لەلایەن ڕووسەکانەوە، بەڵکو لەلایەن سوپای مەسیحی وەک تۆڵەسەندنەوەیەک لەلایەن ئەو مەسیحییانەی لەگەڵ سوپای ڕووسدا بوون. لە کۆی ١٠٠ گوندی کۆنی خێڵی باڵەک، تەنیا سێ یان چوار گوند نەبێت، ئەوانیتر گشتیان سوتێنران. لە نێوان سی گوندی کۆنی بەشی ڕەوەندۆك (Rowandok)ی سەر بە برادۆست، هیچ ژن و پیاو و منداڵیک لە ژیاندا نەماون. دکتۆر ئۆشێر (Dr. Usher) نێردەی ئەمریکا لە وان، کە لە قۆناغەکانی سەرەتای جەنگدا لەم شوێنەدا ماوەتەوە، دەتوانێت باس لەوە بکات چۆن کاتێک تورکەکان شارەکەیان چۆڵ کرد، یەکێک لە نەخۆشخانەکانیان بەجێهێشت و چۆن تاقمێکی ئەرمەنی پێکهاتوو لە ١٥ کەس توانیان پێش گەیشتنی ڕووسەکان بچنە

نــاو خەســەتەخانەکە و دەســتیانکرد بــە کوشــتنی پیــاوە نەخــۆش و بــێ دەرەتانــەکان کــە لەســەر تەختەکانیــان کەوتبــوون. هــەر کەسـێک ئەزموونێکــی لەســەر ئــەم وڵاتــە هەبێــت زۆر بــە ڕوونــی دەزانێــت ئەرمەنــەکان، ئەگــەر دەســتیان کــراوە بــا، ئەگــەر لــە کــوردەکان زۆرتــر نەبێــت، کەمتریــش نیــن لــە دڕندەیــی و خوێنڕێشــتن.

٥. حەمیدیە

ئەمەش پەیوەندی بە عەبدولحەمیدەوە هەیە کە سوارەی حەمیدییەی پێکهێنا و بوە هۆی ناوزڕاندنی ناوە باشەکەی کورد لە ئەوروپا. بۆچوونی باو بریتییە لەوەی کە مەبەست لە دامەزراندنی سوارەی حەمیدییە بێزارکردنی مەسیحییەکانە. لە ڕاستیدا دامەزراندنی حەمیدییە، بە پلەی یەکەم بەهۆی سیاسەتی حکومەتەوە سەپێنرا تا لەم ڕێگەیەوە هێزی کوردەکان تێکبشکێنرێت. بە سوود وەرگرتن لە دوژمنایەتی خێڵایەتی لە نێوان کوردەکان، سیستەمێک داهێنرا کە لە میانەیدا گردبوونەوە لە دژی حکومەت زۆر ئەستەم بێت. ئیمتیازی بوون بە سواری حەمیدییە بە خێڵە بچووکەکان درا تا لەم ڕێگەیەوە خۆیان بەهێز بکەن و دەرفەتی گردبوونەوەی خێڵەکان بە دەوری یەکتردا لەناو بچێت.

وردەکاری و شـێوازی کارکردنــی ئــەم سیســتەمە بــە تێروتەســەلی لــە لاپــەڕەی ٤٣ی ڕاپۆرتــی ســەربازی لەســەر ڕۆژهەڵاتــی تورکیــا لــە ئاســیا، ژمــارە ٤ لەلایــەن موقــەدەم ماونسـێل (Maunsell) باسـکراوە. لــە ڕاسـتیدا حەمیدیــە مووســڵمان و مەسـیحییەکانی بێزارکــردووە، دەتوانیــن وێنــای ئــەم ڕاسـتییە بکەیــن بــەوەی کــە بێنینــە بەرچــاوی خۆمــان چــۆن گلۆپــی ســەوز بــۆ ژمارەیەکــی بەرفراوانــی خەڵکــی خێڵەکــی و ناشــارەزا هەڵکــراوە و ڕێگەیــان پێــدراوە هــەر شــتێکی پێیــان خــۆش بێــت ئەنجــام بــدەن.

ســەبارەت بــە کەیســی ســوارەی حەمیدیــە کــە لــە میــران (Miran) پێکهاتــووە و لەلایــەن مســتەفا پاشــاوە فەرماندەیــی دەکرێــت، ئــەو زۆردارییــەی بەرانبــەر دانیشــتووانی مووســڵمان ئەنجامدەدرێــت، لــە ســاڵی ١٩٠٨دا و لەگــەڵ ڕاگەیاندنــی دەســتور، بــووە هــۆی ســەرهەڵدانی شــەپۆلێکی ناڕەزایەتــی لــە دژیــدا و خەڵکــی کۆرفــا (Curfa) ئــەو پەیکــەرەی کــە عەبدولحەمیــد بــە بۆنــەی ســاڵوەگەریدا بەرزیکردبــووە، هێنایانــە خــوارە.

٦. هەڵەتێگەیشتنی باو سەبارەت بە کوردەکان

تێکـڕای ئەرمەنـەکان دەیانەوێـت، ئێمـەی کـورد بـە بکـوژی مەسـیحییەکان و چەتـەی درنـدە هەژمـار بکەیـن کـە تەنانـەت ناتوانـن شـانازی بـە زمانـی نووسـینی خۆیـان بکـەن.

زمانـی کـوردی شـایانی ئەوەیـە وەک زمانێکـی جـودا و گەشەسـەندوو هەژمـار بکرێـت. کـوردەکان پێـش ئـەوەی بکـوژی سروشـتی ئەرمەنـەکان بـن، لـە زۆر حاڵەتـدا خەڵکـی ئەرمەنـی لـە دەسـت تورکـەکان پاراسـتووە. ناتوانـرێ نکۆڵـی لـە غەریـزەی تاڵانچێتـی و خـۆش ڕابوارادنـی کـوردەکان بکرێـت. خێڵەکانـی سـکۆتلەندا (Scotch clans) کاتێـک کـە لـە بارودۆخێکـی هاوشـێوەی بارودۆخـی کوردەکانـدا بوونـە، هەمـان کاریـان ئەنجامـداوە.

دەگوترێـت لـە ڕووی ئابوورییـەوە کـورد ناتوانـن بـە بـێ ئەرمەنـەکان بژیـن. کەچـی دانیشـتووانی باشـووری ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان بـە تەواوەتـی کـوردن و دۆخـی ئابـووری ئـەم خەڵکـەش بـە بـێ کێشـە بەڕێـوە دەچێـت. بازرگانـەکان، بانکـدارەکان، پیشـەکاران و دوکانـدارەکان، هەموویـان کـوردن.

نیشـاندانی دانیشـتووانی غەیـرە ئەرمـەن وەک خەڵکێکـی پەرتـەوازە، کـوردەکان بـە ئەنقەسـت وەهـا نیشـاندراون کـە بریتیـن لـە: ١. نیشـتەجێ (ناکۆچەریـی)، ٢. کۆچەریـی، ٣، قـزل بـاش ٤. زازا. لـە ڕووی پراکتیکییـەوە ئـەم جـۆرە دابەشـکردنە هیـچ سـوودێکی نییە. ئـەو کەسـانە هەموویـان بـە کوردی قسـە دەکـەن، پۆشـاکی کـوردی دەپۆشـن، بەرژەوەندی هاوبەشـیان هەیـە و لـە زۆربـەی حاڵەتەکانـدا، بەشـێک لـە خێڵـی کـورد پێکدێنـن.

کۆنفدراسـیۆنی بەناوبانگـی میللـی کـە لـە خێڵـە کوردییەکانـی ئیبراهیم پاشـا پێکهاتووە، سـەرەڕای هەمـوو ئـەو چینانـەی سـەرەوە، ئیزدییەکانـش لەخۆدەگرێـت. خوێندنـەوەی تێبینییەکانـی سـێر مـارک سـایکس (Sir Mark Sykes) لەبـارەی خێڵـە کوردییەکانـەوە، کـە لـە پاشـکۆی پەرتووکەکـەی ‹دواییـن میراتـی خەلیفـە› هاتـووە، زۆر بـە ڕوونـی ئامـاژە بـەوە دەدات کـە ئـەم جـۆرە دابەشـکارییە دەسـتکردە.

٧. کەلێنی نێوان تورک و کورد

بەڵگەنەویستە، ئەستەمە لەوە تێبگەین بۆچی دەبێ نکۆڵی لە ماف چارەی خۆنووسین لەم ناوچەیەدا بۆ کوردەکان بکەین، کە لە پێش جەنگ زۆرینەی دانیشتووانی کورد بوون. وەڵامی پرسیارەکە سەبارەت بەم مافە لەو هەڵە تێگەشتنەوە هاتووە کە گوایە کورد و تورک یەک نەتەوەن.

بە گەڕان لە سەرتاسەری کوردستاندا، مرۆڤ تێدەگات کە کوردەکان لە گشت ڕوویەکەوە، تەنیا ئایین نەبێت، زۆر لە تورک و مەسیحییەکان جیاوازن. لە ڕاستیدا ئەرمەنە چیانشین و کوردەکان لێک نزیکترن.

سەرەڕای ئەمەش کورد هاتوون کە هەمان پەندی ئەخلاقییان دەست دەکەوێ کە دەگووترێ ((تورکیا مەحاڵە))، هەر بەم هۆیەشەوە کە ئەو مافانە بۆ کورد ڕەوا نابینرێت کە ئێمە بە نەتەوەکانیتر ڕەوامان بینیوە.

لەبارەی بەردەوامیدان بە پەیوەندیی گونجاو لەگەڵ مەسیحییەکان، باسمان لەوەکرد کە لەم بارەوە هیچ شتێک لەگەڵ خووی کوردەکان نەگونجاو نییە، و زۆر جاریش کورد لە پێناو پارێزگاری کردن لە مەسیحییەکان لە دەست تورکەکان [لە فەرمانی تورکەکان] لایانداوە. مرۆڤ دەبێ هەمیشە ڕەچاوی ئەوە بکات کە کورد لە ڕەچەڵەکی ئارییە، بۆیە بە تەواوەتی لە تورکەکان جیاوازن.

بەرهەرحاڵ، جیا لەم جیاوازییە گشتییانە، کورد پارێزگارییان لە تایبەتمەندیی نەتەوەیی خۆیان کردووە و ڕەتیان کردووەتەوە کە خۆیان بە تورکەکانەوە گرێ بدەن. لەوانەیە ئەم قسەیە بە جۆرێک لە جۆرەکان، دەربڕینێکی نوێ بێت، بەڵام کاتێک کە مرۆڤ بەناو کوردان گەشت دەکات، واتە لەو ناوچانەی کە فەرمانبەری تورک زۆر بە دەگمەن بوونیان هەیە، هەرگیز گوێت لە یەک وشەی تورکی نابێت، تورک بە کەم سەیر دەکرێت و گاڵتەی پێ دەکرێت، دام و دەزگای حکومەتی تورک هیچ حیسابێکیان بۆ ناکرێت و ژیانی کۆمەڵایەتی کوردەکان لەلایەن سەرۆک خێڵە باوکسالارەکان ڕێک دەخرێت و بەڕێوە دەبردرێت، ئەو کات مرۆڤ لەوە تێدەگات کە ئەم دوو نەتەوەیە چەندە لێکجیاوازن.

لە ماوەی جەنگدا کورد ڕەتیان کردەوە لە پاڵ تورکەکان لە دژی ئێمەدا شەڕ بکەن. لە ڕاستیدا لە میزۆپۆتامیا کورد یارمەتییەکی بەرچاوی ئێمەیاندا، ئەویش لە ڕێگەی ڕەتکردنەوەی یارمەتیدانی تورک و یارمەتیدانی هێزەکانی ئێمە لە ناوچەکانی خۆیاندا. کاتێک سوپای عوسمانی دامەزرا بەشێکی کەمی ئەم سوپایە لە کوردەکان پێکهات و سوارەی حەمیدییەش لە مانگە سەرەتاییەکانی جەنگدا پاشەکشەی کرد. بۆیە تورک کوردیان بە نەتەوەی خیانەتکار هەژمار کرد و باسیان لە سزادانی کوردەکان کرد وەک گرتنەبەری ڕێکاری پێویست لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ.

هیچ شتێک هێندەی ئەم کورتەیەی خوارەوە لەبارەی ئەو ڕێکارانەی لەلایەن حکومەتی تورکیاوە سەبارەت بە چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ پەنابەرە کوردەکان، دەرخەری جۆری پەیوەندیی نێوان کورد و تورک نییە.

بەندی ٨. لە ژێر هیچ هەلومەرجێکدا ڕێگە نادرێت پەنابەرانی کورد بۆ وڵاتەکەیان بگەڕێنەوە، تەنانەت لە دوای شەڕیش. دەبێ ئەوان لەو ناوچەیەدا بمێننەوە کە لە مادەی ٩ ئاماژەی پێدراوە. ناوەکانیان لە بنکەکانی ناونووسینی خۆجێیی تۆماردەکرێت. لە ژێر هیچ بیانویەک ڕێگە نادرێت ئەوان شوێنی نیشتەجێ بوونی خۆیان بگۆڕن.

بەندی ١٢. کاتێک کوردەکان چەک کران، کوردە پەنابەرەکان بەسەر گرووپی بچووکدا دابەش دەکرێن و نابێ ژمارەی هەر گرووپێک لە ٣٠٠ کەس پتر بێت. هەموو کەسانی سەر بە خێڵێك بەسەر گرووپی بچووکدا دابەش دەکرێن، هەر گرووپێک بۆ ناوچەیەکی جیاواز دەنێردرێت کە لە ٥٪ زیاتری کۆی گشتی دانیشتووانی ناوچەکە پێک نەهێنن.

بەندی ٣. سەرۆک خێڵەکان، شێخ و مەلا و کەسایەتییە دەسترۆیشتووەکان لە خێڵەکانیان جیا دەکرێنەوە بەرەو ئەو ناوچانە دەنێردرێن کە لەم خێڵانە دوور بن تا نەتوانن پەیوەندی لەگەڵ ئەو خێڵانەدا دروست بکەنەوە. باشترە ئەو کەسانە لە شارەکاندا نیشتەجێ بکرێن، تا بەم جۆرە لە ژێر چاودێری حکومەتدا بن.

٨. سیاسەتی تورک بەرانبەر کورد

خولیای تورک بۆ بەناوەندگەرایی سیستەمی کارگێڕیی هۆکارێک بوو لە بەردەوامی ڕەتکردنەوەی دانپێدانان بە بوونی نەتەوەی کورد. لە گشت بەڵگەنامە فەرمییەکاندا وشەی کورد ئاماژەی پێنەدراوە و وشەی مووسڵمان لەبریدا بەکارهاتووە. چاپکردنی کتێب بە زمانی کورد قەدەغەکراوە. یانە کوردییەکان داخراون، دامەزراوەکانی کورد دەستییان بەسەردا گیراوە و لە ڕابردوودا زۆرێک لە کوردە ناسیۆنالیستەکان بە نهێنی کوژراون. لە ساڵی ١٩١٥ بە سەراوژێر بوونی پەنابەران بەرەو ویلایەتەکانی ڕۆژئاوا، حکومەت ڕێنمایی دەرکرد کە نابێ کوردەکان لە دەستە و گروپی تایبەت بە خۆیاندا گردبنەوە، بەڵکو دەبێ بەسەر گروپی بچووکدا و لە نێوان دانیشتووانی تورکدا دابەش بکرێن. ئامانج لەم کارەش بریتی بوو لە خێراترکردنی بەعوسمانیکردنی کوردەکان. لە پیادەکردنی زیاتری ئەم سیاسەتەدا، ئەگەرچی لە کاتی پێویست ڕووبەڕووی بەرهەڵستی سوپا دەبوونەوە، کورد هەندێکجار بە زۆرەکی لە سەر زێدی خۆیان دەردەکران.

هەر یەکسەر لە دوای ئارمیستیس، حکومەت لە ڕێگەی بەڵێنی بەخشینی ئۆتۆنۆمی بە کورد لەژێر دەسەڵاتداریێتی تورکەکانەوە هەوڵیدا بەسەر کوردەکاندا سەرکەوێت، بەڵام کوردە ڕۆشنبیرەکان درکیان بەوەکرد کە بەڕەچاوکردنی خەسڵەت و خووی تورکەکان ئەم جۆرە بەڵێنە تەنیا خەیاڵە. وەها دەردەکەوێت کە ئێستا ئەم پرۆژەیە بوونی نەماوە. تورکەکان لە دوای ڕووداوەکانی سمیرنا (Smyrna) بەو ئەنجامە گەیشتن کە بۆ ئەوان باشترە کار لەسەر هێڵی پان-ئیسلامی بکەن. لە حاڵی حازردا، ئامانجی تورکەکان بریتییە لە سەرکەوتن بەسەر کوردەکان لە ڕێگەی بەکارهێنانی ترسی ئەرمەنەکان. بە هاوکاری سەرکردە خوێندەوارەکان، تورکەکان گشت دەرگاکانی گفتوگۆیان داخست.

کەسایەتییە ناودارەکانی کورد کە لایەنگری ئینگلیزن لە ئێستانبۆڵ، وەک بەدرخانییەکان و سەید عەبدولقادر، دەیانەوێت بەرپەرچی ئەم جۆرە پڕوپاگەندانەی تورکەکان بدەنەوە، چونکە ئەوان لەوە تێدەگەن لەوانەیە ئەم پڕوپاگەندەیە لە ڕێگەی کوردە بێ ئاگاکان سەر بگرێت و ببێتە هۆی دەرمارگرژی نواندن بەرانبەر پرسی کورد لە لایەن

ئەوروپییەکانەوە. ئەوان گلەیی ئەوە دەکەن کە تا ئێستا ئێمە پشتگریی ئەم هەوڵانەی ئەوانمان نەکردووە. ئەوان ئاماژە بە داننانی ڕاشکاوانەی ئێمە بە ئەرمەنەکان دەکەن، بەڵام ئێمە ڕەتی دەکەینەوە کە ئەم جۆرە دانپێدانانە بۆ کورد هەبێ، لە کاتێکدا کەیسی کورد بۆ مافی چارەی خۆ نووسین لە کەیسی ئەرمەنەکان بەهێزترە.

٩. داواکارییەکانی کورد (Kurdish Claims)

کورد بانگەشە دەکەن کە ئەم مافەیان هەیە خاوەنی ئۆتۆنۆمی و مافی چارەی خۆنووسینیان لەو ناوچانەدا هەبێت کە زۆرینەی هەرە زۆری دانیشتووانەکەی کوردن و ئەمەش دەبێتە هۆی هێنانەدی بوژانەوە و گەشەسەندنی نەتەوەییان.

لەو نەخشەیەی کە وەک پاشکۆیەک هاوپێچی ئەم ڕاپۆرتە کراوە سنووری نەتەوەیی کورد بە هێڵی شین دیارکراون. زۆرینەی هەرە زۆری دانیشتووانی ناوچە شینەکان کوردن، بەڵام ئەرمەنەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن ئەم ناوچانە هی ئەوانن.

ناوچە سوورەکان ئەو دەڤەرانە دەخاتەڕوو کە لە ئێستادا خراوەتە پاڵ میزۆپۆتامیا.

ناوچە ڕەنگ خۆڵەمێشییەکە، کوردستانی ئێرانە کە تەواوی دانیشتووانی کوردن.

تایبەتمەندی بەرجەستەی نەخشەکە بریتییە لەو ناوچە بەرفراوانەی کە دەکەوێتە نێوان میزۆپۆتامیا و ئەرمینیا، کە لەلایەن ئەرمەنەکانەوە بانگەشەی بۆ دەکرێت کە هی ئەوانە (ئەو سنوورانەی کە بە ڕەنگی زەرد نیشاندراون). ئەم ناوچەیە، ناوچەیەکی وەها کوردییە کە ئەرمەنەکان تەنانەت ڕووی ئەوەیان نییە بڵێین ناوچەکە هی ئەرمەنەکانە.

ئەگەر داواکاری ئەرمەنەکان جێبەجێ بکرێت، تەنانەت ئەگەر بەشێکیش جێبەجێ بکرێت، ئەستەمە ئەم بەشە دوورەپەرێزەی کوردستان لە ژێر فەرمانڕەوایەتی تورکەکاندا بمێنێتەوە. دەبێ ئەم ناوچەیە بخرێتە سەر میزۆپۆتامیا یاخود سەربەخۆیی پێبدرێت. دەکرێت ئەم دوو بۆچوونە ڕەتبکرێنەوە. درێژەپێدانی زۆرتری سنوورەکانی میزۆپۆتامیا کارێکی نەخوازراوە. لە کاتێکدا دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد کە بەشێکی زۆری ناوچەکانی نەگەڕابێتەوە وەک ئەرمینیا، ئێران و میزۆپۆتامیا، سەختە سەقامگیری لەم ناوچەیەدا بەدیبهێنرێت.

سنووردارێتی نەتەوەیی لە کوردستان (ethnographical limits of Kurdistan)

باشوور

هێڵـی شـەمەندەفەری ئێسـتای بەغـدا کـە لـە فوڕاتـەوە بـەرەو مووسـڵ دەچێـت سـنووری باشـووری کوردسـتانە. لـە مووسـڵەوە هێڵـی لێکجیاکردنـەوەی نەتەوەیـی لـە نێـوان کـورد و عـەرەب، لـە باشـووری ڕۆژهەڵاتـەوە بـەرەو خانەقیـن درێـژ دەبێتـەوە تـا بـەو چیایانـە دەگات کـە بەسـەر دەشـتاییەکاندا دەڕوانێـت.

ڕۆژهەڵات

لـە ڕۆژهـەڵات سـنوورەکان بـەرەو ئێـران درێـژ دەبنـەوە و سـنە و سـەقز (Sakia) لەخۆدەگرێـت و دواتـر شـۆڕ دەبێتـە و ڕووبـاری ئەگاتـای بـەرەو دەریاچـەی ڕەزایـە دەچێـت تـا دەگاتـە سـنوورەکانی ڕووسـیا لـە نزیـک ئـارارات.

باکوور و ڕۆژئاوا

تـا ئێسـتا دەرفەتـی ئـەوەم بۆ نەڕەخسـاوە خوێندنـەوە بۆ ئەم سـنوورانە بکـەم، بەڵام بە پێـی ئـەو سـەرچاوانەی لە بەردەسـتن، ئـەم سـنوورانە هاوتەریبی هێڵی پانـی و درێژی ٣٩ن.

نەخشـەی ئەتنۆگرافـی ڕۆژهەڵاتـی تورکیـا لـە ئاسـیا کـە لەلایـەن وەزارەتـی جەنـگ بـە ژمـارە ٢٩٠١ دەرکـراوە و لەلایـەن کۆمەڵـەی جوگرافیـای پاشـایەتییەوە (Royal Geographical Society) چاپکـراوە، بـە دیقەتـەوە، ئـەو ناوچانـە دیـاردەکات کـە لەپێـش سـەرهەڵدانی جەنـگ ناوچـەی کـوردی بوونـە.

١١.هۆکارەکانی بەخشینی ئاستێک لە دانپێدانان بە خواستی کوردەکان

لـە حاڵـی حـازردا، دوو مەیلی سـەرەکی لە کوردسـتاندا بوونیان هەیە: (١) پان ئیسـلامی، (٢) ناسیۆنالیسـت. بە هۆکاری ئاشـکرا و بە پێی بەرژەوەندییەکانی ئێمە، باشـترە ناسـیۆنالیزم لەبـری پان ئیسـلامیزم پەرە بسـێنێت. بە پێچەوانەوە تورکەکان، هەوڵـی هاندانی جوڵانەوەی پـان ئیسـلامی دەدەن، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش ئـەوان کەرەسـتەی پڕوپاگەندەکردنـی باشـیان لـە ڕووداوەکـەی سـمیرانا (Smyrana) وەدەسـت کەوت. هاوشـێوەی کەیسـی یۆنانییەکانی سـمیرانا، بـە کـوردەکان گووتـراوە کـە هێـزە هاوپەیامانـەکان دەیانەوێـت ئەرمەنـەکان بـۆ زێـدی خۆیـان بگەڕێننەوە و بەسـەر کوردەکاندا بیانسـپەێنن. هەر وەک پێشـتر ئاماژەم پێدا، کـورد زۆر بـە باشـی دەزانـن ئەرمـەن ئەگـەر دەرفەتەیان بۆ بڕەخسـێت ڕەشـەکوژی ئەنجام دەدەن. ئـەم ترسـە و شـانازی کـردن بـە نەتـەوە تێکـەڵ بـە یەکتر بوونـە، هەروەهـا بچووک هەژمارکردنـی ئەرمەنـەکان ئەم هەسـتەی لەلایـەن کوردەکانەوە دروسـتکردووە کە بجەنگن نـەک ملکەچی ئەرمەنـەکان بن.

بـە گشـتی کـوردەکان مووسـڵمانی دەمارگـرژ نیـن، ئەگـەر چـی لـەم بـارەوە هەندێـك ڕێزپەریـش هـەن. لەلایەکیـترەوە، ئیسـلام تـا ڕادەیـەک بەسـەریاندا زاڵـە. نەبوونـی دەمارگرژیـی ئایینـی لەلایـەن کـوردەوە بـە ڕوونـی لـەم دەربڕینـەدا دەردەکەوێـت کـە ئـەم هیوایـە هەیـە ئەگـەر بێـت و کەرەسـتەی خوێنـدن و پـەروەردەی دروسـت بـۆ کـورد دابیـن بکرێـت، ئـەوان زۆر بـە خێرایـی دەبـن بـە مووسـڵمانی لێبـوردە. هەروەهـا دەبـێ ئامـاژە بـەوە بکەیـن کـە بەسـتێنی کوردسـتان بەسـتێنێکی پتـەو نییـە بـۆ پـان ئیسـلامیزم و ناتوانێـت ڕەگـی لـێ داکوتێـت ئەگـەر ئێمـە سیاسـەتی هەڵـەی پشـتیوانی لـە ئەرمەنـەکان نەگرینەبـەر. لـەم بـارەوە، شـایانی ئامـاژە پێدانـەوە کـە کـورد، بـە دەسـتگرتن بەسـەر ڕەزایـەدا، لـە پێنـاو ئامانجـە نەتەوەییەکانیانـدا گورزیـان لـە پـان ئیسـلامی وەشـاند.

بـە بڵاوبوونـەوەی خوێنـدن و دامەزراندنـی حکومەتێکـی سـەقامگیر، دەتوانیـن بڵێیـن کـوردەکان بەهـۆی ڕۆشـنبیرەکانیان و مەیلـی وەرگرتنـی [بابەتی نـوێ] بـەرەو کۆمەڵەیەکی خـاوەن ڕێـز و سـەقامگیر گەشـە دەکـەن و هاوسـەنگییەکی بەنـرخ لـە نێـوان میزۆپۆتامیـا و وەرچەرخانـی سیاسـی قەفقازیـا دروسـت دەکـەن.

١٢. فاکتەری ڕووسی

سـەر لـە نـوێ لـە دایـک بوونـەوە و دووبـارە بونیاتنانـەوەی ئیمپراتـۆری ڕووسـیا، ئەگەرێکـە کـە ناکـرێ پشـتگوێ بخرێـت.

لـە ڕابـردوودا، سیاسـەتی ڕووسـیا تـا ئاسـتێکی باش هانـی بزووتنـەوەی کـوردی دەدا. بە پێـی ئـەو بەڵگەنامانـەی لە بـارەگای دەسـتەی ئەرکانی گشـتی ڕووسـیا (Russian General Staff) لـە تفلیـس لـە سـاڵی ١٩١٧ بـە دەسـتم کەوتوونـە، من بـەو ئەنجامە گەیشـتوومە کە ڕوسـەکان هـەوڵ دەدەن کـورد وەک پەرەچەکردارێـک لـە دژی ئەرمەنـەکان بـەکار بێنـن. هەروەهـا ڕووسـەکان نیەتـی ئەوەیان نییە ئـەو ناوچانەی ئەرمەنەکان بانگەشـەی بۆ دەکەن کـە زۆرینـەی هەرە زۆری دانیشـتووانەکەی کـوردن، بیدەنە ئەرمەنەکان. (ئـەو ناوچانەی کە بـە ڕەنگی شـین لەسـەر نەخشـەکەدا دیارکراون).

هـەر کاتێـک دەرفەت بۆ ڕووسـیا ڕەخسـا پەیڕەو لە سیاسـەتە کۆنەکەی خـۆی دەکاتەوە. ئێسـتاکە، نوێنەرانـی کۆلچـاک (Kolchak) لە پاریس داوای ئینتیـداب بۆ ئەرمینیا دەکەن.

لـە ڕوانگـەی پەیوەنـدی نزیکـی نێـوان میزۆپۆتامیـا و کوردسـتان و ئـەو ژمـارە زۆرە کــوردەی کــە لــە ژێــر ئیــدارەی ئێمــەی لــە میزۆپۆتامیــادا هــەن، زۆر گرنگــە ئێمــە ڕووســەکان لــە کوردســتاندا بوەســتێنین، ئەمــەش لــە ڕێگــەی بەرتەســک کردنــەوەی مەیدانــی کاری ڕووســەکان لــە کوردســتاندا دەکــرێ.

١٣. لێداونـی نادروسـت و نوێنەرایەتیکردنـی هەڵـە کـە ئەرمەنـەکان بـۆ بەهێزترکردنـی کەیسـەکەیان بـەکاری دێنـن

false statements and misrepresentations which the Armanians make use of-
-to bolster up their case

بـۆ مـاوەی چەندیـن سـاڵ و بەبەردەوامـی بانگەشـەی ئەرمەنـەکان دەخرێتـە بـەردەم خەڵـک، لـە کاتێکـدا هیـچ کـەس بۆچوونـی کـوردەکان ناخاتـەڕوو، یاخـود کەسـێک هەبێت ڕەتـی ئـەو درۆ زۆرانـە بـکات کـە ئەرمەنـەکان لـە پێنـاو زیاتـر نیشـاندانی کەمـی ژمـارە دانیشـتووانی ئەرمـەن بـەکاری دێنـن کـە پێـش جەنـگ زۆر بـوو.

لـەو نامیلکەیـەی کـە لەلایـەن بۆگـۆس نۆبـار (Boghos Nubar) بـە ناونیشـانی ‹پرسـی ئەرمەنـەکان پێـش کۆنفرانسـی ئاشـتی› بڵاوکراوەتـەوە، لـە لاپـەڕە ١٤دا ئامـاژە بـەوە دەکات حکومەتـی تورکیـا هەمیشـە بـە ئەنقەسـت داتاکانـی شـێواندووە، بـە ئامانجـی نیشـاندانی ئـەوەی کـە ئەرمەنـەکان کەمینەیەکـی بچووکـن. ئـەم شـێواندنەی ئەرمەنـەکان بـۆ هـەر کەسـێک دەردەکەوێـت کـە خوێندنـەوەی بـۆ ئـەم پرسـەی کردبێـت.

داتاکانـی حکومەتـی تورکیـا پێـش جەنـگ ئامادەکـراون، واتـە ئەوکاتـەی هیـچ مەبەسـتێک لـە کەمکردنـەوەی ژمـارەی دانیشـتووانی مەسـیحی لـە ئـاردا نەبـووە. بـە پێچەوانـەوە، سـەرژمێری تورکـەکان، کـە گوایـە ڕاسـت نەبـووە، بناغـەی هەڵسـەنگاندنی گرنگتریـن سـەرچاوەی داهاتـی مەسـیحییەکانی پێکهێنـا: واتـە بەخشـینی باجـی سـەربازی، هـەر بـەم هۆیەشـەوە تورکـەکان هەوڵیانـدا سـەرژمێری مەسـیحییەکان تـا ئـەو شـوێنەی دەکرێـت بـە تەواوەتـی ئەنجـام بـدەن.

لـە خوێندنـەوەی داتـای سـەرژمێری تورکـەکان، دەردەکەوێـت بـە بـەراورد لەگـەڵ مەسـیحییەکان ژمـارەی دانیشـتووانی مووسـڵمان کەمـتر خەملێنـدراوە، ئەمـەش بـە هـۆکاری ئـەوەی مەسـیحییەکان نیشـتەجێی شـارەکان بـوون و ئەنجامدانـی سـەرژمێری لـەم شـوێنانە زۆر ئاسـانترە لـە ئەنجامدانـی سـەرژمێری لـە گونـدە دوورە دەسـتەکانی سـەر بەرزاییـەکان. لـە کەیسـی کـوردە کۆچەرییەکانـدا، تورکـەکان هیـچ کاتێـک نەیانتوانیـووە سـەرژمێری بـۆ ئـەم کوردانـە ئەنجـام بـدەن، لـە ئەنجامـدا داتـای ئـەم کـوردە چادرنشـینانە لـە سـەرژمێرییەکاندا بوونـی نییـە.

لـە ئەزموونێکـی حەقیقیـدا بـۆ مـن دەرکـەوت کـە سـەرژمێرییەکەی تـورکان نزیکـەی ٤٠ بـۆ ٢٠٪ کەمـترە و ڕێـژەی سـەدی بـە کەمـتر خەملاندنـی کـوردەکان زۆر لـە بـە کەمـتر خەملاندنـی ئەرمەنـەکان زیاتـرە.

لـە خشـتەی ژمـارە ١دا، کـە تایبەتـە بـە کەیسـی ئەرمەنـەکان ژمـارەی دانیشـتووانی بەشـی باکـووری ویلایەتـی دیاربەکـر بـەم شـێوەیەی خـوارەوە خراوەتـەڕوو:

تورک...... ٤٥،٠٠٠

کورد..... ٥٥،٠٠٠

ئەرمەن..... ١٠٥،٠٠٠

یەعقوبییەکان..... ٦٠،٠٠٠

ئێزدی..... ٤،٠٠٠

گشت ئەم خستنەڕووە شتێک نییە تەنیا درۆیەکی کار بۆ کراو نەبێت.

دانیشتووە غەیرە ئەرمەنەکان واتە، کورد، قزل باش و ئێزدی بە تورک هەژمار کراون، لە کاتێکدا ئەوان تورک نین و لە ڕاستیدا ئێزدی و قزل باشەکان کوردن. ئەمەش لەلایەن هەر گەشتیارێکی ئینگلیزەوە پشتڕاست کراوەتەوە کە سەردانی ئەم ناوچەیەی کردبێت. من بە تایبەت ئاماژە بە سێر مارک سایکس دەدەم، کە ٧،٥٠٠ میل گەشتی لە ناو کوردستاندا ئەنجامداوە (پەرتووکی دوایین میراتی خولەفا- پاشکۆی خێڵە کوردییەکان).

ئەرمەنەکان ژمارەی کورد، تورک، قزل باش و ئێزدییەکان بە ١٣١،٠٠٠ کەس دەخەمڵێنن، لە کاتێکدا ئەو بەدواداچوونە ورد و تێروتەسەلەی کە من ئەنجامم داوە و بە پێی ئەو لێکدانەوەی کە پشت بە داتا بێلایەنەکان دەبەستێت، کەمترین ڕێژەی لە ماوەی پێش جەنگدا بە ٤٠٠،٠٠٠ کەس دەخەمڵێنێت. ئەم خەملاندنەش زۆر نزیکە لەو سەرژمێرییەی کە لەلایەن ژەنەڕاڵ بەکر، کە کەسێکی دیاری ئەرمەن لە سەردەمی سەعید پاشا و میناس ئەفەندنی لە ساڵی ١٨٨٠ و لە دوای ڕێککەوتننامەی بەرلین ئەنجامدراوە.

داتای ئەرمەنەکان سەبارەت بە ژمارەی دانیشتوانی مەسیحی نادروستە. ئەرمەنەکانی دیاربەکر لیستێکی تەواویان بە مندا کە دابەشبوونی ئەرمەنەکان لە پێش سەرهەڵدانی جەنگ نیشان دەدات. ئەم لیستە ١٧،٨٠٠ ماڵ لە ناوچەکانی ژێر لێکۆڵینەوەدا لەخۆ دەگرێت. ئەگەر ستانداردی ژمارەی ئەندامانی هەر ماڵێک بە

پێنج کەس وەرگرین، کۆی گشتی ژمارەی دانیشتووانی ئەرمەن دەبێتە ٨٩،٠٠٠ کەس.

بەپێی ئەو داتایەی لەلایەن قەشەی سورییەکانەوە ئامادەکراوە، نزیکەی ٣،٥٠٠ ماڵی یەعقوبییەکان هەن کە ژمارەی ئەم یەعقوبیانە دەکاتە ١٧،٥٠٠ کەس نەک وەک بۆگۆس نۆبار دەڵێت ٦٠،٠٠٠ کەس بن.

بە پێی ڕاپۆرتی دەستەی ئەرکانی گشتی لە تفلیس، پەیوەست بە پرسی سەربەخۆیی ئەرمەنەکان بە ڕێکەوتی ٢٥ی ئەپریلی ١٩١٩، ئاماژە بەوە دەکات کە ٣٠٠،٠٠٠ ئەرمەنی لە قەفقازیا هەن و چاوەڕوانی گەڕانەوە بۆ ئەرمینیای تورکیا دەکەن. لەوانەیە ئەم داتایە لە سەرچاوەیەکی ئەرمەنییەوە وەرگیرابێت.

لە ٢٢ی تەمووزی لە ئێستانبۆڵ، شاندی ئەمریکی بۆ هاریکاری لە ڕۆژهەڵاتی نزیک دۆسیەکانی خۆیان بە مندا و من پێداچوونەوەی گشت ئەو ڕاپۆرتانەم کرد کە تا ئەو ڕێکەوتە بە ڕێکخراوەکانی هاریکاری ئەمریکی لە قەفقاز درابوو. بە گشتی سێ ژمارەی خەملێندراو لەبارەی ئەرمەنەکانی تورکیا کە لە قەفقاز بوون و دەگەڕێندرانەوە تورکیا بوونی هەبوو. ئەم ژمارانە بریتی بوون لە ٢٦٣،٠٠٠ کەس، ١٢٠،٠٠٠ کەس و ١٠٠،٠٠٠ کەس. تێکڕای ئەم ژمارانە ١٦١،٠٠٠ کەسە یاخود نیوەی ئەو ژمارەیەی کە لەلایەن خودی ئەرمەنەکانەوە خراوەتەڕوو.

ڕاپۆرتێکی دیکە باس لەوە دەکات کە چۆن یەکەیەکی هاریکاری ئەمریکی بۆ وڵاتی قەفقاز (Vladikafkaz) نێردراوە، واتە ئەو شوێنەی ئەرمەنەکان دەڵێن ٩٠،٠٠٠ پەنابەریان لێ هەیە، بەڵام تەنیا ١٢،٠٠٠ کەس گەڕاونەتەوە. ئەم نموونانە، خەسڵەتی نادروستی داتاکانی ئەرمەنەکان دەخەنەڕوو.

داتای دانیشتووانی ئەرمەن و کورد لەو بەشەی کوردستان کە لەلایەن ئەرمەنەکانەوە بە بەشێکی نەپچڕاوی ئەرمینیا هەژمار دەکرێت.

ناوچەی مەبەست، بە ڕەنگی شین لەو نەخشەیەدا نیشاندراوە کە هاوپێچی ئەم ڕاپۆرتە کراوە. ئەم ناوچەیە لە ویلایەتی دیاربەکر (نیوەی بەشی باکوور)، ئیدارەی ئەلعەزیز (Mamouret El Aziz)، بەتلیس و وان پێکدێت. ئەمەش ٨٠٪ی ناوچەی مەبەست پێکدێنێت. تا ئێستا دەرفەتی ئەوەم بۆ نەڕەخساوە کە سەردانی سێ ویلایەتەکەی دوایی بکەم و خوێندنەوەیەکی ورد لەبارەیانەوە بخەمەڕوو هەر وەک چۆن لە کەیسی دیاربەکر خستوومەتەڕوو، بەڵام بە پشت بەستن بەو داتا نادروستانەی کە لە کەیسی دیاربەکر خراونەتەڕوو، بیانویەکی باش لە ئارادایە گومان بکەین کە ئەرمەنەکان بە ئەنقەست داتای ئەم سێ ویلایەتە بە نادروستی دەخەنەڕوو.

خشتەی خوارەوە داتای سەرژمێری ویلایەتی وان دەخاتەڕوو کە لە سەرچاوەی جۆراوجۆرەوە بەدەستهاتووە.

تورک	سەرژمێری تورکەکان ١٩٥٠	بانگەشەی ئەرمەنەکان	داتای فەڕەنسییەکان ١٨٩٧	داتای کوینێتس (Cuinets fig-ures)	تێکڕا
تورک کورد	١٧٩،٠٠٠	٤٧،٠٠٠ ٥٥،٠٠٠	٢٤١،٠٠٠	٢٤٧،٠٠٠	١٩٦،٠٠٠
ئەرمەن	٦٨،٠٠٠	١٨٠،٠٠٠	٨٠،٠٠٠	٨٠،٠٠٠	١٠٣،٠٠٠
نەتەوەکانیتر	١٢،٠٠٠	٤٦،٠٠٠	١٠٩،٠٠٠	٩٨،٠٠٠	٦٦،٠٠٠
کۆی گشتی	٢٥٠،٠٠٠	٣٥٠،٠٠٠	٤٣٠،٠٠٠	٤٣٥،٠٠٠	٣٦٥،٠٠٠

لـە دوایـیـن سـتووندا تێکـڕای چـوار سـەرچاوەی جیـاواز خراوەتـەڕوو، ئەمـەش دەکرێـت بـە ڕێگەیەکـی نزیـک لـە خسـتەنەڕووی ژمـارەی دروسـت هەژمـار بکرێـت تـا ئەوکاتـەی داتـای ورد دەسـتەبەر دەکرێـت.

لـە کـۆی گشـتی ١٩٦،٠٠٠ تـورک و کـورد، نزیکـەی ١٨٠،٠٠٠ کەسـیان کـوردن. ئـەم داتایـە لەلایـەن دەسـتەی ئەرکانـی گشـتی ڕووسـیا لـە تەفلیـس ئامادەکـراوە.

ئەگـەر بـە هەمـان شـێوەی سـەرەوە مامەڵـە لەگـەڵ ویلایەتـی ئەلعەزیـز و بەتلیـس بکەیـن، ئـەم ئەنجامانـەی خـوارەوە دەسـت دەکـەون.

ویلایەتی بەتلیس

	سەرژمێری تورکەکان	بانگەشەی ئەرمەنەکان	داتای فەرمی فەڕەنسییەکان	تۆماری داتای کوینێتس	تێکڕا
تورک	٣١٠،٠٠٠	٤٠،٠٠٠	٢٥٤،٠٠٠	٢٥٧،٠٠٠	٢٣٨،٠٠٠
کورد		١٣٢،٠٠٠			
ئەرمەن	١١٩،٠٠٠	١٨٠،٠٠٠	١٣١،٠٠٠	١٣٤،٠٠٠	١٤١،٠٠٠
نەتەوەکانیتر	٨،٠٠٠	٣٠،٠٠٠	١٣،٠٠٠	٩،٠٠٠	١٥،٠٠٠
کۆی گشتی	٤٣٧،٠٠٠	٣٩٢،٠٠٠	٣٩٨،٠٠٠		٢٩٤،٠٠٠

لـە کـۆی گشـتی ٢٣٨،٠٠٠ کـەس، ٢٣٠،٠٠٠ کـەس کـوردن (بەپێـی ئـەو داتایـەی لەلایەن دەسـتەی ئەرکانـی گشـتی ڕووسـیا ئامادەکراوە).

ویلایەتی ئەلعەزیز

	سەرژمێری تورکەکان	بانگەشەی ئەرمەنەکان	داتای فەرمی فەرەنسییەکان	کتێبی کوینێتس	تێکڕا
تورک کورد	٤٤٦،٠٠	١٠٢،٠٠٠ ١٧٥،٠٠٠	٥٠٥،٠٠٠	٥٠٤،٠٠٠	٤٣٣،٠٠٠
ئەرمەن	٨٨،٠٠٠	١٦٨،٠٠٠	٧٠،٠٠٠	٦٩،٠٠٠	٩٩،٠٠٠
نەتەوەکانیتر	٤،٠٠٠	٥،٠٠٠	١،٠٠٠	٤٧،٠٠٠	٣،٠٠٠
کۆی گشتی	٥٣٨،٠٠٠	٤٥٠،٠٠٠	٥٧٥،٠٠٠	٥٧٤،٠٠٠	٥٣٥،٠٠٠

سەختە ڕێژەی نێوان کورد و تورک بخرێتەڕوو، بەڵام تورکەکان لەو شارانەی دەکەونە بەشی ڕۆژئاوای ویلایەتی ئەلعەزیز نیشتەجێن. بەهەرحاڵ، دەکرێت نزیکەی ١٠٠،٠٠٠ تورک لە کۆی گشتی ٤٣٣،٠٠٠ کەس لەم ویلایەتەدا بوونیان هەبێت.

ویلایەتەکانی بەتلیس، وان، دیاربەکر و ئەلعەزیز، نزیکەی ٨٠٪ خاکی ئەو ناوچەیە پێکدێنن کە زۆرینەی هەرە زۆری دانیشتووانی کوردن، ئەرمەنەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن ئەم خاکە بەشێکە لە ئەرمینیای گەورە. ئەگەر کۆنفرانسی ئاشتی بڕیار بدات ئەم ناوچەیە بدرێتە ئەرمەنەکان، ئەمەش بە واتای ملکەچی ١،١٤٣،٠٠٠ کورد دێت کە دەچنە ژێر دەسەڵاتی ٤٣٠،٠٠٠ ئەرمەنی. هەڵبەت ئەم داتایانە، داتای پێش دەستپێکردنی جەنگن. تەنانەت ئەگەر پەنابەرە ئەرمەنەکانیش بگەڕێنەوە، ئەستەمە لە داهاتوودا ژمارەی ئەرمەنەکان بگاتە ١٠٠،٠٠٠ کەس. بەمجۆرەش بانگەشەی ئەرمەنەکان سەبارەت بە ژمارەی گشت ئەرمەنە زیندوو و مردووەکان دەردەکەوێت. ناڕەزایەتییەکی توند لە دژی تورک لە ئارادایە، واتە ناڕەزایەتی لە دژی یەکەم ئەنجامدەری ڕەشەکوژی، بەڵام سەبارەت بە کوردەکان، ئەم بانگەشەیە بە هۆی ئەم هۆکارانەی خوارەوە، تواناکەی لە دەست دەدات:

١. ئـەو نادادپەروەرییـەی لەلایـەن ئەرمەنـەکان و لەژێـر چەتـری ڕووسـەکان لـە دژی کـوردەکان ئەنجامـدرا، بـە ڕاسـتەخۆ بـووە هـۆی مردنـی ژمارەیەکـی زۆر و بـە ناڕاسـتەخۆش بـووە هـۆی مردنـی ژمارەیەکـی زۆرتـر، ئەویـش بەهـۆی کۆچـی بـە کۆمەڵـی کـوردەکان. ئەسـتەمە نکۆڵـی لـەم حەقیقەتـە بکرێـت. خـودی خـۆم بـە چاوی خـۆم بینیـم کـە گشـت ناوچـە کوردییـەکان بـە تەواوەتـی خاپورکـراون.

٢. ناکـرێ کـوردەکان لـە ڕەشـەکوژکردن یاخـود لـە سـێدارەدانی ئەرمەنـەکان بـە بەرپرسـیار هەژمـار بکـەن. کـورد تەنیـا وەڵامـی فیتنەگێڕیـی تورکەکانـی داوەتـەوە بـە تایبەتیـش لـەو شـوێنانەی کـە کـورد سـەبارەت بـە ئامادەیـی و دەستڕۆیشـتویی تورکـەکان تێـدا هەسـتیار بوونـە. لـەو کەیسـانەی واز لـە کـوردەکان هێـنراوە، کـورد لەبـری ڕەشـەکوژکردنی مەسـیحییەکان دۆسـتانە لەگەڵییـان جوڵاوەتـەوە. خـودی ئەرمەنەکانیـش ئەمـە پشتڕاسـت دەکەنـەوە و حکومەتـی خاوەنشـکۆ هەمـان کاری کـردووە بـە دەرکردنـی لێبوردنـی گشـتی بـۆ کـوردەکان.

١٥. مەترسـی ڕێگـەدان بـە سیاسـەتێک لە کوردسـتاندا کە لەژێـر کاریگەریـی بەرژەوەندی شـاندی ئەمریکـی دا بێت.

لـە حاڵـی حـازردا، ژمارەیەکـی زۆر کەمـی فەرمانبـەری بەریتانـی لـە ویلایەتەکانـی ڕۆژهەڵاتـدا هـەن کـە زانیـاری زۆر چاکیان لەسـەر بارودۆخ و کێشـەکانی ئـەم ویلایەتانەیان هەبێـت. تەنیـا ئـەو کەسـانەی هەنوکـە لـەم ویلایەتانـەدا بوونیـان هەیـە موژدەدەرەکانـی ئەمریکیـن کـە پێـش سـەرهەڵدانی جەنـگ لـەم ویلایەتانـەدا بـوون.

بۆیـە مەیلێکـی سروشـتی لـە ئارادایـە بـۆ دەستپێشـخەری دارشـتنی سیاسـەتێک بـۆ ڕزگاربـوون لـە دەسـت کـوردەکان. لـە حاڵـی حـازردا، دکتـۆر ئاشـێر (Dr. Usher) لـە وان پلانێکـی بـۆ گەڕاندنـەوەی پەنابـەران داڕشـتووە، کـە بـە دڵنیاییـەوە ئـەم کارەش دەبێتـە هـۆی دەسـتوەردان لـە زۆرێـک لـە بابەتـە سیاسـییەکاندا. دکتـۆر ئاشـێر، سـەردانی پاریسـی کـردووە و بۆچوونەکانـی خـۆی خسـتووتە بـەردەم کۆنفرانسـی ئاشـتی، وادیـارە لـەم کارەشـدا تـا ڕادەیـەک سـەرکەوتوو بـووە. یەکێـک لـە خاڵـە

ســـەرەکییەکانی پلانەکـــەی دکتـــۆر ئاشـــیر بریتییـــە لـــە دامەزراندنـــی فەرمانبـــەری بەریتانـــی بـــۆ جێبەجێکردنـــی پلانەکـــەی. بۆیـــە داوا لـــە حکومەتـــی خاوەنشـــکۆ کـــراوە تـــا بچێتـــە پـــاڵ ئـــەم سیاســـەتەی ئەمریـــکا.

بەهەرحـاڵ، جیـا لەمـەش، سـەبارەت بـە پرسـی ڕاسـتەوخۆ چوونـە پـاڵ ئـەم سیاسـەتە، ئاشـکرایە کـە بـە هـۆی بەرژەوەندییەکانمـان لـە ڕۆژهەڵاتـی نزیکـدا ئێمـە ناتوانیـن سـەبارەت بـە سروشـتی چارەسـەری پرسـی نێـوان کـورد و ئەرمەنـەکان دەستەوەسـتان بمێنینـەوە، بـە تایبەتیـش سـەبارەت بـە چارەسـەرییەک کـە لـە ژێـر کاریگەریـی بەرژەوەندیـی موژدەدەرەکانـدا بێـت.

لەوانەیـە ڕوون نەکرابێتـەوە کـە بە گشـتی مـوژدەدەرەکان لە دژی بنەما سـەرەکییەکانی فەرمانڕەوایەتـی بەریتانیـان لـە وڵاتانـی محەمەدی. لەم بـارەوە ڕەفتاری ئەوان زۆر بە باشـی لـە پوختـەی ڕاپۆرتێکـدا کـە لـە یەکەمیـن کۆنفرانسـی مـوژدەدەرەکان کـە سـاڵی ١٩٠٦ لـە قاهیـرە گرێـدرا و لەبری جیهانـی محەمەدییەکانـەوە خوێندرایـەوە، دەردەکەوێت.

ئیسلام لە ئێران، (Islam in Persia by the Rev. W.St.Clair Tisdall)

ئیسلام کێشەی لەگەڵ زۆربەی ئایینەکانی دیکەش هەیە کە مەسیحی نین و ئەمەش لای خەڵکی ئێمە لە ئینگلتەرا بە ئاسانی وەرناگیرێ و یارمەتی کارکردنی ئێمەش نادا لە ئێران.

ئیسلام لە بەلوچستان (Islam in Baluchistan by Rev. A. Duncan Dixey)

لەبـارەی پرسـی ئاییـن، حکومەت بێ لایەنە، بـەڵام جار نا جار هەندێك کەس پشـتگیریی لـە ئیسـلام دەکەن، ئەویش لە ڕێگـەی یارمەتیدان بۆ خوێندنی قورئان لـە قوتابخانەکاندا.

ئیسلام لە سوماترا (Islam in Sumatra by Rev. G. K. Simon)

ئەمـە یەکێـک لـە ئەرکەکانـی موژدەدەرەکانـە کـە بـۆ حکومەتـە کۆڵۆنیالـەکان ڕوون بکاتـەوە کـە هیـچ کاتێـک مووسـڵمانەکان نابن بـە هاووڵاتی وەفـاداری هێزێکی مەسـیحی. مەیلێـک لـە ئارادایـە بـۆ هەژمارکردنـی ئیسـلام وەک هێزێکی بەشارسـتانی بوو، بـەڵام ئەمە

وا نییـە، یاخـود ئیسـلام نەیتوانیـووە ببێـت بەهێزێکـی شارسـتانی، وەهـا دەردەکەوێـت کـە دەسـەڵاتدارەکان نایانەوێـت تێبگـەن ئـەوان مـار لـە گیرفانـی خۆیانـدا بەخێـو دەکـەن.

ئیسلام لە میسر (Islam in Egypt by the Rev. Andrew Watson)

مـن دوو دڵ نیـم لـە گووتنـی ئەوەی کـە داگیـرکاری بەریتانیـا لەبری لاوازکردنی ئیسـلام، ئیسـلامی بەهێزکـرد. ڕاسـتە دوا دەسـەڵات لـە دەسـت حکومەتـی بەریتانیادایـە، بـەڵام بـۆ خەڵکی بێگانە وا دەردەکەوێت کە ئەم دەسـەڵاتە زۆرتر لە بەرژەوەندی محەمەدییەکاندایە.

ئیسلام لە ئاسیا (Islam in Asia by Rev. S. M. Zwemer)

ڕەفتاری حکومەت لە عەدەن لە بەرژەوەندی شاندە (موژدەدەر) مەسیحییەکاندا نییە.

ئـەم پوختانـە زۆر بـە ڕوونـی ئـەو کەلێنـە دەخەنـەڕوو کـە لـە نێـوان ڕەفتـاری بەریتانیـا بەرانبـەر محەمەدییـەکان و بەرژەوەنـدی مەسـیحییەکان لـە ئارادایـە، هەروەهـا نیشـاندەری بۆچوونـی موژدەدەرەکانـە کـە ئـەوان دەیانەوێـت ئـەم ڕەفتـارە چـۆن بێـت.

دکتـۆر ئاشـیر زۆر بـە توندی لایەنگـری ئەرمەنەکانـە، چونکە خۆی مەسـیحییە، بۆیە ئەو ئەرمـەن لـە سـەرووی کـورد دەبینێـت. لـە کاتێکـدا زۆربـەی گەشـتیارە بەریتانییـەکان بە بێ ڕەچاوکردنـی پرسـی ئاییـن، کـوردەکان زیاتـر پەسـند دەکـەن. هـەر بـەم هۆیەشـەوە دکتـۆر ئاشـێر لـەو بڕوایەدایـە پێویسـتە هانـی کلتـوری ئەرمەنـەکان بدرێـت و گشـت هێماکانـی شوناسـی کـورد پشـتگوێ بخرێـت. ئەو بە ڕاشـکاوی بـاس لە مومکیـن بوونـی هەڵگەڕاندنی گشـت کـوردەکان بـۆ سـەر مەسـیحییەت دەکات تـا بـبن بـە بەشـێک لـە دەوڵەتـی ئەرمینیا. مـن بـە دڵنیاییـەوە پێداگـری لەسـەر ئـەوە دەکـەم کـە هەڵەیەکـی کوشـندەیە حکومەتـی خاوەنشـکۆ بـە هـەر شـێوەیەک پەیـڕەوی لـە سیاسـەتێکی لـەم چەشـنە بکات.

١٦. کوردستانی ئێران

دەکەوێتـە سـنووری ڕۆژئـاوای ئێـران، ڕووبەرێـک بـە درێژایـی ٣٠٠ میـل و بـە پانـی ٥٠ بـۆ ١٠٠ میـل، گشـت دانیشـتووانی کـوردن. خەمڵاندنـی جۆراوجـۆر بـۆ ژمارەی دانیشـتوانی

ئـەم ناوچەیـە دەکرێـت کـە نزیکـەی یـەک ملیـۆن بـۆ دوو ملیـۆن کەسـە. دانیشـتووانی بەشـی باکـووری سـوونەن و باشوورەکەشـی شـیعەن. بـە بـەراورد لەگـەڵ شـیعەکان کـە کولتـوری هاوئاییـنـە شـیعەکانیتری ئێرانیـان هەڵگرتـووە، سـوونەکان پەیوەندیەکـی زۆر نزیکتریـان لەگـەڵ بەشـەکانیتری کوردسـتاندا هەیـە.

فارسـەکان کـە بـە ڕەچەڵـەک ئارایایـن، هـەر وەک تورکـەکان زۆر بـە باشـی لەگـەڵ کـورد ڕەفتاریـان نەکـردووە. ئەگـەر بێـت و خواسـتی ناسیۆنالیسـتی کـوردەکان پشـتگوێ بخرێـت، لەوانەیـە کـورد لـە ڕووی سیاسـییەوە بـەرەو ئێـران مەیلـدار بـن. زۆرێـک لـە سـەرۆک خێڵەکانـی کـورد، بـە تایبەتیـش ئەوانـەی لـە دەوروبـەری سـنە نیشـتەجێن، چەندیـن سـاڵە بـە فـارس کـراون.

دوای ڕاگرتنـی شـەڕ، لـە ئەنجامـی هۆشـیاریی هەسـتی ناسیۆنالیسـتی، لـە کوردسـتانی ئێرانـدا بزووتنەوەیەکـی هاوسـۆزی توونـد سـەریهەڵداوە. کوردێکـی زۆر لـە سـلێمانییەوە بـەرەو ئێـران ڕۆیشـتن تـا بانگـەواز بـۆ بـاوەڕی کوردسـتانی یەکگرتـوو بکـەن.

لـە وەرزی بەهـاردا کـورد هێرشـیان کـردە سـەر فەرمانـداری گشـتی سـنە کـە ئێرانـی بـوو، ئەگەرچـی ئـەم کردەوەیـە زۆرتـر کردەوەیەکـی گێرەشـێوێنی بـوو تـا ناسیۆنالیسـتی. لـە باکـوور، سـەرۆک خێڵـە بەناوبانگەکـەی خێڵـی شـکاک، دەسـتی بەسـەر ڕەزایـە داگـرت و فەرمانـدارە ئێرانییەکـەی دەرکـرد.

سـەید تەهـا، نـەوەی عوبەیـدوڵای بەناوبانـگ کـە لـە سـاڵی ١٨٧٦دا وەک سـەرکردەی هـەزاران کـورد هێرشـی کـردە سـەر ئێـران، لـە مانگـی ئایـار سـەردانی کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا کـرد و پێداگـری لەسـەر ئـەوە کـرد کـە دەبـێ کوردسـتانی یەکگرتـوو هەمـوو کوردەکانـی ئێـران لەخـۆ بگرێـت و گوتـی، بـە شـێوەیەکی سروشـتی دەبـێ لـە ئێـران جیـا بکرێتـەوە، تەنانـەت ئەگـەر بێـت و ئێمـەش دژی ئـەم کارە بیـن.

لـە مانگـی تەمـووز دەنگـۆی ئـەوە بـڵاو بـووەوە کـە کوردەکانـی ناوچەکانـی باکـووری ڕوانـدز بڕیاریانـداوە ڕەزایـە بەخۆیانـەوە بلکێنـن.

ئامـاژە بـەوە کـراوە کـە هـەر جـۆرە هەوڵدانێـک لەلایـەن ئێمـەوە بـۆ بەهێزکردنـی

دەسەڵاتی حکومەتی ئێران کاریگەری زۆر خراپی لەسەر پەیوەندییەکانی ئێمە لەگەڵ ئەو کوردانە دەبێت کە بە درێژای سنوورەکانی باکووری میزۆپۆتامیا نیشتەجێن.

جوڵانەوەی ئێستا لە کوردستانی ئێراندا بۆ یەکگرتوویی نەتەوەیی، جوڵانەوەیەکی سروشتییە و پشتی بە بەستێنێکی بەهێزی ئابووریی و ئەتنیکی بەستووە. بە پێچەوانەوە، سەروەری ئێران لەسەر هیچ بنەمایەکی سروشتی دانەمەزراوە، بۆیە ئێمە دەبێ خۆمان لە هەر جۆرە هەوڵدانێک بۆ پارێزگاریکردن لەم بنەمایە دوور بخەینەوە. ئەمجۆرە هەوڵدانانە بۆ ئەوەی ئەنجامێکی هەبێت، بە گشتی دەبنە هۆی تێکدانی پەیوەندی باشی ئێمە لەگەڵ کورد.

١٧. کوردستان وەک ئەوەی ئێستا هەیە دەکەوێتە سنووری ئیداری میزۆپۆتامیای سەر بە ئێمە.

کۆمسیاری مەدەنی، لە بەغدا لە تەلەگرامەکەیدا بە ژمارە ٦٦٦٦ لە ڕێکەوتی ١٣ی حوزەیرانی ١٩١٩، پێشنیازی ئەوەی کردووە ناوچەکانی زاخۆ، هەولێر، ئاکرێ، کۆیسنجەق و سلێمانی بخرێنە سەر میزۆپۆتامیا، ئەمەش یان بەهۆی گرنگی ستراتیژی و ئابووری ئەم ناوچانە بۆ میزۆپۆتامیا، یاخود بە هۆی ئەوەی کە دانیشتووانی ئەم ناوچەیە نایانەوێت بخرێنە سەر دەوڵەتی کوردستان.

کورد ئاماژە بەوە دەکەن کە دانیشتووانی ئەم ناوچانە گشتیان کوردن و ئەم ناوچانە بە پیتترین و دەوڵەمەندترین بەشی کوردستانن. هەروەها ناوچەکانیتر، بۆ نموونە تۆرابدین (Torabdin) کە ڕێژەیەکی بەرچاوی دانیشتووانەکەی غەیرە کوردن (یەعقوبی)، بەڵام کەمتر دەوڵەمەندە، لە ڕووی ئابوورییەوە بۆ میزۆپۆتامیا گرنگ نییە، دەبێ بخرێتە پاڵ دەوڵەتی کوردستان.

کوردەکان دەزانن بە دامەزراندنی حکومەتێکی سەقامگیر لە میزۆپۆتامیا و سیستەمی پەیوەندی و گەیاندنی باشتر و سوودمەندیتری ئابووری، کە میزۆپۆتامیا هەمیشە هەیبووە، هێدی هێدی کوردستان لە دانیشتووان چۆڵ دەبێت و بەرەو ئەم خاکە بە پیتە کۆچ دەکەن، بەتایبەتیش ئەو ناوچە کوردییانەی کە پێشنیاز دەکرێت

لە کوردستان دابڕێن. گرتنەبەری ئەم جۆرە سیاسەتەش کارێکی قورس و بێهۆدەیە.

بەهەرحاڵ، دەکرێ، شێوازگەلێک بدۆزرێتەوە کە بەرژەوەندییە ستراتیژی و ئابوورییەکانی میزۆپۆتامیا لەم ناوچانەی دابین بکرێت، ئەم کارەش دەکرێ بەبێ دەرگا داخستن لەسەر خواستە ڕەواکانی کورد ئەنجام بدرێت.

١٨. چارەسەرییە مامناوەندییە پێشنیازکراوەکە بۆ بەپیرەوەچوونی داواکاری کورد و ئەرمەن

لە ڕاستیدا گرفتی سەرەکی ئەم کێشەیە خۆی لەوە دەنوێنێ کە بانگەشەی ئەرمەنەکان زۆر بە باشی گوێی لێدەگیرێت و لە ئەوروپا پشتیوانی ڕای گشتی دەستەبەر کردووە، بە تایبەتیش لە ئینگلتەرا و ئەمریکا، بۆیە لە ڕادەبەدەر سەخت بووە کە چارەسەرێکی پراکتیکی بۆ ئەم داواکارییانە بە پێی لۆژیکێکی ڕاستەقینە پشتبەستراو بە ڕاستییەکان بدۆزرێتەوە. بە واتایەکیتر، ئالتەرناتیڤی تورەییەکەی لۆرد بریس (Lord Bryce) و ڕۆژنامەی کۆکا (Cocoa Press) بریتییە لە هەوڵدان بۆ حوکمڕانیکردنی یەک ئەرمەن بەسەر ١٠ کورد.

ئەو چارەسەرییەی لە ئێستادا پێشنیاز کراوە، لە ڕاستیدا سروشتێکی مامناوەندی هەیە. لە بنەڕەتدا، ئێمە ڕێز لە داواکاریی ئەرمەن و کوردەکان دەگرین، بەڵام جێگیرکردنی چەمکی ‹ئەرمینیای یەکپارچە› (Integral Armenia) لەبری ویلایەتەکانی ڕۆژهەلات، یاخود بەکارهێنانی چەمکی ئەرمینیا بەبێ کوردستان، دەرخەری سنووردارێتی هەر یەک لەم داواکارییانەیە. ئێمە تا ئەم دوایییە تەحەفوزمان لەسەر دیارکردنی پەیوەندی جوگرافی نێوان کوردستان و ئەرمینیادا هەبووە، ئەمەش بەهۆی پەرش و بڵاوی دانیشتووان و دۆخی وێرانی وڵات. لە حاڵی حازردا، پەیوەندی نێوان کورد و ئەرمەن، پەیوەندییەکی نائاساییە، بۆیە دەبێ چەندین ساڵ دەرباز بێت تا هەندێک نەتەوە جێگر بن و خۆیان ڕێکبخەن و بگەن بە بارودۆخێکی ئاسایی تا لەم ڕێگەیەوە بتوانن بە شێوەیەکی باوەڕهێنەرانە بگەنە بڕیارێکی هەمیشەیی.

بـۆ ئـەوەی ڕێگـە بـەم جـۆرە ڕێـکارە بونیاتنەرانـە و گەڕانـەوەی دۆخ بـۆ دابینکردنـی مەڵبەنـدی کلتوریـی و بەسـتێنی گەشـەکردنی خواسـتی ناسیۆنالیسـتی بدرێـت، هەروەهـا بـۆ دابینکردنـی ئاسـانکاریی بـۆ نەتـەوە جیـاوازەکان، بۆئـەوەی خۆیـان ڕێکبخەنـەوە، دەبێ سـێ ناوچـە یاخـود زۆنـی کارگێڕیـی جیـاواز دابمەزرێـت، پارێـزگای باشـوور ئـەو ناوچانـە لـە خۆدەگرێـت کـە بـە هێـمای ‹B› لـە نەخشـە کێشراودا ئامـاژەی پێـدراوە، ئـەم ناوچەیە، ناوچەیەکـی بەتەواوەتـی کوردییـە. پارێـزگای ناوەڕاسـت ئـەو ناوچانـە لەخۆدەگرێـت کـە لـە پێـش سـەرهەڵدانی جەنـگ، دانیشـتووانی جیـاواز بـوون. زۆنـی باکـوور ئـەو ناوچانـە لەخۆدەگرێـت کـە کـوردی نیـن.

هــەر زۆنێــک ئیــدارەی خۆجێیــی تایبــەت بــە خــۆی و خۆبەڕێوەبردنــی دەبێــت، لەبەرانبـەردا، هـەر یـەک لـەم زۆنانـە لەبەرامبـەر دەسـەڵاتێکی سـەربەخۆدا بەرپرسـیار دەبن،کـە لەوانەیـە ئـەم دەسـەڵاتە لـە دەرەوەی شـەش ویلایەتەکـە بێـت. بـەڵام ئەگـەر بێــت ئــەم چارەســەرییە پراکتیکــی نەبێــت، دەکرێــت بەرانبــەر هەندێــك شــوێن کــە دەکەونـە پارێـزگای ناوەڕاسـت بەرپرسـیار بـن.

سیســتەمی گشــتی بەڕێوەبــردن سیســتەمێکی یاســایی دەبێــت و بــۆ هــەر ســێ پارێزگاکــە یــەک شــێواز دەبێــت، بــەڵام دەکرێــت سیســتەمەکە بــە پێــی خەســڵەتی نەتەوەیـی هەمـوار بکرێـت. بـۆ نموونـە، لـە زۆنـی باشـوور، دەکـرێ زمانـی کـوردی لـە قوتابخانەکانـدا بخوێندرێـت و زمانـی فەرمـی حکومـەت بێـت. سیسـتەمی باوکسـالاری حکومـەت هەرکاتێـک سـەقامگیر بـوو بـە شـێوەیەکی کاتـی بەردەوامـی پێدەدرێـت. لـە زۆنـی ناوەڕاسـتدا، هـەم کـوردی و هەمیـش ئەرمەنـی لـە قوتابخانەکانـدا دەخوێندرێـت. دامەزرانــدن لــە کەرتــی ســەربازی و کەرتــی خزمەتگــوزاری گشــتی بــە پێــی ڕێــژەی دانیشـتووانی هـەر یـەک لـە کـورد و ئەرمـەن دەبێـت.

هیواخوازیـن لـەم ڕێگەیـەوە لـە مـاوەی بیسـت بـۆ سـی سـاڵ، بـە گەشەسـەندنی وڵات ئـەو داتایەمـان بەدەسـت دەکەوێـت کـە بـە پشـت بەسـتن بـەم داتایانـە بتوانیـن بڕیـار لەسـەر شـێوەی سیاسـی نەتـەوە جۆراوجـۆرەکان بدەیـن.

بەهەرحاڵ، پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکەین، ئەم پلانە دەبێ لەلایەن تاکە نوێنەرێك بە پاڵپشتی هێزی سوپای داگیرکەر جێبەجێ بکرێت.

ئەگەر ئەم چارەسەرییە شکست بهێنێت، تاکە جێگرەوە بریتییە لەو چارەسەرییانەی لەلایەن کۆلۆنێل ویڵسن لە تەلەگرامەکەی بە ژمارە ٦٦٦٦ لە ڕێکەوتی ١٣ی حوزەیران بۆ وەزیری کاروباری هیند، پێشنیازی کردووە. بۆ دڵنیا بوون لە سەرچاوەکە ئەم کورتەیەی خوارەوە لە پێشنیازەکانی خراوەتەڕوو.

«ویلایەتەکانی ترابزۆن و ئەزمیر، لە ژێر چاودێری سەرەکی ئەمریکا، دەوڵەتی ئەرمەن پێکدێنن. چوار ویلایەتەکەیتر دەوڵەتی کوردی پێکدێنن کە لەوانەیە بخرێنە ژێر چاودێری بەریتانیا. تاکە ئالتەرناتیڤ بریتییە لە دووبارە دامەزراندنەوەی دەسەڵاتی تورکیا بەسەر شەش ویلایەتەکە و لە ژێر جۆرێک لە چاودێری وڵاتانی ئەوروپی».

ئێستانبۆل

١٨ی تەمووزی ١٩١٩

Major (.intd)

میزۆپۆتامیا: پەیوەندی بەریتانیا لەگەڵ کورد (ل١٠٦-١٠٨)

یەکەم: ڕووداوەکانی پێش ڕاگرتنی شەڕ

ا لە ساڵی ١٩١٧دا پەیوەندی لەگەڵ کوردستان دامەزراوە. لەم کاتەوە تا واژووکردنی ڕاگرتنی شەڕ، ئەو سیاسەتەی گیراوتەبەر بەپێی تێبینیەکانی سوپا بوو.

١. بەرەو خانەقین و کفری- دوای ماوەیەکی کەم لە گەیشتنمان بە بەغدا، مستەفا پاشا باجەلان، کە بەناوبانگترین کوردی خانەقینە، هاتە لامان و داوای یارمەتیکرد. ڕووسەکان تاڵانچێتی و وێرانکاریان دەکرد. بێ ڕێزی و تاڵانچێتی بەرانبەر بەو کرابوو. تا ئەوکاتەی بۆ دڵنیابوونەوە شتێک بە خێڵە کوردییەکان نەدرێت، ئەوان تووڕەن و داوای ڕزگار بوون لە ستەمکاری تورک دەکەن، ناچار دەبن بگەڕێنەوە ژێر دەسەڵاتی ئاغا کۆنەکەیان تا لە ژێر دەستی ئەم بەربەرییە سەرکوتکارە تازەیە ڕزگار بن.

بەهەرحاڵ، تا ئەوکاتەی ڕووس لێرە بوون و تورک بۆ شوێنەکەیان لە دیجلە نەگەڕابوونەوە، هیچ کارێک ئەنجام نەدرابوو. ئەم کارەش لە هەڵمەتی هاوینی ساڵی ١٩١٧-١٩١٨ ئەنجامدراوە.

خانەقین و دواتر کفری، داگیرکران. خەڵکی برسی هەوڵی دووباره بوژاندنەوەی کشتوکاڵیاندا، خەڵک بەرەو پیری ئێمە هاتن. ئەوان زۆر ڕەنجیان کێشاوە. خۆراکی کەمی وەک گەنم، جۆ، گەنمەشامی، دابینکراو بە هەمان نرخی خۆی فرۆشرایەوە. ڕەزەکانیان، زەوی نیسکەکانیان و بەروبوومەکانیان کرانە سوتەمەنی و زۆرێک لە پیاوەکانیان کوژران.

بۆ پارێزگاریکردن لە هێڵی گواستنەوەکەمان لە دەست چەتە برسییە تازە پەیدابووەکان، پێویست بوو حکومەتێک دابمەزرێت. دانەوێڵە دابەشکرا و نووسینگەکانی کاروباری مەدەنی کرانەوە. ئێمە بناغەیەکی کارگێڕیمان دامەزراند.

٢. لە کۆتایی وەرزی بەهاری ساڵی ١٩١٧، ڕێک بەر لە دەستپێکردنی دورینەوەی بەرهەم، بڕیار درا تورکەکان لە کەرکووک دەربکرێن. ئۆپەراسیۆنەکە بە سەرکەوتوویی ئەنجامدرا و کەرکووک گەڕایەوە. بەداخەوە بڕیاری گرتنی کەرکووک

بـۆ چەنـد ڕۆژێـک بـە دەسـتمان نەگەیشـت. دانیشـتووان، مووسـڵمان، مەسـیحی و جـوو- زۆر بـە گەرمـی پێشـوازیان لـە ئێمـە کـرد، لـە ئێسـتادا ئـەوان خۆیـان بەرانبـەر گەڕانـەوەی تورکـەکان دەبینـن. پەنابەرێتـی بـەو کەسـانە درا کـە زۆر یارمەتـی ئێمەیـان دابـوو، بـەڵام موڵـک وماڵیان-گونـد، باغ و خانـوو- وەک تۆڵەسـەندنەوەیەک خاپورکران. ئێمـە بەرپرسـیار بوویـن بەرانبـەر ئـەو کەسـانەی بـە هـۆی دۆسـتایەتی لەگـەڵ ئێمـەوە ڕووبـەڕووی نەهامەتـی بوونەتـەوە.

٣. لـە ٢٤ی تشرینـی یەکەمـی ١٩١٨، دواییـن ئۆپەراسـیۆن لـە دژی تورکـەکان دەسـتپێکرد. کاتێـک ئاگـر بەسـت واژووکـرا کەرتـی ١٨ گەیشـتبووە نزیـک مووسـڵ. سـتونی لێویـن (Lewin's column) گەیشـتە ئاڵتونکۆپـری و چەنـد میلێـک پشـتەوەی.

دووەم: ئەو ڕووداوانەی دەمودەست دوای ئاگربەست ڕوویاندا

١ تـا چەنـد ڕۆژێـک بەڕێوەبردنـی کارەکان بـە پێـی تێبینییەکانـی سـوپا بـوو. دەبـوو ناوچەکـە پارێـزگاری لێکرابـا، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش دەبووایـە گونـدەکان لـە سـوپای تـورک خاوێـن کرابانـەوە و جبەخانـەکان دەسـتییان بەسـەردا گیرابـا. سـلێمانی، کـە شـێخ مەحمـود ماوەیـەک بـوو ئێمـەی بانگێشـت کردبـوو، لەلایـەن کەرتێکـی سـوپای تورکەکانـەوە دەسـتی بەسـەردا گیرابـوو. فەرمانیـان پێکـرا پاشەکشـە بکـەن. مێجـەر نوئێـل نێـردرا تـا لێکۆڵینـەوە لەسـەر کاروبـاری کـوردەکان بـکات. نیـوەی دانیشـتووانی شـاری مووسـڵ کـوردن، دراوسـێی ئـەم شـارە چـوار قـەزان، کـە سـەر بـەم شـارەن.

خـاوەن زەوییـەکان لـە مووسـڵ دەژیـن. گوندنشـینان، بەرهەمەکانیـان لـە مووسـڵ دەفرۆشـن و کاڵاکانیـان لـەوێ دەکـڕن. کاتێـک شـاری مووسـڵمان داگیـر کـرد، پێویسـت بـوو ئـەم قەزایانـەش کۆنتـڕۆڵ بکەیـن. سـتوونی لێویـن لـە ئاڵتـون کۆپـری گەیشـتبووە شـوێنی مەبەسـت، بـەڵام لـە خـودی ئاڵتـون کۆپـری دابینکـردن زۆر کـەم بـوو، گواسـتنەوە و گەیانـدن خـراپ بـوو و وەرزی بـاران دەسـتی پێکردبـوو. پێویسـت بـوو لـە ئاڵتـۆن کۆپرییـەوە بـەرەو هەولێـر بچیـن، تـا بتوانیـن سـوتەمەنی و دانەوێڵـە دابیـن بکەیـن. نووسـینگەیەکی سیاسـی لـە هەولێـر کرایـەوە و پاشکۆیەکیشـی لـە کەرکـووک دامـەزرا.

سێیەم: پێشهاتەکان

لــە کانوونــی یەکــەم، فاکتــەری بــەرەو ژوور کۆنترۆڵکــردن بریتــی بــوو لــە بارودۆخــی جێگیــر نەبــووی مەیلــی سیاســی کــورد، بارودۆخێــک کــە بەهــۆی درەنــگ کەوتنــی کۆنفرانســی ئاشــتی بەهێزتــر ببــوو. لــە کانوونــی یەکەمــی ســاڵی ١٩١٩، لــە کۆبوونەوەیــەک لــە ســلێمانی، کــە خــودی کۆمســیاری مەدەنــی تێــدا ئامــادە بــوو، ئــەو شــێخانەی کۆببوونــەوە و خەڵکــی ناوچەکــە بــوون و پێشــتر داوایــان کردبــوو بچنــە ژێــر فەرمانڕەوایەتــی بەریتانیــا، داوایــان لــە کۆمســیاری مەدەنــی کردبــوو «نوێنەرێــک بنێــرن و یارمەتــی پێویســت بدرێــت تــا گەلــی کــورد لــە ژێــر چاودێــری بەریتانیــا بتوانێــت لەســەر بنەمایەکــی شارســتانی بــە ئاشــتیانە پێشــکەوێت». شــێخ مەحمــود، کەســایەتی خۆجێیــی، وەک نوێنــەری بەریتانیــا لــەم ناوچەیــە دامــەزرا. لــە مانگــی کانوونــی دووەمــدا، کۆمیتــەی ســەربەخۆیی کــورد بەشــداریی کۆنفرانســی ئاشــتی کــرد و داواکاری جۆراوجــۆر، شــەریف پاشــا لەپێنــاو کۆکردنــەوەی پشــتگیریی وەک نوێنــەر غالــب بەگــی بــۆ دەرەوە نــارد، هەروەهــا لــەو کاتــەوە شــێخ مەحمــود گوشــار دێنێــت تــا دان بــە کوردســتانی یەکگرتــوو لــە ژێــر دەســەڵاتداریێتی خۆیانــدا بنرێــت.

بــۆ خســتنەڕووی ڕادەی ئــەو پشــتگیرییەی لــەم جوڵانەوەیــە بــۆ ســەربەخۆیی کوردســتان دەکرێــت، مێجــەر نۆئێــل بــۆ ئــەم مەبەســتە نێــردرا. هــاوکات جوڵانەوەیەکــی هاوتەریــب ســەریهەڵدا کــە ئامانجــی دەســتەبەرکردنی دانپێدانــان بــۆ ســەربەخۆیی کوردســتان بــوو کــە لــە چەندیــن دەوڵەتــی خــاوەن ئۆتۆنۆمــی پێکدێــت و لــە ژێــر دەســەڵاتداریێتی بەریتانیــادا بێــت. ئــەم جوڵانەوەیــە ســەرنجی چەندیــن کەســایەتی کــوردی دەستڕۆیشــتووی ڕاکێشــا، بــە تایبەتیــش ئــەو کەســانەی دەیانزانــی ناتوانــن کۆنترۆڵــی پاشــایەتیەک بکــەن، بــەڵام دەیانزانــی دەتوانــن ببنــە فەرمانــڕەوای پارێزگایــەک. گرنگتریــن ئــەم کەسایەتیانە بریتیــن بــوون لــە، ســەید تەهــا، کــە دەتوانێــت دەســەڵاتەکەی لــە هەولێــرەوە تــا وان بەرفــراوان بــکات، عەبدولقــادر، ڕکابــەری ســەید تەهــا لــە هەمــان ناوچــەدا، ســمکۆ کــە ناوچــەی دەســەڵاتداریێتی لــە ڕۆژهەڵاتــە و هەوڵــدەدات ســنوورەکانی ئێــران ببەزێنێــت، هەروەهــا بەدرخانــەکان.

بـەم هۆیـەوە تـا ئێسـتا شـێوازی ئـەو حکومەتـەی بڕیـارە لـە کوردسـتان دابمەزرێـت گفتوگـۆی لەبـارەوە دەکـرێ. سـەبارەت بـە کۆنترۆڵـی دەرەکـی، دەریاسـالار کالسـۆرپ (Admiral Calthorpe)، لـە تەلەگرامەکەیـدا بـە ژمـارە ١٤٥٦ لـە ١٣ی تەمـووز، بـاس لـەوە دەکات کـە کەلێنـی نێـوان حکومەتـی بەریتانیـا و کوردەکانـی ئێسـتانبۆڵ هێنـدە بەرینـە ناتوانرێـت پـڕ بکرێتـەوە. بەهەرحـاڵ، تـورک بەردەوامـن لـە نزیـک بوونـەوە لـە سـەرکردەکانی کـورد و دەنگـۆی ئـەوە هەیـە کـە بەنیـازن فەرمانبـەری کـورد بـۆ بەڕێوەبردنـی ناوچـە کوردییـەکان دابمەزرێنـن.

١. کاتێـک شـێخ مەحمـود درکـی بـەوە کـرد کـە نـە ئێمـە و نـە کـورد ئامادەنیـن بـە تەواوەتـی پشـتگیریی لـە خواسـتەکانی لـە سـلێمانی بکەیـن، لـە دژی ئێمـە هەڵسـوڕایەوە و ئـەو بەریتانیانـەی لـە سـلێمانی بـوون بەندیکـردن. ئـەم کردەیـە بـووە هـۆی ئەنجامدانـی ئۆپەراسـیۆنی سـەربازی و ڕزگارکردنـی بەندکـراوەکان. ئـەم جوڵانەوەیـە بـە ئاڕاسـتەی کوردسـتانێکی لایەنگـری بەریتانیـا، بـووە هـۆی ئـەوەی تورکـەکان دەسـت بـە پڕوپاگەنـدەی پـان ئیسـلامی لـە دژی بێگانـەکان بکـەن. لەمبـارەوە چالاکییەکانـی کۆمیتـەی ئیتیحـاد و تەرەقـی، بەرپرسـیاری سـەرەکییە بەرانبـەر کوشـتنی کاپـتن پیێرسـۆن (Pearson) لـە زاخـۆ لـە ڕێکەوتـی ٧ی ئەپرێـڵ و کاپـتن ویلـی (Willy) و کاپـتن مەکدۆناڵـد (Macdonald) و هاوڕێکانـی لـە ٢٥ی تەمـووز لـە ئامێـدی.

لــە کۆتایــی مانگــی تەمــووز و بەگەیشــتنی هەواڵــی ڕێککەوتنــی ســەید تەهــا لەگـەڵ کۆمیتـەی ئیتیحـاد و تەرەقـی، بـووە هـۆی گواسـتنەوەی نووسـینگەی سیاسـی بـۆ بەتـەر (Batar)، ئـەم نووسـینگەیە لـە ڕوانـدز کرابـووەوە تـا پاسـەوانی لـە ڕێگاکانـی گواسـتنەوەی ئەرمەنـەکان لـە بەعقوبـە بـکات.

چوارەم: بڕیارەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ.

ئەمـەی خـوارەوە گرنگتریـن ئـەو بڕیارانـەن کـە لەلایـەن حکومەتـی خاوەنشـکۆ سـەبارەت بـە کـورد دەرکـراون:

١. لـە ٧ی مانگـی ئایـار، وەزارەتـی دەرەوە، فەرمانـی بـە لەخۆگرتنـی ئـەو کوردانـە دا کـە دەکەونـە ژێـر کاریگەریـی سیاسـەتی پاسـاو هێنانـەوە.
٢. لـە ٩ی مانگـی ئایـار، کۆلۆنێـل ویڵسـن بڕیاریـدا مووسـڵ وەک پارێزگایەکـی دەوڵەتـی عەرەبـی عێـراق هەژماربکرێـت، کـە هاوسـێی دەوڵەتێکـی خـاوەن ئۆتۆنۆمـی کـوردی دەبێـت و لـە ژێـر دەسـەڵاتی سـەرۆک خێڵکـە کوردییـەکان دەبێـت، ئەویـش بـە هاوکاریـی ڕاوێـژکاری سیاسـی بەریتانـی. مـاوەی ئـەم بڕیـارە تـا بەسـتنی کۆنفرانسـی ئاشـتیی دەبێـت، بـەڵام لـە دوای بڕیـاری کۆنفرانسـی ئاشـتی بـە کۆتـا دێـت.
٣. لـە ٥ی حوزەیرانـی، کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا، بڕیـاری بـە دووبـارە ئاسـایی بوونـەوەی کاروبـاری کـورد دا، بـە هـاوکاری و ڕاوێـژ لەگـەڵ کۆمسـیار لـە ئێسـتانبۆڵ دەبێـت. بـە بـێ هەماهەنگـی لەگـەڵ ئـەودا هیـچ ڕێکارێکـی گرنـگ ناگیرێتەبـەر. هەروەهـا ڕاوێـژکاری ئێسـتانبۆڵ، فەرماندەیـی فەرمانـدەی گشـتی لـە میـسر لـە گشـت کارەکان ئـاگادار دەکاتـەوە. ئـەم ڕێنماییانـە لەلایـەن فەرماندەیـی فەرمانـدەی گشـتی لـە میـسر پەیـڕەو نەکـرا، چونکـە ئـەو پێشـنیازی کردبـوو خـودی خـۆی سـەردانی ئـەو ناوچانـەی کوردسـتان بـکات کـە لـە ژێـر کۆنترۆڵـی سـەربازی خۆیدایـە.
٤. لـە ١ی ئـاب، وەزیـری کاروبـاری دەرەوە داوای کـرد سـەرنج بخرێتـە سـەر ڕووداوەکانـی ئامێـدی، ئـەو بـەم زمانـەی خـوارەوە قسـەی کـردووە:

«پرسـەکە ئەوەیـە کـە ئایـا لـە بارودۆخـی نائارامـی ئێسـتای کوردسـتاندا، سـوودی ناردنـی ئەفسـەری سیاسـیی بـۆ ناوچەیەکـی وەهـا دووره دەسـتی وەک ئامێـدی، بەسـە بـۆ بەرپەرچدانـەوەی ئـەو مەترسییانەی لـە ئـارادان». وەڵامـی کۆمسـیاری مەدەنـی بـە پۆسـت نێـردراوە، بـەڵام تـا ئێسـتا بـە دەسـت نەگەیشـتووە.

٥. لە ٩ی ئاب، ڕێککەوتننامەیەک لەگەڵ حکومەتی ئێران واژوو کرا و بە پێی بەندی یەکەمی ڕێککەوتننامەکە، حکومەتی بەریتانیا بە بڕاوەیی دووپاتی کردووتەوە حکومەتی بەریتانیا پابەندی ئەو بەڵێنەیە کە لە ڕابردوودا لەبارەی ڕێزگرتن لە سەربەخۆیی و یەکپارچەیی ڕەهای ئێران داویەتی». ئەم پابەندییە ڕێگر دەبێت لەبەردەم حکومەتی بەریتانیا بۆ پشتگیریی کردن لە پێشنیازی دامەزراندنی ‹کوردستانی یەکگرتوو› کە ئەو بەشەی کوردستانیش لەخۆدەگرێت کە سەر بە ئێرانە.

٦. لە ٢٢ی ئابی ئەم تەلەگرامەی خوارەوە ئاڕاستەی کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا کرا:

«حکومەتی خاوەنشکۆ بە وریاییەوە دەڕوانێتە پێشنیازی کێشانی هێڵی ئاسنی لە قزل ڕۆبات (Kizil Robat)ەوە بۆ کفری و کەرکووک. سوودی ئەم هێڵە هەر چییەک بێت، بە هۆی گرنگی ستراتیژی ئەم هێڵە، پێشنیازی بە پەلە دروستکردنی دەکرێت. ئەویش لە پێناو پارێزگاریکردن و ئارام ڕاگرتنی باشووری کوردستان.

سەرەڕای گرفتی دارایی کە گرفتێکی سەرەکییە، حکومەتی خاوەنشکۆ لەو بڕوایەدایە پێویستە پێش ڕەتکردنەوە، پێداچوونەوەی گشتی بۆ ئەم پرسە بکات کە گوایە پرسێکی ستراتیژییە. تا ئێستاش داهاتووی کوردستان ناڕوونە، بەڵام دەبێ دڵنیا بین کە بەرپرسیارێتی ئێستای حکومەتی خاوەنشکۆ، لە گشت بارودۆخێکدا تەنیا بریتییە لە چاودێریکردنێکی سیاسی سادە. بۆیە هەر بابەتێک کە لە دەرەوەی ئیدارە ڕاستەوخۆی بەریتانیادا بێت.

لەم جۆرە بارودۆخەدا حکومەتی خاوەنشکۆ زۆر بێ مەیلە، لە هەنگاونان بەرەوە داگیرکاری سەربازی [کوردستان]. بۆیە لەبری ئەمەدا پەیڕەو لە سیاسەتی بەرفراوانکردنی دەسترۆیی بەریتانیا لە کوردستانی باشوور دەکەن، چونکە بەریتانیا لەو بڕوایەدایە خودی دانیشتوان پێشوازییان لە بەریتانیا کردووە. بە پشت بەستن بەم بنەمایەش بووە کە حکومەتی بەریتانیا ئەم پرۆژەیەی ئێوەیان ڕەتکردۆتەوە سەبارەت بە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ لە ژێر دەسەڵاتدارێتی سەرۆک خێڵەکانی کورد و بە هاوکاری ڕاوێژکاری سیاسی بەریتانیا. (بڕوانە تەلەگرامەکەم بە ڕێکەوتی ٩ی ئایار).

لەمـەی سـەرەوە دەردەکەوێـت کـە ئـەم بۆچوونـە، بۆچوونێکـی دروسـت نەبـووە. دانیشـتووان پێشـوازییان لـە دەسـتڕۆیی بەریتانیـا نەکـردووە و زۆر دژی ئـەم هێڵـە ئاسـنینە سـتراتیژییەن و بۆیـە پێویسـتە کـورد لـە ژێـر کۆنترۆڵـدا بـن. لـەم جـۆرە بارودۆخـەدا ئایـا باشـتر نییـە ئەفسـەرە سیاسـیەکانمان بکێشـینەوە و واز لـە کـورد بێنیـن تـا خۆیـان بەڕێـوە ببـەن؟ بەدیـل واتـە پاراسـتنی نـەزم لـە ڕێگـەی بەکارهێنانـی هێـز لـە نێـوان سـەرۆک خێڵە چیانشـینە سـەرگەردانەکاندا، دەبێتـە هـۆی ئـەوەی دەرگا بـۆ بەرپرسـیارێتی سـەربازیی بکاتـەوە، ئەمـەش حکومەتـی خاوەنشـکۆ ڕووبـەڕووی مەترسـی جیـدی دەکاتـەوە. دواییـن شـت کـە ئـەوان خوازیاریـن، بریتییـە لـە دروسـتکردنی کێشـەیەکی نـوێ لەسـەر سـنووری باکـووری ڕۆژئـاوا کـە دەکەوێتـە سـەر سـنووری باکـووری ڕۆژهەڵاتـی عێـراق. تکایـە بۆچوونـی خـۆت لەسـەر گشـت ئـەم پرسـە بـە تەلەگـرام بۆمـان بنێـرە».

بەشی سیاسی، نووسینگەی هیند، ٢٧ی ئابی١٩١٩

کۆنفرانسی ئاشتی (ل ١١٩)

ژمارە: ١٧٧٦٦

ڕێکەوتی گەیشتن: ١٢ی ئابی١٩١٩

نووسەر: بەدرخان

سیاسی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

تورکیا و ڕۆژهەڵاتی ناڤین

سەرنجی کورد لەسەر داواکاریی ئەرمەن

یاداشتنامەیەک ئاڕاستەی مستر بلفۆر کراوە و بە تەواوەتی ئەو داواکارییانەی لەو یاداشتنامەیەی لەلایەن مێسرس بۆگۆس نۆبار (Messrs Boghos Nubar) و ئاهارۆنیەن (Aharonian) بە نوێنەرایەتی گەلی ئەرمەن لە ڕێکەوتی ١٢ی شوباتی خراوەتەبەردەم کۆنفرانسی ئاشتی، ڕەتدەکاتەوە.

ژمارەی دۆسیە: (..١/١/٢)

ژمارەی نووسراوی پێشتر: ٤٤٠

B. C (action completed)

(Indian)

ژمارەی نووسراوی دواتر: ...١٨٨

ژمارە: ٥٩٦٧ (ل١٣٤)

(126007/M.E/44)

وەزارەتی دەرەوە

١٢ی ئەیلوولی ١٩١٩

بەڕێز...

مـن شـەرەفمەندمکۆپییەک لـە تێبینـی لەسـەر کوردسـتان بۆتـان ڕەوانـە بکـەم، کـە لەلایـەن وەزیـر بـۆ نێـوان بەشـەکانی کۆنفرانسـی کارگێڕی کاروبـاری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاسـت (Interdepartmental Conference of Middle Eastern Affairs) ئامادەکـراوە. هەروەها بـە ئامـاژەدان بـە تەلەگرامەکەتـان بـە ژمـارە ١٧٤١ لـە ڕێکەوتـی ٣ی ئەیلـوول، ڕێگـە بەخـۆم دەدەم پێشـنیاز بکـەم، ئەگـەر بەڕێـزت هـاوڕا بیـت، دەبێـت شـەریف پاشـا لەبـارەی ئـەو هەنگاوانـەی کـە نـراون بـۆ بـۆ بەدەسـتهێنانی بۆچوونـی کـورد بـە نهێنـی ئـاگادار بکرێتـەوە.

بەڕێز،

بەوپـەڕی ڕێـزەوە، مـن شـەرەفی ئـەوەم هەیـە وەفادارتریـن و ملکەچترین خزمەتکاری بەڕێـزت بم.

The Right Honourable

J. Balfour O,M., M.P

زۆر نهێنی (ل ١٣٥-١٤٠)

(ئەم بەڵگەنامەیە موڵکی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیایە)

(ئـەو ژمارانـەی لـە نێـوان دوو کەوانـەدان ئامـاژە بـە ڕاپۆرتـی وەزارەتـی دەرەوە دەدات کـە هاوپێچ نەکـراون)

_کۆنفرانسی کاروباری کارگێڕی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

تێبینییەکانی وەزیر

بارودۆخی کوردستان

لـە مانگـی کانوونـی دووەمـی ئـەم سـاڵدا، دامەزراوەیـەک بـە نـاوی ‹کۆمیتـەی سـەربەخۆیی کوردسـتان لـە میـسر›، (٣٠٥٠) داوای لـە بەریتانیـا کـرد یارمەتیـدەر بێـت بـۆ دامەزراندنـی دەوڵەتێکـی کـوردی (٣٠٦٣). دەقـی ڕەسـەنی ئـەم داواکارییـە بـۆ پاریـس نێـردرا. دواتـر شـاندی سـەربازی بەریتانیـا لـە پاریـس (١٦٧٤٦) ڕاپۆرتێکـی بـەرز کـردەوە کـە م. پیکـۆت (M. Picot) تەلەگرامێکـی ناردووە و نکۆڵـی لـەوە دەکات کە پێشـنیازەکەی سـێر مـارک سـایکس دامەزراندنـی میرنشـینێکی سـەربەخۆی کوردسـتانی قبـوڵ کردبێـت کـە ویلایەتـی مووسڵیشـی لەگەڵـدا بێـت. ئـەو دەڵێـت ئـەم جـۆرە پلانـە بـە پێچەوانـەی بەرژەوەندییەکانـی فەڕەنسایە و دەبێتـە هـۆی قوربانیکردنـی گەلانـی وەک، کلـد، نەسـتور و گەلانیـتر کـە لـە دێـر زەمانـەوە لەلایـەن فەڕەنسـییەکانەوە پارێـزگاری دەکرێـن.

لـــە ســـەرەتای مانگـــی ئـــادار ڕاپۆرتێـــک لەلایـــەن بـــارەگای گشـــتی (G.H.Q) میزۆپۆتامیـا بـە دەسـتمان گەیشـت بـەوەی کـە کامیـل بەدرخـان گوتوویەتـی وەک سـەرۆکی دەوڵەتێکـی سـەربەخۆ (autonomus) هەڵبژێـردراوە کـە دەبێتـە دراوسـێی ماردیـــن (I.D.C.E. 438, P.1.).

ڕاپۆرتێکـی دیکـە بـاس لـەوە دەکات کۆمیتـەی ئیتیحـاد و تەرەقـی (C.U.P)، لـە ڕێگـەی بەکارهێنانـی نازنـاوی ‹کۆمیتـەی سـەربەخۆیی تورک-کـورد› سـۆزی کـوردەکان ڕادەکێشـت (I.D.C.E. 508, P.2.). ئـەوان ئاژاوەیـان لـە نێـوان کـورد و تـورک لـە ناوچەکانـی

ئۆرفا، ماردین و دیاربەکر دروست کردووە و بە ڕاشکاویش ڕاگەیاندنێکیان لە دژی دەستێوەردانی دەرەکی دەرکردووە.

لە ١٢ی ئادار، کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا، بە مۆڵەتی فەرماندەی فەرماندەیی گشتی (G. O. C) لە میزۆپۆتامیا، پێشنیازی کردووە مێجەر ی. و. س. نوئێل (Major E. W. C. Noel) وەک کەسێکی مەدەنی بۆ نسێبین (Nisibin) بنێردرێت بۆ بەدەستهێنانی زانیاری لەبارەی بارودۆخی سیاسی نێوان کورد و تورک لەم ناوچەیەدا، هەروەها سەبارەت بە دۆخی ئابووری، تا ئەو زانیاریانە بخرێنە بەردەم حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا سەبارەت بە پێشنیازی دەست بەردار بوون لەم ناوچەیە لە کۆنفرانسی ئاشتیدا (٤٣٧٣٥). ئەو ناوچەیەی کە هێزی میسر تێیدا ئامادەیە، دەبێ لە ژێر فەرمانی فەرماندەی فەرماندەیی گشتی هێزەکانی میسردا بێت.

لە ٢٨ی ئادار، کۆمسیاری مەدەنی ڕاپۆرتێکی بەرز کردەوە کە سەرکردەی جوڵانەوەی سەربەخۆیی کورد بە پاڵپشتی تورک، لە ئێستانبۆڵ بریتین لە هەر یەک لە عەبدولقادر، عەبدولا جەودەت و سلێمان نەزیف. دەگوترێت ئەم کەسانە پەیوەندی نزیکیان لەگەڵ بەدرخان و سورەیا بەدەرخان لە میسردا هەیە (٥٠٧٨٤).

لە ١ی نیسان مێجەر نۆێل لە بەغداوە بەرەو نسێبین بەڕێکەوت.

لە هەمان ڕۆژدا، بڕیاردرا ژەنەڕاڵ ئالێنبی (General Allenby)، دەست بەسەر هێڵی ئاسنینی بەغدا بگرێت، بە تایبەتیش لە جەرابلۆسەوە (Jerablus) بۆ نسێبین [٥١١٥٤].

لە ٥ی نیسان ژەنەڕاڵ ئالێنبی ڕاپۆرتێکی بەرزکردەوە کە کۆمەڵێک سەرۆک خێڵی کورد لە ناوچەی نسێبین پەیامێکیان ناردووە و داوا دەکەن بێنە ژێر دەسترۆیی بریتانیا و داوای سەربەخۆیی ناکەن (I.D.C.E 817. P.3). ئەوان نەیاری کوردی ماردین و دیاربەکرن. ژەنەڕاڵ ئالێنبی بۆ ڕێنمایی وەرگرتن پێشنیازی کردووە، داواکارییەکانیان بخەنەبەردەم دەسەڵاتدارانی میزۆپۆتامیا، چونکە لەو کاتەدا ئەم ناوچەیە ناوچەی ژێر دەسەڵات و کۆنترۆڵی ئەو نەبووە.

لە ٧ی نیسان، ڕاپۆرتێک بەدەستمان گەیشت کە کاپتن پییرسۆن (Captin Pearson)، کە ئەفسەرێکی سیاسی بەریتانییە، لە زاخۆ کوژراوە (٥٣٧٥٦).

لە هەمان ڕۆژدا کۆمسیاری باڵا لە ئێستانبوڵ ڕایگەیاند کە کوڕی سەرۆکی ئەنجوومەنی دەوڵەتی تورکیا، لەلایەن حکومەتی تورکیاوە بۆ نسێبین نێردراوە، دواتر نێردراوەتە زاخۆ بە مەبەستی گەڕاندنەوەی ئارامی بۆ ناوچەکە.

لە ٨ی نیسان فەرماندەی فەرماندیی گشتی لە میزۆپۆتامیا پێشنیازی کرد لەلایەن کۆمسیاری باڵا لە ئێستانبوڵ گوشار بخرێتە سەر حکومەتی تورکیا و ئاگاداریان بکاتەوە لەو کردە سەربازییە تەمبێکارییەی کە لە زاخۆ ئەنجامیانداوە، چونکە ئەم ناوچەیە لە دەرەوەی ڕێککەوتنی ڕاگرتنی شەڕە و لە دەرەوەی دەسەڵاتدارێتی ژەنەڕاڵ مارشاڵ و ژەنەڕاڵ ئالێنبیدایە.

کۆمسیاری باڵا لە ئێستانبوڵ پێشبینی دەکات ئۆپەراسیۆنی سەربازی تورکیا دەستکەوتێکی ئەوتۆی نەبێت. بە بڕوای ئەو، لەم ئاژاوەنانەوەی کوردەکاندا، قۆناغێک لە چالاکی بەرفراوانی کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقی، پان ئیسلامیک، ناسیۆنالیستی میسری و لەوانەیە ناسیۆنالیستی هیندی و پەیوەندی بێلشڤیکی لە ئارادابێت. ئەو لەو بڕوایەدایە کە عەبدول جەودەت و سلێمان نەزیف بۆ بەرژەوەندی تورکەکان کار دەکەن و نەچوونەتە پاڵ کۆمیتەی نوێنەرایەتیکردنی کورد.

لەلایەکیترەوە، ئەو پشتگیریی لەو بۆچوونە دەکات کە عەبدولقادر و بەدرخانەکان زۆر بە توندی لایەنگری بەریتانیان و ئەستەمە پەیوەندییان لەگەڵ کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقیدا هەبێت.

هەستی پشتوانیکردنی بنەماڵەی بەدرخانییەکان بۆ بەریتانیا لەلایەن نامەیەکی هاوبەشی ئەندامانی میسری پشتڕاست کراوەتەوە (٥٩٤٨٦). ئەم نامەیە لە ١٦ی ئاب بە دەستمان گەیشتووە. لە نامەکەدا ئەوان زۆر بە جیددی ڕەخنە لەو ڕەفتارە دەگرن کە تورکیا لە هەمبەر کورد گرتوویەتەبەر و داوای قەرەبوو دەکەن و بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ئەوان بنەماڵەی ڕەسەنی دەسەڵاتداری کوردستانن.

لە ١٣ی نیسان فەرماندەی فەرماندەیی گشتی لە میزۆپۆتامیا ڕاپۆرتێکی بەرز کردەوە کە دەتوانن لە ڕێگەی هێزی یەدەکی میزۆپۆتامیا دەست بەسەر زاخۆدا بگرن. لە ٢٣ی نیسان فەرماندەی فەرماندەیی گشتی، لە میزۆپۆتامیا، داواکارییەکەی خۆی لەبارەی کردەی سەربازی تورکیا کشاندەوە، بەڵام ڕاسپاردەیان کرد کە دەبێ گوشار بخرێتە سەر حکومەتی تورکیا بۆ ڕاگرتنی بارودۆخی ئەو ناوچانەی کە لە ژێر دەسەڵاتیاندایە.

لە هەمان ڕێکەوت، کۆمسیاری باڵا لە ئێستانبۆڵ ڕاپۆرتێکی بە تەلەگرام نارد و تێیدا باسی لە چاوپێکەوتنی نێوان مستر ڕیان (Mr. Ryan) و عەبدولقادر کرد. عەبدولقادر گلەیی کردووە کە حکومەتی تورکیا شاندێکی بۆ ئاسای بچووک (Asia Minor) ناردووە بە بیانوّی ڕێگری کردن لە چوونی کوڕەکەی بۆ کوردستان (٦٢٧٧٣) و گوتوویەتی، ئەگەر بەریتانیا بیەوێت کوردستان بە ئارامی بمێنێتەوە، خودی خۆی دەتوانێت بچێتە کوردستان. یاخود شاندێک بە هاوڕێیەتی ئەفسەرێکی بەریتانی بۆ ئەم مەبەستە بنێرێت و دڵنیایی دەدات کە ئەم کارە ئەنجامی باشی دەبێت (I.D.E.C 1002, p4).

ئەو پێشبینی سەرهەڵدانی ئاژاوە دەکات ئەگەر بێت کورد بخرێنە ژێر دەسەڵاتی ئەرمەنەکان. بە بڕوای کۆمسیاری باڵا، عەبدولقادر و عەبدوڵا جەودەت، سەبارەت بە ڕەتکردنەوەی هەستی دژە تورک ڕاستگۆن و گوتی، گونجاندنی داواکاریی ئەرمەنەکان و چۆنیەتی مامەڵەکردنێکی ڕازیکەرانە لەگەڵ کورد کارێکی سەختە. عەبدولقادر داوای کردووە لە بۆچوونی حکومەتی خاوەنشکۆ سەبارەت بە پرسی کوردستان ئاگادار بکرێتەوە. ئەم پرسەش خراوەتەبەردەم مستر بلفۆر لە پاریس.

هەروەها لە هەمان ڕۆژدا، کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا، ڕاپۆرتێکی بەرزکردووتەوە کە برازای عەبدولقادر، واتە شێخ تەها، بەنیازە سەردانی بەغدا بکات، بۆیە عەبدولقادر داوای کردووە ڕێگە بدرێت [شێخ تەها سەردانی بەغدا بکات] و گوێ لە قسەکانی بگیرێت (٦٣٢٥٠).

هەروەهـا کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا ڕاپۆرتیـداوە کـە چەنـد تەلەگرامێـک لەلایـەن عەبدولقـادر و بەدرخانـەکان بـۆ چەندیـن کەسـایەتی ماردیـن نێـردراون و داوایـان لێکـراوە پڕوپاگەنـدە بـۆ کـورد بـڵاو بکەنـەوە (٦٣٢٥١).

لـە ٢٦ی نیسـان، کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا ڕاپۆرتێکی تەلەگـرام کـردووە کەمێجەر نۆئێـل گەیشـتووەتە نسـێبین (٦٦٠٨٦). ئـەو بـاس لـەوە دەکات کـە هەسـتی دژە بەریتانـی لـە ئەنجامـی تـرس لـە سیاسـەتی تولەسـەندنەوە لـە مووسـڵمانەکان لـە تۆڵـەی ڕەشـەکوژی مەسـیحییەکان سـەرچاوە دەگرێـت. مێجـەر نۆئێـل پێشـنیاز دەکات لێبوردنێکـی گشـتی بـۆ کـورد دەربچێـت لەبـارەی تـەواوی ئـەو کوشـتارگەیەی کـە لـەم بـارەوە ئەنجامیانـداوە، یاخـود فەرمانێکـی ڕاسـتەخۆ لەلایـەن تورکەکانەوە دەربچێـت، یاخـود ڕاگەیاندنێکی فەرمی بڵاوبکرێتـەوە و تێیـدا ئامـاژە بەوە بکرێت کە هیچ شـتێک داوا ناکرێت، تەنیـا گەڕاندنەوەی موڵـک و ماڵـی نەگـوازراو نەبێـت. ئـەم تەلەگرامـەش بـۆ مسـتر بلفـۆر لـە پاریس نێـردراوە.

لـە ٣ی مانگـی ئایـار، مسـتر بلفـۆر پێشـنیازی کـرد فەرمـان بـە کۆمسـیاری بـاڵا لـە ئێسـتانبۆڵ بکرێـت هـەوڵ بـدات ئامۆژگاریـی کـورد بـکات کـە ئـارام بـن و دەسـت لـە وروژاندنـی چاوەڕوانیکردنـی بڕیارەکـەی کۆنفڕانسـی ئاشـتی هەڵگـرن، چونکـە لـە کۆنفڕانسـەکەدا ئـاگاداری داواکاریـی کـوردن. لـە ٧ی ئایـاردا، مسـتر بلفـۆر پێشـنیازێکیتری خسـتەڕوو کـە فەرمـان بـە مێجـەر نۆئێـل بدرێـت دڵنیایـی تایبـەت بدرێتـە کـورد کـە سیاسـەتی تۆڵەسـەندنەوە پەیـڕەو ناکرێـت و لـە کۆنفڕانسـی ئاشـتیدا گلەیـی و گازنـدەی کـورد پشـتگوێ ناخرێـت. (٦٨٧٠١). لـە هەمانکاتـدا کۆمسـیاری بـاڵا لـە ئێسـتانبۆڵ لـە تەلەگرامێکـدا کـە لـە ڕێکەوتـی ٧ی ئایـار بەدەسـتمان گەیشـتووە ئامـاژە بـەوە دەدات کـە بارودۆخـی کوردسـتان جێگـەی نیگەرانییـە و سـێ بەدیـل دەخاتـە بـەردەم حکومەتـی خاوەنشـکۆ (I.D.C.E 1188, p. 5):

١. تـا دەکرێـت، خۆیـان لـەو ڕووداوانـە بەدووربگـرن کـە لـە دەرەوەی ناوچـەی ژێـر دەسـەڵاتیاندا ڕوو دەدات.

٢. حکومەتـی تورکیـا بەکاربهێنرێـت و پشـت بـەو کردارانەیـان ببەسـترێت کـە بـە پێـی ڕێنمایـی حکومەتـی خاوەنشـکۆ ئەنجـام دەدرێـن.

٣. پشت بەستن بە کوردە دەستڕۆییشتووەکان کە دەیانەوێت لەگەڵ حکومەتی بەریتانیادا بن.

ئەو ئەوەی خستووەتە ڕوو کە تەواوی پرسەکە، پشت بەوە دەبەستێت چۆن ڕوانگەی کورد لە چوارچێوەی جیهانبینی حکومەتی خاوەنشکۆدا سەبارەت بە داهاتووی بەڕێوەبردنی کوردستان لە قاڵب دەدرێت و تا چ ئاستێک دەکرێت ئەو هیوایە بچێنرێت کە حکومەتی خاوەنشکۆ نەبێتە ئەو لایەنەی کورد بخاتە ژێر دەستی ئەرمەنەکان.

کۆمسیاری باڵا لە ئیستانبۆڵ، دووبارە لە ١٢ی مانگی ئایار تەلەگرامێکی ناردووە کە وەزیری گەورە (Grand Vizier) مۆڵەت بە عەبدولقادر دەدات بە مەبەستی ئارامکردنەوە سەردانی کوردستان بکات (٧٢٣٨٨). بۆیە ئەو نیگەرانە کە لە ڕوانگەی حکومەتی تورکیاوە تا چ ئاستێک ئەم سەردانە دەتوانێ ئامانجەکەی بپێکێ. عەبدولقادر دووپاتی کردەوەوە کە سەرەکیترین نیگەرانی کورد بریتییە لە کەوتنە ژێر دەستی ئەرمەنەکان (I.D.C.E, 1316, p.6).

لە هەمان ڕۆژدا، کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا، بۆچوونێکی خستەڕوو کە عەبدولقادر بۆ ماوەیەکی دورو درێژ لە کوردستان دوور بووە [٧٣٩٥١] (I.D.C.E 1331, P.7) هەروەها بەینیشی لەگەڵ برازاکەی، شێخ تەها زۆر خراپە، بۆیە ئەو بەکەڵک نایێت تا ئەوکاتەی چالاکییەکانی لە ناوچەکانی کوردستان کە دەکەونە ڕۆژئاوای هێڵێ درێژی ٤٢، سنووردار نەکات، بەڵام کۆمسیاری مەدەنی لەو بڕوایەدایە دەکرێ بەپەلە سوود لە بنەماڵەی بەدرخانەکان وەرگیرێت، هەر بۆیە پێشنیازی ئەوە دەکات کە براکانی بەدرخان لە ئیستانبۆڵەوە بۆ سەردانی مێجەر نۆئێل بنێردرێنە حەلەب و لەوێوە پەیوەندی بە سورەیا بەدرخان لە میسر بکەن و لەگەڵ مێجەر نۆئێل سەردانی کوردستان بکەن، ئەمەش بەمەرجێک پەیوەندییەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ لەگەڵ فەڕەنساو گفتوگۆکانی ئاشتی ڕێگە بەم کارە بدات.

کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا پێشنیاز دەکات پەیڕەوی لە سێیەم پێشنیازی کۆمسیاری باڵا لە ئیستانبۆڵ بکرێت، هەروەها دڵنیایی [بە کوردەکان بدرێت] کە لەو ناوچانەی

زۆرینـەی دانیشـتوانی کـوردن لێبوردنیـان بـۆ دەردەکرێـت و لـە ژێـر دەسـەڵاتدارێتی ئەرمەنـەکان ڕزگار دەکرێـن. بـە بـڕوای ئـەو بـۆ کاراکردنـی ئـەم سیاسـەتە پێویسـتە تـا ئـەو شـوێنەی دەکرێـت لـە ناوەندێکـی دوورەوە مامەڵە لەگەل پرسـی کورد بکرێـت، بەم پێیەش ئـەوە دەخاتـەڕوو کـە دەسـەڵاتی پێبدرێـت بـە نوێنەرایەتـی حکومەتـی خاوەنشـکۆ و لـە ڕێگـەی مێجـەر نوئێلـەوە لـە گشـت ئـەو ناوچانـەی دەکەونـە ڕۆژهەڵاتـی ڕووبـاری دیجلـە مامەڵـە لەگـەڵ پرسـی کـورد بـکا، لـەم بـارەوە زانیاریی بـە فەرماندەیـی فەرماندەی گشـتی، هێزەکانـی میسر و کۆمسـیاری بـاڵا لـە ئێسـتانبۆڵ دەدرێـت.

کۆمســیاری مەدەنــی لــە بەغــدا چــاوی بــە شــێخ تەهــا کەوتــووە و ڕایگەیانــدووە ئامادەیــە بــە هــەر ڕێگەیەکــی مومکیــن بێــت یارمەتیــدەر بێــت لــە دامەزراندنــی پارێزبەندیــی بەریتانیــا لــە کوردســتان بــە مەرجێــک لێبــوردن بــۆ کــورد دەربچێــت، کـورد لـە چوارچێـوەی گروپێکـی بەرفراوانـدا ئۆتۆنۆمیـان پـێ ببەخشرێـت، نەخرێنـە ژێـر دەسـەڵاتدارێتی ئەرمـەن یـان نەسـتورەکاندا، حکومەتـی خاوەنشـکۆ هەندێـك یارمەتـی داراییـان بـدات هـەر وەک چـۆن یارمەتـی حکومەتـی عێراقیـدا.

لـە ٢٢ی مانگـی ئایـار نووسـینگەی هینـد لـە نامەیەکـدا کە ئاڕاسـتەی وەزارەتـی دەرەوە کـراوە پشـتگیریی لـە پێشـنیازەکەی کۆمسـیاری مەدەنی کـردووە. هەروەها لـە ٢٩ی مانگی ئایـار، وەزارەتـی دەرەوە، بـە هەندێـک تەحەفـوزەوە پێشـنیازەکەی پەسـەند کـرد (٧٧٦٨٦).

لـە ٥ی مانگـی حوزەیرانـی، نووسـینگەی هینـد تەلەگرامێکـی بـۆ کۆمسـیاری مەدەنـی لــە بەغــدا نــارد (٨٥٣٧٤) و دەســەڵاتی بەرپرســیارێتی بەرانبــەر کاروبــاری کــوردەکان پێبەخشـی، بـە مەرجێـک خـۆی دوور بگرێـت لـەوەی حکومەتـی خاوەنشـکۆ بخاتـە ژێـر هـەر جـۆرە بەرپرسـیارێتیەکی سـەربازیی لـە دەرەوەی ناوچەکـەی خۆیـدا (I.D.C.E 2658 p.8). هەروەهـا بـۆ گشـت لایەنێکـی پەیوەندیـدار ڕوون بکاتـەوە کـە شـاندەکەی مێجـەر نۆئێـل و بەدرخانــەکان مەبەسـتی نییـە حکومەتـی خاوەنشـکۆ پابەنـدی هیـچ شـتێک بـکات جیـا لـە ڕاگرتنـی هێمنـی و ئارامـی لـە ناوچـە کوردییـەکان، ئەمـەش بـە هـاوکاری دەســەڵاتدارانی تورکیــا، ئەویــش تــا کاتــی دەرچوونــی ئەنجامــی کۆنفرانســی ئاشــتی. کۆمسـیاری مەدەنـی دەبـێ زۆر لـە نزیکـەوە لەگـەڵ کۆمسـیاری بـاڵا لـە ئێسـتانبۆڵ ڕاوێـژ

بکات و تەنیا پەیوەندییەکی سادە لە نێوانیاندا نەبێت و بە بێ وەرگرتنی ڕەزامەندی ئەو هیچ هەنگاوێکی گرنگ نەنێت. هەروەها پێویستە ئەو فەرماندەیی فەرماندەی گشتی و هێزەکانی میسر ئاگادار بکاتەوە.

سەبارەت بە دەرکردنی لێبوردنی گشتی دەبێ، کۆمسیاری مەدەنی، تەنیا پابەند بێت بەوەی سیاسەتی تۆڵەسەندنەوە پەیڕەو ناکرێت و دووەم پێشنیازەکەی سەبارت بە ڕزگارکردنی کورد لە ژێر دەسەڵاتی ئەرمەن لە چوارچێوەیەکی سنوورداردا بهێڵێتەوە.

گرنگییەکی تایبەت بەم دوو دڵنیاییەوە دەدرێت، ئەویش تا ئەو شوێنەی پەیوەندی بە حکومەتی خاوەنشکۆوە هەبێت. ئەو داوای کردووە ئەو ناوچانە دەست نیشان بکرێن کە زۆرینەی هەرە زۆری دانیشتووانەکەی کوردن. ئەم تەلەگرامە لەلایەن وەزارەتی دەرەوە بۆ کۆمسیاری باڵا لە ئێستانبۆڵ نێردراوەتەوە و لە ٦ی مانگی حوزەیرانی کۆپییەک لە تەلەگرامەکە بۆ بەڕێوەبەری هەواڵگریی سەربازی نێردراوە.

لە هەمانکاتدا، داواکاریی شەریف پاشا، سەرۆکی شاندی کورد لە کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس، لە نامەیەکی دوورودرێژ بە ڕێکەوتی ٢٠ی ئایار، باس لە کۆمەڵێک تایبەتمەندی دەکات. شەریف پاشا ئەم نامەیەی ڕادەستی مستر بلفۆر کردووە. ئەو داوای کردووە پشتیوانی لە داواکەی بۆ بوون بە سەرۆکی کودستان بکرێت. هاوکات، ئاماژەی بەوە کردووە، ئەگەر حکومەتی خاوەنشکۆ سەرۆکێکی شیاو بدۆزێتەوە، دژی ئەم کارە ناوەستێتەوە، ئەگەر ئەم کەسە یارمەتیدەری ئەو بەرپرسیارێتییە و قوربانییە بێت کە لە پێناو ڕێکخستنی دەوڵەتێکی کوردی دراوە.

کەسایەتییەکیتری بەهێز شێخ مەحمودە لە سلێمانی، لە حاڵی حازردا ئەو خۆی لە هەر جۆرە بەرپرسیارێتییەک دوور کردووە، بەڵام لە هەمانکاتدا سەرکردایەتی یاخیبوونێکی کرد کە دواجار بە گرتنەبەری کردەی سەربازییەوە سەرکووت کرا (٧٩٩٩١).

لە ٩ی مانگی حوزەیرانی لەلایەن کۆمسیاری باڵا لە ئێستانبۆڵ نووسراوێکمان بە دەست گەیشت کە باسی لە چاوپێکەوتنی نێوان عەبدولقادر و وەزیری گەورە دەکرد (٨٣٠٠٠). نامەکە باس لە ترسێکی گەورە دەکات ئەگەر بێت بڕیار لەسەر دامەزراندنی

دەوڵەتـی ئەرمـەن بدرێـت. وەزیـری گـەورە خـۆی بـە شـەرمەزار دەزانێـت کـە عەبدولقادر ئەندامـی کابینەکەیەتـی. هەروەهـا هەسـت بـەوە دەکات کـە حکومەتـی تورکیـا زۆر بـە تونـدی لـە دژی پڕوپاگەنـدەی عەبدولقـادر بـۆ دامەزراندنـی دەوڵەتـی سـەربەخۆی کـورد دەوەسـتێتەوە. عەبدولقـادر زۆر لـە حکومەتـی تورکیـا بێـزارە و بـاس لـە مەیلـی خـۆی و هاوڕێکانـی کـرد کـە دەیانەوێـت کوردسـتان لـە ژێـر چاودێـری بەریتانیـا سـەرەتاییەکی نـوێ دەسـت پێبـکات. تەنیـا شـتێک کـە ئەوانـی نیگـەران کـردووە بریتییـە لـە باڵادەسـتی ئەرمەنـەکان. هـەر یەکسـەر لـە دوای ئـەم دوو گفتوگۆیـە، سـمیرنا (Smyrna)ی داگیـر کرد، لـە ئەنجامـدا عەبدولقـادر لـە کابینەکـەی حکومەتـی تورکیـادا نەمـا.

لـە ١٣ی مانگـی حوزەیـران کۆمسـیاری مەدەنی لـە بەغدا، بۆچوونەکەی خۆی سـەبارەت بـەو ناوچانـەی زۆرینەی هـەرە زۆری دانیشـتووانەکەی کوردن دەربـڕی (٩٨٧٠٥) (I.D.C.E 1822. P9) و باسـی لەوە کرد کە کوردسـتان بەسـەر دوو دەستەدا دابەش بووە، دەستەیەک، لایەنگـری [ناسیۆنالیسـتی] کـوردن، ئەگەر سیسـتەمێکی باشـی کارگێڕییان هەبێـت لەوانەیە ببنـە لایەنگـری بەریتانیـا. دەسـتەی دووەم بریتیـن لـە لایەنگرانـی تورکیـا، کـە زۆر بـە دەمارگرژییـەوە دژی مەسـیحییەکان و دژی بێگانەکانـن. هـەر دوو لایـەن بـە پشـتیوانیەکی دەرەکـی دەتوانـن کۆنترۆڵـی وڵات بکـەن و دەبـێ حکومەتـی خاوەنشـکۆ یەکێـک لـە دوو لایەنەکـە هەڵبژێرێـت. کـورد پـەرت و بـڵاون و لـە ڕووی جوگرافییـەوە بـە هـۆی چیاکانەوە لێـک جیابوونەتـەوە، بۆیـە بـە بێ بوونـی کارگێڕییەکـی دەرەکی بەهێـز کـە ناوەندەکەی لە بەتلیـس یـان وان بێـت، زۆر سـەختە کـورد یەکبگـرن. بەپـێ ئـەم ڕاسـتییەش بـۆ گرتنەبـەری هـەر جـۆرە کردارێـک ناکرێـت چیتر لەسـەر کۆکردنـەوەی زانیاریـی بوەسـتین و دڵنیاییەکی ناتـەواو بـە یەکێک لـە دوو لایەنەکە بدەین. لـە ڕوانگەی خۆجێیەوە، پێویسـتە بڕیار بدرێت و ڕێنمایـی پێویسـت دەربکرێت.

لـە ١٧ی حوزەیرانـی، لەلایـەن مێجـەر نۆێـل لـە دیاربەکـر ڕاپۆرتێکـمان بەدەسـت گەیشـت و بـاس لـەوە دەکات پارتـی گەنجانـی کـورد (Young Kurdish Party) زۆر چالاکـە و بـۆ ڕووخاندنـی حکومـەت تورکیـا و ڕاگەیاندنـی دەوڵەتـی کوردسـتانی سـەربەخۆ (٩٠٨٦٠) بیـر لـە ئەنجامدانـی کودەتایـەک دەکات. ڕەفتـاری ئـەم حزبـە لەگـەڵ حکومەتـی

خاوەنشکۆ ڕەفتارێکی دۆستانەیە، بەڵام تا ئێستا ڕایا نەگەیاندووە کە ئەم دۆستایەتییە، دۆستایەتییەکی ڕاستەقینەیە.

لە ١٩ی حوزەیران لەلایەن ‹D. M. I›یەوە ڕاپۆرتێکمان بە دەست گەیشت، باسی لەوە دەکرد حزبێکی کوردی لە ئێستانبۆڵ، کە عەبدولقادر سەرۆکیەتی، کار بۆ سەربەخۆیی کوردستان دەکات کە لەژێر پارێزگاریی بەریتانیادا بێت. کۆپیەک لە پەیڕە و پڕۆگرامی ئەنجوومەنی پێشکەوتنی کوردستان (Society for the Progress of Kurdistan) هاوپێچکراوە (٩١٠٨٢).

لە ١٩ی حوزەیران لەلایەن مێجەر نوئێلەوە تەلەگرامێکمان بەدەست گەیشت باس لە ڕوانگەی شاندێکی ئەرمەنی دەکات سەبارەت بە ئەگەری هێرشکردنە سەر ئەرمەنەکان ئەگەر هاتوو هێزێکی بێگانە لە ناوچەکە نزیک بێتەوە.

بە بڕوای مێجەر نوئێل دەکرێت لێکۆڵینەوە لە ئەگەری ئەنجامدانی ئەم ڕەفتارە بکرێت، ئەویش بە دەرکردنی ڕاگەیاندنێك کە خواستی کوردەکانی تێدابێت و لە کابوسی دەسەڵاتدارێتی ئەرمەنەکان ڕزگاریان بکات، بەڵام لەوانەیە ئەم کارە ببێتە هۆی بەرهەڵستی تورکەکان و بۆ مەسیحییەکان ئەنجامی کارەساتباری لێبکەوێتەوە (٩١٨٨٦).

لە ٢١ حوزەیران شەریف پاشا، نامەیەکی بۆ وەزیری کاروباری دەرەوەی فەڕەنسا نووسی و ڕەخنەی لە سیاسەتی فەڕەنسا بەرانبەر کورد گرت و داوای کرد بزانێت پێگەی ئەو لە فەڕەنسادا چییە، هەروەها گلەیی کردووە کە حکومەتی فەڕەنسا زۆر بە بێ بەزەییەوە ژیانی سیاسی ئەوی تێکشکاندووە، چونکە لە دوای ڕاگرتنی شەڕ، ڕێگەی پێنەدراوە بگەڕێتەوە ئێستانبۆڵ و لەوێش بە تامەزرۆییەوە چاوەڕوانی گەڕانەوەی ئەون (٩٤٥١٧).

لە ٢٧ی حوزەیران مێجەر نوئێل لەلایەن کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا راسپێردرا تا بە نوێنەرایەتی ئەو سەردانی ئێستانبۆڵ بکات و تاوتوێی پرسی کورد بکات (٩٧٢٣٨).

لە ٣ی تەمووز کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا، پێشنیازێکی تایبەتی بۆ کۆمسیاری باڵا لە ئێستانبوڵ خستەڕوو بۆ باشترکردنی بارودۆخی ناوچەکانی ناوەڕاستی کوردستان،

وەک نەهێشتنی هەندێك بارەگای سەربازی حکومەتی تورکیا و دامەزراندنی کۆمەڵە کەسێکی سەر بە عەبدولقادر وەک پارێزگاری بەتلیس، وان و شوێنەکانیتر (١٠١٣٧٦).

کۆمسیاری باڵا و مێجەر نۆئێل لەسەر بارودۆخی کوردستان گفتوگۆیان کرد و لە ١٠ی تەمووز کۆمسیاری باڵا ئەنجامەکانی ئەم گفتوگۆییەی لە ڕاپۆرتێکدا خستەڕوو (١٠١٥٠٣) (I.D.C.E 2221, p11).

ئەنجامەکە بریتی بوو لەوەی کورد زۆر بە توندی دژی تورکەکانن و مەیلی ئەوەیان هەیە لەگەڵ مەسیحییەکان دۆستایەتیان هەبێت، ئەگەر بێت و دان بەوەدا بنرێت کە کورد لە کوردستان زۆرینەن، ئەوان مافی مەسیحییەکان دەپارێزن، تورک هەوڵ دەدەن هەستی کوردەکان بەدەست بێننەوە، ئەویش بە ئاماژەدان بە داگیرکاری سمیرنا و بە نیشاندانی ئەوەی کە کوردەکان مووسڵمانن، لەوانەیە ئەم تەکتیکانە سەرکەوتن بهێننەدی ئەگەر بێت دڵنیایی بە کورد نەدرێت کە [بەریتانیا] بیر لە زاڵکردنی ئەرمەنەکان ناکاتەوە، کورد داوای ئینتیدابی بەریتانیا دەکەن، پەسەندکردنی ئەم داواکاریەش کاری حکومەتی خاوەنشکۆ ئاسانتر دەکات لە دروستکردنی سنوورێکی پارێزراو بۆ میزۆپۆتامیا و دابینکردنی خواستی کوردەکانی میزۆپۆتامیا.

کۆمسیاری باڵا باسی لەوە کردووە ئەو لەگەڵ بۆچوونی مێجەر نۆئێل هاوڕایە کە سێ نوێنەری کورد بە ئازادانە بۆ کوردستان بگەڕێنەوە تا گەشتێک بە ناو کوردستاندا ئەنجام بدەن و کاریگەری بەسەر خێڵەکاندا دروست بکەن و باس لە زەرورەتی پاراستنی هێمنی بکەن. لەم بارەوە داوای ڕەزامەندی وەزارەتی دەرەوەی کردووە و بابەتەکەش بۆ مستەر بلفۆر لە پاریس نێردراوە.

لە هەمان کاتدا، کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا ڕاپۆرتێکی ناردووە کە فەرماندەی فەرماندەیی گشتی هێزەکانی میسر دانیناوە بە پشتگوێ خستنی ئەو دەسەڵاتەی کە لە لەلایەن نووسینگەی هیندەوە پێیدراوە بۆ لە ئەستۆگرتنی کاروباری کوردستان. هەروەها پێشنیازی ئەوەی کردووە کە کۆلۆنێل بێل (Colonel Bell) بەرپرسیارێتی ئەو ناوچانە لە ئەستۆ بگرێت کە دەکەوێتە چوارچێوەی ناوچەی ژێر دەسەڵاتدارێتی.

بەڵام دەبێ لەگەڵ مێجەر نوئێل، یاخود هەر ئەفسەرێکی دیکە لە میزۆپۆتامیا لە پەیوەندییەکی نزیکدا بێت [١٠١٣٧٧].

لە ٢٢ی تەمووز، وەزارەتی دەرەوە پرسیاری لە نووسینگەی جەنگ کرد کە فەرماندەی فەرماندەیی گشتی هێزەکانی میسر لەو بڕیارە ئاگادار بکاتەوە کە کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا بەڕێوەبردنی کاروباری کوردی لە ئەستۆ گرتووە، ئەمەش بە پێی ئەو سیاسەتەی لە تەلەگرامی نووسینگەی هیند لە ٥ی حوزەیرانی ئاماژەی پێدراوە.

لە ١٣ی تەمووز، کۆمسیاری باڵا لە ئێستانبۆڵ تەلەگرامێکی نارد کە کەلێنی نێوان کورد و تورک زۆر قووڵ بووە و هێچ ئۆمێدێک نابینرێت کە حکومەتی تورک والی کورد لە وان، بەتلیس و شوێنەکانیتر دامەزرێنێت، ئەمەش بە پێی پێشنیازی کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا لە ٣ی تەمووز [١٠٣١٩٧] (I.D.C.E 2287, p12).

پێشنیازی کردووە چاوەڕوانی ئەنجامی شاندەکەی مێجەر نۆئێل بین و ڕۆژی دواتر کۆمسیاری باڵا ئەم پێشنیازەی پەسەند کرد [١٠٤٢٦٠].

لە ١٥ی تەمووز، فەرماندەی فەرماندەیی گشتی لە میزۆپۆتامیا، تەلەگرامێکی نارد و تێیدا تیشکی خستەسەر بەرفراوان بوونی بەرپرسیارێتی سوپا و زیاد بوونی ژمارەی هێزەکانی سوپا، ئەمەش لەگەڵ ئەو سیاسەتەی لەلایەن کۆمسیاری مەدەنی لە تەلەگرامەکەی لە ڕێکەوتی ١٣ی حوزەیران ناردبووی تەریبە [١٠٦٨٤٣].

لە ٢٠ی تەمووز ڕاپۆرتێکمان بە دەست گەیشت کە دوو ئەفسەری سیاسی بەریتانیا لە ئامێدی کوژراون، ئامێدی دەکەوێتە ٦٠ میلی باکووری ڕۆژهەڵاتی مووسڵ و لە زاخۆ دوور نییە کە کاپتن پیێرسۆن لە ٤ی ئەپڕێڵ لەوێ کوژرا. دەستەیەک لە سوپا بۆ ئامێدی نێردراوە تا ئاسانکاری بۆ گەڕانەوەی مەسیحییەکان لە بەعقوبە بکات، بەڵام لە مانگی حوزەیرانیدا ئەم دەستەیە پاشەکشەی کرد، چونکە لە ڕووی سەربازییەوە ناوچەکە شوێنێکی مەترسیدارە.

ئەنجامی کوشتنی ئەم دوو ئەفسەرە، بە پێی بۆچوونی کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا وەک هەستێکی دژە مەسیحی و هەستێکی دژە حکومەت لێکدراوەتەوە [١٠٩٤٨٩].

شـــاندی کـــوردی لـــە ٤ی تەمـــووز ئێســـتانبۆڵیان بەجێهێشـــت، پشتڕاســـتکردنەوەی فەرمـــی لەلایـــەن مســـتر بلفـــۆرەوە خراوەتـــەڕوو [١٠٧٤٠٨] و لـــە ٣٠ی تەمـــووز بـــۆ کۆمســـیاری بـــاڵا نێـــردراوە [١٠٨٦٤٨].

لـــە ٢٩ی تەمـــووز شـــەریف پاشـــا ڕایگەیانـــد وەک ســـەرۆکی دەوڵەتـــی کوردســـتان هەڵبژێـــردراوە، دەوڵەتێـــک کـــە لـــە داهاتـــوودا دادەمەزرێـــت و پێشـــنیازی کـــرد شـــاندێکی هاوبـــەش لـــە نێـــوان ئـــەو و نوێنەرانـــی بەریتانیـــا ســـەردانی ئـــەو ناوچانـــە بکـــەن کـــە زۆرینـــەی دانیشـــتوانی کـــوردن [١١١٢٤٥].

بـــە بۆچوونـــی وەزارەتـــی دەرەوە تەمەنـــی هەڵکشـــاوی شـــەریف پاشـــا و مانـــەوەی درێژخایەنـــی لـــە پاریـــس، وایکـــردووە شـــیاوی پۆســـتی ســـەرۆکی کوردســـتان نەبێـــت. هەروەهـــا پێشـــنیازی بـــۆ نووســـینگەی هینـــد کـــردووە کـــە پوختەیـــەک لـــە پێشـــنیازەکانی شـــەریف پاشـــا بـــۆ هـــەر یـــەک لـــە بەغـــدا و ئێســـتانبۆڵ بنێردرێـــت بـــۆ خســـتنەڕووی بۆچوونەکانیـــان.

لـــە ٥ی ئـــاب لەبـــارەی بارودۆخـــی کوردســـتان لەلایـــەن مێجـــەر نوئێلـــەوە ڕاپۆرتێکـــی تێروتەســـەل گەیشـــتە وەزارەتـــی دەرەوە [١١٢٢٠٢] (I. D. C. E. 2659, p.13) کـــە داوای گەیشـــتن بـــە چارەســـەرییەکی تەوافقـــی بـــۆ چارەســـەرکردنی داواکاریـــی هـــەر یـــەک لـــە کـــورد و ئەرمـــەن دەکات. چارەســـەرەکەش بریتییـــە لـــە کۆکردنـــەوەی شـــەش ویلایەتـــی ڕۆژهـــەڵات لـــە ژێـــر ئینتیدابـــی هێزێـــک و دواتـــر ســـەر لـــە نـــوێ دابەشـــکردنی ئـــەم شـــەش ویلایەتـــە بـــۆ ســـەر چەنـــد ناوچـــە یـــان زۆنێـــک، زۆنـــی باشـــوور بـــە تەواوەتـــی زۆنێکـــی کـــوردی دەبێـــت، باکـــوور بـــە تەواوەتـــی ئەرمـــەن دەبێـــت و زۆنـــی ناوەڕاســـت زۆنێکـــی تێکـــەڵ دەبێـــت. هـــەر زۆنێـــک ئیـــدارەی تایبـــەت بـــە خـــۆی و خـــۆ بەڕێوەبـــەری دەبێـــت و بەرانبـــەر ناوەندێـــک کـــە دەکرێـــت لـــە دەرەوەی ئـــەم شـــەش ویلایەتـــەدا بێـــت یاخـــود بکەوێتـــە زۆنـــی ناوەڕاســـت و ئـــەو بەرپرســـیار دەبێـــت. ئـــەو ئامـــاژەی بـــەوە کـــردووە تەنیـــا بەدیـــل بریتییـــە لـــە جێبەجێکردنـــی پێشـــنیازەکەی کۆمســـیاری مەدەنـــی لـــە بەغـــدا کـــە لـــە تەلەگرامەکـــەی لـــە ڕێکەوتـــی ١٣ی حوزەیرانـــی، ئامـــاژەی پێکـــردووە.

لـە ٥ی ئـاب لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا لـە ئێسـتانبۆڵ نووسراوێکـمان بەدەسـت گەیشـت سـەبارەت بـە کۆبوونەوەیـەک لـە نێـوان کۆمیتـەی کـورد و یەکێـک لـە ئەندامانـی حکومەتـی تورکیـا. لـەم کۆبوونەوەیـەدا ئەگـەری بەخشـینی ئۆتۆنۆمـی بـۆ کوردسـتان لـە ژێـر دەسـەڵاتی تـورک تاوتوێکـراوە [١١٢٢٠٤].

لـە هەمـان ڕۆژدا، ئەفسـەرێکی سیاسـی لە هێزەکانـی میسر، تەلەگرامێکی نـارد چاوی بە عـارف پاشـا ماردینـی و سـورەیا بەدرخـان کەوتـووە کە بانگەشـەی ئـەوە دەکەن لـە بنەماڵە ئۆریجناڵەکانـی کـوردن [١١٥٧٥٤] (I. D. C. E 2570, p14). دواییـن ئامانجـی ئەوان بریتییە لـە سـەربەخۆیی کوردسـتان و ڕازیـن بـە ئینتیدابێکـی سـنووورداری بەریتانیـا. عـارف پاشـا لە سـەر ڕاسـپاردەی کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا بـەرەو حەلـەب دەچێـت تا مێجـەر نۆئێل ببێنێـت، هەروەهـا هـەوڵ دەدرێـت سـورەیا بەدرخانیش لەم گەشـتەدا هاورێیەتـی بکات.

لــە ١١ی ئــاب نووســینگەی جەنــگ بــۆ وەزارەتــی دەرەوە پێشــنیازی کــرد گشــت سیاسـەتی حکومەتـی خاوەنشـکۆ سـەبارەت بـە کوردسـتان لەگـەڵ (I. D. C. E) بخرێتـە بـەر بـاس و گفتوگـۆ [١١٥٢١٧]. ئـەوان بـۆ فەرمانـدەی فەرماندەیـی گشـتی هێزەکانـی میـسر تەلەگرامیـان کـردووە و داوایـان کـردووە سـەبارەت بـەو دەسـەڵاتەی کـە بـە پێـی تەلەگرامـی ٥ی حوزەیـران نووسـینگەی هینـدەوە بـە کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا دراوە، بۆچوونـی خـۆی بخاتـەڕوو.

هەروەهــا وەزارەتــی دەرەوە داوای لــە کۆمســیاری بــاڵا لــە ئێســتانبۆڵ کــردووە بــە تەلەگـرام بۆچوونـی خـۆی سـەبارەت بـە پێشـنیازەکەی کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا و مێجـەر نۆئێـل لـە زووتریـن کاتـدا بخاتـەڕوو.

لـە ١٦ی ئـاب، بۆچوونـی فەرمانـدەی فەرماندەیـی گشـتی لـە میزۆپۆتامیامـان بـە دەسـت گەیشـت (I. D. C. E 2650, p16). کـە دەڵـێ چارەسـەری سـەرەکی بریتییـە لـە دامەزراندنـی دەوڵەتێکـی ئەرمەنـی کـە لـە ویلایەتەکانـی ئـەرزەرۆم و ترابـزۆن پێکدێـت و دەوڵەتێکـی کوردیـش کـە لـە چـوار ویلایەتەکەیـتر پێکدێـت. ئـەم چارەسـەرییە نابێتـە هـۆی کەمکردنـەوەی بنکـە سـەربازییەکانی بەریتانیـا لـە میزۆپۆتامیـا.

لە ١٩ی ئاب بۆچوونی کۆمسیاری باڵامان لە ئێستانبۆڵ بەدەست گەیشت [١١٨٠٥٤] (I. D. C. E 2673, p 17) کە پشتگیریی لە بۆچوونەکەی مێجەر نۆئێل دەکات، هەروەها هاوڕاییە لەسەر ئەوەی کە لە حاڵی حازردا زووە و زۆریش مەترسیدارە سنوورەکانی نێوان کورد و ئەرمەن دەستنیشان بکەین. بە بۆچوونی ئەو سیستەمی زۆن بە دەرباز بوونی کات یارمەتی نەتەوە جۆراوجۆرەکان دەدات خۆیان ڕێکبخەن و سنووری هەمیشەیی خۆیان دەستنیشان بکەن. بە بڕوای ئەو پێشنیازەکانی کۆلۆنێل ویلسۆن لە ترابزۆن ئەنجامی دەبێت، چونکە دانیشتووانەکەی ئەرمەن نین، بەڵام بە ئەرمەنەکان دراوە، لە کاتێکدا وان و موش هەمیشە زۆرینەی دانیشتووانی ئەرمەن بوونە، بە کوردەکان دراوە.

لە ٢٠ی ئاب، ‹(I. D. C. E)› بڕیاریدا، لەو گۆشەنیگایەوە کە بارودۆخ زۆر بە خێرایی گۆڕانی بەسەردا دێت و هەروەها بەو هۆیەوە پێشنیازی مارشاڵی مەیدانی، مارشال ئالێنبی (Field-Marshal Allenby) سەبارەت بەوەی کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی کاروباری کوردی پێبدرێت بەدەستمان نەگەیشتووە، بۆیە بڕیاریدا لە حاڵی حازردا، ناکرێت سیاسەتێک سەبارەت بە کوردەکان دابرێژرێت.

لە ٢٥ی ئاب باڵیۆزی حکومەتی خاوەنشکۆ لە پاریس، ڕاپۆرتێکی نارد کە غالب بەگ، سکرتێری شەخسی شەریف پاشا، تا ئێستا هەر لە فەڕەنسایە، بەڵام فەهری ئالدی بەگ (Fehary Aldi Bey)، نوێنەری کورد بۆ کۆنفرانسی ئاشتی، لە ڕێگەیە و بەرەو ئێستانبۆڵ دەڕوات. لەم بارەوە کۆمسیاری باڵای حکومەتی خاوەنشکۆ لە ئێستانبۆڵ ئاگادار کراوەتەوە. هەروەها پێشنیاز کراوە ئەگەر فەهری ئالدی بەگ، ڕازی بێت، دەکرێت بنێردرێتە حەلەب تا چاوی بەمێجەر نۆئێل بکەوێت [١٢٠٤١١].

لە ٢٦ی ئاب، وەڵامی مارشاڵی مەیدانی، مارشاڵ ئالێنبی بەدەست وەزارەتی دەرەوە گەیشت. ئەو هاوڕا نەبوو کە بەڕێوەبردنی سیاسەت لە ناوچە کوردییەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەودا، بدرێتە دەست کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا. بە بڕوای ئەو سیاسەتی حکومەتی خاوەنشکۆ سەبارەت بە کورد لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی

ئەودا، دەبێت ڕادەستی ئەو بکرێت و لەلایەن ئەفسەری سیاسی کە بەرانبەر ئەودا بەرپرسیار بێت جێبەجێ بکرێت [١٢١٠٨٦] (I. D. E. C 2778, p 18).

بە بڕوای وەزارەتی جەنگ پێویستە ئێستا ‹(I. D. C. E)› گشت پرسەکە تاوتوێ بکات، چونکە مێجەر نۆئێل سەبارەت بەم پرسانە چەندین پێشنیازی خستووەتە ڕوو، وەک گەڕاندنەوەی ژن و منداڵی مەسیحی لە ناو ماڵە مووسڵمانەکاندا و ڕەفتارکردن لەگەڵ کوردە بەندکراوەکان کە لەلایەن ئەرمەنەکانەوە تۆمەتبار کراون.

مێجەر نۆئێل لەلایەن فەرماندەی فەرماندەیی گشتی هێزی یەدەکی میسرییەوە ئاگادارکراوەتەوە کە ناتوانێت هیچ شتێک لەبارەی سیاسەت لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی میسر ئەنجام بدات، هەروەها نابێ بە ڕاستەوخۆ لەم بارەوە پەیام بۆ بەغدا بنێردرێت [١٢٢٣٤٠] (I. D. C E. 2743, p19).

لە هەمانکاتدا، کۆمسیاری مەدەنی لە بەغدا گوێی لەوە بووە کە جێگری سەرۆکی ئەفسەری سیاسی هێزی یەدەکی میسر، لە ٤ی ئەیلوول بەنیازی ئەنجامدانی گەشتێک بۆ ناوچە کوردییەکان حەلەب بەجێدێڵێت [١٢٢٢٨٤] (p 12)، بۆیە داوا دەکات پێگەی ئەم ئەفسەرە دەستنیشان بکرێت.

ئاماژەی بەوە کردووە بوونی ئێستای مێجەر نۆئێل بەو مانایە دێت کە هێزی یەدەکی میسر، سیاسەتێکی جیاواز لەو سیاسەتەی خۆی دیارکردووە بەرانبەر بەرژەوەندی محەمەدییەکان پەیڕەو دەکات، ئەم جۆرە کارەش ئەنجامی باشی لێناکەوێتەوە.

بە کورتی، لە حاڵی حازردا بارودۆخەکە بەو جۆرەیە کە مێجەر نۆئێل بە هاوڕێی کۆمەڵێک کوردی ناسراوی ئێستانبۆڵ، عارف پاشا ماردینی و لەوانەیە سورەیا بەدرخانیان لەگەڵدا بێت، دەستیکردووە بە ئەنجامدانی گەشتێک لە کوردستان. لەوانەیە شاندی کوردی لە پاریسیش لەم گەشتەدا هاوڕێتی مێجەر نۆئێل بکات. هەروەها کۆلۆنێل بێل، جێگری سەرۆکی ئەفسەری سیاسی هێزی یەدەکی میسر، بەنیازە لە چەند ڕۆژی داهاتوودا دەست بە گەشتێک [بۆ ناوچە کوردییەکان بکات] و ڕاوێژ لەگەڵ مێجەر نۆئێل بکات.

یەکـەم خـاڵ کـە پێویسـتە بڕیـاری لەسـەر بدرێـت بریتییـە لـەوەی کام یـەک لـە کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا، یاخـود فەرمانـدەی فەرماندەیـی گشـتی هێـزی یەدەکـی میـسر، ببێتـە بەرپرسـیار لـە جێبەجێکردنـی سیاسـەتی حکومەتـی خاوەنشـکۆ بەرانبـەر کـورد لـەو ناوچـە کوردییانـەی دەکەونـە چوارچێـوەی دەسـەڵاتی فەرمانـدەی فەرماندەیـی گشـتی هێـزی یەدەکـی میـسر.

خاڵـی دووەم بریتییـە لـەوەی کـە لـە حاڵـی حـازردا حکومەتـی خاوەنشـکۆ سـەبارەت بـە پرسـی کـورد و ئەرمـەن چ جـۆرە سیاسـەتێک بگرێتەبـەر.

لـەو دوو پێشـنیازە کۆنکریتییـەی کـە لەلایـەن کۆمسـیاری مەدەنـی لـە بەغـدا خراوەتـەڕوو، سـەبارەت بـە دابەشـکردنی ویلایەتـەکان و پێدانـی ویلایەتەکانـی ئـەرزەرۆم و ترابـزۆن بـە ئەرمـەن و چـوار ویلایەتەکەیـتر بـە کـورد، لـەو پێشـنیازە وەهـا دەردەکەوێت کـە ئینتیدابـی بەریتانـی بخرێتـە سـەر ویلایەتـە کوردییـەکان.

پێشـنیازی مێجـەر نۆئێـل بریتییـە لـەوەی گشـت ناوچەکانـی ئەرمـەن و کـورد بخرێتـە ژێـر دەسـەڵاتی یـەک هێـزی ئینتیـداب. هەروەهـا ئەگـەر ئـەم هێـزە، دەوڵەتـی بەریتانیـای گـەورە نەبێـت، هەمـوو ئـەو کارانـەی تـا ئێسـتا لەلایـەن حکومەتـی خاوەنشـکۆ لـەم ناوچەیـەدا گیراوتەبـەر بریتییـە لـە پاراسـتنی هێمنـی و هەموارکردنـی ڕێگـە بـۆ ئـەو هێـزەی کـە لـە داهاتـوودا لـەم ناوچەیـە دەبێتـە هێـزی ئینتیـداب.

لـە حاڵـی حـازردا، بـە هـۆی ئـەو نیەتـەی کـە فەڕەنسـا هەیەتـی، بارودۆخەکـە ئاڵـۆز بـووە. فەڕەنسـا بـە نیـازە ١٢،٠٠٠ سـەرباز بۆ پاراسـتنی ئەرمەنـەکان بنێرێتە ئـەم ناوچەیە و ئەرمەنـەکان نـەک لـە ترابزۆن، بەڵکو لە ئەسـکەندەرییە (Alexandretta) نیشـتەجێ بکات.

کۆنفرانسی ئاشتی (ل ١٤١)

ژمارە: ١٩٤٦٦

ڕێکەوتی گەیشتن: ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

نووسەر: ژەنەراڵ شەریف پاشا

سیاسی

تورکیا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست

کوردستان

مێـژووی کـورد لـە دێـر زەمانـەوە دەخاتـەڕوو و ئـەو هەرێمانـە نیشـان دەدات کـە دانیشـتووانەکەی کـوردن و هەمیشـە لـەم هەرێمـەدا بەسـەر گەلانیـتر زاڵ بوونـە. بەرهەڵسـتی بانگەشـەی ئەرمەنـەکان سـەبارەت بـە کوردسـتان دەکات و داوای دانپێدانـان بـە دەوڵەتـی سـەربەخۆی کوردسـتان دەکات. داوا دەکات کۆمیسـیۆنێکی نێودەوڵەتـی بـۆ جێگیرکردنـی سـنوورەکان، بـە پێـی بنەماکانـی مافـی نەتـەوەکان بنێردرێـت.

****

یاداشت

دوێنـێ ژەنـەڕاڵ شـەریف پاشـا ئـەم بەیاننامـە دوور و درێـژ و بـێ سـەروبەرەی بـۆ مـن نـاردووە و داوای کـردووە کۆپیـەک لـە بەیاننامەکـە بـۆ وەزارەتـی دەرەوە بنێردرێـت و کۆپییەکـی تریـش لێـرە خوێندنـەوەی بـۆ بکرێـت. دواجـار خوازیـارە بەیاننامەیـەک لەبـارەی دۆزی کـورد بـۆ کۆنفرانسـی ئاشـتی بنێردرێـت. ئـەو لەنـاکاو داوای ئینتیدابـی بەریتانـی بـۆ سـەر کوردسـتانی کـرد، هەروەهـا گووتـی هـەر بەیانێـک کـە لەلایـەن ئـەوەوە بنێردرێـت پێشـوەختە ڕەزامەنـدی ئێمـەی لەسـەر بێـت.

ژەنـەڕاڵ لـە ١٢ی ئەیلـوول نامەیەکـی بـۆ ئێمـە نـارد، بـەڵام مـن بڕواناکـەم ژەنـەڕاڵ ببینمـەوە و پێـی بڵێـم کـە ئێمـە ناتوانیـن چیـتر لەسـەر [دۆزی کـورد] گفتوگـۆ بکەیـن.

بەهەرحاڵ، لەبارەی ناردنی کۆپییەک لە بەیاننامەکە بۆ وەزارەتی دەرەوە، بە بڕوای من ئەم کارە سوودمەندە و دەتوانین بۆ وەزارەتی دەرەوە ڕوون بکەینەوە ئەگەر ئەمریکا ئینتیداب بخاتە سەر ئەرمەنەکان یاخود نەخات، ئەو کارە زۆر بە جدی کاریگەریی لەسەر پرسی کورد دروست دەکات، چونکە ئەگەری ئەوە هەیە پێشنیازی کۆمیسیۆنی ئەمریکا سەبارەت بە دیارکردنی سنوورەکان پەسەند بکرێت. ئەگەر هاتوو ئەمریکا پەسەندی کرد کە ئینتیداب بخرێتە سەر ئەرمەنەکان، ئەم کارەش دەبێتە هۆی ئەوەی ژمارەیەکی زۆری کورد لە دەرەوەی دەوڵەتی ئەرمینیادا بمێننەوە (بۆ نموونە، هەر شتێک بکەوێتە باشوور، چونکە سنوورەکە لە دیاربەکرەوە بۆ سنووری ئێران درێژ دەبێتەوە).

بەم پێیەش هەر شتێک لەبارەی ئینتیدابی ئەرمەنەکانەوە ڕوو بدات، ئێمە دەبێ ئامادە بین بۆ گووتنی ئەوەی کە ئایا قبوڵ دەکەین وەک هێزێکی ئینتیداب بە جیا یاخود هاوکات لەگەڵ میزۆپۆتامیا کۆنترۆڵی کوردستان بکەین یان نا.

E. Q. Adam

١٠ی تشرینی یەکەم

ژمارەی دۆسیە: (١/١/٣٦٥)

ژمارەی نووسراوی پێشتر: ١٩٠٢٥

(action completed)Q. Q. P. H

(Indian)

ژمارەی نووسراوی دواتر: ١٩٨٢٩

میسێلانیۆس ژمارە ٣ (١٩٢٦) (ل ١٦٧-١٧٧)

Miscellaneous No, 3 (1926)

نامەیـــەک لەلایـــەن حکومەتـــی خاوەنشـــکۆ بـــۆ ســـکرتێری گشـــتی کۆمەڵـــەی گـــەلان، ڕێکارەکانـــی ئەنجوومەنـــی کۆمەڵـــەی گـــەلان ســـەبارەت بـــە دەستنیشـــانکردنی ســـنوورەکانی نێـــوان تورکیـــا و عێـــراق و جێبەجێکردنـــی مەرجەکانـــی بەنـــدی ٢٢ی پەیماننامـــەی کۆمەڵـــەی گـــەلان.

لەنـدەن، ٢ی مـارچ، ١٩٢٦، جنێـف ١١ی مارچـی ١٩٢٦ [لـە بەردەوامـی [گۆڤـاری] میسـێلانیۆس ژمـارە ١٧، (١٩٢٥)» (Cmd 2562)].

لەلایـەن وەزیـری کاروبـاری دەرەوە بـە فەرمانـی خاوەنشـکۆ پێشـکەش بـە پەرلەمـان کـراوە.

لەلایـەن نووسـینگەی پەرتووکخانـەی خاوەنشـکۆ چـاپ و بـڵاو کراوەتـەوە. ڕاسـتەوخۆ لـە نووسـینگەی پەرتوکخانـەی حکومەتـی خاوەنشـکۆ دەفرۆشرێـت، ناونیشـان:

Adastral House, Kingsway, London, W. C, 2: 28. Abingdon Street, London,) S, W, 1 York Street, Manchester; 1. Str

Andrew's Crescent, Cardiff: or 120, George Street, Edinburgh, or through . (any bookseller. 1926. Price 3d. Net

نامەیەک لەلایەن حکومەتی خاوەنشکۆ بۆ سکرتێری گشتی کۆمەڵەی گەلان، ڕێکارەکانی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان سەبارەت بە دەستنیشانکردنی سنوورەکانی نێوان تورکیا و عێراق و جێبەجێکردنی مەرجەکانی بەندی ٢٢ی پەیماننامەی کۆمەڵەی گەلان.

*****

لەندەن، ٢ی مارچ، ١٩٢٦، جنێڤ ١١ی مارچ ١٩٢٦

*****

ژمارە: ١

لەلایەن وەزارەتی دەرەوە بۆ کۆمەڵەی گەلان

وەزارەتی دەرەوە، ٢ی ئاداری ١٩٢٦

بەڕێز....

١. لە وەڵامی ئەو دەستپێشخەرییەی لە بەندی ٢ی بڕیاری تۆمارکراوی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان لە ڕێکەوتی ١٦ی کانوونی یەکەمی١٩٢٥دا هاتووە، من لەلایەن وەزیر سێر ئۆستن چامبێرلین (Sir Austen Chamberlain)ەوە ڕاسپێردراوم دەقی پەیماننامە نوێیەکەی نێوان حکومەتی بەریتانیا و عێراق بۆ زانیاریی بەڕێزتان ڕەوان بکەم تا بیخەیتە بەردەم ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان، پەیماننامەکە لە بەغدا و لە ڕێکەوتی ١٣ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦ واژوو کراوە.

٢. بە بڕیاری ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٢٤، ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان مەرجەکانی پەیماننامە هاوپەیمانێتی نێوان عێراق و بەریتانیای گەورەی پەسەند کرد، بە پێی پەیماننامەکە حکومەتی خاوەنشکۆ بەرانبەر عێراق کۆمەڵێک بەرپرسیارێتی دەکەوێتە ئەستۆ، ئەویش بە پێی مەرجەکانی بەندی ٢٢ی پەیاننامەی کۆمەڵەی گەلان.

٣. بەپێ بەندی ٢ی بڕیاری لە مانگی کانوونی یەکەم ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان، ئەنجوومەن مەرجی زیاتری خستەڕوو کە دەسەڵاتەکە بە پێی پەیماننامەی هاوپەیمانێتی ئاماژەپێکراو دادەمەزرێت و بۆ ماوەیەکی دیارکراو بەرپرسیارێتی

[بەڕیوەبردنـی ڕژێمەکـە دەکەوێتـە ئەسـتۆی حکومەتـی خاوەنشـکۆ]. درێژکردنـەوەی مـاوەی ڕێککەوتنـی هاوپەیمانێتـی لـە بەنـدی ١ی ڕێککەوتنـە نوێیەکـەدا ئامـاژە پێـدراوە. لـە خسـتنەڕووی ئـەم ڕێککەوتنـە بـۆ بـەردەم ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان، حکومەتـی خاوەنشـکۆ ڕایدەگەیێنـێ، تـا ئەوکاتـەی ڕێککەوتنەکـە کارا بێـت حکومەتـی خاوەنشـکۆ ئـەو بەرپرسـیارێتیە لـە ئەسـتۆ دەگرێـت کـە لـە ئەیلوولـی ١٩٢٤دا پێشکەشـی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گەلانـی کـردووە و بـەردەوام دەبێـت لـە پەسـەندکردنی ڕێککەوتنەکـە.

٤. بـەم پێیـەش حکومەتـی خاوەنشـکۆ لـەو پێگەیەدایـە ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان ئـاگادار بکاتـەوە کـە ڕێکارەکانـی بەنـدی ٢ی بڕیـاری کانوونـی یەکەمـی ١٩٢٥، جێبەجێکـراوە و هەنـگاوی پێویسـت گیراوەتەبـەر بـۆ بەردەوامبوونـی ڕژێمـی بەرقـەرار بـۆ مـاوەی ٢٥ سـاڵ هـەر وەک چـۆن ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان لـە ئەیلوولـی ١٩٢٤دا ئەمـەی پەسـەند کـرد، تەنیـا لـەو کاتـەدا نەبێـت کـە عێـراق بـە پێـی بەنـدی ١ی پەیماننامـەی کۆمەڵـەی گـەلان، پێـش کۆتایـی هاتنـی ئـەم ماوەیـە داوای بـوون بـە ئەنـدام لـە کۆمەڵـەی گـەلان بـکات.

٥. مەرجـی جاروبـار پێداچوونـەوە بـە پرسـی بوونـی عێـراق بـە ئەندامـی کۆمەڵـەی گـەلان لـە بەنـدی ٣ی ڕێککەوتنـە نوێیەکـەدا ئامـاژەی پێـدراوە.

٦. لـە بەنـدی ٥ی پابەندییەکـەدا کـە لـە لایـەن ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گەلان لـە ئەیلوولی ١٩٢٤دا پەسـەندکرا، حکومەتـی خاوەنشـکۆ ڕازییـە بـە هەموارکردنـەوەی ڕێککەوتنـی هاوپەیمانێتـی بـە بـێ گەڕانـەوە بـۆ ڕەزامەنـدی دەربڕینـی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان. بـەم پێیـەش ئـەوان هەمـان پابەنـدی سـەبارەت بـە ڕێککەوتنەکـەی ١٣ی کانوونـی دووەمـی ١٩٢٦ لـە ئەسـتۆ دەگـرێ. ئـەم پابەندیەش بەسـەر هەر پێشـنیازێکدا جێبەجـێ دەکرێـت کـە لەوانەیـە لـە ئەنجامـی ئـەو گفتوگۆیانـەی لـە بەنـدی ٢ و ٣ی ڕێککەوتنامـە نوێیەکـەدا ڕەچـاو کـراوە، ئەمـەش بـە مەبەسـتی پێداچوونـەوە یاخـود هەموارکردنـەوەی ئـەو ڕێککەوتنانـەی کـە وەک پاشـکۆی پەیماننامـەی ١٠ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٢٢دا هاتوونەتـە کایـەوە.

٧. لـە ژێـر ڕۆشـنایی ئـەم ڕوونکردنەوەیـەدا، حکومەتـی خاونشـکۆ داوا دەکات ئێسـتاکە

ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان هـەر وەک لـە بەنـدی ٢ بڕیـاری مانگـی کانوونـی یەکەمـی ڕابـردوو ئامـاژەی بـۆ کـراوە هەنـگاو بنێـت و ڕایبگەیێنێـت کـە بڕیارەکەیـان سـەبارەت بـە سـنووری نێـوان تورکیـا و عێـراق، دواییـن بڕیـارە.

٨. پەیماننامەی ١٣ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦، لەلایەن ئەنجوومەنی نوێنەرانی (House of Common) بەریتانیاو و لەلایەن ئەنجوومەنی نوێنەران و سێناتی عێراق پەسندکراوە.

٩. بـە ئامـاژەدان بـە بەنـدی ٣ی بڕیـاری ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان لـە مانگـی کانوونـی یەکەمـی ڕابـردوو، بـۆ بەرچاوڕوونـی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان، مـن یاداشـتنامەیەک سـەبارەت بـە چۆنیەتـی بەڕێوەبردنـی ناوچـە کوردییەکانـی عێـراق، هاوپێـچ دەکـەم.

لەگەڵ ڕێزدا

Lancelot Olipahnt

هاوپێچی (enclosure) ١ لە ژمارە ١

پەیماننامـەی نێـوان حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا و پاشـای عێـراق، لـە ١٣ی کانوونـی دووەمـی ١٩٢٦ لـە بەغـدا واژووکـراوە.

[٢٥٨٧ .Cmd]

هاوپێچی ٢ لە ژمارە ١

یاداشتنامەی بەڕێوەبردنی ناوچە کوردییەکانی عێراق

سـێیەمین پەرەگرافـی بڕیـاری ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان سـەبارەت بـە پرسـی سـنووری نێـوان تورکیـا و عێـراق بـەم جـۆرەی خوارەوەیـە:

١. «داوا دەکرێـت حکومەتـی بەریتانیـا وەک هێـزی ئینتیـداب، ئـەو ڕێـکارە کارگێڕیانـە لەبـارەی چۆنیەتـی بەڕێوەبردنـی ئـەو ناوچانـەی دانیشـتووانی کـوردن بخاتـە بـەردەم ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان، تـا ئـەو گەرەنتییانـەی بـۆ پاراسـتنی کوردەکان لیژنـەی

بەدواداچـوون لـە دوایـین ئـەو ئەنجامانـەی پێیگەیشـتووە و داوای دەکات، گەرەنتـی بـکات».

٢. ڕاسـپاردەکانی کۆمیسـیۆنی سـنوور سـەبارەت بـە دانیشـتووانی کـورد کـە بڕیـاری ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان ئامـاژەی پێکـردووە، بـەم جـۆرەی خوارەوەیـە:

٣. «پێویسـتە خواسـتی کـورد ڕەچـاو بکرێـت، بۆنموونـە، فەرمانبەری کـورد بـۆ بەڕێوەبردنی وڵات دابمەزرێـت، دادپـەروەری بونیـات بنرێـت و زمانـی فەرمـی لـە قوتابخانـە و گشـت کەرتـە خزمەگوزارییەکانـدا کـوردی بێت».

٤. وەزیـری موسـتەعمەرات لـە لێداونەکەیـدا بـۆ بـەردەم ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان لـە ٣ی ئەیلوولیـدا لـە کاتـی ئامـاژەدان بـەم بابەتانـە گووتـی سیسـتەمی کارگێـڕی ئێسـتا تـا ڕادەیەکـی بەرچـاو ڕاسـپاردەکانی کۆمیسـیۆنی بەدواداچـوون جێبەجـێ دەکات. ئـەم لێدوانـەش لـە ڕێگـەی ئـەو ڕێکارانـەی حکومەتـی عێـراق گرتویەتەبـەر بـۆ بەڕێوەبردنـی ئـەو ناوچانـەی کـە زۆرینـەی هـەرە زۆری دانیشـتووانی کـوردن بـە تەواوەتـی جێبەجـێ دەکرێـت.

٥. لـە کـۆی گشـتی ئـەو ٥٧ فەرمانبـەرەی لەلایـەن وزارەتـی دارایـی و وەزارەتـی ناوخـۆ لـە ناوچـە کوردییـەکان دامـەزراون، ٤٣ کەسـیان کـوردن، هەروەهـا ٩ کـورد لـە پۆسـتی هاوشـێوە لـە ناوچـە غەیـرە کوردییەکانـدا دامـەزراون. هێـدی هێـدی ژمـارەی فەرمانبەرانـی غەیـرە کـورد لـە ناوچـە کوردییـەکان کـەم دەبێتـەوە. هەروەها سیاسـەتی دامەزراندنـی فەرمانبـەری کـورد، ئەگـەر هاتـوو کەسـی شـیاو دۆزرایـەوە و حـەزی خزمەتکردنـی هەبـوو، بـەرە بـەرە پەیـڕەو دەکرێـت.

٦. وزارەتـی داد ١٣ فەرمانبـەری (دادوەر و سـەرۆک نووسـەر) لـە ناوچـە کوردییەکانـی دامەزرانـدووە کـە ١٠ کەسـیان کـوردن. کەیسـەکان بـە زمانی کـوردی دەخرێنـەڕوو و لە سـلێمانی و لـە قـەزای کۆیسـنجەقی سـەر بـە لیـوای هەولێـر تۆمارکردنـی ڕێـکارەکان بە زمانـی کوردییـە، هەروەهـا هـەر کاتێـک کەیسـەکە خرایـە بـەردەم دادگای پێداچوونەوە یاخـود دادگای تێهەڵچوونـەوە وەرگێڕانـی عەرەبـی کەیسـەکە هاوپێـچ دەکرێـت. شـەش فەرمانبـەری کـورد لـە پۆسـتی هاوشـێوە لـە ناوچـە غەیـرە کوردییەکانـدا دامـەزراون.

٧. لـە بـەش و وەزارەتـی جۆراوجـۆر، جیـا لەوانـەی لـە سـەرەوە ئامـاژەی پێـدراوە (وەک

وەقف، پۆستە و گەیاندن، تەلەگراف، پۆلیس، کار، زیندان، گومرگ، ئاودێری، تاپۆ، کشتوکاڵ) لە ناوچە کوردییەکاندا ٥٥ فەرمانبەر تێیاندا دامەزراون. هەروەها ٧٨ فەرمانبەری کورد لە ناوچە غەیرە کوردییەکاندا دامەزراون.

٨. کورد پشکی خۆیان لە حکومەتی ناوەندیدا هەیە. لە کۆی گشتی ٢٠ سیناتۆر، دوویان کوردن. (نیوەی ئەوانیتریش کوردن) هەروەها لە کۆی گشتی ٨٨ نوێنەری پەرلەمان چواردەیان کوردن. وەزیرەکانی دارایی، گەیاندن و کار هەموویان کوردن.

٩. کوردەکان ١٧٪ کۆی گشتی دانیشتووانی وڵات پێکدێنن. ٢٠٪ ی کۆی گشتی پۆلیس لە سەرتاسەری وڵاتدا کوردن. ١٤٪ سوپا، ٢٣٪ فەرمانبەرانی هێلی ئاسنین کوردن. کۆی گشتی فەرمانبەرانی کەرتی پۆلیس، سوپا و هێڵی ئاسنین ٢٠،٠٠٠ فەرمانبەرە، کە ٤٠٠٠ فەرمانبەر یاخود ٢٠٪یان کوردن.

١٠. بیست و پێنج قوتابخانە لە ناوچە کوردییەکاندا هەیە. پێنج لەم قوتابخانانە هی مەسیحییەکانن، زمانی خوێندن لەم قوتابخانانە عەرەبی و کلدانییە. لە ١٦ قوتابخانەکەیتردا زمانی خوێندن کوردییە. لە چوار قوتابخانەکەیتردا کە قوتابی کورد و مەسیحیین، زمانی سەرەکی خوێندن زمانی عەرەبییە، بەڵام کوردی بە ئازادانە بۆ ڕوونکردنەوەی وانەکان بەکار دەهێنرێت. کۆی گشتی مامۆستای دامەزراو لەم قوتابخانانە ٥٢ مامۆستایە، جیا لە هەشت مامۆستا، ئەوانیتر گشتیان کوردن. ئەم هەشت مامۆستایە کە عەرەبن بە تەواوەتی شارەزای زمانی کوردین. ئەو مامۆستایانە زۆرتر وانەی عەرەبی دەڵێنەوە، ئەویش بۆ پێشکەوتنی خوێندن پێویستە. پێشتر ژمارەی ئەم مامۆستایانە ١٣ مامۆستا بوو، بەڵام هێواش هێواش ژمارەیان کەم دەبێتەوە.

١١. سەرەڕای ئەمەش، ٢٢ کورد و ژمارەیەکی زۆری کورد کە شارەزای زمانی عەرەبی و تورکین لە ناوچەکانی غەیرە کورددا دامەزراون. بۆیە دەبینین ئەو سیاسەتە پەروەردەییەی لە حاڵی حازردا هەیە بە تەواوەتی هاوتەریبی ڕاسپاردەکانی لێژنەی بەدواداچوونە. پێشکەوتنەکان وەها دەخەنەڕوو کە پێویست بە گۆڕینی ئەم سیاسەتە ناکات، بەڵام هەر کاتێک ژمارەی قوتابخانەکان زیاد بوو و هەر کاتێک لە توانای حکومەتدا بوو ئەم سیاسەتە دەتوانرێ بگۆڕدرێت.

١٢. ئەو ژمارانەی سەرەوە لە تۆماری ناوەندە سەرەکییەکانەوە کۆکراونەتەوە. ئەو ژمارانە

فەرمانبەرانـی پلـە نـزم لـە خـۆ ناگرێـت (کەسـانی خۆجێـی لـە پۆسـتە پلـە نزمەکانـدا پڕ کراوەنەتـەوە)، لەوانەیـە ژمـارەی ڕاسـتەقینەی فەرمانبەرانی کوردی کەمـتر خەمڵاندبێت، چونکـە تەنیـا ئـەو فەرمانبەرانـەی دەزانرێـت کـوردن، ناویـان تۆمارکـراوە. زۆربـەی کـوردەکان نەتەوەکەیـان بـە عێراقـی نووسـیووە. بۆیـە لەوانەیـە لـە مەڵبەندەکانـی تۆمارکردنـی سـەر بـە ناوەنـدی وەزارەتـەکان نەزانـن کـە کـێ کـوردە.

١٣. سـەبارەت بـە بەکارهێنانـی زمانـی کـوردی، شـایانی ئامـاژە پێدانـە کـە پێـش سـەرهەڵدانی جەنـگ کـوردی وەک زمانـی نووسـین بـەکار نەدەهێـنرا، جـا چ لـە نووسـینەکانی کەسـی یاخـود لـە نووسـینەکانی فەرمیـدا بێـت. ژمارەیەکـی بەرچـاوە لـە شـیعری کـوردی لەبەردەسـتن، بـەڵام گەشەسـەندنی زمانـی نووسـین بـە کـوردی وەک ئامرازێکـی پەیوەندیکـردن، بـە تەواوەتـی بەهـۆی هـەوڵ و کۆششـی فەرمانبەرانـی بەریتانـی بـووە. لـە ڕابـردوودا، زمانەکانـی فارسـی، تورکـی و عەرەبـی بـەکار دەهێـنرا، تـا ئێسـتاش بەکارهێنانـی زمانـی کـوردی وەک زمانـی نووسـین لـە لیـوای مووسـڵدا بوونـی نییـە، بەڵکـو زمانـی عەرەبـی و تورکـی بـەکار دەهێنرێـت. بەکارهێنانـی زمانـی کـوردی لـەم دواییانـەدا لـە لیـوای هەولێـر بـەکار دەهێنرێـت، ئەویـش بـە مەبەسـتی نووسـینی داواکاریـی بـۆ نووسـینگەکانی حکومـەت. بـۆ چەنـد سـاڵێکە سـلێمانی خـاوەن ڕۆژنامـەی کوردییـە و بـۆ ماوەیـەک نووسـین بـە زمانـی کـوردی، چ نووسـینی کەسـی یـان نووسـینی فەرمـی، وەک ئامرازێکـی پەیوەندیکـردن بـەکار دەهـات. ئـەم کارە کـە لەلایـەن حکومەتـی داگیـرکارەوە هێنرایـە نـاوەوە، بـە پاکییـەوە لەلایـەن حکومەتـی عێراقـەوە جێبەجـێ دەکرێـت. دوو ڕۆژنامـە بـە زمانـی کـوردی لـە بەغـدا دەردەچـن. هەروەهـا گشـت کارێکـی پێویسـت ئەنجامـدراوە، نـە تەنیـا بـۆ بەکارهێنانـی زمانـی کـوردی، بەڵکـو بـۆ هاندانـی بـە ئازادانـە بەکارهێنانـی زمانـی کـوردی.

١٤. بـە دڵنیاییـەوە زانیارییـەکان پشتڕاسـت دەکەنـەوە کـە هاوتەرییبیەکـی تـەواو لـە نێـوان ئـەو سیاسـەتەدا هەیـە کـە کۆمیسـیۆنی پێداچوونـەوە ڕایسـپاردووە لەگـەڵ ئـەو سیاسـەتەی حکومەتـی عێـراق گرتوویەتەبـەر.

١٥. لەوانەیـە باشـترین هێـما بـۆ خسـتنەڕووی ئـەوەی حکومەتـی عێـراق بـە تەواوەتـی لـە

بەرپرسیارێتی خۆی بەرانبەر هەستی کوردەکان تێگەیشتووە و باشترین ئاماژە بۆ بەردەوامیدانی بەم سیاسەتە و ئەگەر پێویست بێت بەرفراوانتری بکات، بریتییە لە سیاسەتی ئازادانەی هەنوکەی [حکومەتی عێراق] بۆ ڕەخساندنی دەرفەتێکی بەرفراوان بۆ گەشەپێدان بە خواستە کلتوری و زمانییەکانی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقدا، ئەم ڕاستیەش لە میانەی لێدوانەکەی سەرۆک وەزیرانی عێراق لە بەردەم ئەنجوومەنی نوێنەران لە ٢١ی مانگی کانوونی دووەمی ڕابردوو، دەردەکەوێت:

١٦. بەڕێزان، ئەم وڵاتە ناتوانێ بژیێت، ئەگەر مافی گشت نەتەوەکانی دەستەبەر نەکات.... پێویستە ئێمە مافی کوردەکان بدەین. پێویستە فەرمانبەرەکانیان هی خۆیان بن، پێویستە زمانەکەیان زمانی فەرمی بێت، هەروەها پێویستە منداڵەکانیان بە زمانی خۆیان لە قوتابخانەکاندا بخوێنن. بەرپرسیارێتی ئێمەیە کە بە داد و ئینسافەوە لەگەڵ گشت نەتەوەکان جا مووسڵمان بێت یان غەیرە مووسڵمان ڕەفتار بکەین و مافەکانیان بدەین».

١٧. بە ڕاگەیاندنی ئەم سیاستە، کە بە چەپڵە لێدانەوە لەلایەن ئەندامانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراقەوە پێشوازی لێکرا، ڕێنمایی بۆ گشت وەزیرەکانی عێراق دەرکرا کە پەیڕەوی سیاسەتەکە بکەن، ڕێنماییەکان بەم شێوەیەی خوارەوە بوون:

١٨. بەڕێزتان بێگومان ئەو لێداونەتان بینیووە کە سەرۆک وەزیران لە ئەنجوومەنی نوێنەراندا پێشکەشی کرد و لە ڕۆژی دواتر لە ڕۆژنامەکاندا بڵاوکرایەوە. ئەم لێدوانە ئەو سیاسەتە لەخۆدەگرێت کە حکومەت گرتوویەتەبەر و لە ئیدارەی ناوچەی کوردستان پەیڕەو دەکرێت. بە تایبەتیش کە دەبێ فەرمانبەران کورد بن و زمانی کوردیش زمانی فەرمییە. بۆیە بەڕێز سەرۆک وەزیران من داوا لە بەڕێزتان دەکەم هەوڵ بدەن لە گشت دامەزراوەکانی سەر بەم ناوچەیە ئەم سیاسەتە جێبەجێ بکەن».

١٩. بەڵگەی زۆرتر لە سەر نیەتی حکومەتی عێراق لەو لێدوانەوە دەردەکەوێت لەو خوانە درا کە لەلایەن خانەی مەندوبی سامیی بەریتانیا بە بۆنەی پەیماننامە نوێیەکە ڕێکخراپوو. لە لێدوانەکەیدا، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت، ئامانجی حکومەتی عێراقی بەم شێوەیەی خوارەوە خستەڕوو:

٢٠. پێویستە ئامانجی حکومەتی عێراق بریتی بێت لەوەی گشت پێکهاتەکانی عێراق بکاتە هاووڵاتی باشی دەوڵەتی عێراق، کە لە ڕاستیدا ئەمەش ئامانجیەتی. حکومەتی عێراق ئەم کارەش دەکات لە ڕێگەی هاندانی شانازیی ئایینی یاخود نەتەوەیی، نەک ڕێگریکردن لەم شانازییە. کورد عەرەب نین، هەر وەک چۆن سکۆتلەندییەک، ئینگلیز نییە. ئێوە دەتوانن کوردێک بکەن بە هاووڵاتیەکی باشی عێراق نەک بە گوشار خستنەسەری کە بە زمانی عەرەبی قسە بکات و داب و نەریتی عەرەب وەرگرێت، بەڵکو ئێوە دەتوانن لە ڕێگەی فەراهەمکردنی گشت دەرفەتێک و هانی بدەن ببێت بە کوردێکی باش. یەکێتی دەوڵەت کە بۆ پێشکەوتنەکەی زەرورە لە ڕێگەی سڕینەوەی تایبەتمەندی کۆمەڵێک نەتەوە دەستەبەر ناکرێت، بەڵکو لە ڕێگەی هاندانی گشت شتە باشەکانی ئەم تایبەتمەندییە دەرفەت ڕەخساندن بۆ هەر کۆمەڵەیەکی جیاواز کە بە پێی ئەو سیاسەتەی کە لەگەڵی دەگونجێت گەشە بکات. ئەمەش ئەو سیاسەتەیە کە بەڕێزتان و حکومەتە بەڕێزەکەتان گرتوویەتەبەر. بەردەوامیدان بە پەیڕەوکردنی ئەم سیاسەتە ئەقڵیانە باشترین ئامرازە بۆ هاندانی کۆمەڵەی گەلان بۆئەوەی دەوڵەتی عێراق بە ئەندامێکی شیاوی خۆی هەژمار بکات».

٢١. لە وەڵامی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت مەلیک فەیسەڵ ئاماژەی بەم بابەتە کرد و گووتی:

٢٢. یەکەمین ئەرکی هەر عێراقییەکی ڕاستەقینە بریتییە لەوەی براکەی واتە کوردی عێراق هان بدات دەست بە نەتەوەی خۆیەوە بگرێت و لەگەڵ یەکتردا بچنە ژێر ئالای عێراق و دروشمی هاوبەش، ئەمەش لە پێناو بەختەوەریی رۆشنبیریی و ماددی گشت خەڵکی عێراق. ئەوان بە یەکگرتن و هاوکاری یەکتر دەبنە ئەندامی کارای بوژانەوەی ئەم وڵاتە هاوبەشە. هەروەها من دڵنیام کە گشت عێراقییەکی ڕاستەقینە هەمان هەستی بەرانبەر گشت نەتەوەکانی وڵاتەکەی هەیە».

لەندەن، ٢٤ی شوباتی ١٩٢٦

ژمارە ٢

ڕاپۆرتێک لەلایەن م. ئاندن (M.Unden) لەبارەی جێبەجێکردنی مەرجەکانی بەندی ٢٢ی پەیماننامەی کۆمەڵەی گەلان لەسەر عێراق و ئەو بڕیارانەی بەم هۆیەوە لەلایەن ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلانەوە دەرکراوە.

جنێڤ، ١١ی ئاداری ١٩٢٦

هاوتەریب لەگەڵ پەرەگرافی ٢ی بڕیاری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان لە ڕێکەوتی ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٥، حکومەتی بەریتانیا لە ڕێگەی نامەیەک لە ڕێکەوتی ٢ی ئاداری ١٩٢٦، ئەو پەیاننامەیەی لە نێوان بەریتانیای گەورە و عێراق لە ڕێکەوتی ١٣ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦دا واژوو کراوە خستە بەردەم ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان.

ئەم پەیماننامەیە بە پێی بڕیاری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان بووە کە لە سەرەوە ئاماژەی پێدراوە و مەبەست لێی بریتییە لە «بەردەوامیدان بە دەسەڵاتی ئینتیداب بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ کە لە پەیماننامەی هاوپەیمانێتی نێوان بەریتانیا و عێراق ئاماژەی پێدراوە، هەروەها بە پێی پابەندی حکومەتی بەریتانیا کە لە ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٢٤ لەلایەن ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلانەوە پەسەندکراوە، تەنیا لەو کاتەدا نەبێت کە عێراق بە پێی بەندی ١ی پەیماننامەی کۆمەڵەی گەلان، پێش تەواو بوونی ئەم ماوەیە وەک ئەندام لە کۆمەڵەی گەلان وەرگیرێت».

لە پراکتیزەکردنی ئەم پەیماننامە نوێیە و نامەکەی حکومەتی بەریتانیا، ئەویش بە پێی داواکارییەکانی بەندی ٢٢ی پەیماننامەی کۆمەڵەی گەلان، ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان بە پێی بڕیارەکەی لە ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٢٤، کە بەهۆی بڕیارەکەوە بەندی ٢٢ی پەیماننامەکە خرایە بواری جێبەجێکردنەوە، ئەنجوومەن خوێندنەوەی بۆ ئەو یاداشتە کرد کە لەلایەن حکومەتی بەریتانیاوە خراپووە بەردەم ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان. لەم یاداشتەدا ئەو ڕوونکراوەتەوە کە مەبەست لە پەیماننامەی هاوپەیمانێتی لە نێوان عێراق و حکومەتی بەریتانیا

بریتییە لە دڵنیابوون کە تەواوی بنەماکانی ئینتیداب وەک خۆی جێبەجێ دەکرێن. هەروەها بە پێی هەمان یاداشتنامە حکومەتی بەریتانیا بەرانبەر کۆمەڵەی گەلان کۆمەڵێک پابەندی لە ئەستۆ دەگرێت. یەکێک لەو پابەندییانە بریتییە لەوەی کە بە بێ ڕەزامەندی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا ناتوانێت مەرجەکانی پەیماننامەی هاوپەیمانێتی هەموار بکات. ئەگەر پەیماننامە نوێیەکە ئەم جۆرە هەموارکردنە لە خۆ بگرێت، پێویستە جێبەجێکردنی بەندەکانی بە پێی سیستەمی ئینتیداب بێت.

بە پێی بەندەکانی ئەم پەیماننامە نوێیە، پەیماننامەی هاوپەیمانێتی کە لە ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢دا واژوو کراوە، هەروەها ڕێککەوتنە جۆراوجۆرەکانی پاشکۆی ئەم پەیماننامەیە، بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ کارا دەبێت، ئەم ماوەیەش لە ١٦ی دێسەمبەری ١٩٢٥ دەست پێدەکات، تەنیا ئەو کات نەبێت کە پێش کۆتایی هاتنی ئەم ماوەیە عێراق ببێتە ئەندامی کۆمەڵەی گەلان.

هەروەها پەیماننامە نوێیەکە دەرفەتی پێداچووەنەوەی ڕەخساندوە لە ماوەیەکدا کە بەندەکانی ٧، ١٠ و ١٥ی پەیماننامەی هاوپەیمانێتی ئاماژەی بۆ کردووە، هەروەها جارناجار دەکرێ پێداچوونەوە بە پەیماننامەکەدا بکرێت ئەویش هەر کاتێک کە پرسی بوون بە ئەندامی عێراق لە کۆمەڵەی گەلانەوە هاتە ئاراوە.

حکومەتی بەریتانیا لە ڕێگەی نامەکەی بە ڕێکەوتی ٢ی ئاداری ١٩٢٦ ڕادەگەیێنێت، تا ئەوکاتەی پەیماننامەی هاوپەیمانێتی بەرکار بێت، حکومەتی بەریتانیا پابەندی ئەو پابەندیانە دەبێت کە لە ئەیلوولی ١٩٢٤دا خستیە بەردەم ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان و بە پێی ئەم پابەندیانە کار دەکات، هەروەها بە تایبەتیش ئاماژەی بەوە کردووە کە بە بێ ڕەزامەندی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان هیچ هەموارکردنەوەیەک بەسەر پەیماننامە نوێیەکدا نایێت، ئەمەش لە ئەنجامی ئەو ڕێکەوتنانەی کە پاشکۆی ڕێکەوتنەکەی ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢ن.

بۆیە بە بۆچوونی من ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان بۆ تەواوکردنی بڕیارەکەی

لـە ٢٧ی ئەیلوولـی ١٩٢٧، باشـترە مەرجەکانـی نامەکـەی ٢ی ئـاداری ١٩٢٦ی حکومەتـی بەریتانیـا پەسـەند بـکات، چونکـە پەیماننامـە نوێیەکـە هاوپێچکـراوە و کارایـی بـە بەنـدی ٢٢ی پەیماننامـەی کۆمەڵـەی گـەلان دەدات.

هەروەهـا ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان، بـە پێـی پەرەگرافـی ٣ لـە بڕیارەکـەی بـە ڕێکەوتـی ١٦ی کانوونـی یەکەمـی ١٩٢٥، یاداشـتنامەیەکی لەلایـەن حکومەتـی بەریتانیـاوە بـۆ نێـردراوە کـە تایبەتـە بـە چۆنیەتـی بەڕێوەبردنـی ناوچـە کوردییەکانـی عێـراق.

چونکـە ئـەم یاداشـتنامەیە لـە ڕوانگـەی پێگـەی حکومەتـی بەریتانیـا وەک هێزێکـی ئینتیـداب خراوەتـەڕوو، بۆیـە پێشـنیاز دەکـەم ئـەم یاداشـتنامەیە بخرێتـە بـەردەم کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب و تێیـدا داوا بـکات کـە کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب چاودێرییەکانـی خـۆی لـەم بـارەوە بخاتـە بـەردەم ئەنجوومەنـی گشـتی کۆمەڵـەی گـەلان، ئـەم کارەش لەگـەڵ پەرەگرافـی ٣ی بڕیـاری ئەنجوومەنـی گشـتی کۆمەڵـەی گـەلان کـە لـە سـەرەوە ئامـاژەی پێـدراوە دەگونجێـت. هەروەهـا لەگـەڵ ئـەو ڕاسـپاردانەی کـە لـە دواییـن ڕاپۆرتـی کۆمیسـیۆنی بەدواداچـوون لـەم بـارەوە هاتـووە دەگونجێـت کـە تایبـەت بـوو بـە دیارکردنـی سـنوورەکانی نێـوان عێـراق و تورکیـا.

بـە بـڕوای مـن ئەنجوومەنـی گشـتی کۆمەڵـەی گـەلان دەتوانێـت کۆپییـەک لـە پەرەگرافـی ٤ی بڕیارەکـەی بـە ڕێکەوتـی ١٦ی کانوونـی یەکـەم پێشکەشـی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب بـکات و داوا لـە کۆمیسـیۆن بـکات لـە کاتـی ئامادەکردنـی ڕاپۆرتـی سـاڵانەی خـۆی کـە تایبەتـە بـە عێـراق ڕەچـاوی مەرجەکانـی پەرەگرافەکـە بـکات.

بەم پێیەش من شەرەفمەندمپێشنیازی ئەم بڕیارانەی خوارەوە بکەم:

١. ئەگەر ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان ئەو بڕیارە تەواو بکات کە لە ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٢٧ دەرکردووە، پەسەندی مەرجەکانی ئەو نامەیە دەبێت کە لەلایەن حکومەتی بەریتانیاوە لە ڕێکەوتی ٢ی ئاداری ١٩٢٦، کە تێیدا ئاماژە بە دەقی پەیماننامەی نێوان حکومەتی عێراق و بەریتانیای گەورە کراوە کە لە ڕێکەوتی ١٣ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦دا واژوو کراوە و مەرجەکانی بەندی ٢٢ی پەیماننامە بەرکار دەکات.

٢. دەقی ڕەسەنی پەیماننامەی ٢ی ئاداری ١٩٢٦، لەلایەن حکومەتی بەریتانیا هاوپێچ لەگەڵ کۆپیەک لە پەیماننامەکە بخرێتە ناو ئەرشیفی کۆمەڵەی گەلان. ڕاستاندن بۆ کۆپییەکانی ئەم بەڵگەنامانە بکات. هەروەها ڕاپۆرتەکانی ئێستا و بڕیارەکانی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان لە ڕێگەی سکرتێری گشتی ئەنجوومەنەکە بخرێتە بەردەم گشت ئەندامانی کۆمەڵەی گەلان.

٣. ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان یاداشتنامەکەی حکومەتی بەریتانیا بخاتە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب کە تایبەتە بە بەڕێوەبردنی ناوچە کوردییەکانی عێراق. هەروەها داوا لە کۆمیسیۆن بکات بینینەکانی خۆی لەم بارەوە بخاتە بەردەم ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان، چونکە ئەم کارە لەگەڵ پەرەگرافی ٣ی بڕیاری ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان کە لە ١٦ی دیسێمبەری ١٩٢٥دا دەرکردووە دەگونجێت. هەروەها لەگەڵ ئەو ڕاسپاردانە دەگونجێت کە لە دواین ڕاپۆرتی کۆمیسیۆنی بەدواداچوون لەم بارەوە هاتووە کە تایبەت بوو بە دیارکردنی سنوورەکانی نێوان عێراق و تورکیا.

٤. ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان دەتوانێت کۆپییەك لە پەرەگرافی ٤ی بڕیارەکەی بە ڕێکەوتی ١٦ی کانوونی یەکەم پێشکەشی کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب بکات و داوا لە کۆمیسیۆن بکات لە کاتی ئامادەکردنی ڕاپۆرتی ساڵانەی تایبەت بە عێراق ڕەچاوی مەرجەکانی پەرەگرافەکە بکات».

ئەم بڕیارە ڕەچاو کراوە

ژمارە ٣

ڕاپۆرتێک لەلایەن م. ئایدن لەبارەی بڕیاری ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان لە ڕێکەوتی ١٦ی دێسمبەری ١٩٢٥، پەیوەست بە پرسی سنوور لە نێوان عێراق و تورکیا، و هەروەها ئەو بڕیارەی لەلایەن ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلانەوە گیراونەتەبەر، بڕیاری بڕاوەن.

جنێڤ ١١ی ئاداری ١٩٢٦.

لە ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٥دا ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان بڕیاریدا:

١. سنووری نێوان تورکیا و عێراق بە پێی هێڵی برۆکسل دیار دەکرێت.

٢. داوا لە حکومەتی بەریتانیا دەکرێت پەیماننامە نوێیەکەی لەگەڵ عێراقدا بخرێتە بەردەم ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان، ئەویش بە مەبەستی دڵنیابوون لە بەردەوامیدان بە ڕژێمی ئینتیداب بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ کە لە پەیماننامەی هاوپەیمانێتی نێوان بەریتانیا و عێراق ئاماژەی پێدراوە، هەروەها بە پێی پابەندیی حکومەتی بەریتانیا کە لە ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٢٤ لەلایەن ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلانەوە پەسەند کراوە، تەنیا لەو کاتەدا نەبێت کە عێراق بە پێی بەندی ١ی پەیماننامەی کۆمەڵەی گەلان، پێش تەواو بوونی ئەم ماوەیە وەک ئەندام لە کۆمەڵەی گەلان وەربگیرێت›.

٣. لە ماوەی شەش مانگ لەم ڕێکەوتەوە، ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان لە جێبەجێکردنی ئەم بەندانە ئاگادار دەکرێتەوە. ئەنجوومەن دەتوانێت بڕیار بدات کە بڕیارەکەی ئێستا، بڕیارێکی بڕاوەیە، هەروەها دەتوانێت ئاماژە بەو ڕێکارانە بدات کە بۆ دیارکردنی سنوورەکان لەسەر زەوی پێویستن.

٤. حکومەتی بەریتانیا وەک هێزی ئینتیداب، بانگهێشتی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان کراوە، تا ئەو ڕێکارە کارگێڕییانە لەبارەی چۆنیەتی بەڕێوەبردنی ئەو ناوچانەی دانیشتووانی کوردن بخاتەڕوو، تا ئەو گەرەنتیانەی بۆ پاراستنی کوردەکان گەرەنتی بکات کە کۆمیسیۆنی بەدواداچوون لە دوایین ئەنجامگیریەکەیدا پێگەیشتووە «.

٥. داوا لە حکومەتی بەریتانیا دەکرێت وەک هێزی ئینتیداب تا ئەو شوێنەی پێی بکرێت بە پێی پێشنیازەکانی دیکەی کۆمیسیۆنی بەدواداچوون کار بکات کە بە گرتنەبەری ڕێکارەکانی ئارامکردنەوە و بە یەکسانی پاراستنی گشت نەتەوەکان پەیوەستن، هەروەها سەبارەت بە گرتنەبەری ڕێکارەکانی بازرگانی کە لە ڕاسپاردە تایبەتەکانی ڕاپۆرتی بەداواداچووندا ئاماژەیان پێدراوە».

حکومەتی بەریتانیا بۆ زانیاریی ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان، بە فەرمی پەیماننامە نوێیەکەی بۆ سکرتاریەت ناردووە کە لە بەغدا لە ڕێکەوتی ١٣ی کانوونی

دووەم واژووکـراوە و لـە ١٨ی کانوونـی دووەم لەلایـەن ئەنجوومەنـی نوێنـەران و سـێناتی عێـراق و پەرلەمانـی بەریتانیـا پەسـەندکرا. هـەر یەکسـەر حکومەتـی تورکیـا لەبـارەی پەیماننامـە نوێیەکـە ئـاگادار کرایـەوە و داوای لێکـرا لـەم بـارەوە نوێنەرێـک بـۆ ئـەم دانیشـتنەی ئەنجومەنـی گشـتی کۆمەڵـەی گـەلان بنێرێـت. وەڵامـی وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی تورکیـا لـەم بـارەوە خرایـە بـەردەم ئەنجوومەنـی گشـتی کۆمەڵـەی گـەلان(١)*.

ئەنجوومەنـی گشـتی کۆمەڵـەی گـەلان ئەنجامگیرییەکانـی ڕاپۆرتەکـەی منـی سـەبارەت بـە پیادەکردنـی مەرجەکانـی بەنـدی ٢٢ی پەیماننامـەی کۆمەڵـەی گـەلان پەسـەند کـرد. لـە ڕووی جێبەجێکردنـی پەیماننامـە نوێیەکـە کـە ئامادەکردنـی یەکەمیـن ڕاپۆرتیـش پشـتی بـە جێبەجێکردنـی پەیماننامەکـە بەسـتووە، ئاشـکرایە پایماننامەکـە پێـش بەسـەرچوونی ماوەکـەی کـە شـەش مانگـە، خرایـە بـەردەم ئەنجوومەنـی گشـتی کۆمەڵـەی گـەلان و دڵنیایـی دەدات بـۆ بـەردەوام بوونـی رژێمـی ئینتیـداب بـۆ مـاوەی ٢٥ سـاڵ، ئەمـەش بـە پێـی ئـەو مەرجانـەی لـە بڕیـاری ١٦ی کانوونـی یەکەمـی ١٩٢٥ ئەنجوومـەن خراوتـەڕوو.

بۆیـە بـە بـڕوای مـن ئەنجوومـەن دەتوانێـت ڕابگەیێنێـت کـە بڕیارەکـەی ڕێکەوتـی ١٦ی کانوونـی یەکەمـی١٩٢٥، بڕیارێکـی بڕاوەیـە.

---

(١) تەلەگرامی وەزیری کاروباری دەرەوەی تورکیا بۆ سکرتێری گشتی:
دوابـەدوای تەلەگرامەکـەی دوێنێـم، مـن شـەڕەفی ئـەوەم هەیـە ئاگادارتـان بکەمـەوە مـن تەلەگرامەکـەی بەڕێزتـم لـە ڕێکەوتـی ٤ی ئـادار خسـتووتە بـەردەم کابینـە، کـە تێیـدا ئێمـەت بانگێشـت کردبـوو لـە ٨ی مانگـی ئەنجوومەنـی گشـتی ئامـادە بیـن. هـەروەک ئامـاژەم پێکـرد تەلەگرامەکـەی بەڕێـزت تـا ئێـوارەی ٦ی مانـگ بـە دەسـتمان نەگەیشـتبوو.
پەیماننامـەی نێـوان حکومەتـی بەریتانیـا و عێـراق هەروەهـا نامەکـەی حکومەتـی بەریتانیـا، کـە بەڕێزتـان لـە بوونـی ئـەم نامەیـە ئێمەتـان ئـاگادار کردبـووە و بـە هەمـان پۆسـتە ڕەوانـە کرابـوو تـا ئێسـتا بـە دەسـتمان نەگەیشـتووە، بۆیـە تـا ئێسـتا ئێمـە ئـاگاداری ناوەڕۆکـی نامەکـە نیـن.
دیارە لەم جۆرە هەڵومەرجەدا بەشداریکردنی حکومەتی کۆماری تورکیا لەم دانیشتنەی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان لە ڕووی کردارییەوە نامومکینە. زیاد لەمەش بۆچوونی حکومەتی تورکیا لەبارەی پرسی موسڵ زۆر بە ڕوونی لەلایەن شاندی تورکیا لە جنێڤ لە کۆبوونەوە سەرەتاییەکانی ئەنجوومەن خراوەتەڕوو کە لەم کۆبوونەوانەدا تاوتوێی پرسی مووسڵ کرا. ئەگەرچی بە تەواوەتی بڕیار لەسەر ئەم پرسە نەدرا، بەڵام بە کراوەیی جێهێڵرا؛ هیچ هەوڵێک بۆ دۆزینەوەی چارەسەریەک بۆ ئەم پرسە نەدرا.
د. تەوفیق ڕوشدی.

سەبارەت بە گرتنەبەری ڕێکارەکانی دەستنیشانکردنی سنووری [نێوان عێراق و تورکیا] لە سەر زەوی، بێگومان ئەنجوومەن خوازیارە ئەم پرسە بۆ دانیشتنەکانی داهاتوو دوا بخرێت. بەم هۆیەشەوە من ئەم بڕیارانەی خوارەوە دەخەمەڕوو:

«**ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان** بە ڕەچاوکردنی پەرەگرافی ٢ لە بڕیارەکەی ڕێکەوتی ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٥، بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

حکومەتی بەریتانیا بانگێشت کراوە پەیماننامە نوێیەکەی لەگەڵ عێراقدا بخاتە بەردەم ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان، بۆ دڵنیابوون لە بەردەوامیدان بە ڕژێمی ئینتیداب بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ کە لە پەیماننامەی هاوپەیمانێتی نێوان بەریتانیا و عێراق ئاماژە پێدراوە، هەروەها بە پێی پابەندی حکومەتی بەریتانیا کە لە ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٢٤ لەلایەن ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلانەوە پەسەند کراوە، تەنیا لەو کاتەدا نەبێت کە عێراق بە پێی بەندی ١ی پەیماننامەی کۆمەڵەی گەلان، پێش تەواو بوونی ئەم ماوەیە وەک ئەندام لە کۆمەڵەی گەلان وەربگیرێت›.

لە ماوەی شەش مانگ لەم ڕێکەوتەوە، ئەنجوومەنی گشتی کۆمەڵەی گەلان لە جێبەجێکردنی ئەم بەندانە ئاگادار دەکرێتەوە. ئەنجوومەن دەتوانێت بڕیار بدات کە بڕیارەکەی ئێستای، بڕیارێکی بڕاوەیە، هەروەها دەتوانێت ئاماژە بەو ڕێکارانە بدات کە بۆ دیارکردنی سنوورەکان لەسەر زەوی پێویستن.

پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکرێت کە پەیماننامە نوێیەکەی نێوان حکومەتی بەریتانیا و عێراقی کە لە ڕێکەوتی ١٣ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦ لە بەغدا واژوو کراوە، لە ١٨ی کانوونی دووەمی لەلایەن ئەنجوومەنی نوێنەران و سێناتی عێراق و پەرلەمانی بەریتانیا پەسەندکرا.

ڕەچاوی ئەوە بکرێت کە ئەم پەیماننامەیە ماوەی جێبەجێکردنی لە بڕیارەکە دیار کراوە، دڵنیایی بەردەوامبوونی ڕژێمی ئینتیداب بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ دەدات ئەویش بە پێی ئەو مەرجانەی لەلایەن ئەنجوومەنەوە دیارکراوە، بەم جۆرەش ڕایگەیێنێت کە بڕیارەکەی لە ڕێکەوتی ٢٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٥، بڕیارێکی بڕاوەیە».

ئەم بڕیارە ڕەچاو کراوە

نهێنی (ل ١٧٨)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا

٢٣ی ئەپرێل١٩٣٠

بەڕێز...

من شەرەفمەندمبەڕێزت ئاگادار بکەمەوە، لەو کاتەی من هاتوومەتە عێراق زۆر بە وریاییەوە ڕەچاوی ئەو گلەیی و گازندانە دەکەم کە لەلایەن کوردی عێراق دەخرێنەڕوو، کە ئەو بەڵێنانەی سەبارەت بە دانی ئیمتیازاتی تایبەت پێیان دراوە، بە تەواوەتی جێبەجێ نەکراون.

١. لە سەرەتای ئەم ساڵەدا مەلیک فەیسەڵ بە منی گووت، خوازیار بوو بە تایبەت لەسەر ڕاپرسی کورد لەگەڵ من گفتوگۆ بکات، منیش بەڵێنی ئەوەم پێدا هەر کاتێک توانیم لەبارەی ئەم پرسە بگەمە چەند ڕاستییەك و زانیاریی تایبەت لەم بارەوە دەستەبەر بکەم، ئێمە دەتوانین پێکەوە لەسەر ئەو هەنگاوانە گفتوگۆ بکەین کە حکومەتی عێراق بۆ ڕازیکردنی کورد دەتوانێت بیگرێتەبەر.

٢. دواتر لەسەر داوای من سێر کیناهن کۆرنوالیس (Sir Kinahan Cornwallis)، ڕاوێژکاری وزارەتی ناوخۆ، زۆر بە وردی پێداچوونەوەی بەو بەڵێنانەدا کرد کە بە کورد دراون، تا بزانێت تا چ ئاستێک ئەم بەڵێنانە جێبەجێکراون. دواتر بە وردی گلەیی و گازندەی کوردەکانی لەگەڵ لێکۆڵەرانی کارگێڕیی تایبەت بە ناوچە کوردییەکان و لەگەڵ لێکۆڵەری گشتی بەریتانی بۆ پەروەردە تاوتوێ کرد. ئەم گفتوگۆیانە یارمەتی ڕاوێژکاریاندا تا سەرنجێکی گشتگیر لەسەر گشت بابەتەکە ئامادە بکات و کۆمەڵێک ڕاسپاردەی کۆنکرێتی بخاتە بەردەم حکومەتی عێراق.

٣. بۆ بەرچاوڕوونی بەڕێزت من کۆپییەک بە زمانی ئینگلیزی لە سەرنجەکانی سیر کیناهن کۆرنوالیس کە بۆ وەزیری ناوخۆ ناردووە، بۆتان ڕەوانە دەکەم. بە

بۆچوونی من ئەو زۆر بە ڕوونی هۆکاری گلەیی و گازندەی کورد و ئەو ڕێگایانە دەستنیشان کردووە کە بەهۆیانەوە ئەم گلەیی وگازندانە نەهێڵرێن.

٤. من سێر کیناهنم ئاگادار کردووتەوە کە ڕاسپاردەکانی پەسند دەکەم و دەستڕۆیی خۆم لەسەر مەلیک فەیسەڵ و سەرۆک وەزیران بەکار دێنم و هانیان دەدەم کە حکومەتی عێراق هان بدەن ئەم ڕاسپاردانە جێبەجێ بکەن.

٥. یەکەم بەرهەمی سەرنجەکانی کیناهن بۆ وەزیرەکەی بریتییە لە یاداشتنامەیەک، کۆپییەک لەم سەرنجانە وەک دووەمین نووسراو لە ٩ی نیسان لەلایەن حکومەتەکەی نوری پاشا لە ڕێگەی چاپەمەنییەکانەوە بڵاوکرایەوە. ئەم بڵاوکراوەیە کوردەکانی ڕازی کرد و لە زۆر ناوچەی کوردستان سوپاسی سەرۆک وەزیران و منیان کردووە.

بەڕێز...بەوپەڕی ڕێزەوە من شەرەفمەندمملکەچترین و وەفادارترین خزمەتکار بەڕێزت بم.

کۆمسیاری باڵا لە عێراق

F. H. Humphrys

The Right Honourable - Lord Passfield, P. C Secretary of State for the Colonies, Dowing Street, London, S. W. 1

کۆپی (ل ١٨٠-١٩٦)

بەڕێز...

لەم دواییانەدا من بە هاوڕێیەتی لێکۆڵەری ئیداریی لیواکانی باکوور و بە فەرمانی مەلیک خوێندنەوەم بۆ بارودۆخی کورد کرد. داوایەکم بەرزکردەوە کە ئایا ئەو بانگەشەیەی کوردەکان دەیکەن سەبارەت بەو بەڵێنانەی کە پێیاندراوە، گوایە بە تەواوەتی جێبەجێ نەکراوە، دروستە یان نا.

٢. بەڵێنەکان بەم شێوەیەی خوارەوەن:

١. بەیاننامەیەکی فەرمی لەلایەن سێر پرێکسی کۆکس لەلایەن ڕاوێژکارانی بەریتانیا لە کەرتەکانی مووسڵ، کەرکووک و سلێمانی لە ڕێکەوتی ٦ی مەی ١٩٢١، بڵاو کرایەوە.

کۆمسیاری باڵا بە وردی چاودێری ئەو ڕێکارە کارگێڕییانە دەکات کە بۆ داهاتووی ناوچە کوردییەکانی عێراق دادەڕێژرێن. کورد بەرانبەر کۆمسیاری باڵادا نیگەرانییان دەربڕیوە کە لەوانەیە بەرژەوەندی کورد تووشی نەهامەتی ببێت ئەگەر بێت ملکەچی حکومەتی نیشتیمانی بێت کە لە بەغدا دامەزراوە، هەر بەم هۆیەشەوە داوای هەرێمێکی ئۆتۆنۆمی دەکەن.

لەهەمانکاتدا داڕێژەرانی ڕای گشتی کورد، لەوە تێدەگەن کە لە ڕووی پەیوەندی ئابووری و پیشەسازییەوە ناوچەکانیان بە تەواوەتی بە عێراقەوە گرێدراوە و ئاگاداری ئەو نائاسودەییەن کە لەوانەیە بەهۆی جیابوونەوە بێتە کایەوە. لەم چەشنە بارودۆخەدا بەڕێز [مەلیک فەیسەل] خوازیارە ئەگەر مومکین بێت خواستی ڕاستەقینەی کۆمەڵانی کورد بزانێت. باشترە ئەوان لە ژێر دەسەڵاتدارێتی حکومەتی عێراقدا بمێننەوە و ئەویش کابینەی حکومەت ئاگادار دەکاتەوە کە ئەم ڕێکارانەی خوارەوە بگرنەبەر:

یەکەم: سەبارەت بەو ناوچە کوردییانەی لە چوارچێوەی مووسڵدان و دەکەونە ژێر دەسەڵاتی ئینتیدابی بەریتانیا، لیوایەکی نوێ پێکدێت کە هەر یەک لە قەزاکانی زاخۆ، ئاکرێ، دهۆک و ئامێدی لە خۆدەگرێت کە بارەگا سەرەکییەکەی لە دهۆک دەبێت. ئەم

لیوایە لە ژێر دەسەڵاتی یاریدەدەری موتەسەڕیفی بەریتانی دەبێت. لە حاڵی حازردا قایمقامەکان بەریتانی دەبن، بەڵام هەر کاتێک کوردێکی شیاوی ئەم پۆستە یاخود عەرەبێک کە بە زمانی کوردی قسە بکات و ڕەزامەندی کوردی لەسەر بێت بدۆزرێتەوە، لەم پۆستە دادەنرێت.

ئەم لیوایە نوێیە لە گشت بوارە مادی و دادوەرییەکان ملکەچی حکومەتی نیشتیمانی دەبێت لە بەغدا و نوێنەری لە ئەنجوومەنی نوێنەراندا دەبێت، بەڵام بۆ کارە ئیدارییەکان، قایمقامەکان ملکەچی موتەسەڕیفی لیواکە دەبن، بەڵام دامەزراندنی فەرمانبەران لە ڕێگەی کۆمسیاری باڵا و بە ڕاوێژ لەگەڵ دەسەڵاتدارانی خۆجێیی دەبێت.

دووەم: کۆمسیاری باڵا هەوڵەکانی وەگەڕ دەخات کە ئەفسەرانی بەریتانی لە ئیدارەی هەولێر، کۆیسنجەق و ڕواندز پێکەوە گرێ بدات. هەروەها لە دامەزراندنی فەرمانبەرانی خۆجێیی خواستی دانیشتووان ڕەچاو دەکرێت. هەر کاتێک بارودۆخەکە گونجاو بوو، وردەکارییەکان لەم بارەوە دەخرێنەڕوو.

سێیەم: سلێمانی وەک موتەسەڕیفییە مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت کە لەلایەن موتەسەڕیفێکی ئەندامی ئەنجوومەن بەڕێوەدەبرێت. موتەسەڕیف لەلایەن کۆمسیاری باڵاوە دادەمەزرێت و ڕاوێژکارێکی بەریتانی لەگەڵیدا کار دەکات. تا کاتی دامەزراندنی موتەسەڕیف ئەفسەری سیاسی لەبری ئەو کارەکان بەڕێوەدەبات.

موتەسەڕیفی ئەندام لە ئەنجوومەن، کۆمەڵێک دەسەڵاتی دەبێت، بۆ نموونە مافی ئەوەی هەیە داواکاری بخاتە بەردەم کۆمسیاری باڵا و لەلایەن کۆمسیاری باڵاوە داواکارییەکە پەسەند بکرێت. ئەمەش لە دوای ڕاوێژ کردن لەگەڵ موتەسەڕیف لەلایەک و لەگەڵ ئەنجوومەنی دەوڵەت لەلایەکیترەوە.

بۆ ماوەیەک قایمقامەکان بەریتانی دەبن تا ئەوکاتەی کوردێکی شیاو بۆ ئەم پۆستە دەدۆزرێتەوە.

تێبینی: مووسڵ و هەولێر ئەم مەرجانەیان پەسەند کرد، بەڵام سلێمانی ڕەتیکردەوە.

٢. ڕاگەیێندراوی ٢٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٢:

«حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا و حکومەتـی عێـراق دان بـە مافـی ئـەو کوردانـەدا دەنێـن کـە لـە چوارچێـوەی سـنوورەکانی عێراقـدا دەژیـن تـا حکومەتێکـی کـوردی لـە چوارچێـوەی ئەم سـنوورانە بـۆ خۆیان پێکبهێنن، هەروەها هیـوادارن لایەنە جۆراوجۆرەکانی کـورد لـە زووتریـن کاتدا لەسـەر شـێوازی ئـەو حکومەتە و سـنووری ئەم حکومەتـە ڕێکەون و شـاندێکی بەرپرسـیار بـۆ بەغـدا بنێـرن تـا لەسـەر جـۆری پەیوەنـدی ئابـووری و سیاسـی خۆیـان لەگـەڵ حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا و حکومەتـی عێـراق گفتوگـۆ بکـەن».

٣. بڕیاری ئەنجوومەنی وەزیران لە ١١ی تەمووزی ١٩٢٣:

١. حکومەتـی عێـراق بـە نیـاز نییـە هیـچ فەرمانبەرێکـی عـەرەب لـە ناوچـە کوردییـەکان دابمەزرێنێـت تەنیـا فەرمانبـەری تەکنیکـی نەبێـت.

٢. حکومەتـی عێـراق بـە نیـاز نییـە دانیشـتووانی ناوچـە کوردییـەکان ناچـار بـکات لـە کاروبـاری فەرمیـدا زمانـی عەرەبـی بەکاربهێنـن.

٣. پێویســتە مافــی دانیشــتووان و کۆمەڵــە ئایینــی و مەدەنییەکانــی ناوچــە ئامــاژە پێکــراوەکان، بــە تەواوەتــی پارێــزراو بێــت.

٤. تەلەگرامی سەرۆک وەزیران بۆ موتەسەڕیفی کەرکووک:

ا تکایـە ئەنجوومەنـی کارگێـڕی ئـاگادار بکـەوە کـە پێشـنیازەکانیان پەسـەندکراوە و حکومـەت پەسـەندی کـردووە کـە دامەزراندنـی فەرمانبـەران لـە خەڵکـی خۆجێیـی بێـت و زمانـی خۆجێیـی وەک زمانـی فەرمـی هەژمـار دەکرێـت.

ب ئـاگاداری ئەنجوومەنـی کارگێـڕی بکـەوە و بەڵێنیـان پێبـدە ئـەم مەرجانـەی سـەرەوە بـە شـێوەیەکی فەرمـی جێبەجـێ دەکرێـن.

٥. لێدوانی سەرۆک وەزیران لە ٢١ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦:

«پێویسـتە ئێمـە مافـی کـورد بدەیـن. پێویسـتە فەرمانبەرەکانیـان لـە نێـوان خۆیانـدا

بێـت، پێویسـتە زمانەکەیـان زمانـی فەرمیـان بێـت، هەروەهـا پێویسـتە منداڵەکانیـان بـە زمانـی خۆیـان لـە قوتابخانەکانـدا بخوێنـن. بەرپرسـیارێتی ئێمەیـە مافەکانیـان بدەیـن».

هەروەها نووسراوی ڕێنماییەکانی سەرۆک وەزیران بۆ گشت وەزارەتەکان:

«بەڕێزتان بێگومان ئەو لێداونەتان بینیووە کە سـەرۆک وەزیران لە هەمبەر ئەنجوومەنی نوێنەرانـدا پێشکەشـی کـرد و لـە ڕۆژی دواتـر لـە ڕۆژنامەکانـدا بـڵاو کرایـەوە. ئـەم لێدوانـە ئـەو سیاسـەتە لەخۆدەگرێت کـە حکومەت گرتوویەتەبـەر و لە ئیدارەی ناوچەی کوردسـتان پەیـڕەو دەکرێـت. بـە تایبەتیش دەبێ فەرمانبـەران کورد بن و زمانـی کوردیش زمانی فەرمی بێـت، بۆیـە بەڕێز سـەرۆک وەزیـران منی ڕاسـپاردووە داوا لە بەڕێزتان بکـەم هەوڵ بدەن لە گشـت دامەزراوەکانی سـەر بەم ناوچەیـە ئەم سیاسـەتە جێبەجێ بکەن».

٦. ڕێکارەکانی کۆمەڵەی گەلان:

«پێویسـتە خواسـتی کـورد لەبەرچـاو بگیرێـت، کـە فەرمانبـەری کـورد بـۆ بەڕێوەبردنـی وڵاتەکەیـان دابمەزرێـت، دادپـەروەری بونیـات بنرێـت و زمانـی فەرمـی لـە قوتابخانـە و گشـت کەرتـە خزمەگوزارییەکانـدا کـوردی بێـت».

٣. بـە بۆچوونـی تایبەتـی خـۆم، ئـەو بەڵێنانـە بایەخێکـی زۆریـان هەیـە بریتیـن لـە بەڵێنـی ژمـارە ٣، ٤، ٥ و ٦، چونکـە ئـەم بەڵێنانـە ئامـاژە دەدەن بـە:

ا فەرمانبەران.
ب زمان.
ج بونیاتنانی دادپەروەریی.
د خوێندن و پەروەردە.

ئـەو بەڵێنـەی کە بـە ئەنجوومەنی کارگێڕیی کەرکـووک دراوە، بەڵێنێکی ناشـیاوە، چونکە دانیشـتووانی زۆربـەی ناوچەکـە کـوردن، هەروەهـا قەزاکانـی چەمچەمـاڵ و گل (Gil) بـە تەواوەتـی سـەر بـە سـلێمانی بـوون کـە دوای ئـەم بەڵێنانە خراونەتە سـەر لیـوای کەرکووک. بۆیـە ئەمـە تـا ڕادەیـەک لەگەڵ ئـەو بەڵێنانـە ناکۆکە کـە بە کـورد دراوە.

پێشـنیاز دەکـەم هـەر چـوار داواکارییەکـە، یـەك لـەدوای یـەك جێبەجـێ بکرێـن، چونکـە ئـەو ڕۆحیەتـەی حکومەتـی عێـراق بـە نیـازە لـە داهاتـوودا لـە ڕێگەیـەوە مامەڵـە لەگـەڵ کـورد بـکات، زۆر گرنگـترە لـە بـە قسـە جێبەجێکردنـی بەڵێنـەکان. ڕاسـت بێـت یـان هەڵـە، کـورد هەسـت دەکـەن مافەکانـی خۆیـان دەسـتەبەر نەکـردووە و لـە حاڵـی حازریشـدا، ئەمـە گرنگتریـن ئەرکـی حکومەتـە کـە نیگەرانییـەکان بڕەوێنێتـەوە و متمانـە و دڵنیایـی بگەڕێنێتـەوە.

مـن هەوڵمـدا ئـەوە نیشـان بـدەم کـە دەکـرێ لـە هەندێـك بـوار گلەیـی لـە حکومەتـی عێـراق بکرێـت. ئەمـەش نـەک لـە سیاسـەتەکەی، بەڵکـو لـەو بابەتانـەی بایەخـی کەمتریان هەیـە، بـۆ نموونـە دامەزراندنـی بەشـێوەیەکی نادروسـت و ڕێکخسـتنێکی هەڵـە. بەهەرحـاڵ ئەمانـە گلەیـی بچووکـن کـە خەڵـک بـە گەورەیـی سـەیریان دەکات و دەبێتـە هـۆی وروژاندنـی ناڕەزایەتـی و بەرهەڵسـتکاریی. یەکەمیـن ئەرکـی حکومـەت بریتییـە لـە ڕەچاوکردنـی ئـەم گلەییانـە بـە دڵسـۆزییەوە و چارەسـەرکردنیان.

٥. فەرمانبەران

ژمارەکانی خوارەوە ئەوە نیشان دەدەن کە چ جۆرە فەرمانبەرێک دامەزراوە:

		فەرمی (Gazetted)	نافەرمی (non-Gazetted)	کۆی گشتی
		ک، ت، ع، م/ج	ک، ت، ع، م/ج	ک، ت، ع، م/ج
ک- کورد	سلێمانی	١٩، ٨، ١، ٢	٩٠، ١٤، ١١، ١٢	١٠٩، ٢٢، ١٢، ١٤
ت- تورکمان	هەولێر	١٨، ٤، ٥، ١	٩٥، ٢٣، ٣٤، -	١١٣، ٢٩، ٣٨، ١
ع- عەرەب	کەرکووک	١٦، ١١، ١٨، ٢	٢٩، ١٠٧، ٤٠، ٦	٤٥، ١١٨، ٥٨، ٨
م. مەسیحی	مووسڵ (قەزا کوردییەکان)	١١، ٣، ١٤، ٤	٤٦، ٨، ٤٣، ٣٥	٥٧، ١١، ٥٧، ٣٩
ج. جوو				

٦. ئەگـەر بـە ڕاشـکاوی قسـە بکەیـن، دامەزراندنـی ئـەم ژمـارە زۆرە غەیـرە کـوردە، بـە دڵنیاییـەوە شـکاندنی بەڵێنەکەیـە. بـۆ نموونـە لـە سـلێمانی، کـە ٩٩٪ دانیشـتووانی

کـوردن، پـتر لـە ٣٠٪ فەرمانبەرانـی غەیـرە کـوردن. لـە ناوچەکانـی تـری کوردسـتاندا خـودی ژمـارەکان دەرخـەری دۆخەکـەن.

هـەروەک دەبینیـن ٣٢٤ فەرمانبـەری کـورد، ١٦٥ عـەرەب، ١٨٠ تورکـمان و ٦٢ فەرمانبـەری مەسـیحی و جـوو هـەن. کەواتـە ژمـارەی فەرمانبـەرە غەیـرە کـوردەکان بـە ڕێـژەی ٩٣ فەرمانبـەر زۆرتـرە لـە کـورد.

ئەمانـەش نموونـەی ئاشـکران کـە ڕێنماییەکانـی حکومـەت پشـتگوێ خـراوە، چونکـە هیـچ کەسـیکی دیارکـراو دەستنیشـان نەکـراوە بەدواداچـوون بـۆ جێبەجێکردنـی بەڵێنـەکان بـکات. ئـەم پشـتگوێ خسـتنەش هیـچ دەرفەتێکـی ڕەخنەگرتـن بـۆ مـرۆڤ ناهێڵێتـەوە کـە بیەوێـت بـە وردی لێکدانـەوە بـۆ بەڵێنەکانـی حکومـەت بـکات. مـن بـە باشـی دەزانـم ڕۆحـی بەڵێنـەکان هەڵبسـەنگێنم و بـە گشـتی بابەتەکـە زۆر بـە جیـددی وەرناگـرم، چونکـە لـە زۆر نموونـەدا، غەیـرە کـوردەکان یـان کەرکووکیـن کـە لـە لیـوای کەرکـووک خزمـەت دەکـەن، یاخـود دانیشـتووانی کۆنـی ئـەم لیوایـەن و زۆر سـەختە کـە [نەتەوەکەیـان] لـە [نەتـەوەی] کـورد جیـا بکرێنـەوە.

بـە هەرحـاڵ، هەندێـك بـەش (بـە تایبەتیـش، تاپـۆ، گومـرگ و کشـتوکاڵ) زۆر کـەم هەوڵینـاداوە ئـەم بەڵێنانـە جێبەجـێ بکـەن، بۆیـە بێگومـان کـوردەکان هۆکارێکـی ڕاسـتەقینەیان لەبەردەسـتە کـە گلەیـی بکـەن، بـە تایبەتیـش سـەبارەت بـە پۆسـتە ناتەکنیکییـەکان. بـە بـڕوای مـن تـا ئێسـتا بـە دروسـتی مامەڵـە لەگـەڵ ئـەم پرسـەدا نەکـراوە.

کـورد هـەوڵ دەدەن بـە تونـدی دەسـت بـەو بەڵێنانـە بگـرن کـە پێیـان دراوە، عـەرەب لـەو ڕێکارانـە بێـزارن کـە لیواکانـی کـورد بـە تەنیـا کـوردەکان بـن (ئەگەرچـی هـەر وەک ژمـارەکان دەخاتـەڕوو ئـەم شـتە وانییـە)، بـەڵام ڕێگـر نیـن لـەوەی فەرمانبـەری کـورد لـە ناوچەکانیـتری وڵاتـدا دابمەزرێـن. باشـترین ڕێگـە بـۆ دامەزراندنـی ئـەو فەرمانبـەرە عەرەبانـەی کـە زمانـی کـوردی دەزانـن لـە لیـوا کوردییـەکان و ئـەو کوردانـەی کـە زمانـی عەرەبـی دەزانـن لـە لیـوا غەیـرە کوردییەکانـدا بریتییـە لـە

تاقیکردنــەوەی زمانەوانــی.

بــەڵام ناتوانرێــت ئــەم کارەش جێبەجــێ بکرێــت، تــا ئەوکاتــەی کــورد لــە سیاســەتی حکومەتــی ناوەنــدی بــە گومــان بــن. بەهەرحــاڵ بــە بــڕوای مــن، دەکرێــت ئــەم کارە ئەنجــام بدرێــت ئەگــەر یاســای زمانــەکان کــە لــە پەرەگرافــی ١١ ئامــاژە پێــدراوە، پەســەند بکرێــت. ئەگەرچــی لــەم کارەشــدا هیــچ پەلەیــەک ناکرێــت و دامەزراندنــی فەرمانبــەران بــە وردییــەوە ئەنجــام نادرێــت.

٧. بابەتــی دامەزراندنــی فەرمانبــەری شــیاو، یەکێــک لــە گرنگتریــن بابەتەکانــە. لەوانەیــە لــە حاڵــی حــازردا، کوردەکانــی لیــوای هەولێــر بــە بــەراورد لەگــەڵ لیــوا کوردییەکانیــتر، نــاڕازی بــن. ببــورن کــە ئــەوە دەڵێــم، بــەڵام مــن بــەو ئەنجامــە گەیشــتووم کــە هــۆکاری ســەرەکی ئەمــە بریتییــە لــەو سیاســتەی کــە مەجیــد بــەگ، موتەســەڕیفی هەولێــر، گرتوویەتەبــەر. ئــەو کەســە فەرمانبەرێکــی شــیاوە، بــەڵام تورکمانــە و هیــچ هاوســۆزییەکی نییــە بــۆ مامەڵەکــردن لەگــەڵ کــورددا. ئــەو نموونەیەکــی خراپــی بــە فەرمانبەرانیــتر نیشــانداوە و لــە بەڕێوەبەرایەتییەکەیــدا هەســتی دژە کــورد بوونــی هەیــە، ئەمــەش زیانمەنــدە. ئــەو زیاتــر لــە مــاوەی خــۆی لــە هەولێــر خزمەتــی کــردووە و بــە بــڕوای مــن زۆر زەرووره بــە پەلــە ئــەم موتەســەڕیفە لــە ناوچــە کوردییەکانــدا بگوازرێتــەوە. دەبــێ پۆســتی ئــەو کەســە بــە کوردێــک بدرێــت کــە هــەم خەڵــک و هەمیــش حکومــەت بــڕوای پــێ هەبێــت.

٨. پێویســتە کەموکوڕییەکانــی کەرتــی پۆلیــس چارەســەر بکرێــت، چونکــە لــەم کەرتــەدا کێماســی لــە ژمــارەی لێکۆڵــەر و ئەفســەرانی پۆلیــس کــە کــوردن بوونــی هەیــە. ئەنجامــی ئــەو کەموکوڕییــەش بریتــی بــووە لــە دامەزراندنــی ئەفســەری عــەرەب کــە هەندێکیــان کــوردی نازانــن و دەبــێ کارەکانیــان لــە ڕێگــەی وەرگێڕێــک ئەنجــام بــدەن. بــە دڵنیاییــەوە ئەمــەش کارێکــی هەڵەیــە و دەبــێ ئاســانکاری زۆرتــر بــۆ پۆلیــس فەراهــەم بکرێــت تــا ڕاهێنــان بــە کەســانێک بــکات، جــا کــورد بــن یــان عــەرەب، بــەڵام کــوردی بزانــن، تــا بــبن بــە لێکۆڵــەر و ئەفســەری فەرمــی.

٩. بـە بـڕوای مـن ئەگـەر یاریدەدەرێکـی کـورد بـۆ بەڕێوەبـەری گشـتی ئیداریـی لـە وەزارەتـی ناوخـۆ دابمەزرێـت، ئەمـە نەتەنیـا بـۆ خـودی وزارەتەکـە بـە سـوودە، بەڵکـو کوردەکانیـش خۆشـحاڵ دەکات. یەکـەم بەرپرسـیارێتی ئـەم فەرمانبـەرە لـە چوارچێـوەی ئـەو لیـوا کوردییانـەدا دەبێـت کـە دەکەوێتـە ژێـر فەرمانـی بەڕێوەبـەری گشـتی ئیداریـی. ئەگەرچـی ئـەم دامەزراندنـە تێچوونـی زیـادەی دەبێـت، بـەڵام مـن دڵنیـام دەکرێـت ئـەم کارە ئەنجـام بدرێـت، چونکـە ئـەوکات هەسـت دەکـەن کەسـێک لـە وەزارەتـی ناوخـۆدا کار دەکات کـە زانیاریـی تـەواوی لەسـەر لیـوا کوردییـەکان هەیـە.

١٠. کـورد هەسـت بـەوە دەکـەن کـە لـە پایتەختـدا نایەکسـانی لـە نێـوان نوێنەرایەتیکردنی ئـەوان لـە ئارادایـە. هەڵبـەت ئـەم هەسـتە لـە ناوچەکانیتریشـدا بوونـی هەیـە، بـەڵام بـە بـڕوای مـن بـەو هۆیـەوە کـورد لـە ڕووی ژمـارە و سیاسـییەوە گرنگیـان هەیـە، بۆیـە دەبـێ هـەوڵ بدرێـت کـورد ڕازی بکرێـن و کەسـانی شـیاو لـە نێوانیانـدا بدۆزرێتـەوە و بۆشـاییەکە پـڕ بکرێتـەوە.

زمان و حوکمی دادپەروەرانە

١١. پرسـی زمـان یەکێـک لـەو پرسـانەیە کـە کـورد زۆر گرنگـی پێـدەدەن. ئـەو بەڵێنـەی لەبـارەی زمانـەوە بـە کـوردەکان دراوە زۆر ڕوونـە و بـە بۆچوونـی مـن نابـێ دەرفـەت لـە دەسـت بـدەن لـە دەربازکردنـی یاسـایەک کـە زمانـی کـوردی بـە زمانـی فەرمـی لـە ئیـدارەی هەولێـر و سلێمانی و ئـەو قەزایانـەی لیـوای مووسـڵ هەژمـار بـکات کـە زۆرینـەی هـەرە زۆری دانیشـتووانی کـوردن. هەروەهـا ڕاسـتاندن بکرێـت کـە کـوردی لـە لیـوای کەرکووکـدا زمانـی فەرمییـە.

دوای پەسـەندکردنی ئەم یاسـایە، هەر وەک لە سـەرەوە باسـم کردووە، دەکرێت زانیاری لەسـەر زمـان، نەک لەسـەر نەتەوە ببێتە بنەمـای دامەزراندن لە ناوچـە کوردییەکاندا.

١٢. تـا ئێسـتاش، هەندێـك بـەش جێبەجێکردنـی بەڵێنـی زمـان پشـتگوێ دەخـەن، بۆیـە بەسـتێنی سـەرەکی بـۆ گلەیـی و گازنـدەی کـورد بریتییـە لـەو ڕاسـتییەی کـە هیـچ

ئامرازێکـی دروسـت لەبـەر دەسـت نییـە بـۆ وەرگێڕانـی یاسـاکانی وڵات و زۆرێـک لـە ڕێـکارەکان -ڕێـکاری دارایـی و ڕێکاریـتر- بـۆ سـەر زمانـی کـوردی کـە بـە بەردەوامـی پشـتی پـێ ببەسـترێت.

یاسـا سـادەکانی وەک «یاسـای تاوانـی بەغـدا تـا ئێسـتاش وەرنەگێڕدراوەتـە سـەر زمانـی کـوردی و لـە لیـوای هەولێـر بـۆ نموونـە، نـە تەنیـا عەرەبـی زمانـی دادگاکانـە، بەڵکـو ڕێـکارەکان و حوکمەکانیـش بـە زمانـی عەرەبـی تۆمـار دەکرێـن. نامـە، ڕێـکار، نـووسراو و ڕاگەیێنـدراوە ئیدارییـەکان هەموویـان بـە زمانـی عەرەبـی بـۆ ناوچـە کوردییـەکان دەنێردرێـن و گوایـە بەڕێوبـەری تەحریریـەت (Mudirs Tahririat) وەریاندەگێڕێتـە سـەر زمانـی کـوردی. ئەمـەش لـە ڕووی ئابوورییـەوە تێچوونـی هەیـە، چونکـە بـۆ وەرگێڕانـی هەمـان شـت سـتافێک بـۆ هـەر چـوار لیـوا دانـراوە. ئەمـەش غـەدرە لـە دانیشـتووان دەکرێـت، چونکـە وەرگێڕانەکـە هاوشـێوەی یەکـتر نابێـت. بـە دروسـتی وەرگێرانـی بەڵگەنامـەی یاسـاییەکان بابەتێکـی هەسـتیارە و پێویسـتی بـە شـارەزایی هەیـە.

ئـەم بەڵگەنامانـە لەلایـەن سـتافێکی نەشـیاو بـە دروسـتی وەرناگێڕدرێـن، کـە لـە حاڵـی حـازردا لـە پۆسـتی ئیـداری کار دەکـەن و لەوانەیـە زۆر کەیسـیش بـە وەرنەگێـڕدراوی مابنـەوە. ئەنجامـی ئـەم کارەش بریتییـە لـەوەی ئـەو فەرمانبەرانـەی زمانـی عەرەبـی نازانـن ناتوانـن بـە دروسـتی ئەرکەکانیـان جێبەجـێ بکـەن و خەڵـک لـە مافـە بنچینەییەکـەی خـۆی بـێ بـەش دەکرێـت کـە بـە پێـی یاسـا بـە زمانـی خۆیـان شـتیان بـۆ بنووسرێـت و حوکمڕانـی بکرێـن.

بـە بۆچوونـی مـن باشـترە کـە نووسـینگەیەکی وەرگێڕانـی (official gazette) شـیاو دابمەزرێـت و سـەر بـە وەزارەتـی [ناوخـۆ] بێـت تـا یاسـاکان و ئـەو بەڵگەنامانـەی کـە بـە بۆچوونـی وزارەت گرنگـن، لـە بڵاوکراوەیەکـی فەرمیـدا بـۆ خەڵـک وەربگێڕێتـە سـەر زمانـی کـوردی. هەروەهـا پێموایـە دەبـێ ڕێـکارەکان و حوکمەکانـی دادگا بـە زمانـی کـوردی تۆمـار بکرێـن.

خوێندن

١٣. کـورد گلەیـی زۆریـان لـە سیاسـەتی پەروەردەیـی حکومـەت هەیـە. هەندێـك لـەم گلەییانـە لـە جێـی خۆیانـن و هەندێکیشـیان زیادەبێـژی تێدایـە. سـەختە بـۆ حکومەتێـک کـە بـە دەسـت نەبوونـی داراییـەوە دەناڵێنێـت هەمـوو شـتێک لـە یەککاتـدا ئەنجـام بـدات. لـە کەیسـی پـەروەردەدا شـتەکان ئاڵـۆزن، چونکـە کاتێکـی زۆر نییـە زمانـی کـوردی وەک زمانێکـی سـتانداردکراو بـۆ نووسـین بـەکار دەهێنرێـت، بۆیـە مامۆسـتای شـیاو لـەم بارەیـەوە کەمـە.

دوو لــە گرنگتریــن کەموکورِییــەکان لــەو بــارەوە بــە بــڕوای مــن بریتیــن لــە: یەکــەم، ناتوانرێــت لــە ڕۆژگاری ئەمــڕۆدا هیــچ منداڵێکــی کــورد بــە گونجــاوی لــە لیـوا کوردییەکانـدا پـەروەردە (خوێنـدەوار) بکرێـت، چونکـە تەنانـەت لـەم لیوایانـەدا قوتابخانەیـەک کـە بەتـەواوی ناوەنـدی (full secondary school) بێـت بوونـی نییـە. دووەم: هیـچ ناوچەیەکـی پەروەردەیـی کـوردی بوونـی نییـە، چونکـە هەولێـر دەکەوێتـە سـەر ناوچـە مووسـڵ و کەرکـووک و سـلێمانیش لەلایـەن ئەفسـەری پەروەردەیـی ناوچـە (Area Education Officer, Baghdad) لـە بەغـدا بەڕێـوە دەبردرێـت.

بیســتوومە ئــەو سیاســەتە پەروەردەییــەی لەلایــەن کاربەدەســتانی خۆجێییــەوە گیراوەتەبـەر لەگـەڵ ئـەو بەڵێنانـە ناگونجێـت کـە بـە کـوردەکان دراوە. ئـەم قسـانە ڕاسـت بـن یـان نـا، بـە بۆچوونـی مـن دەبـێ بـە زوتریـن کات ناوچەیەکـی پەروەردەیـی لـە لیواکانـی هەولێـر، کەرکـووک و سـلێمانی پێکبهێنرێـت و لەلایـەن کوردێکـی شـیاو بەڕێـوە ببردرێـت. هەروەهــا بــە بــڕوای مــن باشــترە لــە قوتابخانــە ناوەندییەکانــی هەولێــر و ســلێمانی وانــەکان بــە تەواوەتــی بخوێندرێــن و ئەگــەر بودجــە هەبــوو قوتابخانــەی زۆرتــری ســەرەتایی بکرێنــەوە.

ئەگـەر هاتـوو ناوچەیەکـی خوێندنـی کـوردی دامـەزرا، دەکـرێ ئـەوکات ڕەخنـە لـە فەرمانبەرانـی کـوردی بەرپرسـیار بگریـن و لـە ڕووی ئیدارەدانـەوە رووبـەڕووی کەموکـوڕی کەمـتر دەبینـەوە، چونکـە هـەر وەک تێبینیـم کـردووە زۆربـەی کەموکورِییـەکان بـە

هـۆی نەبوونـی بودجـەوە بـووە، ئەمـەش لەلایـەن کوردەکانـەوە وەهـا لێکدراوەتـەوە کـە حکومـەت بـە ئەنقەسـت ئـەو بەڵێنانـە جێبەجـێ نـاکات کـە بـە کوردەکانـی داوە.

١٤. بــە بــڕوای مــن گرنگییەکــی زۆر بــە پرســی زمانــی خوێنــدن لــە قوتابخانــە کوردییـەکان دراوە. کـە مافـی کوردەکانـە لـە قوتابخانـە سـەرەتاییەکاندا بـە زمانـی کـوردی بخوێنـن، بـەڵام بـە بۆچوونـی مـن ئەگـەر یاسـای زمـان پەسـەند بکرێـت و کـورد هەسـت بکـەن هیـچ هەوڵدانێـک بـۆ لەناوبردنـی قـەوارەی نەتەوەییـان لـە ئـارادا نییـە، خـودی ئـەوان داوا دەکـەن زمانـی خوێنـدن لـە هەندێـك بابەتـی قـورس لـە قوتابخانـە ناوەندییەکانـدا بـە زمانـی عەرەبـی بێـت.

بـە هێنانـی ئامـرازی گواسـتنەوە و گەیانـدن چیـتر لیـوا کوردییـەکان پەراوێـز نابـن و گەنجانـی کـورد لـەوە تێدەگـەن کـە بـە بـێ زانینـی زمانـی عەرەبـی ناتوانـن پشـکیان لـە ژیانـی نیشـتیمانی هەبێـت. ئەمـە پرسـێکە بـە تێپەڕبوونـی کات، خـۆی چارەسـەر دەبێـت و هەڵەیـە کـە پرسـی نەتەوەیـی تێکـەڵ بـەم بابەتـە بکەیـن.

١٥. دەکرێ ڕاسپاردەکانم بە کورتی بەم شێوەیەی خوارەوە بخەمەڕوو:

فەرمانبەران:

١. هـەر کاتێـك یاسـای زمـان دەربـاز کـرا کـوردی زانیـن، نـەک نەتـەوە ببێتـە بنەمـای دامەزرانـدن.

٢. فەرمــان بــە گشــت بەشــەکان بکرێــت کــە لــە دامەزراندنــدا گرنگــی زۆرتــر بــە دامەزراندنــی فەرمانبــەری کــورد بدرێــت.

٣. پێویسـتە هـەر یەکسـەر موتەسـەڕیفی هەولێـر بگوازرێتـەوە و کوردێکـی شـیاو لـە جێگـەی دابمەزرێـت.

٤. پێویســتە ئاســانکاریی زۆرتــر بــۆ پۆلیــس دابیــن بکرێــت، تــا بتوانێــت مەشــق و ڕاهێنــان بەژمارەیەکــی زۆرتــر لــە لێکۆڵــەر و ئەفســەری پۆلیســی کــورد بکــەن.

٥. پێویسـتە لـە وەزارەتـی [ناوخـۆ] یاریدەرێکـی کـورد بـۆ بەڕێوەبـەری گشـتی کارگێـڕی دابمەزرێـت.

٦. پێویســتە کاربکرێــت بــۆ دۆزینــەوەی کــوردی شــیاو بــۆ دامەزراندنیــان لــە پۆســتە باڵاکانــی حکومــی لــە بەغــدا.

٧. زمان و حکومی دادپەروەرانە

٨. یاسـای زمـان پەسـەند بکرێـت و کـوردی لـە لیواکانـی سـلێمانی، هەولێـر و قەزاکانـی سـەر بـە لیـوای مووسـڵ کـە زۆرینـەی هـەرە زۆری دانیشـتوانی کـوردن، ببێـت بـە زمانـی فەرمـی. هەروهـا کـوردی لـە لیـوای کەرکـووک ببێـت بـە یەکێـک لـە زمانـە فەرمییـەکان (بڕوانـە خاڵـی یەکـەم لـە سـەرەوە).

٩. پێویستە لە بەغدا نووسینگەیەکی وەرگێڕان بکرێتەوە.

١٠. پێویستە ڕێکارەکان و حوکمەکان لە دادگاکاندا بە زمانی کوردی تۆمار بکرێن.

خوێندن

١١. بـۆ مەبەسـتی خوینـدن و پـەروەردە پێویسـتە هەولێـر، کەرکـووک و سـلێمانی بخرێنـە چوارچێـوەی یـەک مەنتیقـەی (Mantiqa) پەروەردەیـی و لـە لایـەن کوردێکـی شـیاوەوە بەڕێـوە ببردرێـت.

١٢. پێویســتە خوێندنــی ناوەنــدی لــە هەولێــر و ســلێمانی بــە تەواوەتــی بێــت و بــە پێــی بودجــە ژمــارەی قوتابخانەکانــی ســەرەتایی زیــاد بکرێــت.

١٣. ڕاسپاردەی دیکە:

١٤. پێویســتە ڕەچــاوی زیادکردنــی هێــمای کــورد لــە ئــاڵای عێراقــدا بکەیــن، ئــەوەش وەک ڕێزگرتنێــک لــە هەســتی کــوردەکان.

١٥. هــەر وەک بەڕێزتــان دەبینــن لــە ڕاســپاردەکانی منــدا، مــن داواکاریــی کــوردە ناسیۆنالیســتەکانم پشــتگوێ خســتووە کــە لیواکانــی کــوت و دیالــە بخەمــە ســەر ناوچــە کوردییــەکان و [ڕێگربوومــە] لــە هــەر جــۆرە گوڕانکارییــەک کــە لەوانەیــە ببێتــە هــۆی جیابوونــەوەی کــوردەکان لــە پاشــایەتی عێــراق. بــە بــڕوای مــن ئــەم جــۆرە داواکارییانــە لــە بەرژەوەندیــی خــودی کــوردەکان و لــە بەرژەوەنــدی دەوڵەتــی عێراقــدا نییــە. ڕاســپاردەکانی مــن کــوردە ناسیۆنالیســتە تونــدڕەوەکان ڕازی نــاکات و بــە دڵنیاییــەوە بــە لانیکەمــەوە داوای بەرفراوانترکردنــی ناوچــەی پەروەدەیــی

کـوردی و دامەزراندنـی لیـوای دهـۆک دەکـەن. دەکرێـت دەرگاکـە کـراوە بێـت بـۆ ئـەم جـۆرە داواکارییـە، بـەڵام بـە بـڕوای مـن دەبێـت ئـەم دەرگایـە دابخرێـت لـە هەمبـەر هـەر شـتێک کـە لـە دژی یەکپارچەیـی خاکـی عێـراق بێـت.

ئـەو شـتەی مـن بـە جیـددی داوای دەکـەم بریتییـە لـە هاوسـۆزی نیشـاندان لەگـەڵ گلەییـە ڕەواکانـی کـورد. مـن بیسـتوومە دەڵێـن هیـچ شـتێک بـە نـاوی پرسـی کـورد بوونـی نییـە. بـە ڕای مـن ئەمـە لـە ڕاسـتییەوە دوورە. کـورد کەللـەڕەق و بەگومانـن. پڕوپاگەنـدەی وەهـاش سـەبارەت بـە کـورد بڵاودەبێتـەوە کـە زیـان لـە کـوردەکان دەدات، بەتایبەتیـش لەلایـەن بەغـداوە.

ئەگـەر ڕێگـە بدرێـت بـە بـێ هیـچ کۆنترۆڵیـک ئـەم جـۆرە پڕوپاگەندەیـە بـەردەوام بێـت و ئەگـەر هیـچ شـتێک بـۆ چارەسـەری گلەیـی کـوردەکان ئەنجـام نەدرێت و هەسـتی متمانـە بەیەکـردن دروسـت نەبێـت، مـن دڵنیـام کێشـە سـەر هەڵـدەدات. نـەك تەنیـا کێشـە دروسـت دەبێـت، بەڵکـو داواکارییەکانـی کـورد زیـاد دەبێـت و دواجـار حکومـەت ناچـارە بـە زەبـری هێـز ڕووبـەڕووی ئـەم داواکارییانـە ببێتـەوە، یاخـود بـە داواکاریگەلێـک ڕازی بێـت کـە هیـچ ئاسـۆیەکی بـۆ سـەقامگیریی وڵات لـە داهاتـوودا نەبێـت.

بـە بـڕوای مـن هەڵەیەکـی گەورەیـە، ئەگـەر حکومـەت تەنیـا بڕوانێتـە جێبەجێکردنـی ئـەم داواکارییانـە لەسـەر کاغـەز. ئامانـج لـەم بەڵێنانـە بریتییـە لـە خزاندنـی کـورد بـۆ نـاو گەلـی عێـراق، هەربۆیـەش [جێبەجێکردنـی] ڕۆحـی ئـەم بەڵێنانـە گرنگـترە لـە بـە زارەکـی جێبەجێکردنیـان. مـن لـەو بڕوایـەدام ئەگـەر حکومـەت بـە مێشـکی کـراوە و بـە هاوسـۆزییەوە لەگـەڵ ئـەم پرسـە مامەڵـە بـکات، دڵنیـام لـە مـاوەی دوو سـاڵی داهاتـوودا دەتوانیـن بناغـەی شـتێکی هەمیشـەیی داربڕێژیـن.

ئـەم کێشـەیە یەکێـک لـە گرنگتریـن و بەپەلەتریـن کێشـەکانە کـە دەبـێ حکومـەت ڕووبـەڕووی ببێتـەوە و هیـوادارم بەڕێـزت ئـەم کێشـەیە بـە زووتریـن کات بخەیتـە بـەردەم کابینـەی حکومـەت.

ڕاوێژکار

پاشکۆکان:

خستنەڕووی ژمارەی دانیشتوانی قەزا کوردییەکانی مووسڵ و لیواکانی هەولێر، کەرکووک و سلێمانی.

٢. داتای فەرمانبەران بە پێی ڕەچەڵەك.

ئەو فەرمانبەرانەی لە لیواکانی هەولێر، کەرکووک و سلێمانی و قەزا کوردییەکانی لیوای مووسڵ دامەزراون

(١) خستنەڕووی ژمارەی فەرمانبەرانی کورد و فەرمانبەری سەر بە نەتەوەکانیتر لە بەشەکان

بەشەکانی حکومەت	فەرمانبەری فەرمی (gazetted)	فەرمانبەری نافەرمی (non-gazetted)	کۆی گشتی فەرمانبەران
	کورد ئەوانیتر	کورد ئەوانیتر	کورد ئەوانیتر*
بەڕێوەبەرایەتی گشتی	٤٣ ٢٥	٦١ ٤٩	١٠٤ ٧٤ (٢٤)
٢. کشتوکاڵ	- ٣	٤ ١٨	٤ ٢١ (١٧)
٣. ئەوقاف	٤ ٢	٣ ٢	٧ ٤ (١)
٤. سەرژمێری	- ١	٢ ٣	٢ ٤ (٢)
٥. گومرگ	٢ ٧	٥ ٢٠	٧ ٢٧ (١١)
٦. پەروەردە	١ ٢	٧٩ ١٠١	٨٠ ١٠٣ (٣١)
٧. دارایی	١ ٢	٥٢ ٣٩	٥٣ ٤١ (٩)
٨. تەندروستی	- ٨	٦ ١٥	٦ ٢٣ (٩)
٩. بەندیخانە	- ١	- ١	- ٢ (١)
١٠. دادگاکان	٩ ٧	١٦ ٩	٢٥ ١٦ (٦)
١١. پۆلیس	٣ ٩	١١ ٣٦	١٤ ٤٥ (٢٧)
١٢. پۆستە و تەلەگراف	١ -	٧ ١١	٨ ١١ (٦)
١٣. کاری گشتی	- ١	٤ ١٧	٤ ١٨ (٩)
١٤. ڕووپێوی	- -	- -	- - -
١٥. تاپۆ	- ٥	٧ ٧	٧ ١٢ (٨)
١٦. ڤێتەرنەری	- ١	٣ ٥	٣ ٦ (٤)
کۆی گشتی	٦٤	٢٥٠ ٣٣٥	٣٢٤ ٤٠٧ (١٦٥)
	١٣٨	٥٩٣	٧٣١ (١٦٥)

تێبینی: * ژمارەی فەرمانبەرانی عەرەب لە دوای خستنەڕووی دوایین داتا لە نێوان دوو کەوانەدا نیشاندراوە.

* بە پێی ژمارەی ئەم لیستانە، دەبینین لە کۆی ئەو ٧٣١ فەرمانبەرەی لە

لیواکانـی باکـوور دامـەزراون (سـەبارەت بـە مووسـڵ، تەنیـا داتـای ناوچـە کوردییـەکان خراونەتــەڕوو)، ٣٢٤ فەرمانبــەری کــورد و ٤٠٧ فەرمانبــەری غەیــرە کــورد دامــەزراون. تەنانــەت ئەگــەر کەرکووکیــش بخەینــە ســەر، هیشــتاش ١٦٥ فەرمانبــەری عــەرەب لــە باکـوور دامـەزراون. ئەگـەر داتاکانـی لیـوای کەرکـووک ڕەچـاو نەکەیـن، دەبینیـن لـە کـۆی گشــتی ٥٠٢ فەرمانبــەر، کــە لــە ناوچــە کوردییەکانیــتردا دامــەزراون، ٢٧٩ فەرمانبەریــان کـوردن، ١٠٧ عـەرەب، ٦٢ تورکمانــن و ٥٤ فەرمانبــەر، مەسـیحی و جـوو و نەتەوەکانیـترن.

* بەپێــی ســەرژمێری بەشــەکان، دەبینیــن ئــەم بەشــانەی خــوارەوە کەمــتر ڕەچــاوی بەڵێنەکانــی حکومەتیــان کــردووە.

- کشتوکاڵ.
- گومرگ.
- تەندروستی.
- پۆلیس.

سەرژمێریی نەتەوەیی (racial) لە ناوچە کوردییەکان بە پێی دوایین داتا

لیوا	کورد	عەرەب	تورکمان	جوو	مەسیحی	ئێران	ئاشوری	کۆی گشتی	
هەولێر	٨٣،٤٣٠	٤،٤٩٢	٩،٩٢١	٣،٢٢٥	٢،٦٨٩	٢٨٧	٢،٠٩٠	١٠٦،١٣٤	
کەرکووک	٦٧،٧٠٣	٢٦،٥٦١	٢٨،٧٤١	٨،٤٧٢	١،٢٢٨	-	-	١٣٦،٧٠٥	
مووسڵ (قەزا کوردیەکان)									
	ناوی قەزا	عەرەب	کورد	ئێزدی	ئاشوری	مەسیحی بە گشت ئایینزاکانەوە	جوو	کۆی گشتی	تێبینی
	زاخۆ	١٩٨	١٨٧٣١	٥٠٠	٣٤٠	٥٦١٤	١٤٧١	٢٦٨٥٤	-
	ئامێدی	-	٢٠٩١٤	-	٣٤١٦	٥٨٨٢	٧٣٢	٢٧٩٤٤	-

	زێبار	-	٩٩٠٠	-	٨٠٠	١٥٠	١٠٠	١٠٩٥٠	-
	ئاکرێ	-	١٢٦٧٥	-	٤٠٠	٧٣٧	١٠٠٠	١٤٨١٢	-
	دهۆک	٥٦٤٥	١٦٦٤٥	١٦٩٢	٤٥٣٦	٢٣٨٨	٨٤٣	٣١٧٥٣	-
		٥٨٤٧	٧٨٨٦٥	٢١٩٢	٩٤٩٢	١١٧٧١	٤١٤٦	١١٢٣١٣	
سلێمانی	٩١،٤٢٦	٣٧	-	١،٣٢٧	١٤٨	-	-	٩٢،٩٣٨	

کورد بە ڕێژەی سەدی:

لیوای هەولێر ٧٨.٦

لیوای کەرکووک ٤٩.٥

لیوای مووسڵ (قەزا کوردییەکان) ٧٠

لیوای سلێمانی ٩٩

سەبارەت بە بەشەکان، بە بۆچوونی حکومەت باشترە خۆی سەرقاڵی ئەو بابەتانە بکات کە لەگەڵ خواست و ویستی گەل دەگونجێت، لە ناویشدا کۆمەڵێک بابەتی پەیوەست بە دانیشتووانی لیواکانی باکوور. بە پشت بەستن بەم بۆچوونە حکومەت خەریکی ئامادەکردنی ڕەشنووسی یاسایەکە بۆئەوەی بیخاتە بەردەم پەرلەمان، تا بە پێی ئەم یاسایە زمانی کوردی ببێتە زمانی فەرمی ناوچە کوردییەکان.

حکومەت بڕیاری داوە سیاسەتێک بگرێتەبەر کە لەگەڵ ئەو بەڵێنانە بگونجێت کە پێشتر بە کوردەکانی عێراق دراوە.

سلێمانی، ١٣ی ئەپڕێڵ١٩٣٠ (ل١٩٧)

بۆ: بەڕێز نوری پاشا، سەرۆک وەزیرانی عێراق

ئێمە سوپاستان دەکەین کە بۆ دەرکردنی یاسای زمانی کوردی بۆ ناوچە کوردییەکان و بۆ بەخشینی کۆمەڵێک ماف بە کوردەکان فەرمانتان بە حکومەت کردووە.

لە دەربڕینی سپاسەکەماندا، ئێمە هیواداریـن بە میهرەبانییەوە ئیمتیازی زۆرتر بە کورد ببەخشیت و هیوای سەرکەوتن بۆتان دەخوازین.

واژووکاران:

شێخ قادر حەفیدزادە.

عەزمی بەگی بابان.

حەمەی ئاورەحمان ئاغا.

محسدین (Muhsidin) ئاغای ماروف ئاغا.

عزەت بەگی وەسمان پاشا.

ئاوڕەحمان بەگی ئەحمەد پاشا.

شێخ مەحمود غەریب شێخ مارف.

مەجیدی حاجی رەسوڵ ئاغا.

برایم ئاغای خەفاف.

عەبدوڵا حەفیدزادە.

حەمە ئاغای حاجی حەسەن ئاغا.

تەوفیق قەزاز.

نووسینگەی موستەعمەرات (ل١٩٨-٢٠٢٠)

بەدەست گەیشتوو: ١٥ی ئایاری ١٩٣٠٠٩

١٢٢. سەبارەت بە داهاتووی کورد لە عێراقدا لە سەرەتای ئەم ساڵەدا، نیگەرانی نوێنەرانی کورد لە بەغدا وەدەرکەوت (پەرەگرافی ١٣) و لە ماوەی دوو مانگی ڕابردوودا ئەم نیگەرانییە بەرەو لیواکانی هەولێر و سلێمانی و قەزا کوردییەکانی لیوای مووسڵ پەرەیسەند. ئێستا دەتوانین بە بێ زێدەبێژی بڵێین لە گشت شوێنەکانی کوردستاندا پرسیاری ئەوەی لە دوای کۆتایی هاتنی کۆنترۆڵی بەریتانیا بەسەر عێراق چی بەسەر کوردەکان دێت، گفتوگۆی لەسەر دەکرێت و هزری لێ دەکرێتەوە.

لە میانەی مانگی کانوونی دووەم و ئادار، چەندین بەیاننامەی پەرشوبڵاو و ناگرنگ بۆ خستنەڕووی ئەو نیگەرانییە دەرکران. چەندین ئەنجوومەنی کۆن کە بەرەو لە ناوچوون دەچن و چەندین ئەنجوومەنی نوێ، یاخود دووبارە پەیدابووەوە کە لە شەودا هاوشێوەی قارچك چەندین بەیاننامەیان بڵاوکردۆتەوە. نووسراوەکان، زۆر بە خراپی نووسراون و ژمارەیەکی کەمیان دووبارە کۆپی کراونەتەوە و بەسەر کۆمەڵێک بەرپرسی بەریتانی و چەند بەرپرسێکی پلە باڵای عێراق و سیاسەتمەداران لە بەغدا دابەشکراون. ئەگەر وەک پڕۆپاگەندا هەژماریان بکەین ئەم نووسراوانە هیچ بایەخێکیان نییە، بەڵام وەکو نیشانەی دەرکەوتنی کێشە گرنگن. لە بەغدا، مەعرف جیاوک (Mruf Jiauk) نوێنەری هەولێر یەک دوو جار هەوڵیدا لە پەرلەمان پرسی کورد بخاتەڕوو و لە ١٣ی شوباتیدا بە ڕاشکاوی پرسیاری کرد کە ئایا مافی کورد لەو پەیماننامە نوێیەی حکومەتی عێراق لەگەل بەریتانیا گرێ دەدات پارێزراو دەبێت (پەرەگرافی ٧١).

هاوکات ڕاپۆرتی گشت لێکۆڵەرە کارگێڕییەکان لە ناوچەکانی کوردستاندا باس لەوە دەکەن کە بێ هیوایی پەرەی سەندووە. لە کۆتایی مانگی ئادار، ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ سوودی لە بوونی لێکۆڵەرانی کارگێڕیی لیواکانی هەولێر، کەرکووک و مووسڵ وەرگرت کە لەبەغدا بوون و سەبارەت بە بارودۆخی ئێستای کورد گفتوگۆی لەگەڵیاندا کرد.

هەمـوو ئـەم لێکۆڵەرانـە هاوڕابـوون کـە دەبـێ حکومەتـی عێـراق کۆمەڵێـک چاکسـازی لـە وزارەتەکانـی ناوخـۆ و پـەروەرد لـە ناوچـە کوردییەکانـدا ئەنجـام بـدات، ئەویـش هـەم بـۆ جێبەجێکردنـی ئـەو بەڵێنانـەی لـە ڕابـردوودا بـە کـورد دراون و هەمیـش بۆ نەهێشـتنی ئـەو بـە هەڵـە تێگەیشـتنەی سـەبارەت بـە داهاتـووی کـورد لـە ئارادیە.

لـە حاڵـی حـازردا، ڕاوێـژکار بـە مۆڵەتـی کۆمسـیاری بـاڵا، ئـەو ڕاسـپاردانە دەخاتـە بـەردەم حکومەتـی عێـراق کـە لـە میانـەی گفتوگۆکـەی لەگـەڵ لێکۆڵەرانـی کارگێڕیـدا پێگەیشـتووە. لـە هەمانکاتـدا لـە چاپەمەنییـە عەرەبییەکانـدا بـاس لـە دەسـتپێکردنی گفتوگـۆکان لەسـەر پەیماننەمەیەکـی نـوێ لـە ١ی نیسـان دەکەنـەوە، بەمـەش ماوەیەکـی زۆر کـەم بـۆ کـوردەکان دەمێنێـت، ئەگـەر بیانەوێـت هانگاوێکـی کاریگـەر بنێـن. لـە ئەنجامـدا پێنـج نوێنـەری کـورد داواکارییەکیـان پێشکەشـی کۆمسـیاری بـاڵا کـرد کـە ئەمـەی خـوارەوە وەرگێڕانـی داواکارییەکەیـە:

«هـەر وەک بەڕێزتـان ئـاگادارن، نەتـەوەی کـورد بـە پشـت بەسـتن بـەو دڵنیاییـەی حکومەتـی بەریتانیـا [بـە کوردیـداوە] ڕازی بـووە کـە بخرێتـە پاڵ عێـراق. زیـاد لەمەش لەو کاتـەدا کـە کۆمیسـیۆنی کۆمەڵـەی گـەلان بەدواداچوونـی کـرد، ڕێگـە بـە کـوردەکان درا کـە لەگـەڵ عێـراق یـەک بگـرن [یاخـود نـا]. بەهـەر حـاڵ ئـەم ڕازیبوونـە لـە سـەر ئـەو بنەمایە بـوو کـە دابونەریـت و مافـە نەتەوەییەکانمـان پارێـزراو بێـت. کۆمیسـیۆنی کۆمەڵـەی گەلان کـە لـە سـەرەوە ئامـاژە پێـدرا، ئەنجوومەنی کۆمەڵـەی گەلانی ڕاسـپارد کە دەبـێ حکومەتی بەریتانیـا و حکومەتـی عێـراق خواسـتی کـوردەکان جێبەجێ بکـەن. ئەنجوومەنـی کۆمەڵەی گـەلان ئـەو ڕاسـپاردانەی پەسـەند کـرد کـە لـە ڕاپۆرتـی کۆمیسـیۆنەکەیدا هاتبوون.

بـەڵام بەداخـەوە تا ئێسـتا، سـەرەڕای داواکردنی بـەردەوام بۆ جێبەجێکردنی ئـەم مافانە، ئـەم مافە پەسـەندکراوانە تا ئێسـتاش جێبەجێ نەکراون. بەم هۆیەشـەوە کـوردەکان لەبارەی داهاتوویـان نیگەرانـن، بـە تایبەتیـش لە حاڵی حـازردا حکومەتی عێراق بە پێـی لێدوانەکەی سـەرۆک وەزیـران خەریکـی گفتوگۆیـە لەگـەڵ حکومەتـی بەریتانیـا لەسـەر پەیماننامەیـەک کـە سـەربەخۆیی تـەواو بـە عێـراق بـدات. کەواتـە، داهاتـوی کـورد لـە سـاڵی ١٩٣٢دا کـە عێـراق دەبێتـە ئەندامـی کۆمەڵەی گـەلان چی بەسـەر دێت؟

هەر بەم هۆیەشەوە ئێمە لە بەڕێزت داواکارین پێش واژووکردنی پەیماننامەکە، بەڕێزت بە پێی ئەو بەڵێنانەی حکومەتی بەریتانیا [بە کوردەکانی بەخشیووە] بێتە ناو بابەتەکەوە، تا ئەو مافە پەسەندکراوانە بە کوردەکان بدرێت، ئەویش لە ڕێگەی دارشتنی یاسایەکی تایبەت و مەودای جوگرافیایی یاساکە. بەم جۆرش، سنوورەکانی ناوچە کوردییەکان دیار دەکرێن.

بە بڕوای ئێمە ئەم جۆرە یاسایە زۆرێک لە بەهەڵە تێگەیشتنەکان لە نێوان نەتەوە جۆراوجۆرەکانی عێراق دەسڕێتەوە و پەیوەندییەکی دۆستانەی بەهێز لە نێوانیاندا دروست دەکات.

ئێمە هیوادارین ئەم داواکارییەی پێشکەشی بەڕێزتمان کردووە، بە جدی ڕەچاو و پەسەند بکرێت».

واژووکاران:

ئیسماعیل ڕواندزی، نوێنەری هەولێر.

مەحمود جاف، نوێنەری کەرکووک.

حازم شەمزین ئاغا، نوێنەری مووسڵ.

محەمەد ساڵح، نوێنەری سلێمانی.

مارف جیاوک، نوێنەری هەولێر.

ئەم داواکارییە لەلایەن کەسانیترەوە لە پشدەر، جاف، داودە، هەمەوەند، شێخ بزێنی، شوان، قەڵاسێوکە و خێڵە کوردییەکانیتر پەسەند کراوە. هەروەها لەوانەیە داواکاریتر لە گشت پارچەکانی کوردستان خەریکی ئامادەکردن بێت.

لە ٨ی نیسان کۆمسیاری باڵا چاوی بەو نوێنەرانە کەوت کە داواکارییەکەیان واژوو کردبوو. نوێنەرەکان هەمان گلەیی و گازندەی کۆنیان دووبار کردەوە. ترسیان لەوە بوو عەرەبەکان بە نیازن بۆ هەمیشە کوردەکان لە پلەی خواروتر لە دەوڵەتی عێراقدا بهێڵنەوە. ئەوان لەوە بێزار بوون کە بە

پێچەوانــەی ڕاســپاردەکانی کۆمەڵــەی گــەلان ژمــارەی فەرمانبــەری عــەرەب لــە ناوچــە کوردییەکانــدا بــەرز دەبێتــەوە، هەروەهــا نــاڕازی بــوون لــەو سیاســەتە پەروەردەیــەی بــۆ کــوردەکان گیراوەتەبــەر، هەروەهــا لــە هەوڵــە ئاشــکراکان کــە بــە گووتــەی ئــەوان لەلایــەن لێکۆڵەرانــی پەروەردەیــی عــەرەب دەدرێــت بــۆ ســەرکوتکردنی هــەر جــۆرە خســتنەڕوویەکی هەســتی کــوردی لــە قوتابخانەکانــدا.

کۆمسـیاری بـاڵا بـە درێـژی گوێـی لـە نوێنەرەکانـی کـورد گـرت و لـە وەڵامدانـەوەدا گووتـی: بـە بـڕوای ئـەو گرنگتریـن شـت بریتییـە لـە جێبەجێکردنـی ئـەو بەڵێنانەی بـە کورد دراوە و بـەم نوێنەرانـەی گـووت ئـەوان دەتوانـن پشـت بـە کۆمیسـار ببەسـتن کـە هەرچـی لـە توانایدایـە بـەکار دێنێـت بـۆ ئـەوەی گلەییـە ڕەواکانیـان جێبەجـێ بکرێـت. هەروەهـا گوتـی، ئامانجـی حکومەتـی بەریتانیـا ئەوەیـە کـورد و عـەرەب و گشـت لایەنەکانیـتر لـە پاشـایەتی عێراقـدا لـە گـەڵ یەکـتر و لـە هەماهەنگیـدا بژیـن. هەروەهـا کۆمسـیاری بـاڵا هۆشـداریدایە نوێنـەرەکان کـە خراپتریـن شـت لەوانەیـە لـە دژی بەرژەوەندیـی کـوردەکان بێتـە کایـەوە بریتییـە لـە هەوڵدانـی کـورد بـۆ لەناوبردنـی ئاشـتی و ئارامـی. هەروەهـا کۆمیســار گوتــی باشــترین شــت بــۆ کــورد بریتییــە لــە دان بەخۆداگرتــن و داوای کــرد وەک نوێنــەری خەڵــک، بازنــەی هەڵبژاردنــی خۆیــان لــە ئامۆژگارییەکانــی کۆمســیاری بــاڵا ئــاگادار بکەنــەوە. ئەوانیــش گوتیــان ئــەم کارە دەکــەن.

یەکەمیــن بەرهەمــی ڕاســپاردەکانی ڕاوێــژکاری وەزارەتــی ناوخــۆ بریتــی بــوو لــە دەرکردنــی ئــەم یاداشــتنامەی خــوارەوە لــە ڕێکەوتــی ٩ی نیســان:

«بـە پشـت بەسـتن بـە سـنووردارێتی کارگێڕیـی، کابینـە بڕیاریـدا بـە وردیـی مامەڵـە لەگـەڵ بابەتـە گرنگەکانـدا بـکات، تـا خواسـت و ویسـتی گـەل جێبەجـێ بـکات. لـە نێــوان ئــەم بابەتانــەدا کۆمەڵێــک پــرس هــەن کــە کاریگەریــی لەســەر بەشــێک لــە دانیشــتووانی لیواکانــی باکــووری دروســت کــردووە. بۆیــە بڕیــاردرا، ڕەشنووســی یاســایەک ئامــادە بکرێــت و بخرێتــە بــەردەم دانیشــتنی داهاتــووی پەرلەمــان. ئــەم گەڵاڵەنامەیــە زمانــی کــوردی بــە زمانــی فەرمــی لــە ناوچــە کوردییەکانــدا هەژمــار دەکات، ئەمــەش بــە پێــی بەنــدی ١٧ لــە یاســای بنچینەیــی. حکومــەت بڕیاریــداوە ڕەفتارێــک بگرێتەبــەر

کــە لەگــەڵ ڕۆحــی ئــەو بەڵینانــەی بگونجێــت کــە بــە کوردەکانــی عێــراق دراو.

ســەبارەت بــەم ڕاگەیاندنــە لــە بەشــە جۆراوجۆرەکانــی کوردســتان بــە تەلەگــرام سوپاسـنامەیەکی زۆر بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا و سـەرۆک وەزیرانی عێـراق نێـردراوە. بەتایبەتیش لەلایـەن ئـەو کەسـانەی لـەم دواییـەدا گلەیـی و گازنـدەی خۆیـان نیشـان دابـوو.

نهێنی (٢٠٣)

(D. O. No. S.O. 628)

خانە باوەڕپێکردن

بەغدا ٢٨ی مەی ١٩٣٠

بەڕێز...

مـن چاوپێکەوتنێکـی نێـوان خـۆم و مەلیـک فەیسـەڵم لەبـارەی پرسـی کـورد کـە لـە ٢٠ی مانگـی ئایـار ئەنجامـدراوە هاوپێـچ کـردووە.

واژوو:

H. Humphyrs

Sir John E. Suckburgh, K. C. M. G, C. B

یاداشتی چاوپێکەوتنی مستر هامفریس لەگەڵ مەلیک فەیسەڵ لە ٢٠ی ئایاری ١٩٣٠ (ل٢٠٤-٢٠٥)

کوردەکانی عێراق

کۆمسیاری باڵا وەبیر مەلیکی هێنایەوە کە ماوەیەک لەمەوبەر ئەوان ڕێککەوتن لەسەر پرسی کورد قسە بکەن. لەو کاتەوە کۆمسیاری باڵا دەرفەتی هەبووە لەسەر ئەم پرسە لێکۆڵینەوە بکات و هەر وەک پێشنیازی کردبوو بە زووترین کات گەشتێک بۆ ناوچە کوردییەکان ئەنجام بدات. بە بۆچوونی کۆمیسار، شتێکی باش دەبێت ئەگەر خاوەنشکۆ گرنگی بەم بابەتە بدات. کۆمیسار بەردەام بوو و گووتی بە بڕوای ئەو حکومەت کارێکی باشی کردووە کە ڕاگەیاندنێکی بڵاو کردووتەوە و نیەتی خۆی دەربڕیووە لە دەرکردنی یاسەیەک کە زمانی کوردی لە ناوچە کوردییەکاندا بکاتە زمانی فەرمی.

بەڵام بە بڕوای ئەو، ڕاگەیاندنەکەیتری سەرۆک وەزیران سەبارەت بە دامەزراندنی فەرمانبەران لە ناوچە کوردییەکان، هیچ پێویستی نەدەکرد بڵێت دەبێ ئەم فەرمانبەرانە لە نەتەوەی کورد بن، بەڵکو زانینی زمانی کوردیی مەرج با، هەروەها دەکرا ئەم ڕاگەیاندنە بۆ دوای دەرچوونی یاسای زمان دوا بخرێت.

مەلیک فەیسەڵ بە تەواوەتی هاوڕا بوو کە دەبێ حکومەتی عێراق زمانی کوردی لە ناوچە کوردییەکاندا بکاتە زمانی فەرمی، بەڵام نیگەرانی چالاکی چەند ئەنجوومەنێکی سیاسی کوردی بوو، بە بۆچوونی ئەو بوونی ئەم ئەنجوومەنانە لە عێراقدا لەوانەیە ببێتە هۆی تێکدانی پەیوەندی عێراق لەگەڵ تورکیا و ئێران. خاڵی جیاوازی گەورە لە نێوان حکومەتی عێراق و مەندوبی سامی بریتی بوو لەوەی کە بە بڕوای حکومەتی عێراق ئەو پێشنیازە ئارامکەرەوانەی کە لە حاڵی حازردا خراونەتەڕوو بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ کوردەکان ڕازی ناکات، چونکە داواکارییەکانی کورد دوای بەخشینی هەر ئیمتیازێک ڕوو لە زیاد بوون دەکات، تا ئەوکاتەی ئەوان بۆ یەکبوون و سەربەخۆیی دەست بە ململانێ دەکەن، لەوانەیە

ئـەم کارەش ببیتـە هـۆی ئـەوەی عێـراق لەگـەڵ ئێـران و تورکیـا تووشـی شـەڕ بـکات.

لەلایەکیـترەوە، مەندوبـی سـامی لـەو بڕوایەدابـوو کـە دەبـێ چـۆن لـە بەریتانیـای گـەورە مامەڵـە لەگـەڵ سـکۆتلەندییەکان دەکـرێ، بـە هەمـان شـێوەش مامەڵـە لەگـەڵ کـورد بکرێـت، ئەگەرچـی جیـاوازی لـە نێـوان ئـەم دوو نەتەوەیـە تـا ڕادەیـەک زۆرە کـە ناکـرێ ببێتـە نموونـەی ڕێ نیشـاندەری سیاسـی.

کۆمسـیاری بـاڵا گووتـی، بـە تەواوەتـی لـە بەربەسـتەکانی بەراوردکردنـی نێـوان سـکۆتلەندییەکان لـە شانشـی یەکگرتـووی بەریتانیـا و کوردەکانـی عێـراق تێـدەگات، بـەڵام ئەخلاقـی پەیوەنـدی لـە نێـوان بەریتانیـا و سـکۆتلەندییەکان لەسـەر ئـەوە دامـەزراوە کـە بەریتانیـا دان بـەوەدا بنێـت سـکۆتلەندییەکان مافـی پارێـزگاری کـردن لـە شوناسـی نەتەوەیـی و دابونەریتـی خۆیـان هەیـە، ئەمـەش سـکۆتلەندییەکانی لـە بەریتانییـەکان دوورنەخسـتووەتەوە. بۆیـە کۆمسـیاری بـاڵا لـەو بڕوایەدایـە دەکـرێ سیاسـەتێکی هاوشـێوە بـۆ کـورد لـە عێراقـدا بگیرێتەبـەر.

بەهەرحـاڵ خاڵـی سـەرەکی بۆچوونەکانـی کۆمسـیاری بـاڵا ئـەوە بـوو کـە دەبـێ حکومەتـی عێـراق ئـەو بەڵێنانـە جێبەجـێ بـکات کـە بـە کـوردی داوە. ئـەو سیاسـەتەی ڕاگەیێنـدراوە سیاسـەتێکی باشـە، تەنیـا ئـەوە دەمێنێتـەوە کـە جێبەجـێ بکرێـت.

خاوەنشـکۆ مەلیـک فەیسـەل گووتـی، بـە تەواوەتـی لەگـەڵ کۆمسـیاری بـاڵا هاوڕایـە، بـەڵام دووبـارە جەختـی لـەوە کـردەوە کـە چالاکـی ئەنجوومەنـە سیاسـییەکانی کـورد دەبـێ سـەرکووت بکرێـن، چونکـە زیـان لـە عێـراق و لـە خـودی کـوردەکان دەدات.

کۆمسـیاری بـاڵا، خاوەنشـکۆی لـەو هەوڵانـە ئـاگادار کـردەوە کـە لەلایـەن مەندوبـی سـامی و حکومەتـی عێراقـەوە گیراونەتەبـەر، بـۆ ڕێگـری کـردن لـەوەی عێـراق ببێتـە مۆڵگـەی پیلانەکانـی پان-کوردیـزم کـە لـە دژی دراوسـێیە دۆسـتەکانی عێـراق داڕێـژراون، هـاوکات جەختیشـی لـەوە کـردەوە ئەگەرچـی دەبـێ چالاکییـە دوژمنـکارەکان لـە دژی دراوسـێیکانی عێـراق بوەسـتێنرێت، بـەڵام هـاوکات دەبـێ جیـاوازی دابنرێـت لـە نێـوان ئـەو ئەنجوومەنـە سیاسـییانەی ئـەم جـۆرە چالاکییانـە ئەنجـام دەدەن و لـە نێـوان

ئـەو ئەنجوومەنانـەی مەبەسـتیان وەدەسـتهێنانی بەرژەوەندییـە ڕەواکانـی کـورد لـە چوارچێـوەی دەوڵەتـی عێراقدایـە.

لـە هەمانکاتـدا، گرنگتریـن خاڵـی پراکتیکـی ئەوەیـە، ڕێگـە نەدرێـت کـورد لـەو بەڵێنانـە نائومێـد بـن کـە حکومەتـی عێـراق پێیانیـداوە. دەبـێ لـە زووتریـن کاتـدا ئـەم بەڵێنانـە جێبەجـی بکرێـن، بـە تایبەتیـش یاسـای زمـان و دامەزراندنـی ناوچـەی پەروەردەیـی بـە زمانـی کـوردی.

مەلیـک فەیسـەڵ هـاوڕا بـوو و گووتـی، هیـواداره کۆمسـیاری بـاڵا بـە بەردەوامـی ئـاگاداری بکاتـەوە ئەگـەر حکومەتـی عێـراق لـەو بەڵێنانـە تووشـی شکسـت هاتبێـت کـە بـە کـوردی داوە.

(.In)V. H

١٩٣٠/٥/٢٠

کۆپی (ل٢٠٦)

شەخسی و زۆر نهێنی

(D. O. No. S. A, 492)

وزارەتی ناوخۆ، عێراق

بەغدا، ٧ی تەمووزی ١٩٣٠

بەڕێز یۆنگ (Young)

کۆپی هاوپێچکراوی (D. O. No. S. A, 491) لە ڕێکەوتی ٦ی هەمان مانگ، کە من بۆ لێکۆڵەری کارگێڕیی لە لیواکانی باکوور ناردوومە، لەوانەیە سەرنجتان ڕاکێشێت.

جەمیل بەگ ئەم کۆپییەی بینیووە، تەنیا لەگەڵ پەرەگرافی یەکەمی هاوڕا نەبوو. ئەو نایەوێت هاوکار بێت و بە بەردەامی جەخت لەوە دەکاتەوە ئەگەر ئێمە گشت شتەکان بۆ کابینەی [حکومەتی عێراق] بەجێ بهێڵین، گشت شتەکان باش بەڕێوە دەچن. کاتێک کە گوشارمان بۆ هێنا، لەم بارەوە بەرنامەیەک بخاتەڕوو، ئەو تەنیا گوتی، وەک خۆیان مامەڵە لەگەڵ کوردەکاندا دەکەن، بەڵام هەر کەسێک داواکارییەک بخاتەڕوو کە لەگەڵ بنیاتی ئیداری بەرقەرار ناکۆک بێت، دەبێ بەدواداچوونی لەگەڵدا بکرێت.

ئێمە بە جەمیل بەگمان ڕاگەیاند خوازیار نین لەو گۆڕەوە دەست وەربدەین، بەڵام هاوکات ناتوانین دەستەوەستان بوەستین ئەگەر بینیمان کابینە سیاسەتێکی گرتووتەبەر کە بە بڕوای ئێمە دەبێتە هۆی کێشە نانەوە و لە ئەنجامدا داوا لە هێزی بەریتانیا بکەین بێتە ناو بابەتەکەوە.

بە بڕوای من کابینە پێداچوونەوە بۆ سەرتاپای سیاسەتی تایبەت بە کورد دەکات و لەوانەیە لە چەند ڕۆژی داهاتوودا لەم بارەوە بڕیار بدات. من پێشنیاز دەکەم لە حاڵی حازردا، تا ڕادەیەکی کەم لەم بارەوە هەنگاوبنێت.

خزمەتکارتان

واژوو: K. Cornwallis

Major H. W. Youg, C. M. G., D.S.O

Counsellor to His Excellency the High Commissioner for Iraq, Baghdad

کۆپی (ل٢٠٧-٢١١)

شەخسی و زۆر نهێنی

(D. O. No. S. A, 491)

وزارەتی ناوخۆ،

بەغدا، ٦ی تەممووزی ١٩٣٠

بە بڕوای من بە دڵنیاییەوە، ئەو ڕاستییەی لە پەیماننامە نوێیەکەدا هیچ ئاماژە بە مافەکانی کورد نەدراوە دەبێتە هۆی ڕەخنەگرتن و بەلانیکەمەوە بەرزکردنەوەی مەزبەتە (madhbata) و بەرهەڵستی کردن. من ناتوانم بڵێم بۆچی مافی کورد و کەمینەکانیتر لەم پەیماننامەیەدا ئاماژەی پێنەدراوە، بەڵام بە بۆچوونی تاکەکەسی خۆم و نافەرمیی، حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا دەزانێت کۆمەڵەی گەلان داوا لە حکومەتی عێراق دەکات پێش ئەوەی لەم کۆمەڵەیەدا ببێتە ئەندام کۆمەڵێک دڵنیایی بدات کە مافی کوردەکان بپارێزرێت.

لەبەرئەوەی هیچ مەرجێک لە پەیماننامەکەدا بوونی نییە، بۆیە حکومەتی عێراق ناچارە لە ماوەی دوو ساڵی داهاتوودا ئەم هەنگاوانە بنێ کە کۆمەڵەی گەلان و زۆرینەی کورد ڕازی بکات. ئەگەر بەڕێزت لەبیرتان بێت، ئەو ڕێکارانەی پێویست بوو بیگرنەبەر بۆ ڕازیکردنی خواستە ڕەواکانی کورد، لە زستانی ڕابردوودا بە دوور و درێژی گفتوگۆی لەسەر کرا و ئەو ڕاسپاردانەی من بۆ حکومەتم دەربڕین بۆچوونی گشتمان بوون (یاداشتنامەکەم بە ژمارە (C.1188) لە ڕێکەوتی ٣ی نیسانی ١٩٣٠). کۆمسیاری باڵا هاوڕا بوو لەسەر ئەم ڕاسپاردانە، بۆیە بە بڕوای من دەبێ ئەم ڕاسپاردانە وەک بۆچوونی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا هەژمار بکرێن سەبارەت بەوەی پێویستە چی بۆ کورد بکرێت.

کابینەی حکومەت بە بڵاوکردنەوەی یاداشتنامەیەک کە تێیدا بەڵێنیداوە بە دەرکردنی یاسای زمان و دارشتنی سیاسەتێکی گشتی هاوسۆز لەگەڵ خواستی کورد، زۆر بە باشی دەستی پێکردووە، بەڵام لە دوای ئەمە هیچ شتێکی کردەنی ئەنجام

نەداوە، تەنیا دەرکردنی هەندێك ڕێنمایی کرچوکاڵ نەبێت کە زانینی زمان نەک نەتەوە بە بنەمای دامەزراندن لە ناوچە کوردییەکان هەژمار دەکرێت. دامەزراندنی ناوچەی پەروەردەیی بە زمانی کوردی ڕاگیراوە، ئەویش بەو هۆیەوە ئایا ئەم ناوچەیە دەبێ لەلایەن بەڕێوەبەرەوە بەڕێوە ببردرێت یاخود لەلایەن لێکۆڵەرەوە، پێشنیازی دامەزراندنی یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشتی کارگێڕیی و کردنەوەی نووسینگەی وەرگێڕان دوای پشوودانی وزارەتی دارایی، لە حاڵی حازردا لەبەردەم کابینەیە و هیوادارم لە زووترین کاتدا پەسەند بکرێت. وادیارە پرسی زمانی کوردی بۆ بەکارهێنان لە دادگاکاندا، بە هەڵپسێردراوی ماوەتەوە.

هەر وەک بەڕێزتان لە بیرتانە، ڕاسپاردەکانی ئێمە بریتی بوون لە جێبەجێکردنی ئەو بەڵێنانەی بە کورد دراوە و هەروەها بۆ نەهێشتنی کۆمەڵێک گلەیی و گازندەی ڕەوای کورد بوو. لە هەمانکاتدا، بڕیاردرا هەر جۆرە داواکارییەک لە دەرەوەی ئەم ڕاسپاردانە بە تایبەتیش ئەو داواکارییانەی دەبنە هۆی جیا بوونەوەی لیوا کوردییەکان لە دەوڵەتی عێراق، پەسەند ناکرێن و ڕێگریان لێ بکرێت.

لە ئێستادا کابینە باشترین دەرفەتی لەبەردەمە تا سیاسەتێک ڕابگەیەنێت کە کوردە میانڕەوەکان ڕازی بکات و کوردە توندڕەوەکان دوور بخاتەوە. ئایا کابینە ئەم کارە دەکات یان نا، دەبێ بوەستین و چاوەڕێ بین. جێی سەرسوڕمانە، بەڵام هەندێك لە وەزیرەکان لەو بڕوایەدان ئێمە سیاسەتێکی دوو فاقی پەیڕەو دەکەین و لەسەر پەیماننامەیەک ڕێکەوتووین کە دەبێتە هۆی بەخشینی سەربەخۆیی تەواو بە عێراق، بۆیەش ئێمە هەوڵدەدەین بە پاڵپشتی کردن لە کورد کاریگەرییەکانی ئەم پەیماننامەیە تێک بدەین. بەم پێیەش ڕاسپاردەکانی ئێمە کە بە تەواوەتی لە بەرژەوەندی عێراقدایە بە گومانەوە سەیر دەکرێت، بۆیە لەوانەیە [حکومەتی عێراق] ئەم ڕاسپاردانە ڕەت بکاتەوە، نەک لەبەر ئەوەی ڕاسپاردەی خراپن، بەڵکو بەو هۆیەوە کە لەلایەن ئێمەوە دارێژراون.

هەروەها بەداخەوە ئەو زانیارییانەی سەبارەت بە بارودۆخی لیوا کوردییەکان بە وەزیرەکان دراوە زۆر لەو زانیارییانە جیاوازە کە بە ئێمە دراوە. بە بڕوای ئێمە بە

پێچەوانەی گشت هەوڵەکانمان، لیوا کوردییەکان پەیوەندییەکی زۆر سستیان لەگەڵ حکومەتی عێراقدا هەیە، بۆیە ئەگەر حکومەتی عێراق سیاسەتێک نەگرێتەبەر کە لەگەڵ کورد هاوسۆز و بەخشندە بێت، مەترسی ئەوە لە ئارادایە ئەم پەیوەندییە لەرزۆکەش نەمێنێت. هەموو ڕاسپاردەکانی ئێمە پشتیان بەم بۆچوونە بەستووە و مەبەست لێی یارمەتیدانی حکومەتی عێراقە بۆ دوورکەوتنەوە لە سەرهەڵدانی نائارامی کە بە دڵنیاییەوە ئەگەر حکومەت کارێک نەکات ئەم نائارامییە سەر هەڵدەدات.

کەچی حکومەت لەو بڕوایەدایە کە زۆرینەی کورد، وەک زۆربەی عەرەبەکانی عێراق لە حکومەت ڕازین و ئەو شتەی بە جوڵانەوەی کورد ناودەبرێت تایبەتە بە ژمارەیەک خەڵکی سەر گەرم کە زۆربەیان ئەندام پەرلەمانن، هەروەها حکومەت لەو بڕوایەدایە هیچ نائارامییەک لە لیوا کوردییەکاندا دروست نابێت، ئەگەر ئێمە ئەم کارە نەکەین.

ئێوە دەبینن بارودۆخەکە چەند ناسکە، ئەمەش بە هۆی بێ متمانەیی وەزیرەکان دروست بووە. هەر بۆیە پێوستە بەڕێزت زۆر لە نزیکەوە لەگەڵ موتەسەڕیفەکەت کار بکەیت، ئەمەش هەم بۆ یارمەتیدانی موتەسەڕیف و هەمیش بۆ لەناوبردنی بە هەڵە تێگەیشتن لە ڕەفتارەکەت. لەوانەی پرسی بەرزکردنەوەی مەزبەتە، لە ڕاستییەوە دوور بێت. بە پێی تێگەیشتنی من لە بارودۆخەکە، پێویستە مەزبەتە پێشکەش بکرێ، هەر شتێک کە بەڕێزت بکەیت یان بڵێیت، ئەگەر حکومەتی عێراق هەنگاوی پێویست بۆ دووبارە ڕازی کردنی کوردەکان نەهاوێژێت، کاتێک کە مەزبەتەکان پێشکەش دەکرێن، ئەگەری زۆرە ئێمە بەوە تۆمەتبار بکرێین کە هاندەری ئەم جۆرە کارانەین.

پێویستە بە بەڕێزت بڵێم، هەر وەک جاران هیچ کارێک لەم بارەوە ئەنجام مەدە. من لەم بارەوە جاری پێشتر زۆر بە ڕوونی هەڵوێستی خۆمم بۆ [کوردەکان] خستەڕوو. ئەم مەزبەتانە کۆمەڵێک داوکاریی لەخۆ دەگرن کە جێگەی پەسەندکردن نین و دابەشکردنیان بۆ کۆکردنەوەی واژوو دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی نائارامی و ئەگەر بێت و ئەم نائارامیەش کۆنترۆڵ نەکرێت، دەبێتە هۆی تێکدانی ئاسایشی گشتی. ئەگەر کورد داوای ئامۆژگارییان لە تۆ کرد، زۆر بە ڕاشکاوی پێیان بڵێ ئێوە بە خستنەڕووی داواکاری ناومکین بەرژەوەندی کورد تووشی مەترسی دەکەن، هەروەها

دەبێ هەوڵ بدەی کورد پەشیمان بکەیتەوە لە بەرزکردنەوەی مەزبەتەی لەم جۆرە.

لە هەموو حاڵەتەکاندا زۆر باشتر دەبێت ئەگەر کورد گلەییەکانیان ڕاستەوخۆ ئاڕاستەی حکومەتی عێراق بکەن و دەبێ هانیش بدرێن کە ئەم کارە بکەن. ئەگەر ئەم مەزبەتەیە بخرێتە بەردەم حکومەتی عێراق ئەگەری زۆرترە بە دڵسۆزییەوە گوێیان لێبگیرێت، نەک داوا لە ئێمە بکرێت دەست وەربدەینە بابەتەکە. ئاماژەدان بە پرسی زمان پێش ئەوەی حکومەتی عێراق لەم بارەوە یاسایەك دەر بکات، کارێکی پێشوەختەیە و هیچ کەس ناتوانێت لەم بارەوە کارێک بکات.

من تێبینی دەکەم بارودۆخ لە لیوا کوردییەکاندا بەرەو خراپی بڕوات، ئەگەر ئێمە لە بەغدا لەگەڵ حکومەتی عێراق نەگەینە ڕێککەوتنێکی تەواو، من گشت هەوڵەکانی خۆم لەم بارەوە دەخەمەگەڕ. وەزیری [ناوخۆ] بە منی گوت گشت شتەکان بەرەوە باشی دەچێت ئەگەر ئێمە واز لە کابینەی حکومەت بێنین تا خۆی مامەڵە لەگەڵ کورددا بکات. هەر کاتێک وەزیر گوتی شتێک بە ناوی پرسی کورد لە ئارادایە، ئەوکات من دێمە ناو بابەتەکەوە. شتێکی سروشتییە کابینەی حکومەتی عێراق هاوشێوەی ئێمە نیگەرانی گەیشتن بە چارەسەرییەکی ڕازیکەر بێت. ئامانجی من سێ لایەنی هەیە:

یارمەتیدانی عێراق بۆ بوون بە ئەندام لە کۆمەڵەی گەلان، ڕازی بوونی کورد، پاراستنی بەرێزت لە هێرشی ناڕەوا کە لە ماوەی ساڵی ڕابردوودا کرایە سەرت. ئەگەر حکومەتی عێراق بتوانێت ئەم سێ ئامانجە بە بێ یارمەتی ئێمە دەستەبەر بکات، باشتر.

> من زۆر کەیفم بە دوایین پەرەگراف هات، هۆیەکەشی ئەوەیە من داوات لێدەکەم بزانیت بارودۆخەکە چۆنە، هەمیش بەو هۆیەوە کە ئەم یاداشتنامەیە دەخەمە بەر دەستی وەزیر.

واژوو: K. Cornwallis

Captain W. A. Lyon, O. B. E., Adm. Inspector Mosul

Captain W. C. H. Alban, Adm. Inspector Sulaimani

G. C. Kitching Esqr., O. B. E, , Adm. Inspector Arbil and Kirkuk Liwas

تەلەگرامێک لەلایەن کەسایەتییە ناسراوەکانی سلێمانی بۆ وەزیری موستەعمەرات (٢١٢)

ڕێکەوتی ١٠ی تەمووزی ١٩٣٠

(لە کاتژمێر ١٢:٧ خولەک، لە ١٠ی تەمووزی ١٩٣٠ گەیشتووەتە نووسینگەی موستەعمەرات).

پەیماننامەی نوێی نێوان حکومەتی بەریتانیا و حکومەتی عێراق دان بە جیاوکەکانی کورد دانانێت کە پێشکەشی کۆمسیاری باڵا لە عێراق کرا، تا بیخاتە ناو پەیماننامەکە و جێبەجێیان بکا. داوا لە بەڕێزت دەکەین کە بەرگری لە ئێمە بکەیت و ئەو مافانەی پێماندراون بیانچەسپێنیت و ڕەچاوی داواکارییە نەتەوەییەکانمان بکەیت.

کەسایەتییە ناسراوەکانی سلێمانی:

عەزمی بابان،

عەبدولقادر حەفید حەمە ئاغا

عیزەت وەسمان پاشا.

حەمید ڕەشید پاشا.

شەفیق ڕەشید پاشا.

عەبدولڕەحمان ئەحمەد پاشا.

فایەق بابان.

تەوفیق قەزاز.

تەلەگرامی کەسایەتییە ناسراوەکانی سلێمانی، ناڕەزایی دەربڕین (ل٢١٣-٢١٧)

١٠ی تەمووزی ١٩٣٠

بۆ:

F.O

Admy

W. O

I. O

D. O

Treas

چەمکـی مـاف و جیاوەکـەکان، کـە لـەم تەلەگرامـەدا بـەکار هاتـووە، بـە جۆرێـک لـە جـۆرەکان ئاماژەدانـە بـە بڕیـاری ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان لەبـارەی سـنوورەکانی نێـوان تورکیـا و عێـراق لـە سـاڵی ١٩٢٦ کـە بـەم جـۆرەی خوارەوەیـە:

«داوا دەکرێــت حکومەتــی بەریتانیــا وەک هێــزی ئینتیــداب، لەبــارەی چۆنیەتــی بەڕێوەبردنـی ئـەو ناوچانـەی کـە دانیشـتووانی کـوردن ئـەو ڕێـکارە کارگێڕییانـە بخاتـە بــەردەم ئەنجوومەنــی کۆمەڵــەی گــەلان تــا ئــەو گەرەنتیانــەی بــۆ پاراســتنی کــورد کۆمیســیۆنی بەدواداچــوون لــە دواییــن ئەنجامگیریــدا پێگەیشــتووە و داوای دەکات، گەرەنتــی بــکات».

ڕاســپاردەکانی کۆمیســیۆنی ســنوور ســەبارەت بــە دانیشــتووانی کــورد کــە بڕیــاری ئەنجوومەنــی کۆمەڵــەی گــەلان ئامــاژەی پێکــردووە، بــەم جــۆرەی خوارەوەیــە:

«پێویســتە خواســتی کــورد لەبەرچــاو بگیرێــت، بــۆ نموونــە، فەرمانبــەری کــورد بــۆ بەڕێوەبردنـی وڵاتەکەیـان دابمەزرێـت، دادپـەروەری بونیـات بنرێـت و زمانـی فەرمـی لـە قوتابخانـە و گشـت کەرتـە خزمەتگوزارییەکانـدا کـوردی بێـت».

لە کاتی خۆی سەرنجی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان خرایە سەر ئەم خاڵە کە ئیدارەی حکومەت، تا ڕادەیەکی زۆر ئەم ڕاسپاردانەی جێبەجی کردووە (بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە نووسراوی (41 of Cmd.2624)، کۆپیەک هاوپێچکراوە).

بەهەرحاڵ، ئاماژەکان سەبارەت بەو دۆسیەیە ئەوە دەخەنەڕوو کە ڕەفتاری حکومەتی عێراق بەرانبەر کورد ئەو ڕەفتارە نەبووە کە چاوڕوان دەکرا و هەندێك حاڵەتی لادان لەو بەڵێنانە دەبینرێت کە بە کوردەکان دراوە.

چوار لەم دۆسییانە باس لەوە دەکەن کە لە ماوەی چەند مانگی ڕابردوودا نیگەرانییەکی زۆر لە لایەن کورد، لە گشت شوێنێک دەبینرێت بەوەی کە بە کۆتایی هاتنی دەسەڵاتی بەریتانیا لە عێراق چی بەسەر داهاتوویان دێت. لەم بارەوە یەک یان دوو جار نیگەرانی دەربڕاوە.

هەروەها بڕوانە یاداشتی هاوپێچکراو لە گفتوگۆیەک لەگەڵ نوری پاشا کە لە ڕێکەوتی ١٥ی تەمووز ئەنجام دراوە و تێدا نیگەرانیەک لە هەمبەر کورد لە عێراقدا دەبینرێت و کۆمەڵێک ڕێکار بۆ ڕازیکردنی کورد گفتوگۆی لەسەر کراوە.

لە پەرەگرافی چواری نووسراوی سێر فرانسیس هامفریسدا، کە کۆپیەک لە پەیماننامەی واژووکراوی هاوپێچ کردووە، ئاماژە بەوە دەدات ئەو ڕێکارانەی بۆ بەخشینی سەربەخۆیی بە عێراق لە پەیماننامە نوێیەکەدا گیراونەتەبەر، بێگومان کورد و کەمینەکانی مەسیحی نیگەران دەکات.

بە بۆچوونی من پێویستە ڕەفتاری ئێمە بریتی بێت لەوەی کە مەبەستی ئەم پەیماننامەیە تەنیا بریتییە لە ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان عێراق و حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا. هەروەها ئەم پەیماننامەیە کارا نابێت تا ئەوکاتەی عێراق دەبێتە ئەندامی کۆمەڵەی گەلان، ئەوە ئەرکی کۆمەڵەی گەلان دەبێت داوای هەر جۆرە گەرەنتیەک بکات کە بە بڕوای ئەوان مافی کەمینەکانی وەک کورد دەپارێزێت. لەم بارەوە پێویستە ئەوە لەبەرچاو بگیرێت کە یەکێک لەو پابەندییانەی ئێمە پێشنیازی دەکەین پێویستە عێراق ئەوە بخاتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان کە ئامادەیە:

«عێـراق پابەنـد دەبێـت هیـچ هەموارکردنەوەیـەک بـۆ یاسـای بنچینەیـی ئێسـتای عێـراق ئەنجـام نـەدات، بـە جۆرێـک بێـت کـە ببێتـە هـۆی جیـاوازی دروسـتکردن لـە نێـوان عێراقییەکانـدا بەرانبـەر یاسـا لەسـەر بنەمـای نەتـەوە، ئاییـن یـان زمـان».

هەروەهـا سـەبارەت بـەو پێشـنیازانەی کە لە نووسراوی (S. of. S) لـە ڕێکەوتی ٥ی ئادار خراوتـەڕوو، ئۆرگانـە جۆراوجۆرەکانـی کۆمەڵـەی گـەلان هاوسـۆزی خۆیان بـۆ بەختەوەریی کەمینـە ئایینـی و نەتەوەییەکانـی ڕۆژهەڵاتـی نزیـک و ناوەڕاسـت دەربڕیـووە، هەروەهـا لـە ڕاپۆرتەکەیـان بـۆ ئەنجوومـەن بـە نـاوی ‹ڕاپۆرتی عێـراق› لە سـاڵی ١٩٢٨دا، کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب پێشـنیازی کـردووە وەک پێـش مەرجێـک بـۆ ئەنـدام بوونـی عێـراق لـە کۆمەڵـەی گەلانـدا، پێویسـتە مافـی کەمینـەکان پارێـزراو بێـت. نووسراوەکە لـە درێژەیدا ئامـاژە بـەوە دەدات کـە بـە بـێ دوو دڵـی داوا لـە حکومەتـی عێـراق دەکرێـت گەرەنتـی هاوشـێوەی ئـەو گەرەنتیانـەی کـە لەسـەرەوە ئامـاژە پێـدراون پێشـکەش بکات.

سـێر ف. هامفریـس، لـە نـووسراوە ئامـاژە پێکراوەکـەدا سـەبارەت بـەم پەیماننامەیـە نوێیـە دەڵێـت، ئـەو پێشـبینی دەکات کـە ئـەم دڵنیاییـە پێویسـتانە بـە بـێ هیـچ گرفتێـک لەلایـەن حکومەتـی عێراقـەوە بدرێـت.

ئێمـە لەبـارەی ئـەو کوردانـەی ناویـان لـەم تەلەگرامـەدا هاتـووە هیـچ شـتێک نازانیـن، هـەر بۆیـە باشـترە سـەبارەت بـە پێگەیـان لەگـەڵ سـێر هامفرێـس گفتوگـۆ بکەیـن. لەوانەیـە باشـتر بێـت لـە وەڵامدانەوەیانـدا تەنیـا سوپاسـیان بکەیـن، بـەڵام ئەگـەر سـێر ف. هامفرێـس لـەو بڕوایـەدا بـوو کـە پێگەیـان ئـەوە دەخوازێـت شـتێک زۆرتـر لـە تەنیـا دەربڕینـی سوپاسـێک ئەنجـام بدەیـن، ئـەو کات دەتوانیـن بڵێیـن پەیماننامەکـە تەنیـا بـە مەبەسـتی ڕێکخسـتنی پەیوەنـدی نێـوان حکومەتـی عێـراق و حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیایـە (ئەویـش هـەر کاتێـک کـە پەیماننامەکـە بـڵاو کرایـەوە) و ئـەم پەیماننامەیـە کارا نابێـت تـا ئەوکاتـەی حکومەتـی عێـراق ببێتـە ئەنـدام لـە کۆمەڵـەی گەلانـدا، هەروەهـا ئەگـەر بـە بـڕوای کـورد ئـەم پەیماننامەیـە نیگەرانیـان دەکات، دۆخێـک کـە بـە بۆچوونـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا وا نییـە، ئـەو کات دەتوانـن لـە ڕێگـەی کەناڵـی شـیاو ناڕەزایەتـی خۆیـان بخەنـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان.

هەڵبەت دەبێ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت ئەم وەڵامە بداتەوە، هەروەها من پێشنیاز دەکەم ئەم وەڵامدانەوەیە سەرەتا نیشانی حکومەتی عێراق بدرێت. ئەمەش کاریگەی باش (salutary effect) لەسەر کوردەکان دروست دەکات.

بەڕێز ویلیامز

من لەگەڵ سیر فرانسیس هامفریس لەو بارەوە گفتوگۆم کردووە و تەلەگرامێکم لەسەر ئەو هێڵانەی کە لە گەڵیدا هاوڕام بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت ناردووە. بە بۆچوونی ئەو کارێکی عاقڵانە نییە بە پێی پێشنیازی ‹A›ی یاداشتەکەی مستر بۆیر (Mr. Bowyer) کاربکەین. ئەمە نە تەنیا دەبێتە هۆی ڕەنجاندنی حکومەتی عێراق، بەڵکو دەبێتە هۆی ئەوەی کورد و کەمینەکانیتر بەرهەڵستی و داواکارییەکانی خۆیان لە ئێستاوە تا ساڵی ١٩٣٢ بخەنە بەردەم کۆمەڵەی گەلان.

ئەمەش بە دڵنیاییەوە دەبێتە هۆی ئەوەی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان ئامادە نەبێت عێراق وەک ئەندامی ئەم کۆمەڵەیە لە ساڵی ١٩٣٢دا وەرگرێت، ئەمەش لەلایەن نەیارەکانی سیاسەتی ئێمەوە (بۆ نموونە حکومەتەکانی فەڕەنسا و ئیتاڵیا) وەک دەرفەتێك و بیانوییێک بەکار دەهێنرێت تا وەرگرتنی عێراق لە کۆمەڵەی گەلاندا هەڵپەسێرن.

سێر ج. گریندل (G. Grindle) (ل٢١٨)

ژمارەکانی ٨ و ١٧.

لـە بـارەی ئـەم تەلەگرامـەوە لەگـەڵ سـێر هامفریـس قسـەم کـرد و لەسـەر ئـەو هێڵانـەی کـە هـاوڕای بـووم ڕەشنووسـی وەڵامەکـەم بـۆ بەغـدا نـارد.

مستر هال (Mr. Hall) (ل٢١٩)

لە ڕێکەوتی ١٥ی تەمووزی

٧٨٣١٥/٣٠

دووبـارە داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی وەزیـری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق.

(لە کاتژمێر ٩:٣٥ خولەک لە ڕێکەوتی ١٥ی تەمووزی ١٩٣٠ نێردراوە).

ژمارە ٢٦٦.

تایبەت و شەخسی

ئەم پەیامەی خوارەوە لەلایەن هامفریس بۆ یۆنگ نێردراوە.

ئەمـڕۆ نـوری پاشـا پوختەیـەک لـەو نامەیـەی بـۆم خوێنـدەوە کـە لەلایـەن جەعفـەر پاشـاوە بـۆی نێردرابـوو. گلەیـی ئـەوەی کردبـوو کـە ئەفسـەری خزمەتگوزاریـی تایبـەت زمانــی بێڕێــزی بەرانبــەر کــورد بەکارهێنــاوە. نــوری داوای کــردووە تــۆ و فەرمانــدەی ئەفســەری ئاســمانی لــەم بــارەوە ئــاگادار بکرێنــەوە. هەروەهــا ئامــاژەی بــەوەش کــردووە کــە پێویســتە حکومەتــی عێــراق ئــەو بەڵێنانــە بەجــێ بگەیێنێــت کــە بــە کوردەکانــی داوە. کۆتایــی.

یاداشـتی گفتوگـۆ لەگـەڵ سـەرۆک وەزیرانـی عێـراق کـە لـە ڕێکەوتـی ١٥ی تەمـووز لـە نووسـینگەی موسـتەعمەرات بەڕێـوە چـوو. (ل٢٢٠-٢٢١)

ئامادەبووان:

سێر ف. هامفریس.

مستر ج. ح. هاڵ.

نـوری پاشـا ئەلسـەعید نوسـەین بـەگ ئەفنـان (Nusain Bey Afnan)، بریـکاری کاروبـاری عێـراق.

هاندانی کورد

نـوری پاشـا کۆبوونەوەکـەی دەسـتپێکرد و گوتـی هەندێك پەیامـی نیگەرانکـەر لەلایەن سـەرۆک وەزیرانـی عێـراق بـە وەکالـەت بـە دەسـتی گەیشـتووە و بـاس لـە دووبـارە سـەرهەڵدانەوەی وروژاندنـی ناسیۆنالیسـتیی لـە نێـوان کوردەکانـی عێـراق دەکات. ئـەو پوختـەی نامەیەکـی خوێنـدەوە کـە لەلایـەن جەعفـەر پاشـاوە بـە دەسـتی گەیشـتبوو و بـاس لـەوە دەکات ئەفسـەری خزمەتگـوزاری تایبـەت سـەر بـە هێـزی ئاسـمانی مەلیکـی ‹R. A. F› هانـی کوردەکانـی داوە داواکاری بـێ ژمـارە بخەنەبـەردەم حکومەتـی عێـراق.

نـوری پاشـا وەبیـر سـێر هامفریسـی هێنایـەوە لـە بەغـدا بـە گەرمـی لەسـەر پرسـی پـەروەردەی تایبـەت و جیاوکـی زمانـی بـۆ ناوچـە کوردییـەکان، گفتوگۆیـان کـردووە. هەروەهـا باسـی لـەوەش کـرد لەسـەر ئـەو ڕێکارانـە ڕێککەوتـوون کـە لـەم بـارەوە پێویسـتە حکومەتـی عێـراق بگرێتەبـەر. ئـەم ڕێکارانـەش بریتیـن لـە دامەزراندنـی ناوچەی پەروەردەیـی کـوردی و لەلایـەن لێکۆڵەرێکـی پەروەردەیـی کـورد بەڕێـوە دەبرێـت.

کـوردەکان گوشـاریان بـۆ دامەزراندنـی بەڕێوەبەرێکـی پەروەردەیـی هێنـاوە کـە هاوشـێوەی ناوچـەی پەروەردەیـی مووسـڵ بێـت، چونکـە لـەوێ بەڕێوەبـەر کۆمەڵێـک دەسـەڵاتی دارایشـی هەیـە. نـوری پاشـا، لەبـری حکومەتـی عێراقـەوە گوتـی، ئێمـە بڕیارمـان داوە ئـەم داواکارییانـە پەسـەند نەکەیـن، زیـاد لەمـەش بڕیارمانـداوە لـە

دەسـەڵاتی بەڕێوەبـەری [پەروەردەیـی] مووسـڵ کـەم بکەینـەوە و دەسـەڵاتەکەی هاوشـێوەی دەسـەڵاتی لێکۆڵـەری [ئیـداری] بێـت و دەسـەڵاتی دارایـی لێـی وەردەگرینـەوە. بـەم شـێوەیەش دادپـەروەری لـە مامەڵەکردنـدا ڕەچـاو دەکرێـت و کوردەکانیـش هیـچ بیانویەکیـان بـۆ گلەیکـردن نامێنـێ.

نـوری پاشا لـەو بڕوایـەدا بـوو کـە سێر ک. کۆرنوالیـس و کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالەت، سـەبارت بـە دامەزراندنـی بەڕیوەبەرێکـی کـورد، لەگـەڵ هاندانی کورد هاوسـۆزن.

هەروەهـا گووتـی حکومەتـی عێـراق پابەنـدی ئـەو بەڵێنانـە دەبێـت کـە بـە کـورد دراوە و جێبەجێیـان دەکات و داوای لـە سـێر ف. هامفریـس کـرد ڕێنمایـی بـۆ بەغـدا بنێرێـت کـە ڕێگـەی پێبدرێـت بـە بـێ هیـچ دەسـتێوەردانێکی دەرەکـی ئـەو بەڵێنانـە جێبەجـێ بکـەن کـە بـە کوردییـان داوە.

سـێر هامفریـس لـە وەڵامدانـەوەدا گووتـی، ئـەوان ڕێکەوتـوون پلـەی ئەفسـەری پەروەردەیـی لـە ناوچـە کوردییـەکان هاوتـای پلـەی لێکۆڵـەر بێـت، هەروەهـا گوتـی پەیامێکـی تایبـەت بـۆ مێجـەر یۆنـگ لـە بەغـدا دەنێرێـت و نـوری پاشـا لەنوێنەرایەتیکردنـەکان ئـاگاداری دەکاتـەوە.

نووسراوێکــی ســەر داخــراو__________ لــە «لــە کۆمســیاری بــاڵا لــە عێــراق بــە ڕێکەوتــی ٢٣ی تەمــووزی ١٩٣٠ (ل٢٢٢)

نهێنی و زۆر بە پەلە.

ژمارە ٢٠٧٩.

نووسینگەی ئەنجوومەنی وەزیران،

بەغدا، ١٧ی تەمووزی ١٩٣٠

بەڕێز مێجەر یۆنگ..

ئــەو بنەمایانــەی لەکۆبوونــەوەی ئەمــڕۆی ئەنجوومەنــی وەزیــران پێــی گەیشــتوون بــۆ بەڕێــزت دەنێــرم. بــە پشــت بەســتن بــە ڕێککەوتــن لەســەر ئــەم بنەمایانــە و بەپێــی ڕاپۆرتــی ڕاوێــژکاری وزارەتــی ناوخــۆ، داوا لــە بەڕێــزت دەکــەم ڕێکەوتێــک دەستنیشــان بکەیــت تــا پێکــەوە و بــە هاوڕێتــی وەزیــری ناوخــۆ و وەزیــری داد، گەشــتێک بــۆ ناوچــە کوردییــەکان ئەنجــام بدەیــن.

خزمەتکارتان

واژوو: جەعفەر ئەلعەسکەری

His Excellency Major H. W. Young, C. M. C., D. S. OHis Britannic Majesty's Acting High Commissioner for Iraq Baghdad

ڕێکارەکانی کۆبوونەوەی ئەنجوومەنی وەزیران کە لە ڕۆژی پێنجشەممە ڕێکەوتی ١٧ی تەمووزی ١٩٣٠ گرێدرا. (ل٢٢٣-٢٢٤)

ئەنجوومەنی وەزیران لە ڕۆژی پێنجشەممە ڕێکەوتی ١٧ی تەمووزی ١٩٣٠ لە کاتژمێر ٩:٣٠ خولەکی سەر لە بەیانی کۆبوونەوەیەکی لە سکرتاریەتی ئەنجوومەنی وەزیران بە سەرۆکایەتی بەڕێز جەعفەر ئەلپاشا سەرۆک وەزیرانی عێراق بە وەکالەت، وەزیری کاروباری دەرەوە بە وەکالەت و وەزیری بەرگری بەوەکالەت ئەنجامدا.

ئەم بەڕێزانەی خوارەوە لە کۆبوونەوەکەدا بەشدار بوون:

بەڕێز جەمیل بەگ ئەلمەدفەعی، وەزیری ناوخۆ.

بەڕێز عەلی جەودەت بەگ، وەزیری دارایی.

بەڕێز جەمیل بەگ بابان، وەزیری داد.

بەڕێز جەمیل پاشا ئەلڕاوی، وەزیری کار و گەیاندن.

بەڕێز عەبدولحسنی غالب، وەزیری پەروەردە و وەزیری کشتوکاڵ و ئاودێری بە وەکالەت.

****

وەزیری ناوخۆ نامەی ژمارە ١٣١١ بە ڕێکەوتی ٧/٥ی نیسانی ١٩٣٠ خوێندەوە. هاوپێچ لەگەڵ ڕاپۆرتی ڕاوێژکاری ناوخۆ کە بە ڕەفتاری کوردەکان و ئەو ڕێکارانە پەیوەست بوو کە پێویستە بۆچارەسەری پرسی کورد بگیرێنەبەر، دوای خستنەڕووی بابەتەکە، ئەنجوومەنی وەزیران ئەم بڕیارانەی خوارەوەی دەرکرد:

ا پشتگیری کردن لەهەنگاوی وەزیری پەروەردە کە بەشێک لە بودجەی تەرخان کردووە بۆ دامەزراندنی پۆستێک لە ناوچەی لێکۆڵەری پەروەردەیی بۆ (یاخود لە ناو)، لیواکانی سلێمانی و هەولێر و ئەو قەزایانەی لیوای کەرکووک کە کورد زۆرینەی دانیشتووانەکەی پێکدێنن.

ب پەسەندکردنی پێشنیازی بەڕێز وەزیری ناوخۆ بۆ دامەزراندنی یاریدەدەری بەڕێوەبەری

ناوخـۆ کـە زانیـاری لەسـەر لیواکانی باکـووری هەبێـت، هەروەها لەگـەڵ دوو وەرگێڕ کە سـەر بە یاریدەدەرەکەی بن.

ج پەسەندکردنی ئەو ڕێکارانەی وزارەتی ناوخۆ گرتوویەتەبەر بۆ ڕاهێنانی لێکۆڵەری فەرمی پۆلیس و ئەفسەرەکانی پۆلیس کە زانیارییەکی باشیان لە زمانی کوردی هەبێت.

د زانینـی زمانـی کـورد ببێتـە بنەمـای دامەزرانـدن نـەک نەتـەوە، ئەویش بە پشـت بەسـتن بـە یاسـای زمان.

ه پەسـەندکردنی بنەمایـەک کە دادگاییکردنی کورد لەو ناوچـە کوردییانەی لیواکانی باکوور بـە زمانـی خۆجێـی خۆیان بێت، دەبـێ وزارەتی داد ڕێکاری پێویسـت بـۆ جێبەجێکردنی ئەم بنەمایـە بگرێتەبەر.

و پرسـی کردنـەوەی قوتابخانـەی ناوەنـدی و زیادکردنـی قۆناغەکانـی خوێنـدن لـە قوتابخانەکانـی ناوەنـدی لـە هەولێـر و سـلێمانی. هەروەهـا زیادکردنـی ژمـارەی قوتابخانەکانـی سـەرەتایی دەخرێتە بەردەم (یاخود ڕەچـاو دەکرێت لەلایەن؟) بەرنامەی گشـتی خوێنـدن کـە دابەشـکردنی دادپەروەرانـی قوتابخانـەکان لـە سەرتاسـەری عێراقدا لەخۆدەگرێـت (یاخـود بـۆی دابیـن دەکرێـت؟)

ی هـەر وەک پێشـتر لەلایـەن دەسـەڵاتدارانی حکومەتـی عێـراق ڕاگەیێنـدراوە، بوونـی دوو ئەسـتێرە لـە نـاو ئـاڵای عێراقـدا ئاماژەیـە بـۆ دوو نەتـەوەی عـەرەب و کـورد، واتـە دوو نەتـەوە سـەرەکییەکەی عێـراق.

کۆبوونەوەکە لە کاتژمێر ١٢ کۆتایی پێهات.

واژوو: کەریم بافی (Karim Baffi)

بۆ سکرتاریەتی ئەنجوومەنی وەزیران

دووبـارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بـاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل٢٢٥-٢٢٦)

بە ڕێکەوتی ١٨ی تەمووزی ١٩٣٠

(لـە کاتژمێـر ١٠:٥٨خولەکـی شـەو لـە ڕێکەوتـی ١٨ی تەمـووزی ١٩٣٠ گەیشـتووەتە نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

****

بەپەلە

ژمارە ٣٣٩

نـووسراوە نهێنییەکـەم بـە ڕێکەوتـی ٢٣ی نیســان. دوێنــێ کابینــەی حکومــەت لــە کۆبوونەویەکــی تایبەتــدا ڕاســپاردەکانی ڕاوێــژکاری وەزارەتــی ناوخــۆی لەســەر پرســی کـورد تاوتوێکـرد و کۆمەڵێـک بڕیـاری دەرکـرد، ئەگەرچـی ئـەم بڕیارانـە بەرەوپێشـچوونێکی باشـن، بـەڵام لـە ڕوانگـەی کۆرنوالیـس و لیۆنێـل سـمیس (Lionel Smith) وەک پێوسـت نیـن. بارودۆخـی کـورد بارودۆخێکـی هەسـتیارە و ئێسـتاش پەیماننامـە بـڵاو کراوەتـەوە و ڕوونـە کـە هیـچ مەرجێـک لـەم پەیماننامەیـەدا پەیوەسـت بـە داهاتـووی کـورد بوونـی نییـە، بـە دڵنیاییـەوە کـورد چاوەڕوانـی دڵنیایـی پێشـوەختە لـە حکومەتـی عێـراق دەکـەن.

ئــەو خاڵــە ســەرەکییانەی لــە بڕیارەکانــی حکومەتــدا وەک پێویســت لەبەرچــاو نەگیــراون بریتیــن لــە:

یەکــەم: لێکۆڵــەر لەبـری ئەفســەری ناوچەیـی پەروەردەیـی بەرپرسـیار دەبێـت لـە بەڕێوەبردنــی ناوچــەی پەروەردەیــی نوێــی کــوردی.

دووەم: ڕەتکردنــەوەی کردنــەوەی دوو قوتابخانــەی ناوەندیــی بەتــەواوی لــە هەولێــر و سـلێمانی.

سـەرۆک وەزیـران بـە وەکالـەت لـە نووسـینەوەی نامەکـەدا داوای لـە مـن کـرد بـە هاوڕێیەتـی وەزیـری ناوخـۆ و وەزیـری داد، لـە کاتـی ڕاگەیاندنـی سیاسـەتی حکومەتـی

عێراق گەشتێک بۆ ناوچە کوردییەکان بکەین. هۆکاری پشت ئامادە بوونی من لەو گەشتەدا بریتییە لەوەی کە حکومەتی عێراق و حکومەتی بەریتانیا سیاسەتێکی هاوبەش پەیرەو دەکەن. بە بۆچوونی من ئەم ڕێکارە تەنیا ڕێگەیەکە بۆ نەهێشتنی ئەو گومانانەی کە لە ئارادایە، بەڵام بە بڕوای من پێویستە حکومەتی خاوەنشکۆ ڕایبگەیەنێت کە ئەم سیاسەتە، سیاسەتێکی باشە و بە بڕوای من ئەم گەشتە ئامانجەکەی ناپێکێت، مەگەر حکومەتی عێراق ئەفسەری ناوچەی پەروەردەیی دابمەزرێنێ و بەلانیکەمەوە دوو قوتابخانەی تەواوی ناوەندی بکاتەوە.

جەعفەر پاشا بە منی گوت کە نوری تەلەگرامێکی بۆ ناردووە و لەبری [دامەزراندنی ئەفسەری پەروەردەیی] جەخت دەکاتەوە کە لیکۆلەر ئەم ئەرکە بگرێتە ئەستۆ، بۆیە باشترە پێش وەڵامدانەوە لەگەڵ سێر فرانسی هامفریس و [نوری] لەسەر ئەم بابەتە گفتوگۆ بکەیت. بەدیلی ڕادەست کردنی ئەرکی ئەفسەری ناوچەی پەروەردەیی بۆ لێکۆڵەر بە مەبەستی ڕاگرتنی یەکسانی لە مامەڵەکردن بە توندی لەلایەن لیۆنێل سمیس و کۆرنوالیس ڕەتکرایەوە و پێشنیازەکەی من بەوەی کە لە کاتێکدا دەکرێت سەرەتا لێکۆڵەر دابمەزرێت و بنەمای یەکسانی لە مامەڵەکردن پەسەند بکرێت پشتگوێ خرا و گفتوگۆکردن لەسەر ڕێکاری وردی جێبەجێکردنی ئەم بنەمایە، بۆ کاتی گەڕانەوەی نوری بەجێهێڵرا.

ئەمە بابەتێکی زۆر جیددییە، چونکە سلێمانی ڕەتی کردووتەوە کە لە هەڵبژاردنەکاندا بەشدار بێت. تەلەگرام بۆ جنێف نێردراوە و دوای چەند گرفتێک دوو ڕۆژ لەمەوبەر لێکۆڵەری ئیداری لە سلێمانی دەرکرا، کراون پرینس (Crown Prince) بە نهێنی گەشتێکی بۆ کوردستان ئەنجامداوە.

من خۆشحاڵ دەبم کە ڕێنماییم بکەن چ جۆرە هەڵوێستێک بەرانبەر ئەم دوو بڕیارە بگرمەبەر، هەروەها سەبارەت بە ڕەتکردنەوەی گەشتکردن بۆ کوردستان، تا ئەوکاتەی کە سیاسەتی ڕاگەیێندراو لەگەڵ سیاسەتی حکومەتی خاوەنشکۆ بگونجێت.

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل ٢٧٧)

لە ڕێکەوتی ٢١ی تەمووز

(لـە کاتژمێـر ٧:٤٥ خولەکـی ئێـوارە لـە ڕێکەوتـی ٢١ی تەمـووزی ١٩٣٠، گەیشـتووەتە نووسینگەی موســتەعمەرات).

ژمارە ٣٤٣

وەزیــری عێــراق لــە ئەنقــەرە ڕاپۆرتێکــی بــۆ حکومەتەکــەی نــاردووە ئامــاژەی بــەوە کــردووە وەزیــری کاروبــاری دەرەوەی تورکیــا بــە وەکالــەت، لــە دژی ئــەو سیاســەتە ئاشــتیخوازانەی حکومەتــی عێــراق بەرانبــەر کــوردەکان گرتووەتەبــەر زۆر بــە تونــدی نارەزایــی دەربڕیــوە. تەوفیــق ڕوشــدی گوتوویەتــی حکومەتــی عێــراق لــە ژێــر گوشــاری حکومەتــی بەریتانیــا ئــەم جــۆرە سیاســەتەی گرتووتەبــەر و بــە پێــی کۆمەڵێــک هــۆکار کــە ئــەوان نازانــن چییــە هەوڵــی ئــاژاوە نانــەوە لــە نێــوان کوردەکانــی تورکیــا دەدات.

تەوفیـق ڕوشـدی گوتویەتـی هـەر جـۆرە کردەوەیـەک لەلایـەن حکومەتـی عێراقـەوە ببێتــە هــۆی وروژاندنــی خواســتە ناسیۆنالیســتییەکانی کــورد، لەلایــەن حکومەتــی تورکیــاوە وەک کردەیەکــی دوژمنکارانــە هەژمــار دەکرێــت.

باشـترە ئـەو گەشـتە ڕەتبکرێتـەوە، هەروەهـا پێشـنیاز دەکـەم بەڕێزتـان ڕاییگەیێنـن کــە حکومەتــی خاوەنشــکۆی بەریتانیــا هــەر جــۆرە بیرۆکەیەکــی وروژاندنــی ناســیۆنالیزمی کــوردی کــە ببێتــە هــۆی بێزارکردنــی حکومەتــی عێــراق یــان تورکیــا و ئێــران وەک دوو دەوڵەتــی دراوســێی عێــراق، هیــچ بنەمایەکــی نییــە.

نێــردراوە بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات، تەلەگرامــی ژمــارە ٣٤٣، دووبــارە کراوەتــە بــۆ تەلەگرامــی ئێســتانبۆڵ بــە ژمــارە ٢٩.

چارەسەری پێشنیازکراو بۆ پرسی پەروەردەی کوردی (ل ٢٨٨)

کاتێـک حکومەتـی عێـراق سیاسـەتەکەی بەرانبـەر کـورد ڕادەگەیێنێـت، پێویسـتە بـە ڕاشـکاوی ئـەم بنەمایانـە پەسـەند بـکات:

ا دامەزراندنـی ناوچەیەکـی پەروەردەیـی کوردیـی تایبـەت، لـە ژێـر بەرپرسـیارێتی ئەفسـەرێکی پەروەردەیـی کـە کـورد بێـت.
ب دامەزراندنی قوتابخانەی ناوەندی لە هەولێر و سلێمانی.

حکومـەت دەبـێ رایبگەیێنێـت لـە ئێسـتادا قەیرانـی قووڵـی دارایـی ڕێگـرە لەبـەردەم حکومـەت تـا بەپەلـە ئـەم بڕیارانـە بخاتـە واری جێبەجێکردنـەوە، بـەڵام هـەر کاتێـک بـاری دارایـی ڕێگەیـدا، بـە زووتریـن کات ئـەم بنەمایانـە جێبەجـێ دەکات.

هەروەهـا ڕایبگەیێنێـت حکومـەت هەوڵەکانـی وەگەڕخسـتووە تا ناوچـەی پەروەردەیی کـوردی دابمەزرێنێـت و بـە شـێوەیەکی کاتـی لەلایـەن لێکۆڵـەری پەروەردەیـی کـە کـوردە بەڕێـوە دەبردرێـت. دواتـر هـەر کاتێـک بـاری دارایـی ڕێگـەی دا جێگـەی ئـەم لێکۆڵـەرە بـە ئەفسـەری ناوچـە پەروەردەیـی دەردرێـت تـا بـەم شـێوەیە حکومەتـی عێـراق بتوانێـت تـەواوی بەرنامەکـەی سـەبارەت بـە پـەروەردە بـە زمانـی کـوردی جێبەجـێ بـکات، ئەمـەش ئـەو بنەمایەیـە کـە حکومـەت ڕەزامەنـدی لەسـەر دەربڕیـوە.

Hall

١٩٣٠/٧/٢١

تەلەگرامێک لەلایەن سەرۆک خێڵەکانی کورد بۆ وەزیری موستەعمەرات (ل ٢٢٩)

(کاتژمێـر ٤:١١ خولەکـی ئێـوارە لـە ڕێکەوتـی ٢٢ی تەمـووزی ١٩٣٠ گەیشـتووەتە دەسـت نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

لـە پەیماننامـە نوێیەکـەی نێـوان حکومەتـی بەریتانیـا و عێـراق، هیـچ ئاماژەیـەک بـە مافـی کـورد نەکـراوە. بـە پێـی ئـەم پەیماننامەیـە کۆتایـی بـە ئینتیـداب دێـت. لێتـان دەپاڕێینــەوە پارێزگاریــمان لێبکــەن. کــورد داوای ئۆتۆنۆمــی خۆجێیــی دەکــەن. تکایــە دڵنیایـی بـە ئێمـەی سـەرۆکەکانی خێڵـی جـاف بـدە.

حوسـێن بـەگ، حەسـەن بـەگ، عەبـدوڵا بـەگ، ئەحمـەد بـەگ، داوود بـەگ، عەلـی بــەگ، شــێخ ڕەشــید، عەبــدوڵا نەوڕۆڵــی. ســەرۆک خێڵەکانــی هەورامــان، مســتەفا جەعفـەر، سـوڵتان ئەفراسـیاب، ڕۆسـتەم سـوڵتان. سـەرۆک خێڵەکانـی پشـدەر، حەسـەن ئاغـا، حەمـە ئاغـا، ئەمیـن بـەگ، حەسـەن بـەگ، ئەحمـەد هـەوار ئاغـا، ڕەشـید ئاغـا، مسـتەفا بـەگ، سـەعید ئاغـا، حەمـزە ئاغـا، مەحمـود حاجـی، عەبـاس ئاغـا، محەمـەد ئاغــا. ســەرۆک خێڵەکانــی هەمەوەنــد، فەتــاح ئاغــا، ســلێمان ئاغــا، ئەمیــن محەمــەد ئەمیــن ئاغــا.

مستر هاڵ ٧/٢٢ (ل٢٣٠-٢٣١)

سێر ج. گریندڵ (G. Grindle) لە ٢٢ی هەمان مانگ.

٧٨٣١٥/٣٠. عێراق.

دووبارە داڕشتنەوەی تەلەگرامی وەزیری موستەعمەرات بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق.

(لە کاتژمێر ٩:١٥ خولەکی ئێوارە لە ڕێکەوتی ٢٢ی تەمووزی ١٩٣٠ نێردراوە).

ژمارە ٢٧٤

گرنگ

تەلەگرامەکەت بە ژمارە ٣٣٩ تایبەت بە گلەیی و گازندەی کورد. لە زووترین دەرفەتدا سێر فرانسیس هامفریس لەسەر ئەم بابەتە لەگەڵ مەلیک فەیسەڵ و نوری پاشا گفتوگۆ دەکات و ئەوپەڕی توانای خۆی وەگەڕ دەخات تا قەناعەت بە مەلیک فەیسەڵ و نوری پاشا بهێنێت دەسەڵاتدارانی بەغدا ڕازی بکات ئەو دوو خاڵەی بەڕێزت لە تەلەگرامەکەتدا ئاماژەت پێکردوون بە تەواوەتی پەسەند بکەن.

٢. لە گفتوگۆی سەرەتایی لەگەڵ نوری لە ڕێکەوتی ١٥ی تەمووز، دەرکەوت ئامانجی سەرەکی حکومەتی عێراق لە ڕەتکردنەوەی ئەم دوو خاڵە بریتی بووە لە:

ا لە حاڵی حازردا ژمارەی ئەو قوتابخانانەی لە ناوچە نوێکانی پەروەردەی کوردی بوونیان هەیە وەک پێویست نییە بۆئەوەی ببێتە هۆکاری دامەزراندنی ئەفسەری ناوچەی پەروەردەیی.

ب ئەگەر ئێستا ئەو پەیمانە لەجێیانەی بە کورد دراون لەلایەن حکومەتی عێراقەوە جێبەجێ بکرێن، دەبێتە هۆی بە هەڵە لێکدانەوەی حکومەتی تورکیا ئەویش بە هۆی ئەو بارودۆخەی لە حاڵی حارزدا لە کوردستانی تورکیاوە لە ئارادایە.

٣. نوری پاشا ئاگادارکرایەوە ئەگەر بە ئازادانە و بە خێرایی لەلایەن حکومەتی عێراقەوە نیگەرانی کوردەکانی عێراق دانەمرکێتەوە، دواجار ئەم نیگەرانییە لە

ڕێگـەی بەرهەڵسـتیکردن و بەرزکردنـەوەی داواکاری بـۆ بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان دەخەنـەڕوو، لەوانەیـە ئەمـەش ببێتـە هـۆی لەباربردنـی شانسـی حکومەتـی عێـراق بـۆ بـوون بـە ئەنـدام لـە کۆمەڵـەی گـەلان لـە سـاڵی ١٩٣٢دا.

دووبـار سـێر فرانسـیس هامفریـس هەوڵـدەدات ئـەم بۆچوونە بەسـەر مەلیک فەیسـەڵ و نـوری پاشـادا بسـەپێنێت، بـەڵام لەوانەیـە نەتوانێـت ناچاریـان بـکات کـە ڕاسـپاردەکانی کۆرنوالێـس پەسـەند بکـەن. بەهەرحـاڵ لەوانەیـە ئـەوان بەپێـی ئـەم هێڵانـەی خـوارەوە چارەسـەرەکە پەسـەند بکـەن. واتـە کاتێـک حکومەتـی عێـراق سیاسـەتەکەی بەرانبـەر کوردەکانـدا ڕاگەیانـد، دەبـێ بـە ڕاشـکاوی ئـەم بنەمایانـە پەسـەند بـکات کـە:

ا دامەزراندنــی ناوچەیەکــی پەروەردەیــی کــوردی تایبــەت، لــە ژێــر بەرپرســیارێتی ئەفســەری ناوچــەی پەروەردەیــی کــە کــورد بێــت.
ب دامەزراندنی قوتابخانەی ناوەندیی لە هەولێر و سلێمانی کە هەموو پۆلێکی تێدابێ.

حکومـەت دەبـێ ڕابگەیێنێـت، لـە ئێسـتادا بـە هـۆی قەیرانـی قووڵـی دارایـی حکومەت ناتوانێــت بەپەلــە ئــەم بڕیارانــە بخاتــە بــواری جێبەجێکردنــەوە، بــەڵام هــەر کاتێــک بـاری دارایـی ڕێگەیـدا، بـە زووتریـن کات ئـەم بنەمایانـە جێبەجـێ دەکات. هەروەهـا ڕابگەیێنێـت حکومـەت هەوڵەکانـی وەگەڕخسـتووە، تـا ناوچـەی پەروەردەیـی کـوردی دابمەزرێنێـت کـە بـە شـێوەیەکی کاتـی لەلایـەن لێکۆڵـەری پەروەردەیـی کـە کـوردە بەڕێوە دەبردرێـت. دواتـر هـەر کاتێـک بـاری دارایـی ڕێگـەی دا جێگـەی ئـەم لێکۆڵـەرە بـە ئەفسـەر ناوچـەی پەروەردەیـی دەردرێـت، بـەم شـێوەیەش حکومەتـی عێـراق دەتوانێـت تـەواوی بەرنامەکـەی سـەبارەت بـە پـەروەردە بـە زمانـی کـوردی جێبەجـێ بـکات.

٤. تکایـە دوای گفتوگۆکـردن لەگـەڵ کۆرنوالیـس و سـمیس زۆر بەپەلـە ئـاگادارم بکـەوە کـە ئایـا بـە بـڕوای ئێـوە ڕاگەیاندنـی ئـەم خاڵانـە دەبێتـە هـۆی چارەسـەرکردنی بارودۆخەکە.

٥. لەلایــەن کەســایەتییە ناودارەکانــی ســلێمانی و ســەرۆک خێڵەکانــی خێڵــی جــاف، هەورامـان، پشـدەر و هەمەوەنـد، چەنـد تەلەگرامێکـی بەرهەڵسـتیکردنی پەیماننامـە نوێیەکـە بەدەسـتمان گەیشـتووە.

دووبــارە داڕشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات. (ل٢٣٢-٢٣٣)

ڕێکەوتی ٢٣ی تەمووز

(لـە کاتژمێـر ١٠:٤٥ خولەکـی ئێـوارە بـە ڕێکەوتـی ٢٣ تەمـووزی ١٩٣٠ گەیشـتووەتە نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

بەپەلە

ژمارە ٣٤٦.

تەلەگرامەکــەت بــە ژمــارە ٢٧٤ لــە ڕێکەوتــی ٢٢ی تەمــووزی. دوای گفتوگۆکــردن لەگــەڵ کۆرنوالیــس و ســمیس لەگەڵیــان هــاوڕا بــووم کــە پرســی ئەفســەری ناوچــەی پەروەردەیــی، دەبێتــە هــۆی کەمکردنــەوە لــە ئاســتی پێشــنیازی چارەســەری. کــۆی جیــاوازی دارایــی لــە نێــوان دامەزراندنــی ئەفســەری ناوچــەی پەروەردەیــی و لێکۆڵــەری پەروەدەیــی لــە ١٢٠ ڕوپیــە لــە مانگێکــدا دەربــاز نــاکات و دەکرێــت بــە هەموارکردنەوەیــەک ئــەم ڕێژەیــەش بــۆ خــووار ٣٠ ڕوپیــە کــەم بکرێتــەوە.

مــن ئــاگادار کراومەتــەوە کــە نــوری، موتەســەڕیفێکی بــۆ ســلێمانی دەســت نیشــان کــردووە و هەوڵیــداوە لەبــری زمانــی کــوردی، زمانــی عەرەبــی بکاتــە زمانــی خوێنــدن لــە قۆناغەکانــی کۆتایــی قوتابخانــە ســەرەتاییەکاندا، ئەمــەش چــوار قوتابخانــە لەخــۆ دەگرێــت. ئــەم پێشــنیازە بــە تەواوەتــی ڕەتکراوەتــە. خــۆی لەخــۆدا ئــەم پێشــنیازە نادادپەروەرانــە نییــە، بــەڵام بــە پشــت بەســتن بــەو ڕاســتییەی کــە لــەم بارودۆخــەدا ئــەم جــۆرە پێشــنیازە خراوەتــەڕوو، ئــەوە نیشــان دەدات کــە نــوری پاشــا لــە بارودۆخــی ناوچــە کوردییــەکان تێنەگەیشــتووە.

پاســاوەکەی ئــەو بریتــی بــوو لــەوەی بــە هــۆی ئــەو ژمــارە قوتابخانەیــەی لــە ناوچــە کوردییەکانــدا هەیــە پێویســت نــاکات ئەفســەری پەروەردەیــی دابمەزرێــت. ئەمــەش پاســاوێکی دروســت نییــە، بەڵکــو لــە ڕاســتیدا هۆکارەکــە کەمــی داراییــە. ڕاســتە لــەم ناوچەیــەدا تەنیــا ٣٠ قوتابخانــە هــەن بــە بــەراورد لەگــەڵ ٧٥ قوتابخانــە

لـە مووسـڵ، ١١٦ قوتابخانـە لـە بەغـدا و ٧٣ قوتابخانـە لـە بەسـڕا، بـەڵام دووره دەسـتی ئـەم ناوچەیـە و دەستنەگەیشـتن بـە ئامرازەکانـی گواسـتنەوە و گەیانـدن، دەبێتـە هـۆی ئـەوەی کۆنترۆڵکردنـی ئـەو ناوچەیـە لـە نووسـینگەی سـەرەکییەوە زۆر سـەختتر بێـت.

هەروەهـا سـمیس بـە بەردەوامـی بـاس لـەوە دەکات کـە بـۆ ئەنجامدانـی بـەراوردکاری پێویسـتە قوتابخانەکانـی ناوچـە کوردییـەکان دوو بەرامبـەر بکرێـن. تکایـە بڕوانـە تەلەگرامەکـەم بـە ژمـارە ٣٤٣، کـە تێـدا ئامـاژە بـە ئەگـەری بەرپەرچدانـەوەی حکومەتـی تورکیـا دەکات.

ڕێکارەکانـی هەڵبـژاردن بـۆ ماوەیەکـی کاتـی لـە سـلێمانی ڕاگیـراوە. هەروەهـا لـە زووتریـن کاتـدا مـن و جەعفـەر بتوانیـن سـەردانی [ناوچـە کوردییـەکان بکەیـن] باشـترە، بـەڵام ئـەو شـتەی سـێ مانـگ لەمەوبـەر کوردەکانـی ڕازی دەکـرد، ئەسـتەمە بتوانـێ ئـەم جـارە ڕازییـان بکاتـەوە.

هەروەهـا زۆر بـە تونـدی پێداگـری لەسـەر ئـەوە دەکـەم پێویسـتە گوشـار بخرێتەسـەر مەلیـک فەیسـەڵ و نـوری پاشـا تـا بـە تەواوەتـی ئـەو پێشـنیازانەی لەلایـەن کۆرنوالیسـەوە خراونەتـەڕوو پەسـەند بکـەن و بـە زووتریـن کات جێبەجێیـان بکـەن.

کۆپی (ل٢٣٤-٢٣٥)

سلێمانی، باشووری کوردستان

لە ڕێگەی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا

بۆ:

سکرتێری کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ، سویسرا.

سێر لەگەڵ ڕێزدا...

بۆ ئەوەی برایەتی نێوان کورد و عەرەب بە باشی و بەردەوامی بمێنێتەوە، کوردەکان بە بەردەوامی و لەو کاتەوە کە ڕازیبوونە لەگەڵ عێراقدا بژین، داوایان کردووە مافە نەتەوەییەکانیان بە تەواوەتی جێبەجێ بکرێت، مافگەلێک کە لەلایەن کۆمەڵەی گەلانەوە پەسەند کراوە، بەڵام بە هیچ شێوەیەک ئەم مافانە بۆ کوردەکان دابین نەکراوە.

سەبارەت بە پەیماننامە نوێیەکەی [نێوان عێراق و بەریتانیا] ئێمە داوای ڕژێمێکی ئۆتۆنۆمیمان کردووە کە لە عەرەبەکان [جیا بین] بەداخەوە وەها دەردەکەوێت کە فەرمانبەرانی جێبەجێکار و ئیداریی ناوچە کوردییەکان، کە زۆرینەیان عەرەبن، گوشارییان خستووەتە سەر کورد و دەیانترسێنن تا واز لە مافە ڕەواکانیان بهێنن. بەڕەچاوکردنی ڕەفتاری کاربەدەستانی حکومەتی عێراق لە کاتێکدا کە هێشتا ئینتیداب لەسەر عێراق ماوەتەوە، ئێمە لەو بڕوایەداین کە ئیدارەی ئێستا زۆر لەوەی تورکەکان خراپتر دەبێت ئەگەر هاتوو ئینتیداب کۆتایی پێهات. ڕەفتاری کاربەدەستانی عەرەب بە هیچ شێوەیەک باشتر نییە لە کردەوەی تورکەکان لە ئێستا و لە ڕابردوودا کە دژی کورد ئەنجامیان داوە، هەر ئەمەش بووە هۆی سەرهەڵدانی دوژمنکاریی و جیابوونەوەی یەکجارێکی کورد.

لە ڕوانگەی ئەو ڕاستییانەی لەسەرەوە ئاماژەی پێدرا، بڕیاری دوایی و بڕاوەی کورد بریتییە لە داواکردن بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لە ژێر چاودێری کۆمەڵەی گەلان.

داوات لێ دەکەین لە بیرۆکە ڕەواکەمان تێبگەیت و پشتگیریی لێبکەیت.

واژووکاران: عەزمـی بـەگ بابـان، حەمـە ئاغـا ئاوڕەحـمان ئاغـا، شـێخ قـادر حەفیـد، عـزەت بەگـی وەسـمان پاشـا، حەمـە سـاڵح بـەگ، فایـق بەگـی بابـان، عەبدولرەحـمان ئاغـای ئەحمـەد پاشـا، مەجیـد ئەفەنـدی حاجـی ڕەسـول ئاغـا، ڕەمـزی ئێـف. میـرزا تەوفیـق قـەزاز.

ڕەشنووس (ل٢٣٧-٢٣٦)

بۆ:

عەزمی بەگی بابان و واژووکارانیتر، سلێمانی.

بەڕێز،

مـن ڕاسـپێردراوم ئاگادارتـان بکەمـەوە، ئـەو داواکارییـەی لەلایـەن بەڕێـزت ئاڕاسـتەی سـکرتێری گشـتی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان کـراوە، خراوەتـە بـەردەم حکومەتـی عێـراق. هەروەهـا ئـەم داواکارییـە لەگـەڵ نامەکەتـان لـە ڕێکەوتـی ٣ی ئـاب بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت نێـردراوە، تـا بەپەلـە تێبینییەکانـی خـۆی لـە کاتـی گەڕانـەوەی لـە بەغـدا بخاتـەڕوو، هەروەهـا داواکارییەکـە لـە ڕێگـەی پۆسـتەوە بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات نێـردراوە، پۆسـتەکە لـە ٢١ی ئـاب لـە بەغـدا دەرچـووە.

بـە پێـی داواکارییەکەتـان، کۆمسـیاری بـاڵا بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات ڕوونـی کردووتـەوە، بەڕێـزت و ئـەو هاوڕێیانـەت کـە واژوویـان لەسـەر داواکارییەکـە کـردووە، ڕازی نیـن لـەو سیاسـەتەی لەلایـەن بەڕێـز سـەرۆک وەزیـران و کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە ڕێکەوتـی ١١ی ئـاب لـە سـلێمانی ڕاگەیێنـدراوە. هەروەهـا لـەو بڕوایـەدان ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان بڕیـاری بـە کۆتایـی هاتنـی ئینتیـداب لـە عێـراق داوە، جـۆرە ڕژێمێکـی تایبـەت بـۆ کوردەکانـی عێـراق دادەمەزرێـت.

مـن ئـەم دەرفەتـە دەقۆزمـەوە بۆئـەوەی پشتڕاسـتی ئـەو قسـەیە بکەمـەوە کـە بەڕێزیـان لـە سـلێمانی بـە ئێـوەی گووتـووە، ئەویـش ئەوەبـوو کـە تـا ئـەو شـوێنەی ئـەو ئـاگادار بێـت بڕیارێکـی لـەم چەشـنە نـەدراوە. بەڕێزیـان منـی ڕاسـپاردووە ئەوەتـان بـۆ ڕوون بکەمـەوە کـە تەنیـا بـە لەبەرچاوگرتنـی بارودۆخـی زۆر تایبـەت و ئـەوەی تێبینـی کـراوە و ئێـوە بـرەوی پێـدەدەن، حکومەتـی عێـراق ئـەوەی بەتـەواوی قبوڵکـردووە و بەتـەواوی هەماهەنگـە لـەو چالاکییانـەی حکوومەتـی خاوەنشـکۆ بـە نەگونجاویـان دەزانـێ کـە پەیوەنـدی بـە ئێـوە و هاوڕێکانتانـەوە هەیـە. بەڕێزیـان [کۆمسـیاری بـاڵا] دڵنیایـە کـە ئێـوە چاوەڕوانـی وەڵامـی

داواکارییەکەتـان دەکـەن و هەروەهـا ئێـوە هـەر بڕیارێـک لەسـەر ئـەم داواکارییـە لەلایـەن ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گەلانـەوە دەرکـرا، پەسـەند بکـەن.

بەڕێز،

من شەرەفمەندمخزمەتکاری ملکەچی بەڕێزت بم.

سێر ج. گریندل (Sir G. Grindle) (ل ٢٣٨-٢٤٠)

تکایە بڕوانە ژمارەکانی ٢٩، ٣٣ و ٣٧ لە دۆسیەکە. سێر ف. هامفریس بە تێروتەسەلی لەگەڵ مەلیک فەیسەڵ و نوری پاشا گفتوگۆیان لەسەر ئەم پرسە کردووە، بەڵام ئەو نەیتوانیووە مەلیک فەیسەڵ و نوری پاشا ڕازی بکات دوو ئیمتیازەکەی تایبەت بە هەستی کوردەکان پەسەند بکات کە مێجەر یۆنگ، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت، لەو بڕوایەدایە ئەم دوو خاڵە گرنگن بۆ ئەوەی کورد سیاسەتی حکومەتی عێراق لەبەرانبەر خۆیاندا پەسەند بکەن. ئەم دوو ئیمتیازە بریتین لە:

١. دامەزراندنی ناوچەی پەروەردەیی نوێی کوردی پێشنیازکراو، کە لەلایەن ئەفسەرێکی ناوچەی پەروەردەیی کە کورد بێت بەڕێوە ببردرێت، نەک وەک ئەوەی کە حکومەتی عێراق پێشنیازی کردووە لەلایەن لێکۆڵەرێکی پەروەردەیی کە کورد بێت، بەڕێوە ببردرێت. (پێگەی لێکۆڵەر نزمترە و دەسەڵاتەکانی سنووردارترە).
٢. لە چوارچێوەی ئەم ناوچە پەروەردەییەدا دوو قوتابخانەی ناوەندی [بە گشت پۆلەکانییەوە] دابمەزرێت.

مەلیک فەیسەڵ و سەرۆک وەزیرەکەی ڕازی نەبوون کە:

ا ئەم پێشنیازە پێویست بێت یاخود، خۆی لەخۆیدا گونجاو بێت.
ب ئەگەر ئەم پێشنیازانە پەسەند بکرێن، ئایا هیچ کاریگەریی بەرچاوی دەبێت لەسەر کەمکردنەوەی ئەو تەنگژەیەی لە حاڵی حازردا لە ناوچەکانی کوردستان لە ئارادایە.

هەروەها هەردووکیان لەو بڕوایەدا بوون، ئەگەر لەم بارەوە لە لەندەنەوە دەست لە کاروباری کابینەی حکومەتی عێراق وەربدرێت، بە توندی ڕووبەڕووی بەرهەڵستی دەبێتەوە و مەترسی جیددی لەسەر دەست لەکارکێشانەوەی کابینە دێتەکایەوە. من لەو بڕوایەدام سێر هامفریس لەگەڵ بۆچوونەکانی ئەوان هاوسۆزە.

مــن ڕەشنووســی تەلەگرامێــک دەخەمــەڕوو، وەک بەڕێــزت دەیبینــی، زۆربــەی بەشــەکانی لەلایــەن خــودی ســێر هامفریــس نــووسراوە. ئــەو پەرەگرافــەی مــن زیــادم کــردووە، گفتوگــۆی لەســەر کــراوە و هامفریــس لەســەری هــاوڕا بــووە. مــن لــەو بڕوایــەدا نیــم بتوانیــن لــەم چەشــنە بارودۆخــەدا بڕیــاری بــڕاوە بــۆ کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت دەربکەیــن کــە ئایــا دەکــرێ یاخــود ناکــرێ لەگــەڵ ســەرۆک وەزیرانــی عێــراق- بــە وەکالــەت گەشــتێک بــۆ ناوچــە کوردییــەکان ئەنجــام بــدات یاخــود نــا.

بــە بۆچوونــی مــن ئــەم پرســەش لەبــەر ڕۆشــنایی بارودۆخــی خۆجێیــی [کوردســتان] دەبــێ مێجــەر یۆنــگ بڕیــاری لەســەر بــدات. ئەگــەر ســێر هامفریــس، لــەم گەشــتەدا لەگــەڵ جەعفــەر پاشــا بێــت، ئــەوە بــەو مانایــە دێــت کــە حکومەتــی خاوەنشــکۆی بەریتانیــا لەســەر پرســی کــورد هــاوڕای حکومەتــی عێراقــە.

ئاشــکرایە ئەمــەش کارێکــی گونجــاو نابێــت، ئەگــەر ســێر هامفریــس لــەو بڕوایــەدا بێــت ئــەم سیاســەتە (کــە دوورە لــەو بەڵێنــەی ئێمــە لــەم بــارەوە بــە کۆمەڵــەی گەلانمانــداوە) جێــی ڕەزامەندیــی نییــە.

لــە لایەکیــترەوە، ئەگــەر ســێر هامفریــس لەگــەڵ جەعفــەر پاشــا ئــەم گەشــتە ئەنجــام نــەدات، لەوانەیــە گەشــتەکەی جەعفــەر پاشــا ئامانجەکــەی نەپێکێــت و وەک بوونــی جیاوازیــی لــە بۆچوونــی حکومەتــی خاوەنشــکۆی بەریتانیــا و حکومەتــی عێــراق لێــک بدرێتــەوە. بــە بۆچوونــی مــن لــە گشــت بارودۆخێکــدا، پێویســتە پرســی لــەم جــۆرە بــۆ کەســی شــارەزای بابەتەکــە بەجــێ بهێڵیــن.

سێر ج. گریندل (Sir G. Grindle) (ل ٢٤١-٢٤٤)

ژمارەکانــی ٤٧، ٤٨ و ٤٩. تــا ئێســتا دەرفەتــم نەبــووە لەگــەڵ ســێر هامفریــس لەســەر ڕەشنووســی ئــەو لێدوانانــە گفتوگــۆ بکــەم کــە بڕیــارە لەلایــەن مێجــەر یۆنــگ و کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت پێشــکەش بکرێــن کــە پوختەکەیــان لــە ژمــارە ٤٨ و ٤٩دا هاتــووە. ئەمــڕۆ بەیانــی، ئەوکاتــەی ســێر هامفریــس تەلەفۆنــی بــۆ مــن کــرد، هێشــتا تەلەگرامەکانــم بــە دەســت نەگەیشــتبوون. بەهەرحــاڵ، مــن لەســەر تەلەفــۆن تەلەگرامەکــەی مێجــەر یۆنــگ بــە ژمــارە ٣٦٣ (لــە دۆســیەیەکەدا بــە ژمــارە ٤٧) بــۆ ســێر هامفریســم خوێنــدەوە. دواتــر گوتــی بــۆ ئــەو شــتانەی مێجــەر یۆنــگ پێشــنیازی کــردووە، گوشــار دەخاتــە ســەر مەلیــک فەیســەڵ تــا تەلەگرافێك بــۆ براکــەی مەلیــک عەلــی بنێرێــت (کــە لــە کاتــی غیابــی مەلیــک فەیســەڵ وەک نوێنــەری ئــەو کاروبــارەکان بەڕێــوە دەبــات). بــێ گومــان ئــەو، ئــەم کارە دەکات.

لــە هەمانکاتــدا، مــن کۆپیــەک لــە وەڵامــی تەلەگرامەکــەی مێجــەر یۆنــگ دەخەمــەڕوو کــە بــە ڕاوێــژ لەگــەڵ وەزارەتــی دەرەوە نــووسراوە. بــە بۆچوونــی مــن مێجەر یۆنگ شــایانی ستایشــکردنە کــە لــە کۆتایــی تەلەگرامەکــەدا جەختــم لــێ کردووەتــەوە. شــتێکی کــەم نییــە لەســەر ئــەم پرســە قورســە لەگــەڵ حکومەتــی عێــراق گەیشــتووینەتە کــۆ دەنگــی. پێویســتە ئێمــە ئــەم شــەو تەلەگرامێــک بنێریــن کــە مێجــەر یۆنــگ و ســەرۆک وەزیرانــی [عێــراق] بــە وەکالــەت لــە هەینــی داهاتــوودا گەشــتێک بــۆ ناوچــە کوردییــەکان ئەنجــام بدەن.

ئــەوە دەخەینــەڕوو کــە ڕەشنووســی تەلەگرامەکــە لەلایــەن ســێر ف، هامفریــس ڕەزامەنــدی لەســەردراوە، و بانگێشــت دەکرێــت ئەمــڕۆ ئێــوارە ســەردانی نووســینگە بــکات و دواتــر ئــەم ڕەشنووســەی پێــی نیشــان دەدەیــن.

مستر ویلیامز (Mr. Williams) (ل٢٤٥)

هەر وەک چۆن مێجەر یۆنگ لە تەلەگرامەکەیدا لە ڕێکەوتی ١٨ی ئاب ئاماژەی بە بارودۆخی کوردەکان کردبوو (ژمارە ٦٩ لە دۆسیەکە)، بەم پێیەش سێر فرانسیس هامفریس لەسەر بارودۆخی کورد، لەگەڵ مەلیک فەیسەڵ و نوری پاشا گفتوگۆی کرد. ئەنجامەکانی ئەم گفتوگۆیە لە ڕەشنووسی تەلەگرامەکەدا ڕوون کراوەتەوە. من لە زۆربەی گفتوگۆکەدا ئامادە بووم. وادیارە ئەستەمە نوری پاشا ڕازی بکرێت سەبارەت بەم خاڵانەی خوارەوە پێداچوونەوە بە بۆچوونەکەیدا بکات:

ا لێکۆڵینەوە لەبارەی کۆمەڵێک کوردی ئاژاوەگێڕ.
ب هەڵپەساردنی ڕەشنووسی یاسای زمان بۆ ماوەیەکی کاتی.

سەبارەت بە خاڵی (ب) نوری پاشا گوتی لەبارەی سیاسەتی [حکومەتی عیراق بەرانبەر] کورد ڕاوێژ بە مەلیک فەیسەڵ نەکراوە و ئەم سیاسەتە لەلایەن سەرۆک وەزیران بە وەکالەت لەو گەشتە هاوبەشەی کە لەگەڵ مێجەر یۆنگ بۆ ناوچە کوردییەکان ئەنجامدرا ڕاگەیێندراوە، هەروەها ئەو پێداگری کرد کە دەبێ مەلیک فەیسەڵ پێش ڕاگەیاندنی یاسای زمان، یاساکە ببینێت. بە هەر حاڵ، لە گشت حاڵەتێکدا، لەوانەیە هەڵوێستی مەلیک فەیسەڵ، هەڵوێستێکی نالۆژیکی نەبێت.

سەبارەت بە بەشی دووەمی تەلەگرامەکە، من دەتوانم بڵێم دوێنێ لۆرد مۆنتێگل (Lord Monteagle) تەلەفۆنی بۆ من کرد و گووتی وەزارەتی دەرەوە لەسەر ڕەشنووسی تەلەگرامەی ١٨ی ئابی، کە بۆ ئەوم ناردووە (ژمارە ٦٨ لە دۆسیەیەکەدا) هاوڕایە.

کۆپیەک لەو تەلەگرامەی کە ئێستا پەسەند کراوە بۆ ئەوم نارد و پێشنیازی ئەوە دەکەم، ئەگەر لۆرد مۆنتێگل لەبری وەزارەتی دەرەوە لەسەر مەرجەکانی تەلەگرامەکە ڕازی بێت، دەکرێ ڕێگەی پێبدرێت تەلەگرامەکە دەربکات.

١٩٣٠/٨/١٢

Cornwallis

مستر ویلیامز (٢٤٦-٢٥٠)

ژمارەکانـی ٧٥، ٧٦ و ٧٧. ئـەو پرسـە بەپەلەیـەی لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت خرایـە بـەردەم ئێمـە، بریتـی بـوو لـەوەی ئایـا ئـەو دەسـەڵاتەی هەیـە وەڵامـی واژووکارانی داواکاری کـورد بداتـەوە کـە خراوەتـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان، ئەویـش بـە پێـی ئـەو ڕەشنووسـەی لـە نووسراوەکەیـدا هاوپێـچ کـراوە (بڕوانـە هێـمای ‹A›) و لـە تەلەگرامەکـەی بـە ڕێکەوتـی ٢٢ی ئـاب هەمـوار کراوەتـەوە (ژمـارە ٧٧ لـە دۆسـیەیەکەدا).

بـە بـڕوای مـن دەقـی ڕەسـەنی وەڵامەکـە ناتوانـرێ هاوێـر بکـرێ، بـەڵام مـن لەبـارەی ئـەو پێشـنیازە زیـادەی کـە لـە ژمـارە ٧٧دا خراوەتـەڕوو، دڵنیـا نیـم. ئـەو زیادەیـە کراوەیـە بـۆ هـەر جـۆرە ڕەخنەیـەك هـەر وەک چـۆن پێشـنیازی حکومەتی عێـراق بـۆ بەدواداچوون بـۆ کۆمەڵێـک کەسـایەتی ئاژاوەگێـڕی کـورد [ڕەخنـەی لێگیـرا] (بڕوانـە ژمارەکانـی ٦٩ و ٧٢ لـە دۆسـیەیەکەدا). مەترسـی لەسـەر ئـەم پێشـنیازە لـە ئارادایـە.

لەوانەیـە وەڵامەکـە کـە هاوپێچکـراوە دواجـار بـڵاو بکرێتـەوە و بە بۆچوونی مـن ئەگەر ئـەم وەڵامـە بـە جنێڤ بـگات وێنایەکی خراپ دروسـت دەکات. لـە لایەکیـترەوە، چاوەڕوان ناکرێـت حکومەتـی عێـراق ڕێگـە بـدات ئـاژاوەی کـورد پـەرە بسـێنێت و بەهێز بێـت، بەبێ ئـەوەی هیـچ مەترسـییەک بـۆ سـەر ئاسایشـی ناوخۆ و نەزمی گشـتی دروسـت بکات.

بـە بۆچوونـی مـن ڕسـتە زیادەکـە کـە لـە ژمـارە ٧٧دا پێشـنیاز کـراوە، لەوانەیـە ڕەخنەی لێنەگیرێـت، ئەگـەر بـەم شـێوەیەی خـوارەوە دووبـارە دابڕێژرێتـەوە و لەگـەڵ دواییـن ڕسـتەی دەقـی ڕەسـەنی وەڵامەکـدا بگونجێـت:

«بەهەرحـاڵ ئەگـەر، چالاکـی خراپکارانـە بـەردەوام بێـت پێـش ئـەوەی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان وەڵام بداتـەوە، حکومەتـی عێـراق هیـچ بژاردەیەکیـتری نابێـت جگـە لـە گرتنەبـەری ڕێـکاری ڕێکخسـتنەوە لـە دژی ئەو کەسـانە کە هەڕەشـە لـە بەرژەوەندییەکانی پاراسـتنی ئاسایشـی ناوخـۆ و نەزمـی گشـتی دەکـەن».

ئەگـەر بەڕێـزت هـاوڕا بیـت، دەکـرێ پێـش ئـەوەی وەڵامـی مێجـەر یۆنـگ بدەینـەوە ئـەم پێشـنیازە بخەینـە بـەردەم وەزارەتـی دەرەوە بـۆ ڕەزامەنـدی نوانـدن.

نووسراوەکـەی مێجـەر یۆنـگ زانیـاری پێویسـت دەخاتـە بەردەسـتمان بـۆ ئـەوەی تێبێنیەکانــی خۆمــان لەســەر داواکاری کــورد بخەینــەڕوو.

ســەبارەت بــە تێبینییەکانــی حکومەتــی عێــراق لەســەر داواکارییەکــە، مێجــەر یۆنــگ نامەیەکـی سـەرۆک وەزیرانـی عێـراق بـە وەکالـەت بـۆ ئێمـە نـاردووە. بۆیـە دەکـرێ لەمـەودوا داواکارییەکـە و کۆپیـەک لـە نامەکـەی جەعفـەر پاشـا بـۆ جنێڤ بنێریـن، هاوپێچ لەگـەڵ نامەیـەک کـە بـە پێـی ڕسـتەی پێـش دواییـن پەرەگرافـی تەلەگرامەکـەی مێجـەر یۆنـگ بێـت کـە لـە ڕێکەوتـی ١٣ی ئـاب ناردوویەتـی (ژمـارە ٦٣ لـە دۆسـیەیەکەدا).

سـەرەڕای ئەوەی نامەکەی جەعفەر پاشـاش بەسـە، چونکە سیاسـەتی [حکومەتی عێراق بەرانبـەر] کـورد کـە لـە نامەکـەدا ئامـاژەی بۆکـراوە و لەوانەیە لەلایـەن کۆمەڵـەی گەلانەوە پەسـەند بکرێـت، بـەڵام هـەر جێگەی گومـان دەمێنێتەوە کـە ئایا حکومەتی عێـراق جددییە لـە جێبەجێکردنـی سیاسـەتەکە و لـە بەدیهێنانی ئـەو بەڵێنانەی بە کـوردی داوە.

یاداشـتی سـێر ک. کۆرنوالیـس، کـە کۆپیـەک لـە یاداشـتەکە هاوپێچـی نووسراوەکـەی مێجـەر یۆنـگ کـراوە، نیشـان دەدات کـە لـە کابینـەی حکومەتـی عێراقـدا جوڵانەوەیەکـی زۆر بەهێـز هەیـە بـۆ لـە ناوبردنـی ئەو سیاسـەتەی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کوردەکاندا ڕایگەیانـدووە. تەنانـەت لـە خـودی نامەکـەدا چەندیـن نموونـە هـەن کـە گومـان دەخاتـە سـەر نیـەت پاکـی حکومەتـی عێـراق لـە بـارەی [جێبەجێکردنـی ئـەم سیاسـەتە].

بـە بۆچوونـی مـن پێـش ئـەوەی ئێمـە لـە بەرامبـەر جنێـڤ هیـچ بەرپرسـیارێتییەک لــە ئەســتۆ بگریــن و بــە فەرمــی خۆمــان بــە حکوومەتــی عێراقــەوە گــرێ بدەیــن کــە پاڵپشـتی لـە نیەتەکەیـان دەکەیـن و بەرانبـەر کـورد پابەنـدی بەڵێنەکەیـان دەبـن و ئـەو بەرپرسـیارێتییەی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لەبـری حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کۆمەڵـەی گـەلان لـە ئەسـتۆی گرتـووە، باشـترە چاوەڕوانـی بەڵگەنامـەی کۆنکریتـی زۆرتـر بکەیـن کـە نیشـان بـدات حکومەتـی عێـراق بـە ڕاسـتی مەبەسـتیەتی پابەنـدی بەڵێنەکانـی و ئــەو سیاســەتەدەبێت کــە ڕایگەیانــدووە. بــۆ ئــەم مەبەســتەش باشــترە چاوەڕوانــی گەڕانــەوەی نــوری پاشـا بـۆ عێـراق و بڵاوکردنـەوەی ڕەشنووسـی یاسـای زمـان بیـن.

هــەر وەک بەڕێــزت لــە نووسراوەکــەی مێجــەر یۆنگــدا دەبینیــت، کەســایەتییەکانی دژە کــورد لــە کابینــەی عێراقــدا لەلایــەن یاســین پاشــاوە هــان دەدرێــن. مــاوەی چەنــد مانگێکــە نــوری پاشــا هــەوڵ دەدات لەگــەڵ یاســین ئاشــت بێتــەوە و هــەوڵ دەدات ئەگــەر هــاوکاری ڕاشــکاوانەی ئــەو دەســتەبەر نــەکات، بەلانیکەمــەوە یاســین ڕازی بــکات کــە واز لــە بەرهەڵســتکاری بهێنێــت.

دەکــرێ ڕەچــاوی ئــەوە بکەیــن کــە لــە پێنــاو دەســتەبەرکردنی ئــەم ئامانجــە، لەوانەیــە نوری پاشــا، بۆ بەدەســتهێنانی ڕەزامەندی یاســین لەســەر پرســی کورد [تەنازولی زۆر بکات]. ئەســتەمە بتوانیــن بڵێیــن کــە ئایــا ئــەم مەترســییە، مەترســییەکی نزیکە یــان دوورە، بــەڵام بە بــڕوای مــن، عاقڵانــە نییــە لەم بــارەوە بــە شــێوەیەکی فەرمی خۆمــان بخەینە پــاڵ حکومەتی عێــراق، تــا ئەوکاتــەی عێــراق بەڵگەی پێویســت لەســەر نیەت باشــی خۆی نیشــانمان نەدات.

بــۆ زانیــاری مــن کۆپیــەک لــە ڕەشنووســی تەلەگرامەکــە دەخەمــەڕوو و پێویســتە پێــش دەرکردنــی تەلەگرامەکــە ڕەزامەنــدی وەزارەتــی دەرەوە وەربگیرێــت.

Hall

١٩٣٠/٨/٢٧

(ل ٢٥١-٢٥٣)

٩١ و ٩٢: پێویست ناکات هیچ کارێکیتر ئەنجام بدەین.

٩٥: مـن لەسـەر ئـەم بابەتـە گفتوگـۆم لەگـەڵ مسـتەر لۆیـد (Mr. LIoyd) کـرد، بـە بـڕوای ئـەو، دوو ڕەوت لـە ئارادانـە:

١. ڕەوتێـک لـە ڕەشنووسـی تەلەگرامەکـەدا پێشـنیاز کـراوە، کـە مـن تەلەگرامەکـەم خسـتووتەڕوو.
٢. پاڵپشـتی کـردن لـە حکومەتـی عێـراق لـە دژی کـورد بەرانبـەر کۆمەڵـەی گـەلان، کـە حکومەتـی عێـراق ڕێـکاری پێویسـتی گرتووتەبـەر، ئەویـش بـە پێـی پەرەگرافـی ٢ لـە تەلەگرامـی S. of. S لـە ڕێکەوتـی ٢ی ئەیلـوول، (٨٥) بـەڵام سـەرهەڵدانی یاخیبوونـەکان پێویسـتی کـردووە ئـەم ئیمتیازانـە دوا بخرێـن.

مـن لەگـەڵ بەدیلـی ژمـارە (٢)دا نیـم. بـە بۆچوونـی مـن پێویسـتە لـە زووتریـن کاتـدا حکومەتـی عێـراق گرنگـی بـە پرسـی کـورد بـدات. لەوانەیـە نیەتـی ئـەوان بەرانبـەر کـورد نیەتێکـی پـاک نەبێـت. ئەمەش ئەرکی سـەرەکی ئێمەیە کـە ببینین دادپەروەریی سـەرەتایی بـۆ کـورد دابینکـراوە. جیـا لـە پرسـی دادپـەروەری، لـە درێـژ خایەنـدا بـۆ ئێمـە ئاسـانتر دەبێـت ئەگـەر هاتـوو گرفتـمان لەگـەڵ حکومەتـی عێـراق لەسـەر ئەم سیاسـەتە پەیـدا کرد و حکومەتـی عێـراق ویسـتی لەگـەڵ کـورد بـۆ ماوەیەکـی درێـژ گەمـە بـکات، ئـەم گرفتـە بەرانبـەر ئـەو گرفتانـەی لـە جنێڤ و شـوێنەکانیتر رووبـەڕووی دەبینەوە، گرفتـی ئەوتۆ نین.

٩٦: مـن لـە ڕەشنووسـی تەلەگرامەکـەدا باسـی ئـەم بابەتـەم کـردووە. ئـەم داواکارییـە جیـاواز نییـە لـە داوکارییەکانـی پێشـوو (نـووسراوی ٧٥). بێگومـان بینینەکانـی (سـەرنج) ئێمـە لەسـەر داواکارییەکانـی پێشـوو، دەکـرێ بـۆ ئـەم داواکارییـەش بـەکار بهێنرێـت. لـە هەمانکاتـدا باشـترە حکومەتـی عێـراق ئـاگادار بکەینـەوە ئـەم داواکارییـە بـە دەسـتمان گەیشـتووە، بـۆ ئـەوەی بزانیـن ئایـا ئەوانیـش هیـچ سـەرنجێکیتریان لەسـەر هەیـە یـان نـا.

بـە بۆچوونـی مـن باشـترە نـاوی واژووکارانـی داواکارییەکـە نیشـانی حکومەتـی عێـراق نەدرێـت، چونکـە گومانـی تێـدا نییـە حکومەتـی عێـراق ئازاریـان دەدات.

مستر فلوود (Mr. Flood) (ل٢٥٦-٢٥٧)

دوێنێ لەبارەی ئەم پرسە لەگەڵ سێر فرانسین هامفریس گفتوگۆمان کرد. ئەو گشت نامە ئاڵۆگۆڕکراوەکانی ئەم دواییەی ناو دۆسیەیەکەی خوێندووتەوە، دوای خوێندنەوەکە، هاوڕایی خۆی لەبارەی ڕەشنووسە بەدیلەکە دەربڕی، کە من لێرەدا دووبارە ڕەشنووسەکە دەخەمەڕوو.

من لەگەڵ مستر بۆییێر (Mr. Bowyer) هاوڕام، کە پێویست ناکات پێش ناردنی ڕەشنووسەکە بە تەلەگراف پرس بە وەزارەتی دەرەوە بکەین.

هاوپێچی نووسراوی ‹A› لەلایەن کۆمسیاری باڵا لە عێراق، لە ڕێکەوتی ٣٠ی تەمووزی ١٩٣٠ (ل٢٥٨)

زۆر نهێنی

خانەی مەندوبی سامی

ژمارە (P. O. 165)

بەغدا، ٢٨ی تەمووزی ١٩٣٠

بەڕێز سەرۆک وەزیران

من ئاگادارم لەم دواییانەدا، ڕەئوف بەگی چادرچی باسی لەوە کردووە کە تۆفیق ڕوشدی، بە شێوازێکی نامۆ، نیگەرانیی حکومەتی تورکیای بەرانبەر ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق لەبارەی کورد گرتووتەبەر دەربڕیووە. هەروەها باسیشی لەوە کردووە حکومەتی عێراق لە ژێر گوشاری حکومەتی بەریتانیا ئەم کارانە ئەنجام دەدات.

جێگەی داخە ئەگەر حکومەتی تورکیا لەو بڕوایەدا بێت کە سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرانبەر کورد، دژی بەرژەوەندی کوردە. من پوختەیەک، لەم تەلەگرامە بۆ سێر جۆرج کلێر (Sir George Clerck) ناردووە. سێر جۆرج لە وەڵامدا ئاماژەی بەوە کردووە کە یان ڕەئوف بەگ قسەکانی تەوفیق بەگی زۆر بە جیددی وەرگرتووە، یاخود تەوفیق بەگ لە دۆخێکی تووڕەییدا قسەی کردووە، بە بێ ئەوەی هیچ بەرپەرچی بدرێتەوە.

لە کاتی قسەکردن لەگەڵ خودی تۆفیق بەگ، بە شیوازێکی زۆر جیاوازتر قسەی دەکرد و باسی لەوە کرد کە چاو بە چاپەمەنییەکانی تورکیا دەخشێنێتەوە کە باس لەوە دەکەن هاندانی کوردەکانی تورکیا، لێرەوە [واتە لە عێراق] سەرچاوە دەگرێت.

خزمەتکارتان

واژوو: Hubert Young

His Excellency Ja'far Pasha al Askari, G. M. G

Acting President of the Council of Ministers, Baghdad

(٣٠/١٨٣١٥) (ل٢٥٩-٢٦٠)

دووبـاره داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی وەزیـری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق.

لە کاتژمێر ٨ی ئێوارە لە ڕێکەوتی ٢٨ی تەمووزی ١٩٣٠ نێردراوە.

Mr. Hall 26/7

Sir G. Grindle 28

Permmt. U. S. of. S

S.H.W. 28/7/30

Secretary of State 28/7

ژمارە ٢٨٠

بەپەلە

(ژمارە ٣٣). تەلەگرامەکەت بە ژمارە ٣٤٦.

لەبـارەی پرسـی کـورد هامفریـس گفتوگۆیەکـی تێروتەسـەلی لەگـەڵ مەلیـک فەیسـەڵ و نـوری پاشـای ئەنجامـداوە. ئـەوان ئـەم دوو بۆچوونـە زۆر تونـدەی خوارەوەیـان لەسـەر کـورد هەبـوو:

١. ئـەوان هاتوونەتـە لەنـدەن تـا لەبـارەی نـەوت، هێلـێ شـەمەندەفەر و پرسـەکانیتری دارایـی قسـە بکـەن و نایانەوێـت لەسـەر پەرەسـەندنە سیاسـییەکانی عێـراق قسـە بکـەن- بـە بـڕوای ئـەوان ئـەم دوو بابەتـە لێـک جیـاوازن.
٢. بـە بـڕوای ئـەوان ئەگـەر لـەم دواییانـەدا دۆخێکـی نەخـوازراو لـە کوردسـتان هاتووەتەکایـەوە، ئـەم دۆخـە بـە گۆڕینـی پێگـەی ئەفسـەری ناوچـەی پەروەردەیـی لـە لیکۆڵـەرەوە بـۆ بەڕێوەبـەر و کردنـەوەی دوو قوتابخانـەی ناوەنـدی کـە گشـت پۆلەکانـی لەخـۆ گرتبێـت چارەسـەر ناکرێـت.
٣. تـا ئەوکاتـەی ئـەوان دەرفەتـی لێکۆڵینـەوە لەسـەر بارودۆخەکەیـان دەبێـت، دژی

ئـەوەن هیـچ جـۆرە ئیمتیازێـک بـە کـوردەکان بـدەن، جیـا لـەو ئیمتیازاتانـە نەبێـت کـە کابینـەی حکومـەت، پێـش گەشـتی نـوری بـۆ ئەوروپـا، پەسـەندی کـردوون.

٤. ئـەوان نایانەوێـت لـەم قۆناغـەدا ئـەو ئیمتازاتانـە بـە کـورد بـدەن کـە ئێـوە پێشـنیازتان کردبـوو:

ا لە ترسی ئەوەی کابینە دەست لەکار بکێشێتەوە.

ب بـە بـڕوای ئـەوان قبوڵکردنـی ئـەم پێشـنیازە دەبێتـە هـۆی ئـەوەی کـە داوای ئیمتیـازی زیاتـر بکـەن.

ج داوا لـە بەرهەڵسـتی تونـدی تورکیـا و ئێـران کـراوە کـە بـە وریاییـەوە مامەڵـە لەگـەڵ پرسـی کـورد بکـەن. ئـەوان پشتڕاسـتیان کـردەوە کـە لایەنـی دارایـی، هۆکارێکـی گرنـگ نییـە، هەروەهـا ئاماژەیـان بـەوە کـرد بڕیاریانـداوە ئـەو بەڵێنـەی بـە کۆمەڵـەی گەلانیـان داوە بـە تەواوەتـی جێبەجـێ بکـەن، هەروەهـا بـۆ کـورد بیسـەلمێنن کـە هاوشـێوەی عێراقییەکانیـتر بـە یەکسـانی لەگـەڵ ئەوانـدا مامەڵـە دەکـەن. هامفریـس لـەو بڕوایەدایـە پێـش گەڕانـەوەی نـوری بـۆ بەغـدا و لێکۆڵینـەوە لەسـەر بابەتەکـە، ئەسـتەمە هەڵوێسـتی [مەلیـک فەیسـەڵ و نـوری] لەبـارەی ئـەم پرسـەوە بگۆڕدرێـت. نـوری گووتویەتـی لـە مانگـی ئابـی دەگەڕێتـەوە.

بـە پشـت بەسـتن بـەو ڕوونکردنـەوەی لـە سـەرەوە ئامـاژەت پێـداوە، بـە بۆچوونـی مـن ئاسـۆیەکی کـەم [لـە گۆڕینـی] هەڵوێسـتی مەلیـک فەیسـەڵ و نـوری پاشـادا دەبینرێـت کـە ئێـوە سـەبارەت بـەو دوو خاڵـەی سـەرەوە ڕەزامەنـدی تەواوتـان لـە حکومەتـی عێـراق وەرگرتـووە کـە لـە کاتـی گەڕانـەوەی نـوری بـۆ بەغـدا [حکومەتـی عێـراق پێداچوونـەوە بـە بابەتەکـە بـکات].

بـە بـڕوای ئێـوە گونجـاو نییـە لـەم بارودۆخـەدا لەگـەڵ سـەرۆک وەزیـران گەشـتێک بـۆ ناوچـە کوردییـەکان ئەنجـام بدەیـن، چونکـە ئەمـە بـە سیاسـەتی حکومەتـی خاوەنشـکۆ لێـک دەدرێتـەوە، لەگـەڵ سیاسـەتی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـورد، بـەڵام مـن ئـەم بابەتـە بـۆ خـودی بەڕێـزت بەجێدێڵـم. ئەگـەر بەڕێـزت بڕیـار بدەیـت

کـە لەگـەڵ جەعفـەر پاشـا ئـەم گەشـتە ئەنجـام بدەیـت مـن هـاوڕام، هـەروەک لـە تەلەگرامەکـەت بـە ژمـارە ٣٤٣ پێشـنیازکراوە، دەکرێـت بەڕێـزت ئـەم دەرفەتـە بقۆزیتـەوە و پێـی ڕابگەیێنیـت کـە هـەر جـۆرە بیرۆکەیـەک لەبـارەی ئـەوەی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا هانـی ناسـیۆنالیزمی کـوردی دەدات یاخـود [لـە داهاتـوودا] ئـەم کارە ئەنجـام دەدات، تـا گرفـت بـۆ حکومەتـی عێـراق یاخـود حکومەتەکانـی دراوسـێی عێـراق واتـە تورکیـا و ئێـران دروسـت بـکات، بیرۆکەکـی تـەواو بـێ بنەمایـە.

هاوپێچـی نـووسراوی ‹A›ی کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق، لـە ڕێکەوتـی ٣٠ی تەمـووزی ١٩٣٠ (ل٢٦١-٢٦٣)

ژمارە (P. O. 156)

سکرتاریەتی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق

بەغدا، ٢٨ی تەمووزی ١٩٣٠

بەڕێز عەبدوڵا ئەفەندی

بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت چـاوی کـەوت بـە بڕیارەکـەی ئەنجوومەنـی وەزیـران کـە لـە کۆبوونـەوەی ١٧ی تەمـووزی لەبـارەی ڕەفتـاری کـورد و ئـەو ڕێکارانـەی پێویسـتە بگیرێنەبـەر بـۆ مامەڵەکـردن لەگـەڵ کـورد، دەرکـراوە و ئـەم سـەرنجانەی خـوارەوە دەخاتـەڕوو:

ا بـە بۆچوونـی کۆمسـیاری بـاڵا دوو خاڵـی گرنـگ سـەبارەت بـە پێشـنیازی ناوچـەی پەروەردەیـی، بریتییـە لـەوەی کـە یەکـەم جـار دەبـێ خـودی ناوچەکـە دابمەزرێـت، دووەم، بنەمـای بـە یەکسـانی مامەڵەکـردن لەگـەڵ ناوچـە نوێیەکـە و ئـەو ناوچەیـەی لـە حاڵـی حـازردا هەیـە، کـە لەلایـەن نـوری پاشـا لـەو کۆنفرانەسـە پەسـەند کـراوە کـە پێـش بەجێهێشـتنی بەغـدا گرێـدرا، دەبـێ بـە ڕاشـکاویی پەسـەند بکرێـت.

ئەگەر حکومەتی عێراق ئامادە نییە ئەو ڕاسپاردانە پەسند بکات کە ڕاوێژکاری وزارەتی ناوخۆ پێشنیازی کردوون، دەبێ بەڕێوەبردنی ناوچەی پەروەردەیی نوێ بخرێتە دەست بەڕێوەبەر، دەبێ ئەوە ڕوون بکرێتەوە کە دامەزراندنی لێکۆڵەر بۆ ماوەیەکی کاتییە و هەر کاتێک سەرۆک وەزیران لە گەشتەکەی بۆ عێراق گەڕایەوە چاو بەم پرسەدا دەخشێنیتەوە.

ب بـە بـڕوای کۆمسـیاری بـاڵا باشـترە دامەزراندنـی یاریـدەدەری بەڕێوەبـەری گشـتی وەزارەتـی ناوخـۆ و دوو وەرگێڕەکـە، پێـش دەرچوونـی سـەرۆک وەزیـران و کۆمسـیاری بـاڵا لـە بەغـداوە بـۆ ناوچـە کوردییـەکان، ئەنجـام بدرێـت. کۆمسـیاری بـاڵا خۆشـحاڵ دەبێـت ئـەم پێشـنیازە پەسـەند بکرێـت.

ج کۆمسـیاری بـاڵا خۆشـحاڵ دەبێـت بزانێـت ئایـا سـەرۆک وەزیـران هیـچ پێشـنیازێکی خسـتوویەتەڕوو سـەبارەت [بـە زیادکردنـی] ژمـارەی لێکۆڵـەری پۆلیـس و ئەفسـەری پۆلیـس کـە زانیارییـان لەسـەر زمانـی کـوردی هەبێـت و بـۆ ئەنجامدانـی مەشـق و ڕاهێنانـی تایبـەت دەستنیشـانکراون، یاخـود سـەبارەت بـەو ژمـارە ئەفسـەر و لێکۆڵەری پۆلیـس کـە حکومەتـی عێـراق بڕیاریـداوە لـە داهاتـوودا دایانمەزرێنێـت.

د ئەگـەر بڕیـار بێـت شـتێک لـە بـارەی [ئەفسـەر و لێکۆڵـەری پۆلیـس] ڕابگەیێنرێـت، بـە بۆچوونـی کۆمسـیاری بـاڵا باشـترە ئـەم کارە شـێوازی پابەندبـوون لـە خـۆ بگرێـت، ئەگـەر هاتـوو هیـچ کەسـێک لـە نەتـەوەی کـورد نەدۆزرایـەوە بـۆ دامەزراندنـی لـە پۆسـتە حکومییەکانـدا، ئـەم پۆسـتە لـە لایـەن کەسـێکەوە پـڕ دەکرێتـەوە کـە زمانـی کـوردی بزانێـت، ئەمـەش بـە پێـی یاسـای زمـان کـە پێشـنیاز کـراوە.

هـ بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا دڵنیاییـە [حکومەتـی عێـراق] کات بـە فیڕۆ نـادات لـە دەرکردنی ڕێـکاری پێویسـت بـۆ جێبەجێکردنـی بەندەکانی ئـەم بڕیارە.

و کۆمسـیاری بـاڵا تێبینـی کـردووە پێشـنیازی ڕاوێـژکاری وەزارەتـی ناوخـۆ سـەبارەت بـە کردنـەوە دوو قوتابخانـەی ناوەنـدی لـە هەولێـر و سـلێمانی کـە گشـت پۆلەکانـی لەخـۆ گرتبێـت، پەسـەند نەکـراوە. بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا ئـاگادارە کردنـەوەی ئـەم دوو قوتابخانەیـە بودجەیەکـی سـاڵانەی پێویسـتە کـە بڕەکـەی زیاتـر نییـە لـە ١٢،٠٠٠ ڕوپیـە. کۆمسـیاری بـاڵا دڵنیایـە حکومەتـی عێـراق ئـەم تێچوونـە کەمـە دابیـن دەکات هـەر کاتێـک ژمـارەی قوتابیانـی ئـەم دوو ناوچەیـە پێویسـتی بـە کردنـەوەی ئـەم دوو قوتابخانەیـە کـرد.

ی هیچ تێبینیەک نییە.

خزمەتکارتان

Abdullah Effendi al Haji

Private Secretary to H. M. the Regment, Baghdad

کۆپیەک بۆ: سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران، بەغدا.

زۆر نهێنی (ل٢٦٤-٢٦٦)

ژمارە (P.O. 171)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ... ئابی١٩٣٠

هاوپێچی نووسراوی ‹A›ی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، لە ڕێکەوتی ٦ی ئابی١٩٣٠

بەڕێز سەرۆک وەزیران

من چاوەڕوانم دواتر سەرنجەکانم لەسەر بڕیارەکەی کابینەی حکومەتی عێراق سەبارەت بە چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ بارودۆخی کورد بنێرم، ئەم بڕیارە تا بەیانی ئەمڕۆ بە دەست من نەگەیشتبوو، من دوو خاڵم سەبارەت بە یاسای زمان و بەکارهێنانی کوردی وەک زمانی فەرمی ڕوون کردووتەوە. جیا لەم دوو خاڵە، هیچ سەرنجێکم نییە لەسەر بابەتەکە دەرببڕم. لە هەمانکاتدا بە بڕوای من کارێکی باش نابێت بەڕێزت گۆڕانکاری لەسەر ڕەشنووسی لێدوانەکەدا بکەیت کە ئامادەکراوە. ئەو شتەی بە بۆچوونی من پێویستە ئەنجام بدرێت ئەوەیە کە لێدوانەکە بە قەدەر ڕەشنووسەکە دورودرێژ بێت کە من بۆتانم هاوپێچ کردووە.

بە بڕوای من بۆ هەر دووکمان باشترە لە لێدوانەکەماندا باس لە هۆکاری ئاماژە نەدان بە پرسی کورد لە پەیماننامە نوێیەکدا بکەین کە هەردوو حکومەتی [بەریتانیا و عێراق] هاوڕان لەسەر ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق بەرانبەر کوردەکانی گرتووتەبەر، کە نە تانیا لە ئێستاوە تا ساڵی ١٩٣٢، بەڵکو لە دوای ساڵی ١٩٣٢ش، پابەندی ئەم پابەندییانە دەبێت کە عێراق بە کۆمەڵەی گەلان و ئەو بەڵێنانەی بەڕێز عەبدولموحسین بە کوردەکانی داوە. بنەمای سەرەکی ئەوەیە؛ هەر جۆرە هەوڵێکی جیابوونەوەی ڕەت دەکرێتەوە، ئەمەش هەم لە بەرژەوەندیی دەوڵەتی عێراق و هەمیش لە بەرژەوەندی کوردەکاندایە.

بە بڕوای من باشترە لێدوانەکەی بەڕێزتان بە چەند قسەیەك دەستپێبکات

کـە ڕوونـی بکەیتـەوە بۆچـی بەڕێزتـان خوازیاربوونـە گەشـت بـۆ ناوچـە کوردییـەکان ئەنجـام بـدەن و سیاسـەتی گشـتی حکومەتـی عێـراق نـە تەنیـا بـۆ داهاتوویەکـی نێزیـک، بەڵکـو بـۆ ئاییندەیـە. دواتـر دەتوانـی بەردەوامـی بـە قسـەکانت بدەیـت کـە حکومەتـی عێـراق هاوسـۆزە لەگـەڵ هـەر جـۆرە جوڵانەوەیەکـی ڕەوای کـورد لـە چوارچێـوەی عێـراق، تەنانـەت هانـی ئـەم جوڵانەوەیـەش دەدات و بـەم جـۆرەش ڕێگـە لـە هـەر جـۆرە مەیلێکـی جیاخوازنـە دەگیرێـت. هـەر لـەم ڕوانگەیشـەوە بـووە کـە سـێر عەبدولموحسـین بەڵێنـی بـە کـورد داوە و حکومەتـی عێراقیـش هەمـوو هەوڵەکانـی خـۆی وەگەڕخسـتووە، تـا ئـەم بەڵێنانـە جێبەجـێ بـکات. دواتـر بەڕێـزت دەتوانـی بپرژێیتـە سـەر وردەکارییـە جۆراجۆرەکانـی بڕیارەکـەی کابینـەی حکومـەت، دوای ئـەوەی بەڕێـزت ڕوونـت کـردوە کـە بۆچـی مـن داوام لـە بەڕێـزت کـردووە لـەم گەشـتەدا یـاوەری مـن بکەیـت، بـۆ نموونـە بڵێیـت حکومەتەکـەی هەردووکـمان لـەم بـارەوە وەک یـەک بیـر دەکەنـەوە.

دەکـرێ بەڕێـزت کۆتایـی بـە لێدوانەکـەت بهێنێـت کـە بڵێیـت، ئێسـتا مـن بانگێشـت دەکەیـت بـۆ گووتنـی چەنـد قسـەیەک و ئێـوە ئامـادەن لەگـەڵ ئامادەبـووان گفتوگـۆ لەسـەر هـەر خاڵیـک بکـەن کـە ئـەوان دەیانەێـت گفتوگـۆی لەسـەر بکرێـت، جـا گفتوگۆیەکـە لەبـارەی ئـەو لێدوانـە بێـت کـە بەرێـزان پێشکەشـتان کـردووە یاخـود لـە سـەر هـەر پرسـێکیتری پەیوەسـت بـەم بابەتـەوە بێـت.

گریمانـەی ئـەوە دەکرێـت بەڕێـزت لیدوانێکـی بـەم جـۆرە بدەیـت کـە مـن ڕەشنووسـی ئـەم لێدوانـەم ئامـادە کـردووە و بۆتانـی هاوپێـچ دەکـەم و زۆر خۆشـحاڵ دەبـم سـەرنج یـان پێشـنیازەکانی خـۆت لـە بـارەی ڕەشنووسـەکەوە بخەیتـەڕوو. بـە بۆچوونـی مـن زۆر گرنگـە پێـش دەسـتپێکردنی [گەشـتەکە] ئـەم لێدوانـە بـە دروسـتی وەرگێردرێتـە سـەر زمانـی کـوردی. ئەگـەر بەڕێـزت ڕازی بیـت مـن پێشـنیاز دەکـەم کۆپیەکـی عەرەبـی و ئینگلیزیـش لـە لێدوانەکـە ئامـادە بکرێـت و لـە بەغـدا بەجێبهێڵرێـت و لەسـەر ڕێکەوتـی بڵاوکردنـەوەی ڕێـک بکەویـن، لەوانەیـە دوای ئـەوەی یەکـەم کۆبوونەوەکانمـان لـە کەرکـووک ئەنجامـدا.

بــە گشــتی، ئەگــەر بەڕێــزت ڕازی بیــت مــن زۆر خۆشــحاڵ دەبــم ڕەشنووســی ئــەو لێدوانــە ببینــم کــە بەڕێــزت پێشــنیازت کــردووە و دەرفەتــم پێبدەیــت پێــش ئــەوەی وەربگێڕدرێــت ســەرنجەکانم لــە بارەیــەوە بخەمــەڕوو.

خزمەتکاران

واژوو: Hubert Young

His Excellency Ja'far Pasha al Askari, G. M. G

Acting President of the Council of Ministers, Baghdad

(ل ٢٦٧-٢٦٩)

لەسـەر داواکاری حکومەتـی عێـراق لەگـەڵ بەڕێـز سـەرۆک وەزیـران بـە وەکالـەت هاتوومەتـە ئێـرە تـا بـۆ هەمـوو کەسێک کـە گومانـی هەیـە ڕوونـی بکەمـەوە حکومەتـی بەریتانیـا و حکومەتـی عێـراق لـە هیـچ پارچەیەکـی عێـراق هانـی سیاسـەتی جوداخـوازی نـادەن. ئـەو پەیماننامەیـەی واژووکـراوە هـەردوو حکومەتەکـە ناچـار دەکات بـۆ مـاوەی ٢٥ سـاڵی داهاتـوو پەیوەنـدی نزیکیـان لەگـەڵ یەکـتردا هەبێـت. ئەمـەش خـۆی لـە خۆیـدا بەسـە بـۆ نیشـاندانی ئـەوەی کـە هیـچ جیاوازییـەک لـە نێـوان ئـەم دوو حکومەتـەدا لەسـەر پرسـە گرنگـەکان بوونـی نییـە.

مـن دەزانـم هەندێـك کـەس لـە ئێـوە لـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان و حکومەتـی بەریتانیـا ناڕەزایەتیـان دەربڕیـووە کـە پەیماننامـە نوێیەکـە هیـچ ئاماژەیەکـی بە کوردسـتان نەکـردووە. هـەر وەک بەڕێـز سـەرۆک وەزیـران ڕوونـی کـردەوە، هۆکارەکـە بریتـی بـووە لـەوەی هـەردوو حکومـەت لـەو بڕوایـەدا بـوون پێویسـت نـاکات [ئامـاژە بـە کوردسـتان بدرێـت] چونکـە حکومەتـی عێـراق بڕیـاری داوە لـە ئێسـتا و لـە داهاتـوودا، پەیـڕەوی لـە سیاسـەتێک بـکات، کـە بەڕێـز سـەرۆک وەزیـران بـە وەکالـەت بـۆ ئێـوەی ڕوون کـردەوە.

بـە پێـی ئـەو قسـانەی بەڕێز سـەرۆک وەزیـران بە وەکالـەت بۆ ئێـوەی خسـتەڕوو، ئێوە دەبینـن حکومەتـی عێـراق وەک حکومەتێکـی ڕۆشـنبیر بـە تەواوەتـی دان بـەوەدا دەنێـت کـە لـە پارچەیـەک گرنگـی خاکـی عێـراق زمانی کـوردی نـەک زمانـی عەرەبی، زمانـی دایکە. منداڵـی کـورد ناچـار ناکرێـت یەکـەم وانەکانـی لـە قوتابخانـەدا بـە زمانێکـی جیـا لـە زمانی دایـک بخوێنێـت، هەروەهـا کـورد لـە دادگاکاندا بە زمانـی خۆیان بەرگری لـە خۆیان دەکەن و بـە زمانـی خۆیـان گوێبیسـتی کەیسـەکەیان دەبـن، نـەک بە زمانێـک کە لێـی تێناگەن.

بــە هەمــان شــێوە دامەزراندنــی فەرمانبەرانــی کــوردی زمــان لــە مەڵبەنــدە ســەرەکییەکانی کەرتــە جۆراوجۆرەکانــی کارگێڕیــدا نیشــاندەری ئەوەیــە حکومەتــی عێـراق ئامادەیـە و خوازیـارە هیـچ جـۆرە جیاکارییـەک لـە نێـوان هاووڵاتیانـی کـورد و عــەرەب لــە پاشــایەتی مەلیــک فەیســەڵدا ناگرێتەبــەر.

تـا ئـەو شـوێنەی پەیوەنـدی بـە حکومەتـی بەریتانیـاوە هەیـە، تەنیـا مەبەسـتی ئـەوان بریتییـە لـە دڵنیابـوون لـە دامەزراندنـی دەوڵەتێکـی ئـازاد و سـەربەخۆ و خـاوەن ڕێـز و پابەنـد کـە ببێتـە ئەنـدام لـە کۆمەڵـەی گەلانـدا. حکومەتـی بەریتانیـا پشـتیوانی لـە هیـچ جـۆرە چالاکیـەک نـاکات کـە لەگـەڵ ئـەم سیاسـەتە نەگونجێـت، بـۆ نموونـە [پشـتگیریی] لـە مەیلـی جوداخوازانـەی کـورد نـاکات.

مـن زانیوومـە لـە هەندێك ناوەنـدی نابەرپرسیارەوە بـاس لـەوە کـراوە کـە حکومەتـی بەریتانیـا بـە ئەنقەسـت ئـەم سیاسـەتەی گرتووتەبـەر، تـا نـە تەنیـا گرفـت بـۆ حکومەتـی عێـراق دروسـت بـکات، بەڵکـو گرفـت بـۆ دراوسـێ دۆسـتەکانی ئێـراق واتـە ئێـران و تورکیـاش دروسـت بـکات. ئەمـەش هیـچ ڕاسـتییەکی تێـدا نییـە و هـەر کـەس هـزر لـەوە بـکات کـە بـە سـەردان کردنـی کۆمسـیاری بـاڵا یاخـود بـە سـەردانکردنی مـن، پشـتگیریی بـۆ ئـەم جـۆرە سیاسـەتە دەسـتەبەر دەکات، زۆر هەڵەیـە.

ئـەو شـتەی حکومەتـی بەریتانیـا و حکومەتـی عێـراق خوازیـارن بێتـەدی، بریتییـە لـە گەشـەی ئاشـتیخوازانەی عێراقێکـی یەکگرتـوو بـە شـێوەیەک کـە دانیشـتووانە جوراوجۆرەکانـی، بێنـە بەرچـاوی خۆیـان کـە گرنگتریـن ئامانـج بریتییـە لـەوەی ئـەوان ‹عێراقییەکـی بـاش› بـن.

دووبــارە داڕشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل٢٧٠)

ڕێکەوتی ٢ی ئاب.

(لــە کاتژمێــر ١١:٥٥ خولەکــی ئێــوارە لــە ڕێکەوتــی ٢ی ئابــی١٩٣٠ گەیشــتووەتە دەســت وەزارەتــی دەرەوە).

گرنگ

بــە ژمــارە ٣٠٠ ئاڕاســتەی وەزیــری موســتەعمەرات کــراوە، دووبارەکراوەتــەوە بــۆ ئەســتەنبۆل ژمــارە ٢٧٦، بــۆ تــاران ژمــارە ٥٧.

تەلەگرامەکەت بە ژمارە ٢٨٠.

سـەبارەت بـە لێـدوان لـە گەشـتەکەمان بـۆ ناوچـە کوردییـەکان کـە لـە ڕۆژی هەینـی ڕێکەوتــی ٨ی ئــاب دەســت پێــدەکات، لەگــەڵ کابینــەی عێــراق و ڕاوێــژکارەکان بــە ڕێککەوتنێکـی تـەواو گەیشـتووین. ڕێککەوتوویـن ئـەو لێدوانـەی دەدرێـت، لەلایـەن مـن و جەعفـەر پاشـاوە دابڕێژرێـت، هـاوکات بـە زمانـی ئینگلیزیـش بـڵاو دەبێتـەوە. سـەبارەت بـەو ڕێکارانـەی لەوانەیـە ئێمـە لـە جنێـڤ، تورکیـا و ئێـران بیگرینەبـەر، ئایـا پێویسـت دەکات پێــش ئــەوەی کورتــەی دوو لێدوانەکــە پەســەند بکرێــت، دوو لێدوانەکەتــان بــۆ بنێـرم، یاخـود پێویسـت بـەم کارە نـاکات.

هــەر دوو لێدوانەکــە جەخــت لەســەر خراپییەکانــی جیابوونــەوە دەکــەن، هەروەهــا بـاس لـەوە دەکـەن کـە لـە دوای وەرگرتنـی عێـراق وەک ئەنـدام لـە کۆمەڵـەی گەلانـدا، حکومەتـی عێـراق بـەردەوام دەبێـت لـە جێبەجێکردنـی ئـەو بەڵێنانـەی لـە ڕابـردوودا بـە کـورد دراوە، هەروەهــا بــەردەوام دەبێــت لــە جێبەجێکردنــی ئــەو داواکارییانــەی پێشــتر کۆمەڵـەی گـەلان خسـتوویەتە بـەردەم حکومەتـی عێـراق، هەروەهـا هـەردوو لێدوانەکـە جەخـت لەسـەر هاوڕابوونـی هـەردوو حکومەتـی بەریتانیـا و حکومەتـی عێـراق لەسـەر ئـەم بابەتـە دەکەنـەوە.

کۆپی (ل٢٧١)

سلێمانی، باشووری کوردستان

٣ی ئابی١٩٣٠

بۆ: بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا.

بەڕێز،

ئێمە شەرەفی ئەوەمان هەیە بەڕێزت ئاگادار بکەینەوە کە پێشتر کورد لە ڕێگەی پۆستە و تەلەگرام، چەندین داواکارییان پێشکەشی کۆمەڵەی گەلان کردووە. لە وەڵامێکدا کە دوێنێ لەلایەن بەڕێوەبەری بەشی ئینتیداب بەدەستمان گەیشتووە، ئاماژە بەوە دەکات بە گوێرەی ڕێساکانی ئەو ڕێکارانەی لەلایەن ئەنجوومەنی گەلان گیراوەتەبەر، هەموو ئەو داواکارییانەی لەلایەن دانیشتووانی هەرێمەکانی ژێر دەسەڵاتی ئینتیداب بەرز دەکرێنەوە، پێویستە لە میانەی دەسەڵاتی ئینتیداب بۆ سکرتاریەتی [کۆمەڵەی گەلان بەرز بکرێتەوە].

بەم پێیەش داوا دەکەین کۆپییەکی نوێ لە فۆڕمی داواکارییانەی پێشتر خراپوونە بەردەم سکرتاریەت بۆمان بنێرن، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی [دەسەڵاتی ئینتیداب] دووبارە بخرێتە بەردەم لایەنی پەیوەندیدار.

لەگەڵ ڕێزدا ..

واژوو: عەزمی بەگ بابان، حەمە ئاغا ئاوڕەحمان ئاغا، شێخ قادر حەفید، حەمە ساڵح بەگ، عیزەت بەگی وەسمان پاشا، تەوفیق قەزاز، عەبدولرەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا، مەجید ئەفەندی حاجی ڕەسول ئاغا، ڕەمزی ئێف. فایەق بابان.

پوختەیەک لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی ژمارە ١٦. (ل٢٧٢)

٤ی ئابی١٩٣٠

کوردستان

١٩٦. لە ٢٩ی تەمووز دەستەیەکی شەش کەسی لە سوپای عێراق لە لایەن کورد لە نزیک کەولۆس (Kaolos) کە دەکەوێتە نێوان سلێمانی و پێنجوێن تەقەیان لێکرا. کەسێک کوژراوە، یەکێك بزرە و لەوانەیە کوژرا بێت و دوو کەسیش بریندارن. ئەو کەسانە دوای پاسەوانی کردنی ئەفسەرەکانی سوپای عێراق، دەگەڕانەوە کەمپی سوپا لە پێنجوێن. لێکۆڵینەوە دەستی پێکردووە و تا ئێستاش نەزانراوە کێ لە پشت ئەنجامدانی ئەم ڕووداوەیە.

لە لایەن ناوچە کوردییەکانەوە بە بەردەوامی بۆ گشت کەسێکی دەسەڵاتدار لە عێراق و لە دەرەوەی عێراق مەزبەتە دەنێردرێت. ئەگەر حکومەتی عێراق ڕەچاوی ئەو ئامۆژگارییانەی کردبا کە لە مانگی نیسان پێیدرا، ئەوان دەیانتوانی پێشبینی ئەم ئاژاوەیە بکەن و پێشوەختە پێشی لێ بگرن.

دەبێ چاوەڕوان بین و ببینین حکومەتی عێراق چ هەنگاوێک دەنێت و تا چ ئاستێک ئەوان لە زەرورەتی ڕازیکردنی لایەنە کوردییەکان تێگەیشتوون.

نهێنی و بەپەلە (٢٧٣)

ژمارە ٢٣٠٠

نووسینگەی ئەنجوومەنی وەزیران

بەغدا، ٥ی ئابی١٩٣٠

بەڕێز مێجەر یۆنگ

کۆپییەک لەو لێدوانەتان بۆ دەنێرم کە ئەنجوومەنی وەزیران پەسەندی کردووە لەلایەن منەوە [لەو گەشتەی کە بۆ] کوردستان ئەنجامی دەدەین، بیخوێنمەوە.

هەروەها، کۆپییەک لە ڕەشنووسی یاسای زمانە خۆجێییەکانم هاوپێچ کردووە کە ئەنجوومەنی وەزیران لە هەمان کۆبوونەوەدا پەسەندی کردووە. کۆبوونەوەکە دوێنێ ئێوارە لە خانەی مەندوبی سامی بەڕێوەچوو.

داوا لە بەڕێزت دەکەم بۆ بەفیڕۆ نەدانی کات، ئەو لێدوانەی لەلایەن ئەنجوومەنی وەزیرانی پەسەندکراوە، پەسەند بکەیت.

تکایە ڕێزی من قبوڵ بفەرموو.

خزمەتکارتان

واژوو: جەعفەر ئەلعەسکەری.

H. E. Major H. W. Young. C. M. G., D.S.O

H.B.M'S Acting High Commissioner for Iraq

Baghdad

(ل٢٧٤-٢٧٦)

شـــەرەفمەندمئەم لێدوانـــەی خـــوارەوە ســـەبارەت بـــەو سیاســـەتە دۆســـتانەیەی حکومەتـی عێـراق بخەمـەڕوو کـە بـە نیـازە بـۆ بـە جێگەیاندنـی ئـەو بەڵێنانـەی بـە بـرا و هاونیشـتیمانییە کوردەکانـی داوە کـە بەشـێکی گرنـگ لـە جەسـتەی سیاسـی پاشـایەتی عێـراق پێکدێنـن. مـن ئـەو داواکاریـی و تەلەگرامانـەم بینیـووە کـە لەلایـەن کۆمەڵێـک کەسـایەتی کـورد نێـردراوە و بەرهەڵسـتی خۆیـان لـە دژی نـاو نەبردنـی کـورد لـە پەیماننامـە نوێیەکـدا دەخەنـەڕوو کـە لـەم دواییانـەدا واژووکـراوە.

بـە بـێ ئاماژەدان بـە هـۆکار و پاڵنەرەکانـی پشـت بەرزکردنـەوەی ئـەم ناڕەزایەتییانـە، ڕایدەگەیینێـم حکومەتـی عێـراق بـە جیـددی ئـەو بەرپرسـیارێتیەی گرتووتـە ئەسـتۆ، تـا ئـەو بەڵێنانـەی بـە مەبەسـتی ڕازیکردنـی خواسـتی بـرا کوردەکانمانـی داوە، بـە تەواوەتـی جێبەجـێ بـکات. هەروەهـا نـەک تـا سـاڵی ١٩٣٢ پابەنـدی ئـەم بەڵێنانـە بێـت، بەڵکـو لـە دوای ئـەم ڕێکەوتـەش لـە جێبەجێکردنـی بەڵێنەکانـی بـەردەوام بێـت.

لـە کاتێکـدا حکومـەت خولیـای بەجێگەیاندنـی ئـەم بەڵێنانـەی سـەرەوەیە، لـە هەمانکاتـدا حکومەتـی خاوەنشـکۆ مەلیـک فەیسـەڵ بڕیاریـداوە هـەر جـۆرە مەیلێـك سـەرکوت بـکات کـە دژی یەکپارچەیـی خاکـی عێـراق، بـە هـەر مەبەسـتێک بێـت، یاخـود ببێتـە هـۆکاری تێکچوونـی بارودۆخـی عێـراق، یـان تێکدانـی پەیوەنـدی دۆسـتانی نێـوان دەوڵەتـی عێـراق و دوو دراوسـێیە دۆسـتەکەی، واتـە تورکیـا و ئێـران.

هەروەهـا حکومەتـی عێـراق بـە خۆشـحاڵی و بـە بـێ هیـچ جیاکارییـەک پێشـوازی لـە پێشـکەوتنی گشـت ڕۆڵەکانـی وڵات لـە کـورد و عـەرەب دەکات، ئەگـەر یەکپارچەیـی خاکـی عێـراق بپارێـزن. هـەر لـەم ڕوانگەیەوەیـە حکومەتـی عێـراق لـە گشـت قۆناغەکانـدا پێشـکەتووە و ئامادەگـی خۆشـی لـەم ڕووەوە خسـتووەتەڕوو.

هەموومـان دەزانیـن ئێمـە بەرپرسـیارێتی بەڕێوەبردنـی کاروبارەکانـی ئـەم وڵاتەمـان لـە ئەسـتۆ گـرت، ئێمـە بـە ڕاشـکاوی ڕامانگەیانـد، ئامادەیـن ڕەشنووسـی یاسـای زمانـی کـوردی ئامـادە بکەیـن و لـەو شـوێنانەدا جێبەجێـی بکەیـن کـە زۆرینـەی دانیشـتووانی

کـوردن. تـا ئێسـتا ئێمـە ڕەشنووسـی ئـەم یاسـایەمان تـەواو نەکـردووە، بـەڵام لـە گشـت بارودۆخێکـدا ئێمـە ئـەم ڕەشنووسـە دەخەینـە بـەردەم خولـی داهاتـووی پەرلەمـان. هـاوکات ئێمـە فەرمانمـان دەرکـردووە و داوامـان لـە لایەنـە پەیوەندیـدارەکان کـردووە، تـا ئـەو شـوێنەی مومکیـن بێـت لـە بابەتەکانـی دادوەریـی، کارگێڕیـی و پەروەردەییـدا پەیـڕەوی لـەو سیاسـەتە بکـەن کـە لەگـەڵ ڕۆحـی ئـەو ڕێکارانـەی دەگونجێـت کـە لـە ڕەشنووسـی یاسـای زمانـە خۆجێیەکانـدا ئامـاژەی پێـدراوە.

هەروەهـا، حکومـەت یاریدەدەرێکـی بـۆ بەڕێوەبـەری گشـتی لـە وەزارەتـی ناوخـۆ دامەزرانـدووە کـە شـارەزایی لـە کاروبـاری کـوردی و لیواکانـی باکـوور هەیـە. هەروەهـا نووسـینگەیەکی وەرگێڕانـی کردووتـەوە کـە ئەرکـە سـەرەکییەکەی بریتییـە لـە مامەڵەکـردن لەگـەڵ نـووسراوە کوردییـەکان. حکومـەت لێکۆڵەرێکـی پەروەردەیشـی دامەزرانـدووە، تـا چاودێـری قوتابخانەکانـی لیـوای سـلێمانی و هەولێـر و کەرکـووک بـکات. حکومـەت بـۆ دامەزراندنـی لێکۆڵـەر و ئەفسـەری پۆلیـس لـە ناوچـە کوردییەکانـدا بـەو مەرجـەی کـە زمانـی کـوردی بزانـن، هەنـگاوی پێویسـتی نـاوە.

ناتوانـم کۆتایـی بـە قسـەکانم بهێنـم بـە بـێ سوپاسـکردنی بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت، کـە لـەم گەشـتەدا هاوڕێتـی کـردم، هەروەهـا ئـەم دەرفەتـە دەقۆزمـە تـا بانگێشـتی بەڕێـزی بکـەم، لـەم بـارەوە ڕوانگـەی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیاتـان بـۆ بخاتـەڕوو، بـەم جـۆرەش ئێـوە بـە تەواوەتـی لـەم بابەتانـە ئـاگادار دەبـن و لـە لایـەن ئـەو کەسـانەوە فریـو نادرێـن کـە چاویـان بـە خۆشـگوزەرانی ڕاسـتەقینەی هاووڵاتیانـی کـورد و پاشـایەتی مەلیـک فەیسـەڵ و دەوڵەتـی عێـراق هەڵنایێـت. هەروەهـا بۆتـان ڕوون دەبیتـەوە کـە بـە تەواوەتـی لەسـەر ئـەو سیاسـەتە هاوڕایـن کەبـە ئێـوەم ڕاگەیانـد.

ڕەشنووسی یاسای زمانە خۆجێییەکان (ل٢٧٧-٢٧٩)

ماددەی ١: ئەم یاسایە، بە یاسای زمانی خۆجێیەکانی ساڵی ١٩٣٠، ناو دەبردرێت.

ماددەی ٢: ئەم یاسایە لەو قەزایانەدا جێبەجێ دەکرێت کە لە مادەی ٣ و مادەی ٤ی ئەم یاسایە ئاماژەیان پێدراوە.

ماددەی ٣: زمانی دادگاکان لەم قەزایانەی خوارەوەدا زمانی کوردی دەبێت:

لیوای مووسڵ:

(ا) ئامێدی.

(ب)زاخۆ.

(س) زێبار.

(د) ئاکرێ.

لیوای هەولێر:

(ێ) کۆی سنجەق.

(ف) ڕانیە.

(ج) (ڕواندز)

لیوای کەرکووک:

(ح) گل (Gil)

(ی) چەمچەماڵ

لیوای سلێمانی:

(گ) سلێمانی.

(ک) (هەڵەبجە)

(ل) شارباژێڕ.

مـاددەی ٤: لـەم قەزایانـەی لـە خـوارەوە ئاماژەیـان پێـدراوە، دەکرێـت زمانـی دادگاکان عەرەبـی، کـوردی یاخـود تورکمانـی بێـت:

لیوای مووسڵ:

(ا) دهۆک

(ب) شێخان

لیوای هەولێر:

(س) هەولێر.

(د) مەخمور.

لیوای کەرکووک

(ێ) کەرکووک

(ف) کفری

لە گشت کەیسەکاندا، دادگا بڕیار دەدات کە چ زمانێک بەکار بهێنرێت.

مادذەی ٥: لەگشت کەیسەکاندا کەسی تۆمەتبار ئەم مافانەی هەیە:

ا بە زمانی عەرەبی دادگایی (tried) دەکرێت، ئەگەر عەرەبی زمانی دایک بێت.

ب مافـی هەیـە گشـت ڕێـکارەکان بـۆی وەرگێڕدرێتـە سـەر زمانـی عەرەبـی، کـوردی یاخود تورکمانـی و داوای کۆپییـەک لـە حوکمەکـە بـکات کـە بـۆ سـەر یەکێـک لـەم زمانانـە وەرگێـڕدرا بێـت، هەروەهـا هـەر کەسـێک دەتوانێـت لـەم قەزایانـەی لـە سـەرەوە ئامـاژە پێـدراوە، داواکاری بـۆ بـەردەم دادگا یـان بـۆ بـەردەم دادگای بـاڵا بـە زمانـی عەرەبـی، کـوردی یاخـود تورکمانـی بـەرز بکاتـەوە.

مـاددەی ٦: لـە بابەتەکانـی کارگێڕیـدا، جیـا لـە خزمەتگوزارییـە تەکنیکییـەکان و نامـە گۆڕییەنـەوە لـە نێـوان ناوەنـدی لیـواکان و وەزارەتـەکان نەبێـت، پێویسـتە زمانـی کـوردی لـەم قەزایانـەی خـوارەوە بـەکار بهێنرێـت:

لیوای مووسڵ:

(ا) ئامێدی.

(ب) ئاکرێ.

(س): دهۆک.

(د) زاخۆ.

(ێ) زێبار

لیوای هەولێر:

(ف) هەولێر

(گ) مەخمور.

(ح) کۆیە

(ی) ڕانیە

(ج) ڕواندز.

لیوای کەرکووک:

(ک) چەمچەماڵ

(ل) گل (Gil)

لیوای سلێمانی:

(م) سلێمانی.

(ن) هەڵەبجە.

(و) شارباژێر.

کوردی یان تورکی لەم قەزایانەی خوارەوە بەکار دێت:

لیوای کەرکووک

(پ) کەرکووک.

(ک) کفری.

مـاددەی ٧: لـە گشـت قوتابخانـە سـەرەتاییەکانی ئـەو قەزایانـەی لـەم یاسـایادا ئاماژەیـان پێـدراوە بـە پێـی زمانـی دایکـی زۆرینـەی قوتابیـان، زمانـی خوێنـدن عەرەبـی، کـوردی یـان تورکمانـی دەبێـت.

مـاددەی ٨: نابـێ هیـچ شـتێک لـەم یاسـایەدا بـە پێچەوانـەی مـادەی ١٧ی یاسـای بنەڕەتـی عێـراق بێـت کـە زمانـی عەرەبـی زمانـی فەرمـی دەوڵەتـە. گشـت هاووڵاتیـان دەتوانـن بـە زمانـی عەرەبـی پەیوەنـدی بـە کاربەدەسـتانەوە بکـەن و پێویسـتە بـە هەمـان زمانیـش وەڵامیـان بدرێتـەوە. بەهـەر حـاڵ، لـە هـەر جـۆرە نووسراوێکـدا، ئەگـەر هـەر زمانێـک بـەکار هـات کـە مـادەی ٦ی ئـەم یاسـایە ڕێگـەی پێـداوە، پەسـەند دەکرێـت و بـە هەمـان زمـان کـە [نووسراوەکـە] پێـی نـووسراوە، وەڵام دەدرێتـەوە.

مـاددەی ٩: وەزیرەکانـی ناوخـۆ، داد و پـەروەردە بەرپرسـیارن لـە جێبەجێکردنـی ئـەم یاسـایە.

دووبـاره دارشـتنەوەی تەلەگرامـی کۆمسـیاری بـاڵا بـه وەکالـەت بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات (ل ٢٨٠)

ڕێکەوتی ٥ی ئابی

(لـه کاتژمێـری ١٠:٢٨ خولەکـی ئێـواره لـه ڕێکەوتـی ٥ی ئابـی١٩٣٠، گەیشـتووەتە نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

بەپەلە

ژمـاره٣٦٣. ئامـاژه بـه تەلەگرامەکەتـان بـه ژمـاره ٢٩١ لـه ڕێکەوتـی ٥ی ئـاب. تەلەگرامەکانـم بـه ژمارەکانـی ٣٦٤ و ٣٦٥، پوختەیـەک لـه لێدوانەکـەی مـن و جەعفـەر پاشـا لەخـۆ دەگرێـت. ئەنجوومەنـی وەزیـران یاسـای زمانـه خۆجییەکانـی بـەو شـێوەیەی کـه مـن دامڕشـتووه، پێشکەشـی پەرلەمـان کـردووه تـا پەسـەندی بـکات، بـەڵام ئـەوان بـه باشـی دەزانـن تـا گەڕانـەوەی نـوری ئـەم یاسـایه بـڵاو نەکرێتـەوه، بـەڵام حکومەتـی عێـراق ئامادەیـه ئەگـەر کـوردەکان ویسـتیان بەندەکانـی ئـەم یاسـایەیان بـۆ ڕوون بکەنـەوه و لەسـەر ئـەوه ڕێککەوتیـن کـه منیـش دەتوانـم ئـەم کاره بکـەم.

شـتێکی بـاش دەبێـت ئەگـەر مەلیـک فەیسـەڵ و نـوری پاشـا بـه تەلەگرامێـک نیشـان بـدەن کـه ڕێکارەکانیـان پەسـەند کـردووه، ئەویـش وەک وەڵامێـک بـۆ تەلەگرامێـک کـه عەلـی چەنـد ڕۆژ لەمـەو بـەر ناردبـووی. هەروەهـا ئامـاژه بـەوه بـدەن کـه ئـەوان ئامـادەن بەرپرسـیارێتی لەئەسـتۆ بگـرن. عەلـی و جەعفـەر زۆرتـر لـه بێدەنگـی مەلیـک فەیسـەڵ دەترسـێن، چونـک ئـەو دەتوانێـت هانـی تاقمەکـەی یاسـین بـدات کـه کێشـەیان بـۆ دروسـت بکـەن.

هیـوادارم هـەر کاتێـک ڕاوێژمـان لەگـەڵ مەلیـک فەیسـەڵ کـرد، پێـی ڕابگەیێنرێـت کـه ئێمـه هـەوڵ دەدەیـن لەسـەر ئـەم بابەتـه بەپەلـه و سـەختە بگەینـه ڕێککەوتـن و مەلیـک فەیسـڵیش بـه باشـی ڕاوێـژی لەگـەڵ نەکـراوه و [باشـتره] دەسـت لـەم کاره وەربـدات.

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل ٢٨١)

ڕێکەوتی ٥ی ئابی

(لــە کاتژمێــری ١٢:٥٥ خولەکــی ئێــوارە لــە ڕێکەوتــی ٦ی ئابــی١٩٣٠، گەیشــتووەتە دەســت نووســینگەی موســتەعمەرات).

بەپەلە. ژمارە ٣٦٥.

نێــردراوە بــۆ وەزیــری کاروبــاری موســتەعمەرات. دووبــارە نێــردراوە بــۆ ئێســتانبۆل بــە ژمــارە ٢٨٠ و تــاران بــە ژمــارە ٥٩. پوختــەی لێدوانەکــەم:

لەســـەر داوای حکومەتـــی عێـــراق هاوڕێتـــی ســـەرۆک وەزیـــران بـــە وەکالـــەت دەکــەم بــۆ نیشــاندانی ئــەوەی کــە حکومەتــی بەریتانیــا و حکومەتــی عێــراق یــەک سیاســەتیان هەیــە. گەیشــتن بــە پەیماننامەیەکــی ٢٥ ســاڵە لــەم بــارەوە، ئــاگاداری ئــەو بەرهەڵســتیانەم کــە بــە هــۆی ئامــاژە نــەدان بــە نــاوی کــورد لــە پەیماننامەکــەدا ســەریان هەڵــداوە. هۆکارەکــەش بریتییــە لــەوەی کــە هــەردوو حکومەتەکــە ئەوەیــان بــە پێویســت نەزانــی، ئەویــش بــە هــۆی ئــەو سیاســەتەی ســەرۆک وەزیــران بــە وەکالــەت ئامــاژەی پێکــرد. ئێــوە دەبینــن حکومەتــی عێــراق وەک حکومەتێکــی ڕۆشــنبیر دان بــەوەدا دەنێــت کــە زمانــی کــوردی، زمانــی دایکتــان بێــت. منداڵانــی کــورد ناچــار ناکرێــن یەکــەم وانەیــان لــە قوتابخانەکانــدا، بــە زمانێــک بخوێنــن کــە لێــی تێناگــەن، یاخــود کوردێــک لەبــەردەم دادگا بــە زمانێــک بەرگــری لەخــۆی بــکات کــە لێــی تێنــاگات. ڕێــکارە ئیدارییەکانــی هاوشــێوە نیشــاندەری ئــەوەن کــە حکومەتــی عێــراق هیــچ جیاوازییــەک لــە نێــوان هاووڵاتیانــی کــورد و عەرەبــی پاشــایەتی مەلیــک فەیســەڵدا نــاکات. تــا ئــەو شــوێنەی کــە پەیوەنــدی بــە حکومەتــی خاوەنشــکۆی بەریتانیــاوە هەیــە، تەنیــا ئامانجــی ئــەم حکومەتــە بریتییــە لــە دڵنیابــوون لــە دامەزراندنــی عێراقێکــی ســەربەخۆ و ئەنــدام لــە کۆمەڵــەی گــەلان. حکومەتــی بەریتانیــا پشــتگیریی لــە هیــچ جوڵانەوەیەکــی جوداخــوازی کــوردی نــاکات، چونکــە لەگــەڵ ئــەم سیاســەتە

ناگونجێـت کـە ڕاگەیێـنراوە. ئـەو لێدوانـە نابەرپرسـانە دوورن لـە ڕاسـتییەوە کـە گوایـە ئــەوە سیاســەتی پەراوێزخســتنی حکومەتــی بەریتانیایــە کــە هانــی ناســیۆنالیزمی کــوردی دەدات تــا حکومەتــی عێــراق یاخــود دراوســێیە دۆســتەکانی، واتــە تورکیــا و ئێــران تووشــی گرفــت بــکات. هــەر کەســێکیش بیــر لــەوە بکاتــەوە کــە حکومەتــی بەریتانیــا پاڵپشــتی ئــەم جــۆرە سیاســەتە دەکات، زۆر هەڵەیــە. هــەردوو حکومەتــی بەریتانیــا و حکومەتــی عێــراق خوازیــاری پێشــکەوتنی ئاشــتیخوازانەی عێراقێکــی یەکپارچــەن و گشــت هاووڵاتیــان ڕەچــاوی ئــەوە بکــەن کــە گرنگتریــن ئامانــج ئەوەیــە ئــەوان عێراقیــی بــاش بــن. کۆتایــی.

نهێنی و بەپەلە (ل٢٨٢)

ژمارە (P. O. 176)

سکرتاریەتی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

بەغدا، ٦ی ئابی١٩٣٠.

بەڕێز سەرۆک وەزیران...

مێجەر ئۆنگ ڕایسپاردووم وەڵامی نامەکەتان بە ژمارە ٢٢٧١، بە ڕێکەوتی ٤ی ئابی١٩٣٠ بدەمەوە کە لەگەڵ تەلەگرامی شاندی عێراق لە ئەنقەرە هاوپێچکرابوو کە تایبەت بوو بە پرسی سنووری نێوان عێراق و تورکیا. بەڕێز کۆمسیاری باڵا پێشنیازی کردووە بەڕێزت دەتوانی وەڵامی نارەزایەتییەکانی حوکمەتی تورکیا بدەیەتەوە کە بڵێیت حکومەتی عێراق بە مسۆگەریی ڕەتیدەکاتەوە هیچ پاڵپشتیەکی لە هەر جۆرە جوڵانەوەیەکی کوردی لە دژی حکومەتی تورکیا کردبێت. هەروەها حکومەتی عێراق گشت تواناکانی خۆی بۆ کۆنترۆڵکردنی خێڵەکانی سەر سنوور بەکارهێناوە، بەڵام هەر وەک حکومەتی تورکیا ئاگادارە، ئەمە کارێکی ئاسان نییە. هەروەها حکومەتی تورکیا دڵنیا بکاتەوە کە هەر جۆرە مەیلێکی جوداخوازیی لەلایەن خێڵە کوردییەکان لە عێراق بە توندی بەرپەرچ دەدرێتەوە. هەروەها ئاماژە بەوە بکات کە سیاسەتی حکومەتی عێراق بریتییە لەوەی کورد وەک عێراقییەکی باش ڕەفتار بکەن و هیچ گرفتێک بۆ وڵاتی خۆیان یاخود بو وڵاتانی دراوسێ دروست نەکەن.

خزمەتکارتان

واژوو: Pearson

His Excellency

Ja'far Pasha al Askari, G. M. G

Baghdad ,Acting President of the Council of Ministers

٨/٦ (ل٢٨٣)

Mr. Hall

Sir. G. Geindle 6 at once

بابەت: ڕەزامەندی سێر هامفریس

(٣٠/٧٨٣١٥)

دووبـارە داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی وەزیـری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق.

(لە کاتژمێر ٨ی ئێوارە، لە ڕێکەوتی ٦ی ئابی١٩٣٠ نێردراوە).

بەپەلە. ژمارە ٢٩٣.

ئامـاژە بـە تەلەگرامەکانتـان بـە ژمارەکانـی ٣٦٣. ٣٦٤ و ٣٦٥ لـە ڕێکەوتـی ٥ی ئـاب سـەبارەت بـە سیاسـەتی کـورد. لەسـەر ڕەشنووسـی لێدوانەکـەت کـە کورتەیەکـەی لـە تەلەگرامەکانتـان بـە ژمارەکانـی ٣٦٤ و ٣٦٥ ئامـاژەی پێـدراوە، ڕازیـم، بـەڵام خۆشـحاڵ دەبـم ئەگـەر بکرێـت ئـەم دەستەواژەیەی خـوارەوە لـە دوای ڕستەیێک کـە لـە تەلەگرامی ژمـارە ٣٦٥ هاتـووە و بـە وشـەکانی ‹کۆمەڵـەی گـەلان› بـە کۆتـا دێـت زیـاد بکەیـت.

دەسـتەوەژاەکە بـەم شـێوەیە دەسـت پێـدەکات «ئـەوان دڵنیـان حکومەتـی عێـراق گشـت ئـەو بەڵێنانـەی پەیوەسـتن بـە کـورد جێبەجـێ دەکات، کـە لەلایـەن حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـاوە لەبـری حکومەتـی عێـراق ئـەم بەڵێنانـە بـە کۆمەڵـەی گـەلان دراوە، بـەڵام ئـەوان [واتـە حکومەتـی بەریتانیـا] پاڵپشـتی ناکـەن لـە...». کۆتایـی.

بـە پێـی ئـەو هێڵانـەی بەڕێـزت لـە تەلەگرامـی ژمـارە ٣٦٣ پێشـنیازت کـردووە، سـێر هامفریـس داوای لـە مەلیـک فەیسـەڵ کـردووە تەلەگرامێـک بـۆ مەلیـک عەلـی بنێرێـت. لـە قوڵایـی دڵـەوە پیرۆزبایـی لەبەڕێـزت دەکـەم کـە توانیووتـە لەگـەڵ حکومەتـی عێـراق لەسـەر پرسـە جیـاواز و گرنگـەکان بگەیـە ڕێککەوتـن.

Copy to F.O and I.O

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل٢٨٤)

٦ی ئاب

(لــە کاتژمێــر ٣:٥ خولەکــی بەیانــی لــە ڕێکەوتــی ٦ی ئابــی١٩٣٠ گەیشــتووەتە نووســینگەی موســتەعمەرات).

بەپەلە. ژمارە ٣٦٤.

نێــردراوە بــۆ وەزیــری کاروبــاری موســتەعمەرات، وێنەیــەك نێــردراوە بــۆ ئێســتانبۆڵ بــە ژمــارە ٢٧٩، بــۆ تــاران بــە ژمــارە ٥٨. لێدوانــی ســەرۆک وەزیــران. کورتــە. دەســت پێــدەکات بــە خوازیــارم بــەو سیاســەت دۆســتانەیە دەســت پێبکــەم کــە حکومەتــی عێــراق بــە نیــازە پەیــڕەوی لێبــکات، تــا ئــەو بەڵێنانــەی بــە بــرا کوردەکانمانــی داوە جێبەجــێ بــکات. ئــاگاداری ئــەو بەرهەڵســتکاریانەین کــە بــە هــۆی ئامــاژە نــەدان بــە نــاوی کــورد لــە پەیماننامەکــە ســەریهەڵداوە، بــە بــێ چوونــە نــاو هــۆکاری ســەرەکی ئــەم ئامــاژە پێنەکردنــەوە، ڕایدەگەیێنــم حکومەتــی عێــراق نــەک تــا ســاڵی ١٩٣٢، بەڵکــو لــە دوای ئــەم ڕێکەوتــەش بــە تونــدی پێداگــری لەســەر جێبەجێکردنــی بەڵێنەکانــی دەکات. لــە هەمــان کاتــدا ئــەم دوو حکومەتــە بڕیاریانــداوە لــە دژی هــەر جــۆرە جوڵانەوەیــەک بوەســتنەوە کــە لــە دژی یەکپارچەیــی خاکــی عێــراق بێــت، یاخــود لــە دژی پەیوەنــدی دۆســتانەی نێــوان عێــراق و دراوســێکانی واتــە ئێــران و تورکیــا بێــت.

ئێمــە، بــە بــێ جیــاکاری لــە نێــوان کــورد و عــەرەب پێشــوازی لــە پێشــکەوتنی نەوەکانــی عێــراق دەکەیــن. لــەم ڕووەوە ئێمــە هەنگاومــان بــەرەو پێشــەوە نــاوە و بــۆ هێنانــەدی ئــەم مەبەســتەش ئامادەگــی خۆمــان لــە گشــت قۆناغەکانــدا ڕادەگەیێنیــن و ئــەو هەنــگاوەش هــەر یەکســەر لــە دوای ئــەوەی حکومەتمــان لــە ئەســتۆ گــرت بــە دەرکردنــی ڕەشنووســی یاســای زمانــەکان دەســت پێدەکەیــن. یاســاکە دەرکــراوە و لــە یەکــەم دەرفەتــدا ئــەم یاسایە دەخەینــە بــەردەم پەرلەمــان. هەروەهــا فەرمــان بــە بەشــەکان کــراوە، تــا ئــەو جێگەیــەی مومکیــن بێــت لــە بوارەکانــی دادوەری، کارگێــڕی

و پــەروەردەدا بــە پێــی ڕەشنووســی یاســاکە کار بکــەن.

حکومــەت یاریدەرێکــی بــۆ بەڕێوەبــەری گشــتی لــە وەزارەتــی ناوخــۆ دامەزرانــدووە، نووســینگەی وەرگێڕانیشــی کردووتــەوە و لێکۆڵەریشــی بــۆ قوتابخانــەی ناوچەکانــی کــورد دامەزرانــدووە. ڕێــکاری پێویســت گیراونەتەبــەر بــۆ دامەزراندنــی ئەفســەری پۆلیــس کــە زمانــی کــوردی بزانــن.

مــن سوپاســی هاتنــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت دەکــەم کــە هاتــووە نیشــانی بــدات هــەردوو حکومەتەکــە تــەواو هــاوڕان. هەروەهــا پێویســتە ئێــوە لــە لایــەن کەســە بــێ بەرپرســیارێتییەکانەوە فریــو نەدرێــن کــە چاویــان بــە خۆشــگوزەرانی ڕاســتەقینەی هاوواڵاتیانــی کــورد لــە پاشــایەتی مەلیــک فەیســەڵ و دەوڵەتــی عێــراق هەڵنایێــت. مــن بانگێشــتی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت دەکــەم کــە بێــت قســە بــکات. کۆتایــی.

ژمارە ٢٣٢٥ (ل٢٨٥)

نووسینگەی ئەنجوومەنی وەزیران

بەغدا، ٦ی ئابی١٩٣٠

بەڕێز مێجەر یۆنگ

کۆپیەکی هاوپێچکراو لە بڕیاری ئەنجومەنی وەزیرانتان بۆ ڕەوان دەکەم کە ئەمڕۆکە دەرکراوە و دەسەڵاتی بە بەڕێزت و بە وەزیرە پەیوەندیدارەکان داوە وەڵامی پرسی پەیوەست بە یاسای زمانە خۆجێییەکان بدەنەوە کە لەوانەیە لەم بارەوە لە گەشتەکەیان بۆ ناوچەی باکوور، ڕووبەڕووی ئەم پرسیارە ببنەوە.

تکایە ڕێزم قبوڵ بفەرموو.

خزمەتکارتان...

واژوو: جەحفەر ئەلعەسکەری.

His Excellancy Major Hubert Young, C. M. G., D.S.O

His Britannic Majesty's Acting High Commissioner for Iraq

Baghdad

لە بەدواداچوون بۆ ناوەڕۆکی نامەی سەرۆکی دیوانی پاشایەتی بە ژمارە ٣٤٢ لە ڕێکەوتی ٦ی ئابی١٩٣٠، ئەمڕۆ ئەنجوومەنی وەزیران گەیشتە ئەم بڕیارەی خوارەوە:

ئەنجوومەنی وەزیران هیچ زیانێک نابینێت کە کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت یاخود هەر وەزیرێکیتر وەڵامی پرسیاری یاسای زمانە خۆجێییەکان بدەنەوە، کە لەوانەی لەم بارەوە ئەم پرسیارەیان ئاڕاستە بکرێت».

واژوو:

کەریم بافی

بۆ سکرتاریەتی ئەنجوومەنی وەزیران

٦ی ئابی١٩٣٠.

نووسراوی هاوپێچکراوی کۆمسیاری باڵا لە عێراق لە ڕێکەوتی ١٣ی ئابی١٩٣٠ (ل٢٨٧)

نهێنی

ژمارە ٣٥٠١

وەزیری کاروباری دەرەوەی عێراق.

بەغدا، ٩ی ئابی١٩٣٠.

بۆ:

سەرۆکی دیوانی پاشایەتی.

بۆ زانیاری بەڕێزتان، کۆپییەک لە نامەکەمان بە ژمارە ٢٤٩٥ لە ڕێکەوتی ٩ی ئابی ١٩٣٠ بۆت دەنێرم کە ئاڕاستەی وەزیری ڕێپێدراوی تورکیا لە بەغدا کراوە و پەیوەستە بە بزاوتی کورد و حکومەتی بەغدا.

واژوو: عەبدولئەنەس ئەلموزەفەر.

وەزیری کاروباری دەرەوە بە وەکالەت.

کۆپییەک بۆ:

سکرتاریەت، خانەی مەندوبی سامی، ژێدەری ئەم نامەیە بریتییە لە ژمارە (P.O/176) بە ڕێکەوتی ٦ی ئابی١٩٣٠.

وەرگێڕانی نامەی ژمارە ٢٤٩٥ لە ڕێکەوتی ٩/٦ی ئابی١٩٣٠، لەلایەن وەزیری کاروباری دەرەوەی عێراق بە وەکالەت بۆ وەزیری ڕێپێدراوی تورکیا لە بەغدا.

بەڕێز وەزیر..

لە ڕێکەوتی ٢ی ئابی١٩٣٠، حکومەتی عێراق لە ڕێگەی نوێنەرەکەی لە ئەنقەرە، یاداشتێکی لەلایەن وەزیری کاروباری دەرەوەی تورکیای بە دەست گەیشت، باس لەوە دەکات کە هەندێك جوڵانەوە لەلایەن خێڵی هەرکییەوە لەسەر سنووری عێراق-تورکیا ئەنجامدراوە و ئەم جوڵانەوەیەش بە ڕەزامەندی حکومەتی عێراق بووە، بۆیە حکومەتی تورکیا داوای کردووە بە زووترین کات کۆتایی بەم جۆرە کردەوانە بهێنرێت.

شەرەفمەندمبە بەڕێزت ڕابگەیێنم تا لە نزیکترین دەرفەتدا بە وەزیری کاروباری دەرەوە تورکیا لە ئەنقەرە ڕابگەیێنێت کە حکومەتی عێراق بە تەواوەتی هەر جۆرە تۆمەتێك ڕەت دەکاتەوە کە گوایە ئەوان بە شێوەیەک لە شێوەکان هانی جوڵانەوەی کورد لە دژی حکومەتی تورکیا دەدەن. هەروەها حکومەتی عێراق بۆ دەربڕینی سەرسوڕمانی خۆی بەرانبەر ئەم جۆرە بیرۆکەیە کە لە مێشکی حکومەتی کۆماری تورکیادا دەگوزەرێت، هیچ وشەیەک نادۆزێتەوە.

لە ڕوانگەی خوازیار بوون بۆ پتەوکردنی پەیوەندی دوو لایەنە، حکومەتی عێراق گشت هەوڵەکانی خۆی بۆ کۆنترۆڵکردنی خێڵەکانی سەر سنوور بەکارهێناوە، ئەمەو سەرەڕای ئەو ئاستەنگانەی لەم بارەوە دێنە پێشەوە و خودی حکومەتی تورکیاش لێی ئاگادارە، حکومەتی تورکیا دڵنیا دەکەمەوە کە حکومەتی عێراق گشت تواناکانی خۆی وەگەڕخستووە بۆ سەرکوتکردنی هەر جۆرە جوڵانەوەیەکی جوادخوازی کە لەوانەیە لەلایەن خێڵە کوردییەکانەوە هەوڵی بۆ بدرێت، سیاسەتی نەگۆڕی حکومەتی عێراق بریتییە لە نیشتەجێکردنی ئەو کەسانە «وەک هاووڵاتی دەوڵەتی عێراق»، تا ئەم خێڵانە هیچ گرفتێک بۆ حکومەتی عێراق یاخود بۆ حکومەتە دراوسێکانی عێراق دروست نەکەن.

لەو بڕوایەدام بەڕێزت باشترین نێردەی بۆ گەیاندنی وەڵامی حکومەتی عێراق بۆ بەڕێز وەزیری کاروباری دەرەوەی تورکیا لە ئەنقەرە.

لەگەڵ ڕێزدا.

دووبــارە داڕشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل۲۸۹)

۱۱ی ئابی۱۹۳۰.

(لــە کاتژمێــر ۱۰:۵۰ خولەکــی بەیانــی لــە ڕێکەوتــی ۱۱ی ئابــی۱۹۳۰، گەیشــتووەتە دەســت نووســینگەی موســتەعمەرات).

بەپەلە

ژمارە ۳۷۱.

داواکاریــی کەســایەتییەکانی کــورد کــە ئاڕاســتەی کۆمەڵــەی گــەلان کــراوە، گەیشــتە دەســتم.

ســکرتاریەتی کۆمەڵــەی گــەلان ئەم داواکارییانــەی بــۆ داواکارەکان نێردراوەتەوە و دوایان لێکــراوە دەبــێ ئــەم داواکارییانــە لــە ڕێگەی دەســەڵاتی ئینتیدابــەوە بــەرز بکرێتەوە.

ئێســتا مــن بــە نیــازم بــە داواکارەکان بڵێــم کــە ناتوانــم داواکارییەکانیــان بــەرز بکەمەوە، ئەگــەر ئــەم داواکارییانــە لــە ڕێگــەی حکومەتــی عێــراق بــۆ مــن نەنێردرێــن. ئایا دەســەڵاتی ئەنجامدانــی ئــەم کارەم هەیە؟

خۆشــحاڵ دەبــم پێــش ئــەوەی ســبەی ناوچەکانــی کــورد بەجــێ بهێڵــم وەڵامــم بدەیتــەوە. تکایــە وەڵامەکــە بــۆ بەغــدا تەلەگــرام بکــە. کۆتایــی پەیامەکــە.

(ل ٢٩٠)

Mr. Bowyer 11/8. Mr. Hall 11/8

Sir G. Grindle 11 at once

78315/30

ئامــاژە بــە تەلەگرامەکــەت بــە ژمــارە ٣٧١ لــە ڕێکەوتــی ١١ی ئــاب، تایبــەت بــە داواکارییەکانــی کــورد.

ئێمـە ناتوانیـن پێداگـری لەسـەر ئـەوە بکەیـن کـە دەبـێ ئـەم داواکارییانـە لـە ڕێگـەی حکومەتــی عێراقــەوە پێشــکەش بکرێــن، چونکــە لــەم بــارەوە حکومەتــی عێــراق هیــچ پێگەیەکـی بەرانبـەر کۆمەڵـەی گەلانـدا نییـە.

بـە بـڕوای مـن باشـترە لـە گشـت حاڵەتێکـدا، بەڕێـزت داواکارییـەکان وەرگریـت و بـۆ منـی بنێریـت. لـە هەمانکاتـدا تێبینییەکانـی حکومەتـی عێـراق وەربگـرە و داوکارەکانیـش لـەم کارە ئـاگادار بکـەوە.

باشترە بۆ حکومەتی عێراق ناوی داواکارەکان ئاشکرا نەکەیت.

مـن لـە واژووکارەکان کۆپیـەک لـە تەلەگرامـی ژمـارە ٥٥ لـە ڕێکەوتـی ٢٦ی تەمـووز بــە دەســتم گەیشــتووە کــە ئاڕاســتەی ســکرتێری کۆمەڵــەی گــەلان کــراوە، کــە لەلایــەن عەزمـی بەگـی بابـان و کەسـانیترەوە واژوو کـراوە.

Copy of paraphrase this tel. under reference to F. O., L. F. F. imfn. A. M

زۆر نهێنی (ل٢٩١-٢٩٧)

نووسینگەی خزمەتگوزاری تایبەت (Special Service Office)

سلێمانی.

ڕاپۆرتی ژمارە (I/S/I/11) ڕێکەوتەکەی کۆتایی ١٢ی ئابیە.

ناوەڕۆک

ڕووداوەکانی سلێمانی پێش سەردان و لە میانەی سەردانی بەڕێز کۆمسیاری باڵای بەریتانیا و بەڕێز سەرۆک وەزیرانی عێراق.

****

ڕووداوەکانی سلێمانی پێش سەردانی بەڕێزان

بەتالیۆنی ٣.

لە ڕێکەوتی ٢ی ئاب سوپای عێراق لە ناکاو لە پێنجوێن گەیشتە [سلێمانی]، نە لێکۆڵەری کارگێڕیی و نە موتەسەڕیف لەم جوڵەی سوپا ئاگادار نەکرابوونەوە.

بە ئاماژەدان بە تەلەگرامەکەتان سەبارەت بە فواد، تەرجومانی پێشووی تورکیا (Turkish Dragoman)، ئەم کەسە لە ڕێکەوتی ٦ی مانگ گەیشتە سلێمانی. ئەو لەگەڵ هەر یەک لە غەریب فەتاح چەلەبی (خاوەن زەوی)، مەجید ئەفەندی رەسوڵ بەگ (خاوەن زەوی) ئەحەڕەش تەوفیق ئەفەندی شەل (مامۆستای قوتابخانە) و تەوفیق ئەفەندی و ئەفسەرێکی تورکی ماردین کە نزیکەی ٢٠ ڕۆژ لەمەوبەر گەیشتووەتە سلێمانی کۆبووەتەوە. ئەم کەسانە لەگەڵ سوڵتان ئەفەندی، ئەفسەری پێشووی تورکیا و ئەحمەد بەگ، جێماوەکانی حزبێکی کۆنی لایەنگری تورکیان و ئێستا ژمارەیان لە پانزدە کەس دەرباز ناکات. ئەستەمە بە دڵنیاییەوە جۆری چالاکییەکانی فواد دیار بکەین.

بە هۆی سەردانەکەی کۆمسیاری باڵا و سەرۆک وەزیران جۆشوخرۆشی

سیاسی لە ئاستێکی بەرزدایە. دەستەی شێخ ئەحمەد لە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەی بەردەوام، توانیویەتی کۆنتڕۆڵی گشت چین و توێژەکانی ناو شار، سەرۆک خێڵەکان و ئاغاکان بکات و لەو ناوچانەوە هاتوون کە پشتیوانی سەرسەختی چالاکییەکانی شێخ قادرن.

ڕەمزی ئەفەندی و تەوفیق قەزاز، چوونەتە کەرکووک تا پێش کۆبوونەوەی [سەرۆک وەزیران و کۆمسیاری باڵا] لەم شارەدا، لە ناو ناسیۆنالیستەکاندا کار بکەن، هەروەها لە چەمچەماڵ ژمارەیەکی زۆری ئەندامانی خێڵی جاف کۆ بکەنەوە تا کاتێک کۆمسیاری باڵا بەرەو سلێمانی دەچێت، چاویان بە کۆمیسار بکەوێت.

هەروەها لەم هەفتەیەدا پڕوپاگەندەی لایەنگری حکومەتی عێراقیش چالاک بوون. یەک یان دوو مەلا بە ناوی مەلا عەزیز کە خەڵکی پیرس (نزیک هەڵەبجە)یە و بابا ڕەسوڵ خەڵکی ئۆبا عوبەیدە (Obah Obaidah)، لە نێوان خورماڵ و هەڵەبجە، گەیشتوونەتە سلێمانی و چالاکی لایەنگری عەرەب و دژە ئاشوری ئەنجام دەدەن.

لە ٩ی مانگی ئاب، فایق تاپۆ لە کەرکووکەوە گەیشتە سلێمانی و هەوڵیدا لێدوان بدات بۆ پشتگیریی لە حکومەتی عەرەب و ڕایگەیاند دەبێتە موتەسەڕیف و شوێنی تەوفیق وەهبی دەگرێتەوە. منداڵانی قوتابخانە ئەویان ڕاوەدونا و ئەویش ناچار بوو پەنا بباتە بەر بنکەی پۆلیس. لە بنکەی پۆلیس فایق تاپۆ خرایە ناو ئۆتۆمۆبێلێک و نێردرایەوە کەرکووک و هۆشداری پێدرا کە نەگەڕێتەوە.

ئەو ئەفسەرانەی سوپای عێراق کە لە سلێمانی گەڕاونەتەوە بە مەبەستی پشتیوانی کردن لە حکومەتەکەیان پڕوپاگەندەیان بڵاوکردەوە. ڕاپۆرتەکان باس لەوە دەکەن کە بە حەمید چالچی ئەمیر ئەلمونتەقر، ئەفسەر لە سوپای عێراق، گووتراوە ئەفسەرە عەرەبەکانی سوپای عێراق بە هاوشانی لەگەڵ ئەفسەرانی سوپای بەریتانیا لە هەر جۆرە بارودۆخێکدا لە دژی سوپای تورکیا ناجەنگن و هەروەها ئامۆژگاری کورد دەکەن کە لەگەڵ بەریتانییەکان هەڵسوکەوت نەکەن،

کـە هێزەکەیـان بـە هـۆی چالاکـی بێلشـێڤیکی لـە هیندوسـتان، وەک خـۆی ماوەتـەوە. پڕوپاگەنـدەی هاوشـێوە لەلایـەن ئەفسـەرێکی بەتالیۆنـی ٣ بـە نـاوی سـدقی، کـە هۆشداریشـی پێـدراوە، بـڵاو دەکرێتـەوە.

ژێدەر ڕاپۆرتی ژمارە (I/S/I/10) لە ڕێکەوتی شەشی ئاب بەشی ١ (c).

شـێخ عەلـی عەلائەدیـن مەزبەتەیەکـی نـاردووە و داوای سـەربەخۆیی بـۆ کـورد دەکات و لـە ڕێگـەی هەمـان پەیامنێـرەوە نامەیەکـی بـۆ جەعفـەر پاشـا نـاردووە و هیـوادەر جەعفـەر پاشـا لـە سـەردانەکەی سـەرکەوتوو بێـت.

گەیشتنی کۆمسیاری باڵا و سەرۆک وەزیران

لـە فرۆکەخانـە کە خەڵکێکی زۆر کۆببوونەوە، چادر هەڵدرابوون و کەپر دروسـتکرابوون. دوای ماوەیەکـی کـەم لـە گەیشـتنی کۆمسـیاری بـاڵا و سـەرۆک وەزیـران، ئـەوان ئـاگادار کرانـەوە، فایـق تاپـۆ، کـە ڕۆژی پێشـتر سـلێمانی بەجێهێشـتبوو، لـە نێـوان کەسـایەتییە نـاودارەکان بـوو. تەوفیـق قـەزاز پێـی گووتـم دەکـرێ بەرپەرچدانـەوەی خەڵـک سـەبارەت بـەو هەسـتە ناخۆشـەی لـە بەرامبـەر ئـەودا هەیانـە، وەک بەڵگەیـەک بـەکار بهێنرێـت. من هەوڵمـدا ئاگادارکردنەوەیـەک بـۆ ئەفسـەری لێکۆڵـەری پۆلیـس بنێـرم کـە لـە ڕێگـە بـوو تـا چـاوی بـە کۆمسـیاری بـاڵا بکەوێـت، بـەڵام نامەکـەی مـن بـە دەسـتی نەگەیشـتبوو.

کەسـایەتییە نـاودارەکان کاتژمێـر ١١:٣٠ خولـەک گەیشـتن و فایـق لـە نـاو یەکێـک لـە ئۆتۆمۆبێلـە ناوازەکانـدا بـوو. بەشـێک لـە خەڵـک هێرشـیان کـردە سـەر فایـەق و بەردیـان لـە سـەر و چـاوی فایـق گـرت و جامـی پێشـەوەی ئۆتۆمۆبێلەکەیـان شـکاند. ئـەو پەنـای بـردە بـەر پاسـەوانەکان و لەگـەڵ پاسـەوانەکاندا بـۆ بنکـەی [سـوپا] گەڕایـەوە.

ئـەو کەسـایەتییانەی ئـاگادار نەبـوون چـی ڕوو دەدات، بـە درێـژای ١٠٠ یاردێـک بـە پێ هاتـن و دواتـر خەڵـک بـە چەپڵـە ڕێزانـەوە پێشـوازیان لـەم کەسـایەتیانە و [کۆمسـیاری بـاڵا و سـەرۆک وەزیـران] کـرد، بـەڵام دواتـر دەرکـەوت کـە ئـەم پێشـوازی و چەپڵـە ڕێزانـە تەنیـا بـۆ کۆمیسـاری بـاڵا بـووە.

دواتـر ئـەم دەقـەی خـوارەوە لەلایـەن قوتابییـەک کـە بـە ئینگلیـزی قسـەی دەکـرد پێشکەشـکرا:

بەڕێز...

بەوپـەڕی خۆشـحاڵییەوە، قوتابییـە کـوردەکان شـانازی ئەوەیـان هەیـە کـە بەخێرهاتنـی ئێـوە بـۆ کوردسـتان بکـەن. ئێمە هەمیشـە بـە شـانازییەوە ئـەم ڕۆژە پشـووە وەبیردێنینەوە و بـە هێمایەکـی بەختەوەریـی هەژمـاری دەکەین.

بـۆ هەمـوو کەسـێک ئاشـکرایە کـە بەڕێزتـان هەمیشـە بـۆ بەختەوەریـی، پێشـکەوتن و دانـان بـە مافـە سروشـتیەکانی گەلـی سـەرکوتکراو و دواکەتـوو هەوڵتانـداوە.

هەروەها هەمـوو جیهانیـش زۆر بـە باشـی دەزانێـت کـە ئێـوە خزمەتـی باشـتان پێشـکەش بـە پێشـکەوتن و بەشارسـتانی بوونـی مرۆڤایەتـی کـردووە.

ئێمـەی کـورد چاوەڕوانـی ئـەم دیارییـە پـڕ بەهـا و گـەورەی ئێوەین کـە لەم سـەردانەی بەڕێزتـان بـە ئێمـە بدرێت.

کاتێـک داندەنرێـت بـە مافـە ڕەواکانـی ئێمـە، ئێمـە هیوادارین بـە پشـتگیریی بەڕێـزت پـەروەردەی ئێمـە تا ئاسـتێکی بـەرز پێشـکەوێت.

ئێمـە زۆر بـە باشـی ئاگادارین کـە زۆرێـک لـە نەتـەوەکان لەلایـەن ئێـوە، مەشـق و ڕاهێنانیـان پێـوە کـراوە. ئێمـە دڵنیایـن کـە ئێمـە بەکەڵکـی ئێـوەی بەڕێـز دێیـن.

ئەمـڕۆ چـاوە نیگـەران و چاوەڕوانکراوەکانـی کـورد، بـە بینینـی ئێـوە درەوشـایەوە. وڵاتـی کـوردان، هیواخـوازە لەژێـر سـێبەری حکومەتـی بەریتانیـا گەشـە بـکات.

هەر بژی حکومەتی بەریتانیا.

هەر بژی بەڕێزت کە پشتگیریی لە کورد دەکەیت.

هەر وەک دەبینین ئەم گوتارە تەنیا ئاڕاستەی کۆمسیاری باڵا کراوە و بە هیچ شێوەیەک ئاماژە بە سەرۆک وەزیرانی عێراق ناکات. ئەمەش بە ئەنقەست لەلایەن قسەکەرەوەکەوە ئەنجامدراوە کە ڕووی کردووتە مێجەر یۆنگ و جەعفەر پاشای پشتگوێ خستووە.

مێجـەر یۆنـگ هەوڵیـدا بارودۆخـە قوڕسـەکە ئـارام بکاتەوە، ئەمـەش بـە دڵنیاکردنەوەی جەعفـەر پاشـا بـە پێداگریکـردن لەسـەر ئـەوەی کـە گوتارەکـە ئاڕاسـتەی هەردووکیـان کـراوە، بـەڵام کاتێـک قسـەکەرەکە بـە دەنگـی بـەرزەوە ڕایگەیانـد کـە گوتارەکـە ئاڕاسـتەی سـەرۆک وەزیـران نەکـراوە، بارودۆخەکـە خراپـتر بـوو.

ئێـوارەی هەمـان ڕۆژ شـێخ قـادر هاتـە ماڵەکـەم و گووتـی ڕێـکارەکان گیراونەتەبـەر بـۆ ئـەوەی کۆبوونەوەکـە سـبەی بەیانـی ئەنجـام بدرێـت و گوتـی، فەرمـان دراوە، حاجـی مسـتەفا پاشـا، غەریـب فەتـاح چەلەبـی و دوو لـە هاوڕێیانـی غەریـب فەتـاح کـە لایەنگـری لـە حکومەتـی عـەرەب دەکـەن، قسـە بکـەن، بـەڵام ڕەمـزی ئەفەنـدی و

چەندیـن لایەنگرانـی سـەرەکی شـێخ قـادر، ئـەم کارەیـان پەسـەند نەکـردووە. هیـچ شـتێک لـەوە خراپـتر نییـە کـە غەریـب چەلەبـی و هاوڕێکانـی لەگـەڵ ئـەو کەسـانە یەکـتر بگـرن کـە فـواد پشـتگیریان لێـدەکات.

شـیخ قـادر گووتـی، ئـەو لەلایـەن دەسـتەکەیەوە ڕاسـپێردراوە تـا داوا لـە مـن بـکات کۆمسـیاری بـاڵا ئـاگادار بکەمـەوە ئـەوان بڕیـاری بایکۆتکردنـی کۆبوونەوەکەیـان داوە، تەنیـا ئەوکاتـە نەبێـت کـە دەرفـەت بـە نوێنەرەکانیـان بدرێـت و بـە دادپەروەرانـە گـوێ لـە قسـەکانیان بگیردرێـت. ئـەم پەیامـەم بـە کۆمسـیاری بـاڵا گەیانـد و پێـم گوتـرا داوکارییەکانیـان ڕەچـاو دەکرێـت. لـە ئێـوارەی هەمـان ڕۆژدا کۆمسـیاری بـاڵا، سـەرۆک وەزیرانـی لـەم بابەتـە ئـاگادار کـردەوە.

****

کۆبوونەوەی نێوان بەڕێز کۆمسیاری باڵا و سەرۆک وەزیرانی عێراق لەگەڵ نوێنەرانی کورد.

ڕۆژی دووشـەممە، دەوروبـەری کاتژمێـر ٨ی بەیانـی (نزیکـەی یـەک کاتژمێـر پێـش کۆبوونەوەکـە) مـن ئـاگادار کرامـەوە کـە شـار پـڕ بـووە لـە سـەرباز و چەکـی ئۆتۆماتیکـی لـە چەندیـن شـوێنی شـارەکەدا جێگیـر کـراوە. هـەر وەک چـاوەڕوان دەکـرا، ئەمـەش خراپتریـن کاریگەریـی لەسـەر کەشـی گشـتی دروسـتکرد. بـەرەو ئـەو شـوێنانە چـووم کـە ئاماژەیـان پێـدرا بـوو و دوو چەکـی ئۆتۆماتیکیـم بینـی کـە لـە مەیدانـی بەرامبـەر سـەرا جێگیـر کرابـوون و بـەرەو بـازاڕ نیشـانەیان گرتبـوو. ئـەو ڕێگەیـەی بـۆ ئـەم مەیدانـە دێـت نزیکـەی ٥٠ سـەرباز تێیـدا بڵاوکرابوونـەوە کـە هەریەکێکیـان نزیکـەی ١٠ پارچـە چـەک و تەقەمەنـی پـێ بـوو.

لـە گۆڕەپانێکـی کـراوە لـە بەرامبـەر مزگـەوت پـتر لـە شـەش چەکـی ئۆتۆماتیکـی جێگیـر کرابـوون. ئـەم بابەتـەم بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـەرز کـردەوە و ئەویـش هـۆکاری ئـەم جـۆرە ئامادەکارییـەی لـە سـەرۆک وەزیـران پرسـی و داوای کـرد پاشەکشـە بـە سـەربازەکان بکرێـت.

بـە گەیشـتنی کۆمسـیاری بـاڵا و سـەرۆک وەزیـران بـۆ سـەرا، سـەربازی زۆرتـر بـە ڕم و تفەنـگ جێگیـر کرابـوون. هەروەهـا گاردی شـەرەفیش چـوار چەکـی ئۆتۆماتیکییـان پێبـوو. لـەم کاتـەدا ئەفسـەری لێکۆڵـەری پۆلیـس گەیشـتە شـوێنەکە و گووتـی تـا ئەوکاتـەی سـەربازەکان پاشەکشـە نەکـەن ئـەو هیـچ بەرپرسـیارێتییەک لـە ئەسـتۆ ناگرێـت. سـەرەڕای ڕێنماییەکانـی کۆمسـیاری بـاڵا بـۆ سـەرۆک وەزیـران، بـەڵام لـە کاتـی کۆبوونەوەکـەدا سـێ پارچـە چەکیـتری ئۆتۆماتیکـی لەبـەردەم سـەرا جێگیـر کـران.

لـە کاتـی کۆبوونەوەکـەدا، تێبینیکـرا کـە نـە حاجـی مسـتەفا پاشـا و نـە غەریـب چەلەبـی و هاوڕێکانـی لـە کۆبوونەوەکـەدا ئامـادە نەبـوون، هـۆکاری ئـەم کارەش ئاشـکرا نییـە. تەنیـا لایەنگرێکـی حکومـەت کـە ئامـادە بـوو حاجـی مـەلا محێدیـن بـوو، ئەویـش هیـچ بەشـدارییەکی لـە دەرکردنـی بڕیـاری کۆبوونەوەکـەدا نەکـرد.

بـە کۆدەنگـی ڕاپۆرتێـک ئامادەکراو تێدا داوای حکومەتێکی سـەربەخۆ [بـۆ کورد] لە ژێر ئینتیدابـی بەریتانیـا، یاخـود جۆرێـک لە ئینتیداب لـە ژێر چاودێری کۆمەڵـەی گەلان کرا.

ڕەمـزی ئەفەنـدی داواکاریـی سـەرەکی کوردەکانـی خسـتەڕوو کـە بەشـی زۆری کۆبوونەوەکـە، گفتوگۆکـردن بـوو لەسـەر ئـەم داواکارییـە.

یەکێـک لـە کەسـایەتییەکان کـە چەنـد مانـگ لەمەوبـەر کەسـایەتییەیکی زۆر گرنـگ نەبـوو، بـە خێرایـی ببـوو بـە کەسـایەتییەکی گرنـگ و دەرکـەوت کـە بەرزبوونـەوەی ئاسـتی سـەرکەوتن و دەسـتڕۆیی ئـەم دەسـتەیە بـە هـۆی ئـەم کەسـەوە بـووە.

بـە کۆتایـی هاتنـی کۆبوونەوەکـە، خەڵـک پێشـوازییەکی گەرمیـان لـەم کەسـە کـرد و ئـەم کەسـەیان لەسـەر ملـی خۆیـان دانـا و بـە دەوری شـاردا سـوڕاندیانەوە، چونکـە کۆبوونەوەکـە لـە گەیشـتن بـە ئەنجامێکـی ڕازیکـەر سـەرکەتوو نەبـوو، کۆمسـیاری بـاڵا داوای لـە هەندێـک لـە نوێنـەرەکان کـرد دواتـر یەکـتر ببینـن، بـەڵام دواتـر هەندێـك پێشـکەوتن لـە گفتوگۆکانـدا هاتەکایـەوە.

پـاش نیـوەڕۆی هەمـان ڕۆژ سـەرۆک وەزیـران سـلێمانی بەجێهێشـت و کۆمسـیاری بـاڵاش لـە کاتژمێـر ٩ی بەیانـی ڕۆژی دواتـر شـارەکەی بەجێهێشـت.

ئێوارەی هەمان ڕۆژ کۆبوونەوەیەکی بەرفراوان بەسترا و لەسەر بەرزکردنەوەی مەزبەتە بۆبەردەم کۆمەڵەی گەلان گفتوگۆ کرا. هەروەها بڕیاردرا هیچ پێشکەوتنێک بە پێی ئەم سیاسەتەی ئێستا بەدی ناهێت و دەبێ جوڵانەوەیەک بۆ نەدانی باج پێکبهێنرێت.

شایانی ئاماژە پێدانە تەوفیق قەزاز لەلایەن هاوڕێکانییەوە بە گاندی ناودەبردرێت. لەوانەیە هۆکارەکەش چاوێلکە گەورەکانی بێت، چونکە قەزاز بە هیچ جۆرێکیتر لە گاندی ناچێت، بەڵام ئەم ناوە لە پاڵ پێشنیازی نەدانی باج، بەو مانایە دێت کە خوێندنەوە بۆ تاکتیکی هیندییەکان کراوە و لەوانەیە لە داهاتوویەکی نزیکدا بگیرێتەبەر.

سەرنج:

ئەگەرچی وادیارە کۆبوونەوەکە لە ئارام کردنی ڕەوشەکە، یاخود لە هاندانی کورد بۆ وازهێنان لەم ڕەفتارەیان بەرانبەر حکومەتی عێراق سەرکەتوو نەبووە، بەڵام هیچ هۆکارێک بۆ سەرهەڵدانی توندوتیژی، لە دۆخی ئێستادا نابینرێت. دەستەکەی شێخ قادر، خۆیان وەک سەرکردەی ناسیۆنالیستەکان نیشانداوە و ئەم دەستەیە بەو بڕوایە گەیشتوون کە بەرژەوەندیان لە وروژاندنی سیاسی دایە. بەهەرحاڵ ئاشکرایە کە بۆ چەند مانگێک وروژاندنی سیاسی لە وڵاتێکی هاوشێوەی ئەم وڵاتە دواجار شێوازيك لە یاخیبوون لەخۆدەگرێت و ئەگەر هاتوو لەلایەن کۆمەڵەی گەلانەوە هیچ شتێکی ڕازیکەر [بە کوردەکان] نەدرێ، ئەم جۆرە ئاژاوانە شتێکی چاوەڕوانکراوە.

کۆپییەک لە ‹D.O› بە ژمارە ‹S.450› لە ڕێکەوتی ١١ی ئابی١٩٣٠، لەلایەن گ. س. کیچینگ (G. C. Kitching Esq., O.B.E.)، لێکۆڵەری کارگێری لە لیوکانی هەولێر و کەرکووک بۆ سێر کیناهێن کۆرنوالیس (Sir Kinahan Cornwallis, Kt., C.M.G., D.S.O.,)، ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ، بەغدا (ل٢٩٨-٣٠٣)

بەڕێز سێر کیناهێن

سەبارەت بە سەردانەکەی بەڕێز کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت و سەرۆک وەزیرانی عێراق، بە پێچەوانەی یاداشتنامەی فەرمی، ڕاپۆرتدان بە شێوەی نامە زۆر سنووردار نییە.

بە گشتی سەردانەکە بۆ هەولێر زۆر سەرکەوتوو بوو و هیوادار بووم بتوانم بڵێم بۆ کەرکووکیش بە هەمان شێوە بوو. بۆ هۆکاری شکستی ئەم سەردانە لە کەرکووک، دەبێ گلەیی لە موتەسەڕیف بکەین. ڕاستە پرسی کورد لە کەرکووک زۆر گرنگی پێنادرێت و شکستی سەردانەکەش تا ڕادەیەک زۆر گرنگ نییە، بەڵام ئەمە نابێتە پاکانە بۆ ڕێکنەخستنی [پێویست بۆ ئەم سەردانە] و کەشی بەرهەڵستیکردن و سەرهەڵدانی دوژمنکاری لە سەرەتاوە تا کۆتایی کۆبوونەوەکە لە ئارادابوو.

لە کەرکووک، سەردانکارەکان لە نووسینگەی موتەسەڕیف کۆبوونەوە. غەمگینی بە ڕووخساری جەمیل مەدفەعییەوە دیار بوو. پاش درەنگ کردنێکی زۆری بەشداربووان، شاندەکە بەرەوە دەربار (Darbar) بەڕێکەوتن کە دەبێ لە قاوشێکی ڕووت و دانەپۆشراو کە دەکەوێتە دەرەوەی نووسینگەی موتەسەڕیف و لیکۆڵەری کارگێڕی دەرباز بن. مێزەکان بە نارێکی داپۆشراو بوون، مۆبیلیات خراپ بوو و پانکەیەک پێنج خولەک پێش کۆتایی هاتنی کۆبوونەوەکە هێنرا. بە بۆچوونی من وەک ئەو سیاسەتمەدارانەی دەیانەوێت وێنای کۆبوونەوەیەکی سیاسی بکەن، دەتوانم بڵێم کەشی ئەم کۆبوونەوەیە بە مەجلیسێکی عێراقی ‹Iraqi Majliss› دەچوو. جگە لە بەڕێز [موتسەریف] گشت ئامادەبووانیتر هەستیان

بــە ناڕحەتــی دەکــرد و لــەو کارەی کــە لەبــەر دەســتیان بــوو. کۆبوونــەوەی دەربــار هاوشــێوەی کەشــتی ونبــوو دەهاتــە بەرچــاو. چــا، قــاوە، جگــەرە و هیــچ شــتێکی دیکــەی لــێ نەبــوو و بــێ ئــەم شــتانە مەجلیــس ناتوانــێ کار بــکات.

ســەرۆک وەزیــران بــە شــێوەیەکی مەداحیانــە (madahi) قســەی کــرد و دواتــر دوو کەرکووکلــی سوپاســی خۆیــان دەربــڕی. لــەم کاتــەدا توڕەییەکــی زۆرتــر بــە ڕوخســاری جەمیــل بەگــەوە دیــار بــوو. هیــچ کــەس نەیدەتوانــی دوو جــار ســەیری ڕوخســاری ئــەو بــکات کــە نیشــاندەری ناڕەزایەتــی و هــاوڕا نەبوونــی بــوو لەســەر گشــت کۆبوونەوەکــە.

محەمــەد جــاف بــە پشــت بەســتن بــە کۆمەڵــەی گــەلان داوای مافەکانــی کــوردی کــرد. عەبــدوڵا ســافی خــۆی خســتە نــاو بابەتەکــە و گوتــی، خێڵــی جــاف خێڵێکــی گرنــگ نیــن و نوێنەرایەتــی کەرکــووک ناکــەن. پاشــان هەراوهــورا دەســتی پێکــرد. دواتــر ئارامــی بــۆ کۆبوونەوەکــە گەڕایــەوە و بڕیــاردرا بــۆ نیــو کاتژمێــر کۆبوونەوەکــە ڕابوەســتێت، دوژمنکاریــی و دەربڕینــی دوژمنکارانــە لــە نێــوان دەســتە جۆراوجۆرەکانــی بەشــدار بــوو لــە کۆبوونەوەکــەدا دەبیــنرا.

کاتێــک چــاوەڕوان بــووم بەشــداربووەکان پــەرت و بــڵاو ببنــەوە، جەمیــل بــەگ ڕووی تێکــردم و گووتــی ‹هــۆکاری گشــت ئەمانــە تــۆی». هیــچ کەسێک گوێــی لێنەبــوو کــە لــە کۆبووەوکــەدا چــی گوتــرا و چــی گــوزەرا، بــەڵام گشــتیان نەیانشــاردەوە کــە کۆبوونەوەکــە زۆر بــە خــرای ڕێکخرابــوو و زۆر بــە خراپــی بەڕێوەبــردرا. ئاشــکرایە موتەســەڕیف هەوڵــی نــەدا ئــەم کۆبوونەوەیــە ســەرکەتوو بێــت، یاخــود بەرژەوەندییەکــەی لــەوەدا نەبــوو. مێجــەر یۆنــگ کارێکــی باشــی کــرد کــە بــە شەخســی چــاوی بــە محەمــەد بــەگ کــەوت.

کۆبوونەوەکــەی کەرکــووک بــە ئیوارەخوانێــک لــە یانــە بــە کۆتایــی هــات و پێموایــە شــاندەکە لــە شــەودا خەریکــی یــاری کۆنــکان بــوون.

لــە ڕۆژی یەکشــەمە شــاندەکە بــە فڕۆکــە کەرکووکیــان بەجێهێشــت و وەزیــری داد لــە فرۆکــەدا بــە ســەختی نەخــۆش کــەوت.

بــە گەشــتنیان بــە هەولێــر، بــە تایبــەت پێشــوازی لــە شــاندەکە کــرا و دواتــر بــۆ نانــی

بەیانی بردران. بۆ ئەوەی وەزیرەکان لە کاریگەرییەکانی گەشتی ئاسمانی، بێنەوە سەرخۆ، کاتی کۆبوونەوەکە بۆ نیو کاتژمێر دواخرا. کۆبوونەوە لە سەرا بەڕێوەچوو، چوونە ناوەوە بە پلیت بوو و بە بڕوای من بە باشی و گەورەیی پێشوازی لە وەزیرەکان کرا. ژمارەیەکی زۆر لە ئاڵا و پۆلیس و تاقی ڕازێنراو دەبینران. هەروەها چا و قاوە و جگەرە ئامادە کرا بوون. حەمید بەگ فەرش و قەنەفە و موکێتی لە ماڵی کەسایەتییە ناسراوەکانی هێنا بوو و دواتر خەڵک دەناسێنران.

ڕێکارەکانی کردنەوەی کۆبوونەوەکە باش بەڕێوەچوون. دوای قسەکردن، گفتوگۆکان دەستی پێکرد و ئەحمەد ئەفەندی گفتوگۆکەی کردەوە و داوای لە سەرۆک وەزیران کرد کە سەرۆک خێڵەکان بانگێشت بکات بۆچوونی خۆیان دەرببڕن. ئاغای دزەییەکان هەستایە سەر پێی و داوای بە یەکسانی مامەڵەکردن بۆ هەر سێ لیوای کوردەکانی کرد. وادیار بوو دەنگۆی ئەوە بڵاوبووەوە کە ئیمتازاتی تایبەت بە سلێمانی دەدرێت. هەڵبەت ئەم قسەیە گوێی لێنەگیرا.

دواتر ئەحمەد ئەفەندی و ئیسماعیل بەگ داوای ڕوونکردنەوەی بابەتگەلێکی زۆریان کرد و سەرۆک وەزیرانیش زۆر بە باشی وەڵامی دانەوە. **مارف جیاووک** (Maruf Chawok) بە دوورو درێژی گلەییەکانی خستەڕوو و حکومەتی عێراقی بە حکومەتی عەرەب وەسف کرد. دواتر سەرۆک وەزیران بەرپەرچیدایەوە و داوای کرد لەم بارەوە بەڵگە بخاتەڕوو. جیاووک شکستی خوارد. ئەو بە وریاییەوە ئاماژەی بە خاڵێکی کۆمیتەی کۆمەڵەی گەلان دا، ئەگەر شێوازی حکومەت لە عێراق گۆڕانی بەسەردا هات، جۆرە حکومەتێک دەبێ بۆ کوردەکان دابمەزرێت. شتێکی نامۆیە کە چ لێکدانەوەیەکی بەرفراوان بۆ ئەم [ڕاسپاردەیەی کۆمیتەی کۆمەڵەی گەلان دەکرێت]. من ڕاپۆرتەکەی ئەم کۆمیتەیەم نییە، بەڵام سەرۆک وەزیران و کۆمسیاری باڵا پرژانە سەر ئەم بابەتە و گوتیان لەوانەیە ئەم قسەیە لە ڕاپۆرتی کۆمیتەکەدا بوونی هەبێت، بەڵام لە بڕیاری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلاندا نەهاتووە. بە بڕوای من ئەم خاڵە شایانی لێوردبوونەوەیە.

سەبارەت بە تەحەفوزاتی کۆمەڵەی گەلان، کورد بەندەکە وەک پێداگریکردن

لەسـەر [زەرورەتـی بوونـی] بەرپرسـانی کـورد [لـە حکومەتـی عێـراق] لێکدەدەنـەوە. مێجـەر یۆنـگ ڕوونـی کـردەوە ئـەو شـتەی کـە کۆمەڵـەی گـەلان ئامـاژەی پێـداوە بریتییـە لـە بەکارهێنانـی وشـەی « سـەبارەت بـە». بـە بـڕوای مـن ئـەم خاڵـەش خاڵێکـی زۆر گرنـگ نییـە و لەهـەر حاڵەتێکـدا باشـترە مانـای وشـە، بـە پێـی زمانـی نووسـینی بێـت نـەک زمانێکیـتر.

دواتـر بابەتـی گرنـگ، واتـە بابەتـی ڕەشنووسـی یاسـا هاتەکایـەوە. داواکـرا پێویسـتە ئـەم یاسـایە ئاشـکرا بکرێـت. لـە ژێـر گوشـارەکان سـەرۆک وەزیـران بەڵێنیـدا مانگێـک پێـش ئـەوەی یاسـاکە بخرێتـە بـەردەم پەرلەمـان، یاسـاکە بـڵاو بکرێتـەوە. لـەم کاتـەدا جەمیـل بـەگ بـە بیانـوی نەخـۆش کەوتـن بـە هـۆی فرۆکـەوە، کۆبوونەوەکـەی بەجێهێشـت و نەگەڕایـەوە.

هـۆکاری سـەرەکی ئـەم نەگەڕانەوەیـەش هـەر وەک مێجـەر یۆنـگ بـە دروسـتی باسـی دەکات بریتـی بـوو لـە ترسـی جەمیـل بـەگ کـە جەعفـەر پاشـا نەتوانێـت پێداگـری لەسـەر بـڵاو نەکردنـەوەی یاسـاکە بـکات و هـەر کاتێکیـش کـە جەعفـەر ئـەم کارەی کـرد، ئـەو دەیتوانـی بڵێـت کـە لـەوێ ئامادە نەبـووە و لەسـەر ئـەم کارەش ڕازی نەبـووە.

سـەبارەت بـە یاسـاکە هـەر وەک مێجـەر یۆنگیـش دەڵێـت، بـۆ سـەرۆک وەزیـران باشـتر بـوو یاسـاکە بـڵاو بکاتـەوە. هەروەهـا بـە بـڕوای مـن بـێ ڕێـزی نوانـدن بـە سـەرۆک وەزیـران [لەلایـەن جەمیـل بەگـەوە] شـتێکی زۆر کـەم بـوو و کـەس ئـاگای لـێ نەبـوو. کـورد وەک مـن دەتوانـن ڕەفتارەکـەی جەمیـل بـەگ ببینـن. بـە ڕاشـکاوی بڵێـم، لەسـەر بڵاوکردنـەوەی یاسـاکە مشـتومڕ [لـە نێـوان وەزیرەکانـدا لـە ئارادایـە] و دواجـار یەکێـک لـە وەزیـرەکان بـە هێواشـی ئـەم کارە دەکات و هۆکارەکەشـی هەموارکردنـەوەی یاسـاکەیە.

کۆبوونەوەکـە بـە قسـەکردن لەسـەر برایەتـی کۆتایـی پێهـات. بۆچوونـی تایبەتـی خـۆم بریتیـە لـەوەی کـە کـورد گلەیـی و گازنـدەی خۆیـان خستەڕوو، بـە شـێوەیەک کـە دەزانرێـت ئـەم گلەیـی و گازندانـە ڕاسـت و ڕەوان و داوای چارەسـەری بـۆ دەکـەن. دیـارە

سـەرۆک وەزیـران بـە جیـددی و بـە ویژدانـەوە لـە پێنـاو سـەرکەوتن، کار لەسـەر ئـەم بابەتـە دەکات، ئەگەرچـی لەوانەیـە هەسـتی کـورد بوونـی ئـەو کـەم بێـت، بـەڵام ئەگـەر بـە تەنیـا وازی لێبهێنرێـت بـە خەمخۆرییەکـی باشـەوە مامەڵـە لەگـەڵ کـورد دەکات.

جەمیـل بـەگ لـە کۆبوونەوەکـەدا ئامـادە نەبـوو و مـن لـەو بڕوایـەدام وەزیـری داد لـەو پێگەیـەی کـە ئـەو بەرانبـەر هاووڵاتیانیـدا هەیبـوو نیگـەران بـوو. بەهەرحـاڵ ئـەو تەنیـا قسـەی کـرد و هیـچ شـتێکیتری نەکـرد. مێجـەر یۆنـگ بـە شەخسـی چـاوی بـە سـێ سـەرکردەی کـورد کـەوت و ئـەوەی ڕوونکـردەوە کـە لـە هەندێـك خاڵـی ڕەشنووسـی یاسـاکە تێـدەگات.

لـەم گەشـتەدا ڕووبـەڕووی ڕووداوێکـی نەخـوازراو بوومـەوە. چەنـد ڕۆژێـک لەمەوبـەر دکتـۆر دەلالـی (Dr. Dallali) بـە بیانـوی دەرزی لێـدان لـە مـەلا ئەفەنـدی لێـرە بـووە. لـە ڕاسـتیدا ئـەو لـە مووسـڵەوە بـۆ ئێـرە نێـردراوە تـا ئـاژاوە دروسـت بـکات و یەکێتـی نێـوان کـورد تێـک بـدات. ئـەو کەسـێکی بـێ بایەخـە و لـە هەندێـك کاتیشـدا ئاژاوەگێڕێکـی مەترسـیدارە و هیـچ پەیوەندییەکیشـی بـە هەولێـرەوە نییـە.

بـە کۆتایـی هاتنـی کۆبوونەوەکـە گشـت لایەنـەکان بـۆ بەسـەربردنی ڕۆژەکەیـان چوونـە شـەقڵاوە تـا سـوود لـە کەشـی فێنکـی باخچەکانـی ئـەوێ وەرگـرن. دکتـۆر دەلالـی ماوەیەکـی باشـی لەگـەڵ جەمیـل بـەگ و جەمـال بابانـدا بەسـەر بـرد کـە بـە لێدانـی دەرزی کوینیـن (quinine) نەخۆشـی تیفوئیـدی جەمـال بابانـی چارەسـەر کـرد. بـۆ دانیشـتن لـە کورسـیەکی بەتـاڵ لـە نـاو ئۆتۆمۆبێلـی دوو وەزیرەکـە، دوو کـەس کاندیـد بـوون، موتەسـەڕیف و دکتـۆر دەلالـی. دکتـۆر دەلالـی هەڵبژێـردراو موتەسـەڕیف لەگـەڵ پاسـەوانەکان بـە جێهێڵـرا تـا بـە تەکسـی [بچێتـە شـەقڵاوە].

بـە بـڕوای مـن، ئەمـەش ڕەفتارێکـی نەشـیاو و بـێ ڕێزیکـردن بـوو بـە حەمیـد بـەگ. هەڵبژاردنـی دکتـۆر دەلالـی بـۆ گەشـتکردن لەگـەڵ بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا و سـەرۆک وەزیـران کـە بـە بەردەوامـی بـێ ڕێـزی بـە کـورد دەکات، جێگـەی بـە جـدی هەڵوەسـتە لەسـەرکردنە. هەروەهـا ئەمـە کارێکـی زۆر گەمژانـە بـوو، چونکـە

هەمــوو کەسـێک دەزانێـت، بۆچـی دەلالـی لەبـری موتەسـەڕیف بانگێشـتی نـاو ئۆتۆمۆبێلەکـە کـراوە، ئەمــەش ماناکــەی ڕوونــە.

حەمیـد بـەگ زۆر بـە جیـددی و بـە سـەختی کاری کـردووە تـا ئـەم کۆبوونەوەیـە سـەرکەتوو بێـت و بـە بێلایەنـی بڕیـاری دەرکـردوە کـە دەلالـی و کـوردە توندڕەوەکان بەنـد دەکرێـن ئەگـەر بێـت و ئـاژاوە بنێنـەوە. باشـترە بـاس لـە هەسـتی ئـەو بەرانبـەر جەمیـل بەگـدا نەکەیـن.

لـە کۆتایـدا بـە بـڕوای مـن کـورد زۆر بـە باشـی کاریـان کـرد. ئەمـڕۆ بەیانـی چـاوم بــە گشــت ســەرکردەکانی کــورد کــەوت و ئــەوان خۆشــحاڵی خۆیــان دەربــڕی. مــن نازانـم چـۆن کاری زیاتـر بـۆ ئـەوان بکەیـن.

لـەو بڕوایـەدام بەڕێـزت لـە بڵاوکردنـەوەی یاسـاکە ڕووبـەڕووی کێشـە دەبیتـەوە. بــە هەرحــاڵ، ئــەم بەڵێنانــە نارەزایەتــی کــورد لــە شــێوەی ئێســتادا لەنــاو دەبــات. دەمێنێتـەوە پرسـی سـلێمانی. ئەگـەر ئێـوە لـە سـلێمانی ناچـار کـران ئیمتیـازات بـە سـلێمانی بـدەن، دەبـێ هەمـان کاریـش لـە هەولێـر بکـەن.

لـە بیـرم کـرد بڵێـم گەشـتەکە بـە ئاهەنگێکـی گـەورە لـە باخچـەی شـارەوانی بـە کۆتـا هـات و ڕۆژی دواتـر ئاهەنگەکـە بـە چـوون بـەرەو سلێمانی بـە فڕۆکـە کۆتایـی هـات.

خزمەتکارتان.

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل٣٠٤-٣٠٥)

١٣ی ئاب.

(لــە کاتژمێــر ١٠:٣٠ خولەکــی ئێــوارە لــە ڕێکەوتــی ١٣ی ئابــی١٩٣٠، گەیشــتووەتە دەســت نووســینگەی موســتەعمەرات).

ژمــارە ٣٧٣. ئامــاژە بــە تەلەگرامەکــەت بــە ژمــارە ٢٩٩ لــە ڕێکەوتــی ١١ی ئــاب. تــازە لــە ناوچــە کوردییــەکان گەڕامەتــەوە. بــە گوێــرەی نــووسرای زۆر نهێنــی ژمــارە ‹A› کــە لــە ڕێکەوتــی ٦ی ئــاب نێــردراوە و لەلایــەن بەڕێــزت بــە تەلەگرامــی ژمــارە ٢٩٣، لــە ڕێکەوتــی ٦ی ئــاب هەمــوار کراوەتــەوە، لــە هەولێــر، کەرکــووک و ســلێمانی لێدوانــی فەرمــی درا. جــارێ زووە کــە پێشــبینی ئەنجامەکانــی گەشــتەکە بکەیــن، بــەڵام بیرۆکــەی جیــا بوونــەوە لــە عێــراق لەلایــەن گشــت ئــەو نوێنەرانــەی کــە لــە هەولێــر و کەرکــووک کــۆ ببوونــەوە ڕەتکرایــەوە.

لەلایەکیـترەوە داواکارییەکـی کۆدەنگانـە لـە سـلێمانی خرایـەڕوو کە داوای سـەربەخۆیی کوردسـتان لـە عێـراق دەکات و خوازیـارە ئـەم دەوڵەتـە لـە ژێـر ئینتیدابـی بەریتانـی بێـت و نائومێـدی بەرانبـەر بەرنامەکـەی حکومەتـی عێـراق نیشـاندرا کـە بەرنامەکـە لەگـەڵ ئـەو بەڵێنانـەی عێـراق بـە کۆمەڵـەی گەلانیـداوە ناگونجێت.

ئامــاژەم بــەوە کــرد کــە حکومەتــی بەریتانیــا ناتوانێــت بــە ڕاشــکاوی پەیــڕەوی لــە سیاســەتێک بــکات کــە لەگــەڵ بەڵێنەکــە نەگونجێــت و پێشــنیازم کــرد چاوەڕوانــی ئەنجامــی ئــەو داواکارییــە بیــن کــە خراوتــە بــەردەم کۆمەڵــەی گــەلان. هــەر وەک بەڕێــزت لــە تەلەگرامەکــەت بــە ژمــارە ٢٩٩، پێشــنیازت کردبــوو، داوای تێبینیەکانــی حکومەتــی عێراقــم لەســەر ئــەو داواکارییــە کــرد کــە بــە ڕێکەوتــی ٢٦ی تەمــووز [لەلایــەن کوردەکانــەوە بــۆ کۆمەڵــەی گــەلان نێــردرا بــوو]، ئێســتا ڕاســتەوخۆ بــۆم نێـردراوە تـا بیخەمـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان. نـاوی داواکارەکان [نیشـانی حکومەتـی عێــراق نــەدراوە]. هــەوڵ دەدەم حکومەتــی عێــراق لــە وەڵامــی داواکارییەکــەدا

بەیاننامەیەکـی مەعقولانـە سـەبارەت بـە سیاسـەتەکەی بەرانبـەر کـورد بخاتـەڕوو، هـاوکات ڕەشنووسـی یاسـای زمـان هاوپێچـی ئـەم بەیاننامەیـە دەبێـت.

لەمبـارەوە حکومەتـی عێـراق جەخـت لـەوە دەکاتـەوە کـە بەنیـازن هەمـان سیاسـەت لـە دوای سـاڵی ١٩٣٢ش بگرنەبـەر و پێشـنیاز دەکات کـە کۆمەڵـەی گـەلان دەسـەڵاتی تـەواو بـە عێـراق ببەخشـێت جا عێـراق [تـا ئـەو کاتـە] داواکارییەکانـی کۆمەڵـەی گەلانـی جێبەجـێ کردبێـت، یاخـود نـا.

پێشـنیاز دەکـەم لە بەرزکردنەوەی داواکاری کورد بۆ بـەردەم کۆمەڵەی گەلان، حکومەتی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا پشـتگیریی لـە ڕوانگەکـەی حکومەتـی عێـراق بـکات و کۆپیـەک لـە ڕاگەیاندنەکـەی حکومەتـی بەریتانیـا هاوپێچ بکرێت و پشـتگیری داوکارییەکـەی حکومەتی عێـراق بـکات کـە دەسـەڵاتی تـەواوی پێبدرێـت. ئاشـکرایە مومکین نییـە داوا لـە حکومەتی عێـراق بکرێـت بە ڕەهایـی ڕەچاوی ئـەم داواکارییانـە بکات.

زۆر خۆشـحاڵم بـۆ ئـەو متمانەیـەی کـە لـە تەلەگرامەکـەت بـە ژمـارە ٢٩٣ نیشـانتداوە و خۆشـحاڵ دەبـم ئـاگادارم بکەیتـەوە کـە ئـەو ڕێکارانـەی لـە سـەرەوە ئاماژەیـان پێـدراوە، بـە گشـتی پەسـەندکراون یـان نـا.

نهێنی (ل ٣٠٦)

ژمارە (P. C. 177)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ١٤ی ئابی١٩٣٠

بەڕێز...

من شەرەفمەندم کە کۆپیەک لەو نامەیەی کە لەلایەن کۆمەڵێک دانیشتووی سلێمانی بەدەستم گەیشتووە، بۆتان ڕەوان بکەم. هەروەها خۆشحاڵ دەبم، بۆ زانیاری حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا، پێش ئەوەی کە داواکارییەکە بۆ سکرتێری گشتی کۆمەڵەی گەلان بنێردرێت، تێبینییەکانی حکومەتی عێراق لەسەر ئەم داواکارییە بزانم.

گەورەم، من شەرەفمەندملکەچترین خزمەتکاری بەڕێزت بم.

واژوو: Hubert Young

His Excellency Ja'far Pasha al Askari, G. M. G

Acting President of the Council of Ministers

Baghdad

نهێنی (ل٣٠٧-٣١١)

ژمارە ٢٤٢٢

نووسینگەی ئەنجوومەنی وەزیران

بەغدا، ١٩ی ئابی١٩٣٠

بەڕێز...

مـن شەرەفمەندمسوپاسـی گەیشـتنی نامەکـەت بـە ژمـارە (P.O.177) لـە ڕێکەوتـی ١٤ی ئابـی١٩٣٠ بکـەم، کـە تایبـەت بـوو بـە ناردنـی داواکاریـی کۆمەڵێـک کـوردی سـلێمانی بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان و هەروەهـا داوای تێبینییەکانـی حکومەتـی عێراقـت لەسـەر داواکارییەکـە کردبـوو.

دوای ئـەوەی سیاسـەتی حکومەتەکانـی بەریتانیـا و عێـراق کـە لەلایـەن مـن و بەڕێـزت لـە ڕێکەوتـی ١٠ی ئـاب بـە کەسـایەتییە ناسراوەکانـی سـلێمانی ڕاگەینـدرا، داواکارییەکـی هاوشێوەشـم بـە دەسـت گەیشـتووە، هەروەهـا داواکارەکان لـە کۆبوونەوەکـەدا گووتیـان، ئـەوان داوای حکومەتێکـی سـەربەخۆ لـە ژێـر چاودێـری کۆمەڵـەی گـەلان دەکـەن و داواکارییەکـەش پشـت بەسـتراوبوو بە بڕیاری ساڵی ١٩٢٦ی ئەنجوومەنـی کۆمەڵەی گەلان.

دیـارە، نـە بەڕێـزت و نـە منیـش ئـاگاداری ئـەم جـۆرە بڕیـارە نیـن، بـەڵام بـۆ ئـەوەی جێگـەی گومـان نەمێنێـت، بەڕێـزت لـە سـلێمانی ڕاتگەیانـد، دەکـرێ لەسـەر ئـەم خاڵـە لەگـەڵ کۆمەڵـەی گـەلان قسـە بکرێـت.

بەڕێـزت دەزانی کۆمسـیاری باڵا سـەبارەت بـە کاروباری کورد بە بەردەوامـی لە نزیکەوە ڕاوێـژی لەگـەڵ حکومەتـی عێـراق کـردووە و لـە دەربڕینی هەر جـۆرە تێبینییـەک ئەگەر بە تەواوەتـی لەگـەڵ تێبینییەکانـی بەڕێزت هاوشـێوە نەبێت، من هیچ شـتێک ناڵێم.

کاتێـک حکومەتـی عێـراق بـە تەواوەتـی کۆنترۆڵـی لیواکانـی کـوردی کـرد، پێداگـری لەسـەر ئـەم بۆچوونـەی دەکـرد کـە بـۆ داهاتـووی پاشـایەتی عێـراق و خۆشـگوزەرانی کـورد و عـەرەب پێویسـتە کـە لـە عێراقـدا دەژیـن، لـە پێنـاو یەکێتـی نێـوان ئـەم دوو گەلـە

کار بکـەن و بەرپەرچـی هـەر جـۆرە پێشـنیازێک بدرێتـەوە کـە ببێتـە هـۆی جیابوونـەوەی لیواکانـی کـورد لـە پاشـایەتی عێـراق.

بەهەرحـاڵ، کـورد هۆشـیارییەکی نەتەوەیـی پتەویـان هەیـە و لـەوە تێگەیشـتوونە کـە سـەرکەوتن بـە نیشـاندانی ئـەم هۆشـیارییە نەتەوەییـە دەسـتەبەر ناکرێـت، بەڵکـو لـە ڕێگـەی دانپێدانـان بـە کـورد دەسـتەبەر دەکرێـت، ئەویـش بـەو جـۆرەی کـورد هەسـتی پێبکـەن و وەک عێراقـی پشـکی خۆیـان هەبێـت و دابونەریـت و زمانیـان پارێـزراو بێـت. ئــەوان پێــش ئــەوەی بڕیارەکــەی ئەنجوومەنــی کۆمەڵــەی گــەلان لــە ســاڵی ١٩٢٦دا دەربچێـت، خـاوەن ئـەم شـتانە بوونـە.

کاتێـك چەنـد مانـگ لەمەوبـەر گفتوگۆکانـی پەیماننامـە نوێیەکـە، لـە نێـوان حکومەتـی بەریتانیـای مـەزن و حکومەتـی عێـراق دەسـتیپێکرد، دیـار بـوو حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا خوازیـار بـوو کۆتایـی هاتنـی ئینتیدابەکـەی بەسـەر عێـراق بـە کۆمەڵـەی گـەلان ڕابگەیێنێـت و و داوای کـرد عێـراق وەک نەتەوەیەکـی ئـازاد و سـەربەخۆ لـە سـاڵی ١٩٣٢دا ببێتـە ئەندامـی کۆمەڵـەی گـەلان. بۆیـە کاتـی ئـەوە هاتـووە پەیوەنـدی نێـوان حکومەتـی عێـراق و کـورد لەسـەر بناغەیەکـی ڕێکخـراو، ڕێـک بخرێـت و خەسـڵەتی یاسـایی بـەو ڕێکارانـە بدرێـت کـە بـە پێـی بڕیارەکانـی کۆمەڵـەی گـەلان لـە حاڵـی حـازردا لـە بەشـێکی زۆری لیواکانــی کــورد جێبەجــێ دەکرێــت، ئــەم بڕیــارەش بریتــی بــوو لــە بنیاتنانــی دادپـەروەری، خوێنـدن بـە زمانـی کـوردی و دامەزراندنـی فەرمانبـەری کـورد.

پێویسـتە لـە جێبەجێکردنـی ئـەم بڕیارانـە کات بـە فیـڕۆ نەدرێـت، تـا کـورد لـە سیاسـەتەکانی حکومەتـی عێـراق بـۆ ئێسـتا و بـۆ داهاتـوو تێبگـەن و لـەوە تێبگـەن کـە پەیماننامـە نوێیەکـەی نێـوان حکومەتـی عێـراق و حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا و بوونـی عێـراق بـە ئەندامـی کۆمەڵـەی گـەلان- ئەگـەر پەسـەند بکرێـت- بـە هیـچ شـێوەیەک کاریگـەری لەسـەر ئیمتیـاز و پێگـەی کـورد لـە نـاو دەوڵەتـی عێراقـدا دروسـت نـاکات. بـۆ ئـەم مەبەسـتەش ڕەشنووسـی یاسـای زمانـە خۆجێیـەکان نووسراوەتـەوە و هێڵـە گشـتییەکانی ئـەم سیاسـەتە لـە میانـەی گەشـتەکەمان بـۆ هەولێـر، کەرکـووک و سـلێمانی بـۆ سـەرکردە کوردەکان خراوەتـەڕوو. بڕیـاردرا بڵاوکردنـەوەی فەرمـی یاسـاکە

تـا کاتـی گەڕانـەوەی مەلیـک فەیسـەڵ و سـەرۆک وەزیـران دوا بخرێـت. هـەر کاتێـک پەرلەمـان دەسـتی بـە دانیشـتنەکانی کـرد ڕەشنووسـی ئـەم یاسـایە، کـە کۆپیـەک هاوپێچی ئـەم نـووسراوە کـراوە، دەخرێتـە بـەردەم پەرلەمـان. زیـاد لەمـەش ئـەو لێدوانـەی مـن لـە هەولێـر، کەرکـووک و سـلێمانی پێشکەشـم کـرد و کۆپیـەک لـەم لێدوانـەش هاوپێچـی ئـەم نـووسراوە کـراوە، دەرخـەری سیاسـەتی دۆسـتانە و هاوخەمانـەی حکومەتـی عێراقـە. هەروەهـا کۆمەڵێـک ڕێکاریـتر بـۆ پاراسـتنی بەرژەوەنـدی کـورد گیراونەتەبـەر، بـۆ نموونـە دامەزراندنـی یاریـدەدەری بەڕێوەبـەری گشـتی لـە وەزارەتـی ناوخـۆ، کردنـەوەی نووسـینگەی وەرگێـڕان لـە نـاو وزارەتـی ناوخـۆ و دامەزراندنـی لێکۆڵـەری پەروەردەیـی.

سـەبارەت بـە پرسـی دامەزراندنـی فەرمانبـەران لـە لیواکانـی کـورد، هـەر وەک چـۆن لـە بڕیارەکـەی کۆمەڵـەی گەلانیـش ئامـاژەی پێـدراوە، پێموایـە مـن دەتوانـم لـەو بـارەوە سیاسـەتی حکومەتـی عێـراق روون بکەمـەوە. زۆربـەی فەرمانبەرانـی لـەم ناوچەیـە کـوردن و هـەر واش دەبێـت، بـەڵام دەرکەوتـووە کـە تەنیـا دامەزراندنـی کـوردەکان لـە ناوچـە کوردییەکانـدا دەبێتـە هـۆی دوورکەوتنەوەیـان لـە دامەزراندنـی لـە ناوچەکانیـتری عێـراق. ئەمـەش بـۆ کارگێـڕیٚ گشـتی زیانبـارە و دەبێتـە هـۆی زینـدوو هێشـتنەوەی ئـەو هەسـتانەی کـە حکومەتـی عێـراق خوازیـارە لەنـاو بچـن.

بـەم پێیـەش، هـەر کاتێـک یاسـای زمانـە خۆجێیـەکان لەلایـەن پەرلەمانەوە پەسـەندکرا، حکومـەت بەنیـازە زانینـی زمان نەک نەتەوە بکاتە بنەمای دامەزرانـدن لە لیوا کوردییەکاندا. پێویسـت نـاکات بڵێیـن ئـەم کارە دەبێتە هـۆی گۆڕینی سیاسـەتی کارگێڕیـی، چونکە گرنگی بـە هەڵبژاردنـی کەسـی شـیاو دەدرێـت. کێشـەکە لێرەدایـە ژمارەیەکـی زۆر فەرمانبـەری عـەرەب لەبـەر دەسـت نیـن شـارەزای زمانـی کـوردی بن. لـە هەمانکاتـدا تەواوی عێـراق لە هەمبـەر دامەزراندنـی ئـەو کوردانـەی زمانـی عەرەبـی دەزانـن کـراوە دەبێـت. حکومەتـی عێـراق پێداگـری لەسـەر ئـەوە دەکات ئەم سیاسـەتە لـە بەرژەوەندی خودی کـوردەکان دایە و لەگـەڵ بڕیارەکانـی کۆمەڵـەی گەلانیـش ناکـۆک نییە.

بـە بـڕوای حکومەتـی عێـراق ئـەو سیاسـەتەی لـە سـەرەوە ئامـاژەم پێـدا، نـە تەنیـا دەبێتـە هـۆی جێبەجێکردنـی بڕیارەکانـی کۆمەڵـەی گـەلان، بەڵکـو دەبێتـە هـۆی

ڕازیکردنــی هەمــوو کوردێکــی تێگەیشــتوو. ئــەم سیاســەتە خزمــەت بــە کــورد دەکات کــە لــە قوتابخانــە ســەرەتاییەکاندا بــە زمانــی کــوردی بخوێنــن و دەبێتــە هــۆی حوکمڕانــی کردنێکــی دادپەروەرانــە و بەڕێوەبردنــی کاروبــارە کارگێڕییەکانیــان.

پێویسـت نـاکات بـە تێروتەسـەلی باسـی ئـەو هۆکارانـە بکـەم کـە بۆچـی حکومەتـی عێـراق لـە دژی هـەر جـۆرە مەیلێکـی جوداخـوازی دەوەسـتێتەوە. لـە ڕووی کارگێڕیـی و داراییـەوە هـەر جـۆرە جـودا بوونەوەیـەک نامومکیینـە و دەبێتە هـۆی لە ناوبردنـی بناغەی حکومەتێکـی سـەقامگیر، هێـدی هێدی لەسـەری دادەمەزرێـت. هەروەها ئـەو گرفتانەی بە هـۆی ئـەم جـودا بوونـەوە لەگـەڵ وڵاتـە دراوسـێکانی تورکیـا و ئێران دێنـە کایـەوە، ڕوون و ئاشـکران. ئـەو ڕاسـتییەی ئـەم وڵاتانـە خـاوەن ژمارەیەکـی زۆری دانیشـتوانی کـوردن کـە لە نزیـک سـنووری عێـراق نیشـتەجێن، بەرپرسـیارێتی تایبـەت دەخاتـە سـەر شـانی حکومەتی عێـراق و حکومەتـی عێـراق هیـچ کاتێـک ناتوانێـت ئـەم بەرپرسـیارێتییە جێبەجـێ بـکات، ئەگـەر نەتوانێـت بەڕێوەبەردنـی ناوچـە سـنوورییەکان کۆنتـڕۆڵ بکات. هـەر وەک بەڕێزتان بـە ئاشـکرا ڕاتانگەیانـدووە، حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لەسـەر ئـەم خاڵـە و لەسـەر سیاسـەتی گشـتی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـورد هاوڕایە.

دڵنیایــم کۆمەڵــەی گــەلان قبــوڵ دەکات حکومەتــی عێــراق بڕیارەکانــی ئــەم کۆمەڵەیــەی بــە شــیاوی جێبەجــێ کــردووە و داواکارە [کــوردەکان] ئــاگادار دەکاتــەوە کــە هەڵــەن لــەو بیرکردنەوەیــەی گوایــە بــە پێــی بڕیــاری ئــەوان، بــە کۆتایــی هاتنــی ئینتیدابــی بەریتانیــا لەســەر عێــراق کــورد مافــی دامەزراندنــی حکومەتێکــی ســەربەخۆ لــە ژێــر چاودێــری کۆمەڵــەی گەلانیــان هەیــە.

هەروەهـا دڵنیـام بەڕێـزت لـە زووتریـن کاتـدا وەڵامـی داواکارەکان دەدەیتـەوە و لـە سـنووردارێتی کارگێڕیـی ئاگاداریـان دەکەیتـەوە، ئەگـەر حکومـەت نەتوانـێ سیاسـەتێکی سـەقامگیر جێبەجـێ بـکات.

تـا ئەوکاتـەی ئـەم بابەتـە پەیوەنـدی بـە کۆمەڵـەی گەلانـەوە هەیـە، حکومەتـی عێـراق ناتوانــێ هیــچ هەنگاوێــک بــۆ ڕێگــری کــردن لــە ئــازادی ڕادەربڕیــن بگرێتەبــەر، بــەڵام

حکومـەت لـەو بڕوایەدایـە ناکرێ تـا سـەر ئـەم بارودۆخـە بـەردەوام بێـت و بـەو ئەنجامـە دەگات کـە حکومـەت وەک هـەر حکومەتێکیـتر ڕووبـەڕووی ئـەم بارودۆخـە دەبێتـە، بۆیـە دەبـێ لـە گرتنەبـەری ڕێـکاری پێویسـت ئـازدا بێـت.

هــەر وەک بەڕێـزت ئـاگاداری، یاسـای بنەڕەتـی عێـراق، کـە لـە لایـەن ئەنجوومەنـی دەسـتورەوە پەسـەندکراوە و ئەنجوومەنەکـە نوێنەرایەتـی گشـت چینێـک دەکات، مافـی گشـت تاکێکـی پاراسـتووە و هــەر جـۆرە کردەوەیـەک کـە بـە پێچەوانـەی ئـەم یاسـایە بێـت، بەپێـی یاسـا بـە تـاوان هەژمـار دەکرێـت کـە دەبـێ سـزا بدرێـت.

حکومەتـی عێـراق دەزانێـت حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لـە سیاسـەتەکەیدا پشـتگیریی لێـدەکات، بـەڵام، دەسـتی حکومـەت کراوەتـر دەبێـت و دەتوانێـت باشـتر کاریگـەری لەسـەر کـوردە تێگەیشـتووەکان دروسـت بـکات، ئەگـەر کۆمەڵـەی گـەلان ئـەم سیاسـەتە پەسـەند بـکات کـە لـە حاڵـی حـازردا حکومەتـی عێـراق جێبەجێـی دەکات و بەنیـازە لـە داهاتوشـدا جێبەجێـی بـکات.

وەفادارتان

واژوو: جەعفەر ئەلعەسکەری.

His Excellancy Major. H. W. Young C.M.G., D.S.O

His Britannic Mjesty's Acting Hogh Commissioner for Iraq

Baghdad

هاوپێچ: ڕەشنووسی یاسای زمانە خۆجییەکان (ل٣١٢-٣١٤)

تێبینی ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ (ل٣١٨-٣٢٤)

زۆر نهێنی

بەڕێز وەزیری [ناوخۆ]

بەڕێزت بۆت ڕوونکردمەوە کە بەنیازی سیاسەتێکی بەهێز لە لیواکانی کورد پەیڕەو بکەیت کە بریتییە لە:

ا بەپەلە لەکار لادانی موتەسەڕیفی سلێمانی. ئەم کارەش ئەنجام درا.

ب بەپەلە لەکار لادانی فەرماندەی پۆلیسی سلێمانی و لەجێ دانانی فەرماندەیەک کە بە زمانی کوردی قسە بکات، یاخود دامەزراندنی یاردەدەرێک بۆ فەرماندەی پۆلیس (لەوانەیە عەرەبێک بێت).

ج دوورکرخستنەوەی گشت ئەو قایمقام و بەڕێوەبەرانەی لیوای سلێمانی کە بۆچوونی سیاسییان لەگەڵ حکومەتی ناوەند ناگونجێت.

د بەپەلە دەستگیرکردن و دادگایی کردنی ئەو کەسایەتییە کوردە گرنگانەی داوای حکومەتیکی سەربەخۆیان بۆ سلێمانی دەکرد. ژمارەی ئەم کەسانە نزیکەی ١٢ کەسن.

ه بە گشتی، چاودێری توندی گشت ئەو کەسانە بکرێ کە خەڵک بۆ جیابوونە دەوروژێنن.

١. ناتوانم لەگەڵ بۆچوونی بەڕێزت هاوڕا بم، چونکە ئەم بابەتە گرنگییەکی درێژ مەودای هەیە. ئێمە ڕێکەوتووین بە پێی ڕێکارە ئاساییەکان، ئەم بابەتە بخەینە بەردەوم ئەنجوومەنی وەزیران.

٢. بۆ بەرچاوڕوونی وەزیرەکان، بۆچوونەکانم دەخەمە سەر لاپەڕە و لەسەر ڕەوشی گشتی و ئەو هەنگاوانەی پێویستە ئێوە بیگرنەبەر، تێبینییەکانی خۆم دەخەمەڕوو.

٣. سەرەتا بۆ باسکردن لە ڕەوشی گشتی، ئاشکرایە حکومەتی عێراق لە ڕاگەیاندنی سیاسەتەکەی نابێ تەنیا ئێستا ڕەچاو بکات، بەڵکو دەبێ ڕەچاوی ئەو بارودۆخەش بکات کە لە دوای ساڵی ١٩٣٢ دێتەئاراوە. حکومەتی عێراق دەبێ بڕیار بدات، ئایا

بـە نیـازە سـەرەڕای بەرهەڵسـتی دانیشـتوانی لیـوا کوردییـەکان، بـە نیـەت پاکییـەوە، حوکمڕانـی بەسـەر ئـەم لیوایانـەدا بـکات یـا نـا.

٤. ئەگـەر حکومەتـی عێـراق بـە نیـازی ئـەم کارە بێـت، پێویسـتە ڕەچـاو بـکات، ئایـا هێندە بەهێـزە بتوانێـت ئـەم لیوایانـە کۆنتـڕۆڵ بـکات، یاخـود لـە بەرژەوەنـدی عێراقدایـە کـە بەشـێکی بەرچـاوی وڵاتەکـەی بـۆ هەمیشـە پشـتگوێ بخـات، ئەگەرنـا دۆخەکـە بـۆ سـەرهەڵدانی شـۆڕش کراوەیـە.

٥. لـە گفتوگـۆ لەگـەڵ بەڕێزتـدا، تێبینیـم کـرد کـە جیاوازییەکـی قـووڵ سـەبارەت بـە ئەگـەری سـەرهەڵدانی ئـاژاوە لـە لیواکانـی کـورد و بەهێـزی هەسـتی نەتەوایەتـی لـە نێـوان بۆچوونەکانمانـدا هەبـوو. بـە بۆچوونـی بەڕێـزت ئـەو جوڵانـەوە [کوردییـەی] کـە لـە حاڵـی حـازردا لـە ئارادایـە، بـە هـۆی وروژاندنـی خەڵـک لەلایـەن چەنـد کەسـێکەوە هاتووتەکایـەوە، ئەگـەر ئـەم کەسـانە سـەرکووت بکرێـن، جوڵانەوەکـە هەڵدەوەشـێتەوە. بـە بـڕوای جەنابـەت تەنانـەت ئەگـەر خەڵـک لـە دژی حکومـەت ڕاپەڕێـت، سـوپای عێـراق دەتوانێـت بـە ئاسـانی شکسـت بەم خەڵکـە بهێنێـت. بەڕێزت ئامـاژەت بـەوە کـرد، چـۆن لـە سـەردەمی تورکیـادا فەوجێکـی بـێ هێـزی تورکیـا و بـە چەنـد پارچـە چەکێـک بـە خێرایـی خێڵـە سەرکێشـەکانی سـەرکووت دەکـرد. بەڕێـزت توانـای کـوردەکان بـۆ بەرەنگاربوونـەوەی حکومەتـی عێراقـت بـە کـەم هەژمـار دەکـرد، ئەمەشـت بـۆ پتـەوی سیاسـەتی خـۆت دەگەڕانـدوە و هـەر جـۆرە مەیلێکی [سـەربەخۆ خـوازی کوردەکانـت] بـە لاواز هەژمـار دەکـرد کـە پێویسـت بـەوە نـاکات بـە ئارامـی مامەڵـەی لەگەڵـدا بکرێـت.

پێموایـە مـن بـە دروسـتی هەڵوێسـتی جەنابتـم ڕوونکردبێتـەوە، ئەمـە ئـەو شـتەیە کـە مـن لـە گفتوگـۆی نێوانمـان تێگەیشـتم.

٦. ئەگـەر بۆچوونـی بەڕێـزت سـەبارەت بـە بـێ هێـزی کـورد دروسـت بێـت، کەواتـە پرسـی کـورد تـا ڕادەیەکـی زۆر ئاسـان دەبێـت. بـە هەرحـاڵ، بەداخـەوە دەبـێ بڵێـم مـن زۆر بـە قووڵـی لەگـەڵ ئـەم بۆچوونـە هـاوڕا نیـم و دەبـێ بڵێـم هـەر جـۆرە سیاسـەتێک کـە لەسـەر ئـەم جـۆرە گریمانەیـە دابڕێژرێـت، کارەسـات دروسـت دەکات.

بـە بۆچوونـی مـن ئـەو هێزانـەی ئێسـتا هـەن -واتـە هێـزی بەریتانیـا و عێـراق- لـە ڕووبەرووبوونـەوەی هـەر جـۆرە سـەرهەڵدانێکی کـورد تووشـی گرفـت دەبـن و لـە دوای سـاڵی ١٩٣٢، سـوپای عێـراق بـەو هێـزەی ئێسـتا هەیەتـی ناتوانێـت ئـەم ئەرکـە بـە تەنیـا جێبەجـێ بـکات. تەنانـەت ئەگـەر ئـەم قسـەیە زیادەبێـژی تێـدا بێـت، بـەڵام بەڕێوەبردنـی ئۆپەراسـیۆنێک کـە تێچوونـی زۆر بێـت و ڕاگرتنـی ژمارەیەکـی زۆری بنکـەی سـەربازی هەمیشـەیی لـە لیـوا کوردییەکانـدا، بارگرانییەکـی قـورس بـۆ حکومەتـی عێـراق دروسـت دەکات. بۆچوونـی مـن پشـت بـەو ئۆپەراسـیۆنە سـەربازییانە دەبەسـتێت کـە چەنـد سـاڵ لەمەوبـەر لـە سـلێمانی ئەنجامـدرا، هەروەهـا پشـت بـە بۆچوونـی ئەفسـەر و کاربەدەسـتانی بەریتانـی دەبەسـتێت کـە لەسـەر ئـەم پرسـە گفتوگـۆم لەگەڵیانـدا کـردووە.

بەڕێـزت دەبینیـت ئێمـە پرسـەکە لـە دوو گۆشـەنیگای پێچەوانـەی یەکتـر دەبینیـن- بەڕێـزت لـەو گۆشـەنیگایەوە کـە هیـچ شـتێک لـە ئارادانییـە لـە کـورد بترسـین- منیـش لـەو گۆشـەنیگایەوە دەڵێـم ئـەوان دەتوانـن گرفتـی جیـددی بـۆ حکومەتـی عێـراق دروسـت بکـەن. بـەم پێیـەش مـن هـەر لـە سـەرەتاوە پێداگریـم کـردووە حکومـەت سیاسـەتێک بگرێتەبـەر کـە ئـەو بەڵێنانـەی جـار نـا جـار بـە کوردەکانـی داوە جێبەجـێ بـکات، بـە جۆرێـک نـە تەنیـا ئـەم سیاسـەتە لەلایـەن کـوردە تێگەیشـتووەکانەوە پەسـەند بکرێـت، بەڵکـو لەلایـەن هـەر کەسـێکەوە پەسـەند بکرێـت کـە کەمتریـن زانیـاری لەسـەر پرسـی کـوردی هەبێـت.

٧. مـن هەمیشـە نیگەرانـی دروسـت بوونـی کێشـەم، بـەڵام کاتێـک کێشـە سـەرهەڵدەدات، هیـوادارم حکومەتـی عێـراق خـاوەن حـەق بێـت، نـەک بـە هـۆی هەندێـك گلەیـی، حـەق بـە کـوردەکان بێـت. ئـەو ڕاسـتییەی لـە دوای چـوار سـاڵ دەربـاز بـوون بەسـەر ئـەو بەڵێنانـەی حکومەتـی عێـراق [بـە کوردەکانـی داوە]، بـەڵام هیـچ ڕێکارێکـی نەگرتووتەبـەر، وا دەکات ڕەخنـە لـە حکومەتـی عێـراق بگرێـت بـە هـۆی ئـەو خەمسـاردییەی لـەم بـارەوە لـە مـاوەی ڕابـردوودا هەیبـووە.

٨. ئێمـە جـارێ بـە قۆناغـی مەترسـیدار نەگەیشـتووین و بـە بـڕوای مـن حکومـەت دەبـێ

زۆر بە هۆشیارییەوە ڕەچاوی هەر جۆرە کردەوەیەکی بکات و هیچ هەنگاوێک نەهاوێژێت بە بێ خوێندنەوەی ئەنجامەکانی. من دەزانم بەڕێزت لە سەرکردەکانی سلێمانی توڕەیت - ئەوەش دەزانم کە بەڕێزت لەگەڵ من هاوڕانیت- بەڵام لەم بارەوە حکومەتی عێراقیش لە گلەیی و گازندە بە دوور نییە. کاتێک نوری پاشا دەسەڵاتی گرتە دەست، کارێکی زۆر باشی کرد کە ڕایگەیاند حکومەتی عێراق بە نیازە یاسای زمانە خۆجێییەکان بڵاو بکاتەوە و بە نیازە بەڵێنەکانیتریشی کە بە کوردی داون جێبەجێیان بکات، هاوکات تەلەگرامی سوپاسگوزاری لە سلێمانییەوە نێردران.

ئەم کارە باشە، دوای ماوەیەکی کەم تێکدرا. کاتێک ڕایگەیاند لە داهاتوودا زانینی زمان نەک نەتەوە دەبێتە بنەمای دامەزراندن و کاتێک بۆ جێبەجێکردنی بەڵێنەکان هیچ شتێک نەکرا و پەیماننامە نوێیەکەی بە بێ هیچ ئاماژەدانێک بە ناوی کورد بڵاو کرایەوە، کوردەکان بڕوایان بە حکومەتی عێراق نەما و پشتی یەکتریان گرت. ئەگەر لەو کاتەدا بەڕێز کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت توانیبای بچێتە سلێمانی، دەیتوانی ئەم سەرکردانە جڵەو بکات کە خۆیان ئامادە نەکردبوو، بەڵام بەداخەوە ئێمە چەندین هەفتەمان بە فیڕۆدا بۆ باسکردن لەوەی دەتوانین چی بدەینە کورد و ئەوانیش کاتی پێویستیان بۆ نمایشکردنی هێزەکەیان دەستەبەر کرد. من چەند مانگ لەمەوبەر ئاماژەم بە بەفیڕۆدانی کات کرد و بەداخەوە ئەو کات، پێشنیازە میانڕەوەکانی من قبوڵ نەکران.

٩. بە هەر حاڵ هیچ سوودێکی نییە بیر لەوە بکەینەوە کە دەبا چی کرابا. ئەو شتەی پێویستە حکومەت ڕەچاوی بکات بریتییە لە سیاسەتی ئێستا و داهاتوو و بڕیار بدات کە ئایا باشترە سەرکردەکانی کورد سەرکوت بکات، یاخود هەوڵ بدات ئەم سەرکردانە بۆ ئەو پێگەیە بگەڕێنێتەوە کە لە کاتی یەکەم ڕاگەیاندنەکەی نوری پاشا، تێیدابوون. بە پشت بەستن بەو هۆکارانەی ئاماژەم پێکردن، بە بۆچوونی من، ئەم سیاسەتەی دوایی، تەنیا سیاسەتێکە دەبێ بگرێتەبەر. لەوانەیە ئەمە کارێکی سەخت بێت، بەڵام پێویستە هەوڵی بۆ بدرێت. یەکەم هەنگاو بریتییە لە جێبەجێکردنی ئەو بەڵێنانەی لە بەرنامەکەی حکومەتدا هاتووە و سەرنجی خەڵکی بۆ ڕابکێشین.

بە تایبەت، من ئاماژە بەو بابەتانە دەکەم کە لە ڕەشنووسی یاسای زمانەکاندا ئاماژەی بۆ کراوە و هەر وەک بەڕێز کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت ڕایگەیاندووە، دەبێ تا ئەو شوێنەی بکرێت ئەم یاسایە لە زووترین کاتدا جێبەجێ بکرێت. بە بێ دواکەوتن، پێوستە یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشتی بۆ کاروباری کارگێڕیی دابمەزرێت، دەست بە کردنەوەی نووسینگەی وەرگێڕان بکرێت و بەڵێناکەنیتر جێبەجێ بکرێت. هەروەها پێشنیاز دەکەم فەرمان بە موتەسەڕیفەکان بکرێت کاریگەرییەکانی خۆیان لەسەر سەرۆکەکانی کورد بەکار بهێنین و هانیان بدەن کە بەرنامەی حکومەت لە بەرژەوەندی ئەوان دایە و مافەکانیان دەپارێزرێت.

بۆ ئەوەی ئەم کارە بکرێت، باشترە مەرجەکانی ڕەشنووسی یاسای زمان بۆ هەموو کەسێك ئاشکرا بکرێت. ئەمە باشترین ئیمتیازە کە حکومەت [بە کوردەکانی] داوە و دەبێ بە کاری بهێنێت. موتەسەڕیفەکانی کەرکووک و سلێمانی بە دامەزراندنی پەیوەندی نزیک و دۆستانە لەگەڵ سەرۆکە خۆجێییەکانی کورد، دەتوانن ڕێگر بن لە کاریگەری نواندنی پڕوپاگەندەی سلێمانی بەسەر ئەم سەرۆکانەوە. لە کاتێکدا موتەسەڕیفی سلێمانی هەوڵ دەدات سەرۆکەکانی کورد بخاتە چوارچێوەیەکی میانڕەوانە، هاوکات پێیان بڵێت کە داواکارییەکەیان خراوەتەبەردەم کۆمەڵەی گەلان و تا ئەوکاتەی وەڵام دەدرێتەوە ئارام بگرن. کاتێک وەڵامەکە دەگەڕێتەوە با گریمانە بکەین کە وەڵامەکە بە دڵی حکومەتی عێراقە، دەبێ هەوڵ بدرێت تا هانی ئەم سەرکردانە بدرێت و تێبگەیەنرێن کە لە بەرژەوەندی ئەواندایە هاوکاری حکومەتی عێراق بکەن. لەوانەیە پێویست بکات ئیمتیازی زۆرتر بدرێت، بەڵام ئەم ئیمتازانە بە جۆرێک بن کە لەگەڵ سیاسەتی حکومەت لەبارەی جوداخوازی یاخود لاوازکردنی حکومەت، ناکۆک نەبن.

ئەگەر هەموو ئەم ڕێکارانەی ئاشتەوایی شکستیان هێنا، حکومەت دەتوانێت بەرگری لەخۆی بکات و هەر جۆرە جوڵانەوەیەکی جوداخوازی سەرکوت بکات. ئەوکات حکومەت سەبارەت بە سیاسەتەکەی بەرانبەر کورد لە پێگەیەکی بەهێزتردا دەبێت و ئەم سیاسەتە لەلایەن حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا و کۆمەڵەی گەلان

ڕاستاندن دەکرێت، ئەمەش دان بەخۆداگرتن و سیاسەتمەداریێتی حکومەتی عێراق نیشان دەدات. هیچ کەس ناتوانێ نکۆڵی لە مافی حکومەتێک بۆ حوکمڕانی بکات.

هەروەها هیواداریـن ئەم فاکتەرانە کاریگەریی لەسەر کوردە میانڕەوەکان دروست بکات و هەر جۆرە کێشەیەک بکاتە کێشەیەکی خۆجێیی. من هیوادارم ڕێکاری سەرکوتکەرانە نەگیرێتەبەر، تەنانەت ئەگەر ئەم ڕێکارانە سەرکەوتووش بن، ئەم جۆرە ڕێکارانە کورد توڕە و ناڕازی دەکات و دەبێتە هۆی ئەوەی لە داهاتوودا هیچ چارەسەرییەک نەدۆزرێتەوە، بەڵام دوای ئەوەی وەڵامی کۆمەڵەی گەلان هاتەوە، ئەگەر سەرکردە توندڕەوەکان پێداگریان لەسەر بۆچوونەکەی خۆیان کرد، پێموایە هیچ بەدیلێکیتر نییە.

١٠. سەرنجەکانی من لەسەر ئەو هەنگاوانەی لە سەرەوە ئاماژەی پێدراو و پێشنیازکراون بەم شێوەیەی خوارەوە بگیرێتەبەر:

ا ئەگەر ئەحمەد بەگی کوڕی تەوفیق بەگ ڕازی بێت، کێشەی موتەسەڕیف چارەسەر بووە. ڕەزامەندی دەربڕاوە کە وەهبی بەگ بە شێوەیەکی فەرمی ناگوازرێتەوە تا ئەوکاتەی جێگرەکەی دەست نیشان بکرێت.

ب بە بۆچوونی من لە ڕوانگەی کارگێڕییەوە شتێکی لۆژیکانە نییە فەرماندەی پۆلیس و موتەسەڕیف لە یەککاتدا بگۆڕدرێن، بە تایبەتیش کە مستر شێپارد (Mr. Sheppard) ئەفسەری لێکۆڵەری پۆلیس، ماوەیەکی کەمە لەسەر ئەم کارە لادراوە. موراد بەگ فەرمانبەرێکە چاوەڕوانی خانەنشین کردن لە حکومەتی عێراق دەکات و بە بڕوای من وەک فەرمانبەرێکی حکومی ئەو کارەکانی بە باشی بەڕێوە بردووە.

بە بۆچوونی من گۆڕینی [پۆستی ئەفسەری لیکۆڵەری پۆلیس] و جێگرتنەوەی لەلایەن عەرەبێک کە بە کوردی قسە دەکات، هەڵەیەکی گەورەیە. ئێمە ڕامانگەیاندووە زمان نەک نەتەوە دەبێتە بنەمای دامەزراندن، ئەمەش بە بیانوی ئەوەی ئەم کارە لە بەرژەوەندی کوردەکاندایە، بەڵام پێویستە لەبیر نەکرێت، کە ئەمەش شکاندنی ئەو بەڵێنەیە کە لەلایەن عەبدولموحسن بەگ بە کورد دراوە. کورد بەرانبەر ئەم

کارە زۆر بـە گومانـن و بـە بـڕوای مـن پێویسـتە ئامـۆژگاری حکومـەت بکرێـت کـە ئـەم کارە ئەنجـام نـەدات تـا ئەوکاتـەی ڕەشنووسـی زمانـە خۆجێییـەکان لـە لایـەن پەرلەمانـەوە پەسـەند دەکرێـت و بارودۆخەکـەش ئارامـتر دەبێـت.

- **ج** بـە بۆچوونـی مـن تـا ئەوکاتـەی وەڵامـی کۆمەڵـەی گـەلان دەگەڕێتـەوە، گۆڕینـی قایمقـام و بەڕێوەبـەرەکان تەنیـا ڕوتینێکـی ئاسـاییە.
- **د** بـە بـڕوای مـن باشـترە هیـچ هەنگاوێـک لـە دژی سـەرکردەکانی سـلێمانی نەگیرێتەبـەر. زیانـی ئـەم کارە لەوەدایـە کـە کۆمەڵـەی گـەلان و لەوانەشـە حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لـە دژی ئـەم کـردارە بەپەلەیـە بوەسـتنەوە. ئەگـەر سـەرەتا کێشـەکە بـە شـێوەیەکی ئاشـتیخوازانە چارەسـەر نەکرێـت، لەوانەیـە پشـتگریی لـە کـوردەکان دەکرێـت. بـە دڵنیاییـەوە دەسـتگیرکردنی سـەرکردەکانی سـلێمانی دەبێتـە هـۆی ئەوەی گشـت کـوردە میانـڕەوەکان بچنـە بـەرەی کـوردە توندڕەوەکان، ئەمـەش دەبێتـە هـۆی پەرسـەندنی ئاڵـۆزی لـە لیواکانـی کـورددا. بـەم چەشـنەش هـەر جـۆرە هیوایـەک بـۆ چارەسـەری ئاشـتییانە لـە نـاو دەچێـت و بـۆ هەتاهەتایـە دوژمنکاریـی و بەرهەڵسـتی حکوتـی عێـراق دەکـەن.

١١. من داوای لێبوردن دەکەم کە ئەم یاداشـتە، یاداشـتێکی دورودرێژە، بەڵام هۆکارەکەشـی گرنگـی بابەتەکـە بـوو. مـن هێشـتا بەهیـوام دەتوانیـن دۆخەکـە کۆنترۆڵ بکەیـن ئەگەر ئەنجوومەنـی وەزیرانـی عێـراق ڕەفتارێکـی دۆسـتانە و باش لەخۆی نیشـان بـدات، بەڵام ئەگـەر وەزیـرەکان لەگـەڵ بەڕێـزت هـاوڕا بـن کـە دەتوانـن بـە ئاسـانی بەسـەر کـورددا سـەرکەون، ئـەوکات مـن بەرهەڵسـتی توندی خـۆم لەبارەی ئـەم ڕەفتـارە دەخەمەڕوو.

مـن کۆپیـەک لـەم یاداشـتە بـۆ بەڕێـزان سـەرۆک وەزیـران بـە وەکالـەت و کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت دەنێـرم.

واژوو: K. Cornwallis

ڕاوێژکاری وزارەتی ناوخۆ.

١٨.٨.١٨٣٠

دووبـارە داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات (ل٣٢٥)

١٨ی ئاب

(لـە کاتژمێـر ٢:٥ خولەکـی ئێـوارە لـە ڕێکەوتـی ١٨ی ئابی١٩٣٠، بەدەسـت نووسـینگەی موسـتەعمەرات گەیشتووە)

ژمارە ٢٦١. بەپەلە

ئامـاژە بـە تەلەگرامەکـەم بـە ژمـارە ٣٧٣ لـە ڕێکەوتـی ١٣ ئـاب. لەلایـەن کۆرنوالیـس، ئـاگادار کرامـەوە کـە وەزیـری ناوخـۆ نـەک مرۆڤێکـی بـە کـردار دڕندەیـە، بەڵکـو ئەحمـەق و لـوت بەرزیشـە. ئـەو گووتویەتـی بـە گوێـرەی ئـەو سیاسـەتەی لـە ناوچـە کوردییـەکان دەگیرێتەبـەر، شـوێنی فەرمانبـەری کـورد بـە فەرمانبـەری عـەرەب دەگۆڕێـت و بەدواداچـوون بـۆ ئـەو سـەرکردە کوردانـە دەکات کـە لـە سـلێمانی لـە میانـەی گەشـتەکەماندا خواسـتی خۆیـان بـۆ سـەربەخۆیی دەربڕیـوە.

دامەزراندنـی [فەرمانبـەری کـورد] کـە لـە گەشـتەکەدا بڕیـاری لەسـەر درا و لەلایـەن ئەنجوومەنـی وەزیرانـەوە پەسـەندکرا، تـا ئێسـتا جێبەجـێ نەکـراوە. گشـت شـارەزایان هـاوڕان کـە حکومەتـی عێـراق لـە جێبەجێکردنـی ئـەو بەڵێنانـەی ڕایگەیانـدووە، شکسـتی هێنـاوە و بـەم هۆیەشـەوە بارودۆخێکـی مەترسـیدار سـەرهەڵ دەدات. لـە حاڵـی حـازردا ئـەم بابەتـە خراوتـە بـەردەم ئەنجوومەنـی وەزیـران و دڵنیـام کـە ئـەوان پێشـنیازەکانی وەزیـری ناوخـۆ ڕەت دەکەنـەوە. بەهەرحـاڵ، مـن مەلیـک فەیسـەڵ و وەسـی ئـاگادار دەکەمـەوە کـە دەبـێ لەسـەر ئـەو سیاسـەتە ڕازیبـم کـە بـە نوێنەرایەتـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لەبـەردەم خەڵـک ڕامگەیانـدووە [حکومەتـی عێـراق دەبـێ جێبەجێـی بـکات]، هەروەهـا بـە پێـی ئـەو نامەیـەی بـۆ [کۆمەڵـەی گـەلان] بـەرزی دەکەمـەوە، ناچـارم ئامـاژە بـەوە بـدەم کـە لـە خسـتنەڕووی داواکاری [خەڵکـی] سـلێمانی، حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا ناچـارە بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان ڕوونـی بکاتـەوە کـە ڕاگەیاندنەکـەی مـن بـە هەڵـە لێکدراوەتـەوە و لـە ڕاسـتیدا

حکومەتـــی عێــراق ئــەو بەرنامەیــەی ڕایگەیاندبــوو، جێبەجێــی نەکــردووە. شــتێکی بــاش دەبێــت ئەگــەر نــوری پاشــا بــە تەلەگــراف فەرمــان بــە جەعفــەر پاشــا بــکات تــا ئــەو سیاســەتەی ڕایگەیانــدووە بەپەلــە جێبەجێیــان بــکات، هەروەهــا ڕەشنووســی یاســای زمــان بــڵاو بکاتــەوە و ئــەو کەســانەی بۆچوونــی خراپیــان بــۆ ئێمــە خســتەڕوو، دەستبەســەر نــەکات.

وەرگێرانـی نامـەی زۆر زۆر نهێنـی وەزیـری ناوخـۆ، ژمـارە (C./٢٦٩١) لـە ڕێکەوتـی ١٨ی ئابـی١٩٣٠، کـە بـۆ سـکرتاریەتی ئەنجوومەنـی وەزیـران ناردوویەتـی. (ل٣٢٦)

****

کۆمەڵێـک خەڵکـی سـەر گـەرم و مـەزاج دەمدەمـی خەڵکـی سـلێمانی لـەم دواییانـەدا دەسـتیان کـردووە بـە پیلانگێـڕی و بڵاوکردنـەوەی پڕوپاگەنـدەی زیانهێنـەر و سـەرقاڵی کۆمەڵێـک چالاکیـن کـە دابەشـبوونی یەکپارچـەی خاکـی عێـراق و پێشـێلکردنی یاسـای بنەڕەتـی عێراقـی لێدەکەوێتـەوە. سـەرەتا حکومـەت لـەو بڕوایـەدا بـوو لـە پێنـاو ئـەوەی ئـەم کەسـانە دەسـت لـە پیلانگێـڕی و ئـەم جـۆرە چالاکیانـە هەڵگـرن، کارێکـی باشـە حکومـەت ئامـۆژگاری ئـەم کەسـانە بـکات و ڕاوێژیـان لەگەڵـدا بـکات کـە بەرهەڵسـتی حکومەتـی دامـەزراو و یاسـا دەکـەن.

سـەرەڕای ئەمـەش، ئـەو کەسـانە لـە پیلانگێڕیـی و ئەنجامدانـی ئـەم جـۆرە چالاکییـە زیانهێنـەرن بـە یەکپارچەیـی خاکـی عێـراق و پێشـێلکردنی دەسـتور بـەردەوام بـوون، ئەمانـەش هەڕەشـەیان لەسـەر نـەزم و سـەقامگیریی گشـتی دروسـت کردبـوو. ئەنجامیـش بریتـی بـوو لـەوەی هەنوکـە لـە پێنـاو پاراسـتنی یەکپارچـەی خاکـی پاشـایەتی عێـراق لـە دژی دابەشـبوون، پاراسـتنی بەندەکانـی دەسـتوور و دڵنیایـی بـوون لـە ئاشـتی و نەزمـی گشـتی، پێویسـتە ڕێـکاری یاسـایی و هەنـگاوی تەمبێکارانـە لـە دژی ئـەم کەسـانە بگیرێتەبـەر. بـۆ ڕاوێـژکاری وەزراتـی ناوخـۆ کـە لەگـەڵ مـن هـاوڕا نییـە، ئـەم بابەتـەم بەتـەواوی ڕوونکـردەوە و ئامـاژەم بـەوە کـرد کـە لـەم بارودۆخـەدا، زۆر زەرورە ئـەم ڕێکارانـە بگیرینەبـەر.

بـە پێویسـتم زانـی ئـەم بابەتـە بخەمـە بـەردەم ئەنجوومەنـی وەزیـران تـا بڕیـاری لەسـەر بدرێـت و ئەنجامەکەشـی بـە مـن ڕابگەیێندرێـت.

پوختەیەکی کورت لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی (ل٣٢٧)

١٨ی ئابی١٩٣٠

باکوور و ناوەڕاستی کوردستان

١٨١. ڕاپەڕینی کورد لە هەکاری

ئاماژە بە پەرەگرافی ١٧٣ لە ١٩٣٠. هەواڵ هاتووە کە کوردەکانی ئۆرەمار (Oramar) داوای یارمەتی زۆرتریان لە شێخی بارزان کردووە، شێخی بارزان لە سەرەتای ئابدا نزیکەی ١٠٠ پیاوی لە ڕێگەی ناوچەی نێروە (Nerwa) ناردبووی.

لە پێکدادانێکدا لەگەڵ هێزەکانی تورکیا، هێزی بارزان کوژراو و برینداری هەبووە و ڕاپۆرتەکان باس لەوە دەکەن کە بیست کەس کوژراون.

(Authority:- S.S.O. Mousl)

وزارەتی ناوخۆ (ل٣٢٨-٣٢٩)

عێراق

بەغدا

١٩ی ئابی١٩٣٠

ژمارە: S. A. 510.

زۆر زۆر نهێنی

بۆ:

لێکۆڵەری کارگێڕیی، سلێمانی.

لێکۆڵەری کارگێڕیی، کەرکووک و هەولێر.

لێکۆڵەری کارگێڕیی، مووسڵ.

یاداشتنامە

مـن کۆپـی ئـەو تێبینییـەی لەسـەر سیاسـەتی [حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر] کـورد دەخەمـەڕوو کـە بـۆ وەزیـری ناوخـۆ نووسـیبووم، تـا ئەوکاتـەی تێبینـی نـوێ دەخەمـەڕوو، ئێـوە دەتوانـن ئـەو سیاسـەتە بگرنەبـەر کـە لـەم یاداشـتەدا ئامـاژەی پێـدراوە و هەمـوو تواناکانتـان وەگـەڕ بخـەن تـا کـوردە ئاژاوەگێـڕەکان ئـارام بکەنـەوە. هـەر وەک دەبینـن پێشـنیازی گرتنەبـەری سیاسـەتی ئاشـتەواییم کـردوو، بـەوە هیوایە–لەوانەشـە لـە حاڵـی حـازردا هیوایەکـی بـێ سـوود بێـت- سـەرکردەکانی کـوردی سـلێمانی هـان بدرێـن بـە عاقڵانـە هەنـگاو بنێـن. دڵنیـام کارتێکردنـی کەسـی شـتێکی زۆر گرنگـە و پێویسـتە ئـەم کارتێکردنـە بـەکار بهێنرێـت بـە تایبەتیـش لـە سـلێمانی.

ئـەو بەرنامەیـەی حکومەتـی عێـراق بـڵاوی کردووەتـەوە، بەرنامەیەکـی تـا ڕادەیـەک جیـاوازە لـەو بەرنامەیـەی چەنـد مانـگ لەمەوەبـەر ئێمـە پێکـەوە بـۆ ڕازیکردنـی خواسـتە ڕەواکانـی کـورد دامانڕشـتبوو، بۆیـەش پێویسـتە بەڕێـزت کار بکەیـت تـا ئـەم بەرنامەیـە

پەسەند بکرێت. گرنگە ئەم ڕەفتارەی سلێمانی بۆ لیواکانیتر نەگوازرێتەوە و دەبێ لێکۆڵەرەکانی کارگێڕیی هەولێر و سلێمانی گشت تواناکانی خۆیان وەگەڕ بخەن تا ئەم ڕەفتارە نەگوازرێتەوە. من زۆر لەوە دەترسێم سەرکردەکانی سلێمانی گەمژانە [ڕەفتار بکەن] و حکومەت ناچار بکەن لەبەرانبەریان بوەستێتەوە.

لێرە کۆمەڵەیێک کەس هەن لە گرتنەبەری ئەم جۆرە هەنگاوانە سڵ ناکەنەوە. بۆیە پێویستە لێکۆڵەری کارگێریی سلێمانی، گوشار بخاتە سەر سەرکردەکانی سلێمانی و جەخت لەوە بکاتەوە کە دەبێت ئارام بگرن تا ئەوکاتەی بڕیاری کۆمەڵەی گەلان دەردرێت، ئەگەرنا حکومەت ناچار دەبێت لەبەرانبەریان بوەستێتەوە و بەم جۆرەش زیان لە خودی خۆیان دەدەن.

من ئاگاداری ئەو گومانەم کە کورد بەرانبەر عەرەبەکانی بەغدا هەیانە. یاداشتی من بۆ وەزیر نیشان دەدات -ئەگەر پێویستی بە بەڵگە کرد- ئەم گومانەی کورد بێ بنەما نییە، بەڵام ئەمە ئەرکی بەڕێزتە تا کورد هان بدەیت عاقڵانە ڕەفتار بکەن. هەروەها ئەرکی ئێمەیە ڕێگری لە حکومەتی عێراق بکەین لە گرتنەبەری هەر هەنگاوێك کە کارەسات دروست بکات.

ئێمە گشتمان لەسەر ئەو ئیمتیازاتانە ڕێککەوتووین پێویستە [بە کورد بدرێت] کە لەلایەن حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیاش پەسەندکراوە. پێویستە ئێمە پابەندی ئەم سیاسەتە بین و هەوڵ بدەین کورد و عەرەب هان بدەین لۆژیکیانە ڕەفتار بکەن.

تکایە بە بەردەوام ئاگاداری بارودۆخەکەم بکەوە.

واژوو: K. Cornwallis

ڕاوێژکاری وزارەتی ناوخۆ.

کۆپیەک بۆ:

سکرتێری کۆمسیاری باڵا، بەغدا

زۆر زۆر نهێنی (ل۳۳۰)

ژمارە: S.I/509

وزارەتی ناوخۆ

۱۹ی ئابی۱۹۳۰، بەغدا.

بەڕێز پاشا

یاداشتنامەیەک سەبارەت بە سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرانبەر کورد دەخەمەڕوو کە ئاڕاستەی وەزیری ناوخۆم کردووە، چونکە ئێمە لەسەر ئەم سایسەتە ڕێک نەکەوتووین بۆیە وەزیری ناوخۆ یاداشتنامەکەی بۆ بەردەم ئەنجوومەنی وەزیران بەرز کردووتەوە تا بڕیاری لەسەر بدرێت.

واژوو: K. Cornwallis

H. E. Ja'far Pasha al'Askari, C. M. G

Actiong Prime Minister, Baghdad

نهێنی (ل٣٣٥-٣٣١)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٢٠ ئابی١٩٣٠

بەڕێزم...

نووسراوی ١ (enclusre 1):

شــەرەفمەندمدەقی ئۆریجناڵــی ئــەو نامەیــە بخەمــەڕوو کــە کۆمەڵێــک کــوردی سـلێمانی ئاڕاسـتەی منیـان کـردووە، کـە بریتییـە لـە داواکارییـەک کـە بـۆ سـکرتێری گشــتی کۆمەڵــەی گەلانیــان نــاردووە.

نووسراوی ٢:

هاوپێــچ لەگــەڵ ڕەشنووســی ســەرەتایی، وەڵامێــک دەخەمــەڕوو، کــە بــە بــڕوای مــن دوای ڕاوێژکــردن لەگــەڵ حکومەتــی عێــراق و بــە ڕەزامەنــدی بەڕێــزت دەکرێــت ئاڕاســتەی واژوکارانــی ئــەم داواکارییــە بکرێــت.

نووسراوی ٣:

٢. کاتێــک ئــەم داواکارییــەم بــە دەســت گەیشــت، خەریکــی بەجێهێشــتنی ناوچــە کوردییــەکان بــووم کــە بــە هاوڕێتــی ســەرۆک وەزیرانــی عێــراق بــە وەکالــەت گەشــتێکم بــۆ ئــەم ناوچانــە ئەنجامدابــوو، بڕیارمــدا ســەبارەت بــەم داوکارییــە هیــچ هەنگاوێــک نەگرمەبــەر تــا ئەوکاتــەی لــە گەشــتەکە دەگەڕێمــەوە. واژووکارانــی داواکارییەکــە، لــەو کۆبوونەوەیــە ئامــادە بــوون کــە لــە ســلێمانی بەســترا، هەروەهــا کۆپیــەک لــە تۆمــاری کۆبوونەوەکــە لەلایــەن ئەفســەری خزمەتگوزاریــی تایبەتــی (Special Service Officer) ســەر بــە هێــزی ئاســمانی پاشــایەتییەوە تۆمارکــراوە و هاوپێچکــراوە.

نووسراوی ٤:

هەروەهــا بــۆ زانیاریــی بەڕێــزت، کۆپییــەک لــەو نامەیــە بــۆ بەڕێزتــان دەنێــرم کــە لەلایــەن لێکۆڵەریــی کارگێڕیــی لیواکانــی کەرکــووک و هەولێــر بــۆ ســێر کینهــان کۆرنوالیــس نــووسراوە، کــە تێیــدا بــاس لــەو کۆبوونەوانــە دەکات کــە لــەم دوو لیوایــەدا بەڕێــوە چوونــە و یاداشــتی کۆبوونەوەکانیــش خەریکــە ئامــادە دەکرێــن. مــن و ســەرۆک وەزیــران بــە وەکالــەت لــە کاتــی گەیشــتنمان بــە ناوچــە کوردییــەکان ڕاســتەوخۆ توشــی ئــەم بانگەشــەیە هاتیــن کــە گوایــە کۆمەڵــەی گــەلان بڕیاریــداوە، ئەگــەر هاتــوو ئینتیدابــی بەریتانیــا لەســەر عێــراق بــە کۆتاهــات، کــوردەکان یــان بــە جــودا لــە ژێــر دەســەڵاتی ئینتیدابــی بەریتانیــا دەمێننــەوە یاخــود ســەربەخۆییان پێدەدرێــت. مــن نازانــم ئــەم بیرۆکەیــە چــۆن ســەریهەڵداوە، ئەگەرچــی لــە میانــەی گەشــتەکەماندا بــە باشــترین شــێوە لــە دژی وەســتاینەوە، بــەڵام ئــەم قســەیە زۆر بەربــڵاوە و دەبــێ لــە زووتریــن کاتــدا بەپــەرچ بدرێتــەوە.

نووسراوی ٥:

٣. تــا ئێســتا وەڵامــی تەلەگرامەکــەم بــە ژمــارە ٣٧٣ لــە ڕێکەوتــی ١٣ی ئــاب، وەرنەگرتووتــەوە و پێشــبینی دەکــەم بــە شــێوەیەکی گشــتی پەســەند بکرێــت، چونکــە بارودۆخەکــە ڕێگــە بــە بەفیڕۆدانــی کات نــادات، هەروەهــا تەلەگرامەکــەی بەڕێــزت بــە ژمــارە ٢٩٩ لــە ڕێکەوتــی ١١ی ئــاب، مۆڵەتــی بــە مــن داوە داوا لــە حکومەتــی عێــراق بکــەم تێبینییەکانــی خــۆی لەســەر داواکاریــی [کــورد] بخاتــەڕوو.

لــە کۆبوونەوەکــەی سلێمانی ڕامگەیانــد بــە نیازم ئــەم هەنــگاوە بگرمەبــەر و هەر وەک بەڕێزیشــت لــە نامــە هاوپێچکراوەکــەی بەڕێــز ســەرۆک وەزیرانــی عێــراق بــە وەکالــەت دەبینیــت، هــەر بــە گەیشــتنم بــە بەغــدا، لــە یەکــەم دەرفەتــدا بــە فەرمــی ڕاوێــژم لەگــەڵ حکومەتــی عێــراق کــرد. ســەبارەت بــەو بابەتــەی لــە دوای بەرزکردنــەوەی داواکاری کــورد بــۆ بــەردەم کۆمەڵــەی گــەلان، بــۆ حکومەتــی خاوەنشــکۆی بەریتانیــا باشــترە ئــەو سیاســەتە بگرێتــە بــەر کــە مــن پێشــنیازم کــردووە، دەکــرێ ئــەم بابەتــە دواتــر بڕیــار لەســەر بدرێــت.

نووسراوی ٦:

٤. سەرۆک وەزیران بە وەکالەت وەڵامی نامەکەی منی داوەتەوە، کە لەلایەن سێر کینهان کۆرنوالیس بە ڕاوێژ لەگەڵ مندا نووسرابوو و بێ دوو دڵی لەلایەن حکومەتی عێراق پەسەندکرا. ئەمەش بۆ من بەو مانایە دێت کە حکومەتی عێراق بە نیازە ئەو سیاسەتە جێبەجێ بکات کە پێشنیازکراوە. بەهەرحاڵ لە نامەکەی سیر کینهان کۆرنوالیس بۆ وەزیرەکەی [وزیری ناوخۆ] ناردوویەتی، وەها دەردەکەوێت، جێگەی گومانە حکومەتی عێراق بەنیاز بێت بە جیددی ئەم سیاسەتە جێبەجێ بکات. لە هەمان ڕۆژ کە سەرۆک وەزیران بە وەکالەت وەڵامی تەلەگرامەکەی منی داوەتەوە، نامەکەش لە هەمان ڕۆژدا نووسراوە، [گومانەکە] لەو یاداشتنامەیەوە سەرچاوە دەگرێ کە [وەزیری ناوخۆ] ئاراستەی لێکۆڵەری کارگێڕیی لیوا کوردییەکانی کردووە. کۆپییەک لەم نووسراوەش هاوپێچکراوە.

نووسراوی ٧:

لە تەلەگرامەکەم بە ژمارە ٣٨١ لە ڕێکەوتی ١٨ی ئاب و هەروەها لە کۆبوونەوەکەم لەگەڵ وەسی کە ڕۆژی دواتر هەمبوو، ئاماژەم بە ڕەفتاری وەزیری ناوخۆ کردووە. لەم کۆبوونەوەیەدا هەر یەک لە سەرۆک وەزیران بە وەکالەت و سیر کینهان کۆرنوالیس بەشدار بوون. لەم تەلەگرامەدا زمانی پێشبینی کردنم بەکار هێناوە. وەسی مەلیك و جەعفەر پاشا نیگەرانی خۆیان دەربڕی سەبارەت بەو سیاسەتە سەختگیرانەیەی جەمیل مەدفەعی گرتوویەتەبەر و بە جیددی پێداگریان لەسەر ئەوە کرد، پێویستە بەند بە بەندی ئەو بەرنامەیەی لە گەشتەکەمان بۆ ناوچە کوردییەکان ڕاگەیێندراوە، بە کردار و گوتار جێبەجێ بکرێت. یەکسەر لە دوای کۆبوونەوەکە، یاریدەری نوێی بەڕێوەبەری گشتی وزارەتی ناوخۆ کە تا هەنوکە دەست بەکار نەبووە، بە تەلەگرام لە چەمچەماڵەوە بانگێشتکرا. هەروەها لەو بڕوایەدام ڕێنماییەکانیتریش دەرکراون کە بە زووترین کات جێبەجێ بکرێن. لە هەمانکاتدا، بە بۆچوونی من تا ئەوکاتەی جەمیل

مەدفەعی وەزیری ناوخۆ بێت، مەترسی ئەوە لە ئارادایە، ئەو سیاسەتەی کە دوای کاتێکی زۆر بۆ کورد پێیگەیشتووین، بە هەڵویستە گەمژە و دەمارگرژانەی ئەو بە فیڕۆ بچێت. ئەگەر خودی سەرۆک وەزیران لێرە با، من پێم ڕادەگەیاند ئەگەری زۆرە حکومەتی بەریتانیا پشتگریی خۆی بۆ حکومەتی عێراق بکشێنێتەوە، ئەگەر حکومەتی عێراق متمانە بە وەزیرێک بکات کە بە ڕاشکاوی دژایەتی سیاسەتی حکومەتی بەریتانیا دەکات و لەم سیاسەتانە بە گومان بێت.

دڵنیام، تا ئەوکاتەی ئەو کەسە [واتە جەمیل مەدفەعی] بەتەواوی ڕەفتاری خۆی نەگۆڕێت و لەلایەن یاسین پاشاوە ڕێنمایی نەکرێت، دەبێ سیاسەتی [پشتکردن لە حکومەتی عێراق] بە جیددی وەرگرین، هەروەها پێشنیاز دەکەم ئەگەر پێش ئەوەی عێراق بەجێ بێڵم چاوم بە نوری پاشا کەوت (ئەگەر بەجێهێشتنەکەم پەسەندکرا)، لە مەترسی بەڕێوەبردنی پۆستی وەزیری ناوخۆ لەلایەن ئەو کەسەوە ئاگاداری دەکەمەوە.

٥. دڵنیام بەڕێزت زانیاریی پێویست لەم نووسراوە هاوپێچکراوە و لە یاداشتە هەمەگیرەکانی سێر کینهان کۆرنوالیس دەستەبەر دەکەیت، کۆپیەک لەم یاداشتانە هاوپێچی نووسراوە نهێنیەکەی سێر فرانسیس هامفریسی ڕێکەوتی ٢٣ی نیسان کراوە، تا زانیاری بە حکومەتی بەریتانیا بدات، تێبینییەکانی خۆی لەسەر ئەو داواکارییە بخاتەڕوو کە کورد بۆ کۆمەڵەی گەلانی بەرز کردووەتەوە. من تا ئێستا هیچ یاداشتنامەیەکم بە پێی ئەو هێڵانە ئامادە نەکردووە کە لە ٢٤ی شوباتی ١٩٢٦ داڕێژرا و تێدا وەسفی بارودۆخی هەنوکەی ناوچەکانی کورد بکەم، ئەم هێڵانە لە ٢ی ئاداری هەمان ساڵ پێشکەش بە کۆمەڵەی گەلان کرا. ئەو ژمارانەی هاوپێچی یاداشتەکەی سێر کینهان کراوە ئەوە نیشان دەدات کە لەو ڕێکەوتەوە ڕێژەی دامەزراندنی فەرمانبەرانی غەیرە کورد لە ناوچەکانی کورد بەرزبووەتەوە، هەروەها ئەو بەڵێنانەی بە کورد دراوە وەک پێویست جێبەجێ نەکراوە.

بە بڕوای من باشترە ڕاپۆرتێک لەسەر ئەو سیاسەتەی لە حاڵی حازر داڕێژراوە

بخەینە بەردەم کۆمەڵەی گەلان، نەک هەوڵ بدەین بڵێین عێراق ئەو بەڵێنانەی جێبەجێی کردوون کە لە ڕابردوو داویەتی. لە گشت حاڵەتەکاندا یەکەمین شت دووبارە دڵنیاکردنەوەی خودی کوردە. دواتر هەر کاتێک کۆمەڵەی گەلان بڕیاریدا ئەم ڕێکخراوە لە سیاسەتی حکومەتی عێراق ڕازییە، ئەوکات کورد هیچ بیانوویەکییان بۆ ڕەتکردنەوەی ئەم بڕیارە نامێنی، بەهەرحاڵ دەبێ ڕەچاو بکەین لەسەر سیاسەتێک ڕازی دەبێت کە تا ئێستا جێبەجێ نەکراوە.

بەڕێز،

بەوپەڕی ڕێزەوە شەڕەفی ئەوەم هەیە ملکەچترین و بەوەفاترین خزمەتکارتان بم.

واژوو: Hubert Young

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق

١٩٣٠/٧٨٣١٦ (ل٣٣٦)

Downing Street

٢١ی ئابی١٩٣٠

بەڕێز مۆنتێگل (Monteagle)

لەو ڕۆژەی تەلفۆنت بۆ کردم، تا ئاگادارم بکەیتەوە وەزارەتی دەرەوە لەسەر ئەو ڕەشنووسە ڕەزامەندی دەربڕیوە کە هاوپێچ لەگەڵ نامەکەم بە ڕێکەوتی ١٨ی ئاب(٣٠/٧٨٣١٥) بۆ بەڕێزتم ناردبوو، پێم گووتی ئێمە لەلایەن کۆمیسار باڵا بە وەکالەت، سەبارەت بە دۆخی کورد تەلەگرامی زۆرترمان بە دەست گەیشتووە. دواتر لە تەلەگرامی بەغدا بە ژمارە ٣٨١، ئاماژەم بەو تەلەگرامانە کردووە، کە لە ڕێکەوتی ١٩ی ئاب کۆپییەک لەم تەلەگرامە بۆ بەغدا نێردراوە.

بە گوێرەی ڕاپۆرتەکە سێر هامفریس و نوری پاشا بە تێرو تەسەلی گفتوگۆیان لەسەر بارودۆخی کوردستان کردووە. کۆپیەک لەو نووسراوە هاوپێچ دەکەم کە تێیدا باس لە ناوەڕۆکی ئەم گفتوگۆیە دەکات. زۆر خۆشحاڵ دەبم ئەگەر بەڕێزت بە تەلەفۆن ئاگادارم بکەیتەوە کە ئایا لەسەر ڕەشنووسی ئەم تەلەگرامە ڕازیت یان نا، ئەگەر مومکین بێت، لەوانەیە ئەم تەلەگرامە ئەم شەو دەربچێت.

خزمەتکارتان

واژوو: H. Hall

THE LORD MONTREAGLE, C.M.G., M.V.O

(ل۳۳۷-۳۳۸)

Mr. Hall 21.8.30

Mr. Williams 21.8.30 at once

بابەت: بۆ ڕەزامەندی نواندنی وەزارەتی دەرەوە.

وەزارەتی دەرەوە ڕەزامەندی نواندووە.

J. H. Hall 21. 8

For destpach Mr. Hall 21. 8 at once

78315/30

دووبارە داڕشتنەوەی تەلەگرامی وەزیری کاروباری موستەعمەرات بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق.

(لە کاتژمێر ۹:۳۰ خولەکی ئێوارە، لە ڕێکەوتی ۲۱ی ئابی۱۹۳۰، نێردراوە

ژمارە ۳۱۹.

ئاماژە بە تەلەگرامەکەت بە ژمارە ۳۸۱ لە ڕێکەوتی ۱۸ی ئاب. هامفریس لەسەر بارودۆخی کورد لەگەڵ نوری پاشا گفتوگۆی کردووە و ڕوونی کردووتەوە کە نابێ حکومەتی عێراق بە هەر بیانویەک بێت لەو بەرنامەیەی بەڵێنی [جێبەجیکردنی بە کوردەکان] داوە پاشگەزبێتەوە، نابێ فەرمانبەری عەرەب لە شوێنی فەرمانبەری کورد دامەزرێنێت، نابێ بەدواداچوون بۆ ئەو سەرکردە کوردانە بکات کە لە میانەی گەشتەکەمان خواستی خۆیان بۆ سەربەخۆیی دەربڕیوە. حکومەتی عێراق پێشنیازی کردووە موتەسەڕیفی ئێستای سلێمانی بگۆڕێت کە کوردەکانیتر لێی ڕازی نین. نوری پاشا بە تەلەگراف لەسەر ئەم پێشنیازە ڕازی بووە و فەرمانی بە سەرۆک وەزیران بە وەکالەت کردووە بە زووترین کات ئەو بەڵینانە جێبەجێ بکرێن کە ڕاگەێیندراون.

بەهەرحاڵ، ڕاگەیاندنی ڕەشنووسی زمان هەڵپەسێردراوە، تا دەرفەت بە مەلیک فەیسەڵ بدرێت دەقی یاساکە بخوێنێتەوە. حکومەتی عێراق پێشنیازی کردووە لە دژی کۆمەڵێک کورد کە خەڵک دەوروژێنن، بە پێی یاسای تاوان ڕێکاری پێویست بگیرێتەبەر بە تاوانی پێشێلکردنی دەستور و سەقامگیریی حکومەتی عێراق. نوری پاشا تەلەگرافی بۆ سەرۆک وەزیران بە وەکالەت کردووە و پشتگریی خۆی بۆ ئەم هەنگاوە دەربڕیوە. بۆچوونی نوری پاشا بریتییە لەوەی، ئەگەر ڕێگە بدرێت ئەو کەسە وروژێنەرانە لەو چالاکییە خیانەتکارانەیان بەردەوام بن و ڕێگەیان پێبدرێت کە یاسا پێشێل بکەن، ئەوکات حکومەتی عێراق ئیعتیباری خۆی لەدەست دەدات و بارودۆخێکی زۆر مەترسیدار لە ناوچە کوردییەکاندا سەرهەڵدەدات. نوری پاشا، هامفرێسی دڵنیا کردووتەوە کە بەدواداچوون بۆ هیچ کەسێک ناکرێت کە لە میانەی ئەم گەشتەدا، بیروبۆچوونی خۆی دەربڕیوە، یاخود کە داواکاریی بۆ کۆمەڵەی گەلان بەرز کردووتەوە، یاخود ئەو کەسەی بەدواداچوونی بۆ دەکرێت، کەسێکی خاوەن پێگە و ناودار بێت.

بۆ نوری پاشا ئەوە ڕوون کراتەوە لێپێچینەوە لە کوردە وروژێنەرەکان لە دۆخی ئێستادا کە داواکاریی کورد خەریکە دەخرێتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان، بە دڵنیاییەوە وەک کردارێکی سەرکووتکارانە هەژمار دەکرێت کە لەلایەن حکومەتی عێراقەوە گیراوتەبەر و لە جنێڤ کاریگەری خراپی لێ دەکەوێتەوە.

نوری پاشا جەختی لەوە کردەوە ئەمانە کردەوەی ئەهریمەنی بچووکن و ئەگەر حکومەتی عێراق لەسەر جێبەجێکردنی یاسا مکوڕ نەبێت، بارودۆخەکە بۆ ئاستی مەترسیدا پەل دەکێشێت. بێگومان، بەلانیکەمەوە نیگەرانییەکانی نوری پاشا بێ بنەما نین و هامفریس ناتوانێت هانی بدات واز لە بۆچوونەکەی بهێنێت. نوری پاشا گووتویەتی لە کۆتایی ئەم هەفتەدا بەرەو عێراق دەگەڕێتەوە.

(بەشی ٢) ئاماژە بە تەلەگرامەکەتان بە ژمارە ٣٧٣، پەیوەست بە داواکاریی کورد. بە شێوەیەکی گشتی من لەسەر ئەو ڕێکارانە ڕازیم کە بەڕێزت پێشنیازت کردوون. سەبارەت بە بڕیاری کۆتایی لەبارەی ئەو هەڵوێستەی پێویستە حکومەتی

بەریتانیا بگرێتەبەر، لە ژێر ڕۆشنایی ئەو پەرەسەندنانەی لە بارودۆخی ئێستا دێنەکایەوە، دەبێ چاوەڕێی بەیاننامەی حکومەتی عێراق و تێڕوانینەکانی ئێوە بین.

دووبارە داڕشتنەوەی تەلەگرامی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق بۆ وەزیری موستەعمەرات

٢١ی ئابی

(لە کاتژمێر ١٠:١٣ خولەکی بەیانی لە ڕێکەوتی ٢١ی ئابی١٩٣٠، گەیشتووەتە دەست نووسینگەی موستەعمەڕات).

ژمارە ٣٨٧

نووسراوە نهێنیەکەم بە ڕێکەوتی ٢٠ی ئاب کە لە ڕێگەی پۆستەی هەوایی لە ٢١ی ئابی نێردراوە، ڕەشنووسی ئەو وەڵامە لە خۆدەگرێت [کە بەنیازە پێشکەشی] داواکارەکانی سلێمانی بکرێت. زۆر خۆشحاڵ دەبم سەبارەت بەم ڕەشنووسە بە تەلفۆن ڕێنماییەکانی خۆتمان پێ ڕابگەیێنیت، چونکە بابەتەکە، بابەتێکی بەپەلەیە و دەبێ لە زووترین کاتدا وەڵامی داوکارییەکان بدەینەوە.

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل ٣٤٠)

٢٢ی ئابی

(لــە کاتژمێــر ٧:٣٥ خولەکــی ئێــوارە لــە ڕێکەوتــی ٢٢ی ئابــی١٩٣٠، گەیشــتووەتە نووســینگەی موســتەعمەرات).

ژمارە ٣٨٧. ئاماژە بە تەلەگرامەکەم بە ژمارە ٣٨٧ لە ڕێکەوتی ٢١ی ئاب.

ئەمــڕۆ بەیانــی لەگــەڵ هــەر یــەک لــە وەســی، ســەرۆک وەزیــران بــە وەکالــەت، وەزیــری ناوخــۆ و کۆرنوالیــس، گفتوگــۆ لەســەر ڕەشنووســی وەڵامەکــە کــرا. حکومەتــی عێـراق خوازیـارە ڕسـتەیەک زیـاد بـکات و ئامـاژە بـەوە بـدات کـە بەکـردار هیـچ ڕێکارێـک ناگیرێتەبـەر لـە دژی هـەر جـۆرە چالاکیەکـی پشـتیوانیکردن لـە کـورد لـەو ماوەیـەی کـە داواکارییەکـە [بـۆ بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان بـەرز کراوەتـەوە،] تـا ئەوکاتـەی وەڵام دێتەوە. مـن هیـچ کێشـەیەک لـە زیادکردنـی ئـەم ڕسـتەیە نابینـم، چونکـە زۆر بـە ڕوونـی دەڵێـت:

١. هیــچ ڕێکارێــک لــە دژی ئــەو چالاکییانــە ناگیرێتەبــەر تــا ئەوکاتــەی وەڵامــی مــن بەدەســت واژووکارانــی [داواکارییەکــە] نــەگات.

٢. بـە بـێ ڕەزامەنـدی پێشـوەختەی کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت هیـچ ڕێکارێکـی ئارامـی ڕاگرتـن یاخـود تەمبێکارانـە، ناگیرێتەبـەر. حکومەتـی عێـراق ئامادەیـە ئـەم مەرجانـە پەسـەند بـکات.

مەزبەتەی کورد (Kurdish Madhbata)، ڕێکەوتی ٢٤ی ئابی١٩٣٠ (ل٣٤١-٣٤٢)

بۆ: سەرۆکی کۆمەڵەی گەلان

لە ڕێگەی: بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

بەڕێز،

ئێمە سەرۆکەکانی خێڵی داودە و دانیشتوانی لیوای کەرکووک، ئەم داواکارییەی خوارەوە دەخەینە بەردەم بەڕێزتان.

١. ماوەیەک لەمەوبەر، ڕەفعەت بەگی ئیسمائیل بەگ، یەکێک لە سەرۆکەکانی خێڵی داودە، تەلەگرامی ناردووە و تێدا وەفاداری و پاڵپشتی خۆی بۆ حکومەتی عێراق دەربڕیوە. ئێمە واتە سەرۆکەکانیتری خێڵی داودە، پاڵپشتی تەلەگرامەکەی ناکەین و لەگەڵیشی کۆک نین. ئەگەری زۆرە خودی ئەو لەلایەن دەسەڵاتدارانی کەرکووکەوە خراپێتە ژێر گوشارەوە کە ئەم کارە ئەنجام بدات.

٢. ئێمە لە ڕووی هەست، زمان و نەتەوەوە کوردین و لە سەردەمێکی دورودرێژەوە لەم هەرێمانەدا دەژین. کەچی ئێمە لەلایەن گشت کاربەدەستە فەرمییەکانی عەرەب و تورکمانی ئەم لیوایە، مامەڵەیەکی ستەمکارانە و بێ بەزەییانەمان لەگەڵ ئەنجام دەدرێت، چۆن مامەڵە لەگەڵ بێگانەیەک دەکەن، بە هەمان شێوەش مامەڵە لەگەڵ ئێمەدا دەکەن. لێتان دەپاڕێینەوە لەم شێوازە سەرکۆتکارانە بمانپارێزن و چیتر ئێمە بە تەنیا لە ژێر ئەم نادادپەروەریە جێمەهێڵن و لەپێناو بەدەستهێنانی کەمینەیەکی بچووک زۆرینە نەکرێتە قوربانی.

٣. ئێمە بە توندی پاڵپشتی لە داواکارییەکانی کورد دەکەین، بە تایبەتیش داواکارییەکانی لیوای سلێمانی. بە گوێرەی بەڵێنەکانی ساڵی ١٩٢٥ی کۆمەڵەی گەلان، ئێمە پێداگری لەسەر دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی دەکەین کە لە ژێر سەرپەرشتی کۆمەڵەی گەلاندا بێت، بەم شێوەیەش داهاتووی نەوەکانی کورد دیار بێت و لەو سەرکوتکردنەی کە ئێستا ئێمە ڕووبەڕووی بوینەتەوە پارێزراو دەبن.

٤. بەم بۆنەیەوە ئێمە دەمانەوێت ئەو نادادپەروەرییە بخەینەڕوو کە ڕووبەڕووی بووینەتەوە تا بەڕێزت دڵنیا بکەینەوە ئەو شتەی ئێمە دەیڵێین، ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە:

هەر لە ڕۆژی دامەزراندنییەوە، حکومەتی عێراق بە بەردەوام فەرمانبەری غەیرە کوردی لە لیوای کەرکووک دامەزراندووە. بە هۆی ئەو دوژمنایەتییەی لە نێوان ئێمە و تورکیادا لە ئارادایە، حکومەتی عێراق بە بەردەوامی فەرمانبەری تورکمان لە بەشە جۆراوجۆرەکان لە لیوای کەرکووک دادەمەزێنێت. ئەو فەرمانبەرانە هەموو جۆرە نادادپەروەرییەک بەرانبەر ئێمەدا ئەنجام دەدەن. ئەوان بارگرانیی قورس و باجی سەربازی بەسەر ئێمەدا دەسەپێنن. بە کورتی ئێمە بە بەردەوامی لە ژێر دەسەڵاتی ستەمکار و داپڵۆسێنەری ئەواندایـن، تا ڕادەیەک کە ئێمە تەنانەت لەم دواییانەدا ناتوانین گلەیی و گازندەی خۆمان لە لیوای کەرکووک لە ڕێگەی تەلەگرافەوە بۆ بەڕێزت بەرز بکەینەوە. ئەو فەرمانبەرانە بە گشت ئامرازیکی بەردەستیان، ئازادی ئێمەیان سنووردار کردووە.

٥. ئێمە داوا دەکەین بەڕێزت لێکۆڵینەوە لەسەر بارودۆخی ئێمە ئەنجام بدەیت و ئەگەر ڕاسپاردەکانی کۆمەڵەی گەلان جێبەجی نەکرێت، ئێمە ناچارین لە عێراق بەرەو شوێنێکیتر کۆچ بکەین، شوێنێک کە ئازاد بین و لە دەست سەرکوتکاری پارێزراو بین.

لە کۆتایدا، ئێمە بە گەرمی و بە وەفادارییەوە داوای مافە نەتەوەییەکانمان دەکەین، تا وڵاتێکی ئازاد و دادپەروەرانە بونیات بنێین و بتوانین تێدا بە ئازادی و ئاشتیانە بژین.

تکایە ڕێزی تایبەتی ئێمە قبوڵ بفەرموو.

واژووکاران:

حەمە ئەمین ئاغای خورشید ئاغا.

ئەحمەد ئاغای حەمە ئاغا.

عەلی ئاغای مستەفا ئاغا.

نامیق ئاغای قادر ئاغا.

ئیبراهیم ئاغای مەدحەت ئاغا.

پوختەیەک لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی (ل٣٤٣)

٢٥ی ئابی١٩٣٠

باکوور و ناوەڕاستی کوردستان

١٨٩. ڕاپەڕینی کورد لە هەکاریی

ئاماژە بە پەرەگرافی ١٨١ لە ١٩٣٠. شێخی بارزان، لە وەڵامی نامەیەک کە لەلایەن قایمقامی زێبار بۆی نێردراوە و بە پیلانگێڕی لەسەر سنوور تۆمەتباری دەکات، نامەیەکی نووسیوە و تێیدا ئاماژە بەوە دەکات کە بە هیچ شێوەیەک دەست لە کاروباری سنوور وەرنادات. بەهەر حاڵ، سەرەڕای نکۆڵی کردن لەم تۆمەتە، چەندین ڕاپۆرت ئاماژە بەوە دەدەن کە شێخی بارزان و پەیڕەوانی بە تەواوەتی بێگوناح نین. شەریف ئاغای بارزان و دەستەیەکی بچووکی ئەندامانی خێڵەکەی، لەم دواییانەدا سنووریان بەزاندووە و لە ٨ی ئاب گەڕاونەتەوە عێراق و ٣٠ پارچە چەک و تەقەمەنیان لەگەڵ خۆیاندا هێناوە کە سوپای تورکیا لە کاتی دەرچوون لە نێری (Neri) بەجێی هێشتبوون.

دەگوترێت قەزای شەمزینان لە سوپا چووڵکراوە و بەتالیۆنی ٦ی سنوور، لە حاڵی حازر لە جۆلەمێرگ کۆکراوتەوە (J.38/N. Sq. 2 D). بەتالیۆنی ١٣ی سنوور، لە زێراوەک (Zerawak) دەرچووە (J. 38M Sq. 3. D) و لە ڕێگەی ئەلک (Elk)ەوە بەرەو جۆلەمێرگ بەڕێ کەوتووە. هەروەها سوپا لە ناحیەکانی سلۆپی و شەرناخیش دەرچووە.

(Authority:- Political and S.S.O. Mosul)

نهێنی (ل٣٤٤-٣٤٥)

ژمارە: R. O. 173

سکرتاریەتی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق

بەغدا، ٢٨ی ئابی١٩٣٠.

بەڕێز عەبدوڵا ئەفەندی

مـن لەلایـەن بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت ڕاسـپێردراوم، ئـەم تێبینیانـەی خـوارەوە لەسـەر بڕیـاری ژمـارە ٧، بخەمـەڕوو، بڕیارەکـە لـە کۆبوونـەوەی ئەنجوومەنـی وەزیرانـەوە دەرکـراوە کـە لـە ڕێکەوتـی ٢٤ی ئابـی١٩٣٠، تایبـەت بـە ناردنـی سـوپا بـۆ دەسـتگرتن بەسـەر بلـێ (Billeh)گرێدرابـوو.

بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا بـە تێروتەسـەلی ئـەم بابەتـەی لەگـەڵ ئەفسـەری فەرماندەیـی ئاسـمانی (Air Officer Commanding) تاوتـوێ کـردووە و بـەم ئەنجامـە گەیشـتوون کـە بـە ڕەچاوکردنـی بارودۆخی سیاسـی ئێسـتای ناوچـە کوردییـەکان، ئامـۆژگاری دەدات تا ئەو شـوێنەی مومکیـن بێـت کەمتریـن گۆڕانکاریـی لـە دابەشـکردنی ئاساییانەی سـوپا ئەنجـام بدرێـت. بـەم هۆیەشـەوە کۆمسـیاری بـاڵا هاوڕایـە لەسـەر ئـەو بڕیـارەی کـە ئەنجوومەنـی وەزیـران بـۆ ناردنـی پاشـکۆیەیکی سـەربازیی ئاشـوورییەکان بـۆ بلـێ دەریکـردووە و پێشـنیازی ئـەوە دەکات حکومەتـی عێـراق هیـچ هەنگاوێـک لـەم بـارەوە نەگرێتەبـەر. ئـەم پاشـکۆیەی ئاشـوورییەکان تـا ئەوکاتـەی پێویسـت بێـت لـە بلـێ دەمێننـەوە.

سـوود لـەم دەرفەتـە وەردەگـرم تـا سـەرنجی بەڕێـز نوێنـەری خاوەنشـکۆ بـۆ ئـەو نـووسراوە ڕاکێشـم کـە بـە یاداشـتنامەی سـکرتاریەت بـە ژمـارە (S.O.994) لـە ڕێکەوتـی ٢١ی ئـاب بەکۆتـا دێـت کـە بـۆ لێکۆڵەری گشـتی بـە وەکالـەت لە سـوپای عێراق نـووسراوە و پەیوەسـتە بـە جوڵـەی کۆمەڵێـک یەکـەی سـەربازی لـە پێنجوێـن بـەرەو سـلێمانی. بەڕێـزی لـەوە ئـاگادار نییـە کـە ئـەم جـۆرە جووڵـە پـلان بـۆ داڕێـرژاوە دەبێتـە هـۆی کۆکردنەوەیەکـی نائاسـایی هێـزی سـوپا لـە سـلێمانی، ئەویـش لـەم بارودۆخـە تایبەتـەدا.

بەڕێــز کۆمســیاری بــاڵا بــە تێروتەســەلی لەســەر ئــەم بابەتــە گفتوگــۆی لەگــەڵ ئەفســەری فەرماندەیــی هەوایــی کــردووە، ئەویــش بــە مکــوڕی پێداگــری لەســەر ئــەوە کــردووە کــە ئــەو ڕێکارانــەی لەســەرەوە ئامــاژە پێــدراوە و بــۆ سلێمانی گیراوتەبــەر دەبــێ لــە ناوچــە کوردییەکانیتریشــدا پیــادە بکرێــت.

بۆیــە داوای کــردووە هێــزی ٣ی پیــادەی عێــراق و یەکــەی ١ی شــاخ (1st Mountain Battery)، نابــێ لــە مانگــی ئەیلوولــدا لــە ســلێمانی بمێننــەوە و دەبــێ بەپێــی ئــەو بەرنامەیــەی بــۆ جووڵــەی ئــەم یەکەیانــە داڕێــژراوە، بــێ هیــچ درەنــگ کەوتنێــک بــۆ بەغدا و مووســڵ بگەڕێنــەوە. بەڕێــز کۆمســیاری بــاڵا لــەو بڕوایەدایــە کــە کۆکردنەوەیــی هێزێکــی زۆر، لــەم بارودۆخــەدا لــە ســلێمانی، وەک کارێکــی ئیســتفزازی هەژمــار دەکرێــت و لــەو بڕوایەدایــە کــە بەڕێــز وەســی لەگــەڵ ئــەم بۆچوونــە هــاوڕا بێــت.

خزمەتکارتان

عەبدوڵا ئەفەندی ئەلحاجی، سکرتێری تایبەتی بەڕیز وەسی ، بەغدا

کۆپیەک بۆ:

سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران، بەغدا.

داواکاریی کورد بۆ کۆمەڵەی گەلان (ل٣٤٦-٣٤٧)

تێبینییەک بۆ مستر لیۆد (Mr. Lloyd)، نووسینگەی موستەعمەرات، لەبارەی نامەی وەزارەتی دەرەوە بە ژمارە (٣٠/٧٨٣١٥) لە ڕێکەوتی ٢٩ی ئابی١٩٣٠.

لە ڕەشنووسی ئامادەکراو لەلایەن مێجەر یۆنگەوە پێشنیاز کراوە کە بۆ داواکارەکان دەنێردرێت، لە کۆتایی وەڵامەکەدا ئەم ڕستەیەی خوارەوە زیاد بکرێت: «بەهەرحاڵ، ئەگەر تا کاتی گەڕانەوە وەڵامی کۆمەڵەی گەلان هەر جۆرە چالاکییەکی تێکدەرانە ئەنجام بدرێت، حکومەتی عێراق هیچ بژاردەیەکیتری نابێت تەنیا گرتنەبەری ڕێکاری ئارامگرتن نەبێت لە دژی ئەو کەسانەی هەڕەشە لەسەر بەرژەوەندییەکانی ڕاگرتنی ئاسایشی ناوخۆ و ئارامی گشتی دەکەن».

ئەم زیادکردنەش (وەزارەتی دەرەوە لەسەری هاوڕایە) وەها نیشان دەدات کە هیچ پێویست بە ڕستەی پێش کۆتایی ناکات کە دەڵێت («بەڕێزیان منیان ڕاسپاردووە بۆتانی ڕوون بکەمەوە لە ڕوانگەی ئەو بارودۆخە زۆر ڕێزپەڕەی [کە لە کوردستاندا لە ئارادیە] و بە هۆی ئەو کارانەی ئێوە ئەنجامی دەدەن حکومەتی عێراق بە هاوئاهەنگی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا، ئەم جۆرە کارانەی ئێوە و هاوڕێکانتان بە کاری ناشیاو و تێکدەرانە هەژمار دەکەن). بەهەرحاڵ، تۆمەتی ‹چالاکی تێکدەرانە کە زۆر بە باشی داڕێژراوە، باشترە لەو نامەیەی باس لە گەیشتنی نامەکە و ناردنی بۆ کۆمەڵەی گەلان دەکات، ئاماژە [بەم چەمکە] نەدرێت، چونکە ئەمە بەو مانایە دێت کە خستنەڕووی خودی داواکارییەکە بە ‹چالاکی تێکدەرانە هەژمار دەکرێت. ئایا دەکرێ ئەم ڕستەیە بسڕێتەوە؟

وەکوتر، وەزارەتی دەرەوە لەگەڵ ڕەشنووسی ئەو تەلەگرامە هاوڕایە کە بۆ بەغدا دەنێردرێت.

واژوو: Monteagle

١ی ئەیلوولی ١٩٣٠

کۆپی (٣٤٨-٣٤٩)

زۆر نهێنی

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ١ی ئەیلوولی ١٩٣٠

ڕاپۆرتی هەواڵگریی ژمارە ١٨، ڕێکەوتی ١ی ئەیلوولی ١٩٣٠،

ئەنجوومەنی وەزیران

٢١١. لە کۆبوونەوەیەک کە لە ١٧ی ئاب گرێدرا، ئەنجوومەنی وەزیران، دوای ڕەچاوکردنی نووسراوی وەزیری دارایی کە بە بودجەی ئەمساڵی دارایی تایبەت بوو، داوای لە وەزیرەکان کردووە تا ئەو ڕادەیەی مومکین بێت دەست بە تێچوونەکانی کەرتی گشتییەوە بگرن.

لە هەمان کۆبوونەوەدا ئەنجوومەنی وەزیران بڕیاریدا بە بەکۆتایی هاتنی ئەرکی موتەسەڕیفی سلێمانی، تەوفیق وەهبی بەگ. وەزیری ناوخۆ پێشنیازی دامەزراندنی ئەحمەد بەگی کوڕی تەوفیق بەگ، موتەسەڕیفی پێشوی لەم پۆستەدا کردووە، بەڵام ئەنجوومەنی وەزیران بڕیاریداوە لەم کاتەدا ئەم پێشنیازە هەڵپەسێرێت تا ئەوکاتەی دەردەکەوێت ئایا ئەحمەد بەگ بەم پۆستە ڕازییە.

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت کە بە گشتی لەگەڵ ڕاوێژکاری وزارەتی ناوخۆ هاوڕایە، لەو بڕوایەدان لە ماوەی حکومەتی کاتی کە لێکۆڵەری گشتی، ئەرکەکانی موتەسەڕیف ڕادەپەڕێنێت، لەم جۆرە بارودۆخەدا ئەم حکومەتە، زۆر نەخوازراو دەبێت، بۆیە داوای لە وەسی کردووە ڕاستاندن بۆ ئەم بڕیارە نەکات. بەهەرحاڵ کۆمسیاری باڵا دڵنیا کرایەوە کە وەسی لەلایەن سەرۆک وەزیران بە وەکالەت ئاگادار کراوەتەوە دامەزراندنی موتەسەڕیف بابەتێک نییە ڕاوێژ لەگەڵ کۆمسیاری باڵا بکرێت، بۆیە بڕیارەکە پەسەند کراوە و فەرمان دەرکراوە کە تەوفیق وەهبی بگەڕێتەوە بەغدا. کۆمسیاری باڵا بەرانبەر وەسی لە دژی ئەم

ڕێــکارە بــێ پێشــینەیە ناڕەزایەتــی دەربڕیــووە و داوای ڕەزامەندنــی نواندنــی خــۆی لەســەر بڕیارەکــەی ئەنجوومەنــی وەزیرانــی کــردووە کــە جێگــرەوەی تەوفیــق وەهبــی لــە زووتریــن کاتــدا دابمەزرێــت و هەروەهــا نابــێ خــودی تەوفیــق وەهبیــش لەســەر کار لابدرێــت، بەڵکــو دەبێــت بگەڕێندرێتــەوە بــۆ ســەر کارە ڕەســەنەکەی خــۆی.

نهێنی (ل٣٥٠)

ژمارە ٢٥٧١.

سکرتاریەتی ئەنجوومەنی وەزیران

بەغدا، ٢ی ئەیلوولی ١٩٣٠.

بۆ:

سکرتێری سیاسی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا.

ئاماژە بە نامەکەت بە ژمارە (R.O.173) لە ڕێکەوتی ٢٨ی ئابی١٩٣٠، کە ئاڕاستەی سەرۆکی دیوانی پاشایەتی بە وەکالەت و کۆپیەکیش بۆ سکرتاریەتەکەی نێردراوە، لەبارەی ناردنی هێز بۆ گرتنی بلێ.

من ڕاسپێردراوم ئاگادارتان بکەمەوە بە پێی ئەو بەرنامەیەی داڕێژراوە، هێزی پیادەی ٣ بۆ بەغدا و یەکەی شاخ بۆ مووسڵ دەگەڕێنەوە، هەروەها هیچ نیەتێک نییە بۆ کۆکردنەوەی هێزێکی زۆر لە سلێمانی.

واژوو: کەریم بافی

بۆ سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران

کوردستان (ل ٣٥١)

٢٢٢. کاریگەرییەکانی ڕاگەیاندنی سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرانبەر کوردەکان تا ئێستا وەدەرنەکەوتوون. ئەگەرچی کوردەکانی لیوای هەولێر و سلێمانی ئەم ڕاگەیاندنەیان بەدەست گەیشتووە، بەڵام گووتویانە چاوەڕوانن لە لیوای سلێمانی چ ڕوودەدات.

لە ڕەفتاری کوردەکانی سلێمانی وەها دەردەکەوێت کە داوای ئیمتیازاتی زۆرتر لە حکومەتی عێراق دەکەن. [کوردەکانی لیوای هەولێر و کەرکووک] بە نیازن لەگەڵ کوردانی لیوای سلێمانی هاودەنگ (cooprate) بن، تا لەم ئیمتازانە پشکدار بن.

هەڵوێستی حکومەت لەبارەی لەکارلادانی تەوفیق وەهبی بەگ کە موتەسەڕیفی سلێمانییە (پەرەگراف ٢١١) بێ ئەوەی هیچ جێگرێکی بۆ دەست نیشان بکات، بووەتە هۆی ئەوەی تا ئێستا پشتگیریی لە پێگەی حکومەت لەم پارێزگایەدا نەکرێت. لە حاڵی حازردا، داواکاریی لەلایەن سەرکردەکانی کورد بە دەستمان دەگات و دژی لەکارلادانی تەوفیق وەهبی بەگن و داوای گەڕاندنەوەی دەکەن.

بۆ ڕەزامەندی دەربڕینی وەزارەتی دەرەوە (ل٣٥٢-٣٥٣)

Mr. Hall 27/8

Mr. Williams 28 at once

Mr. LIoyd 1/9/30 see minute

Conson 78315/30

Mr. Flood 2.9.30 at once

دووبـارە داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی وەزیـری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق.

(لە کاتژمێر ٦ی بەیانی لە ڕێکەوتی ٢ی ئەیلوولی ١٩٣٠، نێردراوە).

ژمـارە ٣٣٣. گرنـگ. نـووسراوە نهێنییەکەتـان لـە ڕێکەوتـی ٢٠ی ئـاب و تەلەگرامـی ژمـارە ٣٨٧ و ٣٩٠، لەبـارەی داواکاری کـورد.

١. نووسـینی ڕسـتەی پێـش کۆتایـی، لـە ڕەشنووسـی وەڵامەکەتـان بـۆ داوکاران کـە لـە نووسراوەکەتـدا ئامـاژەت پێکـردووە لەوانەیـە ئـەو هەسـتە دروسـت بـکات کـە تۆمەتی ئەنجامدانـی چالاکـی تێکدەرانـە لـە ڕابـردوودا مانـای ئاماژەدانێکـی ناڕاسـتەوخۆیە کـە داوکاران ڕاسـتەوخۆ داواکاریـان بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان بەرزکردووتـەوە [ئەمـەش بـە کارێکـی تێکدەرانـە هەژمـار کـراوە]. ئـەم جـۆرە هەسـتە لـە جنێـڤ کاریگەریـی خـراپ دروسـت دەکات، باشـترە لـە وەڵامەکـەت بـۆ داوکاران ڕەچـاوی ئـەم خاڵـە بکرێـت.

بۆیە بە بۆچوونی من باشترە لە وەڵامەکەدا ئەم ڕستەیە بسڕێتەوە. بە ڕەچاوکردنی ئەم سڕینەوەیە و بە پشت بەستن بەو تێگەیشتنەی لە تەلەگرامەکەت بە ژمارە ٣٩٠ هەڵدەقوڵێت، من ڕەشنووسی وەڵامەکە و ئەو زیادەیەی کە لە تەلەگرامەکەت بە ژمارە ٣٩٠ ئاماژەت پێکردووە، پەسەند دەکەم، تا پێداچوونەوە بە نووسینەکە بکرێت و ئەوە ڕوون بکرێتەوە ڕێکاری ئارام راگرتن لەلایەن حکومەتی عێراقەوە دەگیرێتەبەر بە مەبەستی پاراستنی ئارامیی گشتییە. ئەم ڕستەیەش دەبێ یەکسەر لە پاش دوایین ڕستەی ڕەشنووسی

وەڵامەکە بێت کە لە نووسراوەکەت بە هەمان ژێدەر، ئاماژەت پێکردووە و بەم ڕستەیەی خوارەوە دەست پێدەکات: «بەهەرحاڵ، ئەگەر تا کاتی گەڕانەوە وەڵامی کۆمەڵەی گەلان هەر جۆرە چالاکییەکی تێکدەرانە ئەنجام بدرێت، حکومەتی عێراق هیچ بژاردەیەکیتری نابێت تەنیا گرتنەبەری ڕێکاری ئارامگرتن نەبیت لە دژی ئەو کەسانەی هەڕەشە لەسەر بەرژەوەندییەکانی ڕاگرتنی ئاسایشی ناوخۆ و ئارامیی گشتی دەکەن». کۆتایی.

٢. لە نووسراوەکەی بەڕێزت و بە تایبەتیش لە یاداشتەکەی کۆرنوالیس وەها دەردەکەوێت کە هۆکارێک هەیە بە گومان بین لەوەی ئایا حکومەتی عێراق بە تەواوەتی ئەو بەڵێنانەی بە کوردی داوە جێبەجێ دەکات و ئەو سیاسەتەی بەرانبەر کورد ڕایگەیاندووە بە تەواوەتی پیادە دەکات. پێش ئەوەی خۆمان بە بینینەکانی حکومەتی عێراق لەسەر داواکاریی کورد ببەستینەوە، حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا خوازیارە بەڵگەی کۆنکریتی لەسەر نیەتی حکومەتی عێراقی لەبەر دەست بێت، بۆ نموونە بڵاوکردنەوەی ڕەشنووسی یاسای زمان، بەم جۆرەش خستەنەڕووی داواکاری کورد بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان دەکرێ دوا بخرێت.

بۆیە من پێشنیاز دەکەم هەر یەکسەر لە دوای گەڕانەوەی نوری پاشا بۆ عێراق، گوشاری بخەنە سەر تا:

ا فەرمان بکات بە بڵاوکردنەوەی یاسای زمان.

ب لەناوبردنی ئەو ناڕازییەی لە ئێستادا لە کابینەکەی لە ئارادایە سەبارەت بە بڵاوکردنەوەی سیاسەتی حکومەتەکەی بەرانبەر کورد.

ج گرتنەبەری هەنگاوی خێرا بۆ جێبەجێکردنی ئەم سیاسەتە.

بۆ نوری پاشا ڕوونی بکەنەوە کە حکومەتی بەریتانیا بە فەرمی هیچ بەرپرسیارێتییەک بەرانبەر عێراق لە ئەستۆ ناگرێت تا ئەوکاتەی حکومەتی عێراق بەڵێنەکانی بەرانبەر کورد جێبەجێ نەکات، یاخود کۆمەڵەی گەلان ڕازی بکات کە ئەم بەڵێنانە جێبەجێکراون.

باشترە ناڕەزایەتی خۆتان بە تەلەگرام بۆ نوری پاشا بخەنەڕوو.

نهێنی (ل٣٥٤)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٣ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز،

مـــن شـــەرەفمەندم ئامـــاژە بـــە نـــووسراوی نهێنـــی مێجـــەر یۆنـــگ لـــە ڕێکەوتـــی ٢٠ی ئابـــی١٩٣٠ بکـــەم کـــە لەلایـــەن کۆمەڵێـــک کـــوردی ســـلێمانی داواکارییەکـــی بەرزکردووەتـــەوە و ئاڕاســـتەی ســـکرتێری گشـــتی کۆمەڵـــەی گـــەلان کـــراوە، دەقـــی ڕەســـەنی ئـــەم داواکارییـــە هاوپێـــچ لەگـــەڵ وەرگێڕانـــە ئینگلیزییەکـــەی بـــۆ بەڕێـــزت نێـــردراوە. هەروەهـــا کۆمەڵێـــک داواکاریـــتر لەلایـــەن ســـەرۆکەکانی خێڵـــی داودە کـــە خێڵێکـــی کـــوردی دانیشـــتووی لیـــوای کەرکووکـــە، بـــۆ ســـەرۆکی کۆمەڵـــەی گـــەلان نێـــردراوە، تـــا بۆچوونـــی بەڕێـــزت لەســـەر ئـــەم کارە بزانرێـــت.

بەوپـــەڕی ڕێـــزەوە مـــن شـــەرەفمەندم کـــە ملکەچتریـــن و بەوەفاتریـــن خزمەتـــکاری بەڕێـــزت بـــم.

واژوو:کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق

The Right Hon’ble

Lord Passfield, P. C

Secretary of State for Colonies

Downing Street, London, S.W.1

کۆپی (ل٣٥٥-٣٥٩)

ژمارە ٣٥٠

(٤٩/٥/٣٠)

باڵیۆزخانەی بەریتانیا،

ئیستانبۆڵ

٤ی ئەیلوولی ١٩٣٠.

بەڕێز،

من شەرەفمەندمرابیگەیێنم کە ژەنەڕاڵ نوری پاشا، سەرۆک وەزیرانی عێراق، ئەم هەفتەیە لە ڕێگەی گەڕانەوەی بۆ بەغدا بە تورکیا تێپەڕیوە.

٢. بەداخەوە، من تەنیا توانیم نوری پاشا لە ئێستانبۆڵ ببینم ئەویش پێش سەردانەکەی بۆ لای وەزیری کاروباری دەرەوە و بینینی عیسمەت پاشا لە ئەنقەرە و سەردانی غازی لە یالۆڤا (Yalova)، ئەو ڕۆژەی بەڕێزی دەگەڕایەوە من چوومە پایتەخت و پێش ئەوەی بتوانم دووبارە بگەڕێمەوە ئێستانبۆڵ، ئەو بەرەو بەغدا بەڕێکەوت، بەڵام یەکێک لە ئەندامانی ستافەکەی من ئاماژەی بەوە کرد کە لەو پێشوازییەی لێی کراوە زۆر ڕازی بوو.

٣. نوری پاشا گوتی گفتوگۆ لەسەر سێ خاڵ کراوە:

١. **کێڵگە نەوتییەکانی مووسڵ:** نوری پاشا گوتی ئەو یاداشتەی تورکیای بینیووە کە لەلایەن باڵیۆزی [عێراق] لە لەندەن پێیدراوە و بە ڕاشکاوی بە تورکەکانی گووتوە ئەم [یاداشتە] جێگەی خۆشحاڵی نیی و ئاماژەی بەوە کردوە سوودی عێراق لە دەرهێنانی نەوت نۆ جار لە هی تورکیا زۆرترە و بۆیە لە زووترین کاتدا گشت تواناکان وەگەڕ دەخرێت بۆ بوژاندنەوەی کێڵگە نەوتییەکان. نوری پاشا دەزانێت تا ئێستاش ئەم پرسە، پرسێکی گرنگە، بۆیە بە بۆچوونی ئەو لە بارەی دانی پێشوەختەی پارە هەندێك پرس هەن، بەڵام هیوادار بووە کە لە چەند

ڕۆژێکـی کەمـدا وەڵامـی کۆتایـی وەرگرێـت. نـوری پاشـا لـەو بڕوایەدایـە تورکـەکان بەلانیکەمـەوە گرنگـی بـە ڕێـڕەوی بۆڕییەکانـی نـەوت دەدەن و درک بـەوە دەکـەن کـە فەڕەنسـا گوشـاری خسـتووەتە سـەر باکـووری [عێـراق] هـەر وەک چـۆن بەریتانیـا گوشـاری خسـتووتە سـەر باشـووری [عێـراق].

٢. سـنوور. تـورک بـە نـوری پاشـایان گوتـووە لـە سـاڵی ١٩٢٦ەوە، بـە تەواوەتـی لـە سیاسـەتی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـورد و هەڵوێسـتی گشـتی عێـراق لەبـارەی پرسـی سـنوور ڕازیـن. نـوری پاشـا ئامـاژەی بـەوە کـردووە کێشـە نانـەوە لـە سـەر سـنوور، دواییـن شـتە کـە عێـراق خوازیـاری بێـت و دڵنیایـی تـەواوی بـە تـورك داوە کـە هانـی هیـچ جـۆرە پیلانگێڕییەکـی کـورد نادرێـت. تـورک ئاماژەیـان بـە ڕووداوەکـەی بـارزان کـردووە، نـوری پاشـا ئامـاژەی بـەوە کـردووە کـە خـودی حکومەتـی عێـراق بڕیـاری داوە لـەم ساڵەدا پرسـی شـێخی بـارزان چارەسـەر بـکات، کـە بـۆ مـاوەی سـێ سـاڵە ئـەم پرسـە لـە کۆبوونەوەکانـی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی سـنوور سـەرهەڵدەدات و بەڵگـەی تـەواوی لـە بـەر دەسـتە کـە شـێخی بـارزان چـەک و تەقەمەنـی پێـدەگات، ئەگـەر لەلایـەن حکومەتـی تورکیـا نەبێـت، دەبـێ لەلایـەن سـەرچاوە سـەربەخۆکانی تورکیـا بێـت. نـوری پاشـا زۆر تامـەزرۆی کۆتاییهێنـان بـە پیلانەکانـی شـێخی بارزانـە و فیکـری نزیـک بوونـەوەی لـە حکومەتـی تورکیـا کـردووە تـا حکومەتـی تورکیـا دیوێکـی سـنوور بپارێزێـت و حکومەتـی عێراقیـش لـە دیوەکەیـترەوە کێشـەی شـێخی بـارزان چارەسـەر بـکات. تـازە زۆر درەنگـە لـەم سـاڵەدا هیـچ جـۆرە ڕێکارێـک بگیرێتەبـەر، بـەڵام ئەگـەر کێشـەکە بـەردەوام بێـت لەوانەیـە نـوری پاشـا پێشـنیاز بـۆ حکومەتـی تورکیـا بـکات تـا لـە وەرزی بەهـاری داهاتـوو، ئـەم ڕێـکارە بگیرێتەبـەر.

٣. پەیماننامـەی بازرگانـی: تـورک خوازیـارن لـە زووترین کاتدا ئـەم پەیماننامەیە بـە ئەنجام بگەیێنـن. نـوری پاشـاش لـەم بـارەوە ئـارەزووی خـۆی دەربڕیـوە. بـە گوێـرەی ڕێکەوتنی دادوەری لەوانەیـە لـەم بـارەوە لـە مانگـی داهاتـوو بـە ڕێککەوتـن بگـەن. تورکـەکان پێشـنیازیان بـە نـوری پاشـا کـردووە کـە ڕێککەوتنەکـە مەرجگەلێکـی هەمیشـەیی لەخۆ بگرێـت. نـوری پاشـا گوتوویەتـی دەسـەڵاتی ئـەوەی نییـە لەسـەر ئـەم بابەتـە گفتوگـۆ بـکات و تورکـەکان دەتوانـن پێشـنیازەکەیان لـە ڕێگـەی کەناڵـە فەرمییەکانـەوە بخەنـەڕوو.

نـوری پاشـا لـە تورکەکانـی پرسـیووە کـە لەبـارەی پەیماننامـەی نـوێ چـۆن بیردەکاتەوە. تـورک وەڵامیـان داوەتـەوە لـە نێـوان گشـت ئـەو شـتانەی حکومەتـی بەریتانیـا لـە دوای جەنـگ ئەنجامیـداوە، تەنیـا دوو شـتی گرنـگ هـەن، ئەویـش حکومەتـی حزبـی کرێـکاری بەریتانیـا ئەنجامیـداوە و بریتیـن لە: بـە ئەنجام گەیاندنـی پەیماننامەی کەشـتیوانی لەندەن (London Naval Treaty) و پەیماننامـەی ئەنگلۆ-عێراق. تورک لەبارەی ئەم پەیماننامەیەی دوایـی خۆشـحاڵن، بـەڵام فەڕەنسـییەکان دژایەتـی ئەم پەیماننامانـە دەکەن. تـورک بە نوری پاشـایان گوتـووە فەڕەنسـییەکان داوایـان لە تورکیـا کردووە لـە چاپەمەنی تورکیـا ڕەخنە لەم پەیماننامەیـە بگـرن و وەهـا نیشـان بدەن کـە عێـراق دەخرێتە سـەر ئیمپراتۆریـی بەریتانیا. تـورک وەڵامـی فەڕەنسـییەکانیان بـەوە داوەتـەوە ناتوانن ئـەم خەونەییـان بەدیبهێنن و ئەم کارە ناکـەن، چونکـە بـە بۆچوونـی ئـەوان ئـەم پەیماننامەیـە شـتێکی زۆر نایابە، نـە تەنیا بۆ تورکـەکان، بەڵکـو بـۆ عێراقیـش. تەوفیـق رۆسـتۆ بـەگ (Tevfik Rustu Bey) ئامـاژەی بەوە داوە لـە کاتـی گونجـاودا گوتارێـک لـە چاپەمەنـی تورکیـا بـۆ پشـتگیریی لـەم پەیماننامەیـە دەنووسـێت. نوری پاشـا سوپاسـی ئەم هەڵوێسـتەی کردووە کە پشـتگریی لە پەیماننامەکەی کـردووە، ئەمـەش لـە بەغـدا بـۆ نوری پاشـا بە شـتێکی گرنـگ هەژمـار دەکرێت.

تـورک پرسـیاریان لـە هەڵوێسـتی بەریتانیـای مـەزن لـە هەمبـەر تورکیـا کـردووە. ئـەوان درکیـان بـەوە کـردووە کـە بەریتانیـا بـە سـاردی دۆسـتایەتی تورکیـا دەکات. نـوری پاشـا پێشـنیازی کـردووە، لەوانەیـە باشـتر بێـت خـودی تورکیـا هێـمای دۆسـتایەتی ڕاسـتەقینە بـۆ بەریتانیـا بخاتـەڕوو و بـۆ بەریتانیـا دۆسـتایەتی ڕاسـتەقینە گرنگـە. بـە تێگەیشـتنی نـوری پاشـا، تـورک تـا ئێسـتاش پەیوەنـدی زۆر نزیکیـان لەگـەڵ ڕووسـیا هەیـە.

هەروەهــا لــەم گفتوگۆیــەدا نــوری پاشــا ئامــاژەی بــە ڕاپۆرتەکانــی لۆرانــس (Lawrence) کـردووە و ئامـاژەی بـەوە کـردووە کـە ئـەم ڕاپۆرتانـە زۆر بـێ کەڵکـن. خــودی نــوری پاشــا لــە لەنــدەن چــاوی بــە کۆلۆنێــل لۆرانــس کەوتــووە و قســەی لەگەڵـدا کـردووە و لۆرانـس بـە بیسـتنی ڕاپۆرتەکـە سـەری سـوڕماوە. تـورک گوتوویـان بـە هیـچ شـێوەیەک بڕوایـان بـە ڕاپۆرتەکـەی لۆرانـس نییـە، کـە سـەرەتا لـە سـەرچاوەی فەڕەنســییەکانەوە دزەی کــرد، ئــەم ڕاپۆرتــەش هاوشــێوەی ڕاپۆرتــە ســەرەتاییەکانی

پیلانگێـڕی لۆرانــس لــە ئەفغانســتانە کــە هــەژدە مانــگ لەمەوبــەر لۆرانــس ئامــادەی کردبــوون. تورکاکــەن بــە جــددی لــەو بڕوایــەدان فەڕەنســییەکان هەمــوو هەوڵــی خۆیــان وەگــەر خســتووە تــا ڕێگــری لــە بــەرە پێشــچوونی هــەر جــۆرە پەیوەندییەکــی دۆســتانە لــە نێــوان تورکیــا و بەریتانیــای مــەزن و عێــراق دروســت بکــەن.

٤. دوێنـی کاتێـک چـاوم بـە وەزیـری کاروبـاری دەرەوە کـەوت، یەکسـەر خۆشـحاڵی خـۆی بـۆ سـەردانەکەی نـوری پاشـا دەربـڕی و ئامـاژەی بـەوە کـرد کـە لەبـارەی پرسـی سـنوور و هەڵوێسـتی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـورد بـە تەواوەتـی ڕازییـە.

٥. سـەبارەت بـە پرسـی نـەوت، بەڕێزیـان لـەوە نیگـەران بـوون کـە پاشخسـتنی دەرهێنانـی نـەوت بـە هـۆی ڕێککەوتنـی بیسـت و پێنـج سـاڵە دەبێتـە هـۆی کەمکردنەوەی سـودی تورکیـا کـە ١٠٪ی سـوودی نەوتی وەبەردەکـەوت. بە پێی پەیماننامـەی ئەنقەرە (Treaty of Anqora)، ماوەی بیسـت و پێنج سـاڵەکە لەو کاتەوە دەسـت پێدەکات کە پەیماننامە بچێتـە بـواری جێبەجێکردنـەوە، بـەڵام بـە پێشـبینی تەوفیق ڕۆسـتۆ لە دوای سـاڵێک یان دوو سـاڵ لـە واژووکردنـی پەیماننامەکـە دەرهێنانی نەوت دەسـت پێدەکات.

مـن شانسـی ئـەوەم هەبـوو نـووسرای بەڕێزت بە ژمـارە ٥٣٦ لە ڕێکەوتـی ١ی ئەم مانگە ئـەو وەڵامـەی کـە بـە فەریـت بـەگ (Ferit Bey) دراوە بخوێنمـەوە و هیوادارم ئـەم وەڵامە ترسـی تەوفیـق ڕۆسـتۆ کـەم بکاتـەوە، چونکـە مـن نامەوێـت لەسـەر زیانـە سیاسـییەکانی پەیوەنـدی نێـوان ئێمـە و تورکیـا هیـچ ریسـکێک بکـەم و عێـراق هـان بدەین کارێـک بکات کـە لەلایـەن تورکیـاوە بـە هەوڵێکـی بـە ئەنقسـەت لێـک بدرێتـەوە و وەهـا تێبـگات کـە مەبەسـت لـەم کارە ئەوەیـە تـا ئـەو شـوێنەی بکرێـت دانـی پـارە درەنـگ بکەوێت.

لـە ڕاسـتیدا ئەگـەر بارودۆخەکـە بـە پێچەوانـە بێتـەوە، خـودی تورکـەکان ئـەم کارە دەکـەن و ئـەم کارەش هیـچ کاریگەریـەک لەسـەر بۆچوونـی تورکـەکان دروسـت نـاکات.

خزمەتکارتان

واژوو: (George R. Clerk)

من کۆپییەک لەم نووسراوەم بۆ کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە بەغدا ناردووە.

تەلەگرامی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق بۆ وەزیری موستەعمەرات (ل٣٦٠)

٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠

(لە کاتژمێر ٤:٥٣ خولەکی ئێوارە لە ڕێکەوتی ٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠، گەیشتووەتە نووسینگەی موستەعمەرات).

گرنگ

ژمارە ٤١١.

ئەمڕۆ بەیانی یاخیبوونی تایبەت بە هەڵبژاردن لە سلێمانی ڕوویدا. پۆلیس نەیتوانی کۆنترۆڵی یاخیبووەکان بکات، بۆیە دەسەڵاتدارانی خۆجێیی داوای یارمەتیان لە سوپای عێراق کرد. کاتێک سوپا دەستی بە تەقە کرد، بە هۆی ئەم تەقەیە یەکێک لە سەربازەکان لەلایەن یاخیبووانەوە کوژرا. بەرکەتووانی ئەم ڕووداوە لە نێوان پۆلیس، سوپا و یاخیبووان بیست کەسن کە شەش کەسیان مردوون. ئەگەرچی بارودۆخی شاری سلێمانی لە ژێر کۆنترۆڵدایە، بەڵام تا ئێستا نائارامە و لێکۆڵەری کارگێڕیی کە ئێستا ئەرکەکانی موتەسەڕیف بەڕێوە دەبات فەرمانی دەستگیرکردنی ئەو کوردانەی دەرکردووە کە هانی یاخیبوونیان داوە. من پشتیوانی لەم کارەی دەکەم. ئەفسەری فەرماندەی ئاسمانی، دەستی بە گەڕانی ئاسمانی لەسەر ناوچەی سلێمانی کردووە تا ڕێگر بێت لە هاتنی هەر کەسێکی سەر بە هەر خێڵێک بۆ ناو شاری سلێمانی.

کۆرنوالیس بۆ ڕێگری کردن لە بڵاوبوونەوەی دەنگۆکان، هەوڵ دەدات ژمارەی دروستی بەرکەوتووانی ئەم ڕووداوە بۆ گشت نووسینگەکانی تەلەگرامی لیوای سلێمانی تەلەگرام بکات.

تەلەگرامی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق بۆ وەزیری موستەعمەرات (ل٣٦١)

٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠

(لـە کاتژمێـر ١:٤٧ خولەکـی ئێـوارە لـە ڕێکەوتـی ٧ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، گەیشـتووەتە دەسـت نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

گرنگ

ژمـارە ١٤٢. تەلەگرامەکـەم بـە ژمـارە ٤١١. ئەمـەی خـوارەوە لیسـتی بەرکەوتووانـی یاخیبوونەکـەی سـلێمانییە.

سـوپای عێـراق ١ کـوژراو، ٤ برینـدار. پۆلیـس ٩ کـوژراو. کوردانـی یاخیبـوو ١٣ کـوژراو، ١٤ برینـدار.

لـە سـلێمانی، ١٠ کـوردی سـەرکردەی یاخیبـووەکان دەستبەسـەر کـراون و بـۆ کەرکـووک گوازراونەتـەوە. هەواڵـەکان بـاس لـەوە دەکـەن، سـەرلەبەیانی ئەمـڕۆ شـاری سـلێمانی زۆر زۆر ئـارام بـووە. هێـزی ئاسـمانی پاشـایەتی لـە پشـکنینی هەوایـی ناوچـەی سـلێمانی بەردەوامـن.

دووبــارە داڕشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات (ل٣٦٢) ٨ی ئەیلوولــی ١٩٣٠

(لــە کاتژمێــر ٩:٥٨ خولەکــی ئێــوارە لــە ڕێکەوتــی ٨ی ئەیلوولــی ١٩٣٠، گەیشــتووەتە دەســت نووســینگەی موســتەعمەرات). ژمــارە ٤١٤.

ئاماژە بە تەلەگرامەکەت بە ژمارە ٣٣٣ لە ڕێکەوتی ٢ی ئەیلوول.

١. ســەرۆک وەزیــران بــە وەکالــەت ڕەزامەنــدی خــۆی لەســەر وەڵامــە هەموارکراوەکــە دەربڕیــوە کــە لــە ٥ی ئەیلــوول بــۆ واژووکاران نێــردراوە.
٢. لـە ڕێکەوتـی ٦ی ئەیلـوول نـوری پاشـا گەیشـتە ئێـرە، واتـە دوای ئـەوەی هەواڵەکانـی یاخیبوونـی سـلێمانی لـە تەلەگرامەکـەم بـە ژمـارە ٤١١ گەیشـتە بەغـدا. بـە هـۆی ئـەو بارودۆخـە نوێیـەی هاتووتـە کایـەوە، بـە پێـی ئـەو ڕێنماییانـە کارم نەکـردووە کــە لــە بەشــی دوایــی تەلەگرامەکــەت ئامــاژەت پێدابــوو. ســەرەڕای ئــەوەی لــە حاڵــی حــازردا حکومەتــی عێــراق مەزاجــی ئــەوەی نییــە ئیمتیــاز بــە کــوردەکان بــدات. بــە بۆچوونــی مــن پێدانــی هــەر جــۆرە ئیمتیازێــک لــەم بارودۆخــەدا، بــۆ نموونـە بڵاوکردنـەوەی یاسـای زمـان، لەلایـەن کوردەکانـەوە بـە ئەنجامـی گرتنەبـەری تەکتیکـی توندوتیژانـە لێکدەدرێتـەوە کـە لـە سـلێمانی گیرایەبـەر.

پێشــنیاز دەکــەم بــۆ کاتــی ئێســتا، ئەگــەر ئێــوە ڕێگــەم بــدەن لێکۆڵینــەوە بکــەم تــا بزانــم لەگــەڵ ئــەو کەســانەی بــە تۆمەتــی وروژاندنــی یاخیبونەکــە دەستبەســەر کــراون، بــە دادپەروەرانــە مامەڵــە کــراوە یاخــود نــا، هەروەهــا گوشــار بخەمــە ســەر حکومەتــی عێــراق کــە نابــێ یاخیبوونەکــەی ســلێمانی کاریگــەری لەســەر سیاســەتی گشــتی ئاشــتەوایی دروســت بــکات.

وەرگێڕان (ل٣٦٣-٣٦٤)

زۆر زۆر نهێنی

ژمارە (C/2952)

وزارەتی ناوخۆ

بەغدا، ٨ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بۆ:

موتەسەڕیفی مووسڵ

موتەسەڕیفی کەرکووک

موتەسەڕیفی هەولێر

موتەسەڕیفی سلێمانی

یاداشت

١. کۆپیەک لە ڕەشنووسی یاسای زمانە خۆجێییەکان هاوپێچ دەکەم کە لەلایەن بەڕێز سەرۆک وەزیران بە وەکالەت لە میانەی گەشتەکەماندا بۆ ناوچەکانی کوردستان بە یاوەری کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت، وەزیری ناوخۆ و وەزیری داد، لە لێدوانەکەی لە کەرکووک، سلێمانی و هەولێر باسی لەم یاسایە کرد، مەبەست لە هاوپێچکردنی ئەم یاسایە بریتییە لە (١) بۆ زانیاریی بەڕێزتان. (٢) بۆ خستنەڕووی ناوەڕۆکی یاساکە بۆ خەڵک بۆ ئەوەی بیرۆکەیەکیان سەبارەت بەم یاسایە و کاریگەرییەکانی هەبێت، ئەویش بێ خستنەڕووی دەقی ڕەسەنی یاساکە. (٣) بۆ ئەوەی تێبینییەکانی خۆت لەسەر یاساکە بخەیتەڕوو.

٢. خۆشحاڵم ڕایبگەیێنم یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشتی کارگێڕیی دەستی بەکار کردووە و کاروباری کورد بەڕێوە دەبات. نووسینگەی وەرگێڕان کراوەتەوە و ئەرکە سەرەکییەکەی بریتییە لە وەرگێڕانی یاساکان، ڕێکارەکان و ڕێنماییەکانی تایبەت بە ناوچە کوردییەکان. تکایە ئەم خاڵەش بخەڕوو.

٣. تکایە بە شەخسی خۆت هەوڵ بدە لە دەرفەتی گونجاودا سەرۆک خێڵەکان و کەسایەتییە دەستڕۆکانیتر ڕازی بکەیت کە ئەو ڕێکارانەی لە پەرەگرافی ١ و ٢ ئاماژەی پێدراوە لە بەرژەوەندی کوردەکاندایە و ئەو ڕێکارانەی حکومەت بە نیازە بیگرێتەبەر، مافەکانیان دەپارێزێت. بە تایبەتیش پێویستە موتەسەڕیفی سلێمانی ئامرازی مەعقوڵانە بەکار بهێنێت تا خەڵک ڕازی بکات کە لێدوانەکەی بەڕێز سەرۆک وەزیران بە وەکالەت، هاوتەریبی ئەو بەڵێنانەیە کە بە کوردەکان دراوە، هەروەها ئەو داواکارییەی خراوەتەبەردەم بەڕێز [کۆمسیاری باڵا] بۆ کۆمەڵەی گەلان بەرز کراوەتەوە.

٤. پێویستە موتەسەڕیفەکانی کەرکووک و هەولێر توانای سیاسیی خۆیان وەگەڕ بخەن و تێکەڵ بە نیاز پاکی خۆیان بکەن و ڕێگر بن لە بڵاوبوونەوەی ئەو پڕوپاگەندەیەی کە لە سلێمانی لە ئارادایە و ئەم پڕوپاگەندەیە لە لیوای سلێمانی سنووردار بکەن.

٥. ناکرێت بەرانبەر ئەو کەسەی داواکاریی کوردەکانی بەرز کردووتەوە بێ بەزەییانە ڕەفتار بکرێت و پێویستە بەڕێزت لەگەڵ ئەو کەسانە و ئەو کەسانەی سیاسەتێکی میانڕەوانەیان هەیە هەڵبکەیت و بە باشی ڕەفتاریان لەگەڵدا بکەیت. بەم جۆرەش کورد بڕوا بە نییەتپاکی حکومەت بەرانبەر خۆیان دەکەن.

وەزیری ناوخۆ.

کۆپییەک بۆ:

سەرۆک وەزیران، بەغدا.

سەرۆکی دیوانی پاشایەتی، بەغدا.

وەرگێڕانی یاداشتنامەی ژمارە (C/2932) لە ڕێکەوتی ٨ی ئەیلوولی ١٩٣٠، لەلایەن وەزیری ناوخۆ بۆ موتەسەڕیفەکانی مووسڵ، کەرکووک، سلێمانی و هەولێر (ل٣٦٥)

بابەت: پەیوەندی نێوان کورد و ئاشوری

هەواڵەکان باس لەوە دەکەن پەیوەندی نێوان کورد و ئاشورییەکان لە هەندێك ناوچەی باکووری وڵات بارگرژی تێکەوتووە و لەوانەیە کورد هێرش بکەنە سەر ئاشورییەکان، یاخود بە خراپی مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن.

لە ڕوانگەی یاسای گشتی و پاراستنی ئارامی وڵات، بەڕێزت ئاگاداری گرنگی ئەم بابەتەیت، هەروەها ئەمە ئەرکی حکومەتە بێ جیاوازی پارێزگاری لە گیانی گشت هاووڵاتیانی خۆی بکات، سەر بە هەر چین و توێژێک بن.

تکایە لێکۆڵینەوە لەسەر ڕاستی و دروستی ئەم هەواڵانە بکەن و ڕێکاری پێویست بگرنەبەر و کۆتایی بە چالاکی لەم چەشنە بهێنن. ئەگەر بێت و ئەم هەواڵە بە هەر جۆرێک ڕاست بێت، ئێمە لەو بڕوایەداین ئێوە ئاگاداری بارودۆخەکەن و فەرمانی پێویست بۆ لایەنی پەیوندیدار دەردەکەیت تا یاسا و ئارامی بپارێزرێت و ڕێگری لەکەوتنەوەی هەر قوربانییەك بکرێت.

وەزیری ناوخۆ

کۆپییەك بۆ:

بەڕێز سەرۆک وەزیران، بەغدا.

بەڕێز سەرۆکی دیوانی پاشایەتی، بەغدا.

بەڕێوەبەری گشتی پۆلیس، بەغدا، بۆ ئەوەی چاودێری بارودۆخەکە بکات و فەرمانی پێویست دەر بکات.

پوختەی ڕاپۆرتی هەواڵگری لەلایەن فەرماندەی دەستە ک. س. باس، ١٨ی ئەیلوولی ١٩٣٠، (ل٣٦٦-٣٦٧)

Extract from Summary of Intelligence by Wing Commander K. C. Buss,) (dated 8th September, 1930

باشووری کوردستان (Southern Kurdistan)

٢٠٢. یاخیبوون لە سلێمانی.

لە سپیدەی ٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠، یاخیبوونێک لە شاری سلێمانی ڕوویدا، داوا لە سوپای عێراق کرا یارمەتی دەسەڵاتدارانی مەدەنی [شارەکە بدەن].

لە ڕێکەوتی ٥ی ئەیلوول، موتەسەڕیفی سلێمانی بە وەکالەت بانگێشتی ئەو سەرکردانەی سلێمانی کرد کە پێشتر ڕایانگەیاندبوو حەز ناکەن لە هەڵبژاردنەکاندا بەشدار بن و پێیان ڕاگەیاند بە نیازە کۆمیتەیەکی لێکۆڵینەوە پێکبهێنێت و هۆشداری دایە ئەو سەرکردانە کە بەرپرسیارن لە ڕاگرتنی ئارامی شار. لە ئێوارەی هەمان ڕۆژ پۆلیس ئاگادار کرایەوە کە کاتژمێر شەشی سەر لەبەیانی ڕۆژی ٦ی ئەیلوول لە ئامادە باشیدا بن. کاتژمێر ٩ی بەیانی هەمان ڕۆژ، نزیکەی هەفتا پۆلیسی چەکدار گەیشتنە بەر دەرگای سەرا. پۆلیس پاسەوانی لە خانووی پانزدە یان شانزدە کەسی ناوداری سلێمانی کرد، چونکە ئەم کەسانە خوازیاری پێکهێنانی کۆمیتەی لێکۆڵینەوە بوون.

بەرەبەر خەڵک لەبەر دەرگای سەرا گردبوونەوە و پۆلیس نەیتوانی کۆنترۆڵیان بکات، سەرەتا داوا لە سوپا کرا بوو بێ تەقە کردن یارمەتی پۆلیس بدات، ئەم داواکارییە گۆڕدرا و دوای نیو کاتژمێر، دەستەیەکی هێزی چەکدار سوپای عێراق، بە دوو پارچە چەکی ئۆتۆماتیکی لە شوێنەکە ئامادە بوون. تا ئەوکاتەی سوپا تەقەی ئاسمانی بەسەر خەڵکدا نەکرد، خەڵک ئارام نەبوو. ڕاپۆرتەکان سەبارەت بە بەرکەوتووانی ئەم ڕووداوە بریتین لە: پۆلیس ٩ بریندار، سوپای عێراق، ١ کوژراو، ٤ بریندار، خەڵکی شار، ١٦ کوژراو و ١٠ یان ١٥ بریندار.

سـەرکردەکانی ئۆپۆزیسـیۆن کـە لەلایـەن شـێخ قـادرەوە سـەرکردایەتی دەکـران دەستبەسـەر کـران و بـۆ دادگای (goal)ی کەرکـووک ڕاگوێـزران. ڕاپۆرتـەکان بـاس لـەوە دەکـەن خەڵکـی زۆرتـر دەستبەسـەر کـراوە.

هێڵـی تەلەگرافـی کەرکووک-سـلێمانی، هـەر یەکسـەر لـە دوای ئـاژاوەکان پچـڕا، بـەڵام دواتـر چاککرایـەوە، هەروەهـا بـۆ ماوەیـەک هاتووچـۆ لەسـەر ڕێـگای کەرکـووک-سـلێمانی پچـڕا، بـەڵام تـا ئێسـتا هیـچ شـتێک ڕوویـنـەداوە.

لـە ناوچەکانیـتری دەرەوەی شـاری سـلێمانی، هیـچ ئاماژەیەکـی ڕوون لەبـارەی ڕەفتـاری خێڵـەکان نابینرێـت، بـەڵام ئـەوان زۆر لـە نزیکـەوە چاودێـری بارودۆخەکـە دەکـەن.

نیـوەڕۆی ٦ی ئەیلـوول پشـکنینی هەوایـی، لـە نێـوان کەرکـووک، سـلێمانی، چوارتـا و بەسـەر ئاسـمانی ناوچـەی هەڵەبجـە بەڕێـوە دەچێـت. هەروەهـا پشـکنینەکانیتریش ئەنجـام دەدرێـن، هـەم بـۆ هۆشـداریدان بـە خێڵـەکان و هەمیـش بـۆ چاودێـری کردنـی هـەر جـۆرە گردبوونەوەیـەک.

دەنگـۆی دووبـارە کردنـەوەی هەڵبژاردنـەکان لـە ٩ی ئەیلـوول، تـا ڕادەیـەک بارودۆخـی شـاری تێکـدا، بـەڵام لەلایـەن وەزیـری ناوخـۆ بڕیـار درا لـە حاڵـی حـازردا، ئـەم کارە ئەنجـام نەدرێـت.

(Authority:- S.S.O. Sulaimani, Air Staff (Operation) and (Intelligence)

(ل٣٦٨)

H. C. F. 54 A

ئاماژە بە نووسراوی پێشوو

نهێنی

تەلەگرامی ژمارە: ٣٣٣ لە ڕێکەوتی ٢ی ئەیلوولی ١٩٣٠

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٨ی ئەیلوولی ١٩٣٠

من شەرەفمەندمبۆ زانیاری بەڕێزت چەند کۆپییەک لەم ڕاپۆرتەی خوارەوەتان بۆ بنێرم کە تایبەتە بە پرسی ‹وەڵامی داواکاریی کورد›.

سێر،

من شەرەفمەندمبەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارت بم.

R. Brooke-Popham

بەڕێز وەزیری کاروباری موستەعمەرات.

ڕێکەوت	وەسف
١٩٣٠/٩/٤	نامەیەک بۆ سەرۆک وەزیران بە وەکالەت. ژمارە (P. O. 199)
١٩٣٠/٩/٥	نامەیەک بۆ عەزمی بەگی بابان و واژووکارەکانی [داواکاریی کوردەکان]، سلێمانی، ژمارە (S.O. 1058)
١٩٣٠/٩/٦	یاداشتنامەیەک لەلایەن سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران، بەغدا، ژمارە: ٢٦٢٢

بەپەلە، لە ڕێگەی پۆستەی تایبەتەوە (By special messenger) (ل٣٦٩-٣٧٠)

نهێنی

ژمارە: P.C.199

سکرتاریەتی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق

بەغدا، ٤ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز جەعفەر پاشا

مـن ڕاسـپێردراوم تـا ئامـاژە بـە تەلەگرامـی بەڕێـزت بـە ژمـارە ٢٤٨٣ بـە ڕێکەوتـی ٢٥ی ئابـی١٩٣٠ بـدەم کـە پەیوەسـت بـە ناردنـی وەڵامـی پێشـنیازکراوە بـۆ واژووکارانـی داواکاریـی کـورد. سـەبارەت بـە وشـەکانی ناوەڕۆکـی وەڵامەکـە، لەگـەڵ حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا گفتوگـۆ کـراوە و لەگـەڵ ناوەڕۆکـی وەڵامەکـە هاوڕایـە، تەنیـا ڕسـتەی پێـش کۆتایـی نەبێـت، بـە بـڕوای حکومەتـی بەریتانیـا لەوانەیـە ئـەم ڕسـتەیە ئـەو هەسـتە دروسـت بـکات کـە تۆمەتـی ئەنجامدانـی چالاکـی تێکدەرانـە لـە ڕابـردوودا مانـای ئاماژەدانێکـی ناڕاسـتەوخۆیە کـە داواکاران ڕاسـتەوخۆ داواکارییـان بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان بەرزکردووتـەوە. ئـەم جـۆرە هەسـتە کاریگەریـی خـراپ لـە جنێـڤ دروسـت دەکات. بۆیـە بـە بۆچوونـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا باشـترە ئـەم ڕسـتەیە لـە وەڵامەکـەدا بسـڕێتەوە.

ئـەو پێشـنیازەی بەڕێـزت لـە دواییـن پەرەگرافـی نامەکەتـدا ئامـاژەت پێکـردووە، حکومەتـی خـاوەن شـکۆی بەریتانیـا لەسـەری هاوڕایـە کـە ئـەم ڕسـتەیەی خـوارەوە بـۆ وەڵامەکـە زیـاد بکرێـت:

«بەهەرحـاڵ، ئەگـەر تـا کاتـی گەڕانـەوەی وەڵامـی کۆمەڵـەی گـەلان هـەر جـۆرە چالاکییەکـی تێکدەرانـە ئەنجـام بدرێـت، حکومەتـی عێـراق هیـچ بژاردەیەکیـتری نابێـت تەنیـا گرتنەبـەری ڕێـکاری ئارامگرتـن نەبێـت لـە دژی ئـەو کەسـانەی هەڕەشـە لەسـەر بەرژەوەندییەکانـی ڕاگرتنـی ئاسایشـی ناوخـۆ و نەزمـی گشـتی دەکـەن». ئـەم ڕسـتە

زیادکردنە بۆ وەڵامەکە دەبێ بەباشی ئەوە ڕوون بکاتەوە کە حکومەتی عێراق هیچ ڕێکارێکی ئارامگرتن ناگرێتەبەر لە ئەنجامی هەر شتێک کە لەوانەیە ڕوویدابێت پێش ئەوەی واژووکارانی داواکارییەوەکە وەڵام وەرگرنەوە، هەروەها بێ ڕەزامەندی نواندنی پێشوەختەی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت، بە هیچ شێوەیەک ڕێکاری ئارامگرتن یاخود تەمبێکاری ناگیردرێتەبەر.

کۆمسیاری باڵا دەزانێت بەڕێزت لە گفتوگۆیەک لەگەڵ مێجەر یۆنگدا، ئەم دوو مەرجەت پەسەندکردووە. بۆیە بەڕێز کۆمسیاری باڵا خۆشحاڵ دەبێت لە زووترین کاتدا ئەم پەسەندکردنە لەلایەن بەڕێزتەوە پشتڕاست بکرێتەوە، تا بەم جۆرەش وەڵامی [داواکارەکان] بدرێتەوە.

بەڕێز کۆمسیاری باڵا هیچ نارەزایەتییەکی لەسەر پێشنیازەکەت بۆ سڕینەوەی ئەم ڕستەیەی خوارەوە نییە «ئەوکات ئێوە [واتە واژووکارانی داواکاریی کوردەکان] دەبێ ئامادە بن هەر بڕیارێک کە ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان دەربکات پەسەندی بکەن.

خزمەتکارتان

واژوو: R. S. M. Sturges

His Excellency

Ja'far Pasha al'Askari, C.M.G

Acting President of the Council of Ministers, Baghdad

ژمارە: S. O.1058 (ل٣٧١-٣٧٢)

سکرتاریەتی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق

بەغدا، ٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بۆ: عەزمی بەگی بابان و هاوڕێیە واژووکارەکانی، سلێمانی.

سێر،

مـــن ڕاســـپێردراوم بەڕێـــزت ئـــاگادار بکەمـــەوە کـــە ئـــەو داواکارییـــەی لەلایـــەن بەڕێـزت بـۆ سـکرتێری گشـتی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان ئاڕاسـتەکرابوو، کـە لـە ڕێکەوتـی ٣ی ئـاب داواکارییەکـە هاوپێـچ لەگـەڵ نامـەی بەڕێـزت بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت بەرزکـرا بـووە، خرایـە بـەردەم حکومەتـی عێـراق تـا [نـوری پاشـا] لـە دوای گەڕانـەوەی بـۆ بەغـدا تێبینییەکانـی خـۆی لەسـەر داواکارییەکـە دەرببڕێـت، هەروەهـا [کۆپیـەک لـە داواکارییەکـە] لـە ڕێگـەی پۆسـتەی هەواییـەوە کـە لـە ٢١ی ئـاب لـە بەغـدا دەرچـووە، بـۆ وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات نێـردراوە.

هـەر وەک بەڕێـزت داوات کردبـوو، بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە کاتـی پێشکەشـکردنی داواکارییەکـە بـۆ بـەردەم وەزیـری موسـتەعمەرات ڕوونـی کـردەوە بەڕێـزت و هـاوکارە واژووکارەکانـت، لـەو سیاسـەتە ڕازی نیـن کـە لـە گەشـتەکەی بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت و سـەرۆک وەزیرانـی عێـراق بـە وەکالـەت لـە ١١ی ئـاب لـە سـلێمانی ڕاگەیێنـدرا، چونکـە بـە بۆچوونـی ئێـوە، کۆمەڵـەی گـەلان بڕیـاری داوە بـە کۆتایـی هاتنـی ئینتیـداب لـە عێـراق، جـۆرە ڕژێمێکـی تایبـەت بـۆ دانیشـتووانی کـوردی عێـراق دادەمەزرێـت. مـن سـوود لـەم دەرفەتـە وەردەگـرم تـا پشتڕاسـتی ئـەو قسـانە بکەمـەوە کـە بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە سـلێمانی بـە ئێـوەی گوتـووە کـە تـا ئـەو شـوێنەی ئـاگادار بیـن، بڕیارێکـی لـەم چەشـنە دەرنەکـراوە.

بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا دەزانێـت، ئێسـتا ئێـوە بـە ئارامـی چاوەڕوانـی وەڵامـی داواکارییەکەتـان دەکـەن. بەهەرحـاڵ، ئەگـەر تـا کاتـی گەڕانـەوە وەڵامـی کۆمەڵـەی گـەلان هـەر جـۆرە چالاکییەکـی تێکدەرانـە ئەنجـام بدرێـت، حکومەتـی عێـراق هیـچ

بژاردەیەکیـتری نابێــت تەنیــا گرتنەبــەری ڕێــکاری ئارامگرتــن نەبێــت لــە دژی ئــەو کەســانەی هەڕەشــە لەســەر بەرژەوەندییەکانــی ڕاگرتنــی ئاسایشــی ناوخــۆ و نەزمــی گشــتی دەکــەن.

سێر، من شەرەفمەندم کە ملکەچترین خزمەتکاری بەڕێزت بم.

ڕاوێژکاری بە وەکالەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

زۆر نهێنی (A) (ل٣٧٣-٣٧٩)
خانەی مەندوبی سامی
بەغدا، ١٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز،

١. مــن شــەرەفمەندمبۆ بەرفراوانترکردنــی تەلەگرامەکانــم بــە ژمارەکانــی ٤١١ و ٤١٢ لــە ڕێکەوتــی ٦ و ٧ی ئەیلوولــی ١٩٣٠، ئــەم زانیارییانــەی خــوارەوە ســەبارەت بــە یاخیبوونــی ئــەم دواییــەی ســلێمانی بخەمــەڕوو.
٢. ســلێمانی، لــە ســەرەتای مانگــی ئەیلوولیــەوە تــا ڕادەیــەک بارودۆخــی تایبەتــی هەیــە. موتەســـەڕیفی کـــۆن لـــەکار لادراوە و موتەســـەڕیفی نوێـــش دانەمـــەزراوە. بڕیـــارە ئەفســەری لێکۆڵینــەوەی پۆلیــس کــە بەریتانییــە ئــەم پۆســتە بەجێبهێڵێــت و هیــچ ڕاوێژکارێکــی بەریتانیــش لەگــەڵ ســوپای عێراقــدا نییــە. ئەفســەری خزمەتگــوزاری تایبەتــی ســەر بــە هێــزی ئاســمانی پاشــایەتی لــە ســلێمانی، ســەر لــە بەیانــی ڕۆژی یەکشــەممە ڕێکەوتــی ٦ی ئەیلــوول ســلێمانی بــەرەو بەغــدا بەجێهێشــت.
٣. ســەبارەت بــەو هێــزە ســەربازییەی لــە ســلێمانییە، ئــەم هێــزە، بەتالیۆنــی دووی ســوپای عێراقــە و لــەو بنکانــەدان کــە نزیکــەی یــەک میــل لــە شــار دوورن و بــۆ یارمەتــی بەتالیۆنــی یــەک هاتــوون. ئەمــەش شــتێکی ئاســایی بــووە. بنکــەی ســەربازیی ســوپای عێــراق لــە ســلێمانی تەنیــا لــە یــەک بەتالیــۆن پێکهاتــووە، بــەڵام لــە ڕاســتیدا لــە ڕۆژی ٦ی ئەیلــوول دوو بەتالیــۆن و هێزێکــی پشــتیوانیش لــە ســلێمانی ئامــادە بــوون.

هــۆکاری ئــەم گردبوونــەوە نائاســاییەی ســوپای عێــراق لــە ســلێمانی، بــەم شــێوەیەی خــوارەوە ڕوون کراوەتــەوە:

لــە کۆتایــی ئــاب، بەتالیۆنــی ٢ی پیــادەی ســوپای عێــراق و هێــزی پشــتیوانی ١ (1st pack battery)، لــە کەمپــی مەشــق بــوون لــە پێنجوێــن، بەتالیۆنــی ٣ی پیــادەی ســلێمانی بــوو. لــە ٣ی ئەیلــوول، بەتالیۆنــی ٢ی پیــادە و هێــزی پشــتیوانی ١ لــە

پێنجوێنــەوە هاتنــە ســلێمانی. بڕیــار بــوو لــە ١٠ی ئەیلــوول بەتالیۆنــی ٣ بــەرەو بەغــدا بــەڕێ بکەوێــت و هــاوکات هێــزی پشــتیوانی ١یــش بــەرەو مووســڵ.

٤. لــە ٢٨ی ئــاب، کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت، مێجــەر یۆنــگ لــەم جوڵەیــەی ســوپا ئــاگادار کرایــەوە، ئەویــش لەگــەڵ ئەفســەری فەرماندەیــی ئاســمانی ڕاوێــژی کردبــوو، لــە ئەنجامــی ئــەو ڕاوێــژە لــە ڕێکەوتــی ٢٨ی ئــاب نامەیــەک بــۆ حکومەتــی عێــراق نــووسرا. کۆپیــەک لــەم نامەیــە هاوپێــچ لەگــەڵ نــووسراوە زۆر نهێنیەکــەی مــن لــە ڕێکەوتــی ١٠ی ئەیلوولــی ١٩٣٠، بــۆ بەڕێــزت نێــردرا. هــەر وەک بەڕێــزت دەبینیــت لــەم نامەیــەدا، کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت ئامــاژەی بــە ڕەچاوکردنــی بارودۆخــی نائارامــی کوردســتان کــردووە، شــتێکی زۆر بــاش دەبێــت کەمتریــن گۆڕانکاریــی لــە شــێوازی دابەشــبوونی ســوپادا ئەنجــام بدرێــت و داوای کــردووە نابــێ بەتالیۆنــی ٣ و هێــزی پشــتیوانی ١ لــە ســلێمانی بمێننــەوە، بەڵکــو بــە زووتریــن کات بــۆ بەغــدا و مووســڵ بگەڕێنــەوە. هەروەهــا، کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت دەڵێــت «بــە تــەواوی لــەو بڕوایەدایــە کــە لــە بارودۆخــی ئێســتادا کۆکردنــەوەی ژمارەیەکــی زۆر هێــز لــە ســلێمانی بــە کارێکــی دنەدانانــە (provocative) لێکدەدرێتــەوە».

٥. وەک بەڕێــزت ئــاگاداری لــە ســلێمانی هەڵبــژاردن بایکــۆت کــراوە. مســتر ئالبــان (Mr. Alban)، لێکۆڵــەری ئیداریــی ســلێمانی، لەلایــەن ڕاوێــژکاری وەزارەتــی ناوخــۆ ئــاگادار کراوەتــەوە کــە گرنگــە لــە زووتریــن کاتــدا هەڵبــژاردن ئەنجــام بدرێــت، هەروەهــا لــە ١ی ئەیلــوول ڕاپــۆرت هاتــووە کــە ڕاوێــژکاری ناوخــۆ بانگێشــتی بەرهەڵســتە ســەرەکییەکانی هەڵبژاردنــی کــردووە و داوای لێکــردوون ئەگــەر لــە ئەنجامدانــی هەڵبــژاردن هــاوکار نەبــن، دەســتێوردانیش نەکــەن، هەروەهــا هیــوادار بــووە لــە چەنــد ڕۆژی داهاتــوودا ‹کۆمیتــەی پشــکنین› هەڵبژێردرێــت. لــە ٥ی مانــگ، بڕیاریــدا کــە دەبــێ لــە ٦ی ئەیلــوول هەڵبژاردنــی کۆمیتــەی پشــکنین بەڕێــوە بچێــت. ئــەو لــە ڕۆژی هەینــی لــە ڕێکەوتــی ٥ی ئەیلــوول نامەیەکــی بــۆ ســەرکردەکانی کــورد لــە ســلێمانی نــارد و لــە نانــەوەی هــەر جــۆرە ئاژاوەیــەک لــەم هەڵبژاردنــەدا هۆشــداری پێــدان. بەڵێنــی پێــدرا کــە دژایەتــی هەڵبــژاردن ناکــەن.

٦. لـە ڕۆژی یەکشـەممە ٦ی ئەیلـوول، لـە کاتێکـدا هەڵبـژاردن لـە سـەرا بەڕێوەدەچـوو، حەشـاماتێکی ٣٠٠ بـۆ ٤٠٠ کەسـی کـە دار و بەردیـان پێبـوو لـە دەرەوەی سـەرا گردبوونـەوە و هێرشـیان کـردە سـەر پۆلیـس. ڕاپۆرتـی دووەم بـاس لـەوە دەکات کـە ١٥٣ پەنجـەرەی سـەرا شـکێنراون. ڕاپۆرتێکـی تـر بـاس لـەوە دەکات، لـە هەمانکاتـدا کۆمەڵێـک یاخیبوویـتر، هەڵیانکوتاوەتـە سـەر بەندیخانـە و هەوڵـی ڕزگارکردنـی بەندکراوەکانیانـداوە. وادیـار بـوو خەریکـە بارودۆخەکـە لـە کۆنترۆڵـی پۆلیـس دەردەچێـت. مسـتەر ئالبـان داوای یارمەتـی لـە سـوپای عێـراق کـرد. تیپێکـی سـوپا گەیشـت و دەسـتی بـە تەقـە کـرد.

لەمـەو بـە دواوە، هـەر وەک چـاوڕوان دەکرێـت، بەڵگـەکان تـا ڕادەیـەک تەمومـژاوی و دژی یەکـترن. تەنیـا شـتێک کـە تـا ئێسـتا ڕوونـە ئەوەیـە کـە سـوپا دەسـتی بـە تەقـە کـردووە. کـۆی گشـتی بەرکەوتـووان بریتیـن لـە:

سـوپای عێـراق ١ کـوژراو، ٤ برینـدار، پۆلیـس ٩ برینـدار، یاخیبـووان ١٣ کـوژراو، ٢٢ برینـدار. دوای چەنـد خولەکێـک ئارامـی گەڕایـەوە و سـوپا دەسـتی بەسـەر شـاردا گـرت.

٧. مسـتر ئالبـان دڵنیاییـە هێرشـەکەی سـلێمانی بـێ وروژاندنـی خەڵـک لەلایـەن سـەرکردە توندڕەوەکانـەوە ڕوویـنـەدەدا، بۆیـە یەکسـەر فەرمانـی دەسـتگیرکردنیان دەرکـرا. بـەم پێیـەش ١٠ سـەرکردە دەسـتگیرکراون و گشـتیان ئـەو کەسـانەن کە واژوویان لەسـەر ئەو داواکارییـە کـردووە کـە بـۆ کۆمەڵەی گـەلان بەرز کراوەتـەوە و لە نـووسراوە نهێنییەکەی مێجـەر یۆنگیـش لـە ڕێکەوتـی ٢٠ی ئابـی١٩٣٠، کۆپیـەک لـە داواکارییەکـە بـۆ بەڕێـزت نێـردراوە. کەسـە دەسـتگیرکراوەکان لـە شـەوی ٦ی ئەیلـوول بـۆ کەرکـووک گوازراونەتـەوە.

٨. ئـەم ڕێکارانـەی خـوارەوەش گیراونەتەبـەر. کاپـتن لیتلدێـل (Captain Littledale)، کـە ئەفسـەری لێکۆڵـەری پۆلیـس و بەریتانییـە، لـە ئێـوارەی ٦ی مانـگ لـە کەرکـووک بەرەو سـلێمانی بەڕێکـەوت. لەسـەر پێشـنیازی سـێر کیناهێـن کۆرنوالیـس، فەرمـان بـە هێـزی ئاسـمانی پاشـایەتی کـرا لەسـەر ناوچـەی سـلێمانی دەسـت بـە پشـکنینی هەوایـی بکـەن، تـا ڕێگـری لـە هاتنـی کەسـانی سـەر بـە خێڵـەکان بـۆ نـاو شـار بکـەن. لەسـەر پێشـنیازی مـن سـێر کیناهێـن کۆرنوالیـس یاداشـتێکی فەرمـی لەسـەر ڕووداوەکانـی

سلێمانی بڵاوکردەوە و بە تەلەفۆن و تەلەگرام گشت قایمقام و بەڕێوەبەرەکانی ناوچەکەی لە ڕووداوەکە ئاگادار کردەوە. ئەفسەری خزمەتگوزاریی تایبەت سەر بە هێزی ئاسمانی پاشایەتی، بۆ سلێمانی گەڕێندرایەوە. ئەفسەری فەرماندەیی بەتالیۆنی ٢، خاتوو ئالبانی (Mrs. Alban) کە تاکە ئافرەتی بەریتانیی بوو لە سلێمانی، بردە کەمپی سوپای عێراق (Iraq Levy Camp) و پاسەوانی تایبەت بۆ وێستگەی بێتەلی هێزی ئاسمانی پاشایەتی دانا و گشت خێزانەکانی ناو سوپای عێراق بردرانە ناو کەمپی سوپا. ئێوارەی ٦ی ئەیلوول تا کۆتایی ڕۆژ، دوو پشکنینی هەوایی بۆ سەر ناوچەکە ئەنجامدرا. لە کاتی نووسینی ئەم ڕاپۆرتە، شاری سلێمانی ئارامە و خێڵەکانی ئەم ناوچەیە هیچ کارێکیان ئەنجام نەداوە.

٩. لە حاڵی حازردا، چاوەڕوانی ڕاپۆرتی پۆلیس و لێکۆڵەری کارگێڕیم. کاتێک ئەم ڕاپۆرتانەم بە دەست گەیشتن، فەرمان دەدرێت کە ئایا پێویستە ڕێکاری زۆتر بگیرێتەبەر یاخود نا. سەبارەت بەو ڕێکارانەی لەلایەن مستر ئالبانەوە گیراونەتەبەر، تەنیا خاڵی گرنگ کە پێویستە ڕەچاو بکرێت ئەوەیە کە شاری سلێمانی تەنیا شوێنێک نییە تیشکی بخرێتە سەر و گرنگترین شوێنیش نییە. گشت ناوچەکە لە دۆخێکی زۆر نائارامدایە. ئەگەر یاخیبووەکان بۆ ماوەی ٤٨ کاتژمێر دەستیان بەسەر بەشێک لە شاری سلێمانیدا گرتبا، ئێستا گشت لیوای سلێمانی بەرانبەر یاخیبوونێکی کراوەدا بوو. خاڵی جەوهەری بریتییە لە گەڕانەوەی نەزم و ئارامی بۆ شاری سلێمانی، تا بەم جۆرە لە ئەگەری پەرەسەندنی ئاژاوە بۆ ناوچەکانیتر کەم بکرێتەوە.

١٠. ئایا پۆلیس بە تەنیا دەیتوانی یاخیبوونەکە دامرکێنێت یاخود نا، بابەتێکە بە کراوەی دەمێنێتەوە و بە دڵنیاییەوە لە کاتی ئێستادا ناتوانرێت لەم بارەوە هیچ بڕیارێک بدرێت.

١١. سەبارەت بە دەستگیرکردنی سەرکردەکانی کورد، جێگەی داخە ئەم کەسانە واژووکارانی ئەو داواکارییەن کە بۆ کۆمەڵەی گەلان بەرزکراوتەوە، بەڵام بە هۆی ئەو هۆکارانەی لە پەرەگرافی ٩دا ئاماژە پێکرا، پێویست بوو هەندێك هەنگاو بهاوێژرێت، تا بۆ گشت کەسێک بسەلمێنرێت کە لێبوردەیی سیاسەتێکە بەرانبەر کوردەکانەوە گیراوتەبەر، بەڵام هەر جۆرە هەوڵێک بۆ ئاژاوە نانەوە بە توندی سەرکووت دەکرێت. بۆ سەلماندنی ئەمەش هەندێك ڕێکار گیراونەتەبەر، بۆیە

هەڵبژاردنـی ئامـرازی مامەڵەکـردن لەگـەڵ ئـەم ڕووداوە کەمتریـن بایەخـی هەیـە، چونکـە هیـچ کاتێـک لەبـەر دەسـت نییـە بـۆ ئەنجامدانـی لیکۆڵینـەوە یاخـود سـزادان لـە لایـەن بەغـداوە. دوای سـێ ڕۆژ چاودێریکـردن، مـن هیـچ بەدیلێکیـترم نابینـم بیـر، کـە مسـتر ئەلبـان دەیتوانـی پەنـای بـۆ ببـات.

١٢. بـە بۆچوونـی مـن ئـەم یاخیبوونـە چەنـد ڕۆژ پێـش سـەرهەڵدانی لەلایـەن سـەرکردەکانی کـوردەوە بەرنامـەی بـۆ دانەڕێـژراوە، چونکـە ئەگـەر وەهـا بـا زۆربـەی سـەرکردەکانی کـورد پێـش سـەرهەڵدانەکە لـە شـاری سـلێمانی دەردەچـوون بـۆ ئـەوەی بـێ تاوانـی خۆیـان بسـەلمێنن. تـا چ ڕادەیـەک سـەرکردە توندڕەوەکانـی داڕێـژەری ئـەم ڕووداوە بوونـە، هێشـتا زووە بڕیـاری لەسـەر بدرێـت، بـەڵام هیـچ گومانێـک لـەوەدا نییـە، ئەگـەر ئـەوان خوازیـار بـان، دەیانتوانـی پێـش لـەم یاخیبوونـە بگـرن.

١٣. خەسـڵەتی نەخـوازراوی ئـەم ڕووداوە بریتییـە لـەوەی هەمـوو ڕووداوەکـە بـە شـێوەیەک لـە شـێوەکان پشـتیوانی لـە ناڕەزایەتی ئەو بەشـە لـە سیاسـەتمەدارانی عێراق دەکات کـە دژی سیاسـەتی ئاشـتەوایی لەگـەڵ کـورد دەکـەن. غیابـی موتەسـەڕیف، بەرپرسـیارێتی ڕووداوەکـە دەخاتـە ئەسـتۆی حکومەتـی بەریتانیـا.

١٤. هـەروەک لـە تەلەگرامەکـەم بـە ژمـارە ٤١٤ لـە ڕێکەوتـی ٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، ئامـاژەم پێـداوە، ناتوانـم گوشـار بخەمـە سـەر سـەرۆک وەزیـران نـوری پاشـا، بـۆ گرتنەبـەری ئـەو پێشـنیازانەی بەڕێـزت لـە تەلەگرامەکـەت لـە ڕێکەوتـی ٢ی ئەیلوولـی ١٩٣٠ ئامـاژەت پێـداوە، کـە تایبـەت بـوو بـە بڵاوکردنـەوەی ڕەشنووسـی یاسـای زمـان. پێـش هەمـوو شـتێک، بـە بۆچوونـی خـۆم ئەنجامدانی ئـەم کارە یەکسـەر لـە دوای سـەرهەڵدانەکەی سـلێمانی، یەکـەم: لەلایـەن کوردەکانـەوە وەک هێمایەکـی لاوازی [حکومەتـی عێـراق] لێکدەدرێـەوە. دووەم، ئـەوکات خـودی حکومەتـی عێـراق پاسـاوێکی لـە دژی بڵاوکردنـەوەی ئـەم یاسـایە بـە دەسـتەوە دەبێـت کـە وەڵامدانەوەی ئـەم پاسـاوە کارێکـی زۆر سـەخت دەبێـت.

لـە ٧ی ئەیلـوول نـوری پاشـام بینـی، واتـە ڕۆژێـک لـە دوای گەڕانەوەکـەی و گوشـارم خستەسـەر کـە پێویسـتە لـە زووتریـن کاتـدا تۆمەتـی سـەرکردە کوردەکانـی

لـە بەندیخانـەدان دیـار بکرێـت و ئـەو کەسـانەش کـە هیـچ تاوانێکییـان نەسـەلمێنراوە ئـازاد بکرێـن. بـە بۆچوونـی مـن کارێکـی عاقڵانـە نابێـت کـە تـا چەنـد ڕۆژێکیـتر ئـەم سـەرکردانە ئـازاد بکرێـن، بـەڵام لـەو بڕوایەشـدا نیـم کـە بڕیارێکـی خێـرا سـەبارەت بـەم دەسـتگیرکراوانە بـدرێ.

١٥. دوێنـێ بـە ئامادەبوونـی سـەرۆک وەزیـران چـاوم بـە بەڕێـز وەسـی کـەوت و تیشـکم خستەسـەر ئـەوەی کـە نابـێ یاخیبوونەکـەی سـلێمانی لەسـەر سیاسـەتی گشـتی حکومـەت بەرانبـەر کـورد کاریگـەری دروسـت بـکات. هەردووکیان لەسـەر ئەمـە هاوڕا بـوون کـە نابـێ ئـەم ڕووداوە کەریگەریـی لەسـەر سیاسـەتی گشـتی دروسـت بـکات. هەروەهـا ڕێککەوتـن لەسـەر ئـەوە کـرا کـە شـتێکی بـاش نییـە لـەم بارودۆخـەدا دووبـارە هەڵبژاردنـەکان دەسـت پێبکرێتـەوە، بـەڵام نابـێ زیاتـر لـە سـێ هەفتـەش دوا بخرێـت، لـەم ماوەیەشـدا هەڵوێسـتی خێڵـەکان دەردەکەوێـت.

١٦. بـە پێویسـتی نازانـم بـە هـۆی ئـەم ئاژاوەیـەوە سـێر فرانسـین هامفریـس لـە گەڕانـەوەی بـۆ عێـراق پەلـە بـکات. ئـاگادارم کـە لـە ٢ی تشرینـی یەکـەم دەگەڕێتـەوە.

بەڕێز،

بەوپەڕێ ڕێزەوە، من شەرفی ئەوم هەیە بەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارت بم.

واژوو: R. Brooke-popham

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق

ژمارە: S.O.1089 (ل٣٨٠)

سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق

بەغدا

١٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بۆ: عەزمی بەگی بابان و هاوڕێ واژووکارەکانی، سلێمانی.

سێر،

مـن ڕاسـپێردراوم ئاگادارتـان بکەمـەوە، داواکارییەکەتـان لـە ڕێکەوتـی ٣١ ئابـی ١٩٣١، بـە دەسـتمان گەیشـتووە کـە ئاڕاسـتەی سـکرتێری کۆمیتـەی هەمیشـەیی ئینتیدابـی سـەر بـە کۆمەڵـەی گـەلان کرابـوو. ئـەم داواکارییـە لـە دوای نامەکـەم بـە ژمـارە (S. O. 1058) لـە ڕێکەوتـی ٥ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، بـە دەسـتم گەیشـت، کـە نامەکـە بریتـی بـوو لـە وەڵامدانــەوەی داواکارییەکـەی پێشــترتان لــە ڕێکەوتــی ٣ی ئابــی١٩٣٠، بۆیــە بەڕێــز کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـەو بڕوایەدایـە کـە بەڕێـزت بـە پێویسـتی نازانـی داواکاریـی دووەم بـۆ کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب بـەرز بکرێتـەوە، بۆیـە خۆشـحاڵ دەبێـت لەمبـارەوە بۆچوونـی بەڕێـزت بزانێـت.

خزمەتکارتان...

واژوو: R. S. M. Sturges

ڕاوێژکاری بە وەکالەت بۆ کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

زۆر نهێنی و بەپەلە (ل٣٨١-٣٩٤)

ژمارە: C/235/D/6

نووسینگەی لێکۆڵەریی کارگێڕیی، لیوای سلێمانی.

سلێمانی، ١١ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بۆ:

ڕاویژکاری وزارەتی ناوخۆ، بەغدا.

یاداشتنامە

بابەت: ڕاپۆرتێک لەسەر یاخیبوونی شاری سلێمانی لە ڕێکەوتی ٦ی ئەیلوولی١٩٣٠.

ڕووداوە بەراییەکان

لە [تەلەگرامەکەم] بە ژمارە (C.219)لە ڕێکەوتی ١ی ئەیلوولی ١٩٣٠، بەڕێزتم ئاگادار کردەوە کە هەوڵ دەدەم هەڵبژاردنە پچڕاوەکە دووبارە ئەنجام بدەم و هەڵبژاردنی ‹کۆمیتەی پشکنینی› لیوا بە ئەنجام بگەیێنم کە هەموو شتێک پێوە بەستراوە. شایانی ئاماژە پێدانە موتەسەڕیفی پێشوو، تەوفیق وەهبی بەگ، لە ١٣ و ١٤ی تەمووز، هەوڵەکانی بۆ ئەم مەبەستە وەگەڕخستبوو، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو، بەشێکی زۆری کورد ڕازی نەبوون تا ئەوکاتەی ئەم پرسە چارەسەر نەکرێت لەم هەڵبژاردنەدا بەشداری بکەن کە کەوتووتە ژێر کاریگەریی پەیماننامە نوێیەکە و بە پێی پەیماننامەکە کۆتایی بە ئینتیداب لە عێراق دێت، بە هۆی جار نا جار بەڵێنە جۆراوجۆرەکانی لە لایەن حکومەتەکانی عێراق و بەریتانیا بە کوردەکان دراوە، هەروەها بە هۆی ڕێکارەکانی کۆمەڵەی گەلان سەبارەت بە کورد. [تا تەواوی ئەم پرسانە چارەسەر نەکرێن کورد بەشداری لە هەڵبژاردنەکەندا ناکەن].

کەسایەتییە سەرەکییەکانی بەرهەڵستکار ئەمانەی خوارەوەن:

شێخ قادر، میرزا تەوفیق قەزاز، ڕەمزی ئەفەندی، حەمە ئاغا، عەزمی بەگی بابان، عزەت بەگی عوسمان پاشا، عەبدوڵرەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا، محەمەد ساڵح بەگ، مەجید ئێف کانی ئاسکان، فایق بەگی بابان، شێخ محەمەد گوڵانی.

ئەم یازدە کەسەی سەرەوە لەگەڵ ئەفسەرێکی تۆپخانە لە سوپای عێراق بە ناوی عزەت، کە خەریکە لە سلێمانی بچێتە دەرەوە، پێکەوە کۆمیتەیەکیان پێکهێناوە و سەرکردایەتی ئاژاوەکانی ئێستا دەکەن، لە دوای ئەوەی سەر دێرە سەرەکییەکانی پەیماننامە نوێیەکە لە ١ی تەمووز بڵاو کرایەوە، ئەم کۆمیتەیە ڕاگەیێندرا. عزەت هیچ یەک لەو داواکاری و تەلەگرامانەی واژوو نەکردووە کە لەلایەن ئەم کۆمیتەیەوە بۆ کۆمەڵەی گەلان، نووسینگەی موستەعمەرات، کۆمسیاری باڵا و سەرۆک وەزیران نێردراون.

لەلایەکیترەوە، ژمارەیەکی زۆری خەڵک، سەرەڕای ئەو دوژمنایەتییەی بەرانبەریاندا ئەنجامدرا، لەم دوو کۆبوونەوەیەی تایبەت بە هەڵبژاردنەکان ئامادە بوون و پشتگیریان لە بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن دەکرد. پشتیوانی سەرەکیش حاجی مەلا محێدین بوو کە یەکێک لە دەوڵەمەندترین بازرگانەکانی سلێمانییە و پێگەیەکی کۆمەڵایەتیشی هەیە، هەروەها حاجی مستەفا پاشا، ژەنەڕاڵی پێشووی سوپای تورکیا، لایەنگری لە ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکانی دەکرد.

لە [تەلەگرامەکەم] بە ژمارە (C/219) لە ڕێکەوتی ١ی ئەیلوول، بەڕێزتم ئاگادار کردووە کە لە حاڵی حازردا کەشەکە زۆر گونجاوە و دەکرێ هەڵبژرادنەکان ئەنجام بدرێت. هۆکاری سەرەکی لە گەیشتنی من بەم ئەنجامە بریتییە لە:

١. کاریگەری گشتی ئەو سیاسەتەی لەلایەن بەڕێزان کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت و سەرۆک وەزیران بە وەکالەت لە ١١ی ئاب لە سلێمانی ڕاگەیێندرا.
٢. ئەو ڕاستییەی کە ژمارەیەکی زۆری کەسایەتییە ناودارەکان و بازرگانانی [سلێمانی] ئامادەن [پشتگیریی] لە بەڕێوە چوونی هەڵبژاردنەکان بکەن و ئەمەشیان بە من گووتووە.
٣. لاوازبوونی پارتی ئۆپۆزیسیۆنی [هەڵبژاردن] ئەویش بە ڕۆیشتنی عزەت و تەوفیق وەهبی بەگ بۆ بەغدا کە بە کوردی ناسیۆنالیست هەژمار دەکران و وەک هاوسۆزێک سەیر دەکران. سەرەڕای ئەو دابەش بوونەی لەم دواییاندا لە ناو ئەم پارتەدا دروست بووە لە نێوان توندڕەوەکان کە لە شێخ قادر، حەمە ئاغا، میرزا تەوفیق و ڕەمزی ئێف پێکدێت لەگەڵ میانڕەوەکان کە لە هەفت کەسەکەیتر پێکدێت. هۆکاری ئەم دابەشبوونەش بریتییە لەوەی میانڕەوەکان بە

گومانـن لـەوەی تونـدڕەوەکان، بـێ ئـاگاداری و ڕەزامەنـدی ئـەوان ئامـرازی توندڕەوانـە دەگرنەبـەر و لـە بەڵگەنامەکانیـش ئامـاژە بـە ناوەکانیـان نـادەن.

٤. ئـەو ڕاسـتییەی کـە هـەر کاتێـک کۆمیتـەی پشـکنینی لیـوا هەڵبژێـردرا، قـەزا و ناحییـەکان ئامـادەن بەشـداری لـە هەڵبژاردنەکانـدا بکـەن. لـە ڕاسـتیدا هەندێـك لـە ناحیـەکان لیسـتی هەڵبژاردنـی پێشـوەختەیان تـەواو کـردووە و شـارباژێریش کۆمیتـەی پشـکنینی خـۆی هەڵبـژاردووە، ئەویـش ئەوکاتـەی کـە تەوفیـق وەهبـی بـەگ فەرمانـی پێکـردن لـەم کارەدا پەلـە بکـەن، ئەمـەش بـە هـۆی شکسـتی نالەبـاری سلێمانی [لـە هەڵبژاردنەکانـدا].

٥. زانیاریـی هەیـە کـە زۆرێـک لـە سـەرکردەکانی ئۆپۆزیسـیۆن، خـودی خۆیـان دەیانەوێت ببنـە ئەنـدام پەرلەمان.

٦. ئەو ڕاستییەی سەرکردە توندڕەوەکان نایانەویت زۆر توندڕەو بن.

خۆپێشـاندانەکانی پێشـوو، بـە تایبەتیـش خۆپێشـاندانەکەی سـپێدەی ڕۆژی ١١ی ئـاب کـە لـە کاتـی کۆبوونـەوەی سـەرۆک وەزیـران و کۆمسـیاری بـاڵا لەگـەڵ کەسـایەتی و سـەرکردەکانی سـلێمانی ڕوویـدا، کرۆکـی ئـەم خۆپێشـاندانە لـە کۆمەڵێـک قوتابـی پێکهاتبـوو کـە لەلایـەن مامۆسـتاکانیان واتـە، عەلـی ئاغـا، محەمـەد سـاڵح قەفتـان و ڕەفیـق ئێـف هاندرابـوون. هەروەهـا قوتابیانـی قوتابخانـەی شـەوانەی ‹زانسـتی› لەلایـەن مامۆسـتاکەیانەوە بـە نـاوی کەریـم بـەگ ڕێبەرایەتـی دەکـران. هەروەهـا کۆمەڵێـک لایەنگـری سەرسـەختی شـێخ قـادر و هاوڕێکانـی، لـەم خۆپێشـاندانەدا بەشـدار بـوون.

لـە ڕۆژی ٢ی ئەیلـوول بـە دوای سـەرۆکی مامۆسـتایان ڕەشـید ئێـف و مامۆسـتا سـەرەکییەکانم نـارد کـە کەریـم بەگیـش لەگەڵیانـدا بـوو، هۆشـداریم پێـدان کـە ڕێگـە بـە خۆپێشـاندانی زۆرتـر نادرێـت و ڕێـکاری تونـد لـە دژی هـەر کەسـێك دەگیرێتەبـەر کـە دەنگـدەرەکان بترسێنێت یاخـود دەسـتدرێژییان بکاتەسـەر. هەروەهـا پێـم ڕاگەیانـدن سـوود لـە پێگـەی خۆیـان وەرگـرن و ڕێگـر بـن بەرانبـەر هـەر قوتابییـەک کـە بەشـداری لـە هـەر جوڵانەوەیەکـدا بـکات، ئەگەرنـا خۆیـان بەرپرسـیار دەبـن.

هیــوادرام ئــەم هۆشــدارییە پەنجــا قوتابــی ئاژاوەگێــڕ بێدەنــگ بــکات، ئــاگادار

کراومەتـەوە سـەرکردە تونـدڕەوکان ئـەم قوتابیانەیـان هانـداوە و ئامـادەی ئەنجامدانـی هــەر جــۆرە خۆپێشــاندانێکن. هــاوکات مــن بەڕێوەبــەر و کۆمیتــەی جێبەجێــکاری قوتابخانــەی زانســتیم ئــاگادار کردنــەوە.

لـە ٥ی ئەیلـوول، بانگێشـتی یـازدە سـەرکردەم کـرد کـە لـە سـەرەوە ئامـاژە بـە ناویـان دراوە. گشـتیان هاتـن تەنیا شـێخ قـادر، عەبدولڕەحمان ئاغا و شـێخ محەمـەد گوڵانی نەبێت کـە ئـەوکات لـە سـلێمانی نەبـوون. ئەوانـم ئـاگادار کـردووە کە جاری پێشـوو کاتێـک ڕەتیان کـردەوە لـە هەڵبژاردنەکانـدا بەشـداریی بکەن، هیچ زانیارییەکیان لەسـەر پێگـەی خۆیان لە پەیماننامـە نوێیەکـەدا نەبـووە، بەڵام دواتر کۆمسـیاری باڵا و سـەرۆک وەزیـران بابەتەکەیان بـە تێـرو تەسـەلی بـۆ ئـەم کەسـانە ڕوون کـردەوە کـە داواکاریـان بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان بـەرز کراوەتـەوە و تێبینییەکانـی خۆیـان لەسـەری دەردەبـڕن، هەروەهـا هەڵبژاردنـەکان بـە شـێوەیەکی ئاسـایی لـە گشـت ناوچـە کوردییەکانـی عێـراق بەڕێـوە دەچێـت. لـەم جۆرە بارودۆخـەدا هیـچ هۆکارێـک نییە ئەم کەسـانە واز لە هەڵوێسـتی پێشـووی خۆیـان نەهێنن و لـە هەڵبژاردنەکانـدا بەشـداریی نەکـەن، بـە توندی پێداگریم لەسـەر ئەوە کرد کە بەشـدار بـن. بـە هەرحـاڵ ئـەوان گوتیـان ناتوانـن خـودی خۆیـان لـەم هەڵبژاردنانەدا بەشـدار بن.

دواتـر، ئەوانـم ئـاگادار کـردەوە کـە هەڵبـژاردن ئازادانەیـە و هیـچ کەسـێک ناتوانێـت، ناچاریــان بــکات تێیــدا بەشــدار بــن، ئەگــەر نایانەوێــت بەشــدار بــن و دەتوانــن لــە دەرەوەی پرۆســەکە بمێننــەوە، بــەڵام ئامــاژەم بەوەشــدا کــە ئــەوان نوێنەرایەتــی گشــت لیـوای سـلێمانی ناکـەن. خەڵکێکـی زۆر هــەن خوازیـارن هەڵبـژاردن ئەنجـام بدرێـت و تێیـدا بەشـدار بـن و لـەم کارەش ئـازادن. هـەر کەسـێك پێـی خـۆش بێـت دەتوانـی لـە هەڵبژاردنـدا بەشـداریی نـەکات، هـاوکات هیـچ کەسـێکیش ئـەو مافـەی نییـە بـە زەبـری هێـز، ترسـاندن و هەڕەشـەکردن ڕێگـری لـەو کەسـانە بـکات کـە بیانەوێـت بـە ئازادانـە لـە هەڵبژاردنەکانـدا بەشـدار بـن. هـەر جـۆرە کردەیەکـی لـەم جـۆرە سـەرکۆنە دەکرێـت. ئەرکـی گشـت حکومەتێکـە پارێـزگاری لـە دەنگدەرانـی بـکات و حکومەتـی عێراقیـش بەنیـازە ئـەم کارە بـکات. ڕێـکاری تونـد لـە دژی هـەر کەسـێك دەگرێتەبـەر کـە تۆمەتـی ئەنجامدانـی ئـەم کارەی لەسـەر بێـت.

بۆیە هۆشداریم بەم کەسانەدا کە خۆیان لە هەڵبژاردنەکان بە دوور بگرن و لە دەستێوەردان خۆیان بپارێزن. ئەوان گوتیان دەست لەو کارە وەرنادەن.

****

٦ی ئەیلوول:

بڕیارمدا هەڵبژاردنی لێژنەی پشکنین لە دیوانی موتەسەڕیف لە سەرا بەڕێوە ببردرێت، چونکە لە هەموو لایەکەوە ڕێگەی بۆ دەهات. سپێدەی ڕۆژی ٦ی ئەیلوول بانگهێشتنامە بۆ حاجی مەلا محێدین و ٣٠ کەسایەتیتر نێردرا کە نوێنەرایەتی گەڕەکە جۆراوجۆرەکانی شاریان دەکرد، تا بێنە سەرا و لە هەڵبژاردنەکاندا بەشدار بن. ئەوان هاتن و بە سەرۆکایەتی سەرۆکی شارەوانی لە دیوانی موتەسەڕیف کۆبوونەوە و سەرقاڵی کارەکانیان بوون. تا ئەمکاتە، هەواڵەکان باس لەوە دەکەن دۆخی شار دۆخێکی ئاسایی بووە و هەست بە نائارامی نەکراوە.

پۆلیسی زیاتر لە بازاڕ و سەرا کۆکرایەوە و فەرمانیان پێکرابوو ڕێگە نەدەن دوکانەکان دابخرێن و خەڵک لە نزیک سەرا کۆ ببێتەوە. نزیک ١٠٠ پۆلیسیتر وەک یەدەک لە سەرا کۆکرانەوە. لە ڕوانگەی ئەو هۆشدارییەی بە گشت سەرکردەکان درابوو، ڕەفتاری گشتی خۆپێشاندانەکانی پێشوو، هەروەها ئەو ڕاستییەی سەرکردە نەتەوەییەکان گشت هەوڵەکانی خۆیان وەگەڕخستبوو تا جوڵانەوەکە لە چوارچێوەی یاسادا ڕاگرن، هەروەها بە هۆی بوونی ژمارەیەکی زۆری بنکەی سەربازیی، بە ڕەچاوکردنی هەموو ئەمانە، هزر دەکرا ئەو ڕێکارانەی گیراونەتەبەر بەس بن [بۆ ڕاگرتنی ئارامی شار].

یاخیبوون:

دواتر هەواڵ هات نزیکەی ٥٠ قوتابی و کەسانی ئاژاوەگێڕ کە لەلایەن فایەق ئێفەوە ڕێنمایی دەکران، بە ناو بازاڕدا دەگەڕان و داوایان لە دوکاندارەکان دەکرد دوکانەکانیان داخەن و خەڵکیان کۆدەکردەوە. کاتێك ئەوان گەیشتنە بەر دەرگای قوتابخانە لەلایەن پۆلیسەوە پشکێندران. ژمارەیەکی زۆری ئاژاوەگێڕ کۆبوونەوە و هێدی هێدیێ ڕەفتاری ئەم خەڵکە توندی بەخۆوە گرت.

ئاشـکرابوو [پۆلیسـی] پێویسـتی بـە هێـزی پشـتیوانی بـوو، هـەر بۆیـە دواتـر داوا لـە فەرمانـدەی بنکـە سـەربازییەکانی هێـزی عێـراق کـرا ١٠٠ سـەربازی بـێ چـەک بـۆ یارمەتیدانـی پۆلیـس بـەڕێ بـکات، فەرمانـدەی پۆلیـس لەگـەڵ هێـزی یـەدەک ئـەو شـەقامەی بـۆ سـەرا دەهـات لـە خەڵکـی چۆڵکـرد، بـەڵام کێشـەکە زیاتـر گەورەبـوو و هەندێك خەڵـک کورسـییەکانی نـاو چایخانەکانیـان وەک چەکێـک لـە دژی پۆلیـس بـەکار دێنـا و هەندێـک لـەم خەڵکـەش برینـدار بـوون. دواتـر وەدەرکـەوت پێویسـتە هێـز بـەکار بهێنرێـت و بۆیـە داواکـرا سـوپا بـە چەکـەوە بێـت.

دواتر خەڵک پۆلیسی شکاند و پۆلیس ناچار بوو بۆ باغچەی سەرا پاشەکشە بکات و خەڵک جار نا جار هێرشی بۆ سەر ئەم باغچەیەش دەکرد. دەستەیەک لە خەڵک لە چوارڕیانی نزیک چایخانەی حەمە ئاغا گرد ببوونەوە. چوارڕیانەکە دەکەوێتە کۆتایی باغچەی سەرا. بەشێک لەم خەڵکە خوێن گەرمە لە ناو خودی باغچەکە بوون و بەشێکیتری خەڵکیش لە ڕێگای دەرەوەی سەرا نزیک ببوونەوە. بەرد بەرەو سەرا و پۆلیس دەهاوێژرا. داوا لە فەرماندەی بنکەی سەربازیی کرا بەتالیۆنێک بۆ پشتیوانیکردنی هێزی پۆلیس بنێردرێت.

بـەردی زۆرتـر دەهاوێـژرا. گۆچـان و دار و گـورز لەلایـەن خەڵکـەوە بـەکار دەهێـنرا. هەواڵـەکان بـاس لـەوە دەکـەن دەسـتەیەک لـە خەڵک لەوبـەری سـەرا، چوونەتە سـەربانی بەندیخانـە و هەوڵـی شـاندنی بەندیخانـە دەدەن.

دوای ماوەیەکـی کـەم، هێـزی پیـادەی سـوپا گەیشـت، لە چوار ریـزدا و بە دیسـیپلینێکی زۆر باش نمایشـتی سـەربازیان کرد و بەرەو باغچەی سـەرا ڕۆیشـتن، لەوێ وەسـتان و بەسـەر دوو دەسـتەدا دابـەش بـوون. هاوێشـتنی بـەرد وەسـتابوو. یاخیبـووان باغچـەی سـەرایان چۆڵکـرد و ژمارەیەکـی کەمـی خەڵـک تـا ڕادەیەک پاشەکشـەیان کـرد، بەڵام ژمـارەی زۆرتری خەڵک لە شـوێنی خۆیان مابوونەوە. سـەربازەکان سـەرەڕمیان خسـتە سـەر تفەنگەکانیان و بەسـەر چەند دەسـتەیەکی ئامادەی شـەڕکردن دابەشـکران.

پێشـتر داوام لـە فەرمانـدە کـرد بـوو بـڵاوە بـە خەڵـک بـکات. گروپـەکان بـەو جـۆرەی فەرمانیـان پێکرابـوو دەسـتیان بـە جووڵـە کـرد و بـەرەو شـەقامەکان ڕۆیشـتن. خەڵـک لـە

شـوێنەکانی خۆیـان مانـەوە و دیـار بـوو یاخیبـووان گۆچانـی قەدەغەکراویـان بەدەسـتەوە بـوو و هێرشـیان کـردە سـەر سـەربازەکان و بـەرد و کورسـیان دەهاوێشـت و بەرەو پێشـەوە دەهاتـن. وەهـا دەردەکـەوت ئەگـەری خوێنڕێشـتن لـە ئارادایـە.

دواتر دەنگی تەقە بیسترا و سەربازێکی سوپای عێراق کوژرا. دەمانچەی ئۆتۆماتیک و دەمانچە (revolver) بەکار هێنرا و دوو سەرباز بریندار بوون. دواتر سەربازەکان دەستیان بە تەقە کرد. زۆرێک لە سەربازەکان بە ئەنقەست تەقەی هەواییان دەکرد، خەڵکەکە یەکسەر بڵاوبوونەوە و کۆمەڵێک کوژرا و بریندار لە شەقامەکان بەجێمان. تەقەکردن وەستا. دواتر بەتالیۆنەکە هات و لەسەر داوای من شاریان کۆنترۆڵ کرد، تا نەزم و ئارامی بۆ گشت شوێنێک بگەڕێتەوە. ئەم کارەش زۆر بە خێرایی و بە بێ هیچ ڕووداو یاخود بەرهەڵستیەک ئەنجامدرا.

بەرکەوتووان:

پێـش هاتنـی هێـزی سـوپا، ١٠ کـەس لـە پۆلیـس برینـدار ببـوون. ٩ کـەس بـە بـەرد و گۆچـان برینـدار ببـوون و ١ کەسـیش بـە خەنجـەر. ١٥٣ پەنجەرەی سـەرا و ١٧ گڵۆپی سـەر شـەقامەکان شـکا بـوون.

بەرکەوتووانی سوپای عێراق:

یەك کەس کوژرا.

دوو کەس بریندارکرا بە چەکی ئۆتۆماتیکی.

یەك کەس بە بەرد بریندار بوو.

یاخیبووان:

١٣ کـوژراو، ٥ کەسـیان بـە سـەرەنێز کوژرابـوون، ٨ کەسـیان بـە تەقـە. لـەم کەسـانە ١٠ کەسـیان یەکسـەر مـردن و ٣ کەسـیش دواتـر.

٢٣ بریندار، ١٢ بریندار لە خەستەخانەوە ماونەتەوە.

بەرکەوتووانــی مەدەنــی هەموویــان ســەر بــە چینەکانــی خــواروی کۆمەڵــگا بــوون. قوتابییــەک برینــدار بــووە.

کۆمیتەی هەڵبژاردن:

کاتێک یاخیبوون بە قۆناغێکی مەترسیدار گەیشتبوو، کەسایەتییە ناودارەکان بۆ هەڵبژاردنی ئەندامانی کۆمیتەی پشکنین دەنگەکانیان خستبووە ناو سندوقەکانی دەنگدان. دواتر ئەوان هاتنە لای من و بە منیان گووت، ئەمە ئەرکی حکومەتە پارێزگاری لە هاووڵاتیانی پابەند بوو بە یاسا و ئەو کەسانە بکات کە ئەرکی گشتی خۆیان بەجیهێناوە. تا ئەوکاتەی یاخیبووان پەرتوبڵاو نەبن و پیلانگێرەکان واتە شێخ قادر و هاوڕێکانی دەستگیر نەکرێن، ئەوان ناتوانن بچنە سەر کارەکانیان. ئەوانم دڵنیا کردەوە کە سوپا خەریکی بڵاوە پێکردنی خەڵکە و فەرمان دەرکراوە سەرکردە پیلانگێڕەکان دەستگیر بکرێن. داوای لێبوردنم کرد کە ئەوان توشی ئەم بارودۆخە نەخوازراوە بوونەتەوە.

دوای ئەوەی یاخیبوون بە کۆتاهات، دووبارە کۆبوونەوە و بە منیان گوت، مادەم خوێن ڕژاوە، لەوانەیە یاخیبوونەکە بەردەوام بێت. داوایانکرد بۆ ماوەی چەند ڕۆژێک دوابخرێت تا ئەوکاتەی ئەوان دەتوانن ئەرکی خۆیان بەجێ بگەیێنن. منیش ئەم داوایەم قبوڵکرد و سندوقەکانی دەنگدان قوفڵکران و لە جێگەییەکی ئەمن هەڵگیران.

دەستگیرکردنی سەرکردەکان:

بە فەرمانی من، ١٠ کەس لەو ١١ کەسەی سەرەتای ئەم ڕاپۆرتە ئاماژە بە ناوەکانیان کراوە لە شەوی ٦ی ئەیلوول دەستگیرکران. کەسی یازدەیەم، واتە شێخ محەمەد گوڵانی لە دەڤەری هەڵەبجە بوو و لە ڕۆژی ١٠ی ئەیلوول خۆی ڕادەستی پۆلیسی هەڵەبجە کرد. وەها باشتر بوو ئەم کەسانە لە سلێمانی نەمێنن و بۆیە لە شەوی ٧/٦ی ئەیلوول بەرەو بەندیخانەی کەرکووک گوازرانەوە.

پۆلیس چالاکانە بە دوای ئەو کەسانەدا دەگەڕا کە لە یاخیبوونەکەدا بەشدار ببوون و بە دوای تاوانبارەکان دەگەڕان.

تێبینییەکان:

١. بە ڕەچاوکردنی بەرقەراری بارودۆخ، پۆلیس زۆر بە باشی ڕەفتاری کرد. ئەوان ناچار کران پاشەکشە بکەن، بەڵام پاشەکشەیان نەکرد و چەندین قوربانیشیان لێکەوتووە. ڕاست بوون کە تەقەیان لە خەڵک نەکرد. ئەگەر ئەو کارەیان کردبا، شتەکان ئاڵۆزتر دەبوون. کۆتایی هێنان بە خۆپێشاندان لە ڕێگەی بەکارهێنانی سوپاوە تەنیا چارەسەر بوو.

٢. سوپا بەوپەڕی خۆڕاگرییەوە ڕەفتاری کرد. وەک شایەتحاڵێک بە بۆچوونی من ئەوان تەقەیان نەکرد تا ئەوکاتەی ناچار کران. ئەگەر زۆرتر چاوەڕوان بان و تەقەیان نەکردبا، بەرکەوتووی زۆرتریان دەدا. ئەو ڕێژەیە لە تەقەکردنەکەی من گوێبیستی بووم کەمترین ئاست بوو بۆ بڵاوەپێکردنی خەڵک. ئەگەر سوپا کۆنترۆڵی خۆی لەدەستدابا، بریندار و کوژراوی زۆرتری لێدەکەوتەوە. زۆرێک لە سەربازەکان بە ئەنقەست تەقەی هەواییان دەکرد تا خەڵک بڵاو ببنەوە. ئەوکاتەی خەڵک پەرتوبڵاو بوو و ئەنجامی خوازراو بەدیهات، تەقەکردن وەستا. باس لەوە دەکرێت چەکی ئۆتۆماتیکی بەکار هێنراوە. ئەمەش دوورە لە ڕاستی. لە ژێر ڕۆشنایی بارودۆخەکەدا، بە بۆچوونی من ژمارە بەرکەوتوانی یاخیبوونەکە کەمە.

پوختە:

هۆکاری یاخیبوونەکە بڕیاری کۆمەڵێک لە سەرکردەکانی [سلێمانی] بوو بۆ تێکدانی پرۆسەی هەڵبژاردن لە ڕێگەی پەنا بردنەبەر شێوازەکانی ترس و تۆقاندن، بەکارهێنانی پڕوپاگەندە و هاندانی گشت کەسایەتییە ناسراوەکان بۆ ئەوەی بێنە ناو کەمپەکەیان و ئەم هاندانەش سەرکەتوو نەبوو، تا بەم جۆرە لە ڕێگەی بایکۆتی گشتییەوە هەڵبژاردنەکان بوەستێنن. چونکە ئەگەر هیچ دەنگدەرێک بەشدار نەبێت، هەڵبژاردن ئەنجام نادرێت. بۆ ئەم مەبەستەش کۆمەڵێک خەڵکی ئاژاوەگێڕ و تێکدەریان کۆکردەوە. دوکاندارەکان ناچارکران ئارەزومەندانە یان بە زۆر، دوکانەکانیان داخەن و لە خۆپێشاندانەکاندا بەشدار بن، ئەگەر نا خانەبەدەر دەکرێن. دەبوو حکومەت و ئەو کەسانەی لە هەڵبژاردنەکاندا بەشداریان کردووە گۆڕەپانەکە چۆڵ کەن. دەنگدەران دەترسێندران و جنێو و قسەی ناشیاویان پێ دەگوترا.

هۆکارەکانیــتری ئــەم خۆپێشــاندانە خۆپێشــاندانەکانی پێشــوو بــوو کــە لــە کاتــی بەرێوەچوونـی یەکەمیـن دەنگـدان لـە ١٤ی تەمـووز ئەنجامـدرا، سـەردانی شـازادەی عێراق لـە ١٦ی تەمـووز، دیوانـی سـەرۆک وەزیـران و هاوڕێکانـی و کۆمسـیاری بـاڵا لـە ١١ی ئاب[بـۆ سـلێمانی]. پێـش ١٤ی تەمـووز هیـچ خۆپێشـاندانێک لـە سـلێمانی ڕوویـنەدابـوو. چالاکییـە سیاسـییەکانی پێشـوو لـە ناردنـی تەلەگـرام و داواکاریـی، سـنووردار کرابـوون. ڕێکخــەران و بەشــداربووانی ئــەم خۆپێشــاندانە ئەزموونیــان لــە ڕابــردوو وەرگرتبــوو و بوێریـان بەدەسـتهێنابوو و شـارەزای هێـزی خەڵـک و ئاژاوەگێـڕەکان ببـوون.

لـە ڕۆژی ١٠ی ئـاب، لـە کاتـی پێشـوازیی (Istiqbal) لـە سـەرۆک وەزیران و کۆمسـیاری بـاڵادا، فەرمانبەرێکـی تاپۆ کە خەڵکی بەغدا بوو، لەلایەن فایـەق ئێفەوە خانە بەدەرکراوبوو و ناچـار کرابـوو پەنـا بباتـە بەر پاسـەوانی شـەرەفی سـوپای عێـراق. یەکێک لە شـۆفێرەکانی ئۆتۆمۆبێلـی پۆلیسـەکان لەلایـەن خەڵکـەوە دەورەدرا بـوو و پۆلیس ڕزگاری کـرد. مەلا قادر کـە لـە فەرمانگـەی وەقفـی کەرکـووک فەرمانبـەرە ناچـار بـوو سـەردانەکەی بـۆ سـلێمانی کـورت بکاتـەوە، چونکـە لە شـار دەرکـرا. سـەرکردە تونـدڕەوەکان ڕێکخراوێکی تیرۆرسـتییان دامەزرانـدووە تـا هەڵسـوکەوت لەگـەڵ ئەو کەسـانەدا بکەن کە وەک ئەوان بیـر ناکەنەوە و هەڕەشـە بۆ یاسـا و نـەزم دروسـت دەکەن.

حکومــەت ناتوانێــت بــۆ ماوەیەکــی دورودرێــژ بەرانبــەر ئــەم جــۆرە کارانــە لێبــوردە بێــت و ئاشــکرایە ئەگــەر ســەرکردە تونــدڕەوەکان کۆنتــڕۆڵ نەکرێــن لــە ماوەیەکــی نزیکــدا پێکدادانــی جــددی ڕوو دەدات.

ئــەو سیاســەت و ئامۆژگاریــی و هۆشــدارییەی لــە ١١ی ئــاب، لەلایــەن ســەرۆک وەزیــران و کۆمســیاری بــاڵا لــە ســلێمانی ڕاگەیێنــدرا، وادیــارە کاریگــەری لەســەر ســەرکردە تونــدڕەوەکان دروســت کــردووە تــا ئــارام بگــرن و چاوەڕوانــی وەڵامــی کۆمەڵـەی گـەلان بـن. لـەو کاتـەوە مـن گشـت هەوڵەکانـی خۆمـم وەگـەڕ خسـتووە تـا ئـەم سـەرکردانە ئـارام ڕاگـرن و هیـچ کارێکـی گەمژانـە ئەنجـام نـەدەن. لـە ڕۆژی ٥ی ئەیلـوول، واتـە یـەک ڕۆژ پێـش یاخیبوونەکـە، دواییـن هۆشـداریم بـەم سـەرکردانەدا و لــەم ڕاپۆرتــەدا لــە شــوێنێک باســی ئــەم هۆشــدارییەم کــردووە.

ئـەوان گشـت ئامۆژگاریـی و هۆشـدارییەکییان پشـتگوێ خسـت و هەوڵیانـدا بـە بەکارهێنانـی ئامـرازی تـرس و تۆقانـدن ڕێگریـی لە ئەنجامدانـی هەڵبژاردنـەکان بکەن. بۆیە پێکـدادان ڕوویـدا.

ئەگــەر خۆپێشــاندانەکەی ٦ی ئەیلــوول، کــە بــەرەو یاخیبــوون پەلیکێشــا، بــە شـێوەیەکی یەکجارەکـی بـن بـڕ نەکرابـا و بـە تونـدی مامەڵـە لەگـەڵ ئاژاوەگێـڕەکان نەکرابـا و سـەرکردە تونـدڕەوەکان دەسـتگیر نەکرابـان، کێشـەی زۆرتـر سـەریهەڵدەدا. ئـەو ٣٠ کەسـە لـە بازرگانـە بەڕێـزەکان و هاووڵاتیانـەی هاتـن و ئەرکـی گشـتی خۆیـان لـە هەمبـەر حکومەتـدا جێبەجێکـرد، بـڕوای تەواویـان هەیـە دەبـێ حکومـەت بەرانبـەر ئــەو سەرســەرییانە بیانپارێزێــت، چونکــە ڕووبــەڕووی تــرس و تۆقانــدن بوونەتــەوە. ئـەو کەسـانە، لـە شـەقامەکاندا دەورە دەدران، جنێویـان پێـدەدرا، لێیـان دەدرا و ئیهانـە دەکـران. ژیـان و موڵکـی ئـەم کەسـانە لـە مەترسـیدایە. تیرۆریسـتەکان دەسـتیان لـە گشــت قۆناغەکانــی هەڵبــژاردن وەردەدا و دەنگدەریــان دەترســاند. هیــچ حکومەتێــک ڕێگـە بـەم جـۆرە بارودۆخـە نـادات.

کاتێـک نەتوانرێـت ڕێگـە لـە لەدەسـتدانی ژیـان بگیرێـت، ئـەوکات بـە هـەزاران جـار باشـترە تەقـە لـە کۆمەڵێـک ئاژاوەگێـڕ و تێکـدەر بکرێـت و پیلانگێـرەکان دەسـتگیر بکرێــن، نــەک کەســانی پابەنــدی یاســا و بەشــداربوو لــە هەڵبژاردنەکانــی پەرلەمانــدا ڕووبـەڕووی تـرس و تۆقانـدن ببنـەوە.

ئەگــەر حکومــەت نەتوانێــت یاســا و نــەزم لــە شــارێکی بچووکــی وەک ســلێمانی بسـەپێنێت کـە بڕێـک لـە گوندێـک گەورەتـرە و بنکەیەکـی سـەربازی لێیـە کـە سـێ بەتالیۆنــی پیــادە، یــەک هێــزی پشــتیوانی، چــەک و ژمارەیەکــی بەرچــاوەی پۆلیســی تێدایـە، کەواتـە بـە هیـچ جۆرێـک ناتوانێـت کۆنترۆڵـی ناوچەکانـی دەرەوەی شـار بـکات. دەسـەڵاتدارانی لیواکـە بـاس لـەوە دەکـەن ژمارەیەکـی بەرچـاو لـە خەڵـک پشـتیوانی لـە هەڵبژاردنـەکان دەکـەن و بڕیاریانـداوە بەپێـی یاسـا لـە هەڵبژاردنەکانـدا بەشـدار بـن تـا یاسـا بەرقـەرار بێـت و ڕێگـری لـە سـەرهەڵدانی تـرس و تۆقانـدن بکـەن.

تا سپێدەی ڕۆژی ٦ی ئەیلوول، سەرتاسەری شاری سلێمانی ئارام بوو. بازاڕ کراوە بوو و شار ژیانی ئاسایی خۆی دەکرد و هیچ نائارامییەک نەدەبینرا. کاتژمێر ٩ی بەیانی بە ناو تەواوی شاردا گەڕام. هیچ کەسێک پێشبینی ئەوەی نەدەکرد یاخیبوونێکی جددی سەرهەڵبدات. لەوانەیە ئەو ئامرازەی یاخیبوون و توندڕەوەکان بەکاریان هێنا لە کۆنترۆڵی خۆشیان دەرچوبێت، چونکە ئەم جۆرە ئامرازانە، لە کۆنترۆڵ دەردەچن. خۆپێشاندانەکە لە ناکاو نەبوو، بەڵکو ڕێکخراو و ئاڕاستەکراو بوو. دڵنیام ئەم ڕاپۆرتە ئەم بابەتەی ڕوون کردووەتەوە.

لەوانەیـە پرسـیاری ئـەوە بکـرێ، بۆچـی سـەرکردە تونـدڕەوەکان پێـش دەسـتپێکردنی جووڵانـەوەی یاخیبـوون لـە دژی حکومـەت، دەسـتگیر نەدەکـران. وەڵامـی ئـەم پرسـیارەش ئەوەیـە لـە سـەرەتای مانگـی تەمـووز، کاتێـک پەیماننامـە نوێیەکـە بـڵاو کرایـەوە و جوڵانەوەکـەی ئێسـتا سـەریهەڵدا، سیاسـەتی حکومـەت بریتـی بـوو لـە ڕێگەدان بـە ئازادی ڕادەربڕیـن و هیـچ کردەیـەک لـە دژی سـەرکردەکان نەگیرێتەبـەر، تەنیـا ئەوکاتـە نەبێت کە ئـەم سـەرکردانە بـە ئەنجامدانـی کاری گەمژانـە، حکومـەت ناچـار بکـەن، ئـەم کارە بـکات.

بـۆ مـاوەی شـەش هەفتـە جووڵانەوەکە لە گەشـە دابوو، تـا ئەوکاتەی کە کۆمسـیاری باڵا و سـەرۆک وەزیـران لـە ڕێکەوتـی ١١ی ئـاب سـەردانی سـلێمانیان کـرد و سیاسـەتی خۆیـان بەرانبـەر کـورد ڕاگەیانـد. لـەم ڕێکەوتـەوە جوڵانەوەکە دامـرکا، تەنیا سـەرکردە توندڕەوەکان نەبـن کـە لـە چالاکیەکانیـان بـەردەوام بـوون. مـن پشـتگیریی لـەو بۆچوونـە دەکـەم کـە دەسـتگیرکردنی سـەرکردەکان لـە پێـش ڕێکەوتی ٦ی ئەیلـوول کارێکی سـاوێلکارانە دەبوو و وەک بایـەک بۆ هەڵگرسـاندنی ناسـیۆنالیزمی کوردی بـەکار دەهات. هەروەها ئاسـان نەبوو کـە بەڵگـەی پێویسـت لە دژی ئـەوان کـۆ بکرێتەوە.

هەڵبژاردن:

لەوانەیـە تۆمەتـی ئـەوە بخرێتـەڕوو کـە حکومـەت لـە دژی نەیارانـی، هەوڵیـداوە هەڵبــژاردن بــە ســەر خەڵکــدا بســەپێنێت کــە خوازیــاری ئــەم هەڵبژاردنــە نەبــوون. دڵنیــام ئــەم ڕاپۆرتــە نیشــانیداوە کــە بابەتەکــە ڕێــک بــە پێچەوانەیــە. یاخیبوونەکــە لەلایـەن کەسـانی ئاژاوەگێـڕ و تێکـدەری داردەسـتی شـێخ قـادر و هاوڕێکانـی ڕوویـدا

کـە هەوڵیانـدا لـە ڕێگـەی تـرس و تۆقانـدن ڕێگـر بـن لـە ئەنجامدانـی هەڵبژاردنـەکان. پڕوپاگەنـدەی پیلانگێڕەکانیـان نەیتوانـی ببێتـە هـۆی بایکـۆت کردنـی هەڵبژاردنـەکان.

بە پوختی، بارودۆخی هەڵبژاردن بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:

شـاری سـلێمانی: یەکـەم هەنـگاوی هەڵبـژاردن بریتـی بوو لـە کۆکردنـەوەی ژمارەیەک کەسـایەتی (ژمـارەی ئـەم کەسـایەتیانە لـە سـلێمانی دەگاتـە ٣٠ کـەس) کـە هـەر کامەیان نوێنەرایـەی گەڕەکێـک دەکات. ئـەو کەسـایەتییانە بـە سـەرۆکایەتی سـەرۆک شـارەوانی کۆبوونـەوە و لێژنەیەکـی پشـکنینیان هەڵبـژارد کـە کارەکـەی بریتـی بـوو لـە چاودێـری کردنـی هەڵبـژاردن. ڕۆژی ٦ی ئەیلـوول، ئـەم کۆبوونەوەیـە ئەنجامـدرا و ٣٠ کەسـایەتی دەنگـی خۆیانـدا. ئـەم کەسـانە تەنیا بە مەبەسـتی ئەوە هاتبـوون ئەرکی خۆیـان جێبەجێ بکـەن. هیـچ خورتیلێکردنێـک لـە ئـارادا نەبـوو. گشـت ئەو شـتەی مابـوو ئەنجـام بدرێت بریتـی بـوو لـە دووبـارە کۆبوونـەوە و ژماردنـی دەنگـەکان و نووسـینی مەزبەتـە. دواتـر ئامادەکردنی لیسـتی بەرایی دەنگدەران لە هەر گەڕەکێک، ئەمەش بە سەرپەرشـتی خودی ئـەم لێژنەیـە. هەمـوو شـتێک بـۆ ئەنجامدانـی ئـەم کارە ئامـادە بـوو. ئەگـەر ناوچەیەکـی هەڵبـژاردن نەیویسـتبا بەشـداری دەنگـدان بـکا. ئـەوکات دەنگـدەرە بەراییـەکان بایکۆتی هەڵبژاردنیـان دەکـرد و هەڵبـژاردن شکسـتی دێنا. هیـچ زۆرلێکردنێک لەم کارەشـدا نەبوو.

ئـــەوان هەڵبژاردنیـــان بایکـــۆت نەدەکـــرد، ئەگـــەر حکومـــەت موکـــڕ بـــا لـــە پارێزگاریکردنیـان بەرانبـەر تـرس و تۆقانـدن. ڕێـکاری پێویسـت کـە لـە دژی تۆقێنـەران گیرابـــووە بـــەر، دەبـــا ئـــەم کەســـانەی دڵنیـــا کردبـــا. هەروەهـــا ڕای گشـــت خەڵکـــی شـاریش بریتـی بـوو لـە بایکـۆت نەکردنـی هەڵبـژاردن. بـە هەمـان شـێوە، دەنگدەرانـی دووەمیـش (secondary electors) [واتـە خەڵکـی ئاسـایی کـە لـە دوای ٣٠ کەسـایەتییەکە دەنــگ دەدەن. وەرگێــڕ] دەیانتوانــی بــە ویســتی خۆیــان بایکۆتــی هەڵبــژاردن بکــەن. هیــچ زۆر لێکردنێــک لــەم کارەشــدا نەبــوو. ئــەو کەســایەتیانەی لەســەرەوە ئاماژەیــان پێکـرا، داوایـان لـە حکومـەت کـرد لـە ڕۆژی شـەممە، ڕێکەوتـی ١٣ی ئەیلـوول دووبـارە کۆببنــەوە تــا هەڵبژاردنــی لێژنــەی پشــکنین تــەواو بکــەن. هەندێــك لــە ناحیەکانــی ســەر بــە لیــوای ســلێمانی تۆمــاری دەنگدەرانــی بەرایــی تــەواو کردبــوو. لــە قــەزای

هەڵەبجـە، حامیـد بـەگ، قایمقامـی قەزاکـە، ئامادەیـە و دەخوازێـت هـەر کاتێـک لـە سـلێمانی دەسـتی پێکـرد، دەسـت بـە هەڵبـژاردن بـکات.

قـەزای شـارباژێڕ کۆمیتـەی پشـکنینی قەزاکـەی هەڵبـژاردووە و دەسـتی کـردووە بـە ئامادەکردنـی تۆمـاری دەنگـدەران، بـەڵام فەرمانـی پێکـرا کارەکانـی هەڵپەسـێرێت ئەویـش بـە هـۆی شکسـتی هەڵبژاردنەکانـی سـلێمانی لـە ١٤ی تەمـووز. ئێسـتا قـەزای شـارباژێر ئامادەیـە هـەر کاتێـک هەڵبـژاردن لـە سـلێمانی بەڕێوەچـوو، دەسـت بـە هەڵبـژاردن بکاتـەوە. ئێسـتا، دەسـەڵاتدارانی لیـوای سـلێمانی دڵنیـان دەتوانـن بـە بـێ هیـچ بەربەسـتێک هەڵبـژاردن ئەنجـام بـدەن و داوایـان کـردووە هەڵبژاردنـەکان لـە ١٣ی ئەیلـوول بەڕێـوە بچێـت، ئەمـەش بـە گوێـرەی داواکاریـی کەسـایەتییەکانی ئـەم شـارە. ئەگـەر زیاتـر لەمـە هەڵبژاردنـەکان دوابخرێـت خەڵـک هـزر دەکـەن حکومـەت نیگەرانـە و دەترسـێت و تێیـدا بەشـدار نابـن. بارودۆخەکـەش تێکدەچێـت و ئەسـتەم دەبێـت دووبـارە دەسـت بـە ئەنجامدانـی هەڵبـژاردن بکرێتـەوە.

واژۆوو: E. C. H. Alban

لێکۆڵەری کارگێڕیی، لیوای سلێمانی.

کۆپییـەك بـۆ: لێکۆڵـەری کارگێڕیـی، لیـوای هەولێـر. لێکۆڵـەری کارگێڕیـی، لیـوای مووسـڵ. ئەفسـەری لێکۆڵینـەوەی پۆلیـس، سـلێمانی.

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات. (ل٣٩٥)

١١ی ئەیلوول

لــە کاتژمێــر ٦:٤٠ خولەکــی ئێــوارە، ١١ی ئەیلوولــی ١٩٣٠، گەیشــتووەتە دەســت نووســینگەی موســتەعمەرات).

ژمارە ٤٢٠.

تەلەگرامەکەتــان لــە ڕێکەوتــی ٢ی ئەیلــوول. مــن لــە ڕێگــەی پۆســتەی ئاســمانی نــووسراوی ژمــارە ٣٣٣ لــە ڕێکەوتــی ٦ی ئەیلــوول، کــە لەلایــەن وەزیــری ناوخــۆ بــۆ موتەســەڕیفەکانی کەرکــووک، مووســڵ، هەولێــر و ســلێمانی دەرکــراوە، دەنێــرم. کورتــەی نووسراوەکــە بــەم شــێوەیەی خوارەوەیــە:

١. کۆپیــەک لــە ڕەشنووســی یاســای زمــان هاوپێچکــراوە، بــۆ ئــەوەی ناوەڕۆکــی یاســاکە بــۆ خەڵــک بخرێتــەڕوو، بــە بــێ ئــەوەی دەقــە ئۆریجناڵەکــە بــڵاو بکرێتــەوە.
٢. ڕێنمایــی دەرکــراوە بۆ زانیاریی بەخشــین لەســەر دامەزراندنــی یاریــدەرەری بەڕێوەبەری گشــتیی کارگێڕیــی بۆ ناوچــە کوردییــەکان و دامەزراندنی نووســینگەی وەرگێڕان.
٣. موتەســەڕیفی ســلێمانی ڕاســپێردراوە گشــت هەوڵــەکان وەگــەڕ بخــات بــۆ ڕازیکردنــی خەڵــک بــەوەی ئــەو لێدوانــەی جەعفــەر پاشــا لــە ســەردانی ئــەم دواییــەی بۆ ســلێمانی، بــە تەواوەتــی جێبەجــێ دەکرێــت.
٤. داواکاری کورد بۆ کۆمەڵەی گەلان بەرزکراوەتەوە.
٥. بڕیــار دەرکــراوە بــە باشــی مامەڵــە لەگــەڵ کــورد بکرێــت، تــا لــەم ڕێگەیــەوە نیــەت باشــی حکومــەت نیشــان بدرێــت.

بــە بۆچوونــی مــن ئــەم خاڵانــە لەگــەڵ گشــت ئــەو داوکارییانــەی بەڕێــزت لــە تەلەگرامەکەتــدا ئامــاژەت پێــداون هاوتەرییــە و ئەســتەمە چــاوەڕوان بکرێــت حکومەتــی عێــراق لــە بارودۆخــی ئێســتایدا بتوانێــت کاری زۆرتــر ئەنجــام بــدات.

شەڕی کورد و سوپای عێراق (ل٣٩٦)

سێزدە کەس کوژراون

لەلایەن پەیامنێرەکەمانەوە.

بەغدا، ١١ی ئەیلوول

لـە شـەڕێکی قـورس لـە نێـوان سـوپا و پۆلیسـی عێـراق لەگـەڵ خۆپێشـاندەرانی کـورد لـە سـلێمانی [هەرێمێـک کـە زۆرینـەی دانێشـتووانی کـوردن] ١٣ کـەس کـوژران و لـە نێوانیانـدا سـەربازێکی عێراقیـش هەیـە، هەروەهـا ٣٥ کەسـیش برینـدار بوونـە کـە ٤ لـە برینـدارەکان سـەرباز و ٩ پۆلیسـن.

ئـاژاوەکان لەگـەڵ خۆپێشـاندانی نزنکـەی ٢٠٠٠ کـەس دەسـتیپێکرد بۆبەرهەڵسـتی نیشـاندانی کـوردەکان لـە بەشـداریی کـردن لـە هەڵبژاردنـە گشـتییەکاندا، کـە لـە حاڵـێ حـازر لـە سەرتاسـەری عێـراق بەڕێـوە دەچێـت. لـە خۆپێشـاندانەکاندا دەبانچـە و خەنجەر بەکارهێـنرا و هـاورا دەکـرا «مـردن بـۆ هەڵبـژاردن» و دەیانگـوت بەڕێوەبردنـی دەنگدانـی ئـازاد لـە ناوچـە کوردییەکانـی عێـراق مومکیـن نییـە.

پۆلیـس باتونـی (baton charge) بـەکار هێنـا، بـەڵام بـۆ دەسـەڵاتداران وەدەرکـەوت کـە پۆلیـس ناتوانـی بارودۆخەکـە کۆنتـڕۆڵ بـکات، بۆیـە داوای یارمەتـی لـە سـوپا کـرا و سـوپاش دەسـتی بـە تەقەکـردن کـرد.

لـە ئێسـتادا دۆخەکـە کۆنتـڕۆڵ کـراوە. نـۆ سـەرکردەی ناسیۆنالیسـتی کـورد دەسـتگیر کـراون و بـۆ لێکۆڵینـەوە نێردراونەتـە کەرکـووک.

دووبــارە داڕشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات. (ل٣٩٧)

١٣ی ئەیلوول

لــە کاتژمێــر ٤:٤٨ خولەکــی ئێــوارە، ١٣ی ئەیلوولــی ١٩٣٠، گەیشــتووەتە دەســت نووســینگەی موســتەعمەرات).

ژمارە ٤٢٣.

ئامــاژە بــە تەلەگرامەکــەت بــە ژمــارە ٢٩٩ لــە ١١ی ئــاب، چەندیــن داواکاریــتری کــوردەکان بــە دەســتم گەیشــتووە تــا لــە ڕێگــەی منــەوە ئاراســتەی کۆمەڵــەی گــەلان بکرێــت. بــۆ چۆنیەتــی مامەڵەکــردن لــەم بــارەوە، خۆشــحاڵ دەبــم ڕێنماییــە گشــتیەکانم پێبدرێــت. گرنگــە گشــت ئــەم داواکاریانــەی لــە ڕێگــەی حکومەتــی خاوەنشــکۆی [بەریتانیــا] بخرێتــە بــەردەم کۆمەڵــەی گــەلان، تەنانــەت ئــەو تەلەگرامانــەش کــە لەلایــەن تاکەکەســەکانەوە بۆمــان نێــردراوە. ئەگــەر وەهــا بێــت ئایــا پێویســتە تێبینییەکانــی حکومەتــی عێــراق لەســەر تاکــە تاکــەی داواکارییــەکان وەربگیردرێــت؟ بــە بۆچوونــی مــن نیشــاندانی ئــەم داواکاریانــە بــە حکومەتــی عێــراق، نیگەرانــی ئــەم حکومەتــەی لێدەکەوێتــەوە و دەبێتــە هــۆی بەهێزکردنــی توندڕەوەکانــی دژی کــورد [لەنــاو حکومەتــی عێراقــدا]. لەلایەکیــترەوە، حکومەتــی عێــراق بیانۆیەکــی باشــی دەســت دەکەوێــت بــۆ ڕەتکردنــەوەی ئــەم داوکاریانــە ئەگــەر بــێ ئــاگاداری پێشــوەختەی حکومەتــی عێــراق، کۆمیســیۆنی هەمیشــەیی مەندیــت چــاو بــەم داواکاریانــەدا بخشــێنێت.

بــە بۆچوونــی مــن باشــترە کۆمیســیۆن داواکارییــەکان ڕەت بکاتــەوە بــە بیانــۆی ئــەوەی ئــەم داواکاریانــە قابیلــی قبــوڵ نیــن (inadmissible)، چونکــە هەمــان داواکارییــن کــە پێشــتر خراونەتــەڕوو. بــە بــڕوای مــن باشــترە کۆتایــی بــە وەرگرتنــی داواکارییــەکان بهێنیــن ئەگەرنــا هــەر کەســێک کــە تــوڕە بــووە داواکارییــەک بــەرز دەکاتــەوە. بۆیــە پێشــنیاز دەکــەم ڕێگــە بدرێــت تــا کــوردە داواکارەکان (petitioners)

ئــاگادار بکەمــەوە، چونکــە داواکارییــە ئۆریجناڵەکــە [خراوتــە بــەردەم کۆمەڵــەی گــەلان] بۆیــە داواکاریــی زۆرتــر بــۆ ئــەم کۆمەڵەیــە نانێردرێــت. ئــەم کارەش لەگــەڵ بەندەکانــی لاپــەڕەی ١٧٦ی کۆمیســیۆنی هەمیشــەیی ئینتیــداب کــە لــە دوازدەیەمیــن دانیشــتنی دەرکــراوە، دەگونجێــت.

مــن تــا ئێســتا ئــەو داواکارییــەی کــە لــە ڕێکەوتــی ٣ی ئەیلوولــی هاوپێــچ لەگــەڵ نــووسراوە نهێنــی ‹ب› (despatch confidential B) بــۆ مــن هاتــووە. بــۆ حکومەتــی عێراقــم نەنــاردووە.

پوختەیەک لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی (ل٣٩٨) ١٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠

باشووری کوردستان

٢٠٥. بارودۆخی سلێمانی

ئامـــاژە بـــە پەرەگرافـــی ٢٠٢ لـــە ١٩٣٠. بەرپەرچدانـــەوەی تونـــدی حکومـــەت بەرانبـەر یاخیبوونـی ٦ی ئەیلـوول، کاریگـەری بەسـەر بـێ دەنگکردنـی ئۆپۆزیسـیۆن لـە شـاری سـلێمانی هەبـووە.

تـا ئێسـتاش خێڵـەکان بڕیاریـان نـەداوە کامـە لا هەڵبژێـرن، ڕاپۆرتـەکان بـاس لـەوە دەکـەن بـە گوێـرەی ئـەو کۆبوونەوانـەی لـە بیـارە بەسـتراون، وەهـا دیـارە خێڵـەکان دژی حکومـەت بـن (2 I/SW Sq. 20 A). لـەم کۆبوونەوەیـەدا ئەفراسـیاب بـەگ و مسـتەفا بـەگ کـە کوڕەکانـی جەعفـەر سـوڵتانن بەشـداری چالاکانەیـان هەبـوو. ٢٥ی ئەیلـوول پشـکنینی ئاسـمانی بەسـەر ناوچـەی هەورامانـدا (Auroman) ئەنجامـدار و لـە ١٦ی ئەیلوولیـش نامـەی هۆشـداری بـۆ سـەرۆک خێڵـەکان نێـردرا.

شـێخ مەحمـود لـە پیـران ماوەتـەوە و دەگوترێـت محەمـەد ڕەشـیدی نـورق (Nuriq) و محەمـەد ڕەشـیدی بانـە (Bane) چوونەتـە پـاڵ ئـەو. ئـەم هەواڵـە پشتڕاسـت نەکراوەتـەوە و هەواڵـی پشتڕاسـتکراویش لەبـارەی چالاکییەکانـی شـێخ مەحمـود لەبـەر دەسـت نییـە.

لـە سـلێمانی، هاوسـەری شـێخ قـادر بەردەوامـە لـە ناڕەزایـی دەربڕیـن بەرانبـەر ئـەو شـتەی کـە بـە گوتـەی ئـەو ‹نادادپەروەریـی و نایاسـایی بوونـی› کارەکانـی حکومەتـی عێراقـە. ئـەم ناڕەزایـی دەربڕینـەش کاریگەرییەکـی ئەوتـۆ لەسـەر شـاری سـلێمانی دروسـت نـاکات، بـەڵام دەگوترێـت چالاکانـە لـە پشـدەر، هەورامـان و هەمەوەنـد پڕوپاگەنـدە بـڵاو دەکاتـەوە.

(Authority:- Political and S.S.O Sulaimani)

(ل٣٩٩)

H. C. F. 54 A

نهێنی

ئاماژە بە نووسراوی پێشوو

نووسراوی نهێنی کۆمسیاری باڵا لە ٨ی ئەیلوولی ١٩٣٠

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ١٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠

سێر، من شەرەفمەندمبۆ زانیاری بەڕێزت چەند کۆپییەک لە ڕاپۆرتی خوارەوەتان بۆ بنێرم کە تایبەتە بە پرسی «داواکاریی کورد».

بەڕێز،

من شەرەفمەندمبەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارت بم.

R. Brooke-Popham

بەڕێز وەزیری کاروباری موستەعمەرات.

ڕێکەوت	وەسف
١٩٣٠/٨/٣١	داواکاریی کورد
١٩٣٠/٩/١٠	نامەیەک بۆ عەزمی بەگی بابان و واژووکارەکانی [داواکاریی کورد]، سلێمانی، ژمارە (S.O. 1058)

زۆر نهێنی (ل٤٠٦-٤٠٧)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ١٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز،

(C/2952 of 8/9/1930)

شەرەفمەندم ئاماژە بە تەلەگرامەکەم بە ژمارە ٤٢٠ی ڕێکەوتی ١١ی ئەیلوولی ١٩٣٠ بکەم کە تێیدا وەرگێڕانی یاداشتنامەیەکم خستووتەڕوو کە لەلایەن وەزیری ناوخۆوە ئاڕاستەی موتەسەڕیفەکانی کەرکووک، هەولێر، مووسڵ و سلێمانی کرابوو و تایبەت بوو بە گرتنەبەری ڕێکاری پێویست بۆ جێبەجێکردنی ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق بەرانبەر کورد ڕایگەیاندبوو.

(C/2932 of 8/9/1930)

٢. هەروەها وەرگێڕانی یاداشتێک هاوپێچ دەکەم کە لەلایەن وەزیری [ناوخۆ] بە هەمان ڕێکەوت دەرکراوە و ئاڕاستەی هەمان لایەن کراوە [واتە موتەسەڕیفەکان] و تایبەتە بە وریابوون لە ئەگەری سەرهەڵدانی هەر جۆرە کێشەیەک لە نێوان کورد و ئاشورییەکاندا. ئەم یاداشتنامەیە بووە هۆی بەهێزکردنی ئەو دەنگۆیەی گوایە کوردەکانی لیوای هەولێر بیر لە هێرشکردنە سەر ئاشورییەکان دەکەنەوە- بە دڵنیاییەوە ئەم ڕووداوەش بە سوودی کۆمەڵێک سیاسەتمەداری بەغدا دەشکێتەوە کە هەوڵی هاندانی ئەم جۆرە کردەوانە دەدەن. یاداشتنامەکەی وەزیر بۆیە گرنگە، چونکە ئەوە نیشان دەدات ئەم پیلانە بە فەرمی دانەڕێژراوە و هەر بۆیە لەمبارەوە موتەسەڕیفەکان بە گومانن.

شایانی ئاماژە پێدانە هەر دوو یاداشتنامەکە لە دوای ڕوودانی یاخیبوونەکەی سلێمانی لە ٦ی ئەیلوول دەرکراون، ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە لە دوای گەڕانەوەی سەرۆک وەزیران، جەمیل بەگ مەدفەعی ڕەفتارە نائاشتیخوازانەکەی سەبارەت بە پرسی کەمینەکان گۆڕیوە.

بەوپەڕی ڕێزەوە شەرەفمەندمبەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارتان بم.

واژوو: B. Brooke-Popham

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق.

زۆر نهێنی (A) (ل٤٠٨-٤١١)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ١٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز،

لە بەردەوامی نووسراوە زۆر نهێنییە‹A›، کەم بە ڕێکەوتی ١٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠، هەروەها بۆ پشتڕاستکردنەوەی تەلەگرامەکەم بە هەمان ڕێکەوت، شەرەفمەندمڕاییگەیێنم، یەکەم قۆناغی هەڵبژاردنەکان لە سلێمانی لە ١٥ی ئەیلوول بە بێ ڕوودانی هیچ ڕووداوێکی نەخوازراو بە کۆتایی هات. مستر ئالبان، لێکۆڵەری کارگێڕیی لە سلێمانی، بۆ چەندین ڕۆژ هەوڵیدا ئەم هەڵبژاردنە ئەنجام بدرێت و ئاماژەی بەوە کرد، بە بۆچوونی ئەو هیچ یاخیبوونێکیتر ڕوو نادات. بەهەرحاڵ، من لەگەڵ ئەم قسەیە هاوڕا نیم، چونکە بە بۆچوونی من ئەنجامی هەر یاخیبوونێکی دیکەی کورد کارەسات دەبێت، بۆیە ئەگەر کەمترین ئەگەری سەرهەڵدانی یاخیبوونێکیتر لە ئارادا بێت، کارێکی باش نابێت دووبارە دەست بە ئەنجامدانی هەڵبژاردنە هەڵپەسێردراوەکە بکەینەوە. ئەم یاخیبوونە تا ١٣ی مانگ بەردەوام بوو، واتە ئێوارەی ١٣ی مانگ، دواتر من سزای [ئەو کەسانەم دا کە بەردەوامی بە یاخیبوونەکە دەدەن].

١. ئەو شتانەی تا پێش ١٥ی هەمان مانگ ڕوویاندا هیچ کەس تەنانەت پێشبینیشی نەدەکرد. بەهەرحاڵ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنەکان لە ١٥ی مانگ بە سەرکەتووانە، بەهۆی پێشبینییەکەی مستر ئالبان تایبەت بە بارودۆخەکە بووە و ئەو بۆچوونەم پشتڕاست دەکاتەوە کە ئەو ڕێکارانەی مستر ئالبان لە ٦ی ئەیلوول گرتیەبەر، ڕێکاری پاساو هەڵگر بوونە.

٢. تا ئێستا کوردی عێراق بە ئارامی ماونەتەوە، ئەگەرچی بە بەردەوامی دەنگۆی بەرهەڵستکاری بڵاو دەبێتەوە. زۆرترین نموونەی بەرهەڵستکاری لە ناوچەکانی باکوور و ڕۆژهەڵاتی هەڵەبجە دەبینرێن. پشکنینی ئاسمانی بەردەوامە و وەزیری ناوخۆ نامەی هۆشداریی بۆ ئەو سەرۆک خێڵانە ناردووە کە گومان دەکرێت

ئـاژاوە بنێنـەوە. نامەیەکـی هۆشـداری لـە ڕێکەوتـی ١٠ی ئەیلـوول بـۆ شـێخ مەحمودیـش نێـردراوە، کـە حاڵـی حـازر لـە ئێرانـە. هۆشـدارییەکانیتریش لـە ١٦ی ئەیلـوول بـۆ سـەرۆک خێڵەکانـی هەورامـان (Avroman) نێـردراون.

٣. ڕاپۆرتێکـی مسـتر ئالبـان لـە ڕێکەوتـی ١١ی ئەیلـوول هاوپێـچ دەکـەم. مسـتر ئاڵبـان شـایەتحاڵی [ڕووداوەکانـی ٦ی ئەیلـوول] بـووە، بۆیـە لـە هـەر کەسـێکیتر گونجاوتـرە کـە ڕاپۆرتێکـی دروسـت لـەم بـارەوە بخاتـەڕوو. دوای ئـەوەی ئـەم نامەیـەم بـە دەسـت گەیشـت و لەگـەڵ سـێر کیناهێـن کۆرنوالیـس و فەرمانبەرەکانیـتری بەریتانیـا گفتوگـۆم کـرد، بـە بۆچوونـی مـن کارێکـی ناشـیاوە و پێویسـتیش نـاکات کۆمیسـیۆنێکی لێکۆڵینـەوە پێکبهێنـم بـۆ لێکۆڵینـەوە لـەو شـتانەی لـە پەرەگرافـی ٩ی نـووسراوی ١٠ی ئەیلـوول هاتـووە. بەهەرحـاڵ، خـودی خـۆم لەبـارەی کۆمەڵێـک خـاڵ پێویسـتیم بـە لێکۆڵینـەوە هەیـە کـە هێشـتا ڕوون نیـن. لـە ١٣ی هەمـان مانـگ، سـەرۆک وەزیرانـم ئـاگادار کـردەوە کـە دەبـێ ئـەم لێکۆڵینەوەیـە ئەنجـام بـدەم.

٤. بێگومـان سـوپای عێـراق بـە هۆی پێشـێلکاری لەلایـەن لایەنـە جۆراوجۆرەکانی سـلێمانی کـە بەشـداری یاخیبوونەکـە بـوون، هاتنـە ناو بابەتەکـەوە. مسـتر ئاڵبان لـە ڕاپۆرتەکەیدا زۆر بـە ڕوونـی ئامـاژەی بـەوە کـردووە کـە ئـەو فەرمانـی دەرکـردووە سـوپای عێـراق بە چەکـەوە بێـت و یارمەتـی پۆلیـس بـدات، هـاوکات سـوپا دیسـیپلێنی خـۆی بـە باشـی ڕاگرتـووە. بـە دڵنیاییـەوە یەکـتر نەخوێندنەوەیـەک لـە نێـوان بەرکەوتووانـی سـوپا و بەرکەوتووانـی خەڵکـدا هەیـە، بـەڵام هیـچ بەڵگەیـەک لەبـەر دەسـت نییە بیسـەلمێنێت سـوپای عێراقـی زیاتـر لـە پێویسـت بـۆ گەڕانـدەوەی ئارامـی، هێـزی بەکارهێنـاوە.

٥. بـە گوێـرەی ئـەو زانیارییانـەی لایـەن یەکێـک لـە ئەفسـەرە خۆجێییەکانـی سـوپای ئاشـوورییەکان بەدەسـت گەیشـتووە، کـە زۆر متمانـەی پـێ دەکـەم، هیـچ گومانێـک لـەوەدا نییـە پێـش ٦ی ئەیلـوول یـەک یـان دوو سـەرکردەی کـورد داوایـان لـە ئەفسـەرە ئاشـوورییەکانی بەتالیۆنـی ٢ کـردووە کـە هەڵوێسـتی ئاشـوورییەکان لـە کاتـی ڕوودانـی شـەڕ لـە نێـوان کـورد و عـەرەب چـی دەبێـت. ئەفسـەرەکە زۆر بـە دروسـتی وەڵامـی داوەتـەوە و گوتویەتـی، ئـەوان لـە ژێـر فەرمانـی حکومەتـی بەریتانیـادان و هـەر کارێـک ئەنجـام دەدەن کـە بەریتانییـەکان پێیـان بڵێـن.

هەروەهـا هەندێـك هــەواڵ لــە خــودی هەمــان ســەرچاوە بــاس لــەوە دەکــەن لــە ٣١ی ئــاب بــۆ هێرشــکردنە ســەر ســلێمانی پلانێــک داڕێژرابــوو.

٦. لە دوای ٦ی ئەیلوولەوە سێ ئەفسەری کوردی سەر بە سوپای عێراق وازیان لە خزمەتی سەربازیی هێناوە، دەنگۆی ئەوە هەیە کە دوو لەم ئەفسەرانە چوونەتە پاڵ شێخ مەحمود.

٧. بـە بۆچوونـی مـن دەتوانیـن بڵێیـن ئـەو مەترسـییە هەنوکەییـەی لـە یاخیبوونەکـەی سلێمانی سـەریهەڵداوە، کۆتایـی پێهـات، بـەڵام کێشـەی گشـتی کوردسـتان وەک خـۆی ماوەتـەوە، بێگومـان بـە هـۆی ڕووداوی ٦ی ئەیلولـەوە ئەگـەری سـەرهەڵدانێکیتر لـە ئارادایـە. بۆیـە پێویسـتە زۆر بـە ورياییـەوە ئیـدارەی بارودۆخەکـە بکرێـت. هــەر وەک بەڕێــزت ئــاگاداری، ڕاپۆرتــەکان بــاس لــەوە دەکــەن ئەســتەمە تــورک بتوانــن لــەم پاییــزەدا کــوردی دەوربــەری ئــارارت تێکبشــکێنن. ئەمــەش بێگومــان لەلایــەن کــوردەوە وەک ســەرکەوتنێک هەژمــار دەکرێــت و کاریگــەری نەخوازراویــش لەســەر عێــراق دروســت دەکات.

٨. نازانــم ئایــا ئــەم پرســە لەلایــەن کۆمیســیۆنی ئینتیدابــی ســەر بــە کۆمەڵــەی گــەلان بایەخــی پێدەدرێــت یــان نــا، بــەڵام ئەگــەر بایەخــی پێــدرا، بەوپــەڕی ڕێــزەوە داوا دەکــەم پێویســتە نوێنــەری بەریتانیــا [لــە کۆمەڵــەی گــەلان] ئــەوە بخاتــەڕوو کــە ئــەم ڕووداوە، یاخیبــوون بــووە و ناڕەزایــی دەربڕیــن نەبــووە و ئــەو هەنگاوانــەی گیراونەتەبــەر، بــۆ گەڕاندنــەوەی ئارامــی هەنــگاوی پێویســت بوونــە، هەروەهــا ئــەم بابەتــە ناچێتــە چوارچێــوە دەســەڵاتەکانی کۆمەڵــەی گــەلان.

بەوپەڕی ڕێزەوە،

من شەرەفمەندمبەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارتان بم.

واژوو: B. Brooke-Popham

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق.

زۆر زۆر نهێنی (ل٤١٢)

ژمارە: ٣٠٣١

٢٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بۆ:

بەڕێـز وەزیـری خـاوەن دەسـەڵات و نێـردەی تایبەتـی حکومەتـی عێـراق لـە تورکیـا. ئەنقـەرە

H. E. the Ministry Plenipotentiary and Envoy Extraordinary of the Govern-) (ment of Iraq in Turkey, Angora

بـۆ زانیـاری بەڕێـزت کۆپییـەک لـە یاداشـتنامەی گفتوگـۆی نێـوان سـەرۆک وەزیـران (لەلایـەک) و عیسـمەت پاشـا و دکتـور تەوفیـق ڕوشـدی بـەگ (لەلایەکیـتر) بـەرز دەکەمـەوە کـە لـە سـەرەتای ئـەم مانگـە ئەنجامـدرا. گفتوگۆیەکـە تایبـەت بـوو بـە کۆمەڵێـک بابـەت کـە بەڕێـزت گرنگییـان پێدەدەیـت.

تکایە ڕێزی من قبوڵ بفەرموو.

واژوو: نوری ئەلسەعید.

وەزیری کاروباری دەرەوە.

نهێنی

ژمارە ٣٠٣٢

وزارەتی کاروباری دەرەوەی عێراق، بەغدا.

٢٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠

کۆپیە بۆ زانیاریی:

سەرۆکی دیوانی پاشایەتی.

وەزیری ناوخۆ.

سکرتێری سیاسی، خانەی مەندوبی سامی.

واژوو: نوری ئەلسەعید.

وەزیری کاروباری دەرەوە.

یاداشتنامەی گفتوگۆی ئەنجامدراو لە ئەنقەرە لە نێوان نوری پاشا ئەلسەعید و سەرۆک وەزیرانی تورکیا و وەزیری کاروباری دەرەوەی تورکیا (ل٤١٣-٤١٦)

گفتوگۆی نێوان عیسمەت پاشا و دکتۆر تەوفیق ڕوشدی بەگ، لەسەر سێ خاڵ بوو کە لە خوارەوە کورت کراوەتەوە:

١. پرسی ئاسایشی سنووری نێوان عێراق و تورکیا دەگەڕێتەوە بۆ پەیماننامەی سێ قۆڵی ساڵی ١٩٢٦. لە گفتوگۆکاندا دەرکەوت حکومەتی تورکیا پێداگری دەکات نابێ دەرفەت بدرێتە ئەنجامدانی هەر جۆرە چالاکییەکی سەر سنوور کە لەلایەن لایەنە ئەهریمەنییەکانی ناوچەی شێخی بارزان ئەنجام دەدرێت. گووتم خودی خۆم سەرم سوڕماوە لەوەی ئێوە هێندە مکوڕن لەسەر دۆزینەوەی ئەو کەسانە، چونکە ماوەیەک لەمەوبەر ئاگادار کرامەوە کە شێخی بارزان چەک و یارمەتی لە ناو خاکی تورکیاوە بەدەست دەگات. عیسمەت پاشا بە تایبەت لەسەر ئەم بابەتە پرسیاری کرد و پرسی ئایا بە بڕوای ئێمە حکومەتی تورکیا

هانـی شـێخی بـارزان دەدات یاخـود چەکـی بـۆ دابیـن دەکات. لـە وەڵامـدا گوتـم بـە دروسـتی لەمـە دڵنیـا نیـم، بـەڵام ئێمـە هۆکارمـان هەیـە کـە لـەو بڕوایـەدا بیـن هاوکارییەکـە لـە نـاو خاکـی تورکیـاوە دێـت، لەوانەیـە یارمەتییەکـە لەلایـەن کۆمەڵێـک سـەرۆک خێڵـی کـوردی تورکیـاوە بێـت.

دەسـەڵاتدارانی تورکیـا لـە ئەنقەرە دووپاتیان کـردوە ئەوان ئامادەن هێزی تورکیا لەسـەر سـنوور مـۆڵ بـدەن ئەگـەر حکومەتـی عێـراق خوازیـار بێـت ڕێـکاری تەمبێـکاری لـە دژی شـێخی بـارزان بگرێتەبـەر. لـەم حاڵەتـەدا هێـزی تورکیـا دەتوانێـت هەڵاتووەکان دەسـتگیر بـکات کاتێـک دێنـە ناو خاکـی تورکیـا و ڕادەسـتی دەسـەڵاتدارانی عێراقـی بکات.

لـەم بـارەوە سوپاسـی ئەوانـم کـرد و گووتـم هـەر کاتێـک حکومەتـی عێـراق بڕیاریـدا، ئۆپەراسـیۆنی تەمبێـکاری بگرێتەبـەر، باشـترین کات وەرزی بەهـار دەبێـت نـەک پاییـز، چونکـە وەرزی پاییـز ڕێگـە بـە بەردەوامیـدان بـە ئۆپەڕاسـیۆنی سـەربازیی نـادات، ئەمـەش بـۆ چەندیـن هـۆکار دەگەڕێتـەوە، وەک دەسـتپێکردنی وەرزی بـاران، سـەختیی ڕێگاوبـان و هەروەهـا ڕەچاوکردنـی ئـەو ڕاستییەی کـە ئـەم ناوچانـە ئاشـنای حکومەتی بەشارسـتانیبوو نیـن. هەمـوو ئـەو هۆکارانـە لـە کاتـی ئەنجامدانـی ئۆپەراسـیۆنی سـەربازیدا، دەرفەتێکـی بـاش [بـە شـێخی بـارزان] دەبەخشـێت تـا ڕێکاریـی بەرگریکـردن بگرێتەبـەر و بەمجـۆرەش سـەرکەوتنی ئـەم ئۆپەڕاسـیۆنە درەنـگ بخـات و گرفتـی بـۆ دروسـت بـکات.

لـە ١٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، مـن چـاوم بـە هەڵسـوڕێنەری کاروبـاری تورکیـا لـە بەغـدا کـەوت و لـەو ئۆپەراسـیۆنە ئـاگاداری کردمـەوە کـە لـەم دواییانـەدا لەلایـەن سـوپای تورکیـا لـە ناوچـەی ئـارارات بـە کۆتاهاتـووە و سـوپا بـەرەو ناوچـەی ڕۆژئـاوای دەریاچـەی وان بـۆ ئەنجامدانـی ئۆپەراسـیۆنێکیتر جوڵـەی کـردووە. ئـەو هیـوادار بـوو گشـت ئـەو ئۆپەڕاسـیۆنانە لـە ماوەیەکـی کورتـدا بـە کۆتـا بێـن. دواتـر ئـەم بەرپرسـەی تورکیـا تیشـکی خستەسـەر ئـەو دڵنیاکردنـەوەی کـە لـە ئەنقـەرە بـە منیـان گوتبـوو، واتـە سـوپای تورکیـا ئامـادە دەکرێـت بـۆ ئـەوەی لـە سـەر سـنوورەکانی عێـراق و تورکیـا کـۆ بکرێتـەوە و لـەوێ چـاوەڕوان دەبـن تـا حکومەتـی عێـراق ڕێـکاری تەمبێکارانـە لـە دژی شـێخی بـارزان بگرێتەبـەر. سوپاسـم کـرد و گووتـم حکومەتـی عێـراق لـە حاڵـی حـازردا بیـر لـە

ئەنجامدانـی ئـەم جـۆرە ئۆپەراسـیۆنە ناکاتـەوە، بـەڵام هـەر کاتێـک لـەم بـارەوە بڕیاریـدا، لەوانەیـە مانگـی ئایـار بـۆ ئەنجامدانـی ئـەم جـۆرە ئۆپەراسـیۆنە دەسـت نیشـان بکـەن، چونکـە ئـەم مانگـە بـۆ دەسـتپێکردن بـە ئۆپەراسـیۆنی تەمبێکارانـە، مانگێکـی گونجـاوە.

٢. **پرسـی نـەوت:** سـەبارەت بـەو یاداشـتەی لەلایـەن حکومەتـی تورکیـا سـەبارەت بـە پرسـی نـەوت ئاڕاسـتەی نوسـینگەی کاروبـاری دەرەوەی بەریتانیـا و حکومەتـی عێراقـی کـردووە، هەروەهـا لـە وەڵامـی پرسـیارەکانی سـەرۆک وەزیرانـی تورکیـا و وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی تورکیـا، بۆیانـم ڕوونکـردەوە مـن داوام کـردووە مەرجەکانـی کۆمپانیاکەیـان بـۆ بنێـرم تـا ناچاریـان بکـەم لـە زوتریـن کاتـدا دەسـت بـە دەرهێنانـی نـەوت و فرۆشـتنی نـەوت بکـەن. هەروەهـا دوای بـڕە پارەیەکـی پێشـوەختم لـە کۆمپانیاکـە کـردووە، هەروەهـا داوام کـردوە ناوچـەی نەوتـی دەبـێ بچووکـتر بێـت لـەو ناوچەیـەی لـە حاڵـی حـازردا کۆمپانیاکـە دەستنیشـانی کـردووە، بـەو مەبەسـتەی دەرفـەت بـە عێـراق بدرێـت تـا وەبەرهێنـان لـە بەشـێک لـە نەوتەکـەی خۆیـدا بـکات (لـە سـەرچاوەکانی نـەوت)، بـە جۆرێـک مەرجەکانـی زۆر باشـتر بـن لـە مەرجەکانـی کۆمپانیـای نەوتـی عێـراق، ئـەم کارەش لـە ڕێگـەی یـەک یـان چەندیـن کۆمپانیـاوە ئەنجـام دەدرێـت.

تـا ئێسـتا هیـچ ڕێکەوتنێـک لەسـەر بـڕی پـارەی داواکـراو یاخـود ناوچـەی نەوتـی بەدەسـت نەهاتـووە. سـەرۆکی کۆمپانیـای نەوتـی عێـراق لـە ڕێگـەی بریکارەکـەی لـە بەغـدا، داوای لێـم کـردووە، تـا سـەرەتای تشرینـی یەکـەم مۆڵەتـی پێبـدەم، بـۆ زاڵ بـوون بەسـەر ئـەو گرفتانـەی لـە نێـوان کۆمپانیاکانـی پێکهێنـەری کۆمپانیـای نەوتـی عێـراق لـە ئارادایـە.

ئـەم بابەتـەم زۆر بـە ڕوونـی بـۆ سـەرۆک وەزیرانـی تورکیـا ڕوون کـردەوە کـە لـەم بـارەوە بەرژەوەندییەکانـی عێـراق چەنـد قـات لـە بەرژەوەندییەکانـی تورکیـا زۆرتـرە، هـەر بۆیـە خـودی حکومەتـی عێـراق خوازیـارە ئـەم پرسـە بـە شـێوەیەک چارەسـەر بـکات، بتوانێـت لـە زووتریـن کاتـدا دەسـت بـە دەرهێنانـی سـەرچاوەکانی نـەوت بـکات.

٣. **پەیماننامـەی ئابووریـی:** گفتوگـۆ لەسـەر پەیماننامـە ئابوورییـە پێشـنیازکراوەکە لەگـەڵ تورکیـا کـرا. بـە سـەرۆک وەزیرانـی تورکیـام گـووت، دواییـن شـێوەی ئـەم پڕۆژەیـە پـتر لـە پێنـج هەفتـە لەمەوبـەر لەلایـەن حکومەتـی عێـراوە خرایـەڕوو و دەرنـگ کەوتنـی پڕۆژەکـە بـۆ لاوازیـی بەشـی پەیوەندیـدار لـە ئەنقـەرە دەگەڕێتـەوە کـە وەڵامـی پڕۆژەکـەی نەداوەتـەوە. سـەرۆک وەزیرانـی تورکیـا نیگەرانـی خـۆی لـەم بـارەوە دەربـڕی و گووتـی لـە نزیکتریـن دەرفەتـدا وەڵامـی پڕۆژەکـە دەدرێتـەوە. لەلایـەن خۆیـەوە وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی تورکیـا خوازیاربـوو لـە دەقـی ڕەسـەنی پەیماننامەکـەدا، دەقێـک لەسـەر مافـی مانـەوە زیـاد بکرێـت. منیـش گووتـم لـە کاتـی گەڕانـەوەم بـۆ بەغـدا لێکۆڵینـەوە لەسـەر ئـەم بابەتـە دەکـەم و هەمـوو هەوڵـی خـۆم لـەم بـارەوە دەخەمەگـەڕ.

بـەم بۆنەیـەوە دەمەوێـت ئامـاژە بـەوە بـدەم کـە لـە میانـەی چاوپێکەوتنـم لەگـەڵ بەرپرسـی تورکیـا لـە بەغـدا لـە ڕێکەوتـی ١٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، ئـەو ئامـاژەی بـەوە کـرد کـە لـە ڕێککەوتنـە دادوەرییەکـە زۆر ڕازییـە کـە (لـە بەغـدا لـە ١٦ی ئەیلـوول بڵاوکرایـەوە) و پیرۆزبایـی لـە حکومەتـی عێراقـی کـرد لەبـارەی ئـەو سـەرکەوتنەی لـە بـە ئەنجـام گەیاندنـی ئـەم ڕێکەوتنـە دەسـتەبەریان کـردووە.

واژوو: نوری ئەلسەعید

(Nuri as-sa'id)

(ل ٤١٧-٤١٨)

Mr. Lloyd 19.9.1930

Mr. Flood 20.9 at once

78315/30

دووبـارە دارِشـتنەوەی تەلەگرامـی وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق.

(لە کاتژمێر ٥:٤٠ خولەکی ئێوارە لە ڕێکەوتی ٢٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠ نێردراوە).

ژمـارە ٣٦٦. ئامـاژە بـە تەلەگرامەکـەت بـە ژمـارە ٤٢٠ لـە ڕێکەوتـی ١١ی ئەیلـوول. لەوانەیـە بگووترێـت نـووسراوەی ٨ی ئەیلـوول (کـە تـا ئێسـتاش کۆپیـەک لـەم نـووسراوە بـە دەسـتم نەگەیشـتووە) وەک بەڵگەیـەک لەسـەر نیەتپاکـی حکومەتـی عێـراق هەژمـار بکرێـت کـە بـە نیـازە لـە داهاتوویەکـی نزیکـدا ئـەو سیاسـەتەی بەرانبـەر کـورد ڕایگەیانـدووە جێبەجـێ بـکات. کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب لەسـەر ئـەم چەشـنە بەڵگەنامەیـە ڕازی نابێـت، مەگـەر بۆیـان بسـەلمێنرێت کـە کاتـی ئێسـتا بـۆ جێبەجێکردنـی ئـەو سیاسـەتە گونجـاو نییـە کـە خـودی حکومەتـی عێـراق بـە بەردەوامـی پابەنـد بوونـی خـۆی بـەم سیاسـەتە دووپـات کردووتـەوە.

نیەتپاکـی کۆمیسـیۆن زۆر گرنگـە لە پاڵێوراوی عێراق بۆ سـەرکەوتن لـە بوون بە ئەندامی کۆمەڵـەی گـەلان لـە سـاڵی ١٩٣٢. هـەر جـۆرە تێبینییەکی پێچەوانـە لەلایەن کۆمیسـیۆنەوە لەسـەر سیاسـەتی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـورد کاریگەریـی زیانبـار لەسـەر کۆمەڵـەی گـەلان دروسـت دەکات و ئەنجامـی نەخـوازراوی بۆ سـاڵی ١٩٣٢ لـێ دەکەوێتەوە.

هــەر کاتێــک کۆپیەکــم لــە نووسراوەکــە بەدەســت گەیشــت، باشــتر ئــەم پرســە ڕەچـاو دەکرێـت، بـەڵام خۆشـحاڵ دەبـم ئەگـەر بتوانـی لـە نزیکتریـن دەرفەتـدا لەگـەڵ نووسراوەکـە ئـەو زانیارییانـەم بـۆ بنێریـت کـە نوێنـەری باوەڕپێکـراو لـە جنێـڤ دەتوانـێ بـەکاری بهێنێـت بـۆ پشـتیوانی کـردن لـەو ئارگیۆمێنتـەی ناکـرێ لـە بارودۆخـی ئێسـتادا

چاوەڕوان بین حکومەتی عێراق ئەو بەڵێنانە جێبەجێ بکات کە بە کوردی داوە زۆرتر لەوەی ئێستا جێبەجێی کردووە.

(١٠٤) تەلەگرامەکەت بە ژمارە ٤٢٣ لە ڕێکەوتی ١٣ی ئەیلوول. دەبێ گشت داواکارییەکان لە ڕێگەی حکومەتی خاوەنشکۆ بۆ جنێڤ بنێردرێت. پەسەندکردنی ئەم داواکاریانە لە دەسەڵاتی خودی کۆمیسیۆندایە. دەکرێ وەرگرتنی تێبینییەکانی حکومەتی عێراق لەبارەی داواکارییەکان لە سەڵاحییەتی خودی بەڕێزتدا بێ، بەڵام بە بۆچوونی من پێویست ناکات ڕاوێژ بە حکومەتی عێراق بکەیت تا ئەوکاتەی داواکارییەکان ببنە هۆی هێنانەدی خاڵی نوێ.

خۆشحاڵ دەبم داواکارییەکانم بۆ بنێریت، باس لە تایبەتمەندییەکانی واژووکارانی ئەم داواکارییانە بکە و باس لەوە بکە کە ئایا ئەوان، کەسایەتی گرنگن یاخود نا. شتێکی باشە تێبینی حکومەتی عێراق لەسەر داواکارییەکە کە لە نووسراوە نهێنیەکەت بە ژمارە ‹B› لە ڕێکەوتی ٣ی ئەیلوول هاوپێچکراوبوو دەستەبەر بکرێت، بەڵام باشترە کاتێک داواکارییەکەت بە حکومەتی عێراق نیشاندا، ناوی واژووکارەکان بسڕیتەوە و نیشانی حکومەتی عێراقی نەدەیت، هەروەها ناوی خێڵی داودە کە لە سەرەتای داواکارییەکەدا هاتووە بسڕەوە.

پوختەیەک لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی بە ژمارە ٣٨ (ل٤١٩)

٢٤ی ئەیلوولی ١٩٣٠

باشوور و ناوەڕاستی کوردستان

٢١١. شێخ ئەحمەد

لـە سـەرچاوەی جۆراوجـۆرەوە ڕاپۆرتمـان بـۆ هاتـووە کـە شـێخ ئەحمـەدی بـارزان لـەم دواییانـەدا زۆر بـە چالاکـی نامـە گۆڕینـەوەی لەگەڵ شـێخ مەحمـوددا هەبـووە، دەگۆترێت [شـێخ مەحمـود] هـەوڵ دەدات هانـی [شـێخ ئەحمـەد] بـدات لەگەڵیـدا هـاوکار بێـت بـۆ داواکردنـی ئۆتۆنۆمـی بـۆ کـورد. بـەڵام نەزانـراوە شـێخ ئەحمـەد چـۆن وەڵامـی ئـەم هاندانـەی داوەتـەوە، هەواڵـەکان بـاس لـەوە دەکـەن شـێخ ئەحمـەد زۆر لـە فـارس ئاغـا و بابەکـر ئاغـا (زێبـاری) نائومێـد بـووە کـە لـە حاڵـی حـازردا پەیوەنـدی باشـیان لەگـەڵ قایمقامـدا هەیـە.

(Authority:- S.S.O. Mosul and Air Staff (Intelligence)

پوختەیەک لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی بە ژمارە ٣٨ (ل ٤٢٠-٤٢١)

٢٤ی ئەیلوولی ١٩٣٠

باشووری کوردستان

٢١٣. بارودۆخی ناوچەی سلێمانی

ا **هەورامان** (Avroman)

لــە وەڵامــی داوایــەک کــە لــە ڕێگــەی قایمقامــی هەڵەبجــە خراوەتــەڕوو، موتەســەڕیفی بــە وەکالــەت و ئەفســەری خزمەتگوازاریــی تایبــەت لــە ســلێمانی، لــە ســپێدەی ٢٢ی ئەیلــوول هاتبوونــە هەڵەبجــە بۆئــەوەی جەعفــەر ســوڵتان ببینــن. کوڕەکانــی جەعفــەر ســوڵتان واتــە قــادر بەگــی تەوێڵــە و مســتەفا بەگــی بیــارە (Biala) و کــوڕە مامەکــەی (cousin) ئەفراســیاب بــەگ، لەگەڵیــدا بــوون.

جەعفــەر ســوڵتان باســی لــە دۆســتایەتی دێرینــی نێــوان خــۆی و حکومەتــی بەریتانیــا کــرد و گووتــی هــەر ڕاپۆرتێــک بڵێــت مــن بــە نیەتــی دوژمنکاریــی هاتوومەتــە هەڵەبجــە لــە ڕاســتییەوە دوورە و ئامــاژەی بــە داواکارییەکانــی کــورد کــرد کــە بــۆ کۆمەڵــەی گــەلان نێــردراوە و گلەیــی لــە کردارەکــەی حکومەتــی عێــراق لــە ســەرکووتکردنی نائارامییەکانــی ســلێمانی کــرد و داوای ڕوونکردنــەوەی کــرد لەســەر ئــەوەی پێگــە و ڕەفتــاری حکومەتــی بەریتانیــا لــەم بــارەوە چییــە.

موتەســەڕیفی بــە وەکالــەت ڕوونیکــردەوە کــە هیــچ حکومەتێــک ڕێگــە بــە ڕوودانــی ئــەو جــۆرە نائارامییــە نــادات کــە لــە ٦ی ئەیلــوول لــە ســلێمانی ڕوویــدا. هەروەهــا جەعفــەر ســوڵتانی ئــاگادار کــردەوە کــە داواکاریــی کــورد لــە ماوەیەکــی کەمــدا لــە لایــەن کۆمەڵــەی گەلانــەوە تاوتــوێ دەکرێــت و بــە جەعفــەر ســوڵتانی گــوت کــورد ڕازی بوونــە تەنیــا لــە ڕێگــەی قەلەمەکانیانــەوە شــەڕ بکــەن.

هۆشــداری لەســەر گێڕانــی هــەر جــۆرە پڕوپاگەندەیــەک درا کــە حکومەتــی بەریتانیــا خوازیــارە یاخــود لێبوردەیــی لەخــۆی نیشــان دەدات ســەبارەت بــە هــەر

جـۆرە سـەرهەڵدانێک کـە لـە نـاو خاکـی عێراقـدا ئەنجـام دەدرێـت. لـە کۆتایـی کۆبوونەوەکـەدا جەعفـەر سـوڵتان دووپاتیکـردەوە کـە لـە لای خۆیـەوە ئامـرازی ئاشـتیخوازانە بـەکار دێنێـت و دووبـارە دڵنیایـی بەخشـییەوە لەبـارەی بـڕوا بوونـی بـە دۆسـتایەتییەکەی لەگـەڵ حکومەتـی بەریتانیـا.

تێبینی:

جێگـەی خۆشـاڵییە ئـەم کۆبوونەوەیـە تەمومـژی بارودۆخەکـەی لـە ناوبـرد، چونکـە ڕەوشـەکە لـە هەڵەبجـە پـڕ لـە پڕوپاگەندەیەکـە کـە هانـی ئـەم بیرۆکەیـە دەدات، گوایـە سـەرهەڵدانی کـورد ئامانجـی بەرنامـە بـۆ داڕێـژراوی سیاسـەتی بەریتانیایـە.

ب شێخ مەحمود

لـە ڕێکەوتـی ١٧ی ئەیلـوول، شـێخ مەحمـود چـاوی بـە شـێخی مارایـن (Shaikh al Marrain) کـەوت (2/NE Sq. 22A). هاتنـی شـێخ مەحمـود بـۆ نـاو خاکـی عێـراق بـە پێچەوانـەی فەرمانەکانـە و موتەسـەڕیفی بـە وەکالـەت نووسراوێکـی بـۆی نـاردووە و ئاگاداریـی کردووەتـەوە کـە بـە پێچەوانـەی ئـەو مەرجانـە جووڵاوەتـەوە کـە لەگـەڵ سـەرەوی خـۆی لەسـەری ڕێکەوتـوون و داوای لێکـرد خاکـی عێـراق بەجێبهێڵێـت. هـاوکات داوا لـە شـێخ مەحمـود کـرا ئـەو سـێ ئەفسـەرەی وازیـان لـە خزمەتـی سـەربازیی لـە سـوپای عێراقـدا هێنـاوە ڕادەسـت بکاتـەوە (پەرەگرافـی ٢٠٦ لـە ١٩٣٠).

شـێخ مەحمـود ئـەو ڕێنماییانـەی فەرامـۆش کـرد کـە بـۆی نێـردرا بـوون و لـە ڕێگـەی عیسـا ئـاوا (Isa-Awa) (2E/NW Sq. 5D) بـەرەو قـەلادزێ بەردەوامـی بـە گەشـتەکەیدا (1H/SW Sq. 20D). شـێخ مەحمـود بانگەشـەی ئـەوە دەکات کـە گەشـتەکەی بۆ پشـدەر، گەشـتێکی ئاشـتیخوازانە بـووە بـۆ هاوخەمـی دەربڕینـی خـۆی لـەو مردنـە هاتـووە کـە لـە ماڵـی شـێخدا ڕوویـداوە. ڕاپۆرتـەکان بـاس لـەوە دەکـەن لـە ٢٤ی ئەیلـوول، شێخ مەحمـود لـە گوندێکـی بچـووک بـووە کـە دەکەوێتـە شـەش میلـی ڕۆژهەڵاتـی قـەڵادزێ، چـاوەڕوان دەکـرێ لـەم شـوێنە لـە ٢٥ی ئەیلـوول چـاوی بـە عەباسـی مەحمـود بکەوێـت.

(Authority:- S.S.O Sulaimani and Political)

ڕۆژهەڵاتی نزیک و هیند (ل٤٢٢-٤٢٤)

٢٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠

کوردەکانی عێراق (باشووری کوردستان)

کۆپییەک لە داواکارییەکمان بەدەست گەیشووە کە لە ڕێگەی کۆمسیاری باڵا لە عێراق لە مانگی ئەیلوول بۆ کۆمەڵەی گەلان بەرزکراوەتەوە، داواکارییەکە لەلایەن مەحموود ساڵح بەگ، محەمەد عەلی بەگ، عەزمی بەگی بابان، مەجید ئەفەندی، حاجی ڕەشید ئاغا، شەفیق بەگ، ڕەشید پاشا، فایق بەگی بابان، میرزا تەوفیق قەزاز، شێخ مەحموود گوڵانی، ڕەمزی ئەفەندی، حاجی فەتاح، عزەت بەگ و عوسمان پاشا واژوو کراوە. داواکارییەکە ئاڕاستەی سکرتێری کۆمیتەی هەمیشەیی ئینتیدابی سەر بە کۆمەڵەی گەلان کراوە. داواکارییەکە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

لە بەردەوامی پەیوەندییەکانی پێشوومان، ئێمە ئەو کەسانەی لە خوارەوە واژوومان کردووە، شەرەفی ئەوەمان هەیە سەرنجی کۆمیتەی هەمیشەیی ئینتیداب بۆ ئەم خاڵانەی خوارەوە ڕابکێشین: کاتێک ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان بڕیاریدا باشووری کوردستان بە هەرێمی عەرەبی دیجلە و فورات لە ژێر ئینتیدابی بەریتانیا بلکێنێت، کورد لەو بڕوایەدا بوون لە ژێر ئەم ئینتیدابەدا، ئەوان دەرفەتێکی باشتریان دەبێت تا پەرە بە بەرژەوەندییەکانیان بدەن و گەشە بسێنن. بەم هۆیەشەوە ئەوان لە دژی بڕیاری کۆمەڵەی گەلانی بەرێز نەوەستانەوە. بەڵام ئێمە لەو دۆخە بێزارین کە بڕیارەکەی کۆمەڵەی گەلان تەنیا لەبارەی پرسە ناگرنگەکانەوە، لەلایەن حکومەتی عێراق ڕێزی لێدەگیرێت و پیادە دەکرێت. ئایا ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان خوازیارە بزانێت کورد داوایان لە دەسەڵاتدارانی عێراق کردووە بڕیارەکان جێبەجێ بکات یان نا؟ فەرموون ئەمەی خوارەوە وەڵامەکەیەتی.

لە کاتی جیاوازدا، کورد هەم بە شێوازی تایبەتی، هەمیش بە شێوازی فەرمی داوایان لە دەسەڵاتدارانی عێراق و بەریتانیا کردووە بڕیارەکانی کۆمەڵەی گەلان

جێبەجێ بکەن. سەرەڕای ئەوەی فەرمان بە چاپەمەنییەکانی بەغدا کراوە کە هیچ شتێک لەبارەی داواکارییەکانی کورد بڵاو نەکەنەوە، بەڵام ئێمە بە بەردەوامی توانیوومانە بانگەشەکانمان لە چاپەمەنی عەرەبیدا بڵاو بکەینەوە، جا چ بە شێوازی ‹ناردنی نامە بۆ سەرنووسەر›ی ڕۆژنامەکە بێت، یاخود لە ڕێگەی ئامرازەکانیترەوە، بەڵام بەداخەوە ڕایدەگەیێنین لە گشت دەرفەتێکدا حکومەتی عێراق نە تەنیا داواکارییە ڕەواکانی ئێمەی پشتگوێ خستووە، بەڵکو وەک تاوان سەیری ئەم داواکارییانەی کردووە. ئەمەی خوارەوە کۆمەڵێک داواکاریی سەرەکی ئێمەن کە ئاڕاستەی دەسەڵاتدارانی عێراق کراون.

ا لە ساڵی ١٩٢٩دا، نوێنەرانی کورد لە ئەنجوومەنی نوێنەرانی (Majlis) بەغدا، بە شێوەیەیکی فەرمی داوایان کرد پەرەگرافی ٣ی بڕیارەکانی کۆمەڵەی گەلان لەبارەی کورد جێبەجێ بکرێت.

ب لە مانگی شوباتی ١٩٣٠، چەندین نوێنەری کورد، بە یەک ئامانج، داواکارییەکی بەپەلەیان ئاڕاستەی کۆمسیاری باڵای بەریتانیا لە عێراق کرد. لە مانگی ئاداری هەمان ساڵدا، لە یاداشتنامەیەکی تایبەتدا ئاماژە بە مافەکانی گەلی کورد دراوە و ئەم یاداشتنامەیە لەلایەن زۆربەی نوێنەرانی کورد ئاڕاستەی حکومەتی عێراق کرا. ئەم یاداشتنامەیەش هاوشێوەی یاداشتنامەکانی پێشوو ڕەتکرایەوە.

ج دووبارە لە ساڵی ١٩٣٠دا، نوێنەرێکی کورد لە ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق، داوای لە خودی سەرۆک وەزیرانی عێراق کرد لە پەیماننامەی هاوپەیمانێتیدا کە لەم دواییانە لە نێوان حکومەتی عێراق و بەریتانیا گرێدراوە، پەرەگرافێك زیاد بکرێت و تێیدا ئاماژە بە مافەکانی کورد بدات و ئەم مافانە گەرەنتی بکات. سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران لە وەڵامدا ڕەتیکردەوە دان بە بڕیارەکەی کۆمەڵەی گەلان سەبارت بە کوردەکاندا بنێت و ئاماژەی بەوە کرد مومکین نییە هیچ شتێک لەم بارەوە لە پەیماننامەکەدا زیاد بکرێت. بە کورتی، ئەو نووسراوانەی سەبارەت بە مافی کورد ئاڕاستەی دەسەڵاتدارانی عێراق کراون، پەرتووکێکی قەبارە ئەستور پێکدێنن. گشت ئەم بەڵگەنامە و داواکارییانەش هیچ ئەنجامێکی نەبووە.

ئەم گورەزە کوشندەیە کە لە دڵی گەلی کورد دەدرێت، گشت هیوا و مافەکانی کورد لە ناودەبات، ئەمەش کاتێک سەریهەڵدا کە کابینەکەی نوری پاشا ئەلسەعید دەسەڵاتی گرتە دەست. دوای ئەوەی دەقی پەیماننامە نوێیەکەی بڵاو کرایەوە، کوردەکان دڵنیا بوون کە هەموو مافەکانیان پشتگوێ خراوە و بە بێ هیچ مەرجێک ئەوان خراونەتە ژێر ڕەحمەتی عەرەبەکان. دوای درککردن بەم حەقیقەتە دژوارە، کوردەکان پێکەوە لە یەککاتدا لە زاخۆوە کە دەکەوێتە باکووری کوردستان تا خانەقین لە باشوور، ڕاپەڕین و داوای مافەکانیان کرد و بە یەک دەنگ پەیماننامە نوێیەکەیان ڕەتکردەوە، کە بە دڵنیاییەوە ئەم پەیماننامەیە گشت مافەکانی کوردی پشتگوێ خستووە.

وەڵامی کابینەی نوری سەعید بریتی بوو لە ڕزگار بوون لە دەست کورد لە ڕێگەی دوورخستنەوەی کورد لە دامەزراندنیان لە زۆنی کوردەکان و دامەزراندنی عەرەب لە شوێنەکانیان کە بە پێی یاسا ئەو کەسانەی لەم ناوچەیە دادەمەزرێن پێویستە کورد بن. سروشتییە ئەم جۆرە کردەوانە کە لوتکەی دڕندەییە و ڕاستەوخۆ دژی مافەکانی کوردە، ببێتە هۆی توڕە بوونی تەواوی گەلەکەمان. ئێمە ناتوانین باس لە گشت ئەنجامەکانی ئەم گۆڕانکارییە بکەین، هەروەها ناتوانین باس لە توڕەیی گەلێک بکەین کە لە پێناو بەرگریکردن لە ماف و ئازادی خۆی ڕاپەڕیوە. بە ئاگادار بوون لەم ناڕەزایەتییە، کۆمسیاری باڵای بەریتانیا لە عێراق بە هاوڕێیەتی سەرۆکی کابینە و کۆمەڵێک ئەندامی کابینەکەی نوری پاشا، لە ڕێکەوتی ٨، ٩، ١٠ و ١١ی ئاب گەشتێکی خێرایان بۆ پارێزگا کوردییەکان ئەنجامدا. دواتر ڕووداوگەلێکی هۆشداریدەر و نەخوازراو ڕوویاندا، کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت و سەرۆکی حکومەت لەبری ئەوەی هەوڵ بدەن لە ڕێگەی گەرێنتی بەخشین بە مافە ڕەواکانیان، کورد ئارام بکەنەوە، لە گشت شوێنێکدا بە کوردەکانیان دەگووت کە ئەوان لە ڕێگەی حکومەتی عێراق و حکومەتی بەریتانیا بڕیاریانداوە کە ڕەچاوی داواکارییەکانی کورد نەکەن، بە بیانوی ئەوەی مومکین نییە ئەم داواکارییانە جێبەجێ بکرێن.

بەم ڕاگەیاندنە گەلی ئێمە پێکەوە ڕاپەڕین و بە هەموو هێزێکییان ئەم لێدوانەیان ڕەتکردەوە و داوایان کرد بە بێ هێچ سنووردارێتییەک بڕیارەکەی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی

گـەلان جێبەجـێ بکرێـت. ڕوونکردنـەوەی حکومی لـە دوو خاڵدا کـۆ کرابوونـەوە و لەلایەن سـەرۆکی کابینـە و کۆمسـیاری بـاڵا بە وەکالەت خوێندرانـەوە، کە ناوەڕۆکێکی هاوشـێوەیان هەبوو و جەختیان لە دوو خاڵی بەرجەسـتە دەکرد- یەکەمیان بریتی بوو لە لێکدانەوەیەکی بـە دڵـی خۆیـان بـۆ بڕیارەکـەی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان. دووەم، هەڕەشـەکردنێکی ئاشـکرا لـە هـەر کەسـێک کە لەسـەر پرسـی کورد قسـە بـکات. سـەرەڕای ئەم هەڕەشـانەش کـورد ئارامـی خۆیـان پاراسـت و داوای جێبەجـێ کردنـی وەکـو خـۆی بڕیـاری ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان کـرد، هەروەهـا داوای دامەزراندنـی دەوڵەتـی کـوردی لـە ژێـر ئینتیدابـی ڕاسـتەوخۆی کۆمەڵـەی گـەلان کرد.

سـەرەڕای تۆقاندنمـان، هـەر لـە کاتـی واژووکردنـی پەیماننامـەی نوێـی ئەنگلۆ-عێراقـی، گۆڕانێکـی گـەورە لـە هەڵوێسـتی حکومەتـی بەریتانیـا بەرانبـەر کـورد و مەیلـدار بوونـی بـۆ عـەرەب بـە زیانـی گەلـی کوردیدەبینرێـت، بۆیـە سـەرنجتان بـۆ ئـەم خاڵـە ڕادەکێشـین کـە ئەگـەر بـەم جـۆرە مامەڵـە لەگـەڵ ئێمـەدا بکرێـت لـە کاتێکـدا هێشـتا ئینتیـداب بەسـەر عێراقـدا بەردەوامـە، کەواتـە دۆخـی ئێمـە لـە دوای کۆتایـی هاتنـی ئینتیـداب دەبـێ چـۆن بـێ؟ بـەم هۆکارانـەی خـوارەوە، ئێمـەی کـورد لـەو بڕوایەدایـن کـە مـاف و توانـای پێکهێنانـی دەوڵەتـی سـەربەخۆمان هەیـە:-

١ تەنانـەت ئەگـەر تەنیـا ژمـارەی دانیشـتووانی باشـووری کوردسـتان هەژمـار بکەیـن، ژمـارە دانیشـتووانی ئێمـە ژمارەیەکـی گونجـاوە. لـە ڕاسـتیدا ئێمـە پـتر لـە یـەک ملیـۆن کەسـین. زیـاد لەمـەش ئـەم ژمارەیـە زۆر لـە ژمـارەی عەرەبی سـوونە زیاتـرە و دەتوانین بڵێیـن کۆڵەگـەی سـەرەکی پاشـایەتی عێـراق پێکدێنێـت. تەنانـەت ئێمـە دەتوانیـن بـە گشـتی پێداگـری لەسـەر ئـەوە بکەیـن کـە ژمـارەی کـورد لـە ژمـارەی عەرەبەکانـی ئـەم پاشـایەتییە زۆرتـرە، ئەگـەر ژمـارەی ئـەو کەسـانەی لـەم وڵاتـەدا دەژیـن و عـەرەب نین، کـەم بکەینـەوە. لـە پـاڵ ئەمەشـدا دەبـێ ڕەچـاوی ئـەم حەقیقەتـە بکەیـن کـە عـەرەب ناتوانـن و ناشـخوازن یەکێتییەکـی ڕاسـتەقینە و یەکدەسـت پێکبهێنـن، شـیعەی عـەرەب لەگـەڵ سـوونەی عـەرەب یـەک ناگـرن و خۆیـان بـە جیـا لـە یەکـتر هەژمـار دەکـەن. ئـەم دوو مەزهەبـە ئیسـلامییە تـا ئـەو ڕادەیـە دژی یەکـترن، بـۆ نموونـە، ڕێگـە نـادەن

پێکـەوە لەسـەر یـەک میـز دابنیشـن، چ بگاتـە ئـەوەی پەیوەندیـی خێزانـی لەگـەڵ یەکـتردا دروسـت بکـەن کـە لـە ڕوانگـەی ئەوانـەوە ئـەم پەیوەندییـە وەک جنێـودان بـە پیرۆزییـەکان هەژمـار دەکرێـت.

ب ئێمـە خەریکـی دامەزراندنـی دەوڵەتێکـی سـەربەخۆین، چونکـە ئێمـەی کـورد پێکـەوە گرێدراویـن، لـە گشـت لایەکـەوە یەکـتر تـەواو دەکەیـن، لـە لایەنـی هـزری، زمـان، ئاییـن، کولتـور، دابونەریـت و تەنانـەت لەلایەنـی کەشـوهەواوە.

ج خاکـی ئێمـە لـە ڕووی سـەرچاوە سروشـتییەکانیەوە، دەتوانێـت گەلـی کـورد و دەوڵەتـی کـورد بەخێـو بـکات، تەنانـەت بەشـی ئـەوەش دەکات دانیشـتووانەکەی بەشـە زیـادەی بەرهەمەکانـی خۆیـان هەنـاردە بکـەن. ئـەم بەرهەمـە سروشـتییانە بریتیـن لـە دانەوێڵـە، جـۆ، گەنمەشـامی، برنـج، گەنـم و بەرهەمەکانیـتر. هەروەهـا بەرهەمەکانـی نەوتیـش بـە ڕێژەیەکـی زۆر هەیـە، دار و خەڵـوز، گشـت جۆرەکانـی میـوە، ئاژەڵـی ماڵـی و گشـت جـۆری بەرهەمەکانیـان، خـوری، کـەرە، پێسـت و بەرهەمەکانیـتر. بـە کورتـی، لـە لایـەن چاودێـرە شـارەزاکانەوە، وڵاتـی ئێمـە بـە یەکێـک لـە دەوڵەمەندتریـن وڵاتانـی جیهـان هەژمـار دەکرێـت.

د بوونـی ڕێڕەوێکـی گـەورەی ئـاو لـە وڵاتـی ئێمـەدا. بـۆ نموونـە، هـەر دوو ڕووبـاری زاب، خابـور، دیالـە و چەندیـن سـەرچاوە و جۆگەڵـەی بچـووک کـە لـە هەژمـار نایێـن. کەشـی کوێسـتانەکانی ئێمـە و هـەزاران سـوودیتر کـە سروشـت بـە خاکـی باوکانـی ئێمـەی بەخشـیووە، گشـت ئـەم شـتانە بەڵگـەی حاشـا هەڵنەگـرن، کـە خاکـی ئێمـە، ئەگـەر بـە ئێمـە بسـپێردرێت، لـە ماوەیەکـی کەمـدا دەتوانێـت ببێـت بـە سـویسرای دووەم، یاخـود کچێـک بـە سـویسرا ببەخشـێت.

هـ ئێمـە دەتوانیـن دەوڵـەت دابمەزرێنـن، چونکـە گەلـی ئێمـە ئاگایـی لـە ڕادەبـەدەری لەبـارەی توانایـی و چارەنووسـی خۆیـی هەیـە. زیـاد لەمـەش، هەسـتی نەتەوەیـی ئـەم گەلـە وەهـا گەشـەی کـردووە کـە تـا ئێسـتا کـورد بـۆ پارێزگاریکـردن لـە شوناسـی خـۆی و پاراسـتنی ئازادییەکـەی چەندیـن شـەڕی کـردووە و لـەم پێناوەشـدا لـە ڕادەبـەدەر قوربانـی بەخشـیووە، ئـەم قوربانیدانـەش تـا ڕادەیـەک بـووە کـە بـە هـەزاران لـە منداڵانـی ڕەشـەکوژ کـراون. گشـت ئـەم قوربانییـە، نـەك تەنیـا کـوردی لـە گەیشـتن

بـە ئامانـج سـارد نەکـردووە، بەڵکـو بـە پێچەوانـەوە بـڕوای کـوردی زیاتـر کـردووە و بۆیـە سـوێندی خـواردووە بەهـەر نرخێـک بێـت بگاتـە سـەربەخۆیی. دەتوانیـن بڵێیـن گەلێـک ئـەم جـۆرە زانیارییـەی لەسـەر ژیـان و مافەکانـی خـۆی هەبێـت، شـایانی ئەوەیـە بژیـت و شـوێنێکی لـە جیهانـدا هەبێـت.

ئێمـە لـەو بڕوایەدایـن ئـەم گەلـە مەزنـە دەتوانێـت پشـت بـە کۆمەڵـەی گەلانـی بەڕێـز ببەسـتێت کـە لـە پێنـاو ڕێگریـی لـە سـەرکوتکردن و پشـتگیریی کـردن لـە لاوازەکان پێکهێـنراوە. لـەم جیهانـەدا هیـچ شـتێک ئێمـە نائومێـد نـاکات لـە نیـەت باشـی کۆمەڵـەی گـەلان، کـە دایکـی لاوازەکان و بەرگریـکاری لاوازەکانـە.

پێوسـت نـاکات بڵێیـن، لـە خسـتنەڕووی پێشـنیازی دامەزراندنـی دەوڵەتـی سـەربەخۆ، بێگومـان کـورد ئـەم دەوڵەتـە لەسـەر بنەمـا و مەرجەکانـی دیموکراسـی دادەمەزرێنێـت. سـەبارەت بـە پرسـی ئینتیـداب لەسـەر دەوڵەتی تـازە دامـەزراوی کـورد ئێمە بـەم ئینتیدابە ڕازیـن، ئەمـەش بـۆ ئێمـە زۆر باشـە. هـەر هێزیـك ئینتیدابـی هەبێـت- جـا بەریتانیـای گـەورە بێـت یـان هێزێکیـتر- ئێمـە ڕادەگەیێنیـن بـە تەواوەتـی پشـت بـە کۆمەڵـەی گـەلان دەبەسـتین و داوای لـێ دەکەیـن ئـەم هیـزە ئینتیدابـە بۆمـان دەسـت نیشـان بـکات.

لەلایـەن کۆمیتـەی ناوەنـدی نەتەوەیـی (National Central Committee) لـە سـلێمانی لـە ڕێکەوتـی ٣١ ئـاب نـووسراوە.

دووبـاره داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق بـۆ وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات. (ل٤٢٥)

٢٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠

(لـە کاتژمێـر ٩:٣٥ خولەکـی بەیانـی بـە ڕێکەوتـی ٢٥ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، گەیشـتووەتە نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

گرنگ. ژمارە ٤٤٨.

بـە پێـی ئـەو ڕێنماییانـەی لـە تەلەگرامەکـەت ئاماژەیـان پێکـراوە بـە ژمـارە ٣٦٦ لـە ڕێکەوتـی ٢٠ی ئەیلـوول، ڕێـکاری پێویسـت گیراونەتەبـەر.

لـە هەمـان کاتـدا مـن خۆشـحاڵ دەبـم بزانـم کـە ئایـا دەقـی ڕەسـەنی داواکاری کـورد خراوەتـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان یـان نـا.

بــە پشــتگوێ خســتنی پەیامــی ئاگادارکردنــەوەی حکومەتــی عێــراق و پەیامەکــەی خـۆم، شـێخ مەحمـود هاتووتـە نـاو خاکـی عێـراق و دەگوترێـت بـە نیـازە لەگـەڵ سـەرۆک خێڵەکانــی پشــدەر و هەورامــان ئەگــەری بەرپاکردنــی ڕاپەڕینــی کــورد تاوتــوێ بــکات. زانینـی ئـەوەی کـە لـە بارودۆخـی ئێسـتادا داواکارییەکـەی کـوردان بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان بـەرز کراوەتـەوە، کاریگەرییەکـی بـاش دروسـت دەکات و پێگـەی [کـوردە] میانـڕەوەکان بەهێـز دەکات. کۆتایـی پەیامەکـە.

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا بــە وەکالــەت لــە عێــراق بــۆ وەزیــری کاروبــاری موســتەعمەرات. (ل٤٢٥)

٢٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠

(لـە کاتژمێـر ٣:٤٥ خولەکـی ئێـوارە لـە ڕێکەوتـی ٢٥ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، گەیشـتووەتە دەسـت نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

گرنگ. ژمارە ٤٤٨.

ئامـاژەدان بـە داواکاری هاوپێچکـراوی نـووسراوە نهێنیەکـەم بـە ژمـارە ‹B›، لـە ڕێکەوتی ٣ی ئەیلـوول. محەمـەد ئەمیـن خورشـید ئاغـا، یەکـەم کەسـی واژووکاری داواکاریـی کـورد، لـە چەنـد ڕۆژی ڕابـردوودا مەزبەتەیەکـی واژوو کـردووە و وەفادارێتـی خـۆی بـۆ حکومەتی عێـراق دووپـات کردووتـەوە و ڕایگەیانـدووە، ئـەو زۆر ڕازییـە و بـە کۆرنوالیسـی گووتـەوە بـە ئازادانـە مەزبەتەکـەی واژوو کـردووە و بـە کەسـانیتریش گووتـەوە کـە لـە ژێـر گوشـاردا داواکارییەکـەی واژوو کـردووە. واژووکارانیـتر کەسـانی گرنـگ نین.

بـە بـڕوای مـن محەمـەد ئەمیـن هـەوڵ دەدات شـوێن پێـی لـە نـاو گشـت لایەنێکـدا هەبێـت، خـودی خێڵـی داودە کەمـتر لـە ١٪ی کـۆی گشـتی کـورد پێکدێنێـت و محەمـەد ئەمیــن خورشــیدیش تەنیــا یــەک لەســەر پێنجــی خێڵــی داودەی لــە بــن دەســتە. لــەم بــارەوە پێویســت نــاکات هیــچ ڕێکارێکیــتر بگیرێتەبــەر. هــەر بۆیــە داوا لــە حکومەتــی عێـراق ناکـەم تێبینییەکانـی خـۆی لەسـەر ئـەم داواکارییـە بخاتـەڕوو و پێویسـتیش نـاکات چاوەڕوانـی ڕێنمایـی زۆرتـر بـم.

زۆر زۆر نهێنی ‹A› (ل ٤٢٧-٤٣٠)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز،

١. لە بەردەوامی نووسراوە زۆر زۆر نهێنییەکەم بە ژمارە ‹A› لە ڕێکەوتی ١٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠، شەرەفی ئەوەم هەیە بڵێم کوردی عێراق تا ئێستا بە ڕووکەش ئارام ماونەتەوە.

٢. سەرەکیترین هەواڵی چەند ڕۆژی ڕابردوو بریتی بوو لە هاتنەوەی شێخ مەحمود بۆ ناو خاکی عێراق لەگەڵ ١٠٠ پیاو. وادیارە ئەو لە نزیک سنووری پێنجوێنەوە لە ١٧ی ئەیلوول یاخود دەوروبەری ئەم ڕێکەوتە هاتووەتە ناو خاکی عێراق و کوڕەکەی، واتە بابە عەلی ناردووەتە سلێمانی تا خەڵک ئاگادار بکاتەوە کە شێخ مەحمود هاتووەتەوە عێراق و دەچێتە ناوچەی پشدەر تا سەرخۆشی لە سەرۆکەکانی پشدەر بکات بە هۆی کۆچی دوایی کۆمەڵە کەسێک. وا دیارە ئەم کەسانەش ئەمانەن: مەحمود عەباس ئاغا کە ساڵێک لەمەوبەر برا گەورەکەی کۆچی دوایی کردووە، هەروەها بابەکر ئاغای کوڕی سالم کە لەم دواییانەدا کوڕەکەی کۆچی دوایی کردووە. ناردنی بابا عەلی بۆ سلێمانی بەڵگە نییە لەسەر نیەتی ئاشتیخوازانەی شێخ مەحمود، چونکە هەر وەک ئاگادارم، بابا عەلی کە کوڕە گەورەی شێخ مەحمودە، لایەنگری باوکی نییە.

٣. لە ١٨ی هەمان مانگدا، هەواڵ هاتووە شێخ مەحمود لە گوندی بەیران (Beiran) بووە و دەگووترێت کوڕە مامەکەی لەگەڵ کۆمەڵێک کەسی چەکدار لەوێ داناوە. هەواڵ هەیە کە شێخ مەحمود لە ٢٠ی هەمان مانگ، لە عیسا ئاوا بووە کە دەکەوێتە سەر سنووری ئێران و لە باکوور ماوەتە و دواتر بەرەو ڕانیە بەڕێکەوتووە، دوایین هەواڵ باس لەوە دەکات کە لە ٢٠ میلی باشووری ڕۆژهەڵاتی ڕانیەیە.

٤. ئێستا بابا عەلی لە ڕێگەیە بەرەو بەغدا دەڕوات و لەوێشەوە یەکسەر بۆ کۆلێژی ڤیکتۆریا بەرەو ئەسکەندەرییە دەچێت.

٥. دەگوترێت سێ ئەفسەر وازیان لە خزمەتی سەربازی هێناوە کە لە پەرەگرافی ٦ی نووسراوەکەم لە ١٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠ ئاماژەم پێداوە، لەگەڵ شێخ مەحمود هاتوونەتە ناو خاکی عێراق.

٦. لە ١٦ی ئەیلوول لە ڕێگەی فڕۆکەوە پەیامێک فڕێدرایە خوارەوە، پەیامەکە فەرمانەکانی مستر ئالبان، موتەسەڕیفی بە وەکالەتی سلێمانیی لەخۆگرتبوو و داوای لە شێخ مەحمود کردبوو کە سێ ئەفسەرەکە ڕادەست بکات و خۆشی بگەڕێتەوە شوێنەکەی لە ئێران. دەگوترێ شێخ مەحمود لە وەڵامدا گوتوویەتی بە سەردانێکی شەخسی هاتووەتە پشدەر و سێ ئەفسەرەکە لەگەڵ ئەودا نین. تا ئێستا نەمتوانیووە کۆپیەک لەم وەڵامەم بەدەست کەوێت.

٧. شێخ مەحمود داوای لە سەرکردەکانی پشدەر کردووە هەڵویستی خۆیان دەرببڕن، وادیارە نیوەی سەرۆک خێڵەکان و نیوەی ناسیۆنالیستەکان پشتیوانی لە حکومەتی عەرەب دەکەن و گشتیان هەوڵ دەدەن پەیوەندییان لەگەڵ حکومەتی بەریتانیا هەبێت.

٨. لە ٢٢ی هەمان مانگ، لێکۆڵەری کارگێڕیی سلێمانی، چووە هەڵەبجە و چاوی بە جەعفەر سوڵتان و سەرکردەکانیتری هەورامان کەوتووە. ئەم کەسانە ئاگادار کراونەتەوە کە ئێستا دەقی ڕەسەنی داواکاری کوردەکان لە لەندەنە و ئەم کەسانەی لە پڕوپاگەندەی هەڵە لەسەر نیەتی حکومەتی بەریتانیا ئاگادار کردووتەوە. وادیارە ئەم چاوپێکەوتنە ئەنجامی باشی هەبووە.

٩. ئەحمەد تەوفیق، موتەسەڕیفی نوێی سلێمانی، دەستی بە ئەرکەکانی کردووە و لە پشدەر دەستی باش دەڕوا.

١٠. حەفسە خان، هاوسەری شێخ قادر، یەکێک لە واژووکارانی سەرەکی داواکارییەکەی کورد کە ئێستا بە تۆمەتی پەیوەندی بە یاخیبوونەکەی سلێمانی دەستگیر کراوە، ئێستا لە گێڕانی پڕوپاگەندە لە دژی حکومەتی عەرەب زۆر چالاکە. کۆمەڵێک هۆکارم لەبەر دەستە کە لەو بڕوایەدابم حەفسەخان مێشک و هێزی جوڵێنەری [یاخیبوونەکە بووە] نەک هاوسەرەکەی.

١١. شتێکی نامۆیە ڕێگە دراوە شێخ مەحمود بێتە ناو خاکی عێراق و هیچ ڕێکارێک بۆ دەستگیرکردنی یاخود دەرکردنی لە عێراق نەگیراوەتەبەر. لەم بارەوە لە گرتنەبەری ڕێکاری پێویست یاخود نەگرتنەبەری، دوو خاڵ هەن کاریگەریان لەسەر من دروست کردووە:

ا لە مێژە ئەم سیاسەتەم گرتووتەبەر کە مامەڵەکردن لەگەڵ کورد بە پلەی یەکەم لە ئەستۆی حکومەتی عێراقدایە و حکومەتی بەریتانیا، تەنیا لەو کاتەدا یارمەتی حکومەتی عێراق بدات کە هەست بکرێت دۆخەکە بە تەواوەتی لە کۆنترۆڵ دەرچووە. بۆیە مامەڵەکردن لەگەڵ شێخ مەحمودم بۆ حکومەتی عێراق جێهێشتووە و تەنیا هەڵوێستی تەماشاکەرم گرتووتەبەر.

ب ئەستەمە بزانرێت چ هەنگاوێک دەگیرێتەبەر. بزاوتەکانی شێخ مەحمود لە نزیک سنووری ئێرانە، بۆیە ئەگەر سوپایەکی بەهێزیش بۆ ڕاوەدونانی ئەو ڕەوانە بکرێت، بەئاسانی دەتوانێ بچێتەوە [ناو خاکی ئێران]. پشدەر ناوچەیەکی بەرفراوانە و بە تەواوەتی لە ژێر کۆنترۆڵدا نییە، بۆیە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی شێخ مەحمود و ١٠٠ پیاوەکەی، شتێکی زۆرتر لە کۆکردنەوەی چەند پۆلیسێک پێویستە.

بە دڵنیاییەوە لەم بارودۆخەدا ناردنی سوپای عێراق بۆ ناوچەی پشدەر ئەنجامی نەخوازراوی لێدەکەوێتەوە. بە هۆی ئەمنییەوە، ناکرێ هێزێك کە کەمتر لە دوو بەتالیۆن و هێزێکی پشتیوانی بێت بۆ ئەم ناوچەیە بنێردرێت. هەروەها بە بۆچوونی من ئەنجامدانی ئۆپەراسیۆنی سەربازی لەم کاتەی ساڵدا کارێکی ئەستەمە. فڕۆکە دەتوانێ بگاتە شێخ مەحمود، بەڵام بە چاوپۆشین لە سەختی دەستنیشانکردنی شێخ مەحمود و پیاوەکانی، بە بۆچوونی من لەم کاتەدا بۆمبارانکردن بە ڕێکارێکی توند هەژمار دەکرێت، چونکە تا ئێستا هیچ بەڵگەیەک بەدەستەوە نییە کە بسەلمێنێت سەردانەکەی شێخ مەحمود، سەردانێکی ئاشتیخوازانە نییە. سەرەڕای ئەو بەرچاوروونیانەی کە لە پەرەگرافی (ا) لە سەرەوە ئاماژەی پێدراوە.

١٢. بە ڕەچاوکردنی بارودۆخی بەرقەرار، بەم ئەنجامە گشتییەی خوارەوە گەیشتووم، چونکە هەر وەک بەڕێزت دەزانێت بارودۆخی کوردستان بە خێرایی دەگۆڕدرێت:

ا ئەگەری زۆرە بەشێک لە کورد لە دژی حکومەتی عەرەب ڕاپەڕن، بەڵام لەبەرئەوەی دەزانن حکومەتی عێراق لەلایەن حکومەتی بەریتانیاوە پاڵپشتی دەکرێت، بۆیە خوازیار نین لە دژی حکومەتی بەریتانیا بجەنگن.

ب گرنگە هیچ وێنایەکی هەڵە بە کورد نەدرێت سەبارەت بە پاڵپشتیکردنی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا لە حکومەتی عێراق لە کاتی سەرهەڵدانی یاخیبوون یان ناڕەزایەتی دەربڕین، لە هەمانکاتدا هوشداریی بدرێتە حکومەتی عێراق کە حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا گشت کارتەکانی لە پێناو حکومەتی عێراقدا ناسوتێنێت.

بەوپەڕی ڕێزەوە شەرەفمەندم کە بەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارتان بم.

واژوو: B. Brooke-Popham

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق.

زۆر زۆر نهێنی (ل٤٣١-٤٣٢)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز.

١. شـەرەفمەندم ئامـاژە بـە تەلەگرامـی بەڕێـزت بـە ژمـارە ٣٦٦ لـە ڕێکەوتـی ٢٠ی ئەیلوولـی ١٩٣٠ بکـەم، کـە تایبـەت بـوو بـە سیاسـەتی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـورد. پێموایـە نـووسراوی وەزیـری ناوخـۆ لـە ڕێکەوتـی ٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠ بـە دەسـتتان گەیشـتووە کـە بـۆ موتەسـەڕیفەکانی مووسـڵ، کەرکـووک، هەولێـر و سـلێمانی نێـردرا بـوو. لـە دوای دەرکردنـی ئـەم نـووسراوە، لێکۆڵـەری پەروەردەیـی بـۆ ناوچـە کوردییـەکان دامـەزراوە.

٢. لـە دەسـتپێکی ئـەم مانگـەدا، بارودۆخـی کوردسـتان گۆڕانـی بەرچـاوی بەسـەردا هاتـووە، ئەمـەش بـە هـۆی یاخیبوونەکـەی ٦ی ئەیلـوول سـلێمانی کـە هـەر وەک ڕاپۆرتـەکان باسـی دەکـەن کـۆی گشـتی بەرکەوتووانـی هـەر دوو لایـەن بریتییـە لـە ١٤ کـوژراو و ٣٤ برینـدار.

٣. لـە دەوروبـەری ١٧ی ئەیلـوول، شـێخ مەحمـود سـنووری بەزانـدووە و لـە ناوچـەی هەورامانـەوە (Avroman) هاتووتـە نـاو خاکـی عێـراق. ئـەو نەهاتووەتـە سـلێمانی و چویتـە پشـدەر و بـاس لـەوە دەکـرێ لەوانەیـە لەگـەڵ [سـەرکردەکانی ئـەم ناوچەیـە] ئەگـەری ڕاپەڕینـی کـورد تاوتـوێ بـکات. هەورامـان دەکەوێتـە ڕۆژهەڵاتـی سـلێمانی، لـە حاڵـی حـازردا دۆخەکـەی زۆر ناجێگیـرە، دوای ئـەوەی شـێخ مەحمـود چووەتـە ئـەو ناوچەیـە دۆخەکـەی ناجێگیرتـر بـووە.

لـەم دواییانـەدا مسـتر ئالبـان، لێکۆڵەریـی کارگێڕیـی لـە سـلێمانی، سـەردانی ئـەم ناوچەیـەی کـردووە، وادیـارە ئـەم سـەردانەش کاریگەریـی باشـی هەبـووە. ڕاپۆرتـەکان بـاس لـەوە دەکـەن لـە لیـوای هەولێـر بەشـێک لـە کـوردەکان تفەنـگ دەکـڕن. نرخـی هـەر چەکێـک لـە ٣ لیـرە بـۆ ١٥ لیـرە بـەرز بووەتـەوە.

٤. دەتوانیــن بڵێیــن ئێســتا بارودۆخــی کوردســتان، بارودۆخێکــی هەســتیارە. ئاشــکرایە بەخشــینی ئیمتیازاتــی زۆرتــر بــە کــورد لەلایــەن حکومەتــی عێراقــەوە، بــەوە هەژمــار دەکرێــت کــە ئــەم ئیمتیازاتانــە بــە زۆر وەرگیــراون و لەلایــەن کوردەکانــەوە بــە لاوازی حکومەتــی عێــراق لێکدەدرێتــەوە و دەبێتــە هاندەرێــک بــۆ کــورد کــە دەســت بــە ڕاپەڕینــی کــراوە بکــەن.

٥. لەوانەیــە لــە مــاوەی مانگێکــدا، بڵاوکردنــەوەی یاســای زمــان کاریگەرییەکــی بــاش لەســەر کــورد دروســت بــکات، بــەڵام بــە تەواوەتــی بۆچوونــم وایــە کــە لــە حاڵــی حــازردا گرتنەبــەری ئــەم هەنــگاوە، کارێکــی مەترســیدارە.

بەوپەڕی ڕێزەوە،

شەرەفمەندم کە بەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارتان بم.

واژوو: B. Brooke-Popham

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق.

زۆر زۆر نهێنی (ل٤٣٤-٤٣٣)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز.

١. شەرەفمەندم ئاماژە بە تەلەگرامەکەم بە ژمارە ٤٥١ بە ڕێکەوتی ٢٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠ بکەم، کە تێدا ئاماژە بە یاداشتێک دەکات کە لەلایەن شێخ محەمەد ئەمینی خورشید ئاغای خێڵی داودە واژوو کراوە و لەم تەلەگرامەدا وەرگێڕانی ئەم یاداشتە هاوپێچ دەکەم.

٢. واژووکارانی ئەم یاداشتە سەرکردە و کەسایەتییە ناگرنگەکانی ناوچەی کەرکووکن و هاتوونەتە بەغدا تا پێشوازیی لە گەڕانەوەی مەلیک فەیسەڵ بکەن. ئەگەری زۆرە ئەم سەردانە لەلایەن دەسەڵاتدارانی کەرکووک ڕێکخرابێت، ئەویش بە پێی فەرمانی وەزیری ناوخۆ. محەمەد ئەمین ئاغا لە چاوپێکەوتنێکی تایبەت لەگەڵ یاریدەدەری ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ، گوتوویەتی، ئەم شاندە بەو هەستەوە کەرکووکیان [بەرەوە بەغدا بەجێهێشت] کە گوایە سیاسەتی حکومەتی عێراقیان بەرانبەر کورد پێ ڕادەگەیێنرێت و بە گەشتنیان بە بەغدا بە فەرمی پێشوازیان لیدەکرێت و لەسەر تێچووی حکومەت لە باشترین هۆتێل دەمێننەوە. دواتر ئەم یاداشتە خراوەتە بەردەمیان تا واژووی بکەن. لەم بارودۆخەدا ئەوان هیچ بژاردەیەکیتریان نەبووە، تەنیا واژووکردنی یاداشتەکە نەبێت. محەمەد ئەمین ئاغا گووتی، ئەوان لەسەر ناوەڕۆکی یاداشتەکە ڕازی نەبوونە.

٣. دواتر سێر کینهان کۆڕنوالیس چاوی بە واژووکاران کەوتووە، ئەوە ڕاست بووە کە گەشتی شاندەکە ڕێکخرابوو و وەفاداری خۆیان بۆ حکومەتی عێراق دەربڕیوە و لە [لێکۆڵەری] کارگێڕیش ڕازی بوونە.

٤. بەم جۆرەش ئەستەمە پاڵنەرەکانی محەمەد ئەمین ئاغا و خواستەکانی لێک جیا بکرێنەوە، ئەگەر بیەوێت لە هەر دوو لایەن شوێن پێی هەبێت. لە

گشت حاڵەتێکدا، ئەو ڕاستییەی محەمەد ئەمین ئاغا هەردوو یاداشتەکەی واژوو کردووە دەرخەری هەستی دژ بەیەکن و ئاماژەیە بۆ ئەو نرخەی کە دەبێ بۆ ئەم جۆرە بەڵگەنامانە دابنرێت.

بەوپەڕی ڕێزەوە، شەرەفمەندم کە بەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارتان بم.

واژوو: B. Brooke-Popham

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق.

وەرگێڕان (ل٤٣٥)

ئێمـە واژووکارانـی خـوارەوە، سـەرۆکی خێڵەکانـی کەرکـووک، ویسـتی ئازادانـەی خۆمان دەردەبڕیـن کـە تـا مـردن ملکـەچ و وەفـاداری بەرژەوەندییەکانـی پاشـایەتی پڕشـکۆی عێـراق بیـن. ئێمـە لـە ڕێگـەی جێگـری پاشـا، خاوەنشـکۆ مەلیـک عەلـی و لـە میانـەی ئـەم مەزبەتـەوە بـە حکومەتـی خاوەنشـکۆ مەلیـک فەیسـەلی یەکـەم نیەتپاکـی خۆمـان بـۆ جێبەجێکردنـی فەرمانەکانـی ڕادەگەیێنیـن. ئێمـە، وەک هاووڵاتـی پارێـزەری ئـاڵای عێـراق لـە چواچێـوەی یەکێتـی خاکـی عێـراق، لـە ڕابـردوو و لـە ئێسـتادا وەفـاداری و ملکەچـی خۆمـان بـۆ ئـەم حکومەتـە بەڕێـزە دەپارێزیـن.

ڕووداوەکانـی ئـەم دواییـە لەسـەر ئاشـتی و ویژدانـی گشـت عێراقییـەک کاریگەرییـان نوانـدوە، بۆیـە ئێمـە بـە نوێنەرایەتـی خۆمـان و خێڵەکانمـان وەفـاداری و ملکەچـی خۆمـان ڕادەگەیێنیـن و داوا لـە خـودای بـە توانـا دەکەیـن لـە بەدیهێنانـی شـتی بـاش و شـکۆداریی مەلیکەکەمـان و ئەندامانـی حکومەتەکـەی سـەرکەوتوو بـکات.

هـەر بژیـت مەلیکـی شـکۆدار مەلیـک فەیسـەڵی یەکـەم، مەلیکـی عێـراق، هـەر بژیـت ئەندامانــی حکومەتەکەی.

ئـەم مەزبەتەیـە لـە بەغـدا لـە ڕێکەوتـی ١٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، ٢٥ی ڕەبیعلئەوەلـی ١٣٤٩، لـە بەغـدا نـووسراوە.

واژوو:

سـەعید محەمـەد ئەفەنـدی، سـەرۆکی خێڵـی جەبـاری، عەبدولکەریـم وادی ئاغـا سـەرۆکی زەنگەنـە، محەمـەد ئاغـا سـەرۆکی خێڵـی شـێخ بزێنـی، سـلێمان ئاغـا، سـەرۆکی خێڵـی هەمەوەنـد، ڕەشـید ئاغـا سـەرۆکی خێڵـی شـوان، محەمـەد ئەمیـن ئاغـا، سـەرۆکی خێڵـی داودە، عەلـی ئاغـا، سـەرۆکی خێڵـی شـێخان.

کۆپی (ل٤٣٦)

نهێنی

ئاماژە بە نووسراوی پێشوو

نووسراوی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە ١٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠، هەروەها تەلەگرامی ژمارە ٤٤٨ لە ٢٥ی ئەیلوولی ١٩٣٠

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠

سێر،

١. شەرەفمەندم کە بۆ زانیاری بەڕێزت چەند کۆپییەک لە ڕاپۆرتی خوارەوەتان بۆ بنێرم کە تایبەتە بە پرسی ‹داواکاریی کورد›.
٢. ناوی داواکاران لەو کۆپییەی کە بۆ سەرۆک وەزیرانی عێراق نێردراوە، ڕەشکراوەتەوە.

شەرەفمەندم کە بەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارت بم.

R. Brooke-Popham

بەڕێز وەزیری کاروباری موستەعمەرات.

ڕێکەوت	وەسف
٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠	بۆ سەرۆک وەزیرانی عێراق، بەغدا، نامەی ژمارە (P.O. 215) هاوپێچ لەگەڵ کۆپی نووسراوی دووەم.

نهێنی (ل٤٣٧)

ژمارە (P.O. 215)

سکرتاریەتی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا

٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بەڕێز سەرۆک وەزیران

ڕاسپێردراوم لە ڕێگەی بەڕێز کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق، کە کۆپی دوو داواکاری ئاڕاستەی کۆمەڵەی گەلان کراوە بۆتان ڕەوان بکەم (١٩٣٠/٨/٣١)، هەروەها داوا بکەم ئایا حکومەتی عێراق، پێش ئەوەی داواکارییەکان بۆ وەزیری کاروباری [موستەعمەرات] بنێردرێت، هیچ تێبینییەکی لەسەر ئەم داواکارییانە هەیە (١٩٣٠/٩/٧).

بەڕێز کۆمسیاری باڵا خوازیارە ئاماژە بەوە بدات کە کۆپییەک لە ڕاپۆرتی مستر ئالبان، لەبارەی یاخیبوونەکەی سلێمانی، بۆ وەزیری [موستەعمەرات] ناردووە و کۆمسیاری باڵا پێشنیازی کردووە ئەم ڕاپۆرتە تێبینی پێویستی لەسەر داواکارییە هاوپێچکراوەکەی لەخۆگرتووە.

سەبارەت بە داواکاری فەرەنسا، وادیارە حکومەتی عێراق لەسەر خودی داواکارییە ئۆریجناڵەکەی کورد تێبینییەکانی خۆی دەردەبڕیت، ئەم داواکارییەش هاوپێچی نامەکەی جەعفەر پاشا بە ژمارە ٢٤٢٢ لە ڕێکەوتی ١٩ی ئابی١٩٣٠، کراوە.

بەهەرحاڵ، ئەگەر حکومەتی عێراق بیەوێت شتێکیتر لەسەر تێبینییەکانی پێشووی زیاد بکات، بەڕێز کۆمسیاری باڵا خۆشحاڵ دەبێت ئەم تێبینیانە بخاتە بەردەم حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا.

خزمەتکارتان

واژوو: R. S.M. Sturges

His Excellency

Nuri Pasha al Sa'id, C.M.G., D.S.O

.President of the Council of Ministers, Baghdad

وەرگێڕانی تەلەگرام (ل ٤٣٨-٤٣٩)

لەلایەن: حەفسەی نەقیبزادە.

بۆ: بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

ڕێکەوت: ٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠.

ژێدەری دەقی ڕەسەنی تەلەگرامەکە: سلێمانی

لایەنی ئاڕاستەکراو: ٢ لایەن.

ئەو هەڵبژاردنەی ئەنجامدرا، بە شێوەیەکی دڕندانە و بێڕەحمانە بەڕێوەچوو، بە جۆرێک کە هیچ نەتەوەیەک لەم جیهانەدا، تەنانەت لە سەردەمی بەربەریەتدا بە دەست ئەم شێوازە دڕندەیە نەیناڵاندووە. کام یاسا دەڵێت نەتەوەیەک لە کاتی هەڵبژاردنەکاندا دەبێ بترسێنرێت؟ کام یەک لە ئێوە پارێزەری یاسان و کام یەک لە ئێوە یاسای پێشێل کردووە؟ کام یاسا باس لەوە دەکات پێویستە لە کاتی هەڵبژاردنەدا چەک بەکار بهێنرێت بۆئەوەی خەڵک بترسێنرێت؟ ئەمڕۆ سلێمانی لە قۆناغێکی ترسناک و بەربەریەتدا دەرباز دەبێت تا مێژووی مرۆڤە بەرپرسیارەکان بە ڕەشی بنووسرێتەوە. کابینەی حکومەت گفتوگۆی لەگەڵ کەسانی ئاسایی ئەم وڵاتە کردووە. کاتێک گەل بەم شتەی زانی، کۆبوونەوە و ناڕەزاییان دەربڕی. ئەمەش مافی خۆیانە. کاتێک حکومەت زانی زۆرینەی هەرە زۆری خەڵک دژی ئەم کارەن، سەربازی هێنا و چەکی ئۆتۆماتیکی بەکارهێنا و تەقەیان لە خەڵک کرد. ٦٠ تا ٧٠ کەس کوژراو و بریندار بوون. کام یاسا ڕێگە بەم جۆرە کارە دەدات؟ چۆن ئەو کەسانەی ئەم کارەیان کردووە، دەتوانن بیسەلمێنن کە بێ تاوانن؟ ئێمەی کورد بە گشتی دژی ئەم ستەمکارییە مەترسیدارە دەوەستینەوە. ئێمە تا ئەوکاتەی خوێن لە دەمارەکانماندا بێت باس لەم کارە دەکەین. ئێوە پارێزەری یاسان، کەواتە چۆن یاساتان پێشێل کرد؟ هێزی چەکدار ڕازی نەبوو لەسەر ئەو کارەی کە لەگەڵ خەڵکیان کرد، بەڵام بە زەبری هێز هاتنە ناو ماڵی من و دەستیان بە پشکنینی ماڵەکەم کرد و چەکیان لە هەمبەر ئافرەت بەرز کردەوە.

ئـەم پشـکنینە بـووە هـۆی لەدەسـتدانی سـامانە بەنرخەکـەم. مـن داوای مافـی خـۆم لـە گشـت کەسـێک دەکـەم کـە یاسـای پێشـێل کـردووە و دەسـتدرێژی بـۆ سـەر شـەرەفی ماڵەکــەم کــردووە. دوای ئــەم پێکدادانــە شــەرمەزارە، ســوپا کەســایەتییە ناودارەکانــی ئێمــەی دەســتگیر کــرد و دواتــر بــۆ بەغــدا نێــردران.

داوا لــە بەڕێــزت دەکــەم ئــەم تەلەگرامــە وەرگێڕیتــە ســەر زمانــی ئینگلیــزی و بــۆ کۆمەڵــەی گــەلان لــە جنێــڤ بنێریــت.

دووبـارە داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق بـۆ وەزیـر موستەعمەرات (ل٤٤٠-٤٤١).

٢٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠.

لـە کاتژمێـر ٢:٥٢ خولەکـی بەیانـی لـە ڕێکەوتـی ٢٨ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، گەیشـتووەتە نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

گرنـگ. نێـردراوە بـۆ وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات بـە ژمـارە ٤٥٤، دووبارەکـراوە بـۆ ئێسـتانبۆڵ بـە ژمـارە ٤٢.

چـاوم بـە نـوری پاشـا کـەوت. وەزیـری [کاروبـاری دەرەوەی تورکیـا] چاوپێکەوتنێکـی لەگەڵــدا هەبــوو و گووتویەتــی لــە دوای تەواوبوونــی ئۆپەراســیۆنی ســەربازی لــە ئـارارات لـە دژی کـورد، سـوپای تورکیـا بـەرەو باشـوور جوڵـەی پێکـراوە تـا ڕووبـەڕووی کوردەکانــی باشــووری دەریاچــە وان ببێتــەوە، لەوانەیــە ئــەم ڕووبەڕووبوونەوەیــە لــە ناوچــەی جۆلەمێـرگ بێـت. وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی تورکیـا لـە سـەرۆک وەزیرانـی عێراقــی پرســیووە کــە ئایــا ڕێگــە دەدەن ســوپای تورکیــا بێتــە نــاو خاکــی عێراقــەوە تــا لــە باشــوور کوردەکانــی [تورکیــا] دەورە بــدەن. نــوری نارەزایەتــی خــۆی دەربــڕی و گووتــی ئــەم کارە دەبــێ بــە نــووسراو پێشــکەش بکرێــت. هەروەهــا ڕۆژی هەینــی لەلایــەن دەســەڵاتدارێکی تورکیــا داوا لــە موتەســەڕیفی مووســڵ کــراوە، لەوانەیــە والــی کاکەیارییــەکان بێــت، کــە ئایــا ڕێگــە دەدرێــت ســوپای تورکیــا لــە ناوچــەی شـەمزینان [ناوەکـە بـە جوانـی ناخوێندرێتـەوە لەوانەیـە شـەمزینان نەبێـت، وەرگێـڕ] کـە دەکەوێتـە باکـووری ڕۆژهەڵاتـی بـارزان بێتـە نـاو خاکـی عێـراق.

لـەم بـارەوە بۆچوونـی نـوری، کـە منیش بـە تەواوەتی لەگەڵیـدا هاوڕام، ئەوەیـە بە هیچ شـێوەیەک نابـێ ڕێگـە بدرێ سـوپای تورکیـا بێتە ناو خاکی عێـراق، چونکە ئـەم کارە، یەکەم، لـە دژی گشـت داب و نەرێتێکـی نێودەوڵەتییـە، دووەم ئـەم کارە دەبێتـە هـۆی ئـەوەی لـە داهاتـودا تورکیـا [نیـو ڕسـتە ناخوێندرێتـەوە. وەرگێـڕ] و داواکاریی زۆرتری هەبێت. سـێیەم، ئەگـەر سـوپای تورکیـا تەنیـا بۆ چەنـد کاتژمێرێکـی کەمیش بێنە نـاو خاکی عێـراق، لەوانەیە

پێکدادان ڕوو بدات و قوربانی لێبکەوێتەوە. لەوانەیە سەربازەکانی تورکیا بکوژرێن، یاخود هەڵبێن و ڕووداوی نەخوازراویتر ڕووبدات.

هەروەها نوری ئاماژەی بەوە کرد نایەوێت هیچ کارێک بکات ببێتە هۆی تێکچوونی پەیوەندی دۆستانەی ئێستای نێوان عێراق و تورکیا. من بە نوریم گووت ناوەڕۆکی گفتوگۆکەمان بۆ لەندەن دەنێرم و لێیان دەپرسم کە ئایا دەکرێ هیچ ڕێکارێکی کردەنی بگیرێتەبەر بۆ پەشیمان کردنەوەی تورکیا بۆ خستنەڕووی داواکارییەکی فەرمی لەم بارەوە، چونکە ئەستەمە ڕێگە بەم جۆرە کارە بدرێت.

تورکەکان لە خاکی خۆیاندا مەودایەکی بەرفراوانیان هەیە بۆ ئەنجامدانی هەر جۆرە جوڵەیەکی دەورەدان، هەروەها ئەگەر ئەوان تیشک بخەنە سەر فڕۆکەکانیان و بە باشی سوود لەم فڕۆکانە وەرگرن، دەتوانن بە ئاسانی جوڵەی هەر جۆرە دەستەیەکی گەورە دیار بکەن. ئەگەر تورک دووبارە گشت بنکە سەربازییەکانی سەر سنوورەکەیان دامەزرێننەوە کە چەند مانگ لەمەوبەر ئەم بنکانەیان چووڵکرد، دەتوان ڕێگر بن لە هەڵاتنی کوردەکان بۆ ناو خاکی عێراق.

ئەگەر سێر فرانسیس هامفریس لە ئەنقەرە مایەوە، لەوانەیە باسی ئەم بابەتە بکات. ئەم کێشەیە هاوشێوەی یاخیبوونەکەی نەجد (Nejd) نییە کە ساڵی پار ڕوویدا، هەروەها دەکرێ بۆ بەرەنگاربوونەوەی پەنابەران سوپای عێراق ڕەوانەی سنووری زاخۆ بکرێت، بەڵام ئەم سوپایە ناتوانێت ئەم کارە لە ناوچەی بارزان یاخود لە بەشی ڕۆژهەڵاتی ئەم ناوچەیە ئەنجا بدات، چونکە:

ا	ئەم ناوچەیە تا ئێستاش لە ژێر کۆنترۆڵدا نییە.

ب بەهۆی بوونی بەربەستی سروشتی بەرانبەر جوڵەی سوپا و نزیک بوونەوەی وەرزی بەفر بارین.

بۆیە من بە گومانم مەبەستی سوپای تورکیا لەم جوڵەیە لە ناوبردنی و سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی کورد بێت، ئەمە تەنیا بیانوویەکە و هیچیتر.

(ل٤٤٢)

Mr. Flood 27/9 at once

78315/30 Iraq

دووبـارە دارِشـتنەوەی تەلەگرامـی وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق.

لە کاتژمێر ٣:٣٠ خولەکی ئێوارە لە ڕێکەوتی ٢٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠ نێردراوە.

(ئـەم نـووسراوە بگەڕێندرێتـەوە تـا بـە وەزارەتـی دەرەوە لەگـەڵ داوکاریی [کـوردەکان] هاوپێـچ بـکات و بـۆ [کۆمەڵـەی گـەلان] بنێرێـت.

ژمارە ٣٥٧.

ئامـاژە بـە تەلەگرامەکـەت بـە ژمـارە ٤٤٨ لـە ٢٥ی ئەیلـوول. لـە سـەرەتای هەفتـەی داهاتـوو داواکارییەکـەی کـوردەکان، هاوپێـچ لەگـەڵ بۆچوونەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆ لەسـەر داواکارییەکـە بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان بـەرز دەکرێتـەوە.

ئامـاژە بـە نـووسراوی نهێنـی بەڕێـزت لـە ڕێکەوتـی ١٦ی ئەیلـوول، دەمەوێـت بزانـم لــە وەڵامــی نامــەی ڕێکەوتــی ١٠ی ئەیلــوول، وەڵامــی داواکارەکان چــۆن دراوەتــەوە. مـن هـاوڕام کـە ئـەو نـووسراوەی هاوپێچـی نـووسراوە زۆر زۆر نهێنییەکـەی ڕێکەوتـی ١٦ی ئەیلــوول کرابــوو، تارِادەیــەک نووسراوێکــی قایلکەربــوو، بــەڵام خۆشــحاڵ دەبــم ئەگــەر بەڕێــزت لەگــەڵ ئــەم نــووسراوە ئــەو بابەتانــەی پەیوەســت بــەو تێبینیانــەی لــە پەرەگرافــی ٢ی تەلەگرامەکــەم بــە ژمــارە ٣٦٦ لــە ڕێکەوتــی ٢٠ی ئەیلــوول داوام کردبـوو، هاوپێـچ بکەیـت.

دووبـاره داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق بـۆ وەزیـر موسـتەعمەرات (ل ٤٤٣).

١ی تشرینی یەکەم.

لـە کاتژمێـر ٣:٢٠ خولەکـی ئێـواره ڕێکەوتـی ١ی تشرینـی یەکـەم ١٩٣٠، گەیشـتووەتە نووسـینگەی موسـتەعمەرات).

ژماره ٤٦٣.

ئامــاژه بــە تەلەگرامەکەتــان بــە ژمــاره ٣٧٥ لــە ڕێکەوتــی ٢٧ی ئەیلــوول. تــا ئێسـتا وەڵامـی نامـەی ڕێکەوتـی ١٠ی ئەیلـوول بـە دەسـتمان نەگەیشـتووه. بۆیـە بـە ڕەچاوکردنـی دواییـن پەرەگرافـی تەلەگرامەکەتـان بـە ژمـاره ٣٦٦ لـە ڕێکەوتـی ٢٠ی ئەیلـوول ناوڕۆکـی داواکاریـی کوردەکانـم بـۆ حکومەتـی عێـراق نـاردووه تـا تێبینییەکانـی خۆیـان لەسـەر داواکارییەکـە بخەنـەڕوو. هەروەهـا دەقـی ڕەسـەنی داواکارییەکـە بـۆ بەڕێـزت دەنێردرێـت تـا پێشکەشـی کۆمەڵـەی گەلانـی بکەیـت.

سـەبارەت بـە دواییـن پەرەگرافـی تەلەگرامەکەتـان، تکایـە ئامـاژه بـە نـووسراوه زۆر زۆر نهێنیەکـەم لـە ڕێکەوتـی ٢٦ی ئەیلـوول بکـە.

لــە هــەر جــۆرە ئاماژەدانێــك بــەم بابەتــە تکایــە ئامــاژە بکــە بــە نــووسراوی (E 52070/2558/93)   (ل ٤٤٤)

هەروەهــا ئاڕاســتەکراوە بــۆ- نــاوی هیــچ کەســێک نەهێنرێــت- «جێگــری وەزیــری کاروبــاری دەرەوە» (Under-Secretary of State). وەزارەتــی دەرەوە، لەنــدەن، S. W. 1

جێگـری وەزیـری کاروبـاری دەرەوە بۆچوونەکانـی خـۆی بـۆ جێگـری وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات دەخاتـەڕوو، هەروەهـا بـە ڕێنمایـی وەزیـری کاروبـاری دەرەوە، کۆپیـەک لـەم نـووسراوەی خـوارەوە دەخاتـەڕوو.

وەزارەتی دەرەوە

٦ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠

ئامــاژە بــە نــووسراوی پێشــوو: نامــەی نووســینگەی موســتەعمەرات بــە ژمــارە (٣٠/٧٨٣١٥) لــە ڕێکەوتــی ١ی تشرینــی یەکــەم.

وەسفی نووسراوەکە (description of enclosure)

ناو و ڕێکەوت	بابەت
بــۆ: کۆمەڵــەی گــەلان، ٤ی تشرینــی یەکــەم	کوردەکانی عێراق

نووسراوێکی هاوشێوە نێردراوە بۆ...

1421389B (2)

وەزارەتی دەرەوە، S. W. 1 (ل٤٤٥)

(٩٥/٢٥٥٨/٦٢٧٠)

٤ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠

بەڕێز،

١. لەلایەن مستر وەزیر هێندێرسۆن (Henderson) ڕاسپێردراوم، دەقی ڕەسەنی داواکاریی کۆمەڵێک کوردی عێراق بخەمە بەردەم بەڕێزت، هاوپێچ لەگەڵ دەقی ڕەسەنی ئەو نامەیەی لەلایەن ئەم کوردانەوە ئاڕاستەی کۆمسیاری باڵا لە عێراق کراوە.

٢. وەزیری دەرەوە خۆشحاڵ دەبێت ئەگەر ئەم بەڵگەنامانە بخەیتە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب، لە هەمان کاتدا بۆیان ڕوون بکەیتەوە کە تێڕوانینەکانی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا لەسەر ئەم داواکارییە لە زووترین دەرفەتدا پێشکەش دەکرێت.

بەڕێز،

من خزمەتکاری ملکەچی بەڕێزتم.

سکرتێری گشتی کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ.

نـووسراوی نهێنـی ‹A› لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق بـۆ هاوپێچکـردن، لـە ڕێکەوتـی ١٠ی تشرینـی یەکـەم ١٩٣٠ (ل ٤٤٦-٤٦٧)

زۆر زۆر نهێنی

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٨ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠

ژمارە: P.O 225

بەڕێز سەرۆک وەزیران،

١. کۆپی ئەو نامەیە هاوپێچ دەکەم کە لەلایەن شێخ مەحمودەوە بۆم هاتووە.

٢. سـەرەتا، مـن بـە نیـاز نیـم وەڵامـی شـێخ مەحمـود بدەمـەوە تـا ئەوکاتـەی کـە ئـەو نەگەڕێتـەوە ئێـران، دواتـر، بـە بۆچوونـی مـن دەبـێ وەڵامـی نامەکـە سـێر فرانسـیس بداتـەوە نـەک مـن.

٣. بەهەرحـاڵ، پێـم باشـترە پێـش گەڕانـەوەی سـێر فرانسـیس، تـا ئـەو شـوێنەی بکرێـت شـتەکان چارەسـەر بکرێـن، بۆیـە خۆشـحاڵ دەبـم ئەگـەر بەڕێـزت سـەبارەت بـە وەڵامدانـەوەی شـێخ مەحمـود هـەر پێشـنیازێکت هەبێـت.

٤. بە بڕوای من هێڵە گشتییەکانی وەڵامەکە باشترە بەم شێوەیەی خوارەوە بێت:

ا ڕوون بکرێتـەوە کـە هیـچ کردەیەکـی دڕندانـە لـە سـلێمانی ڕووینـەداوە و ئـەو قوربانیانـەش کـە لـە ڕووداوەکـەدا کەوتوونەتـە بـە هـۆی ئاژاوەگێڕیـی خەڵکـە خۆپێشـاندەرەکە بـووە.

ب تیشـک بخرێتەسـەر ئـەو ئیمتیازاتانـەی کـە بـە کـورد دراوە، بـۆ نموونـە دامەزراندنـی یاریـدەدەری بەڕێوەبـەر بـۆ کاروبـاری کـوردەکان، دامەزراندنـی نووسـینگەی وەرگێـڕان، دامەزراندنـی لێکۆڵەریـی پەروەردەیـی و ڕەشنووسـی یاسـای زمـان.

ج ئامـاژە بـەوە بکرێـت کـە لـە مـاوەی ڕابـردوودا کـورد و عـەرەب بـە باشـی لەگـەڵ یەکـتر ژیـاون و بۆیـە کـورد پێشـوازیی لـە پێکـەوە ژیـان لەگـەڵ نەتەوەیـەک دەکـەن کـە زمانیـان، زمانـی قورئانـە.

د تیشـک بخرێتـە سـەر لێدوانەکـەی مێجـەر یۆنـگ لـە سـلێمانی، بـە تایبەتـی ئـەو ڕستەیەی کـە دەڵێـت: «ئـەوان (بـۆ نموونـە حکومەتـی بەریتانیـا) پشـتگیریی لـە هیـچ جـۆرە چالاکییـەک ناکـەن.... وەک مەیلـی کـورد بـۆ جیابوونـەوە).

ه ئامـاژە بـەوە بکرێـت کـە بـاش نییـە خـەون بـە سـەربەخۆیی ببینرێـت، هەروەهـا خۆشـگوزەرانی کـورد بـە عێراقـەوە گرێـدراوە و تەنیـا هیوایـەک بـۆ گەشەسـەندن و بەختەوەریـی کـوردەکان بریتییـە لـە کارکـردن لەگـەڵ حکومەتـی عێـراق، نەک وەسـتان لـە دژی ئـەم حکومەتـە.

خزمەتکارتان

واژوو: R. Brooke-Popham

His Excellency

Nuri Pasha al Sa'id, C.M.G., D.S.C

President of the Council of Ministers, BAGHDAD

کۆپی (ل٤٤٨)

١٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠

بۆ: بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق

دوای سڵاو و ڕێز،

بێگومـان بەڕێـزت ئـاگاداری دۆخـی کارگێڕیـی ئێسـتای کوردسـتان و بەتایبەتـی ئـەو تووڕەییـەی کـە لـە کوردسـتاندا لـە ئارادایـە. ئـەو دڕندەییـەی لەلایـەن عەرەبەکانـەوە لـە سـلێمانی ڕوویـدا، تـا ئێسـتا هاوشـێوەی لـە کوردسـتاندا ڕووی نـەداوە. ئـەم ڕووداوەش بـۆ بەڕێـزت بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی لەمەبـەدوا پێکەوەژیانـی کـورد و عـەرەب مومکیـن نییە. لـە ئێسـتا و لـە داهاتـوودا، کـورد بـە بـێ هیـچ مەرجێـک ملکەچـی حکومەتـی بەریتانیـا بـووە. کـورد لـە ڕابـردوودا وەک ئەرکـی خـۆی، هەرگیـز لـە بیـری نەکـردووە، یاخـود درەنگـی نەکـردووە لـە نیشـاندانی دۆسـتایەتی خـۆی و بـۆ ملکـەچ بوونـی بـۆ حکومەتـی بەریتانیـا و لـە داهاتـووش هـەر وا دەبێـت. بـەڵام بەداخێکـی زۆرەوە ئـەم دۆسـتایەتی و ملکەچییـە، تـا حاڵـی حـازر تەنیـا نەهامەتـی بـۆ کـورد و سـوودی بـۆ عـەرەب هەبـووە.

بەپێـی ئـەو نامـە و پەیامـە هاوخەمیانـەی بـە دەسـتی مـن گەیشـتوون، هیـوای کـوردە دراوسـێکانمان بـۆ بێهیوایەتـی گـۆڕدراوە، لـە کاتێکـدا لـە سەرتاسـەری ئـەم کوردسـتانە بـە بەردەوامـی زانیـاری بـە مـن دەگات کـە دوای بەکارهێنانـی دڕندانـەی چـەک لەلایـەن عەرەبـەکان لـە دژی کـورد، چیـتر کـورد تاقەتـی دان بـە خۆداگرتنـی نەمـاوە.

بـە نـاوی ئـەم گەلـە ئارییایـە، هەمـوو کـورد داوای ئازادیـی و جیابوونـەوە لـە عـەرەب دەکـەن، ئـەوان بـە تونـدی و بـە بڕاوەیـی پێداگـری لەسـەر ئـەوە دەکـەن تەنیـا لـە ژێـر پارێـزگاری بەریتانیـادا دەمێننـەوە.

واژوو

(شێخ مەحمود)

زۆر نهێنی (ل٤٤٩-٤٥١)

خانەی مەندوبی سامی

بەغدا، ٨ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠.

بەڕێز،

١. لە بەردەوامی نووسراوە زۆر نهێنییەکەم بە ژمارە ‹A› لە ڕێکەوتی ١٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠، بە تایبەتی بە ئاماژەدان بە پەرەگرافی ٣ی نووسراوەکە، من لێکۆڵینەوەی زۆرترم لەسەر یاخیبوونەکەی سلێمانی ئەنجامدا و بەم ئەنجامگیرییانەی خوارەوە گەیشتووم، کە لەوانەیە بەرفراوانکردنی ڕاپۆرتەکەی مستر ئالبان بێت، کۆپییەک لەم ڕاپۆرتەش لە نووسراوی ئاماژەپێکراوی سەرەوەدا هاوپێچکراوە.

٢. تەنیا هێزی پۆلیس کە چەکی (تفەنگ) بەدەستەوە بووە، ١٢ پۆلیس بوون کە پاسەوانیان لە بەندیخانە کردووە و ٤ پۆلیسی تریش لە سەرا بوونە. پۆلیس هیچ تەقەیەکی نەکردووە.

٣. بەشێک لە خەڵکە خۆپێشاندەرەکە بە مەبەستی ئازادکردنی بەندکراوەکان هێرشیان کردە سەر بەندیخانەکە، ئەوکات ٤٠ بەندکراو لە بەندیخانەکەدا بوون.

٤. مستر ئالبان داوای لە سوپا کردووە یارمەتی پۆلیس بدات. هەر جۆرە داواکارییەک بە شێوەی زارەکی یاخود لە ڕێگەی تەلەفۆنەوە، بە نووسراو پشتڕاست کراوەتەوە.

٥. خەڵکە گردبووەوەکە چەکیان هەبووە و بەکاریشیان هێناوە. فیشەکێک لە پۆستاڵی یەکێک لە سەربازە برینداربووەکانی سوپای عێراقدا دۆزراوەتەوە و کالیبرەکەشی ٠.٣٢ ئینچ بووە. ئەم فیشەکە لەو چەکانەوە دەرنەچووە کە بەدەست سوپای عێراق یاخود بە دەست پۆلیسەوە بووە.

٦. تفەنگەکانی سوپا بێ نێزە بوون و تا ئەو کاتەی نەگەیشتوونەتە سەرا نێزەیان لە تفەنگەکانیان نەبەستووە.

٧. بە گەشتنیان بۆ بەردەم سەرا، مستر ئاڵبان داوای لە سوپا کردووە (O. C. Company) کە بڵاوە بە خەڵک بکەن.

٨. هیچ چەکێکی ئۆتوماتیکی لەوێ نەبووە.
٩. لـە نێـوان کوژراوەکانـدا سـێ منـداڵ هـەن کـە تەمەنیـان نـۆ، دە و دوانـزدە سـاڵانە. ئـەم منداڵانـە بەشـێک لـە خەڵکـە گردبووەکە بوون و بەشـداربوونە لە هاوێشـتنی بەرد. هیچ بەڵگەیـەک لەبەردەسـت نییـە کـە نیشـان بـدات، یاخـود هۆکارێـک هەبێـت گریمانـەی ئـەوە بکەیـن سـەربازەکان بـە ئەنقەسـت تەقەیان لـە منداڵەکان کـردووە.
١٠. سـەبارەت بـە سـەربازە کوژراوەکـە، بەڵگەنامـەکان، بـە پێـی ڕیزبەنـدی ڕووداوەکان لـە دژی یەکـترن. زۆربـەی ئـەو لێدوانانـەی لـەم بـارەوە بەدەسـت مـن گەیشـتوونە بـاس لـەوە دەکـەن سـەربازەکە پێـش تەقەکردنـی سـوپا کـوژراوە، هەروەهـا ئەمـە بۆچوونـی کۆمەڵێـک کـوردە کـە لـە بەغـدا دەژیـن. بەهەرحـاڵ بەڵگەیەکـی زۆر ڕوونـی ئەفسـەرێکی بەریتانـی لـە سـوپای عێـراق هەیـە کـە سـەربازەکە تـا کۆتایـی یاخیبوونەکـە نەکـوژراوە، بـە بۆچوونـی منیـش ئـەم قسـەیە ڕاسـتە، بـەڵام سـەربازەکە بـە تەقـەی ئەنقەسـت لەلایـەن یاخیبـووەکان کـوژراوە نـەک بـە نەزانـی.

بەهەرحـاڵ ناتوانـم بڵێـم دەبـێ لۆمـەی سـوپا (O. C. troops) بکەیـن، تەنانـەت ئەگـەر ئـەم سـوپایە پێـش ئـەوەی هیـچ یـەک لـە سـەربازەکانی بکوژرێـن، تەقـەی کردبێـت. بەشـی یاسـای ڕێنمایـی سـوپای بەریتانیـا، کـە پەیوەسـتە بـە پرسـی سـوپا لـە کاتـی یارمەتیدانـی هێزێکـی مەدەنـی، بـاس لـەوە نـاکات کـە سـوپا دەبـێ ڕاوەسـتێت و تەقـە نـەکات تـا ئەوکاتـەی یەکێـک لـە سـەربازەکانی دەکوژرێـت.

١١. هـەر وەک لـە پەرەگرافـی ٩ دا نـووسراوە زۆر نهێنیـە بـە ژمـارە ‹A›، لـە ڕێکەوتـی ١٠ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، ئاماژەم پێـداوە، هەمیشـە دەکرێـت ڕەچـاوی زەرورەتـی یارمەتـی وەرگرتـن لـە سـوپا بیـن. دوای خوێندنـەوەی گشـت ڕاپۆرتـەکان، بۆچوونـی مـن بریتییـە لـەوەی کـە مسـتر ئالبان، بـە تەواوەتی لەسـەر حەقە. ناکرێ تەنیا شـاری سلێمانی بێنینە بەرچـاو، بەڵکـو پرسـەکە پەیوەسـتە بـە گشـت لیوای سـلێمانی، لە ڕاسـتیدا پەیوەسـتە بە سەرتاسـەری کوردسـتان. تەنانـەت ئەگـەر بڵێیـن پۆلیـس بە تەنیـا دەیتوانی بـەرەوڕووی یاخیبوونەکـە بوەسـتێتەوە، ئەنجامـی سـەرکەوتنی کاتـی یاخیبـووەکان زۆر مەترسـیدار دەبـوو، بۆیـە ئـەوکات بـە بۆچوونـی مـن مسـتر ئالبـان زۆر هەڵە دەبـوو لـە ئەنجامدانی

هەر جۆرە سەرەڕۆییێك و سەرکوت نەکردنی یاخیبوونەکە لە جاری یەکەمدا. بۆیە کاتێک ئەو بانگێشتی سوپای کردووە کارێکی زۆر دروستی ئەنجامداوە.

١٢. سەبارەت بە بەرکەوتووان (کوژراو و بریندار)، بە دڵنیاییەوە جیاوازیی هەیە [لە نێوان بەرکەوتووانی مەدەنی و سوپا]، بەڵام لە ڕاستیدا کاتێک داوا لە سوپا دەکرێت یارمەتی هێزی مەدەنی بدات، ئەم جۆرە جیاوازییە ڕوو دەدات. لەم چەشنە کاتانەدا دوو دڵی لەم جۆرە کارانەدا، تەنیا دەبێتە هۆی ئەوەی لە دوای یەک یان دوو کاتژمێر لە دوای سەرهەڵدانی یاخیبوونەکە، بەرکەوتووی زۆرتری لێبکەوێتەوە.

لەم بارەوە، دەبێ ڕەچاوی ئەوە بکەین کە زۆرێک لە سەربازانی سوپای عێراق تەقەی هەواییان بەسەر خەڵکدا کردووە. پەرەگرافی ١٢٥٤ لە ڕێکارەکانی پاشایەتی بۆ سوپا (King's Regulations for the Army) تەقەکردن بەسەر سەری خەڵکدا بە کارێکی ناشیاو دەزانێت، چونکە ئەمە « لەقازانجی ئەو کەسانەیە کە ورەیان هەیە و تاوانبارن و ئەوانەی ورەیان کەمترە و تاوانباریش نین دەبنە قوربانی». هەروەها پەرەگرافی (٨)٨٤٩ ڕێکارەکانی پاشا بۆ هێزی ئاسمانی پاشایەتی، تەقەکردن بەسەر سەری خەڵکدا بە کارێکی ناشیاو دەزانێت.

ڕێکارەکانی پاشایەتی بۆ سوپا ئاماژە بە شارە گەورەکان و ناوچەی تەژی لە دانیشتوان دەدات، لە حاڵەتی شارێکی بچووکی وەک سلێمانی کە دەکەوێتە ناو جەرگەی ناوچەیەک و ژمارەی دانیشتووانی کەمن، ئەگەری زۆر کەمە تەقەکردنی هەوایی، کوژرا و برینداری لێبکەوێتەوە، هەروەها هیچ بەڵگەیەکیش لەبەر دەست نییە کە سوپا ئەم کارەی ئەنجام دابێت. بەم پێیەش، من دەتوانم بڵێم ئەگەر لەم [یاخیبوونەدا] سوپای بەریتانیا ‹ڕێکارەکانی پاشا›ی بەکارهێنابا یاخود ناچار با بەکاریان بێنێ، ژمارەی بەرکەوتوان زۆرتر دەبوو.

بەو پەڕی ڕێزەوە،

شەرەفمەندم کە ملکەچترین و بەوەفاترین خزمەتکاری بەڕێزت بم.

واژوو: R. Brooke Popham

کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە عێراق.

٩ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠ (ل٤٥٢-٤٥٤)

بۆ بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا.

هاوپێچ وێنەیەک بۆ:

لێکۆڵەری کارگێڕیی، سلێمانی.

سکرتێری کۆمەڵەی گەلان، لە ڕێگەی کۆمسیاری باڵاوە.

بەڕێز،

لـەم چەشـنە بارودۆخـەدا ئێمـە، ئـەم [ڕووداوانـەی] خـوارەوە بـۆ بەرچاوڕوونـی بەڕێـزت دەخەینـەڕوو.

لـە ڕێکەوتـی ١٦ی کانوونـی یەکەمـی١٩٢٢ەوە، هیـچ شـتێک لەبـارەی بڕیارەکانـی کۆمەڵـەی گـەلان تایبـەت بـە کـورد جێبەجـێ نەکـراوە، کـە بـە پێـی ئـەم بڕیـارە باشـووری کوردسـتان لکێـنرا بـە عەرەبەکانـی نێـوان هـەردوو ڕووبـاری دیجلـە و فـورات.

لـە سـاڵی ١٩٢٢، کـورد مەزبەتەیەکیـان بەرزکـردەوە و داوای جێبەجێکردنـی بڕیارەکانـی کۆمەڵـەی گەلانـی کـرد، بـەڵام داواکەیـان پشـتگوێ خـرا.

لـە شـوباتی سـاڵی ١٩٣٠، نوێنەرانـی کـورد [لـە ئەنجوومەنـی نوێنەرانـی بەغـدا] ڕاپۆرتێکیـان خسـتەبەردەم بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا، بـەڵام وەڵامی ئـەو ڕاپۆرتـەش نەدرایەوە.

لـە ئـاداری سـاڵی ١٩٣٠، ئـەم نوێنەرانـە داوایەکیتریـان پێشـکەش کـرد و داوایـان کرد کە مافـە دانپێدراوەکانـی کـورد جێبەجـێ بکرێـن، بـەڵام ئـەم داوایەش بـە بـێ وەڵام مایەوە.

کۆمەڵـەی گـەلان زۆر بـە باشـی دەزانێـت کـە کـورد ناتوانـن لەگـەڵ عـەرەب بژیـن، بۆیـە کۆمەڵـەی گـەلان بڕیـارە بەناوبانگەکـەی لـەم بـارەوە دەرکـرد.

دوای هەڵوەشـاندنەوەی پەرلەمـان و ڕاگەیاندنـی پەیماننامـە نوێیەکـەی ئەنگلۆ-عێراقـی لەلایـەن سـەرۆک وەزیرانـەوە، بـۆ کـورد دەرکـەوت کـە بـە پێـی ئـەم پەیماننامەیـە، گشـت مافەکانیـان پشـتگوێ خـراوە. کـورد بینیـان کـە لـە دوای هەموارکـردن و پەسـەندکردنی ئەم

پەیماننامەیە، ئەوان بە بێ هیچ مەرجێک خراونەتە ژێر دەسەڵاتی عەرەب، ڕووداوێک کە بە هیچ شێوەیەک لەگەڵ بڕیارەکەی کۆمەڵەی گەلان و ویستی کورد ناگونجێت. لە ئەنجامدا، کورد لە زاخۆوە تا باجەلان (خانەقین) نیگەران بوون و گشتیان پێکەوە ڕاپەڕین و بە زارەکی و بە نووسراو، داوای مافەکانی خۆیان کرد.

عەرەب بە ئەنجامدانی ڕەشەکوژی لە سلێمانی وەڵامی داواکانی کوردیان دایەوە و بە ئەنقەست تفەنگ و چەکی ئۆتۆماتیکی لە دژی خەڵک بەکار هێنرا. ئەم ڕووداوە تەنانەت لەلایەن خودی سەرۆک وەزیرانەوە بە هاوشێوەی ڕووداوە مێژووییەکەی کەربەلا هەژمار کراوە. لە لیوا کوردییەکانیتردا بەرپرسە عەرەبەکان دەستیان کردووە بە گوشار خستنەسەر کورد و گواستنەوە و کەمکردنی ژمارەی فەرمانبەرانی کورد. سەرەڕای ئەم دڕندەییەش، حکومەتی عەرەب کۆمەڵێک ڕۆشنبیر و کەسایەتییە ناودارەکانی کوردی دەستگیرکردووە و بۆ شوێنێکیتریان گواستوونەتەوە.

ئاماژە بەوە کراوە کە لە نێو بریندابووانی ئەم ڕووداوە دڵتەزێنەی سلێمانی، منداڵ هەن تەمەنیان لە هەفت ساڵ دەرباز ناکات و سکیان بە خەنجەرەکانی سەرە تفەنگی سوپاوە کون کون کراوە. دوای ئەم هەموو کارەساتەی ڕوویداوە، ئایا دەکرێ نکۆڵی لە مافەکانی کورد بکرێ. بێ هیچ گومانێک ئەم کارە سەلماندی بۆ کورد مومکین نییە لە پاڵ عەرەب بژین، بۆیە کورد بڕیاریانداوە بە هەر نرخێک بێت لە عەرەب جیا ببنەوە.

بێگومان، حکومەتی بەریتانیا کە بە هۆکاری مرۆیی و پاڵنەری جوامێرانە ئینتیدابی بەسەر عێراقدا پەسەنکرد، گوێ لە مافە ڕەواکانمان دەگرێت کە لە خوارەوە ئاماژەی پێدراوە و دان بەوەدا دەنێت، ئێمە مافی خۆمانە ئەم داوایانە بخەینەڕوو:

١. دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی لە چوارچێوەی سنوورە سروشتییەکانی کە لە زاخۆوە تا پشتەوەی خانەقین درێژ دەبێتەوە، چوڵکردنی ئەم هەرێمە لە سوپا و فەرمانبەری مەدەنی عەرەب و بەڕێوەبردنی لەلایەن حکومەتی کورد.
٢. بە ڕەچاوکردنی بڕیاری کۆمەڵەی گەلان لەم بارەوە، ئەم هەرێمەی سەرەوە، وەک دەوڵەتی کوردی لە ژێر دەسەڵاتی ئینتیداب دەمێنێتەوە.
٣. بەپەلە ئازادکردنی ئەو کەسانەی بەهۆی پشێوییەکانی سلێمانییەوە بەندکراون یاخود ڕاگوێزراون.

٤. گواستنەوەی گشت فەرمانبەر و کاربەدەستانی کورد لە ناوچە عەرەبنشینەکان بۆ ناوچە کوردنشینەکان.

سەبارەت بەم داوایانەی سەرەوە کە کورد شەرەفی ئەوەی هەیە بخاتە بەردەم بەڕێزت، چاوەڕوانی وەڵامی بەپەلە و بە نرخی بەڕێزت دەکەین و تکایە ڕێزی ئێمە قبوڵ بفەرموو.

واژوو: محەمەد

بە نوێنەرایەتی گشت نوێنەرانی کورد

واژووکراو لەلایەن سەرۆکەکانی پشدەر

عەبدوڵا ئاغا زادە	عوسمان ئاغای ئیبراهیم ئاغا.
ئەحمەد ئاغای قەرەنی ئاغا.	سەعید ئاغای وەتمان ئاغا
ئەحمەد ئاغای حاجی ڕەسوڵ ئاغا	محمەد ئاغای ڕەسوڵ ئاغا.
عەباس ئاغای ڕەشید ئاغا	مستەفا ئاغای عوسمان ئاغا.
بابەکر ئاغای خدر ئاغا	جوامێر عەباس ئاغا
عوسمان ئاغای غەنی ئاغا	ئەحمەد بەگی ئەمین بەگ
حەسەن ئاغای ڕەشید ئاغا	ئەحمەد ئاغای ڕەسوڵ ئاغا
ئیبراهیم ئاغای بابکر ئاغا	ئیبراهیم ئاغای هۆمەر ئاغا.
خدر ئاغای پیرۆت ئاغا	ئیبراهیم ئاغای محەمەد ئاغا
محەمد ئاغای هۆمەر ئاغا.	عوسمان ئاغای بابکر ئاغا
خدر ئاغای ئیبراهیم ئاغا	عەوڵا ئاغای قەرەنی ئاغا
بابەکر ئاغای عەباس ئاغا	باپیر ئاغای ئەحمەد ئاغا
ئەحمەد ئاغای وەتمان ئاغا	ئەحمەد ئاغای باپیر ئاغا

سەلیم ئاغای بەیاز ئاغا بابەکر ئاغای غەنی ئاغا

وەرگێرانی داوکاریی ژمارە ‹A› (ل٤٥٥-٤٥٦)

٩ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠

بۆ: سکرتێری گشتی کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ.

لە ڕێگەی: کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا

بەڕێز،

ئێمە سەرۆک خێڵی خێڵەکانی مەریوان و کوێخای ئەو گوندانەی خێڵەکانی فەتاح عەلی بەگی (Fatali Begi) تێدا نیشتەجێن و دەکەوێتە سەر سنوورەکانی ئێران، هیواخوازین بگەڕێنەوە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی بەریتانیا و لەگەڵ هاووڵاتییەکامنان لە ژێر ئەم دەسەڵاتەدا بژین و داوای ئیدارەیەکی سەربەخۆی کوردی لە ژێر پارێزگاریی بەریتانیای گەورە دەکەین، کە تەنیا بەرگریکارێکە ئێمە هەمانە و گشت بەرگریکارەکانیتر ڕەت دەکەینەوە. هەروەها ئێمە داواکارین تەنیا بەڕێز شێخ مەحمود، نەک هیچ کەس و ئیدارەیەکیتر، ببیتە فەرمانڕەوای هەموو کورد.

واژووکاران:

عەلی ئیبن حەسەن، سەرۆک خێڵ.

غوڵام حەسەن، سەرۆک خێڵی ئۆلاجار (Aulajer).

تەوفیق محەمەد ، سەرۆک خێڵی دەوڵەتی.

تەها، سەرۆک خێڵی ڕەشە فەرەج.

مەجید حەمید بەگ، سەرۆکی کێڵگەکانی عەزیز (Aziz lands).

فەرەجوڵا، سەرۆکی گوندی نامی.

محەمەد سەعید، سەرۆکی گوندی خەیلان.

محەمەد، سەرۆکی گوندی گاریاتی (Gariati).

مستەفا ئیبن حوسێن، سەرۆکی گوندی پیلۆ حوسێن.

جان محەمەد، سەرۆکی گوندی گالگە (Galga).

کاک محەمەد ئەمین.

محەمەد تەوفیق نێیچەران.

عەبدوڵا لە گوندی کۆبیلا.

عەلی، لە گوندی داروەران.

نەسروڵا، لە گوندی ناچی.

محەمەد لە گوندی نایگاچە (Naigacha).

محەمەد شەریف، لە گوندی کۆکچا.

فەتاح، لە گوندی کاک یاوێین.

حەسەن، لە گوندی نەحمان.

محەمەد ئەمین لە گوندی قامیشە.

عەبدوڵا، لە گوندی سەردوش.

محەمەد شەریف لە گوندی محەمەد.

ئەحمەد لە گوندی کانی سپیکە.

محەمەد ساڵ، لە گوندی لاو.

حوسێن، لە گوندی ئاغجا.

محەمەد، لە گوندی سەیف.

محەمەد، کوێخای گوندی سەیف.

عەلی، کوێخای گوندی کاکل.

محەمەد ڕەحیم، کوێخای گوندی شارگە (Sharga).

حوسێن، کوێخای گوندی بانسوجەلا (Bansojala).

حەمە شەریف، کوێخای گوندی لاباگۆن (Labagon).

مەولود، کوێخای گوندی مۆڵەکە.

وەرگێڕانی داواکاریی ژمارە ‹B› (ل٤٥٧-٤٥٨)

٩ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠

بۆ: سکرتێری گشتی کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ.

لە ڕێگەی: کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا

بەڕێز،

لە ڕوانگەی ئەو سەرکوتکاری و نادادپەروەرییەی لە ماوەی ساڵانی ڕابردوودا ئێمە بە دەست عەرەبەکان کێشاومانە، بۆمان دەرکەوتووە ناتوانین بە یەکگرتوویی لەگەڵ ئەواندا بژین.

بۆ ئارام ڕاگرتنی کورد، ئێمە داواتان لێدەکەین ئیدارەیەکی سەربەخۆ بۆ کورد لەژێر سەرپەرشتیی حکومەتی بەریتانیا [بە کورد] بدرێت. ئێمە هیچ کەسێک بە حوکمداری (Hukumdar) خۆمان نازانین، تەنیا شێخ مەحمود، سەرکردەی ناوداری کورد نەبێت، هیواخوازین لە ژێر فەرمانڕەوایی ئەودا بژین. ئێمە و گشت سەرکردەکانی نەتەوەی کورد پشتیوانی لەم داواکارییە دەکەین و داوا دەکەین ناوەڕۆکی ئەم داواکاریی پەسەند بکرێت.

واژووکاران:

جەعفەر سوڵتان، سەرۆکی ناوداری خێڵەکانی هەورامان.

ئەفراسیاب بەگ ڕۆستەم سوڵتانزادە.

مستەفا بەگی سەلاری جەنگ جەعفەر سوڵتانزادە.

نادرخان، سەرۆکی خێڵی حەسەن سوڵتان، هەورامانی خووارووو.

مستر فلوود (Mr. Flood) (ل٤٥٨-٤٧١)

ئێمــە ڕووبــەڕووی دوو پرســیار بووینەتــەوە. یەکــەم چــۆن مامەڵــە لەگــەڵ داواکارییەکانــی کــورد بکەیــن کــە بــۆ کۆمەڵــەی گــەلان نێــردراوە و لــە حاڵــی حــازردا ژمــارەی ئــەم داواکارییانــە چــوار داواکارییــە، مامەڵەکــەش بــە شــێوەیەک بێــت کــە دڵنیــا بیــن ئــەم داواکارییانــە تــا ئــەو جێگــەی مومکیــن بێــت کەمتریــن ڕەخنــە و گرفــت لــە جنێــڤ بــۆ ئێمــە دروســت بکــەن. دووەم، چــۆن بــە باشــترین شــێوە لەگــەڵ ئــەو نائارامــی و ناڕەزایەتییــەی کــە ئێســتا لــە لیــوا کوردییەکانــی عێــراق لــە ئارادایــە، مامەڵــە بکەیــن. ئــەم نائارامییــە بــە شــێوەی یاخیبــوون لــە هەڵبژاردنــی ئــەم دواییــەی ســلێمانی دەربــڕا. ئــەم دوو پرســە، هەردووکیــان گرنگــن، بــەڵام پرســی دووەم لــە ڕادەبــەدەر گرنگــە. مــن ســەرەتا تیشــک دەخەمــە ســەر ئــەم پرســە.

هــەر وەک مســتر ئێدمۆنــز (Mr. Edmonds) (یاریــدەدەری ڕاوێــژکاری وزارەتــی ناوخــۆی عێــراق) دوێنــێ ئێمــەی ئــاگادار کــردەوە. دوو ســاڵ لەمەوبــەر شــتێک بــە نــاوی پرســی کــورد لــە ئــارادا نەبــوو، ئێســتا لــە سەرتاســەری کوردســتاندا جوڵانەوەیەکــی بەهێــزی ناسیۆنالیســتی و جیاخوازیــی لــە ئارادایــە، ئەگــەر بــە وریایــی و عاقڵانــە مامەڵــە لەگــەڵ ئــەم جوڵانەوەیــەدا نەکرێــت ڕووبــەڕووی هەمــان دۆخ دەبینــەوە کــە لــە حاڵــی حــازردا حکومەتەکانــی تورکیــا و ئێــران لــە ناوچــە کوردییەکانــی خۆیانــدا ڕووبــەڕووی بوونەتــەوە. جێگــەی سەرســوڕمانە کــە بــۆ ماوەیەکــی دورودرێــژ جوڵانــەوەی ســەربەخۆخوازی لــە کوردســتانی ئێــران و تورکیــا کاریگەریــی لەســەر کــوردی عێراقــدا دروســت نەکــردووە. بــە بــڕوای مــن هۆکارەکــەش بــۆ دەســترۆیی و چاودێــری بەریتانیــا دەگەڕێتــەوە کــە بــە هاوخەمیانــە و بــە عاقڵانــە فەرمانڕەوایــی بەســەر کوردەکانــی عێراقــدا کــردووە.

بەهــەر حــاڵ، لــە مــاوەی دوو ســاڵی ڕابــردوودا، دۆخەکــە بــەرەو خراپــی ڕۆیشــتووە. حکومەتــی عێــراق مەیلێکــی زۆری نیشــانداوە لــە پشــتگوێ خســتنی ئــەو بەڵێنانــەی بــە کــوردی داوە، بەتایبەتیــش ســەبارەت بــە دامەزراندنــی فەرمانبەرانــی کــورد لــە لیــوا کوردییــەکان و ناســاندنی زمانــی کــوردی بــە زمانــی فەرمــی لــەم لیوایانــەدا. یاداشــتنامەکەی سێر ک. کۆرنوالیــس کــە لــە ژمــارەی ١ی بەشــی ١ی ئــەم نــووسراوەدا هاوپێچکــراوە، ئاســتی

شکستی حکومەتی عێراق لە جێبەجێکردنی بەڵێنەکان و ئەو ناڕەزایەتییە دەخاتەڕوو کە لە ئەنجامی ئەم شکستەدا سەریهەڵداوە.

لە یاداشتنامەکەدا سێر ک. کۆرنوالیس کۆمەڵێک پێشنیازی کۆنکریتی بۆ نەهێشتنی ناڕەزایەتی کورد دەخاتەڕوو و زۆربەی پێشنیازەکانی لەلایەن حکومەتی نوری پاشا قبوڵ کراون کە [نوری پاشا] لە کاتی گفتوگۆکان لەسەر پەیماننامە نوێیەکە گشت تواناکانی خۆی بۆ جێبەجێکردنی ئەم پێشنیازانە وەگەڕخستبوو، بەڵام ئێستا کاتەکە، زۆر درەنگ بووە. دواتر ناڕەزایەتییە تەمومژاوییەکەی ناوچە کوردییەکان بەرەو هەستێکی جیددی نەتەوایەتی پەرەیسەند کە ناکرێت ئەم هەستە بە بەخشینی کۆمەڵێک ئیمتیازات دامرکێنرێتەوە. ئەم ئیمتیازاتانەش بە پلەی سەرەکی بریتین لە:

ا ئامادەکردنی ڕەشنووسی یاسای زمان.

ب دامەزراندنی ناوچەی پەروەردەیی کوردی لە ژێر بەرپرسیارێتی لێکۆڵەرەکی پەروەردەیی کە کورد بێت.

ج کردنەوەی نووسینگەی وەرگێڕانی [بەڵگەنامە، یاسا و ڕێنماییەکان] بۆ سەر زمانی کوردی کە سەر بە وزارەتی ناوخۆ دەبێت.

د دامەزراندنی کوردێکی یاریدەردەری بەڕێوەبەری گشتی کارگێڕیی لە وەزارەتی ناوخۆ.

ئەم بەڵێنانە خۆی لە خۆیدا جێگەی ڕەخنە لێگرتن نین، بەڵام کاتێک ئەم بەڵێنانە و گەشتی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت و مێجەر یۆنگ لە مانگی ئابی ڕابردوو بۆ ناوچە کوردییەکان، ڕاگەیێندرا و لە ژێر ڕۆشنایی نەبوونی هیچ بەندێك کە ئاماژە بە ناوی کورد لە پەیماننامە نوێیەکدا بکات و گەرەنتی بەردەوامیدان بەو بەڵێنانە بدات کە بە کورد دراوە، کەچی حکومەت هیچ کارێکی ئەوتۆی بۆ نەهێشتنی نیگەرانییەکانی کورد ئەنجام نەداوە. بۆیە دەکرێت ئەم گەشتە بە گەشتێکی شکست خواردوو هەژمار بکەین. ژمارەی ئەو داواکارییانەی کورد بۆ کۆمەڵەی گەلان و ڕێکخراوەکانیتریان ناردووە و داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد دەکەن، هەروەها ئەو هاندانەی بووە هۆی سەرهەڵدانی یاخیبوونەکەی سلێمانی لە کاتی هەڵبژاردنەکاندا، گشتیان لە ژمارەکانی ١١٢ و ١١٣ی ئەم دۆسیەیەدا تیشکیان خراوەتەسەر.

هەر یەکسەر لە دوای یاخیبوونەکە یازدە سەرکردەی کورد، واتە واژووکارانی دوو داواکارییەکەی کوردەکان بە فەرمانی لێکۆڵەری کارگێڕیی بەریتانی دەستگیرکران، کە بۆ ماوەیەک موتەسەڕیفی بە وەکالەتی سلێمانیش بووە. ئەم کەسانە خرانە ناو بەندیخانە و تا ئێستاش لەوێ ماونەتەوە.

لە ڕێکەوتی ٢٥ی ئەیلوول کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت ڕاپۆرتی ناردووە (ژمارە ١٤٥) و ئاماژە بەوە دەکات کە بارودۆخی سەرتاسەری کوردستانی عێراق مەترسیدارە و بۆچوونی خۆی دەربڕیوە کە لەم چەشنە بارودۆخەدا دانی هەر جۆرە ئیمتیازێکی زۆرتر بە کورد، وەک هێمای لاوزابوونی حکومەتی عێراق لەلایەن کورد لێک دەدرێتەوە. بەم هۆیەشەوە ئەو دەڵێت نابێ گوشار بخەینە سەر حکومەتی عێراق بۆ بڵاوکردنەوەی ڕەشنووسی یاسای زمان. پێویست بەوە ناکات لەم بارەوە بۆچوونی کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت وەرگرین، بەڵام بە بۆچوونی من ئەو هەنگاوەی حکومەتی عێراق بۆ دامرکاندنەوەی یاخیبوونەکەی سلێمانی گرتیەبەر، هەروەها هەنگاوە توندەکەی دەستگیرکردنی گشت سەرکردەکانی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد، بە گشتی وەک بەڵگەی قەناعەتپێکەر هەژمار دەکرێن کە حکومەتی عێراق لە کاتی پێویستدا لە گرتنەبەری ڕێکاری توند ناترسێت، هەروەها دەکرێ ئێستا بە ئاسوودەیی هەنگاو بهاوێژرێت بۆ ئارامکردنەوەی بۆچوونە میانڕەوەکانی ناوچە کوردییەکان.

حکومەتی عێراق ناتوانێ هیواخوازبێت کە لە ڕێگەی بەکارهێنانی هێزەوە دەتوانێ کێشەی کوردی عێراق چارەسەر بکات. بە بۆچوونی من گرتنەبەری سیاسەتێکی حەکیمانە بۆ ئاشتەوایی و نەهێشتنی گلەیی و گازندەی کورد، لەوانەیە لە جنێڤ زۆرتر پەسەند بکرێت. تا ئەوکاتەی کورد ئارام نەگرن، کوردستان هەمیشە وەک دڕکێک لە چاوی عێراقدا دەمێنێتەوە. ئاژاوە و نائارامی بەردەوام دەبێت هەر وەک کۆمسیاری باڵا بە وەکالەت لە نووسراوەکەی (ژمارە ١٤٧) بە ڕێکەوتی ٢٦ی ئەیلوول، پێشنیازی کردووە حکومەتی عێراق ناتوانێت بە بەردەوامی پشت بە حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا ببەستێت «بۆئەوەی ئەو گرفتەی خۆی دروستی کردووە بۆی چارەسەر بکات».

بە بڕوای من بە پێی ڕوونکردنەوەکەی کۆمسیاری باڵا (کە تا چەند ڕۆژێکیتر دەگاتە عێراق) کارێکی هەڵە نییە ئەگەر پێشنیازی بۆ بکەین، باشترە حکومەتی عێراق کە تا ئێستا دەستێکی بەهێزی نیشانی کورد داوە، سیاسەتی ئاشتەوایی لەگەڵ ئەو کوردانە بگرێتەبەر کە بۆچوونی میانڕەوانەیان هەیە و هەوڵ بدات لە دەستڕۆییشتوویی کەسانی توندڕەو دوریان بخاتەوە. هەروەها کارێکی عاقڵانە نابێت کە یاخیبوونی پچڕپچڕ و پەرتوبڵاو، حکومەتی عێراق لە گرتنەبەری ئەم سیاسەتە پەشیمان بکاتەوە. ئێمە دەتوانین پێشنیازێکی کۆنکریتی بخەینەڕوو کە باشترە یاسای زمان بڵاوبکرێتەوە، ڕێکاری پێویست بگیرێتەبەر بۆ زیادکردنی فەرمانبەرانی کورد، یاخود ئەو کەسانەی بە کوردی قسە دەکەن لە دامودەزگای کارگێڕیی لیوا کوردییەکاندا (بە تایبەتیش لە کەرتی پۆلیسدا)، هەروەها ئەگەر بەڵگەی پێویست لەبەر دەست نەبێت کە بسەلمێنێت سەرکردە کوردە دەستگیرکراوەکان بە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە یاخیبوونەکەی سلێمانییەوە هەیە، دەبێ ئەم سەرکردانە یەکسەر ئازاد بکرێن، ئەگەرنا ئەم سەرکردانە نازناوی شەهید وەردەگرن.

ئەگەر ڕەزامەندی لەسەر ئەم شتانەی سەرەوە درا، کارێکی باش دەبێت کۆمسیاری باڵا بە حکومەتی عێراق بڵێت ئەگەرچی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا گشت تواناکانی خۆی لە جنێڤ و لەهەر شوێنێکیتر دەخاتەگەڕ تا بەرانبەر هەر هەنگاوێک کە دژی یەکپارچەیی خاکی عێراق بوستێتەوە، بەڵام هاوکات چاوەڕوانە حکومەتی عێراق سیاسەتێکی ئازادانە بەرانبەر کورد بگرێتەبەر و بە کردار و بە گوتار بەڵێنەکانی جێبەجێ بکات و هەوڵی جیددی بۆ نەهێشتنی گلەیی و گازندە ڕەواکانی کورد بدات.

لەو چوار داواکارییەی کە ئاڕاستەی کۆمەڵەی گەلان کراوە، ئەو داواکارییەی لەگەڵ نووسراوی مێجەر یۆنگ لە ٢٠ی ئاب بە ژمارە ٧٥ هاوپێچکراوە، نێردراوەتە جنێڤ و ڕوونکردنەوەیەکیشی هاوپێچکراوە بەوەی کە دواتر بینینەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ لەسەر داواکارییەکە دەخرێتەڕوو (بڕوانە ژمارە ١٥٨). سێ داواکارییەکەیتر لە ژمارەکانی ٩٦، ١٢١ و ١٤١ ئەم دۆسیەیەدا دەدۆزرێتەوە.

سـەبارەت بـە داواکارییـە ئۆریجناڵەکـە ژمـارە ٧٥، ئێمە زانیاری پێویسـتمان لەبەردەسـت نییـە بۆئـەوەی تێڕوانینـی خۆمـان لـە چوارچێـوەی ئـەم زانیاریانـەدا دابڕێژیـن، دەکـرێ ڕاسـپاردەکانی مێجـەر یۆنگ لە ژمارە ٧٥ی دۆسـیەکەدا ڕەچاو بکرێن و لـە پەیوەندیکردنمان بـە کۆمەڵـەی گـەلان تیشـک بخەینـە سـەر سیاسـەتی هەنوکەیی و ئـەدای ڕابردوو پشـگوێ بخەیـن، ئـەم داواکارییـە بـە پێچەوانـەی داواکارییەکانیـتر کـە لـە دواتر بـەرز کرانـەوە، هیچ شـتێکی بـڕاوەی سـەبارەت بـە پێشـێلکردنی بەڵێنـەکان یاخـود خـراپ مامەڵەکردنـی لەخـۆ نەگرتـووە. ئـەم داواکارییـە بریتییـە لـە داوایەکـی سـەرەتایی بـۆ دامەزراندنـی دەوڵەتـی سـەربەخۆی کوردسـتانی عێـراق لـە ژێـر چاودێـری کۆمەڵـەی گـەلان، تا بـەم جـۆرە ڕێگە لە خـراپ مامەڵەکردنـی [حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـوردەکان] لـە داهاتـوودا، بگیرێـت.

کەواتــە هیــچ پێویســت بــە خســتنەڕووی بۆچوونەکامنــان ســەبارەت بــە دۆخــی ئێسـتای کـورد نـاکات، بۆیـە بەڵگەنەویسـتە کـە دەکرێـت بـۆ جنێـڤ ئـەم خاڵانـەی خــوارەوە بــەرز بکەینــەوە:

١. کۆپیـەک لـە نامەکـەی مێجـەر یۆنـگ لـە ڕێکەوتـی ٥ی ئەیلـوول، کـە بـۆ داواکارەکان نێـردراوە (هاوپێچـی دووەم لـە دۆسـیەی ١١١).
٢. چەنـد کۆپییـەک لـە نامەکـەی مێجـەر یۆنـگ بـە ڕێکەوتـی ١٤ی ئـاب کـە بـۆ سـەرۆک وەزیـران نێـردراوە، هەروەهـا وەڵامـی نامەکە لە ڕێکەوتـی ١٩ی ئاب(هاوپێچـی ژمارە ٥ لـە ژمـارە ٧٥)، تیشـک خستنەسـەر نـووسراوی وەزیری ناوخۆ بـە ڕێکەوتـی ٨ی ئەیلوول (یەکـەم هاوپێـچ لـە ژمـارە ١٢٢) کـە بـە زانیارییـە ئاماژە پێـدراوەکان لـە نـووسراوی کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە ڕێکەوتـی ٢٦ی ئەیلـوول پاڵپشـتکراوە (ژمـارە ١٤٥).

هەروەهـا کۆمەڵـەی گـەلان ئـاگادار بکرێتـەوە کـە ئـەو ڕێکارانـەی لـە حاڵـی حـازردا لەلایـەن حکومەتـی عێـراق گیراونەتەبـەر یاخـود بەنیـازە بیانگرێتەبـەر، هـەر وەک ڕوون کرایـەوە بـە تەواوەتـی داواکانـی بڕیـاری کۆمەڵـەی گـەلان لـە سـاڵی ١٩٢٦ جێبەجـێ دەکات، هەروەهـا کۆمەڵـەی گـەلان هیـچ کاتێـک مەبەسـتی نەبـووە و لـە ئێستاشـدا مەبەسـتی نییـە ناوچـە کوردییەکانـی عێـراق ببێتـە دەوڵەتـی سـەربەخۆ. هەروەهـا ئێمـە دەتوانیـن بڵێیـن لـە ڕووی ئابـووری و سیاسـییەوە دەوڵەتـی کـوردی شـتێکی نامومکینـە.

بەهەرحاڵ، لە ڕوانگەی نائارامیەکانی ئێستای سلێمانی و ئەو ڕاستیەی کە واژووکارانی ئەم داواکارییە ئێستا لە بەندیخانەن، بابەتێک کە لەوانەیە کۆمیسیۆن ئاگاداری بێت، هەروەها لەوانەیە جنێڤیش ئاگادار بێت و چەندین داواکاریتر سەبارەت بەوەی کە لەگەڵ کورد خراپ مامەڵە دەکرێت و [حکومەتی عێراق] بەڵێنەکانی شکاندووە، کە لەلایەن کوردەکانەوە خراونەتەڕوو، بە ڕەچاوکردنی گشت ئەمانە ئایا کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب، تەنیا بە بەیاننامەیەک ڕازی دەبێت لەسەر سیاسەتێک لەبارەی دۆخی ئێستای ناوچە کوردییەکان کە تا ئێستا زانیاریی تەواوی لەسەر نەبێت، یاخود بە بێ بوونی ئەم جۆرە زانیارییە ئایا کۆمیسۆن ئامادە دەبێت ڕاسپاردە بخاتە بەردەم ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان، بەڵام بۆ وەدەست خستنی ئەم زانیارییانە دەبێ زۆرتر پشت بە بەغدا ببەستین و دەکرێ خستنەڕووی تێڕوانینەکانی خۆمان دوابخەین تا ئەوکاتەی چیتر کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب لە دانیشتنی تشرینی دووەمدا کاتی نەبێت تاوتوێیان بکات.

بەهەرحاڵ، دەکرێ مێجەر یۆنگ لە خوێندنەوەی ڕاپۆرتی سالانی عێراق، زانیاری پێویست بخاتەبەردەم کۆمیسیۆن. خودی مێجەر یۆنگ گەشتێکی بۆ ناوچە کوردییەکان ئەنجام داوە و زانیاری باش و دەستەیەکی لەم بارەوە هەیە. زیاد لەمەش لە سەرتاسەری کوردستاندا بڕوایەکی وەها هەیە کە کۆمەڵەی گەلان بڕیاریداوە بە کۆتایی هاتنی ئینتیدابی بەریتانیا لەسەر عێراق دەوڵەتی سەربەخۆیی کوردی دامەزرێنێت. تا ئەوکاتەی کورد نائومێد دەبن و بەو بڕوایە دەگەن کە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لە دەرەوەی سیاسەتی کردارییە، لەوانەیە نائارامی لە کوردستان بەردەوام بێت. بۆیە پێویستە ڕاگەیاندنێکی پێشوەختە لە کۆمەڵەی گەلان دەستەبەر بکەین. هەروەها بە بۆچوونی من باشترە هەر کاتێک توانیمان بۆچوونەکامان لەسەر داواکاری کورد ئامادە بکەین، باشترە بە بێ چاوەڕوانیکردنی بەدەستهێنانی زانیاری زۆرتر لە بەغدا، ئەم بۆچوونانە بۆ [کۆمەڵەی گەلان] بخەینەڕوو.

داواکاریــی ســێیەم کــە لەلایــەن کۆمەڵێــک ســەرۆکی خێڵــی داوەدە نێــردراوە لــە ژمــارە ٩٦ی دۆســیەکەدا دەدۆزرێتــەوە. هــەر لــەم بــارەوە بڕوانــە ژمارەکانــی ١٢٨ و ١٤٦. کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت پێسـنیازی کـردووە، چونکـە یەکێـک لـە واژووکارانـی داواکارییەکـە (لـە ژێـر گوشـاردا) یاداشـتێکی واژوو کـردووە و ڕەزامەنـدی تـەواوی خـۆی لەسـەر ڕژێمـی ئێسـتا دەربڕیـوە، ئـەم داواکارییـە هیـچ بایەخێکـی نییـە. بۆیـە کۆمسـیاری بـاڵا هیـچ تێبینییەکـی لەسـەر داواکارییەکـە دەرنەبڕیـوە و داواشـی لـە حکومەتـی عێـراق نەکـردووە تێبینییەکانـی خـۆی بخاتـەڕوو. ئەمـەش بـە تەنیـا بـەس نییـە.

پەرەگرافـی ٤ی داواکارییەکـە تۆمـەت دەخاتـە پـاڵ ئیـدارەی عێـراق و ئـەم تۆمەتانـەش بـێ بنەمـا نیـن (بـۆ نموونـە، بوونـی ژمارەیەکـی زۆری فەرمانبـەری تورکـمان لـە لیـوای کەرکـووک). بـە بـڕوای مـن کارێکـی عاقڵانـە نییـە کاتێـک ئـەم داواکارییـە دەخەینـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان ئـەم تۆمەتانـە پشـگوێ بخەیـن، تەنیـا لەبـەر ئـەوەی داواکارەکان پێگـەی کۆمەڵایەتیـان نزمـە، یاخـود یەکێـک لـە داواکارەکان لەگـەڵ ئەوانیـتر هـاوڕا نییـە.

دوو داواکاریەکەیـتر لـە ژمارەکانی ١٢١ (وەرگێڕانەکـەی ژمارە ١٢٠) و ١٤١ دەدۆزرێنەوە. هـەروەک دەبینـن حکومەتـی عێـراق بانگێشـتکراوە تێبینییەکانـی لەبـارەی ئـەم داواکاریانە بخاتـەڕوو، بـەڵام ئەسـتەمە ئـەم بانگێشـتکردنە هیـچ شـتێکی بـە نرخـی لێبکەوێتـەوە. داواکارییەکـەی کۆمیتـەی ناوەنـدی نەتەوەیـی لـە سـلێمانی (واتـە نووسـەرانی داواکارییـە ئۆریجناڵەکـە) کۆمەڵێـک تۆمەتـی تایبـەت بـە شـکاندنی بەڵێنـەکان و خـراپ مامەڵەکـردن لـە خـۆ دەگرێـت. بـە بـڕوای مـن، ئێمـە لـە پێگەیەکـدا نیـن کـە خـودی خۆمـان وەڵامـی ئـەم تۆمەتانـە بدەینـەوە. ئەمـە سـەبارەت بـە داوکاریەکانیتریـش هـەر ڕاسـتە کـە تێیـدا ناڕەزایەتــی دەربــڕاوە لەبــارەی بەڕێوەبردنــی هەڵبژاردنــەکان و ئــەو ئامرازانــەی بــۆ ســەرکوتکردنی یاخیبووەکانــی ســلێمانی گیراونەتەبــەر.

بــە بۆچوونــی مــن دەکــرێ داوا لــە کۆمســیاری بــاڵا بکەیــن یاداشــتێکی هەمەگیــر ئامــادە بــکات کــە هــەر ســێ داواکارییەکــە لەخــۆ بگرێــت و بــە تێروتەســەلی وەڵامــی گشــت تۆمەتــەکان بداتــەوە. پێویســتە یاداشــتەکە بــە شــێوەیەک بێــت کــە شــیاوی نــاردن بــۆ جنێــڤ بێــت. پێویســتە یاداشــتەکە کۆمەڵێــک داتــا لــە خــۆ بگرێــت کــە

ژمـارەی فەرمانبـەرە کـورد و غەیـرە کـوردەکان لـە لیـوا کوردییەکانـدا بـە ڕیزبەنـد نیشـان بـدات، هەروەهـا ژمـارەی فەرمانبـەرە غەیـرە کوردەکانـی بـە زمانـی کـوردی قسـە بکـەن نیشـان بـدات. ئـەم زانیارییانـە دەبـێ ژمـارەی ئـەو فەرمانبـەرە کوردانـە نیشـان بـدات کـە لـە ناوچەکانیـتری عێراقـدا کار دەکـەن. یاداشـتەکە پێوسـتە تیشـک بخاتــە ســەر گرفتەکانــی دامەزراندنــی فەرمانبــەری نەتــەوەی کــورد بــۆ ناوچــە کوردییـەکان و زەرورەتـی دامەزراندنـی کۆمەڵێـک فەرمانبـەری غەیـرە کـورد لـە ناوچـە کوردییەکانـدا. بـە تایبەتیـش لـە بـواری دامەزراندنـی پیشـە تەکنیکییـەکان.

دواتــر دەکــرێ یاداشــتەکە هەندێــك وردەکاری ئــەو هۆکارانــەی یاخیبوونەکــەی ســلێمانی لێکەوتــەوە لەخــۆ بگرێــت، هەروەهــا ئامــاژە بــەو کردارانــە بــدات کــە حکومەتــی بــۆ ســەرکوتکردنی یاخیبوونەکــە و دواتــر بــۆ ســەرکوتکردنی چالاکــی تێکدەرانـە گرتوویەتەبـەر. دواتـر ڕاپۆرتەکـە بـە خسـتنەڕووی تێـرو تەسـەلی سیاسـەتی ئێسـتای حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر کـورد، ئـەو هەنگاوانـەی بـۆ جێبەجێکردنـی ئـەم سیاسـەت گیراونەتەبـەر و گۆڕانکارییەکانـی سیسـتەمی ئێسـتای کارگێڕیـی و چۆنیەتـی جێبەجێکردنــی ئــەم سیاســەتە بــە کۆتــا بێــت.

هەروەهـا پێویسـتە یاداشـتەکە بـە شـێوەیەکی گونجـاو ئـەو هـۆکارە جوگرافـی، ئابــووری و سیاســییانە لەخــۆ بگرێــت کــە دامەزراندنــی دەوڵەتــی ســەربەخۆی کــورد نامومکیــن دەکات.

پێویسـتە ئـەم یاداشـتە لەگـەڵ بۆچوونەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لەبـارەی داواکاری ڕەسـەنی کـورد تاڕادەیـەك یەکـتر بگرنـەوە، بـەڵام ئـەم یاداشـتە چوارچێوەیەکـی گشـتگیر لەسـەر تـەواوی پرسـی کـورد لـە چوارچێـوەی یـەک بەڵگەنامـەدا دەخاتــە بــەردەم کۆمیســیۆنی هەمیشــەیی ئینتیــداب (و ئێمــە). زیــاد لەمــەش بــە خسـتنەڕووی زانیـاری زۆرتـر بـۆ بـەردەم کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب، ئەگـەری کەمـترە کۆمیسـیۆن ڕاسـپاردەی ئەنجامدانـی لێکۆڵینـەوەی تایبـەت لـەم بـارەوە بخاتـەڕوو، ڕاسـپاردەیەک کـە تـا ڕادەیەکـی لەڕادەبـەدەر زۆر حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا و حکومەتـی عێـراق شـەرمەزار دەکات.

١٤ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠ (ل٤٧٢-٤٧٤)

بۆ:

بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا.

بەڕێز سکرتێری کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ.

لە ڕێگەی: لێکۆڵەری کارگێڕیی لە سلێمانی.

بە ئاماژە دان بە نامە گۆڕینەوەکان، ئێمە بۆ ڕەچاوکردن ئەم خاڵانەی خوارەوە دەخەینەڕوو.

لە ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٢وە، واتە ئەو ڕێکەوتەی باشووری کوردستان بەعەرەبەکانی نیشتەجێێ نێوان دوو ڕووبارەکە-دیجلە و فورات-لکێنرا، تا ئەمڕۆکە هیچ یەک لەو بڕیارانەی کە لەلایەن کۆمەڵەی گەلان سەبارەت بە کورد دەرچووە، [لەلایەن حکومەتی عێراق] جێبەجێ نەکراوە.

لە ساڵێ ١٩٢٩، کوردەکان مەزبەتەیەکاین پێشکەشی [حکومەتی عێراق] کرد و داوای جێبەجێکردنی بڕیارەکانی کۆمەڵەی گەلانیان کرد، بەڵام داواکەیان ڕەچاو نەکرا، لە ساڵی ١٩٢٢، کورد مەزبەتەیەکیان بەرز کردەوە و داوای جێبەجێکردنی بڕیارەکانی کۆمەڵەی گەلانیان کرد، بەڵام داواکەیان پشتگوێ خرا.

لە شوباتی ساڵی ١٩٣٠، نوێنەرانی کورد [لە ئەنجوومەنی نوێنەرانی بەغدا] ڕاپۆرتێکیان خستەبەردەم بەڕێز کۆمسیاری باڵا، بەڵام وەڵامی ئەم ڕاپۆرتەش نەدرایەوە.

لە ئاداری ساڵی ١٩٣٠، ئەم نوێنەرانە داوایەکیتریان پێشکەش کرد و داوایان کرد مافە دانپێدراوەکانی کورد جێبەجێ بکرێن، بەڵام ئەم داوایەش بە بێ وەڵام مایەوە.

کۆمەڵەی گەلان زۆر باش دەزانێت کە کورد ناتوانن لەگەڵ عەرەب بژین، بۆیە کۆمەڵەی گەلان بڕیارە بەناوبانگەکەی لەم بارەوە دەرکرد [واتە بەخشینی مافی کورد].

دوای هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان و ڕاگەیاندنی پەیماننامە نوێیەکەی ئەنگلۆ-عێراقی لەلایەن سەرۆک وەزیرانەوە، بۆ کورد دەرکەوت کە بە پێی ئەم پەیماننامەیە، گشت

مافەکانیان پشتگوێ خراوە. کورد بینییان کە لە دوای هەموارکردن و پەسەندکردنی ئەم پەیماننامەیە، ئەوان بێ هیچ مەرجێک خراوونەتە ژێر دەسەڵاتی عەرەب، ڕووداوێک کە بە هیچ شێوەیەک لەگەڵ بڕیارەکەی کۆمەڵەی گەلان و ویستی کورد ناگونجێت. لە ئەنجامدا، کورد لە زاخۆوە تا باجەلان (خانەقین) نیگەران بوون و گشتیان پێکەوە ڕاپەڕین و بە زارەکی و بە نووسراو، داوای مافەکانی خۆیان کرد.

عەرەب بە ئەنجامدانی ڕەشەکوژی لە سلێمانی وەڵامی داواکانی کوردیان دایەوە و بە ئەنقەست تفەنگ و چەکی ئۆتۆماتیکی لە دژی خەڵک بەکار هێنرا. ئەم ڕووداوە تەنانەت لەلایەن خودی سەرۆک وەزیرانەوە بە هاوشێوەی ڕووداوە مێژووییەکەی کەربەلا هەژمار کراوە. لە لیوا کوردییەکانیتردا بەرپرسە عەرەبەکان دەستیان کردووە بە گوشار خستنەسەر کورد و گواستنەوە و کەمکردنەوەی ژمارەی فەرمانبەرانی کورد. سەرەڕای ئەو دڕندەییەش، حکومەتی عەرەب کۆمەڵێک ڕۆشنبیر و کەسایەتییە ناودارەکانی کوردی دەستگیر کردووە و بۆ شوێنێکیتر گواستونیەتییەوە.

ئاماژە بەوە کراوە کە لە نێوان برینداربووانی ئەم ڕووداوە دڵتەزێنەی سلێمانی، منداڵ هەن کە تەمەنیان لە هەفت ساڵ دەرباز ناکات و سکیان بە خەنجەرەکانی سەرە نێزی سوپا کون کون کراوە. دوای ئەم هەموو کارەساتەی ڕوویداوە، ئایا دەکرێ نکۆڵی لە مافەکانی کورد بکرێ. بێ هیچ گومانێک ئەم کارە سەلماندی بۆ کورد مومکین نییە لە پاڵ عەرەب بژین، بۆیە کورد بڕیاریانداوە بە هەر نرخێک بێت لە عەرەب جیا ببنەوە.

حکومەتی بەریتانیا کە بە هۆکاری مرۆیی و پاڵنەری جوامێرانە ئینتیدابی بەسەر عێراقدا پەسندکرد، گوێ لە مافە ڕەواکانمان دەگرێت کە لە خوارەوە ئاماژەیان پێدراوە و دان بەوەدا دەنێت کە ئێمە مافی خۆمانە ئەم داوایانە بخەینەڕوو:

١. دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی لە چوارچێوەی سنووورە سروشتییەکانیی لە زاخۆوە تا پشتەوەی خانەقین درێژ دەبێتەوە، چوڵکردنی ئەم هەرێمە لە سوپا و فەرمانبەری مەدەنی عەرەب و بەڕێوەبردنی لەلایەن حکومەتی کورد.

٢. بە ڕەچاوکردنی بڕیاری کۆمەڵەی گەلان لەم بارەوە، ئەم هەرێمەی سەرەوە، وەک دەوڵەتی کوردی لە ژێر دەسەڵاتی ئینتیداب دەمێنێتەوە.
٣. بەپەلە ئازادکردنی ئەو کەسانەی بە هۆی ئاژاوەکانی سلێمانییەوە بەندکراون یاخود ڕاگوێزراون.
٤. گواستنەوەی گشت فەرمانبەر و کاربەدەستانی کورد لە ناوچە عەرەبنشینەکان بۆ ناوچە کوردنشینەکان.

سەبارەت بەم داوایانەی سەرەوە، کورد شەرەفی ئەوەی هەیە بیانخاتە بەردەم بەڕێزت، چاوەڕوانی وەڵامی بەپەلە و بە نرخی بەڕێزت دەکەین و تکایە ڕێزی ئێمە قبوڵ بفەرموو.

واژوو:

جەعفەر سوڵتان، سەرۆکی هەورامان.

ئەفراسیاب بەگ ڕۆستەم سوڵتانزادە.

مستەفا بەگ جەعفەر سوڵتانزادە.

محەمەد بەگی ئەمیرئالۆ.

بەهرام بەگ، سەرۆکی وەلەد بەگ.

عەبدوڵرەحمان بەگ، وەکیلی خێڵەکانی جوانڕۆ.

شێخ عەلائەدین، ڕابەری پیاوە ئایینیەکانی بیارە.

شیخ محەمەد شێخ حسامەدین، ڕابەری ئایینی.

شێخ سەدیقی کوڕی شێخ بەهائەدین، ڕابەری ئایینی.

شێخ محەمەد تەوفیق کوڕی شێخ سدیق. ڕابەری ئایینی.

مەلا حوسێنی کوڕێ مەلا قادر، مامۆستای بیارە.

شێخ بەهائەدین، ئیمامی بیارە.

شێخ محەمەد سەحیب کوڕی شیخ نەجمەدین، ڕابەری ئایینی.

شێخ محەمەد ئۆسمان کوڕی شێخ نەجمەدین، ڕابەری ئایینی.

شێخ تەیب کوڕی شێخ عومەر، ڕابەری ئایینی.

شێخ حەسەن، ڕابەری ئایینی گوندی سەرگات.

شێخ تەها، ڕابەری ئایینی گوندی سەرگات.

محەمەد ڕەشید ئەبا عوبەیەدە سەعیدی مەحەمەدزادە.

عەبدولکەریم ئەبا عوبەیدە سەعید محەمەدزادە.

ئەمین بەگی فەتاح بەگ، کەسایەتی ناودار.

لـە هـەر جـۆرە ئامـاژەدان بـەم بابەتـە تکایـە ئامـاژە بکـە بـە نـووسراوی (E5270/2558/93) (ل ٤٧٥)

هەروەهـا ئاڕاسـتەکراوە بـۆ- نـاوی هیـچ کەسـێک نەهێنرێـت- «جێگـری وەزیـری کاروبـاری دەرەوە» (Under-Secretary of State). وەزارەتـی دەرەوە، لەنـدەن، S. W. 1

جێگـری وەزیـری کاروبـاری دەرەوە بۆچوونەکانـی خـۆی بـۆ جێگـری وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات دەخاتـەڕوو، هەروەهـا بـە ڕێنمایـی وەزیـری کاروبـاری دەرەوە، کۆپیـەک لـەم نـووسراوەی خـوارەوە دەخاتـەڕوو.

وەزارەتی دەرەوە

١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠

ئامـاژە بـە نـووسراوی پێشـوو: نامـەی وەزارەتـی دەرەوە بـە ژمـارە (E 5270/2558/93) بـە ڕێکەوتـی ٦ی تشرینـی یەکـەم.

ناساندنی نووسراوەکە

ناو و ڕێکەوت	بابەت
بـۆ: کۆمەڵـەی گـەلان، ٩ی تشرینـی یەکـەم، ژمـارە (6A/22413/655)	کوردی عێراق

نووسراوێکی هاوشێوە نێردراوە بۆ...

1421388B (2)

کۆپی (ل٤٧٦)

(E 5270/2558/93)

(6A/22413/655)

کۆمەڵەی گەلان

٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، جنێڤ.

بەڕێز،

شـەرەفمەندم ئـاگادارت بکەمـەوە کـە نامەکـەت بـە ژمـارە (E 5270/2558/93) لـە ڕێکەوتـی ٤ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠، هاوپێـچ لەگـەڵ داواکاری ئۆریجناڵـی کۆمەڵێـک کـوردی عێـراق، هەروەهـا ئـەو نامەیـەی لەلایـەن ئـەم کوردانـە ئاڕاسـتەی کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق کـراوە، بەدەسـتمان گەیشـت.

ئەم بەڵگەنامانە دەخرێنە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب.

ئـاگادارم تێڕوانینەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا [لەسـەر داواکارییەکـە] لـە زوتریـن کاتـدا دەخرێتـە بـەردەم [کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب].

لەگەڵ ڕێزدا،

واژوو: بەڕێوەبەری بەشی ئینتیداب.

The Right Honourable

The Secretary of State for Foreign Affairs

Foreign Office

Downing Street

London, S,W,1

ڕۆژهەڵاتی نزیک و هیند (ل٤٧٧-٤٧٠)

١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠

عێراق و پارێزگاکانی باکوور

بە سەرلەنوێ سەرنج دان لە بارودۆخی باکووری عێراق، بە دڵنیاییەوە ڕەخنەی عێراقیە توندڕەوەکان (ناسیونالیستەکان) دەبینین کە بڕوایان وایە ئەو پەرۆشیەی ئێمە لەم قۆناغەدا بۆ چارەنووسی کورد و کریستیان و کەمینەکانی دیکە لە ویلایەتی مووسڵ هەمانە، بەڵگەی حاشا هەڵنەگرە لە سەر پیلانێکی ئیمپریالیستی بە مەبەستی وەرگرتنەوەی سەربەخۆیی لە عێراق لە ساڵی ١٩٣٢، بەڵام بە دان بەخۆداگرتن دەتوانرێت بەرەنگاری ئەو ڕەخنانە بینەوە. بە هۆی ئەوەی لە عێراق ڕەخنەی دوژمنکارانە دژی بەریتانیا، تەنانەت پێش ئەوەی دۆزی کەمینەکان بە گەرموگوڕی لە دەرەوە پاڵپشتی بکرێت دەستی پێ کردبوو. تەنانەت ڕاپۆرتی فەرمی حکومەتی بەریتانیا بۆ کۆمەڵەی گەلان بۆ ساڵی ١٩٢٩، بە وردی باس لەوە دەکات کە ‹هێرشێکی توندی ڕاگەیاندنەکان› لە ماوەی چوارێکی کۆتایی ساڵی ڕابردوودا «لەسەر سیاسەتی حکومەتی بەریتانیا و فەرمانبەرانی بەریتانیا لە عێراق» لە ئارادا بووە. ئەمەش بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگرە کە [ئەم سیاسەتە] لەبەرژەوەندی خواستە ناسیۆنالیستیەکانی عێراق نییە. دەبێت باش تێبینی ڕەوتی دژە بەریتانی لە عێراقدا لە ساڵی ١٩٢٩بکەین، واتە کاتێک بە پێی ئەم ڕاپۆرتە، بەلانی کەمەوە [پەیوەندی نێوان] کورد و مەسیحییەکان تا ڕادەیەک باش بوو، کەواتە بۆ ئەم ساڵەی ئێستا دەتوانین چی بڵێین کە ئەم کەمینانە، لە ئەنجامی پەیماننامەی ئەنگلۆ- عێراقی، بە کۆدەنگییەکی نائاسایی، ناڕەزایەتی خۆیان دەردەبڕن؟ لە ئێستادا ئێمە زۆر لەوە دوورین کە پێشوەختە حوکم لەسەر ئەم پرسە بدەین، چونکە پڕوپاگەندە واتە پڕوپاگەندە. بەهەرحاڵ، وادیارە، ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی فەرمی لەسەر دۆخی ویلایەتی مووسڵ لە بەرژەوەندی خودی عێراق و لە بەرژەوەندی بەریتانیادایە.

بۆ چرکەیەک مەزەندەی ئەوە بکە، کە تەواوی بانگەشەی کورد و کەمینەکانیتر

بێ بنەمان و درۆ لە دوای درۆ کراوە، گشت ئەم هاتوهاوارە لەسەر سەرکوتکردن و پشتگوێ خستنی مافەکان بریتییە لە قیژەی مرۆڤ پێش ئەوەی ئازار ببینێت. ئایا ئەمە لە دژی ئارامی دەوڵەتێک نییە کە ڕێگە بدرێت ئەم کارانە بەردەوام بێت؟ گلەیی بێ بنەما دەتوانێ حەقیقی و مەترسیدار بێت، بەڵام لەلایەکیترەوە گریمانە بکە، لێکۆڵینەوەیەکی فەرمی دان بە پێشێلکردنی مافەکان و دروستی گلەییەکان دەنێت، ئەمەو بە چاوپۆشیکردن لەو پابەندییانەی کە کۆمەڵەی گەلان لە کاتی لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە عێراقەوە لەسەر عێراق سەپاندویەتی، هەروەها چاوپۆشی لە ئامۆژگارییەکانی حکومەتی بەریتانیا بۆ عێراق و چەندین بابەتیتر بکە، ئایا ئەمە بابەت نییە و پێویستی بە چارەسەری بەپەلە نییە؟

بەڵگەنەویستە هەر وەک چۆن عێراق ناتوانێ بێ پارێزگاکانی باکوور بژیت، بە هەمان شێوە پێویستە پارێزگاکانی باکووریش ببن بە بەشێکی دانەبڕاوی عێراق. خەونەکانی جیابوونەوە، ئۆتۆنۆمی بۆ کورد و بابەتیتر، هیچ شتێک نییە تەنیا خەون نەبێت. کاتێک کە هەوڵ بۆ تێگەیشتن لەم جۆرە خەونانە دەدرێت، ئەم خەوانانە بە خێرایی دەبن بە مۆتەکە. ئەگەر ئۆتۆنۆمی بە باشووری کوردستان ببەخشرێت، هیچ گومانێک نییە، تەنانەت بە چاوپۆشین لە ئاڵۆزییە نێودەوڵەتییەکانیش، ئەم دەوڵەتە دەبێتە جێگەیەک بۆ چەتەکان کە لەسەر تاڵانکردنی دەشتاییەکانی عەرەبی عێراق دەژین. لە ئەنجامدا، دۆخەکە وەک دۆخی سنووری باکوور-ڕۆژئاوای هیندی لێدێت پێش داگیرکردنی وەزیرستان.

پێویستە هیچ کاتێک لە بیر نەکەین کە کوردستان کۆمەڵگایەکی خێڵەکییە، هەروەها کوردەکانیش لە تەواوی ڕوانگە سیاسی و کلتورییەکان، لەوانەیە لە شارێکی وەک سلێمانییەوە سەرچاوەی گرتبێت، خاوەن هیچ جۆرە هێزێکی بونیاتنەری یەکگرتوو و هاریکار نین. بۆ هەر کەسێک کە لە نزیکەوە خوێندنەوەی لەسەر کورد کردبێت، مومکین نییە بڵێت سەربەخۆیی بە قازانجی کوردە، بەڵام ئەگەر حوکمی کەسێک لە دژی ئەگەری سەربەخۆیی کوردستان بێت، ئەم کەسە دەبێ بە هەمان شێوە ئەو جیاوازییە بنەڕەتیان بخاتەڕوو کە کورد لەگەڵ عەرەبەکانی عێراق هەیانە.

سیاسـەتەکانی بەریتانیـا لـە کوردسـتانی باشـوور لـە دوای ئاگربەسـت زۆر بـە کەمـی بەپێچەوانـەی یەکـترن، بـەڵام لـە سـاڵەکانی دوایـی، ئامانجەکانـی تێکەڵکردنـی [کـورد و عـەرەب] کـە وەک تواندنـەوەی [کـورد لـە نـاو عەرەبـدا] نییـە لـە عێراقدا هەمیشـە لەسـەر کـورد جێبەجێکـراوە. گریمانـی ئەوە بکە، عەرەب دەتوانن ویسـتی خۆیان بەسـەر باشـووری کوردسـتاندا بسـەپێنن، ئەمـە شـتێکی بـێ بنەمایـە، هەروەهـا هیـچ کەس لە خـودی عەرەب باشـتر نازانێـت، ئەگـەر کورد ملکەچـی کاربەدەسـتانی بەریتانیا لە ناوچەکـەی خۆی دەبێت، بـەڵام هیـچ کات ئـەوە لـە بیـر نـاکات کـە تـا ئێسـتا بەشـە سـەرکییەکانی پێکهێنـەری کـورد لـە سـلێمانی، کەرکـووک و هەولێـر بـە خواسـتی خـۆی چوبێتـە ژێـر دەسـەڵاتدارێتی بەغدا، یاخـود بەشـدار بووبێـت لـە ڕیفراندۆمـی سـاڵی ١٩٢١ بـۆ دامەزراندنـی پاشـایەتی مەلیـک فەیسـەڵ، پاشـایەتیەک کـە ئەمیـر فەیسـەڵ بـوو بـە پاشـا، ڕیفراندۆمەکە سـلێمانی و کەرتی کەرکووکـی لەخـۆ نەگـرت، کـە لە کاتی خـۆی هەولێر و ڕواندزیش بەشـێکی بـوون. تەنانەت ئـەو کەسـانەش کە بۆچوونێکی ڕیالیسـتییانەیان لـە عێراق هەبوو و لە دژی ئایدیالیسـتەکان بـوون، ئـەوە لەبیـر ناکـەن کـە لـە کانوونـی دووەمـی ١٩٢٦دا ئەنجومەنـی کۆمەڵـەی گەلان بڕیاریـدا ویلایەتی مووسـڵ بە عێراق بلکێنرێت، ڕەزامەندیان لەسـەر ئـەم کارە نواند لە دوای ئـەوەی لـە دەسـەڵاتی ئینتیـداب گەرەنتیـان وەرگرت ئینتیداب بـۆ ماوەی ٢٥ سـاڵ بەردەوام دەبێـت و هەروەهـا بارودۆخـی تایبەتـی کەمینـەکان لـەم پارێزگایانـە ڕەچـاو بکرێت.

لـە پەیماننامەکـەی پێشـوی نێـوان حکومەتی بەریتانیـای مەزن و عێراقدا ئامـاژە بە مافی کەمینـەکان کرابـوو، بـەڵام ئەم پەیماننامە نوێیـەی ئەنگلۆ-عێراق، کە لە نێـوان دوو دەوڵەتی یەکسـان و سـەربەخۆدا واژوو کـراوە، ئـەم جـۆرە ئاماژەدانـە بوونـی نییـە. هەڵبـەت ئـەم ڕاسـتییە و ئـەو کێشـانەی سـەرەوە کـە لـە نێوان کـورد و عەرەب، ئاشـووری و کـورددا هەن، بـە هـۆکاری سـەرەکی نیشـاندانی چالاکـی دژە بەغدان، بـۆ نموونە، سـەرهەڵدانەکەی مانگی ئەیلـوول لـە سـلێمانی و بڵاوکردنـەوەی پڕوپاگەنـدە لەلایـەن کاسـۆلیک و ناوەندەکانیـتر، بە نوێنەرایەتـی مەسـیحییەکان و کەمینـە غەیرە مەسـیحییەکانیتری پارێزگای مووسـڵ.

هـەر وەگ گووتمـان، کـورد، کرۆکـی کێشـەی کەمینەکانـن لـە عێراقـدا و هەوڵـەکان بـۆ فریودانیان لە دژی ئاشـورییەکان، بە خۆشـحاڵییەوە، شکسـتیان هێناوە. بۆ هەموو کەسـێک

ئاشکرایە کە هەوڵەکانی پارساڵ بۆ وروژاندنی کورد لە دژی ئاشورییەکان، ڕاستییەکی مێژوویی تاڵە بۆ ئەو عەرەبە ڕۆشنبیرانەی دەزانن مامەڵەیەکی باش لەگەڵ کەمینەکان جەوهەری ڕێزگرتنیانە لەلایەن کۆمەڵەی گەلانەوە. لە ڕاپۆرتی ساڵی ١٩٢٩دا، کە لە سەرەوە باسمانکرد، ئاماژە بە بەهێزی هێزی پڕوپاگەندە لە نێوان کورد دەدات، بەڵام لە ڕاپۆرتەکەدا ترسی کورد ڕەچاوکراوە لەو بانگەشەیەی کە گوایە بە سوودی ئاشورییەکان ئەوان لەسەر خاکەکەیان دەرکراون و دەڵێت «لە ڕاستیدا، بە هەندێك ڕێزپەری کەم نەبێت، کوردەکان بەرانبەر ئاشورییەکاندا ڕەفتارێکی دۆستانەیان هەیە». هەروەها چەندین بەڵگە هەن کە ئەم قسەیە لەم ساڵەدا بە بەراورد لەگەڵ [ساڵانی پێشوو] زۆر ڕاسترە، کەواتە دەبێ عەرەب بزانن پێکەوە کارکردنی مووسڵمان و غەیرە مووسڵمانان لە باکووری عێراقدا دەبێ چەند مەترسیدار بێت. گشت زانیارییەکان باس لەوە دەکەن عێراق لە لایەن پارێزگاکانی باکوور لە مەترسیدایە، ئەگەر زۆرینەی دانیشتوانی ناڕازی بن، هەروەها بەریتانیای مەزن، هەم وەک شەرەف و هەمیش وەک بەرژەوەندیی، ناچار دەبێت کار بکات تا هەموو شتێک لەم بەشە لە ڕادەبەدەر گرنگەی جیهاندا باش بێت. ئەو ناڕەزایەتییەی لەم پارێزگایەدا سەریهەڵداوە، ئێستا بە ئاستێک گەیشتووە، هەم حکومەتی بەریتانیا و هەمیش عێراق ناتوانن بڵێن پێویست بە لێکۆڵینەوەیەکی قوڵ لەم بارەوە ناکات. بەدواداچوونی شەخسی لە هەزاران ڕاپۆرت بە نرخترە، جا ئەم ڕاپۆرتانە لە هەر کەسێکەوە بێن.

بۆ ئێمە باش نییە لە لەندەن دانیشین و ڕاست لە ناڕاست جیا بکەینەوە، بەڵکو پێویستە بڵێین بەڵگەی پێویست لەبەردەستن کە نائارامیەک لە پارێزگاکانی باکووری عێراق لە ئارادایە و وادەخوازێت لێکۆڵینەوەیەکی تازە و بەپەلە لەم بارەوە بکرێت. ئەگەر گشت بەڵگەکان بسەلمێنن کە نائارامییەکە، بوونی نییە، ئەمە بۆ ناوبانگی بەریتانیای گەورە و عێراق زۆر باشترە، بەڵام ئەگەر لە لایەکیترەوە، پێشێلکردنی حاشاهەڵنەگری مافەکان دۆزرایەوە، کاتی ئەوەیە ئەم پێشێلکردنە نەهێڵرێت، پێش ئەوەی زۆر درەنگ بێت و پشێوی لە کوردستانی باشوور بڵاو ببێتەوە.

نهێنی (ل٤٨٠-٤٨٨)

ژمارە:٢٩٥٧

نووسینگەی ئەنجوومەنی وەزیران.

١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، بەغدا

بۆ:

سکرتێری سیاسی خانەی مەندوبی سامی.

نامە نهێنییەکەی بەڕێزتم بە ژمارە(P.O/125) لە ڕێکەوتی ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠ بینی، کە تێیدا داوای تێڕوانینی حکومەتی عێراقت کردووە سەبارەت بە داواکارییەکی کورد کە لە ڕێکەوتی ٣٠ی ئاب وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی فەڕەنسی، و سەبارەت بە تەلەگرامێک کە لە ڕێکەوتی ٧ی ئەیلوولی ١٩٣٠ لەلایەن کەسێکەوە نێردرابوو کە ئاماژە بە ناوەکەی نەدراوە و تێدا شکایەتی لەسەر ئەو ڕەفتارە کردبوو کە لە کاتی هەڵبژاردنەکانی سلێمانی [حکومەتی عێراق لەبەرانبەریدا] کردوویەتی. وادیارە، داواکارییەکە و تەلەگرامەکە لە ڕێگەی بەڕێزتەوە بخرێتە بەردەم سکرتێری کۆمەڵەی گەلان.

نامەوێت هیچ تێبینییەک لەسەر بۆچوونەکانی بەڕێز جەعفەر پاشا ئەلعەسکەری دەرببڕم کە لە کاتی غیابی مندا ئەو بۆچوونانەی لە نامەکەیدا بە ژمارە ٢٤٢٢ لە ڕێکەوتی ١٩ی ئابی١٩٣٠، خستبوەڕوو، تەنیا ئەوە نەبێت کە من توشی سەرسوڕمان بوومە لە گۆڕانی لەناکاوی ئەم پرسە لەم ماوە کەمەدا. گۆڕانێک کە مرۆڤ توشی گومان دەکات لەسەر هاندەری ڕاستەقینەی سەرهەڵدانی ئەم پرسە، ئەویش بەم شێوازە، کە من لە کاتی گەڕانەوەمدا تێبینیم کرد.

هەر وەک چۆن لە ڕاپۆرتی ساڵانەی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا ئاماژەی پێدراوە و خراوەتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان، ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق بۆ ئیدارەدانی ناوچە کوردییەکان گرتوویەتەبەر، هەرگیز هۆکاری ناڕەزایەتی کوردەکان نەبووە. ئەم سیاسەتە کە بە ئاگاداریی و پەسەندکردنی حکومەتی بەریتانیا داڕێژراوە

لـەو کاتـەی ئـەم حکومەتـە بەرپرسـاریّتی بەڕێوەبردنـی کاروبارەکانـی لـە ئەسـتۆ گرتـووە تـا ئێسـتا هیـچ گۆڕانکارییەکـی بەسـەردا نەهاتـووە.

لە مانگی شـوباتی ڕابردوو، کۆمەڵێک نووسراوی خولاو خرانەڕوو و باس لە سـەرهەڵدانی ئەنجوومەنێـك بـە نـاوی ‹یەکێتـی کـوردان (Kehli Yakateen Kurdan) دەکـەن. بـە بـڕوای ئێمـە دامەزراندنـی ئەم ئەنجوومەنـە کاری کۆمەڵێک توندڕەوی کوردە. نـووسراوەکان بە بێ ئـەوەی هیـچ [لۆمەیـەک] ئاڕاسـتەی حکومەتـی عێـراق بکـەن، لۆمـەی حکومەتـی بەریتانیا دەکـەن. لەوانەیـە بەڕێـزت هەندێـك لـەم نووسراوانـەت بینیبـێ، بـۆ ئاسـانکردنی بابەتەکـە ئامـاژە بـە نووسراوێکـی ڕێکەوتـی ٤ی شـوباتی ١٩٣٠ دەکەم:

«بـە بـڕوای ئێمـە کۆمەڵێـک کاربەدەسـتی بەریتانیـا تـا ڕادەیـەک بەرپرسـیارن لـەو دۆخـەی کـە ئێسـتا لـە ئارادایـە. مێجـەر سـۆن (Major Soane) بیـری لـەوە دەکـردەوە، ئەگـەر میرێکـی کـورد بـا، لـە کاتێکـدا مێجـەر نوئێـل (Major Noel) لـە دڵ و دەرونـەوە خوازیـاری باشـەی کـورد بـوو، هـزر و بیرۆکـە باڵاکانـی سـۆن و نوئێـل بـە هـۆی کارەکانـی کۆمەڵێـک کاربەدەسـتی بەریتانـی بەفیڕۆچـوون کـە بەرپرسـی پرسـی کـورد بـوون، بـەڵام لـە کوردسـتان تێنەدەگەیشـتن. بەریتانیـا سیاسـەتێکی توندوتیژانـەی لـە دژی ئـەم گەلـە دێریـن و قارەمانـە پەیـڕەو کـرد و بـە لایەنگـری کردنـی [حکومەتـی عێـراق] تـا ئاسـتێکی چـاوەڕوان نەکـراو بـە خراپـی مامەڵـەی لەگـەڵ کـورددا کـرد».

لــە نووسراوێــك لــە ڕێکەوتــی ٥ی شــوباتی ١٩٣٠، گلەیــی هاشــێوەی ســەرەوە خراونەتــەڕوو، پوختــەی ئــەم نــووسراوە بــەم شــێوەیەی خوارەوەیــە:

«ئێمــەی کــورد دەزانیــن گشــت ئــەم ســەرکوتکردن و فریودانــەی ئێمــە، ڕاســتەوخۆ لەلایـەن حکومەتـی بەریتانیـاوە هەڵدەقوڵێـت. ئێمـە دەمانەوێـت پشـتگیریی حکومەتـی تــازە پێگەیشــتووی عێــراق دەکەیــن، ئەویــش بــە مەرجێــک حکومەتــی عێــرق دان بــە مافەکانـی ئێمـەدا بنێـت».

کاتێـک حکومەتـی عێـراق ڕاگەیاندنێکـی فەرمـی لـە ڕێکەوتـی ١٠ی نیسـانی١٩٣٠، بڵاوکـردەوە، ڕایگەیانـد، بـە پێـی مـادەی ٧ی یاسـای بنەڕەتـی، زمانـی کـوردی لـە ناوچـە

کوردییەکانـدا زمانـی فەرمییـە. هەروەهـا ڕایگەیانـد، حکومەتـی عێـراق مکـوڕە لەسـەر پەیڕەوکردنـی سیاسـەتێک کـە لەگـەڵ ئـەو بەڵێنانـە بگونجێـت کـە لـە مـاوەی ڕابـردوودا بـە کـوردی داوە. حکومەتـی عێـراق وەک بـاران تەلەگـرام و پەیامـی سوپاسـگوزاریی لەلایـەن سـەرکردەکانی کـوردەوە بـۆ دەهـات. ئێمـە دەتوانیـن بـە تایبـەت ئامـاژە بـە تەلەگرامێـک بکەیـن کـە لـە سلێمانییەوە نێـردراوە و زۆربـەی واژووکارانـی ئـەو کەسـانەن کـە داواکارییەکەیـان خسـتووتە بـەردەم بەڕێـزت و لـە حاڵـی حـازردا تاوتـوێ دەکرێـت، هەروەهـا لەلایـەن ئـەو کەسـانەوە کە پێـش بەرزکردنـەوەی ئـەم داواکارییـە، داواکارییەکی ناڕەزایەتییـان بەرزکردبـووە لـە دژی ئـەو چالاکییانـەی ئاشـتی و ئارامـی تێکـدەدەن. کۆپیـەک لـە تەلەگرامـی ئاماژەپێـدراو هاوپێـچ کـراوە. هەروەهـا بـە ڕەچاوکردنـی پێگـەی فەرمیەکـەی، **ئەمـەی خـوارەوە دەقـی تەلەگرامـی موتەسـەڕیفی سـلێمانییە:**

«سـلێمانی، ٣٠ی ئنیسـانی١٩٣٠: دانیشـتووانی سـلێمانی بڵاوکـراوە فەرمییەکەیـان خوێنـدەوە کـە لـە چاپەمەنیەکانـدا بـڵاو کرابـووەوە و تایبـەت بـوو بـە بڕیاریکـی حکومەت سـەبارەت بـە دەرکردنـی یاسـایەک کـە زمانـی کـوردی لـە ناوچـە کوردییەکانـدا بـە زمانـی فەرمـی هەژمـار دەکرێـت. دانیشـتووانی سـلێمانی سوپاسـگوزاریی و خۆشـحاڵی خۆیـان بـۆ ئـەم هاوسـۆزییە جوامێرانـەی حکومـەت دەربـڕی و داوایـان لـە ئێمـە کـردووە سوپاسـی بـێ پایانـی ئـەوان بـە بەڕێـز سـەرۆک وەزیـران ڕابگەیێنیـن. بـەم پێیـەش، شـەرەفمەندم سوپاسـی دانیشـتووانی سـلێمانی و وەفاداربوونیـان بـە حکومەتـی بەڕێـز ڕابگەیێنـم. موتەسـەرفی سـلێمانی-٦٤٣».

وادیـارە سیاسـەتی جوامێرانـەی حکومەتـی عێـراق بووەتـە هـۆی ئـەوەی کورد سوپاسـی ڕاسـتەقینەی خۆیـان دەرببـڕن و هەروەهـا ئـەم دۆخـە سروشـتییە تا ئـەوکات بـەردەوام بوو کـە خۆشـحاڵی دەربڕیـن لـە بەفەرمـی ڕاگەیاندنـی بەکارهێنانی زمانـی کوردی.

ئـەم دۆخـە نامۆیـەی ئێسـتا لـە نـاکاو سـەریهەڵدا و موتەسـەڕیفی [سـلێمانی] کەوتـە دەسـت تەوفیـق وەهبـی بـەگ، واتـە ئـەو کەسـەی مسـتر ئالبـان لـە ڕاپۆرتەکـەی لـە ڕێکەوتـی ١٥ی ئەیلوولـی١٩٣٠ ئامـاژەی پێـدەدات کـە تونـدڕەوەکان وەک قارەمانـی خۆیـان سـەیری دەکـەن.

ئێمە ناتوانین بە بڕاوەییەوە بڵێین، ئایا موتەسەڕیفی پێشوو سیاسەتێکی گرتبووبەر کە هەڵقوڵاوی هاوسۆزی شەخسی خۆی بوو بۆ کورد، یاخود هۆکارەکەی پاڵنەر و هۆکاریتر بوون کە لێرەدا شوێنی باسکردنیان نییە، بەڵام ئەو ڕووداوانەی لە کاتی گۆڕینەوەی پۆستی موتەسەڕیف ڕوویاندا، بە توندی پشتگیریی لەو بۆچوونە دەکات کە ئەگەر وەهبی بەگ بەرپرسیاری ئەم ڕووداوانە نەبێت، بەڵام ئەو دەستی باڵای لە هاندانی ئاژاوەگێڕیدا هەبووە و دۆخێکی نەخوازراوی خوڵقاند و ئەم دۆخەش لەو ڕۆژەوە دەستی پێکرد کە ئەو بە فەرمی ئەرکی [موتەسەڕیفی] لە ئەستۆ گرت. ئاژاوەکە بریتی بوو لەو خۆپێشاندانەی لە ڕۆژی سەردانەکەی شازادە بۆ سلێمانی ئەنجامیدا (هەر وەک مستر ئالبان باسیکردوە، پێش ئەم ڕێکەوتە سلێمانی هێچ ئەزموونێکی لەبارەی خۆپێشاندان و گردبوونەوەی نەبووە).

شکستی وەهبی بەگ لە ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە لەم بارەوە، هەروەها چاوداخستنی لە بێڕێزکردن بە کۆمەڵێک کاربەدەست کە لەگەڵ مێجەر یۆنگ لە ١٠ی ئابی١٩٣٠، هاوڕێتی ئەو شاندە وەزاریەیان دەکرد کە سەردانی سلێمانیان کردبوو. هاندانەکەی بۆ بایکۆتکردنی هەڵبژاردنەکان سەرەڕای خواستی بەشێک لە دانیشتوان بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردن، هەروەها هاندانی بڵاوکردنەوەی داواکارییەکانی بەرهەڵستکاری لە ڕۆژنامەکانی سلێمانیدا و وەها نیشاندان کە ئەم داواکارییانە لەلایەن کۆمەڵێک کەسایەتی ئایینەوە واژووکراون، بۆ نموونە شێخ نوری بریفکانی و بەهائەدین بامەڕنی و کەسانیتر کە دواتر سەلمێنرا ئەم واژووانە ساختەن، سەرەڕای چەندین بابەتیتر کە وردەکارییەکانی ئەم بابەتانە و خستنەڕووی بەڵگەکان بۆ سەلماندنی ئەم بابەتانە، لە کاتی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە کۆدەکرێنەوە و دەخرێنەڕوو.

ئەگەر ئێمە بە وردی چاو بەو ڕووداوانە بخشێنین کە لە دوای ماوەیەکی کەم لە نێوانیاندا سەریانهەڵدا، بۆمان دەردەکەوێت داواکان گۆڕانیان بەسەردا هاتووە و بۆچوونەکانی داواکارەکانیش لە سەرەتاوە تا کۆتایی لەگەڵ یەکتر ناگونجێن. لە سەرەتادا، کۆمەڵێک ناڕەزایەتی بەرانبەر کۆمەڵێک کاربەدەستی بەریتانیا لە ئارادابوو، دواتر ئەم ناڕەزایەتییانە گۆڕان بۆ بەرهەڵستیکردنی پەیماننامە نوێیەکەی [نێوان

عێراق و بەریتانیا] کە هیچ بەندێکی لەخۆ نەگرتووە گەرێنتی مافەکانی کورد بکات. دواتر ئەم بەرهەڵستییە گۆڕا بۆ دژایەتیکردنی سیستمی ئیداریی بەرقەرار و شکستی [حکومەتی عێراق] لە جێبەجێکردنی ئەو ئیمتیازاتانەی تایبەتە بە ناوچە کوردییەکان، دواتر ئەم بەرهەڵستییە گۆڕدرا بۆ داواکردنی ئیدارەیەکی نیمچە ئۆتۆنۆمی کە دواجار ئەم داوایەش گۆڕا بۆ داوای جیابوونەوە لە عێراق و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ لە ژێر چاودێری کۆمەڵەی گەلان.

ئەم ئاڵۆزییەی لە ئەنجامی خواستی کۆمەڵە توندڕەوێك هاتووەتەکایەوە کە چالاکیەکانیان ئاماژەیە بە نەخۆشیی دەروونی ئەو کەسانە کە جێگیری و ماقوڵبوون زۆر دوورن، ناکرێ ئەم چالاکییانە ببنە بیانو بۆ گرتنەبەری ڕێکاری هەڵە بۆدیارکردنی چارەنووسی کوردی عێراق کە لە گشت کاتەکاندا پشتیوانی خۆیان بۆ یەکپارچەیی خاکی عێراق دەربڕیوە و ئامادەبوونیان لە هاوکاریکردنی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق هەر لە ڕۆژی دامەزراندنیەوە تا ئەمڕۆ سەلماندووە.

ئەو کەسانەی ئەم جۆرە چالاکییانە ئەنجام دەدەن، ڕەچاوی ڕاسپاردەکانی شاندی کۆمەڵەی گەلانی ساڵی ١٩٢٤ دەکەن. لە ڕاپۆرتەکەدا کە لە ڕێکەوتی ١٦ی تەمووزی ١٩٢٤ خستە بەردەم [ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان] لە جنێڤ، ئێمە ئەم کورتەیەی خوارەوە دەخەینەڕوو:

«پێویستە ڕەچاوی خواستی کورد بکرێت کە دەبێ فەرمانبەری کورد بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری وڵاتەکەیان دابمەزرێت، دادپەروەریی بەرقەرار بکرێت و خوێندن لە قوتابخانەکاندا بە زمانی کوردی بێت و کوردی زمانی فەرمی بێت».

لە ڕاپۆرتی ساڵانەدا کە لەلایەن حکومەتی بەریتانیا لە ساڵی ١٩٢٦دا، خرایە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب، دەڵێت ئەم ڕاسپاردانە زیادەن و لە ڕاستیدا حکومەتی عێراق سیاسەتەکەی بەرانبەر کورد جێبەجێکردووە. وەک سەرچاوە، ئاماژە بە لاپەڕە ١٤ی ئەم ڕاپۆرتە دراوە و ئێمەش ئەم پەرەگرافەی خوارەوەمان لە ڕاپۆرتەکە دەرهێناوە کە ئاماژە بە نادروستی سەرچاوەکە دەدات:

«حکومەتـی عێـراق بـە بەردەوامـی سیاسـەتی فەراهەمکردنـی دەرفەتـی بەرفراوانـی گرتووتەبـەر لـە پێنـاو تێگەیشـتن لـە خواسـتە کلتورییەکانـی کـورد و هـەر کاتێـک کەسـی شـیاو دۆزرایـەوە کـە کـورد بێـت، ئـەو کەسـە وەک فەرمانبـەر لـە ناوچـە کوردییـەکان دامەزرێنـدراوە. بـەم پێیـەش کاتێـک ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گەلان لـە سـاڵی ١٩٢٥دا، ئەو ڕاسـپاردانەی پەسـەند کـرد کـە لەلایـەن کۆمیتـەی بەدواداچوونـی ڕاسـتییەکان سـەبارەت بـە سـنووری نێـوان تورکیـا و عێـراق خرابوونـەڕوو و بـە شـێوازی ئـەو ئیدارەیـە پەیوەسـت بـوون کـە دانیشـتووانی کـورد عێـراق دەیانەوێـت. حکومەتـی عێـراق درکـی بـەوە کـرد کـە ناتوانـن بەهـۆی بڕیارەکانـی کۆمەڵـەی گـەلان کارێکـی ئەوتـۆ بکـەن تـا ئیـدارەی ناوچـە کوردییـەکان بـە تەواوەتـی وەك ناوچەکانـی دیکـە بـێ. لـە سەرتاسـەری کوردسـتاندا، تەنیا چەنـد ڕێژەیەکـی کـەم نەبێـت، ئەگەرنـا گشـت فەرمانبـەرەکان لـە نەتـەوەی کـوردن و زمانـی کـوردی زمانـی فەرمـی قوتابخانـە و دادگاکانـە».

ئێسـتا ئێمـە تیشـک دەخەینـە سـەر ئـەو داواکارییـەی وەرگێڕدراوەتـە سـەر زمانـی فەڕەنسـی و لـە گۆڤـاری ‹نییـەر ئیسـت› (Near East) لـە ڕێکەوتـی ٢٥ی ئەیلوولـی ١٩٣٠دا، بڵاوبووەتـەوە و هـەر یـەک لـە عەزمـی بەگـی بابـان، شـێخ قـادر حەفیـد، تەوفیـق قـەزاز و چەنـد کەسـێکیتر واژوویـان کـردووە. مـن خۆشـحاڵم ئـەم داواکارییـە خراوتەبـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان، چونکـە ئـەم داواکارییـە هێمایەکیـترە بـۆ ئاڵۆزیـی دەروونـی و دژیەکبوونـی لەگـەڵ ئـەو شـتانەی ئێمـە لـەم نامەیـەدا ئاماژەمـان پێـداوە، ئەمانـەش خەسـڵەتگەلێکن کـە تایبەتمەندییـە هەمیشـەییەکەی بریتییـە لـەوەی بزوێنـەری ئـەم داوکاریانـە، بزوێنەرێکـێ سروشـتی نییـە، بەڵکـو سـەرچاوەکەیان هانـدەری دیکـەن.

لـە لاپـەڕەی دووەمـی ئـەم داواکارییـەدا هاتـووە نوێنەریکـی کورد لـە پەرلەمانـی عێراق پرسـیارێکی سـەبارەت بـە مافەکانـی کـورد ئاڕاسـتەی سـەرۆک وەزیـران کـردووە، کەچـی دەڵێـت لـە وەڵامـدا سـەرۆک وەزیـران ڕەتـی کردووتـەوە دان بـەوەدا بنێـت کـورد هیـچ مافێکـی هەبێـت. خۆتـان زۆر بـە باشـی دەزانـن شـتێکی وەهـا ڕوووینـەداوە. هـەر وەک چـۆن داواکارییەکـە دەڵێـت حکومـەت گشـت فەرمانبەرانـی کـوردی لـە ناوچـە کوردییەکان دەرکـردووە و فەرمانبـەری عەرەبـی لـە شـوێنیان دانـاوە، هـەر وەک خۆتـان دەزانـن ئـەم

قسەیەش هێچ ڕاستییەکی تێدا نییە. زیاد لەمەش، ئەم بانگەشانە زۆر لە ڕاستییەوە دوورن، لە داواکارییەکەدا ئاماژە بە کۆمەڵێک داوا کراوە کە داوای گاڵتەجارئامێزن، بۆ نموونە داوا لە کۆمەڵەی گەلان کراوە هاوشێوەی سویسرا، دان بە دەوڵەتێکی کوردیدا بنرێت بەو بیانووەی کوردستانیش دار و ئاوی سازگاری هەیە! داواکاریی لەمجۆرە هیچ مسداقیەتێک بە نووسەرەکەی نادات، چونکە داواکارییەکە بریتییە لە بەهەڵە خستنەڕووی ڕاستییەکان، ئەویش لە ڕێگەی خستنەڕووی کۆمەڵێک ڕووداو کە هیچ کاتێک ڕوویان نەداوە، هەروەها خستنەڕووی کۆمەڵێک خەون و خولیا و قسەی دژ بەیەک. ئێمە دژی ئەوە نین ئەم داواکارییە هاوپێچ لەگەڵ ئەو تێڕوانینانەی لەسەرەوە ئاماژەمان پێدان، خراوەتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. بەڵام ئێمە ناتوانین وەبیر بهێنینەوە کە ئاگاداربوونی حکومەتی عێراق لە بوونی داواکارییەکی لەم چەشنە دەبێتە هۆی لێکترازانی یەکپارچەیی وڵات، بەو مانایە دێت کە حکومەتی عێراق چاوی لەو پێشێلکارییانە داخستووە کە لە ڕووی یاساییەوە سزایان لەسەرە، پێشێلکارییەک کە دژی یاسای بنەڕەتی عێراقە، ئەم یاسایە لە لایەن خودی کۆمەڵەی گەلانەوە تۆمار کراوە و دانیشی پێدانراوە. سەبارەت بەو تەلەگرامەی باس لە بوونی نارەزایەتی لە ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکان دەکات، بە بڕوای ئێمە ڕاپۆرتەکەی مستر ئالبان باشترین بەڵگەیە بۆ ڕەتکردنەوەی بانگەشەکانی نێرەرانی ئەم تەلەگرامە.

واژوو: نوری ئەلسەعید. سەرۆک وەزیران.

کۆپییەک بۆ: وەزیری کاروباری دەرەوە، بۆ زانیاریی.

ناوی ئەو کەسانەی کە تەلەگرام پیرۆزباییان بە بۆنەی بڵاوکردنەوەی بەیاننامەی فەرمی تایبەت بە یاسا زمانی کوردی بۆ سەرۆک وەزیران ناردووە.

١. هەڵەبجە-جاف، ئەحمەد موختار ئەحمەد عوسمان پاشازادە.

٢. سلێمانی:

عەزمی بابانزادە.

عەبدولقادر حەفیدزادە

محێدین مارف ئاغازادە.

عەبدولڕەحمان ئەحمەد پاشازادە.

عیزەت عوسمان پاشازادە.

عەبدولمەجید حاجی ڕەسول ئاغازادە.

غەریب شێخ مارفزادە.

عەبدولڵا حەفیدزادە.

ئیبراهیم خەفافزادە.

تەوفیق توجار قەزاززادە.

محەمەد توجار حاجی حسێن ئاغازادە.

٣. سلێمانی: مەحمود، سەرۆک شاڕەوانی.

٤. هەڵەبجە:

عەبدولڵا بەگ.

حسێن بەگ.

حەسەن فەهمی بەگ.

عەلی، سەرۆک شاڕەوانی.

٥. سلێمانی:

سەید ئەحمەد سادات بەرزنجی.

شێخ محەمەد شێخ عەلی.

شێخ عەبداڵ.

شێخ حەسەن.

عەبدولقادر.

شێخ محەمەد.

شێخ حوجێل.

شێخ سەعید.

شێخ باقر.

شێخ غەریب.

شێخ ئەمین.

سەید تاهیر.

شێخ حسێن.

شێخ سوراج.

شێخ نوری.

شێخ ڕەئوف.

شێخ ئەحمەد.

شێخ ئیسمائیل.

٦. سلێمانی: خێڵی هەمەوەند. مەجید عەلی محەمەد ڕەزا.

ئەمین ڕەحیم.

شەریف مەحمود زاری.

ئەمین عەزیز ئاغا.

٧. هەڵەبجە:

سەرۆک [خێڵەکانی] هەورامان- محەمەد ئەمین دێزلی.

فرەیدون سوڵتان.

عەبدوڵا نەوڕۆڵی.

محەمەد پیزدە بافەخیش (Pizda Bafakhish)

ئەحمەد شێخ ئیسمائیل.

سەید محەمەد تاوگۆزیی.

حاجی عەلی.

٨. ڕواندز- محەمەد عەلی، سەرۆک شاڕەوانی.

ئەشرەف سوڵتان.

شێخ عەبدوڵا ئەفەندی.

میر محەمەد ئەمین، سەرۆکی خێڵی دەرگەڵە.

ئەشرەف خورشید.

ئەشرەف یونس.

ئەشرەف ڕەشید.

شێخ محەمەد، سەرۆکی خێڵی باڵەک.

ئەحمەد، سەرۆکی خێڵی ناودەشت.

عەلی، سەرۆکی خێڵی سورچی.

مەلا یوسف، سەرۆکی خێڵی بالەکان.

محەمەد ئەمین، سەرۆکی خێڵی هەرکی.

هاوپێچی نووسراوی زۆر نهێنی کۆمسیاری باڵا لە عێراق، ڕێکەوتی ٢٤ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠ (ل٤٩١).

نهێنی

ژمارە: P. O. 239

سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

بەغدا، ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠.

بەڕێز سەرۆک وەزیران

دەمەوێت ئاماژە بە نووسراوێك بکەم کە لەگەڵ نامەکەم بە ژمارە (P. O. 236) لە ڕێکەوتی ٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، نێردراوە، هەروەها دوو داواکاریتر بخەمەڕوو کە لەلایەن کۆمەڵێک کوردەوە ئاڕاستەی سکرتێری گشتی کۆمەڵەی گەلان کراوە.

کۆمسیاری باڵا خۆشحاڵ دەبێت لە زووترین کاتدا بزانێت ئایا حکومەتی عێراق هێچ تێبینیەکیتری هەیە بخاتەسەر نامەکەی جەعفەر پاشا بە ژمارە ٢٤٢٢، لە ڕێکەوتی ١٩ی ئابی١٩٣٠.

هەروەها بەڕێزی ئاگادارە تا ئێستا وەڵامی نامەکەی من بە ژمارە (P. O. 215) لە ڕێکەوتی ٢٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠ نەدراوەتەوە. بە بۆچوونی کۆمیسار شتێکی باش نییە چیتر بەرزکردنەوەی داواکارییەکان [بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان] دوا بخرێت و بەنیازە لە گشت حاڵەتێکدا لە ڕێگەی پۆستەی داهاتوو دەقی داواکاریەکە بۆ وەزیری کاروباری دەرەوە بنێرێت. بۆیە کۆمیسار هیواخوازە لە زووترین دەرفەتدا بەڕێزت وەڵامی نامەکەی بدەیتەوە.

خزمەتکارتان

واژوو: R. S. M. Stures

His Excellency

Nuri Pasha al Sa'id, C. M. G,. D. S. O

President of the Council of Ministers, Baghdad

۳۰/۷۸۳۱۵. (ل۴۹۲-۵۱۲)

Mr Hall 22.10.30

Mr Flood 22.10

Sir Bottomley

Sir J. Shuckburgh

Sir G. Grindle

Permit U.S of S

Parly. U.S of S

Secretary of State

Downing Street 23 October 1930

عێراق، زۆر نهێنی A، کۆمسیاری باڵا.

سێر،

شەرەفمەندم ئاماژە بە نووسراوی زۆر نهێنی مێجەر یۆنگ لە ڕێکەوتی ۲۰ی ئاب ڕابردوو بدەم کە تایبەت بوو بە بەرزکردنەوەی داواکاریی کۆمەڵێک کوردی سلێمانی بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان. داواکارییەکە لە ڕێکەوتی ٤ی تشرینی یەکەم خراوەتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان و ئەوەش ڕوونکراوەتەوە کە بۆچوونەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ لەسەر داواکارییەکە لە زووترین کاتدا دەخرێتەڕوو.

١. من ئێستا کۆپی ئەو نامەیە هاوپێچ دەکەم کە ئاڕاستەی وەزارەتی دەرەوە کراوە و ئاماژە بە یاداشتنامەیەک دەدات کە لەلایەن نووسینگەی موستەعمەراتەوە ئامادە کراوە و تێبینییەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ لەسەر داوکارییەکە لەخۆ دەگرێت.

٢. ئەو زانیاریانەی لەم یاداشتنامەیەدا هاتوون لە چەندین سەرچاوەی جیاوازەوە وەرگیراون، بۆیە دەکرێ کۆمەڵێک زانیاری لەخۆ گرتبێت کە لەوانەیە وەک یەک نەبن، یاخود ماوەیان بەسەر چووبێت. خۆشحاڵ دەبم ئەگەر بەڕێزت لەم ڕوانگەیەوە

سـەیری زانیارییـەکان بکەیـت و لـە زووتریـن دەرفەتـدا بـە تەلەفـۆن ئـاگادارم بکەیتەوە کـە کام ڕسـتە پێویسـتی بـە هەموارکردنـەوە هەیـە. بـەم جـۆرەش مێجـەر یۆنگ ئـاگادار دەکرێتـەوە کـە هـەر خاڵێکـی لاوازی یاداشـتنامەکە پێـش ئـەوەی بخرێتـە بـەردەم کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب، ڕاسـتی بکاتـەوە کـە بەڕێـزت دەستنیشـانت کـردوون.

٣. لـە داڕشـتنی یاداشـتنامەکەدا ئامۆژگارییەکانـی مێجـەر یۆنـگ لـە نـووسراوە ئامـاژە پێکراوەکـەدا، ڕەچاوکـراوە کـە دەڵێـت پێویسـتە بۆچوونەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لەسـەر داواکارییەکـەی کـورد پشـت بـە سیاسـەتی ئێسـتای حکومەتـی عێـراق ببەسـتێت، نـەک سیاسـەتی حکومەتەکانـی ڕابـردوو. بەهەرحـاڵ ناکرێـت بـە هیـچ شـێوەیەک ئامـاژە بـە بارودۆخـی ناوچەکانـی کوردسـتانی عێـراق پێـش ڕاگەیاندنـی ئـەم سیاسـەتەی ئێسـتا نەدرێـت. زیـاد لەمـەش بـە بۆچوونـی مـن پێویسـت نـاکات داوا لـە ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان بکرێـت لـە زووتریـن دەرفەتـدا ڕەتـی ئـەو دەنگۆیـە بداتـەوە کـە لـە حاڵـی حـازردا لەنێـو کـورد لـە ئارادایـە کـە ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان بڕیاریـداوە لـە دوای کۆتایهاتنـی ئینتیـداب لـە عێراقـدا ڕژێمێکـی خـاوەن ئۆتۆنۆمـی تایبـەت لـە ناوچـە کوردییـەکان دابمەزرێنێـت.

پێـم باشـترە لـە یاداشـتنامەکەی ئێسـتادا زۆرتـر تیشـک بخرێتـە سـەر هۆکارەکانـی هێنانـەدی دۆخـی نائارامـی و ناڕەزایەتـی لـە نێـوان کوردەکانـی عێراقـدا. ئەگـەر دۆخـی ئێسـتای کـورد جێگـەی ڕەزامەنـدی نەبێـت، هـەر وەک چـۆن لـە نووسراوەکـەی مێجـەر یۆنـگ و ڕاپۆرتەکانـی پێشـوو لەبـارەی عێـراق، ئامـاژە بـەم دۆخـە کـراوە، کەواتـە ناکرێـت ئـەم ڕاسـتییە بشـاردرێتەوە.

ئـەو ڕاسـتییەی حکومەتـی عێـراق بەڵێنەکانـی بەرانبـەر کـورددا جێبەجـێ نەکـردووە، هەروەهـا ئـەو ڕاسـتییەی دامەزراندنـی فەرمانبـەری غەیـرە کـورد لـەم دواییـەدا لـە ناوچـە کوردییـەکان زیـادی کـردووە، هەروەهـا حکومەتـی عێـراق وەک پێویسـت ڕەچاوی خواسـتە ڕەواکانـی کـوردی نەکـردووە، ئەمانـە هەموویـان دەگەنـە دەسـت کۆمەڵـەی گـەلان. بۆیـە بـە بۆچوونـی مـن باشـترە ئـەم زانیاریانـە لـە ڕێگـەی حکومەتـی خاوەنشـکۆوە بـە دەسـت کۆمەڵـەی گـەلان بـگات، نـەک لـە ڕێگـەی سـەرچاوەیەکیترەوە.

کەواتە بە بڕوای من باشترە، هەر کاتێک بۆچوونەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ لەسەر ئەم داواکارییە خرایە بەردەم کۆمەڵەی گەلان، پێویستە بە ڕاشکاوی ڕووبەڕووی کەموکوڕییەکانی حکومەتی عێراق ببینەوە و لە هەر شوێنێک پێویست بووە لەم بارەوە ڕوونکردنەوە بدەین و هەر کاتێک ئەم کارە ئەنجامدرا، دەکرێ هەوڵ بدرێت و وردەکاریەکانیش بخرێتەڕوو کە ئەو سیاسەتەی ئێستا حکومەتی عێراق ڕایگەیاندووە، ئەو دۆخە چارەسەر دەکات کە بە هۆی کردارەکانی ڕابردووی عێراق لە پشتگوێخستنی مافەکانی کورد هاتووتە ئاراوە.

بەهەرحاڵ، زانیاریی هەمەگیرم بۆ ئەم مەبەستە لەبەر دەست نییە و باشترە زانیاریی زۆرتر لە بەغدا وەرگرین. ئەم کارەش کاتی دەوێت و ئەنجامەکەشی ئەوە دەبێت کە بۆچوونەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ لەسەر داواکارییەکە زۆر درەنگ بە جنێڤ دەگات، تا داواکارییەکە لە دانیشتنی داهاتووی کۆمسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب تاوتوێ بکرێت. لەم چەشنە بارودۆخەدا، بە بڕوای من باشترە، لەبری ئەوەی خستنەڕووی تێڕوانینەکان لەسەر داواکارییەکە درەنگ بکرێت، تیشک بخرێتە سەر ئەو سیاسەتەی لە حاڵی حازردا حکومەتی عێراق لە هەمبەر کورد گرتوویەتەبەر و بە کورتی ئاماژە بەو دۆخە بدرێت کە لە پێش ئەم سیاسەتە لە ئارادابووە.

١. بەهەرحاڵ بە بۆچوونی من باشترە ئەم پشتگوێ خستنە لە تێڕوانینەکانی داهاتووی حکومەتی خاوەنشکۆ تیشکی بخرێتەسەر، پێویستە لەسەر سێ داواکاریتر کە لەلایەن کۆمەڵێک کوردەوە بەرزکراوەتەوە، پێشکەش بکرێت. لەم سێ داواکارییە، ئەو داواکارییەی لەلایەن کۆمەڵێک سەرۆکی خێڵی داوەدە خراوەتەڕوو و لە ڕێگەی نووسراوی نهێنی ژمارە ‹ب› سێر ر. برووک-پۆفام، لە ڕێکەوتی ٣ی ئەیلوول نێردراوە، ئەم داواکارییە تا ئێستا نەخراوتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. لە تەلەگرامەکەی ژمارە ٤٥١ی سیر ر. برووک-پۆفام لە ڕێکەوتی ٢٥ی ئەیلوول و دووبارە لە نووسراوە زۆر نهێنیەکەی بە ژمارە ‹س› لە ڕێکەوتی ٢٦ی ئەیلوولی، باس لەوە کراوە کە یەکێک لە واژووکارانی ئەم داواکاریە [داواکاریی خێڵی داوەدە] یاداشتێکی واژوو کردووە (ئەگەرچی لە ژێر گوشاردا) ڕەزامەندی تەواوی خۆی بۆ ڕژێمی ئێستا دەربڕیوە،

هەروەها باس لەوە دەکات کە واژووکارانیتر خاوەن پێگەیەکی گرنگ نین. بۆیە پێویست ناکات هیچ گرنگییەک بەم داواکارییە بدرێت و پێوست ناکات حکومەتی خاوەنشکۆ تێبینیەکانی خۆی بە تێروتەسەلی لەسەر ئەم داوکارییە دەرببڕێت.

بەهەرحاڵ، پەرەگرافی ٤ی داواکارییەکە تۆمەت دەخاتە پاڵ ئیدارەی عێراق و ئەم تۆمەتانەش بێ بنەما نین (بۆ نموونە، بوونی ژمارەیەکی زۆری فەرمانبەری تورکمان لە لیوای کەرکووک). بە بڕوای من کارێکی عاقڵانە نییە، کاتێک ئەم داواکارییە دەخەینە بەردەم کۆمەڵەی گەلان ئەم تۆمەتانە پشتگوێ بخەین، تەنیا لەبەرئەوەی داواکارەکان پێگەیان نزمە یاخود یەکێک لە داواکارەکان خاوەن مسداقیەتی کەمە. لە حاڵی حازردا، من لە پێگەیەکدا نیم بتوانم سەرنجەکانی خۆم لەسەر ئەم تێڕوانینانە بخەمەڕوو.

٢. لە نووسراوە نهێنیەکەی سیر ر. برووک-پۆفام لە ڕێکەوتی ٢٦ی ئەیلوول، ئەوەم بۆ دەرکەوت کە داوا لە حکومەتی عێراق کراوە تێبینیەکانی خۆی لەسەر دوو داواکارییەکەیتر پێشکەش بکات، بە تایبەتی لەسەر ئەو داواکارییەی لەلایەن واژووکارە ئۆریجناڵەکانەوە خراوەتەڕوو. کۆپییەک لەم داواکارییە لە نووسراوە نهێنیەکەی سێر ر. برووک-پۆفام لە ڕێکەوتی ١٥ی ئەیلوول (ژمارە ١٢١)، هاوپێچکراوە. سەرەڕای هاوپێچکردنی داواکارییەکی حەفسەی نەقیب زادە کە هاوپێچی نووسراوی سێر ر. برووک-پۆفام لە ڕێکەوتی ٢٦ی سێپتەمبەر کراوە (ژمارە ١٤١).

لەنێوان ئەم داواکارییانەدا، ئەو داواکارییەی لەلایەن کۆمیتەی ناوەندیی نەتەوەیی لە سلێمانی بەرزکراوەتەوە، کۆمەڵێک بانگەشەی سەبارەت بە خراپ مامەڵەکردن و خراپ ئیدارەدانی [خستووتە پاڵ حکومەتی عێراق]. لێرەشدا هاوشێوەی داواکارییەکەی سەرۆکەکانی خێڵی داوەدە، من لە پێگەیەکدا نیم بتوانم وەڵامی ئەم تۆمەتانە بدەمەوە. ئەمە بۆ ئەو تۆمەتانەش ڕاستە کە لە داواکارییەکەیتردا باس کراوە و ناڕەزایەتی لەسەر بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن لە باشووری کوردستان دەردەبڕێت و هەروەها ناڕەزایەتی بەرانبەر بەکارهێنانی ئەو ئامرازانە دەردەبڕێت کە بۆ سەرکووت کردنی نائارامیەکەی سلێمانی بەکار هێنراون.

٣. بە بڕوای من پێویست ناکات بۆچوونەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ لەسەر ئەم داوکارییانە بە سێ [ڕاپۆرتی] لێک جودا بخرێتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. لە بنەڕەتدا داوکارییەکان تیشکیان خستووەتە سەر چەند پرسێک، بۆیە مامەڵکردن لەگەڵ ئەو پرسانە بە جیا دەبێتە هۆی بەریەککەوتنی تێڕوانینەکان و دووبارەبوونەوە. بە بۆچوونی من باشترە کاتێک ئەم داوکارییانە بۆ جنێڤ بەرزکرانەوە، یاداشتنامەیەکی تێروتەسەل لەگەڵیان هاوپێچ بکرێت کە ڕووماڵی هەر سێ داواکارییەکە بکات و وەڵامی تۆمەتەکانی ناو هەرسێ داوکارییەکە بە وردی بداتەوە. خۆشحاڵ دەبم ئەگەر بەڕێزت بتوانیت ئەم یاداشتە ئامادە بکەیت.

پێویستە یاداشتەکە بە شێوەیەک بێت کە شیاوی ناردن بۆ جنێڤ بێت. پێویستە یاداشتەکە کۆمەڵێک داتا لە خۆبگرێت کە ژمارەی فەرمانبەرە کورد و غەیرە کوردەکان لە لیوا کوردییەکاندا بە ڕیز نیشان بدات، هەروەها ژمارەی فەرمانبەرە غەیرە کوردەکانی دەتوانن بە زمانی کوردی قسە بکەن نیشان بدات. ئەم زانیارییانە دەبێ ژمارەی ئەو فەرمانبەرە کوردانە نیشان بدات کە لە ناوچەکانیتری عێراقدا کار دەکەن. یاداشتەکە پێوستە تیشک بخاتە سەر گرفتەکانی دامەزراندنی فەرمانبەری نەتەوەی کورد بۆ ناوچە کوردییەکان و زەرورەتی دامەزراندنی کۆمەڵێک فەرمانبەری غەیرە کورد لە ناوچە کوردییەکاندا بە تایبەتیش لە بواری دامەزراندنی کێشە تەکنیکی و نیمچە تەکنیکییەکاندا.

دواتر دەکرێ یاداشتەکە هەندێك وردەکاری لەسەر هۆکارەکانی یاخیبوونەکەی سلێمانی لەخۆ بگرێت، هەروەها ئاماژە بەو کردارانە بدات کە حکومەتی بۆ سەرکوتکردنی یاخیبوونەکە و دواتر بۆ سەرکوتکردنی چالاکی تێکدەرانە گرتوویەتەبەر، بە تایبەتی ئاماژە بە دەستگیرکردنی سەرکردەکانی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد بدات کە ئەم سەرکردانە هەمان کەسن واژووی ئەو داواکارییەیان کردووە کە بۆ کۆمەڵەی گەلانیان بەرز کردووەتەوە.

٤. هەروەها پێویستە یاداشتەکە بە شێوەیەکی گونجاو ئەو هۆکارە جوگرافی، ئابووری و سیاسییانە لەخۆ بگرێت کە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد نامومکین دەکات. ئەگەرچی ئەم یاداشتە باسی لەم هۆکارانە کردووە، بەڵام ئەم کارە پێویستی بە مامەڵەکردنێکی وردتری هەیە. دواتر ڕاپۆرتەکە بە تێرو تەسەلی باس لە سیاسەتی

ئێستای حکومەتی عێراق بەرانبەر کورد و باشتر بوونی دۆخی ئێستای کورد و جێبەجێکردنی تەواوەتی سیاسەتەکە دەکات.

٥. بە دڵنیاییەوە ئەم جۆرە یاداشتە تا ڕادەیەک ئەو بابەتانە لەخۆدەگرێت کە لە تێڕوانینەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ سەبارەت بە داواکارییە ئۆریجناڵەکە هاتووە، بەڵام ئەم یاداشتە ڕووماڵێکی هەمەلایەن و بەرفراوان لەسەر تەواوی پرسەکە لە چوارچێوەی یەک بەڵگەنامەدا، بۆ کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب و ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان لەخۆ دەگرێت. زیاد لەمەش بە بڕوای من، باشترە لەسەر ئەم پرسە زانیاری ورد بخرێتە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب، بە تایبەتی ئەگەر هاتوو کۆمیسیۆن لەو بڕوایەدا بوو ئەو زانیارییانە ناتەواون کە لەلایەن حکومەتی خاوەنشکۆوە پێشکەشی کۆمیسیۆن کراون. یاخود مەترسییێکی زۆر جیددی دێتە کایەوە، ئەگەر کۆمیسیۆن داوا لە کۆمەڵەی گەلان بکات لەم بارەوە بەدواداچوونێکی تایبەت ئەنجام بدات، ڕاسپاردەیەک کە تاڕادەیەک لەڕادەبەدەر زۆر حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا و حکومەتی عێراق شەرمەزار دەکات.

٦. لە کاتێکدا حکومەتی خاوەنشکۆ تەواوی دەستڕۆیشتوویی خۆی لە جنێڤ و لە هەر شوێنێکیتر بەکاردێنێت بۆ ڕێگریکردن لە پڕۆژەی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ لە باشووری کوردستان، یاخود بەرپەرچی هەر هەوڵێک دەداتەوە کە دژی یەکپارچەیی خاکی عێراق بێت، هاوکات داوا دەکات عێراق سیاسەتێکی لیبرال و هاوسۆز لەگەڵ کورد پەیڕەو بکات و بە کردار و بە گوتار بەڵێنەکانی جێبەجێ بکات و هەوڵی جیددی بۆ نەهێشتنی گلەیی و گازندە ڕەواکانی کورد بدات.

٧. بزووتنەوەی سەربەخۆیی خوازیی کە دوو ساڵ لەمەوبەر لە نێوان کوردەکاندا زۆر بە کەمی دەبینرا، لە ئێستادا وا دەبینرێت کە هێز و بزوێنەرێکی پتەوی وەرگرتووە و ئەگەر کێشەی کورد بە عاقڵانە لەلایەن حکومەتی عێراقەوە مامەڵەی لەگەڵدا نەکرێت ڕووبەڕووی هەمان کێشە دەبێتەوە کە حکومەتەکانی ئێران و تورکیا لە کوردستانەکەی خۆیاندا تووشی بوونە.

٨. بە بۆچوونی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا یەکەم هەنگاو بۆ چارەسەری ئەو نائارامییەی لە حاڵی حازردا لە کوردستانی عێراق لە ئارادایە بریتیە لە

ئاگادارکردنـەوەی خـودی کـورد لـە هەڵەبوونـی بیرۆکـەی سـەربەخۆیی کـورد لـە ڕووی سیاسـەتی پراکتیکییـەوە و حکومەتـی خاوەنشـکۆ گشـت تواناکانـی دەخاتەگـەڕ بـۆ گرتنەبـەری ڕێـکاری پێویسـت لـە جنێڤ بـۆ هاتنەدی ئەم مەبەسـتە، بەڵام بـە بۆچوونی حکومەتـی خاوەنشـکۆ، گرتنەبـەری سیاسـەتێکی ئاشـتیخوازانە لەگـەڵ ئـەو کوردانـەی خـاوەن ڕوانگەیەکـی میانـڕەون و نەهێشـتنی گلەییـەکان تەنیـا ڕێـکاری چارەسـەریی هەمیشـەیی کێشـەی کـوردە لـە عێـراق.

٩. تـا ئەوکاتـەی پرسـی کـورد چارەسـەر نەکـرێ، کـورد هەمیشـە وەک دڕکێـک دەبـن لەنـاو چـاوی عێراقـدا و هاوشـێوەی تورکیـا و ئێـران بـە بەردەوامـی سـەرهەڵدان و نائارامـی و ناسـەقامگیریی لـە ئـارادا دەبێـت. زیـاد لەمـەش، هـەر وەک سـێر ر. برووک-پۆفـام بـە دروسـتی لـە نـووسراوە زۆر نهێنییەکەی بەژمـارە ‹E›، لە ڕێکەوتـی ٢٦ی ئەیلوول ئاماژەی پێـداوە، حکومەتـی عێـراق ناتوانێـت لـە داهاتـوودا وەک ڕابـردوو، پشـت بـە حکومەتـی عێـراق ببەسـتێت»بۆ ئـەوەی ئـەو گرفتـەی خـۆی دروسـتی کـردووە بـۆی چارەسـەر بکات».

١٠. لـە نووسراویکـتری زۆر نهێنینـدا، بـە هەمـان ڕێکەوت، سـێر ر. برووک-پۆفـام باس لەوە دەکات کـە بارودۆخـی سەرتاسـەری کوردسـتانی عێـراق مەترسـیدارە و بۆچوونـی خـۆی دەربڕیـوە کـە لـەم چەشـنە بارودۆخـەدا پێدانی هـەر جـۆرە ئیمتیازێکی زۆرتر بـە کورد، وەک هێـمای لاوزابوونـی حکومەتـی عێـراق لەلایـەن کوردەکانەوە لێـک دەدرێتەوە. بەم هۆیەشـەوە ئـەو دەڵێـت نابـێ گوشـار بخەینە سـەر حکومەتی عێـراق بـۆ بڵاوکردنەوەی ڕەشنووسـی یاسـای زمان. پێویست بەوە ناکات لەم بارەوە بۆچوونی سێر ر. برووک-پۆفام وەرگریـن، بـەڵام بـە بۆچوونـی من ئەو هەنـگاوەی حکومەتـی عێراق بـۆ دامرکاندنەوەی یاخیبوونەکەی سـلێمانی گرتیەبەر، هەروەها هەنگاوە توندەکەی دەسـتگیرکردنی گشـت سـەرکردەکانی بزووتنەوەی ناسیۆنالیسـتی کورد، بە گشـتی وەک بەڵگـەی موقنع هەژمار دەکرێـن کـە حکومەتـی عێراق لـە کاتی پێویسـتدا لە گرتنەبـەری ڕێکاری توند ناترسـێت.

١١. مـن پێشـنیاز دەکـەم، هـەر کاتێـک بەڕێـزت زانیـت کە ئاسایشـی گشـتی ڕێگـە دەدات، دەبـێ بەڕێـزت حکومەتی عێـراق ئاگادار بکەیتەوە باشـترە حکومەتی عێراق کە تا ئێسـتا دەسـتێکی بەهێـزی نیشـانی کـوردەکان داوە، سیاسـەتی موسـاڵحە لەگـەڵ ئـەو کوردانـە بگرێتەبـەر کـە بۆچوونـی میانڕەوانەیـان هەیـە و هـەوڵ بـدات لـە دەسـتڕۆیی کەسـانی

توندڕەو دوریان بخاتەوە. هەروەها کارێکی عاقڵانە نابێت یاخیبوونی پچڕ پچڕ و پەرتوبڵاو، حکومەتی عێراق لە گرتنەبەری ئەم سیاسەتە پەشیمان بکاتەوە.

١٢. ئێمە دەتوانین پێشنیازێکی کۆنکریتی بخەینەڕوو کە باشترە یاسای زمان بڵاو بکرێتەوە، ڕێکاری پێویست بگیرێتەبەر بۆ زیادکردنی فەرمانبەرانی کورد یاخود ئەو کەسانەی بە کوردی قسە دەکەن لە دامودەزگای کارگێڕیی لیوا کوردییەکاندا، بە تایبەتی چارەسەرکردنی کەموکوڕی لە کەرتی پۆلیسی ئەم لیوایانەدا.

١٣. من لە نووسراوە زۆر نهێنییەکەی ژمارە ‹A›، سێر ر. برووک-پۆفام لە ڕێکەوتی ١٠ی ئەیلوول تێبینیم کرد کە گوشاری خستووەتە سەر سەرۆک وەزیران بۆ ئەوەی تاوانی ئەو سەرکردە کوردانەی لە دوای یاخیبوونەکەی سلێمانی دەستگیر کراون دیار بکات. ئەگەر تا ئێستا حکومەتی عێراق بە پێی ئەم ڕاسپاردەیە کاری نەکردبێت، دڵنیام بەڕێزت گوشار بۆ حکومەتی عێراق دێنێت لە زووترین کاتدا ئەم کارە بکات. لە ڕاستیدا واژووکارانی داواکارییەیەکە، کە تا ئێستاش داواکارییەکە لە ژێر پێداچوونەوەی کۆمەڵەی گەلاندایە، دەستگیر کراون، خۆی لە خۆیدا ئەم کارە پێویستی بە پاساو هێنانەوە هەیە، بەڵام لە ڕاستیدا دەستگیرکردنی ئەو سەرکردانە و بەندکردنیان لەوانەیە ببێتە هۆی ئەوەی کورد نازناوی شەهید بەم سەرکردانە بدەن.

پێشنیازی ئەوە ناکەم گوشار بخرێتە سەر حکومەتی عێراق تا ئەم سەرکردانە بێ دادگاییکردن ئازاد بکرێن، بەڵام بە بڕوای من تەنیا ئەو سەرکردانەی بە فەرمانی دادگا بە هۆی پێشێلکردنی یاساوە دەستگیرکراون دەبێ لە بەندیخانەدا بمێننەوە. هەروەها نابێ دادگایکردنیان بە بیانوی کۆکردنەوەی بەڵگەی پێویست زۆر درەنگ بکەوێت.

دواجار، من دڵنیام بەڕێزت دەسەڵاتی خۆت بەکار دێنێت تا سیاسەتی ڕاگەیێندراوی حکومەتی عێراق بەرانبەر کورد، کە بە بۆچوونی من سیاسەتیکی ڕازیکەرانەیە، بە تەواوەتی جێبەجێ بکرێت و لە پراکتیکدا بە هۆشیاریی و هاوسۆزییەوە پیادە بکرێت.

خزمەتکارتان.

تێبینییەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی شانشـینی یەکگرتـووی بەریتانیـای مـەزن و باکـووری ئیرلەنـدا لەسـەر داواکارییـەک لـە ڕێکەوتـی ٢٦ی تەمـووز لەلایـەن عەزمـی بەگـی بابـان و واژووکارانیـتر پێشکەشـکراوە (ل٥١٣-٥١٩).

داواکارەکان کۆمەڵێـک کەسـایەتی نـاوداری کـوردی سـلێمانین لـە عێـراق. ئـەوان نوێنەرایەتـی کۆمیتەیەکـی خۆ-دامـەزراو و خۆ-ناوکـراو بـە نـاوی کۆمیتـەی ناوەنـدی نەتەوەیـی کـورد دەکـەن.

****

(١٩٣٠/٩/٥ (نـووسراوی دووەم لـە ژمـارە ١١١) .... بـۆ سـەرۆک وەزیـران ١٩٣٠/٨/١٤ (نـووسراوی ژمـارە ٥ لـە ژمـارە ٧٥)........ لەلایـەن سـەرۆک وەزیـران ١٩٣٠/٨/١٩...... نـووسراوی ژمـارە ٥ لـە ژمـارە ٧٥)

نامەیـەک هاوپێچـی یاداشـتی بەردەسـت کـراوە کـە لەلایـەن کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە ڕێکەوتـی ٥ی ئەیلوولـی ١٩٣٠، ئاڕاسـتەی داواکاران کـراوە، هەروەهـا نامـە گۆڕینەوەکانـی کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت و سـەرۆک وەزیـران بـە وەکالـەت لەبـارەی داواکارییەکـە، هاوپێچکـراوە.

٢. کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە سـەرەتای مانگـی ئـاب بـە مەبەسـتی لێکۆڵینـەوە لەگـەڵ سـەرۆک وەزیـران بـە وەکالـەت گەشـتێکی بـۆ ناوچـە کوردییـەکان ئەنجامـدا، بـاس لـەوە دەکات، لـە هەمـوو شـوێنێکی [کوردسـتان] ئـەو بڕوایـە لـە ئارادایـە کـە ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان بڕیارێکـی تایبەتـی دەرکـردووە و داوا دەکات دوای نەمانـی دەسـەڵاتی ئینتیـداب دەوڵەتێکـی سـەربەخۆ لـە باشـووری کوردسـتان دابمەزرێـت. هـەروەک حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا ئـاگادارە، ئـەم بۆچوونـە لەوانەیـە لەلایـەن ئـەو کەسـانەوە بـرەوی پێبدرێـت کـە کار بۆ سـەربەخۆیی کوردسـتان دەکـەن، ئەگەرنـا هیـچ بنەمایەکـی نییـە و تەنیـا بڕیارێکـی کۆمەڵـەی گەلانـە کـە لـە ١٦ی ئەیلوولـی ١٩٢٥ دەرکـراوە و تایبەتـە بـە سـنوورەکانی باکـووری عێـراق.

پەرەگرافـی پەیوەسـت بـەم بڕیـارە داوا لـە حکومەتـی خاونشـکۆ دەکات ئـەو ڕێـکارە

کارگێڕییانە لەبارەی چۆنیەتی بەڕێوەبردنی ئەو ناوچانەی دانیشتووانی کوردن بخاتە بەردەم ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان، تا ئەو گەرەنتیانەی بۆ پاراستنی کورد، کۆمیسیۆنی بەدواداچوون سنوور لە دوایین ئەنجامگیریەکەیدا پێگەیشتووە و داوای دەکات، گەرەنتی بکات». ڕاسپاردەکانی کۆمیسیۆن سەبارەت بە دانیشتووانی کورد کە لە بڕیاری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلاندا ئاماژەی پێکراوە، بەم جۆرەی خوارەوەیە:

«پێویستە خواستی کورد لەبەرچاو بگیرێ، بۆ نموونە، فەرمانبەری کورد بۆ بەڕێوەبردنی وڵاتەکەیان دابمەزرێت، دادپەروەری بونیات بنرێت و زمانی فەرمی لە قوتابخانە و گشت کەرتە خزمەگوزارییەکاندا کوردی بێت».

حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا ئاگاداری هیچ بڕیارێکیتری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان نییە کە پێشنیازی ئەوەی کردبێت بە نیازە لە هەر کاتێک یاخود لە هەر جۆرە بارودۆخێکدا هانی دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ لە باشووری کوردستان بدات. بەهەرحاڵ، تێگەیشتنێکی هەڵە لە ئارادایە کە گوایە ئەم جۆرە بڕیارە بوونی هەیە، ئەم هەڵە تێگەیشتنەش هاوکات بووە لە بێ هیوا بوونی کورد بە هۆی ئاماژە نەدان بە هیچ جۆرە گەرەنتییەکی تایبەت سەبارەت بە بەڕێوەبردنی ناوچە کوردییەکانی عێراق لە پەیماننامە نوێیەکەی نێوان بەریتانیا و عێراق، ئەم دوو خاڵەش هۆکاری سەرەکین لە بوونی ئەو نائارامییەی لە باشووری کوردستاندا لە ئارادایە، ئەم داوکارییەی کە لە حاڵی حازردا خراوەتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان ڕەنگی داوەتەوە و ئەو هەستی نائومێد بوونە لە ڕۆژی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنە سەرەتاییەکان لە سلێمانی تەقییەوە.

کوردەکانی عێراق بنەمایەکی پتەویان بۆ گلەیی و گازندەکانیان هەبێت، یاخود نا، ئەم بابەتەش دواتر لەم نامەیەدا تیشکی دەخرێتەسەر، ئەگەر کۆمەڵەی گەلان ئەوە ڕەت نەکاتەوە کە بڕیارێکی لەم جۆرە سەبارەت بە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد بوونی نییە، نارەزایەتی و نائارامی لە ناوچە کوردییەکان بەردەوام دەبێت و خودی کوردەکانیش بەو ئەنجامە دەگەن کە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لە دەرەوەی سیاسەتی پراکتیکیدایە.

٣. لە داواکارییەکەی ٢٦ی تەمووز، واژووکاران داوای دامەزراندنی حکومەتی کوردی لە ژێر چاودێری کۆمەڵەی گەلان دەکەن و بانگهێشتی کۆمەڵەی گەلان دەکەن کە لە هۆکارەکانی ئەم بیرۆکەیە تێبگەن. لە ڕوانگەی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا هەر جۆرە پڕۆژەیەک بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لە باشووری کوردستان بیرۆکەیەکە جێبەجێ ناکرێ. لە ڕووی ئابووری و جیوگرافییەوە باشووری کوردستان و ناوچەکانیتری عێراق پێکەوە وابەستەن. هەردووکیان پێویستیان بە یەکتر هەیە. جیاکردنەوەی باشووری کوردستان لە عێراق وەک جیاکردنەوەی سەرە لە جەستە. ئەوان ناتوانن دوور لە یەکتر بژین.

لە ڕووی سیاسیشەوە ئەم جۆرە چەمکە، چەمکێکی سەرنج ڕاکێشە. ئەگەرچی ئەم دووانە [واتە عێراق و باشووری کوردستان] خاوەن لێهاتوویی تەواوی خۆیانن، بەڵام کوردی عێراق خاوەن تایبەتمەندی هەماهەنگی سیاسی نین، ئەمەش بۆ خود-حوکمڕانی خاڵێکی جەوهەرییە. ڕێکخراوەیی و جیهانبینی کورد، بە پلەی یەکەم خێڵایەتییە. ئەوان خاوەن مێژووی حکومەتی خودی و دامەزراوی خود-حوکمڕان نین. شێوازی ژیانی ئەوان، شێوازێکی سەرەتاییە، زۆربەی هەر زۆریان نەخوێندەوار و ناڕۆشنبیرن، حەزیان نییە دەسەڵاتیان لەسەر سەر بێت و هەستی بەرپرسیارێتیان نییە. نەتەوە و مەزهەبی جیاواز تێکەڵیانن، لەگەڵ هەر کەسێکدا دەژین، هەستێکی سەرکوتککردنی دوژمنکارانەیان هەیە، تەنیا لە ڕێگەی دەستڕۆیی هێزێکی دەرەکی کە سنوورێک بۆ کارەکانیان دابنێت دەتوانرێ کۆنتڕۆڵ بکرێن، بە پێی ئەم بناغە ئابوورییە لەرزۆکە وابەستەیە، سیستەمی دەرەبەگایەتییەکی کۆن و نەریتی ئاژاوەنانەوە و بوونی دوژمنایەتی نەتەوەیی و ئایینی، هەرگیز دەوڵەتێکی خاوەن بنیاتێکی سەقامگیر بوونی نایێت. جیاکردنەوەی باشووری کوردستان لە عێراق نە تەنیا دەبێتە هۆی هاتنەدی پشێوی بەردەوام و نائارامی لە ناوچە کوردییەکاندا، بەڵکو لە هەمان کاتدا دەبێتە هۆی لەناوبردنی دەوڵەتی تازە دروستبووی عێراق، ئەمەش بەگشتی بۆ عێراقییەکان کارێکی نادادپەروەرانەیە و بۆ خودی کوردەکانیش کارێکی باش نییە کە هەموو کارێک بکەن لە پێناو هاندانی بیرۆکەی نەزۆکی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد.

٤. ئـەم داواكارییـە بەیانێكـی لەخـۆ گرتـووە کـە گوایـە زۆربـەی فەرمانبـەرە کارگێـڕی و جێبەجێكارییەكانـی ناوچەكانـی کـورد، عەرەبـن. لـە ڕاسـتیدا لـە ناوچـەی سـلێمانی، کـە داواكارەكان سـەر بـەم ناوچەیـەن، لـە کـۆی گشـتی ١٥٧ فەرمانبـەر، ١٠٩ فەرمانبـەر کـوردن و تەنیـا ١٢ فەرمانبـەر عەرەبـن. ڕاسـتە لـە ناوچـە کوردییەكانیـتردا ڕێـژەی فەرمانبەرانـی کـورد، بـەرز نییـە، بـەڵام ئـەو فەرمانبەرانـەی غەیـرە کـوردن ژمارەیەكـی بەرچاویـان بـە کـوردی قسـە دەكـەن و خەڵكـی ڕەسـەنی ناوچـە کوردییەكانـن و زۆر بـە ئەسـتەم لـە فەرمانبـەرە کـوردەكان جیـا دەكرێنـەوە.

ئەگەرچـی ئـەو بەیانـەی دەڵێـت فەرمانبەرانـی عـەرەب لـە ناوچـە کوردییەكانـدا زۆرینـەن، بەیانێكـی بـێ بنەمایـە، بـەڵام حكومەتـی بەریتانیـا ئـاگادار کراوەتـەوە کـە لـەم دواییانـەدا تـا ڕادەیـەک ژمـارەی فەرمانبەرانـی غەیـرە کـورد بـەرز بووەتـەوە. ئـەم کارەش تـا ڕادەیـەک کارێكـی ناچارییـە. بـە پەرەسـەندنی کەرتـی خزمەتگوزاریـی لـە سەرتاسـەری عێراقـدا، زۆر ئاسـتەمە بتوانـرێ کوردێكـی شـیاو و بـە توانـا، وەک فەرمانبـەر بـۆ ئـەم کەرتـە لـە کوردسـتانی عێراقـدا بدۆزرێتـەوە. تەنانـەت لـەو کەرتانـەی بـە تەواوەتـی کەرتـی خزمەتگوزاریـن، گرفتـی [دۆزینـەوەی فەرمانبـەری لێهاتـوو کـە کـورد بێـت] دەبینرێـت، بـەڵام بـە ئاسـتیكی کەمـتر.

هـەر وەک لـە سـەرەوەدا ئامـاژەی پێـدراوە، کـوردی عێـراق خـاوەن ئەزموونـی خـود-حوكمڕانـی نیـن. لـە ڕابـردوودا ئـەوان زۆر بـە کەمی لـە بەڕێوەبردنـی وڵاتەكەیاندا بەشـدار بوونـە، کشـتوكاڵیان سـەرەتاییە و کەڵەكەكردنـی [بەرهەمـە کشـتوكاڵییەكەیان] بەشـی بەڕێوەبردنـی خزمەتگوزاریـی حكومـەت نـاكات، بۆیـە شـتێكی سروشـتییە بـە گوێـرەی ئـەم بـێ ئەزموونیـە، کاتـی پێویسـتە تـا مرۆڤـی بەتوانـا ڕابهێنرێـت کـە شـیاوی پڕکردنـەوەی پۆسـتە کارگێڕیـی و تەكنیكییەكانـی ناوچـە کوردییـەكان بێـت.

٥. ناکـرێ نكۆڵـی لـەوە بكرێـت کـە لـەم سـاڵانەی ڕابـردوودا حكومەتـی عێراق سـەركەوتوو نەبـووە لـە جێبەجـێ کردنـی ئـەو بەڵێنانـەی سـەرۆک وەزیرانـی پێشـووی عێـراق لـە تەمـووزی سـاڵی ١٩٢٦دا بـە کوردەكانـی داوە، کاتێـک گووتـی، «پێویسـتە ئێمـە مافـی کـورد بدەیـن. دەبـێ فەرمانبەرانیـان لـە نـاو خۆیانـدا بێـت و دەبـێ منداڵەكانیـان لـە

قوتابخانەکانـدا بـە زمانـی خۆیـان بخوێنـن». بـۆ نموونـە، زۆر درەنـگ کارکـراوە بـۆ کاراکردنـی یاسـایەک کـە زمانـی کـوردی بـە زمانـی فەرمـی نووسراوەکانـی حکومـەت و یاسـای دادگاکان و زمانـی خوێنـدن لـە قوتابخانـەکان لـە ناوچـە کوردییـەکان بناسـێنێت. لەوانەیـە لـەم دۆخـەدا ئەنجامدانـی ئـەم کارە ئەسـتەم بێـت، چونکـە تـا ئـەم سـاڵانەی دوایـی، کـوردی وەک زمانـی نووسـین، زمانێکـی نـاسراو نەبـووە، بـەڵام بـە گشـتی کارا نەکردنـی ئـەم یاسـایە بووەتـە هـۆی بێزارکردنـی کـورد، سـەرەڕای ئـەم ڕاسـتییەی کـە ڕێـژەی کـورد لـە پۆسـتەکانی پایتەخـت وەک پێویسـت نییـە. هەروەهـا کـورد لـەو بڕوایـەدان پێویسـتە ناوچـەی خوێندنـی سـەرەتایی بـە زمانـی کـورد دابمەزرێـت و فەرمانبەرێکـی کـورد بەڕێـوەی ببـات و بتوانێـت لـە ناوەندەکانـدا گوشـار بـۆ ڕەچاوکردنـی پێداویسـتییە کولتوریـی و پەروەردەییەکانـی کـورد بـکات.

دوای ئـەوەی ئـەم حکومەتـە دەسـەڵاتی گرتـە دەسـت یەکسـەر دەسـتیکرد بـە لێکۆڵینـەوە لەسـەر دۆخـی ناوچـە کوردییـەکان. ئـەم حکومەتـە درکـی بـەوە کـردووە کـە حکومەتەکانـی ڕابـردوو دوای ماوەیەکـی کـەم لـە جێبەجێکردنـی ئـەو بەڵێنانـە شکسـتاین هێنـاوە کـە بـە کوردیانـداوە، بۆیـە کـورد بەسـتێنێکی ڕەوایـان بـۆ ناڕەزایەتـی دەربڕیـن هەیـە. حکومـەت هەوڵیـداوە ئـەم دۆخـە چارەسـەر بـکات و هـەر وەک لـە نامەکـەی سـەرۆک وەزیـران بـە وەکالـەت و هاوپێچـی نامەکـەی بـۆ مێجـەر یۆنـگ دەبینیـن کـە لـە ڕێکەوتـی ١٩ی ئـاب نێـردراوە. لـە ئێسـتادا حکومـەت سیاسـەتێکی داڕشـتوە کـە لـە ڕوانگـەی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا دەتوانێـت تـەواوی گلەیـی و گازندەکانـی ڕەوای کـورد بسـڕێتەوە و بۆچوونـە میانڕەوکانـی ناوچـە کوردییـەکان، لـە ڕاسـتیدا بۆچوونی گشـت کوردەکانـی عێـراق، لەبەرچاوبگرێـت، تەنیـا ئـەو کەسـانە نەبێـت کـە پەتـای بیرۆکـەی ناسـیۆنالیزمی کوردیـان گرتـووە.

٦. ئێسـتا ڕەشنووسـی یاسـایەک بـۆ ئـەو ناوچانـەی زۆرینـەی دانیشـتووانی کـوردن، ئامادەکـراوە و دەڵێـت زمانـی کـوردی لـەم ناوچانـەدا لـە قوتابخانـەکان و لـە کاروبـاری کارگێـڕی حکومەتـدا زمانـی فەرمییـە. ناوچـەی پەروەردەیـی کـورد دامـەزراوە کـە لـە ژێـر دەسـەڵاتی لێکۆڵەرێکـی پەروەردەیـی کـورد دەبێـت. یاریدەدرێـک بـۆ

بەڕێوەبــەری گشــتی وەزارەتــی ناوخــۆ دامــەزراوە کــە کــوردە تــا مامەڵــە لەگــەڵ پرســەکانی تایبــەت بــە کــورد بــکات و ڕەچــاوی بەرژەوەندییەکانــی کــورد بــکات. نووســینگەیەکی وەرگێــڕان لــە وزارەتــی ناوخــۆدا دامــەزراوە کــە تایبەتــە بــە مامەڵــە کــردن لەگــەڵ نــووسراوە کوردییــەکان.

بەهەرحــاڵ، تەنیــا ئــەوە مــاوە کــە حکومەتــی عێــراق لــە هــەر شــوێنێک مومکیــن بێــت فەرمانبــەری کــورد لــە ناوچــە کوردییەکانــدا دابمەزرێنێــت. ئێســتا حکومــەت بــە نیــازە ئیمتیــازی زۆرتــر بــە کــورد بــدات کــە زانینــی زمانــی کــوردی وەک ئیمتیازیــک بــۆ دامەزرانــدن لــە ناوچــە کوردییەکانــدا ڕەچــاو بکرێــت.

٧. بــە بۆچوونــی حکومەتــی خاوەنشــکۆی بەریتانیــا هــەر کاتێــک ڕەشنووســی یاســای زمــان خرایــە بــواری جێبەجێکــردن و کاریگەریــی ڕێکارەکانــی دیکــە کــە حکومەتــی عێــراق گرتویەتەبــەر لــە سەرتاســەری ناوچــە کوردییەکانــدا هەســتیان پــێ بکرێــت، ئــەو کات کــوردی عێــراق هیــچ هۆکارێکــی ڕەوایــان نامێنێــت بــۆ ناڕەزایەتــی دەربڕیــن، هەروەهــا هــەر کاتێــک تــەواوی ئــەو ڕێکارانــە بــە عاقڵانــە و هاوســۆزانە جێبەجــێ بکرێــن، ئــەوکات بڕیارەکــەی ئەنجوومەنــی کۆمەڵــەی گــەلان لــە ڕێکەوتــی ١٦ی کانوونــی یەکەمــی١٩٢٥، بــە تەواوەتــی لــە گوتــار و کــرداردا [لەلایــەن حکومەتــی عێراقــەوە] جێبەجێکــراوە.

حکومەتــی عێــراق داوا لــە کۆمیســیۆنی هەمیشــەیی ئینتیــداب دەکات کــە دان بــەم بۆچوونــەی حکومەتــی عێراقــدا بنێــت و داوا لــە ئەنجوومەنــی کۆمەڵــەی گــەلان بــکات پێویســتە داواکارەکان ئــاگادار بکرێنــەوە کــە دامەزراندنــی کوردســتانی عێــراق وەک دەوڵەتــی ســەربەخۆ لــە ژێــر چاودێــری کۆمەڵــەی گەلانــدا هیــچ ڕێگــەی تێناچێــت، هەروەهـا ئـەو سیاسـەتەی لـە حاڵـی حـازردا، لەلایـەن حکومەتـی عێراقـەوە ڕاگەیێنـدراوە، ئەگــەر بــە تەواوەتــی جێبەجــێ بکرێــت و بەردەوامــی پێبدرێــت، دەبێتــە هــۆی پڕکردنــی داواکارییەکانــی ئەنجوومەنــی کۆمەڵــەی گــەلان ســەبارەت بــە مامەڵەکردنێکــی تایبــەت لەگــەڵ ئــەو ناوچانــەی عێــراق کــە زۆرینــەی هــەرە زۆری دانیشــتووانی کــوردن.

نهێنی A (ل ٥٢٠-٥٢٢)

خانەی مەندوبی سامی

٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠

بەڕێز،

١. شــەرەفمەندم ئامــاژە بــە تەلەگرامــی ســێر رۆبێــرت برووک-پۆفــام بــە ژمــارە ٤٦٣ لــە ڕێکەوتــی ١ی تشرینــی یەکەمــی ١٩٣٠ بکــەم، کــە تایبەتــە بــە دوو داواکاریــی کۆمەڵیــک کــورد و لــە ڕێگــەی کۆمســیاری بــاڵاوە ئاڕاســتەی کۆمەڵــەی گــەلان کــراوە.
٢. دەقــی فەڕەنســی داواکارییەکــە هاوپێــچ دەکــەم کــە لــە ڕێکەوتــی ٣١ی ئابــی١٩٣٠ نــووسراوە، کۆپیــەک لــە دەقــی فەڕەنســییەکەی لــە نــووسراوی نهێنــی ســێر رۆبێــر برووک-پۆفــام لــە ڕێکەوتــی ١٥ی ئەیلوولــی ١٩٣٠ هاوپێچکــراوە. هەروەهــا وەرگێڕانــی نامەکــەی ســەرۆک وەزیرانــی عێــراق هاوپێچکــراوە کــە بۆچوونەکانــی حکومەتــی عێــراق لەســەر داواکارییەکــە لەخــۆ دەگرێــت. هەروەهــا تێڕوانینەکانــی حکومەتــی عێــراق تیشــک دەخاتــە ســەر ئــەو تەلەگرامــە کــە کۆپیــەک لــەم تەلەگرامــە هاوپێچــی نــووسراوە نهێنیەکــەی ســیر ڕوبێــت برووک-پۆفــام لــە ڕێکەوتــی ٢٦ی ئەیلوولــی ١٩٣٠ کــراوە. نێــردەری ئــەم تەلەگرامــە هاوســەری عەبدولقــادر، خەڵکــی ســلێمانییە، واتــە یەکێکــە لــەو کەســانەی واژووی لەســەر داواکارییــە فەڕەنســییەکە کــردووە. بەهەرحــاڵ، مــن پێموایــە بەڕێــزت بــە نیــاز نــی ئــەم داواکارییــە تەلەگرافییــە بخەیتــە بــەردەم کۆمەڵــەی گــەلان، چونکــە لــە تەلەگرامەکــەی بەڕێــزت بــە ژمــارە ٣٦٦ لــە ڕێکەوتــی ٢٠ی ئەیلوولــی ١٩٣٠، جەخــت لەســەر ئــەم بابەتــە نەکــراوە. هــەر وەک ئاشــکرایە ناتوانــرێ دەقــی ئۆریجناڵــی داواکاری تەلەگرافیــك [بــۆ کۆمەڵــەی گــەلان] بەرزبکرێتــەوە، چونکــە هیــچ واژوویــەک لەســەر داواکارییەکــە نییــە، بۆیــە هیــچ گەرەنتیــەک نییــە ئــەم داواکارییــە داواکاریەکــی ئۆریجنــاڵ بێــت.
٣. سروشــتییە ئــەم پرســیارە بێتــە کایــەوە کــە بۆچــی داواکارییــە ئۆریجناڵەکــە درەنــگ

بەرزکراوەتەوە، چونکە هەر وەک بەڕێزت دەزانی ڕێکەوتی ئەم داواکارییە بۆ ٣١ی ئاب دەگەڕێتەوە. ڕوونکردنەوەی هۆکاری ئەم درەنگ بوونەش بەم شێوەی خوارەوەیە. هەر وەک بەڕێزت دەبینیت، واژووکارانی داواکارییەکە، هاوشێوەی واژووکارانی ئەو داواکارییەن کە هاوپێچی نووسراوی نهێنی مێجەر یۆنگ لە ڕێکەوتی ٢٠ی ئابی ١٩٣٠ کراوە. لە ڕێکەوتی ٥ی ئەیلوول، پێش ئەوەی داواکاریی دووەمی ئەم داواکارانە بەدەستمان بگات، وەڵامی داواکارەکانی داواکاریی یەکەم دراوەتەوە (بڕوانە پەرەگرافی ١ لە تەلەگرامی سێر روبێرت برووک-پۆفام بە ژمارە ق٤١٤ لە ڕێکەوتی ٨ی ئەیلوولی ١٩٣٠).

بە گەیشتنی داواکاری دووەم، سێر روبێر برووک-پۆفام نامەیەکی بۆ داواکارەکانی [داواکاری یەکەم] نارد کە کۆپیەک لەم وەڵامە هاوپێچی نووسراوە نهێنیەکەی ڕێکەوتی ١٥ی ئەیلوول کراوە و لەم داواکارانەی پرسی کە بە ڕەچاوکردنی وەڵامی داواکاریی یەکەم بە دەست داواکارەکان گەیشتووە، ئایا ئەوان هێشتا خوازیارن داواکاری دووەمیش بخرێتە بەردەم [ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان]. هاوکات سیر روبێرت برووک-پۆفام ئەو دەرفەتەی قۆزتەوە تا بە تەلەگرامی ژمارە ٤٢٣ لە ڕێکەوتی ١٣ی ئەیلوول، ڕاوێژ بە بەڕێزت بکات لەبارەی پرسی بەرزکردنەوەی ئەم داواکارییانە.

٤. لە هەمان کاتدا یاخیبوون لە کاتی هەڵبژاردندا لە ڕێکەوتی ٦ی ئەیلوول لە سلێمانی ڕوویدا، لە ئەنجامدا تەواوی واژووکارانی ئەم داواکارییە لەلایەن دەسەڵاتدارانی خۆجێیەوە بە تۆمەتی وروژاندنی خەڵک بۆ یاخیبوون دەستگیر کران، تۆمەتێک کە تا ئێستا واژووکاران چاوڕوانی دادگایی کردنن. ئەگەرچی ئەو نامەیەی سەبارەت بە داواکارییەکەیان ئاڕاستەیان کرابوو، لە بەندیخانە خرایە دەستیان، بەڵام ناکرێ چاوەڕوان بین ئەوان بتوانن وەڵام بدەنەوە. لە ئەنجامدا، بە گەیشتنی تەلەگرامی بەڕێزت بە ژمارە ٣٦٦ لە ڕێکەوتی ٢٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠، کۆپیەک لەم داواکارییە (ناوی واژووکارانی داواکارییەکە ڕەشکراوەتەوە)، لە ڕێکەوتی ٢٦ی ئەیلوول بۆ حکومەتی عێراق نێردرا تا

بۆچوونەکانــی خۆیــان لەســەر داواکارییەکــە بخەنــەڕوو. ئەگەرچــی حکومەتــی عێـراق پـتر لـە جارێـك ئـاگادار کرایـەوە، بـەڵام تـا ڕێکەوتـی ١٨ی تشرینـی یەکـەم، حکومەتـی عێـراق وەڵامـی داواکارییەکـەی نەدایـەوە.

٥. چەندیــن داواکاریــترم لــە ناوچــە کوردییــەکان بەدەســت گەیشــتووە کــە ئاڕاســتەی کۆمەڵــەی گــەلان کــراوە و لــە زووتریــن کاتــدا لــە دوای ئــەوەی تێبینییەکانــی حکومەتـی عێراقـم بەدەسـت گەیشـت [بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان] بەرزیـان دەکەمـەوە، هەروەهــا لێکۆڵینــەوەی پێویســتم لەبــارەی واژووکاران ئەنجامــداوە.

بەڕێز، بەوپەڕی ڕێزەوە،

شەرەفمەندم بەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکاری بەڕێزت بم.

F. Humphrys

کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

سلێمانی (ل٥٢٣)

٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠

بۆ: سەرۆکی کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب، کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ.

کۆپیەک بۆ:

جێگری وەزیری دەرەوە، وەزارەتی دەرەوە، (downing Street, S, W, 1)

بەڕێز،

ئێمە ئەو کەسانەی کە لە خوارەوە واژوومان کردووە، نوێنەری سەرەکی کوردەکانی عێراقین و داوا دەکەین ئەم دوایین داواکاریەمان وەک دوایین ئاماژەدان بخرێتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان بەوەی کە چیتر ئێمە ناتوانین لەم چەشنە بارودۆخەدا لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عەرەب بژین. ئێمە ڕۆژانە رووبەڕووی خراپ مامەڵەکردن و سەرکوتکردن دەبینەوە، بە هۆی ئەم هەڵانەوە خێڵەکانی ئێمە زۆرتر و زۆرتر سەرکێش دەبن، بۆیە چیتر ناتوانرێ ڕێگری لەم خێڵانە بکرێت بۆ ئەوەی کە ڕێکاری پێویست لە دژی عەرەبە سەرکوتکارەکان نەگرنەبەر.

ڕاستیەکی زانراوە کە ئاژاوەکانی ئەم دواییەی سلێمانی بە تەواوەتی لەلایەن فەرمانبەرانی عەرەبەوە پلانی بۆ داڕێژرابوو، هەروەها یەکەم تەقە کە وەبەر سەربازێکی عەرەب کەوت، لەلایەن ئەفسەرێکی عەرەبەوە کرا، ئەمەش بووە هۆی ئەنجامدانی ڕەشە کوژییەکی ڕێگە پێدراوی ژمارەیەکی زۆری پیاو و ژن و منداڵانی ئێمە.

لەبەرئەوەی لەلایەن حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیاوە هیچ یارمەتییەکی ئێمە نەدراوە، ناچارین خۆمان کارێک بۆ خۆمان بکەین، بەڵام ئێمە دەمانەوێت ئەوە بخەینەڕوو کە گرتنەبەری هەر جۆرە ڕێکارێک لەلایەن خێڵەکانی ئێمەوە، بە هیچ شێوەیەک لە دژی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا نییە. هەمیشە خواستی ئێمە بووە پارێزگاری لە هەستێکی زۆر دۆستانە لەگەڵ بەریتانییەکان بکەین، بەڵام ویستی ئێمە بەم ئاڕاستەیە زۆر بە ساردی پێشوازییان لێکرا.

لە پێناو مرۆڤایەتی، پێویستە ئێمە نیشانی جیهانی بدەین کە نەتەوەی سەربەرز و دێرینی کورد، خۆ ئامادە دەکات لە دژی خراپ مامەڵەکردنی زۆرتر، بەرگری لە خۆیان و کەمینە سەرکوتکراوەکانیتری عێراق بکەن، هەروەها ئێمە لەو بڕوایەداین کە بە پێی نەریتی باو بەریتانیای گەورە لەسەر هەڵوێستە ناچالاکەکەی خۆی بەرانبەر ئێمەدا بەردەوام دەبێت، و ئەگەر ئامادە نەبێت کە داواکارییەکانی ئێمە لە پێناو گۆڕینی سیاسەتی [عێراق بۆ کۆمەڵەی گەلان] بەرز بکاتەوە، هاو کات بە هیچ شێوەیەک دژی بانگەشەی ئێمە بۆ دادپەروەری ناوەستێتەوە.

واژوو: شێخ مەحمود، بە نوێنەرایەتی هەموو خێڵەکانی کوردستان.... [ناوەکە ناخوێندرێتەوە]

(ل٥٢٤)

Mr. Hall 1.11.30

Mr. Flood 1. 11 at once

part 3 Iraq 78315/30

دووبـارە داڕشـتنەوەی تەلەگرامـی وەزیـری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق.

لە کاتژمێر ٣:٠ ی ئێوارە لە ڕێکەوتی ١ی نۆڤێمبەری ١٩٣٠ نێردراوە.

ژمارە ٤٢٠.

ئامـاژە بـە پەرەگرافـی ١٠ لـە نـووسراوە زۆر نهێنیەکـەم بـە ژمـارە ‹A› لـە ڕێکەوتـی ٢٣ی تشرینـی یەکـەم (ژمـارە: 151-78315/II/30). مـن لـە پەرەگرافـی ٤ی نـووسراوە نهێنیەکـەت بـە ژمـارە ‹A› لـە ڕێکەوتـی ٢٤ی تشرینـی یەکـەم، تێبینـم کـرد کـە هێشـتا سـەرۆکەکانی کـورد لـە بەندیخانەن و چاوەڕوانـی دادگایی کردنـن (No 4 in 78315/I/30). مـن زانیومـە مێجـەر یۆنـگ لـە بەرگریکـردن لـە کـردەوەی حکومەتـی عێـراق سـەبارەت بـە دەسـتگیرکردنی واژووکارانـی ئـەو داواکارییـەی ئاڕاسـتەی کۆمەڵـەی گـەلان کـراوە توشـی گرفـت بـووە و دواخسـتنی دادگاییکردنـی ئـەو کەسـانە بووەتـە هـۆی ئـەوەی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب ڕەخنـەی تونـد لـەم بـارەوە بگرێـت.

لـە ڕاپۆرتەکـەی مسـتر ئالبـان کـە هاوپێچـی نـووسراوە زۆر نهێنیەکـەی سـێر ڕۆبێـرت برووک-پۆفـام بـە ژمـارە ‹A› لـە ڕێکەوتـی ١٧ی ئەیلـوول کـراوە، ئامـاژە بـەوە دەکات هیـچ بەڵگەیەکـی کۆنکریتـی لەبـارەی ئـەو کەسـانە بەدەسـت نەهاتـووە کـە ئـەوان هانـی خەڵکیانـداوە تـا یاخـی بـن (No 123 in 78315/II/30).

مـن خۆشـحاڵ دەبـم کـە بـە تەلەفـۆن ئـاگادارم بکەیتـەوە کـە بـە پێـی چ تۆمەتیـک حکومەتـی عێـراق بەنیـازە ئەو کەسـانە دادگایی بـکات و لە چ ڕێکەوتێـک دادگایی دەکرێن.

کۆپیەک بۆ وەزارەتی دەرەوە.

دووبـاره دارِشـتنەوەی تەلەگرامـی کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق بـۆ وەزیـری موسـتەعمەرات.

١ی تشرینی دووەم ١٩٣٠.

لـە کاتژمێـر ١٠:٣٠ خولەکـی ئێـوارە لـە ڕێکەوتـی ١ی تشرینـی دووەمـی ١٩٣٠ بـە دەسـت نووسـینگەی موسـتەعمەرات گەیشـتووە.

ژمارە ٥١٨.

مەلیـک فەیسـەڵ ڕەشنووسـی یاسـای زمانـی کـوردی پەسـەند کـرد، ئەمـڕۆ بەڵێنـی بـە منـدا کـە لـە هەفتـەی داهاتـوودا ئـەم یاسـایە بـڵاو دەکرێتـەوە و دەخرێتـە بـەردەم پەرلەمـان.

هەروەهـا مەلیـک بەڵێنـی بـە منـدا کـە تـەواوی ئـەو بەڵێنانـەی لەلایـەن حکومەتـی عێراقـەوە بـە کـورد دراوە، بـە بـێ هیـچ دواخسـتنێك جێبەجـێ دەکرێـن.

کۆپیەک بۆ وەزارەتی دەرەوە.

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات. (ل٥٢٦)

٥ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠.

لــە کاتژمێــر ١:٥٨ خولەکــی ئێــوارەی ڕێکەوتــی ٥ی تشرینــی دووەمــی ١٩٣٠ گەیشــتووەتە نووســینگەی موســتەعمەرات.

ژمارە ٥٢٥.

ئامــاژە بــە تەلەگرامەکەتــان بــە ژمــارە ٤٣٠ لــە ١ی تشرینــی دووەم. دوو لــەو کەســانەی داواکارییەکەیــان واژوو کــردووە، تــا ئێســتا لــە بەندیخانــە ماونەتــەوە، ئەوانیــش ڕەمـزی ئەفەنـدی و تەوفیـق قـەزازن. شـێخ قـادر بـە پێـی مادەکانـی بەشـی ٤٠ی یاســای ناکۆکــی خێڵــەکان بــۆ دیوانیــە نەفیکــراوە تــا لــەوێ بژیــت، کەســانیتر چەنـد ڕۆژ لەمەوبــەر بەهــۆی نەبوونــی بەڵگــەی یەکلاکــەرەوە ئازادکــران. هەروەهــا ئــەو کەســانەی بــە ڕاســتی بەشــداریی یاخیبوونەکــەی ســلێمانیان کــردووە چاوەڕوانــی ســی و شەشــەمین داداگایکردنــن (Trial 36). داداگایکردنــی ڕەمــزی و تەوفیــق قــەزاز ئەمــڕۆ دەســت پێــدەکات. تۆمەتەکــە بــە پێــی بەندەکانــی ٥٤، ٥٥، ٨٥، ٨٦ و ٢١٤ی یاســای تاوانــی بەغــدا دەبــن. بــەڵام بەهــۆی ئامادەنەبوونــی موتەســەڕیف کــە بــۆ دیـداری مەلیـک فەیسـەڵ و ئەنجامدانـی هەڵبژاردنـەکان بانگهێشـتی بەغـدا کـراوە، ڕێکارەکانــی [دادگایکردنــی دواخســت].

نهێنی (ل٥٢٧-٥٢٩)

خانەی مەندوبی سامی

٧ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، بەغدا

بەڕێز،

١. مـن شـەرەفمەندم ئامـاژە بـە نـووسراوە نهێنیەکـەم بـە ژمـارە ‹A› لـە ڕێکەوتـی ٢٤ی تشرینـی یەکەمـی١٩٣٠ بکـەم کـە تێـدا داواکارییـەک بەرزکرابـووە کـە لەلایـەن کۆمەڵێـک کـورد واژووکرابـوو، هەروەهـا دەقـی دوو داواکاریـتر بەرزکرابـووە کـە لـە ڕێگـەی منـەوە ئاڕاسـتەی سـکرتێری کۆمەڵـەی گـەلان کرابـوو، هاوپێـچ لەگـەڵ وەرگێڕانـی هـەردوو داواکارییەکـە. بـۆ ئاسـانکاری ئامـاژە پێـدان داواکارییـەکان بـە ژمـارە ‹A› و ‹B› پۆلیـن کـراون.

٢. کۆپییـەک لـەم داواکارییانـە ئاڕاسـتەی حکومەتـی عێـراق کـراوە، نـاوی واژووکاران سـڕاوەتەوە، ئەوانیـش گوتویانـە هیـچ شـتێکیان نییـە بیخەنەسـەر ئـەو تێبینییانـەی نـوری پاشـا لـە نامەکەیـدا ئامـاژەی پێـداون، کۆپییـەک لـەم نامەیـەش هاوپێچـی نووسراوەکـەی مـن کـراوە کـە لەسـەرەوە ئامـاژە بـە ژمارەکـەی دراوە.

٣. دوو لـەو داواکارییانـە لەلایـەن شـێخ مەحمـودەوە داڕێـژراون لـەو کاتـەی دەسـتی لـە سیاسـەتی کـورد وەردەدا. زۆربـەی داواکارییـەکان ئاڕاسـتەی خـودی مـن کـراون، هەندێکیشـیان ڕاسـتەوخۆ ئاڕاسـتەی کۆمەڵـەی گـەلان کـراون و کۆپییەکیـش بـۆ مـن نێـرداوە، بـە هەرحـاڵ پێشـیاز دەکـەم تەنیـا ئـەو داواکارییانـەی لـە ڕێگـەی منـەوە ئاڕاسـتەی کۆمەڵـەی گـەلان بکرێـن، بـۆ نموونـە ئـەو داواکارییـەی هاوپێچـی ئـەم نـووسراوە کـراوە.

٤. ئـەو داواکارییـە ئۆریجناڵانـەی بـە نهێنـی بـۆ لێکۆڵـەری گشـتی لـە سـلێمانی نێـردراون و وژاوکـراون بـەم شـێوەیەی خـوارەوەن:

داواکاریی ‹A›

«بۆ من مومکین نییە لە ڕاستی و دروستی ئەم واژووانە دڵنیا بم. دەگوترێت ئەم واژووکارانە هاووڵاتی ئێرانن، بەڵام بە پێی زانیاریی بەردەستن، چەندین گوندی ئاماژە پێدراوە لەم داواکارییانەدا لەم دواییانە چۆڵکراون، یاخود خەریکی چۆڵکردنن، گوندەکانیتریش زۆر لە سنووری نێوان [عێراق و ئێران] دوورن. دروستی [واژووکاری] ژمارە ٢٣ زۆر بەسەختی دەتوانرێت لە سەرووی سفر بێت».

داواکاری ‹B›

«مۆرەکەی جەعفەر سوڵتان و مستەفا بەگ، هاوشێوەی ئەو مۆرەیە کە بەبەردەوامی لەلایەن ئەوانەوە بەکار دەهێنرێت. ئەفراسیاب بەگ مۆر بەکار ناهێنێت. هیچ ئامرازێک لەبەر دەست نییە ڕاستی و دروستی مۆرەکەی نادرخان پشتڕاست بکاتەوە کە لە گوندی هەورامان (Avroman) دەژیت، ئەم گوندە هەندێك لە ڕۆژئاوای تەوێڵە دوورە و دەکەوێتە ناو خاکی ئێران. لەوانەیە پێویست نەبێت تێبینی بدەین لەسەر نادروستی [مۆرەکەی] جەعفەر سوڵتان کە داواکارییەکی واژووکردووە و ناڕەزایەتی خۆی دەردەبڕێت بەرانبەر ئەو «سەرکوت و نادادپەروەرییەی ئێمە بەدەست عەرەبەکانەوە دەیکێشێن» یاخود دەڵێت کە خوازیارین لە ژێر دەسەڵاتداریێتی شێخ مەحموددا بژین».

٥. سەبارەت بە واژووکارانی داواکاریی ‹A›، تا ئەو شوێنەی مومکین بێت شوناسی ئەم کەسانە دیار بکرێت، وەها دەردەکەوێت کە ئەوان هاووڵاتیی ئێرانن. هەر وەک بەڕێزت دەزانی شیاو نییە ئەم داواکارییە بخرێتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. هەروەها داواکاری ‹B›یش واژووی نادرخانی لەسەرە کە هاووڵاتیی ئێرانە. هەروەها ڕاستی و دروستی واژووی سێ کەسەکەیتر جێگەی گومانە. لە کاتێکدا چاوەڕوان دەکرێت مستەفا بەگ کە دەکاتە کوڕی جەعفەر سوڵتان و ئەفراسیاب بەگ کە دەکاتە کوڕە برای، مۆری خۆیان لەم جۆرە بەڵگەنامەیە بدەن، ئەوکاتە زۆر ئەستەمە جەعفەر سوڵتان ئەم کارە بکات. لەم بارەوە من

ســەرنجی بەڕێــزت ڕادەکێشــم بــۆ چاوپێکەوتنێــک کــە لــە نێــوان مســتر ئالبــان و جەعفــەر ســوڵتان ئەنجامــدراوە و لــە پەرەگرافــی ٢٥١ی ڕاپۆرتــی هەواڵگریــی دوو هەفتــە جارێــک لــە ڕێکەوتــی ١ی تشرینــی یەکــەم هاتــووە.

گەورەم، بەو پەڕی ڕێزەوە

من شەرەفمەندم بەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکارتان بم.

F. Humphrys

کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

(ل٥٣٠-٥٣٢)

Mr. Flood

ژمارە ٤

هەڵبـەت ئـەم نـووسراوە لەگـەڵ نـووسراوی وەزیـری دەرەوە لـە ڕێکەوتـی ٢٣ی تشرینـی یەکـەم بـە ژمـارە ١٥١ لەبەشـی ٢ لـە فایلەکـەی خـوارەوە دەگەنـە یەکـتر. لـە پەرەگرافـی ٦ی نـووسراوی وەزیـری دەرەوەدا، کۆمسـیاری بـاڵا ئـاگادار کراوەتـەوە، بـە بۆچوونـی ئێمـە شـیاو نییـە تێڕوانینەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لەسـەر ئـەم داواکارییـە جۆراوجۆرانـە بـە شـێوازی چەندیـن ڕاپۆرتـی جیـا بخرێتـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان. بـەم پێیـەش کۆمسـیاری بـاڵا هەوڵەکانـی وەگەڕخسـت بـۆ ئامادەکردنـی یاداشـتنامەیەکی بەرفـراوان و هەمەگیـر، تـا ڕووماڵـی گشـت ئـەو خاڵانـە بـکات کـە لـەم داواکاریانـەدا ئاماژەیـان پێـدراوە و بتوانرێـت ئـەم یاداشـتنامەیە بـە نـاوی تێبینیەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆ لەسـەر ئـەم داواکارییانـە بـۆ جنێـڤ بنێردرێـت. نامەکـەی سـەرۆک وەزیرانـی عێـراق کـە لـە ژمـارە ٤ی [ئـەم دۆسـیەیەدا] هاوپێچکـراوە، بـە گشـتی وەک بەڵگەیەکـی شـارەزایانە هەژمـار دەکرێـت. دەتوانـرێ بـە شـێوەیەکی کارا ئامـاژە بـەو خاڵانـە بدرێـت کـە لـەم داواکارییـەی ئێسـتادا هاتـووە، بـەڵام پێویسـت نـاکات جـارێ حکومەتـی عێـراق تێبینییەکانـی خـۆی لەسـەر ئـەم داواکارییانـە دەرببڕیـت، ئەمـە ئەرکـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیایـە ئـەم کارە بـکات. بەریتانیـای مـەزن، هێزێکـی ئینتیدابـە، ئەمـەش بـۆ حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا دەگەڕێتـەوە کـە کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب، سـەیری ئـەو زانیـاری و بینینانـە بـکات کـە پەیوەسـتن بـەو داواکارییانـەی لـە عێراقـەوە هاتـوون.

حکومەتـی عێـراق ناتوانـێ لـە دژی ئـەو کەسـەی زۆرینـەی سـکاڵاکانی ئاڕاسـتەی کـراون، بـێ لایـەن بێـت، بۆیـە بۆچوونەکانـی ئـەوان لەسـەر داواکاریـەکان وەک بەڵگـە بەهایەکـی کەمیـان هەیـە. لەلایەکیـترەوە، حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا، بەلانیکـەم لـە ڕووی تیۆرییـەوە، دوور لەتـەواوی ئـەم ناکۆکییـە ناوخۆییانـەی عێـراق

دەوەستێت و گریمانە دەکرێت هەڵویستی ئەم حکومەتە بریتی بێت لە پێشکەشکردنی ڕاپۆرتی بێلایەن و پێشوەختی بڕیار لێنەدراو بۆ کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب.

بەم پێیەش لە گشت حاڵەتێکدا، شیاو نییە تەنیا داواکاریی و تێبینیەکانی حکومەتی عێراق بە بێ بینینەکانی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا بخرێتە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب. ئەگەر ئەم بۆچوونە پەسەند بکرێت، تەنیا ئەوەی دەمێنێتەوە ڕەچاوی ئەوە بکەین، ئەوەیە، ئایا ئەم نووسراوەی ئێستا هیچ هۆکارێک دەخاتەڕوو کە بۆچی پێویستە ئێمە واز لە بڕیارەکەمان بهێنین کە لە نووسراوی ٢٣ی تشرینی یەکەمدا ئاماژەی پێدراوە (لەسەرەوە ئاماژە بەم نووسراوە کراوە) و ئایا دەکرێ ئەم داواکارییە هاوپێچ لەگەڵ تێبینیەکانی ئێمە، بە بێ چاوەڕوان کردنی گەیشتنی داواکارییەکانیتر (کە ئێستا ژمارەیان دوو داواکارییە) یاخود بە بێ ئامادەکردنی یاداشتنامەیەکی هەمەگیر کە لە نووسراوەکەماندا ئاماژەی پێدراوە، بۆ جنێڤ بنێرین. من لەم نووسراوەدا هیچ هۆکارێکی ئەوتۆ بۆ ئەم کارە نادۆزمەوە.

یەکەم، لە ڕاستیدا ئێمە لە پێگەیەکدا نین بتوانین تێڕوانینێکی قەناعەت پێکەر لەسەر داواکارییەکەی ئێستا بخەینەڕوو. هەڵبەت ئێمە دەتوانین تەنیا بە ئاماژەدان بە خاڵەکانی نامەکەی سەرۆک وەزیرانی عێراق، ڕوانگەی خۆمان دەرببڕین، بەڵام بە بڕوای من تەنیا ئەمە بەس نییە. دووەم، ئەو ڕاستییەی لە دوای نووسراوەکەی ئێمە لە ڕێکەوتی ٢٣ی تشرینی یەکەم چەندین داواکاریتر بەرز کراونەتەوە، ئەم ئارگیۆمێنتە بەهێزتر دەکات کە جارێ باشترە چاوەڕوان بین و دواتر بە پێی بارودۆخەکە بڕیار بدەین. لە حاڵیحازردا، پێنج داواکاریی چاوەڕوانن بخرێنە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب. لە بنەڕەتدا هەموو ئەو داواکارییانە یەک پرس لەخۆدەگرن. شتێکی بێ مانایە بۆ هەر داواکارییەک یاداشتنامەیەک لە تێبینییەکان بە جودا بخرێتەڕوو. لە هەمانکاتدا باشترە کۆمسیاری باڵا ئاگادار بکرێتەوە (بڕوانە پەرەگرافی ٢ لە ژمارە ٤) کە دەکرێ داواکاری تەلەگرافێک بۆ کۆمەڵەی گەلان نەنێردرێت.

پێشنیاز دەکەم ئەو تەلەگرامەی بۆ کۆمسیاری باڵا دەنێردرێت، تێیدا ئاماژە بەوە بدرێت کە نووسراوەکە لە ڕێکەوتی ٢٤ی تشرینی یەکەم، لەگەڵ نووسراوەکەی ئێمە لە ڕێکەوتی ٢٣ی تشرینی یەکەم یەکتر دەبڕن و ئاماژە بەوە بدرێت کە ئێمە دەست بەو بۆچوونە دەگرین کە لە پەرەگرافی ٦ی نووسراوەکەدا هاتووە کە تێبینیەکانی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا لەسەر ئەم داواکارییە و داواکارییەکانیتر، لە یەک یاداشتنامەدا کۆدەکرێنەوە. ئەم بۆچوونەش پشت بەو ڕاستیە دەبەستێت کە لە پەرەگرافی ٥ی نووسراوی کۆمسیاری باڵادا ئاماژەی بۆکراوە کە چەندین داواکاریتر لەلایەن کوردەکانەوە بەدەست گەیشتووە. هەروەها پێویستە ئێمە ئاماژە بەوە بدەین کە شیاو نییە تێبینییەکانی حکومەتی عێراق لەسەر چەندین داواکاری [بۆ کۆمەڵەی گەلان] بەرز بکەینەوە، چونکە کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب داوا لە حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا دەکات لەم بارەوە تەنیا تێڕوانینەکانی خۆی پێشکەش بەم کۆمیسیۆنە بکات. هەروەها ئاماژە بەوە بکرێت کە نامەکەی سەرۆک وەزیرانی عێراق بە ڕێکەوتی ٢٤ی تشرینی یەکەم هاوپێچی نووسراوەکەی [کۆمسیاری باڵا] کراوە، دەکرێ هاوپێچی ئەو یاداشتنامەیە بکرێت کە لە نووسراوەکەمان لە ڕێکەوتی ٢٣ی تشرینی یەکەم ئاماژەی پێدراوە، یاخود هاوپێچی نووسراوەکانیتر بکرێت. لە کۆتاییدا، داوا دەکەین لە زووترین دەرفەتدا ئەم یاداشتنامەیە لە نزیکترین دەرفەتدا بگاتە دەستی ئێمە.

واژوو: Hall

٧ی تشرینی دووەم ١٩٣٠

١١ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠ (ل٥٣٣-٥٤٠)

تەلەگرامـی بەغـدا لـە ڕێکەوتـی ١٠ی تشرینـی دووەم (ژمـارە ٥) تـا دوێنـێ ئێـوارە بـە دەسـتم نەگەیشـت. دوای گفتوگۆکـردن لەگـەڵ بەڕێـزت چـووم مسـتر ڕێندێـل (Mr. Rendel) لـە وەزارەتـی دەرەوە ببینـم و لەسـەر پێداوچوونـەوە بـە یاداشـتنامەکەمان گفتوگـۆ بکـەم (ژمـارە ١٥٠(A) لـە بەشـی ٢ی دۆسـیەیە سـەرەکییەکە) و ئامـادەی بکەیـن تـا بـە پۆسـتەی شـەوی ڕابـردوو بـۆ سـکرتێری گشـتی لـە جنێـڤ بنێریـن، بۆئـەوەی جێگـەی ئـەو یاداشـتنامانە بگرێتـەوە کـە بـە نامـەی وەزارەتـی دەرەوە لـە ڕێکەوتـی ٢٩ی تشرینـی یەکـەم بـۆ جنێـڤ نێـردراون (ژمـارە ٣ لـە دۆسـیەکەدا).

تەلەگرامەکـە دوای پێداچوونـەوە ئـەو پێشـنیازانەی لـە خۆگـرت کـە لـە پەرەگرافەکانـی ١، ٢، ٥ و ٦ی تەلەگرامـی بەغـدادا هاتبـوون. بڕیـار لەسـەر ئـەوە درا پێشـنیازەکانی پەرەگرافـی ٣ و ٤ی تەلەگرامـی بەغـدا، زیـاد نەکرێـن. دواتـر ئێـوارە، لـە کاتـی ڕاوێژکـردن بـە بەڕێـزت و سـێر جـۆن شـاچبۆرگ (Sir John Shuchburgh) ڕێگـەم پێـدرا تەلەگرامێـک بـۆ مێجـەر یۆنـگ بنێـرم و لـەو ڕێکارانـە ئـاگاداری بکەمـەوە کـە گیراونەتەبـەر.

بەداخـەوە، پێویسـتە یاداشـتنامە ئۆریجناڵەکـە هەمـوار بکەینـەوە. بـە تایبەتـی دوای ئـەوەی ئـەو یاداشـتنامەیە لەبـەر دەسـتی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیدابدایـە، بـەڵام پێویسـتە ئـەوە وەبیربهێنریتـەوە کـە لـە کاتـی نووسـینی یاداشـتنامە ئۆریجناڵەکـەدا، ئێمـە خشـتمان بـە کایەکـی زۆر کـەم (هەروەهـا پەرتوبـڵاو) دروسـت کـرد. وادیـارە کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق زۆر بـە سـەختی لـەوە تێـدەگات کـە ئەمـە ئەرکـی ئـەوە زانیـاری پێویسـت بـۆ یاداشـتنامەی تێبینییەکانـی ئێمـە لەسـەر داوکاری کـوردەکان دابیـن بـکات و دوای شکسـتهێنانی بەدەسـتهێنانی زانیـاری لێـی، بڕیـاردار بـە پێـی ئـەو زانیارییـە کـەم و لاوازانـەی لـە دۆسـیەکانی ئێمـەدا هـەن، یاداشـتنامەیەک ئامـادە بکرێـت.

ئەگـەر ئـەو پۆسـتە هەواییـەی کـە کۆپیـەک لـە یاداشـتنامەکەی ئێمـەی بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا لەگـەڵ هاوپێـچ کـراوە، دوا نەکەوێـت، ئـەوکات دەکـرێ یاداشـتنامەکە

هەمـوار بکرێتـەوە، بـە دڵنیاییـەوە پێـش ئـەوەی [کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی مەندیـت] دەسـت بـە تاوتوێـی ڕاپۆرتەکـەی عێـراق بـکات، یاخـود پێـش ئـەوەی یادداسـتنامەکە لەلایـەن ئەندامانـی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب بخوێندرێتـەوە.

بـە پێـی یاداشـتی ژمـارە ٤ی ئـەم دۆسـیەیە، تەلەگرامێـک بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا دەنێـرم.

واژوو: Hall

١١ی تشرینی دووەم ١٩٣٠

(ل٥٣٦-٥٣٧)

Mr. Flood

ژماره ۱۱

بـــه بۆچوونـــی مـــن، ســـێر فرانســـیس هامفریـــس لـــه تەلەگرامەکـــەی ئێمـــه لـــه ڕێکەوتـــی ۱۹ی تشرینـــی دووەم (ژمـــاره ۷ لـــه دۆســـیەکەدا) تێـــدەگات کـــه ئێمـــه بـــه نیـــاز نیـــن ئـــەم داواکارییانـــه بـــۆ کۆمەڵـــەی گـــەلان بنێریـــن، تـــا ئەوکاتـــەی یاداشـــتنامه هەمەگیرەکـــەی ئـــەو بەدەســـت ئێمـــه نـــەگات، بـــەڵام شـــتێکی بـــاش دەبێـــت تەلەگرامێکـــی کورتـــی بـــۆ بنێریـــن و داوای لێبکەیـــن زۆر بـــه وردی مامەڵـــه لەگـــەڵ ئـــەو داواکارییانـــه بـــکات کـــه لـــەم یاداشـــتنامەیەدا ئاماژەیـــان پێدەکرێـــت، بـــۆ ئەنجامدانـــی ئـــەو کارەش، تەلەگرامەکـــه ســـەبارەت بـــه هێرشـــەکەی ئێســـتای شـــێخ مەحمـــود بـــۆ ســـەر خاکـــی عێـــراق بەیاننامەیێکـــی پوخـــت لەخـــۆ بگرێـــت. ئەگەرنـــا هـــەر وەک ئـــەم نـــووسراوە، کۆمیســـار تەنیـــا بـــاس لـــه ڕاســـتی و دروســـتی واژووکانـــی ســـەر ئـــەم داواکارییانـــه دەکات. تەنیـــا ئەمـــەش بـــۆ کۆمیســـیۆنی هەمیشـــەیی ئینتیـــداب بـــەس نییـــه کـــه چاوەڕوانـــی زانیـــاری زۆرتـــر دەکات تـــا ڕێنماییەکانـــی خـــۆی لـــەم بـــارەوە دەربڕێـــت.

بـــه بۆچوونـــی مـــن پێویســـت نـــاکات، لـــه تێبینییەکانمـــان لەســـەر ئـــەم داواکارییانـــه، بـــاس لـــه مێـــژووی شـــێخ مەحمـــود بکەیـــن. کۆمیســـیۆن بـــه پێـــی ڕاپۆرتەکانـــی پێشـــوو زانیاریـــی لەســـەر چالاکیەکانـــی ئـــەو هەیـــه (بڕوانـــه لاپـــەڕه ۳۳-٤٠ لـــه ڕاپۆرتـــی ســـاڵی ۱۹۲۲-۱۹۲۳، لاپـــەڕه ۲۹-۳۲ لـــه ڕاپۆرتـــی ســـاڵی ۱۹۲۳-۱۹۲٤، لاپـــەڕه ۲۰-۲۳ لـــه ڕاپۆرتـــی ســـاڵی ۱۹۲٥، لاپـــەڕه ۱٥ لـــه ڕاپۆرتـــی ســـاڵی ۱۹۲٦، لاپـــەڕه ۲۳ لـــه ڕاپۆرتـــی ســـاڵی ۱۹۲۷).

واژوو: Hall

۱۷ی تشرینی دووەم ۱۹۳۰

لەگەڵ مستر فلوود قسەم کردووە و دواتر نامەیەکم بۆ مستر بەختیار نارد (کە لە غیابی مستر ڕێندێل، لە وەزارەتی دەرەوە بەرپرسی بەشی ڕۆژهەڵاتە). ئەگەر تا ١٩ی دیسێمبەر هیچ شتێک لە وەزارەتی دەرەوە بە دەست ئێمە نەگەیشت، ئەوکات دەبێ ئەم دۆسیەیە بۆ وەڵامدانەوەی کاتی دووبارە بۆ کۆمسیاری باڵا بنێردرێتەوە.

واژوو: Hall

١٦ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠

(ل٥٤١-٥٤٢)

Sir J. Shuchbutgh

لەوانەیە دەسەڵاتدارانی باڵا پێیان خۆش بێت کۆپیەکی پێشوەخت لە ڕاپۆرتی کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب لەسەر داواکاریی کورد ببینن (کۆپی هێمای ‹A› لە دوای ژمارە ٢٠ لە دۆسیەیەدا) و هەروەها ئاگادار بن کە بەلانیکەم ئێمە لە دەستەبەرکردنی ئەو ئامانجەی لەکاتی خستنەڕووی تێڕوانینەکانمان لەسەر داواکارییەکەی لە مێشکماندا بوو، سەرکەوتوو بووین. شایانی وەبیر هێنانەوەیە (بڕوانە پەرەگرافی پیتی ‹Z› لە یاداشتەکەم لە ڕێکەوتی ١٣ی تشرینی یەکەم، هێمای ‹B› لە بەشی (II)ی ئەم دۆسیەیە)، ئەگەرچی زانیارییەکانی بەر دەستی ئێمە وەک پێویست نەبوون، تا بتوانین بەیانێکی تەواو و ڕازیکەر لەسەر ئەم داواکارییە بخەینەڕوو، بەڵام بڕیاردرا بە بێ چاوەڕوانیکردنی هاتنی زانیارییەکانی بەغدا، بینینەکانی خۆمان بخەینە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب، بەو هیوایەی کۆمیسیۆن بتوانێت بە پێی ئەم تێڕوانینانە ڕاسپاردەیەکی یەکلاکەرەوە بداتە ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان کە پێویستە داوای کورد بۆ سەربەخۆیی ڕەتبکرێتەوە. لەلایەن کۆمیسیۆنەوە درک بەم هیوایە کرا و ئەو ڕێکارانە پەسەندکرا کە لە مانگی تشرینی یەکەمی ڕابردوو بڕیاری لەسەر درا. لەوانەیە ڕاسپاردەی دووەم و سێیەمی کۆمیسیۆن وەک پێویست ڕازیکەر نەبن و ببێتە هۆی سەرهەڵدانی ئاستێک لە تووڕەیی

لـە نـاو ناوەنـدە حکومییەکانـی بەغـدا، بـەڵام هیواداریـن ئـەو یاداشـتنامەیە هەمەگیـرە کـە داوا لـە کۆمسـیاری بـاڵا کـراوە ئامـادەی بـکات و پەیوەسـتە بـە گلەیـی و گازنـدەی کـورد (بڕوانـە پەرەگرافـی ٦ لـە نووسراوەکەمـان لـە ٢٣ی تشرینـی یەکـەم، ژمـارە ١٥١ لـە بەشـی (II)ی ئـەم دۆسـیەیە) بـە دڵنیاییـەوە کۆمیسـیۆن ڕازی دەکات کـە لەکاتـی ئێسـتا حکومەتـی عێـراق، بـە تەواوەتـی ئـاگاداری پێداویسـتییەکانی بارودۆخەکەیـە و تـا ئـەو جێگەیـەی مومکـن بێـت ئیمتیازاتـی نەتەوەیـی و ئایینـی بـە کوردەکانـی عێـراق دەدات.

سـەبارەت بـە ڕاسـپاردەی سـێیەمی کۆمیسـیۆن، کاتێـک ڕاپۆرتـی کۆمیسـیۆن دەگاتـە دەسـت کۆمەڵـەی گـەلان، بـە بـڕوای مـن بـاش دەبێـت ئەگـەر نوێنـەری بەریتانیـا ئـاگادار بکرێتـەوە تـا کۆمەڵـەی گـەلان ئـاگادار بکاتـەوە کـە حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا، ڕازیـە هـەر کاتێـک پێویسـت بێـت، حکومەتـی عێـراق ئامادەیـە ئـەو گەرەنتییانـەی پەیوەسـتن بـە خۆشـگوزەرانی کـورد لـە داهاتـوودا، بخاتـە بـەردەم ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان. پێشـنیاز دەکـەم سـەبارەت بـە ڕاسـپاردەی دووەم، نوێنـەری بەریتانیـا تەنیـا ئـەوە بڵێـت کـە لـە حاڵیحـازردا، خەریکـە ڕاپۆرتێکـی هەمەگیـر لەسـەر بارودۆخـی ئێسـتای ئـەو ناوچانـەی عێـراق کـە زۆرینـەی دانیشـتووانی کـوردن، ئامـادە دەکرێـت و لـە داهاتوویەکی نزیکـدا ئـەو ڕاپۆرتـە دەخرێتـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان. حکومەتـی خاوەنشـکۆ دڵنیایـە هـەر کاتێـک ئـەو ڕاپۆرتـە تاوتـوێ کـرا، دەبینرێـت کـە گشـت تواناـکان وەگەرخـراون تـا بڕیارەکانـی ڕێکەوتـی ١٦ی کانوونـی یەکەمـی ١٩٢٥ی کۆمەڵـەی گـەلان بـە تەواوەتـی جێبەجـێ بکرێـن.

بـە بۆچونـی مـن باشـترە ناوەڕۆکـی [ڕاپۆرتـی] ‹A› کـە لەسـەرەودا ئامـاژەی پێـدراوە، بـە شـێوەیەکی نیمچـە فەرمـی بخرێتـە بـەردەم وەزارەتـی دەرەوە و ئەگـەر ئـەوان هـاوڕا بـن، کۆمسـیاری بـاڵا لـە پێشـنیازەکان ئـاگادار بکرێتـە و داوای لێبکرێـت لـەم بـارەوە ڕەزامەنـدی حکومەتـی عێـراق دەسـتەبەر بـکات.

واژوو: Hall

١٩.١٢.١٩٣

(ل٥٤٣-٥٤٦)

Mr. Flood

ژمارە ٢٤.

دوو داواکاریتر: ژمارەی داواکارییەکانم لێ تێکچووە، بەڵام پێموایە نزیکەی ١٠ داواکاری، یان زۆرتر چاوەڕوانن بخرێنە بەردەم کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب. کۆمەڵێک لەم داواکارییانە بۆ ماوەیەکی دوور بەر لە ئێستا دەگەڕێنەوە، بەلانیکەمەوە بۆ مانگی ئابی ڕابردوو. بۆیە ئەو شەش مانگەی کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب [بۆ خستنەڕووی داواکارییەکان] دەستنیشانی کردبوو، خەریکە تەواو دەبێت.

پرسیارەکانی کۆمسیاری باڵا کە لە پەرەگرافی ٧دا هاتووە بەم شێوەیەی خوارەوەن:

ا پێموایە لەم بارەوە دەبێ وەڵامەکە بە دڵنیاییەوە ‹بەڵێ› بێت. ئەگەر بکرێت ئێمە نامانەوێت هیچ جۆرە بۆچوونێکی جیاواز لە نێوان خۆمان و حکومەتی عێراق، بخەینە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. پێشنیاز دەکەم دەسەڵات بە مستر ف. هامفریس بدرێت لەسەر ڕەشنووسی یاساکە لەگەڵ حکومەتی عێراق گفتوگۆ بکات و بە بێ پابەند بوون بە هیچ بنەمایەک ئەم کارە بکات، تا هاوڕایی ئەوان لەسەر ناوەڕۆکی یاداشتنامەکە دەستەبەر بکات. باشترە بە کۆمیسار بگوترێت، ئەگەر حکومەتی عێراق هاوڕا بوو، هیچ گرفتێک لە خستنەڕووی تێبینیەکانیان بە بەیاننامەیەکی جودا [لەلایەن حکومەتی عێراقەوە بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان] لە ئارادا نییە، هەروەها پێشنیاز دەکەین ئەو تێبینییانەی لە نامەکەی سەرۆک وەزیرانی عێراق لە ڕێکەوتی ١٨ی تشرینی یەکەمدا (نووسراوی ژمارە ٤) هاتووە، لەگەڵ ئەو ڕوانگەیەی لە یاداشتنامەکەدا هاتووە یەکناگرنەوە، دەکرێ لەم بەیاننامەیەدا ئاماژەیان پێ بدرێت.

ب لێرەدا دووبارە پێویستە وەڵامێکی ئەرێنی بدەینەوە، بڕوانە تەلەگرامەکەمان لە ڕێکەوتی ١٨ی تشرینی دووەم، ژمارە ١٢ لەم دۆسیەیەدا. لەم تەلەگرامەدا کۆمسیاری باڵا لە ڕەشنووسی یاداشتنامە هەمەگیرەکەیدا زۆر بە ڕاشکاوی داوای مامەڵەکردن لەگەڵ ئەم دوو داواکارییە دەکات، بەڵام سەبارەت بە داواکارییەکانی

شێخ مەحمود و جەعفەر سوڵتان، کە تا ڕادەیەکی زۆر هاوشێوەن و سەرتاپاگیرن، بە بڕوای من هەر جۆرە وەڵامێک بۆ ئەو داواکارییانەی لە ژمارە ١١ی ئەم دۆسیەیەدا هاتووە، تەنیا تایبەت بێت بە خودی داواکارەکان و [تیشک بخرێتە سەر] ڕاستی و دروستی واژووەکان.

ج هەڵبەت ئەم پرسەی خراوەتە بەردەم سێر ف. هامفریس، هاوکات تەلەگرامەکەی ئێمە لە ڕێکەوتی ٢٢ی کانوونی یەکەم (ژمارە ٢١ لە دۆسیەیەکەدا) بە دەست گەیشتووە کە دەقی ڕاپۆرتی کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیدابی لەسەر داواکاری کورد هاوپێچکراوە. لەم ڕاپۆرتەدا کۆمیسیۆن ئەم پرسیارەی خستووتەڕوو، ئایا ئەو سیاسەتەی لەم دواییانەدا لەلایەن حکومەتی عێراق ڕاگەیێندراوە، داواکارییەکانی ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان پڕ دەکاتەوە کە داوا دەکات بە پێی بڕیاری ئەنجوومەن لە ڕێکەوتی ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٥، مامەڵەیەکی تایبەت لەگەڵ ئەو ناوچانەی عێراقدا بکرێت کە زۆرینەی دانیشتووانی کوردن. لەم بارەوە بڕوانە دوایین ڕستەی یاداشتنامەی تێبینیەکانمان لەبارەی داواکاری کورد لە ژمارە ١٥٠(A)، بەشی ٢ لە دۆسیەی خوارەوەدا.

بەهەرحاڵ، لە ڕاسپاردەی دووەمی کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیدابدا دیارە کە ئەوان بە تەواوەتی لەم خاڵە ڕازی نین. بە بڕوای من باشترە لەسەر ئەم بابەتە لەگەڵ کۆمسیاری باڵا قسە بکەین و پێی بڵێین، چونکە کۆمیسیۆنی هەمیشەی ئینتیداب لەسەر ئەم خاڵە هیچ ڕاسپاردەیەکی یەکلاکەرەوەی پێشکەش بە ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان نەکردووە، بۆیە زۆر ئەستەمە ئەنجوومەن خۆبەخۆ لە دانیشتنی داهاتوودا هیچ ڕاگەیێندراوێکی یەکلاکەرەوە ڕابگەیێنێت، کەواتە باشترە کۆمسیاری باڵا یاداشتنامەیەک لەسەر ئەم خاڵە ئامادە بکات و وەها گریمانە بکات کە ئەم پرسە تا ئێستاش بە کراوەیی ماوەتەوە. کاتێک یاداشتەکانی کۆمیسیۆنی هەمیشەیی ئینتیداب بە دەستمان گەیشت، لەوانەیە هەندێك ڕۆشنایی بخاتە سەر ئەو پاڵنەرەی بووەتە هۆی دەرکردنی دووەمین ڕاسپاردەیان بۆ ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان.

بۆ زانیاریی کۆمسیاری باڵا من ڕەشنووسی تەلەگرامێک دەخەمەڕوو:

ژمارە ٢٥.

هـــەر وەک ئێمـــە لـــە ڕەشنوســـی ڕاپۆرتـــی ڕاپۆرتـــدەری ئەنجوومەنـــی کۆمەڵـــەی گـــەلان بینیـــمان، وەهـــا دەردەکەوێـــت کـــە ڕاپۆرتـــدەر دوای خســـتنەڕووی تێبینیەکـــی کـورد لەسـەر ڕاپۆرتـی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب لەسـەر داواکاری کـوردەکان، پێشـنیازی ئـەوە دەکات پەیـڕەوی لـە ڕاپۆرتەکـە و هـەر سێ ڕاسـپاردەکە بکرێـت. بـە بۆچوونـی سـێر هامفریـس، کارێکـی پوخـت نابێـت لـەم قۆناغـەدا، پەیـڕەوی ڕاسـپاردەی سـێیەم بکەیـن. مـن لەگـەڵ ئـەم بۆچوونـە هـاوڕام. ڕێـڕەوی ئـەو ڕێکارانـەی کۆمیسـار پێشـنیازی دەکات تـا ڕادەیـەک جیـاوازە لـەو ڕێکارانـەی لـە دوایـن ڕاپۆرتـدا (ژمـارە ٢٥ی ئـەم دۆسـیەیە)، پەسـەند کـراوە، بـەڵام مـەرج نییـە هـەر دوو ڕێڕەوەکـە ناتەبـا بـن و بـە بـڕوای مـن دەکـرێ یەکێکیـان بـۆ بەهێزکردنـی ئەویتریـان بـەکار بهێنرێـت. مـن لـە ڕەشنووسـە هاوپێچکراوەکـەدا داوام لـە وەزارەتـی دەرەوە کـردووە کـە چـۆن دەتوانیـن ئـەم کارە بکەیـن.

واژوو: Hall

٣١ی کانوونی یەکەم.

دووبـــارە داڕشـــتنەوەی تەلەگرامـــی کۆمســـیاری بـــاڵا لـــە عێـــراق بـــۆ وەزیـــری موســـتەعمەرات. (ل٥٤٨-٥٤٩)

٨ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠.

لـــە کاتژمێـــر ٨:١٤ خولەکـــی ئێـــوارە لـــە ڕێکەوتـــی ٨ی تشرینـــی دووەمـــی ١٩٣٠ گەیشـــتووەتە نووســـینگەی موســـتەعمەرات.

گرنگ.

ژمـــارە ٥٣٣. مـــن ئـــەم تێبینییانـــەی خـــوارەوەم لەســـەر ڕەشنووســـی یاداشـــتنامەکە هەیـــە کـــە هاوپێچـــی نـــووسراوە زۆر نهێنییەکەتـــان بـــە ژمـــارە ‹A› لـــە ڕێکەوتـــی ٢٣ی تشرینـــی یەکـــەم کـــراوە، کـــە بـــە هـــۆی دواکەوتنـــی پۆســـتەی هەوایـــی بـــۆ مـــاوەی ٤٨ کاتژمێـــر دوێنـــێ شـــەو بـــە دەســـتمان گەیشـــت.

١. بـــە بۆچوونـــی مـــن تـــەواوی ئـــەو ڕســـتەیەی لـــە پەرەگرافـــی ســـێیەمدا هاتـــووە کـــە بـــە وشـــەی ‹تێکـــەڵ بەیەکـــتر کـــردن› دەســـت پێـــدەکات و بـــە وشـــەی ‹کاریگەری(ییـــە) سیاســـییەکان› بـــە کۆتـــا دێـــت، هەروەهـــا وشـــەی ‹ناتەبایـــی نەتەوەیـــی و ئایینـــی› کـــە لـــە ڕســـتەی دواتـــردا هاتـــووە باشـــترە بســـڕێنەوە، چونکـــە لەوانەیـــە تێگەیشـــتنی نادروســـت لـــەم ڕســـتەیە یاخـــود تەنانـــەت مەترســـیداریش بێـــت. بڕوانـــە لاپـــەرەی ٣٣ لـــە ڕاپۆرتـــی ســـاڵانەی ســـاڵی ١٩٢٩.

٢. بـــە بـــڕوای مـــن، دووەم ڕســـتە لـــە پەرەگرافـــی چـــوارەم، دەکـــرێ بەهێزتـــر بکرێـــت بـــە نووســـینی دەســـتەواژەی «بـــە گوێـــرەی دوایيـــن وەڵام(ەکان) لـــە ڕێکەوتـــی ١ی نیســـان».

٣. بـــە بۆچوونـــی مـــن باشـــترە هـــەر ســـێ ڕســـتەی کۆتایـــی پەرەگرافـــی چـــوارەم بســـڕێنەوە، چونکـــە ئێمـــە بـــە نیازیـــن لـــە وەڵامـــدا بڵێیـــن [ئـــەم ڕێکارانـــە] بـــە یەکســـانی بەســـەر بەشـــێکی بەرفراوانـــی عێراقـــدا جێبەجـــێ دەکرێـــن، لـــە ڕاســـتیدا لـــە ســـەردەمی تورکیـــادا واتـــە [ســـەردەمی ئیمپراتـــۆری عوســـمانی] کوردێکـــی زۆر بەرزتریـــن پۆســـتەکانی دەوڵەتیـــان لـــە دەســـت بـــووە.

٤. مەلیـــک فەیســـەڵ ڕەشنووســـی یاســـای زمانـــی پەســـەند کـــردووە و لـــە ٩ی تشرینـــی

دووەمـدا، ڕێـکاری پێویسـت بـۆ جێبەجێکردنـی گیراونەتەبـەر. بـەم پێیـەش هەفـت وشـەی یەکەمـی پەرەگرافـی شەشـەم دەبـێ بـەم جـۆرە دابڕێژرێتـەوە «ڕەشنووسـی یاسـاکە بڵاوبووەتـەوە و چاوەڕوانـی پەسـەندکردنە لەلایـەن پەرلەمانـەوە». لـە هەمانکاتـدا بـۆ پەسـەند کردنـی ئـەم ڕسـتەیە تەلەگرامێـک دەنێـرم.

٥. پێشـنیاز دەکـەم وشـەی ‹بەتایبـەت› لـە ڕسـتەی سـێیەمی پەرەگرافـی شەشـەم بسـڕیتەوە، چونکـە کەیسـەکە لـە ڕادەبـەدەر گـەورە دەکات.

٦. پێشـنیاز دەکـەم وشـەکانی «بەخشـینی ئیمتیازاتـی زۆرتـر بـۆ کـورد وەک هەروەهـا وشـەی «ڕەهـا» لـە ڕستەی یەکەمـی پەرەگرافی شەشـەم بسـڕێنەوە، چونکـە «لێهاتووی زمـان» وەک ئامـاژەدان بـۆ لێهاتوویـی بەرتەسـک و پێشـوەختەیی نەتەوەیـی دێـت. وشـەی «ڕەهـا» بـۆ دامەزرانـدن لـە کەرتـی تەکنیکیـدا بـەکار ناهێنرێـت.

بـە پێـی ڕێنماییەکانـی پەرەگرافـی شەشـەمی نووسراوەکەتـان، لـە زووتریـن کاتـدا یاداشـتنامەیەکی هەمەلایـەن ئامـادە دەکـەم.

لـە هــەر جـۆرە ئاماژەدانێـك بـەم بابەتـە تکایـە ئامـاژە بکـە بـە نـووسراوی (E) (6101/2558/93) (ل ٤٧٥)

هەروەهـا ئاڕاسـتەکراوە بـۆ- نـاوی هیـچ کەسـێک نەهێنرێـت- «جێگـری وەزیـری کاروبـاری دەرەوە» (Under-Secretary of State). وەزارەتـی دەرەوە، لەنـدەن، S. W. 1

جێگـری وەزیـری کاروبـاری دەرەوە بۆچوونەکانـی خـۆی بـۆ جێگـری وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات دەخاتـەڕوو، هەروەهـا بـە ڕێنمایـی وەزیـری کاروبـاری دەرەوە، کۆپیـەک لـەم نـووسراوەی خـوارەوە دەخاتـەڕوو.

وەزارەتی دەرەوە

١١ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠

ئامـاژە بـە نـووسراوی پێشـوو: نامـەی نووسـینگەی موسـتەعمەرات بـە ژمـارە (E 78315/30) لـە ڕێکەوتـی ١٠ی تشرینـی دووەم.

وەسفی نووسراوەکە (description of enclosure)

ناو و ڕێکەوت	بابەت
بۆ: کۆمەڵەی گەلان، ١٠ی تشرینی دووەم.	
تەلەگرامێـک بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان، ١٠ی تشرینـی دووەم.	داواکاری کوردەکانی عێراق.
تەلەگرامێـک بـۆ بەڕێـز ڕێندێـل. ژمـارە ١٢٥، ١٠ی تشرینـی دووەم	یاداشـتنامەی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان.

نووسراوێکی هاوشێوە نێردراوە بۆ...

1421388B (2)

(ل٥٥١)

6101/2553/93

S. W. 1

10th November, 1930

بەڕێز،

بە ئاماژەدان بە نامەی وەزارەتی دەرەوە بە ژمارە (E 5766/2558/95) لە ڕێکەوتی ٢٩ی تشرینی یەکەم کە یاداشتنامەی بۆچوونەکانی حکومەتی خاوەنشکۆ لە شانشینی یەکگرتوو لەسەر داواکارییەک لە خۆ دەگرێت کە لەلایەن کۆمەڵێک کوردی عێراق نووسراوە. لەلایەن بەڕێز هێندێرسۆن وەزیری کاروباری دەرەوە ڕاسپێردراوم ئاگادارتان بکەمەوە کە لە ئەنجامی ڕاوێژکردن بە کۆمسیاری باڵا لە عێراق، وەها بە باش زانرا دەکرێت هەندێك هەموارکردنەوەی بچووک بەسەر وشەکانی ئەم یاداشتنامەیەدا بهێنرێت.

٢. بەم جۆرەش چوار کۆپی لە یاداشتنامە هەموارکراوەکە، لێرەدا هاوپێچکراوە. هەروەها زۆر خۆشحاڵ دەبم، ئەگەر بەڕێزت ئەم کۆپیانە لە شوێنی ئەو کۆپیانە دابنێیت کە لە نامەی ئاماژە پێکراو هاوپێچکرا بوون.

گەورەم،

خزمەتکاری ملکەچی بەڕێزتان.

سکرتێری گشتی کۆمەڵەی گەلان، جنێڤ.

کۆپی (ل٥٥٢)

E 6101/2558/93

بۆ بڵاو کردنەوە نییە.

کۆد: تەلەگرامێک بۆ کۆنسوڵی بەڕێز (جنێڤ).

وەزارەتی دەرەوە. ١٠ی تشرینی دووەمی١٩٣٠. کاتژمێر ٧:٠٠ ئێوارە.

ژمارە ١٢٥ (R)

ئەمەی خوارەوە لەلایەن وەزارەتی دەرەوە بۆ مێجەر یۆنگ لە هۆتێل ئانجلێتێر (Hotel Angleterre) نێردراوە.

دەست پێدەکات بە:

سێر ف. هامفریس پێشنیاز دەکات ئەم هەموارکردنانەی خوارەوە لە یاداشتنامەی تێبینیەکانی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا لەسەر داواکاریی کورد، ئەنجام بدرێت.

١. سڕینەوەی تەواوی ئەو ڕستەیەی لە پەرەگرافی سێیەم کە بە وشەی ‹تێکەڵ بە یەکتر کراو› دەست پێدەکات و بە وشەی ‹کاریگەریی› کۆتا دێت.
٢. گونجاوترکردنی ڕستەی دووەم لە پەرەگرافی چوارەم بە نووسینی دەستەواژەی «بە گوێرەی دوایین وەڵام لە ڕێکەوتی ١ی نیسان».
٣. سڕینەوەی وشەی ‹بەتایبەت› لە ڕستەی سێیەمی پەرەگرافی شەشەم.
٤. سڕینەوەی وشەکانی «بەخشینی ئیمتیازاتی زۆرتر بە کوردەکان، وەک هەروەها وشەی «ڕەها» لە ڕستەی یەکەمی پەرەگرافی شەشەم.

کۆپی ئەو یاداشتنامەیەی پێداچوونەوەی بۆ کراوە کە ئەم گۆڕانکارییانە لەخۆدەگرێت لە ڕێگەی جانتاوە کە ئەمشەو لە لەندەن دەردەچێت بۆ سکرتێری گشتی [کۆمەڵەی گەلان] نێردراوە. داوا لە سکرتێری گشتی کراوە جێی یاداشتنامە ئۆریجناڵەکەی بۆی نێردراوە ئاڵوگۆڕ پێ بکات لەگەڵ ئەو یاداشتنامەیەی پێداچوونەوەی بۆ کراوە. ئەو بە تەلەگرام ئاگادار کراوەتەوە کە ئەو یاداشتنامەیەی پێداچوونەوەی بۆ کراوە لە ڕێگەیە. ئەم [نووسراوەش] بۆ پێشوەختە ئاگادارکردنەوەی بەڕێزتانە. کۆتایی.

ژمارە ٣٢٨١ (ل٥٥٣)

سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران.

١١ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، بەغدا.

بەڕێز ستۆرگس (Sturges)

بەڕێـز سـەرۆک وەزیرانـی [عێـراق] نامەکـەی بەڕێزتـی بـە ژمـارە (P.O/257) لـە ڕێکەوتـی ٧ی تشرینـی دووەمـی ١٩٣٠ بینـی کـە تایبـەت بـوو بـە داواکارییەکیـتر کـە لەلایـەن کۆمەڵێـک کـورد ئاڕاسـتەی کۆمەڵـەی گـەلان کرابـوو. هەروەهـا سـەرۆک وەزیـران منـی ڕاسـپاردووە، تـا ئاگادارتـان بکەمـەوە کـە بەڕێـزی هیـچ شـتێکی زیاتـری نییـە تـا بیخاتـە سـەر نامەکـەی بـە ژمـارە ٢٩٥٧ لـە ڕێکەوتـی ١٨ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠.

وەفادارتان

واژوو: عەبدولقادر ڕەشید.

مستر ر. س. م. ستۆرگس، سکرتێری سیاسی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا.

(ل٥٥٤-٥٥٥)

Mr. Hall 11/11/30

Mr. Flood. 11/11. At once

Iraq .78315/1/30

دووبـارە دارشـتنەوەی تەلەگرامـی وەزیـری موسـتەعمەرات بـۆ کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق.

لە کاتژمێر ١ی نیوەڕۆ لە ڕێکەوتی ١٢ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠ نێردراوە.

ژمارە ٤٣٢.

١. نـووسراوە نهێنیەکـەت بـە ژمـارە ‹A› لـە ڕێکەوتـی ٢٤ی تشرینـی یەکـەم، لەگـەڵ نـووسراوە زۆر نهێنیەکـەی مـن بـە ژمـارە ‹A› لـە ٢٣ تشرینـی یەکـەم ناگەنـەوە یـەك. پێداگـری لەسـەر ئـەو ڕایـە دەکـەم کـە لـە پەرەگرافـی شەشـەمی نووسراوەکـەدا هاتـووە کـە تێبینیەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆ لەسـەر ئـەو داواکارییـەی هاوپێچـی نووسراوەکەتـان لـە ڕێکەوتـی ٢٤ی تشرینـی یەکـەم کـراوە، هەروەهـا سـەبارەت بـە داواکاریەکانیـترش باشـترە لـە یـەک یاداشـتنامەدا کۆبکرێنـەوە. ئـەم بۆچوونـەش پشـت بـەو ڕاسـتییە دەبسـەتێت کـە لـە پەرەگرافـی ٥ی نووسراوەکـەی بەڕێـزت ئامـاژەی بۆکـراوە کـە چەندیـن داواکاریـترت لەلایـەن کوردەکانـەوە بەدەسـت گەیشـتووە. هەروەهـا پێشـنیاز دەکـەم پێـش ئـەوەی ئـەو داواکارییـەی هاوپێچـی نووسراوەکـەی بەڕێـزت کـراوە بخەینـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان، چاوەڕوانـی گەیشـتنی ئـەو یاداشـتنامەیە بکەیـن کـە لـە نووسراوەکـەم لـە ڕێکەوتـی ٢٣ی تشرینـی یەکـەم داوام کردبـوو. بـە هیـچ شـێوەیەک ڕازی نابـم تێبینییەکانـی حکومەتـی عێـراق لەسـەر ئـەم داواکارییـە [بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان] بـەرز بکەینـەوە، چونکـە کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب، وەک دەسـەڵاتی ئینتیـداب سـەیری حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا دەکات، تـا بۆچوونـی بێلایەنانـە بخاتـە بـەردەم ئـەم کۆمیسـیۆنە. هەروەهـا لەوانەیـە بەڕێـزت لـە نووسراوەکـەم لـە ٢٣ی تشرینـی یەکـەم بـۆت دەرکەوتبێـت کـە ئـەو

گریمانەیـەی لـە نووسراوەکـەت ئامـاژەت پێکـردووە کـە ناکـرێ داواکاری تەلەگرافیێـک بخرێتــە بــەردەم کۆمەڵــەی گــەلان، گریمانەیەکــی هەڵەیــە. مــن خۆشــحاڵ دەبــم ئەگـەر بەڕێـزت لـە زووتریـن کاتـدا ڕەشنووسـی یاداشـتنامەکەم بـۆ بنێریـت. کاتێـک یاداشـتنامەیەکی هەمەگیـر لەسـەر داواکارییەکانـی کـورد ئامادەکـرا، ئـەوکات لەوانەیـە بتوانیـن لەگـەڵ هـەر داواکاریەکیـتر مامەڵـە بکەیـن کـە بـەرز دەکرێتـەوە، ئەویـش بـە مەرجێـک خاڵـی نوێـی لەخـۆ گرتبێـت، نـەک هەمـان ئـەو خاڵانـەی پێشـوو بـن.

٢. یاداشـتنامە پێداچوونـەوە بۆکراوەکـە تـەواوی ئـەو گۆڕانکارییانـە لـە خۆدەگرێـت کـە لە تەلەگرامەکـەی بەڕێـزت بـە ژمـارە ٥٣٣ لـە ڕێکەوتـی ٨ی تشرینـی دووەم ئاماژەیـان پێکرابــوو، تەنیــا گۆڕانکارییەکانــی پەرەگرافــی ٣ و ٤ نەبێــت، بــۆ ســکرتێری گشــتی [کۆمەڵـەی گـەلان] نێـردراوە و داوای لێکـراوە لـە شـوێنی یاداشـتنامە ئۆریجناڵەکـە دابنرێـت. مێجـەر یۆنـگ لـەو ڕێکارانـە ئـاگادار کراوەتـەوە کـە گیراونەتەبـەر

هەڵهێنجان لە ڕاپۆرتی هەواڵگریی بە ژمارە ٤٥ لە ڕێکەوتی ١٢ی نۆڤەبەر ١٩٣٠

٢٦٥. پەنابەرانی کورد لە عێراق

ئامـاژە بـە پەرەگرافـی ٢٤٨ لـە [ڕاپۆرتـی] سـاڵی ١٩٣٠. ئەمانـەی خـوارەوە لیسـتی پەنابـەرە کوردەکانـە کـە بـە هـۆی ئۆپەراسـیۆنی تورکیـا لـە نزیـک سـنووری عێـراق، لـە عێـراق بوونەتـە پەنابـەر.

خێڵ	سەرۆک خێڵ	ژمارەی خێزان	دۆخی ئێستا
گەردی	ئۆقوز (Oghuz) بەگی ئەحمەد بەگ	٣٠٠	ناوچەی شێروان (Sheet ID/ NW)
هەرکی بنەجێ	مەلا عومەر	٤٠٠	ناوچەی مزوری باڵا (Sheet IC/SW)
ئۆرەمار	موراد ئاغا	١٠٠	ناوچەی نێروە و ڕێکان (Sheet 137 O/SE)
ئەرتوشی	یەکێک لە گوندی ئەرتوش	٥٠	باڵندا (Sheet 137 O/SE Sq. 35 C).

هەواڵـەکان بـاس لـە بەفـر بارینێکـی زۆر لـە ناوچـەی ئۆرەمـار دەکـەن، هەروەهـا بـاس لـەو گرفتانـە دەکـەن کـە حاڵیحـازر بەهـۆی ئـەو بەفـرەوە پەنابـەران بـۆ دووبـارە ئاوەدانکردنـەوەی گوندەکانیـان تووشـی دەبـن (ئەویـش ئەگـەر ڕێگەیـان پێبدرێـت).

ئەحمـەد بـەگ داوکارییەکـی نـاردووە و تێیـدا ناڕەزایەتـی بەرانبـەر ئـەو ڕەفتـارە دەردەبڕیـت کـە تورکـەکان لەگەڵیـدا دەکـەن و داوا دەکات حکومەتـی عێـراق ڕێگـەی بـدات لـەم زسـتانەدا لێـرە بمێنێتـەوە.

((Authority:- S.S.O. Mosul and Air Staff (Intelligence)

دووبــارە دارِشــتنەوەی تەلەگرامــی کۆمســیاری بــاڵا لــە عێــراق بــۆ وەزیــری موســتەعمەرات. (ل٥٥٧)

١٨ی تشرینی دووەم ١٩٣٠.

لــە کاتژمێــر ١٢:٤ خولەکــی بەیانیــی ڕێکەوتــی ١٩ی تشرینــی دووەمــی ١٩٣٠ گەیشــتووەتە نووســینگەی موســتەعمەرات.

ژمارە ٥٦٠.

بــە ئامــەژەدان بــە تووڕەیــی لــە دژی پەیماننامــەی ئەنگلۆ-عێراقــی، بــە نوێنەرایەتــی کەمینــەکان، لــە هــەردوو ئەنجوومەنەکــەدا [واتــە ئەنجوومــەن نوێنــەران و ئەنجوومەنــی پیرانــی عێــراق] نوێنــەری کەمینــەکان بــە بەهێــزی بــە ســوودی پەیماننامەکــە دەنگیانــدا. دەنگــی ئەنجوومەنــی پیــران بــە ســوودی لایەنگــری کــردن لــە پەیماننامەکــە بــوو، چــوار شــیعە، چــوار کــورد، دوو مەســیحی و یــەک جــوو. ئەوانــەی لــە دژی پەیماننامەکــە بــوون، بریتــی بــوون لــە پێنــج ســوونە. چــوار کەســیش ئامــادەی دانیشــتنەکە نەبــوون کــە گشــتیان ســوونە بــوون.

بەپەلە (ل ٥٥٨)

ژمارە:P.O. 266

سکرتاریەتی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

٢١ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، بەغدا.

بەڕێز سەرۆک وەزیران

مـن ڕاسـپێردراوم ئامـاژە بـە داواکارییـەک بکـەم کـە لەلایـەن دایکـی ڕەمـزی ئەفەندیی، ئاڕاسـتەی بەڕێـزت کـراوە، کـە بەهـۆی بەشـداربوونی لـە یاخیبوونەکـەی ٦ی ئەیلـوول دەسـتگیر کـراوە کـە لـە سـلێمانی ڕوویـدا.

تـا ئێسـتا کۆمسـیاری بـاڵا ئـاگاداری دادگایکردنـی ئـەو کەسـانە نییـە کـە بـە تۆمەتـی بەشـداریکردن لـەم یاخیبوونـە دەسـتگیر کـراون. بۆیـە بەڕێـزی زۆر خۆشـحاڵ دەبێـت ئەگـەر بەڕێـزت لـەم بـارەوە لـە زووتریـن دەرفەتـدا ڕاپۆرتێـک ئامـادە بکەیـت، چونکـە حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا داوای لـە کۆمسـیاری بـاڵا کـردووە [لێکۆڵینـەوە] لـەم بـارەوە ئەنجـام بـدات.

وەفادارتان.

بەڕێز نوری سەعید پاشا.

سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران، بەغدا.

زۆر نهێنی (ل٥٥٩-٥٦٠)

ژمارە: P. O. 271

سکرتاریەتی کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

٨ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠، بەغدا.

بەڕێز سەرۆک وەزیران.

لەلایـەن بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا ڕاسـپێردراوم تا ئاماژە بـە نامەکەم بە ژمـارە (P. O. 266) لـە ڕێکەوتـی ٢١ی تشرینـی دووەمـی ١٩٣٠ بکەم کـە تایبەتە بە دادگایکردنی ئەو کەسـانەی بـە تۆمەتی بەشـداری لە یاخیبوونەکەی ٦ی ئەیلوول سـلێمانی دەسـتگیر کراون.

بەڕێــز کۆمســیاری بــاڵا ئــاگادارە کــە میــرزا تەوفیــق قــەزاز و ڕەمــزی ئەفەنــدی لەلایــەن دادگای کەرکــووک بــێ تــاوان دەرچوونــە. هــەر وەک بەڕێــزت دەزانــی ئــەم دوو کەســە لەگــەڵ ئــەو هەشــت کەســەی لــە ســلێمانی لــە ٦ی ئەیلــوول دەســتگیرکراون و بــۆ دادگایکــردن گوازرانــەوە کەرکــووک، واژووکارانــی ئــەو داواکارییــەن کــە ئاڕاســتەی کۆمەڵــەی گــەلان کــراوە. لــەم بارودۆخــەدا پێویســتە ڕووبــەڕووی ئــەو بۆچوونــە ببینــەوە، کــە حاڵیحــازر لــە ئارادایــە، لــە ڕاســتیدا گوایــە ئــەم کەســانە بــە هــۆی واژووکردنــی داواکارییەکــە دەســتگیر کــراون، نــەک بــە هــۆی بەشــدار بــوون لــە یاخیبوونەکــە، بۆچوونێــک کــە بــە هــۆی ئازادکردنــی هەشــت کــەس بــە هــۆی نەبوونــی بەڵگــەی پێویســت و بەریکردنــی ئەوانیــتر، بەهێــزی خــۆی لــە دەســتداوە.

بۆیـە بەڕێـز کۆمسـیاری باڵا خۆشـحاڵ دەبێت، ئەگـەر بەڕێزت لـە زوترین کاتـدا زانیاری تێروتەسـەلی پێبـدەی کـە بۆچی ئـەو کەسـانەی بڕیاری دەسـتگیرکردنیان دەرچـووە، هەفت کەسـیان بـە بـێ مـەرج ئـازاد کـراون و یـەک کـەس بـە پێـی «ڕێکارەکانـی ناکۆکـی خێڵەکی، بەشـی ٤٠»، گوازراوەتـەوە و چ بەڵگەیـەک لـە دژی تەوفیـق میـرزا و ڕەمـزی ئەفەنـدی خراونەتـەڕوو. هەروەهـا دەکـرێ پرسـیار لـەم بـارەوە گەڵاڵـە بکرێـت، ئـەم ماوەیـە ئـەم کەسـانە بـە چ هۆکارێـک پێـش ئـەوەی دادگای بکرێـن لـە بەندیخانـەدا ماونەتـەوە، بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا خۆشـحاڵ دەبێـت، ئەگـەر زانیـاری ورد لـەم بـارەوە بخرێتـەروو.

دواجـار بەڕێـز کۆمسـیاری بـاڵا خۆشـحاڵ دەبێـت، ئەگـەر ئـاگادار بکرێتـەوە کـە دادگایکردنـی ئـەو کەسـانەی بـە تۆمەتـی بەشـداری لـە یاخیبوونەکـەدا دەسـتگیر کـراون، لـە چ قۆناغێـک دایـە.

خزمەتکارتان

بەڕێز نوری پاشا ئەلسەعید،

سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران بەغدا.

دووبـارە دارِشـتنەوەی تەلەگرامـی کۆمسـیاری بـاڵا بـە وەکالـەت لـە عێـراق بـۆ وەزیـری کاروبـاری موسـتەعمەرات.

ڕێکەوتی ١٣ی کانوونی یەکەم.

لـە کاتژمێـر ١٠:١٤ خولەکی بەیانـی، لـە ڕێکەوتـی ١٣ی کانوونـی یەکـەم گەیشـتووەتە نووسـینگەی موسـتەعمەرات.

گرنگ.

ژمـارە ٥٩٧. ئامـاژە بـە تەلەگرامەکەتـان بـە ژمـارە ٤٤٠ لـە ڕێکەوتـی ١٨ی تشرینـی دووەم. یارمەتیـدەری مـن دەبێـت، ئەگـەر بکرێـت لـە زووتریـن کاتـدا بـە تەلەگـراف ئـاگادارم بکەیتـەوە لەسـەر ئـەو ڕێکارانـەی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب لـە ڕاسـپاردەکانیدا بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان سـەبارەت بـە داواکاری کـورد گرتوویەتەبـەر.

وەرگێڕانــی نامــەی نهێنــی و بــە پەلــەی ژمــارە ٤٣١٦ لــە ڕێکەوتــی ١٤ کانوونــی یەکەمــی١٩٣٠، لەلایــەن وەزیــری ناوخــۆ بــۆ ســکرتاریەتی ئەنجوومەنــی وەزیــران.

ئامـاژە بـە نامەکەتـان بـە ژمـارە ٣٤٧١ لـە ڕێکەوتـی ٢٧ی تشرینـی دووەم ١٩٣٠. ئێمـە سـەرنجی بەڕێزتـان بـۆ نامـەی ئـەم وزارەتـە بـە ژمـارە ٣٤٩٢ لـە ڕێکەوتـی ١٤ی تشرینـی یەکـەم ١٩٣٠ ڕادەکێشـین کـە ئاڕاسـتەی موتەسـەڕیفی لیـوای سـلێمانی کـراوە و کۆپیەکیش ئاڕاسـتەی سـەرۆک وەزیـران کـراوە، نامەکـە ئـەو فەرمانانـە لەخۆدەگرێـت کـە لەبـارەی تۆمەتبارکردنـی ئـەو کەسـانەی بەشـداری ڕووداوە ئامـاژە پێکراوەکـە [یاخیبوونی سـلێمانی] بوونـە، لەلایـەن ئـەم وەزارەتـەوە دەرکـراوە. ئێمە لـە خوارەوە ئامـاژە بەو ڕێکارانـە دەدەین کـە لـە دژی ئـەوان گیراونەتەبـەر.

١. ئەو ١١ تۆمەتبارەی کە لە بەندیخانەی کەرکووکدا ڕاگیراون.

ا لـە ١٦ی تشرینـی دووەمـی ١٩٣٠ بڕیـاردرا بـە ئازادکردنـی ئـەو کەسـانەی لـە خـوارەوە ناویـان هاتـووە، ئەویش بە دانانـی کەفالەی ٣،٠٠٠ ڕووپیە بۆ دڵنیابوون لە هەڵسـوکەوتی بـاش و پاراسـتنی نـەزم لەلایـەن ئـەو کەسـانەوە بە درێژیـی یەک سـاڵی تەواو.

١. عەزمی بەگ.
٢. فایق بابان.
٣. محەمەد ساڵح بەگ.
٤. حەمە ئاغا.
٥. عێزەت بەگ.
٦. مەجید ئەفەندی.
٧. شێخ محەمەد قەلاتی (Kilati).
٨. عەبدولرەحمان ئاغا.

ب بڕیاردرا لێکۆڵینەوە لەگەڵ شێخ قادری حەفیدزادەدا ئەنجام نەدرێت. هەروەها کارێکی گونجاو نییە ڕێگەی پێبدرێت بگەڕێتەوە شاری سلێمانی. ئێمە داوا دەکەین شێخ قادر لە شاری دیوانیە نیشتەجێ بکرێت و دواتر بۆ پایتەخت بگوازرێتەوە، ئەمەش بە پێی مادەی ٤ی

‹ڕێکارەکانی ناکۆکی خێڵایەتی› و کەفالەی ٥٠،٠٠٠ روپیە بۆ بە باشی هەڵسوکەوت کردن.

ج دادگایکردنی ڕەمزی ئەفەندی و تەوفیق قەزاز. ئەو تۆمەتەی ئەم دوو کەسە پێی تاوانبار کراون لە دادگای باڵای کەرکووک لە ڕێکەوتی ٢٣ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، گوێی لێ گیرا. ئەنجامەکەش بریتی بوو لەوەی کە ئەو کەسانە بێ تاوانن و دواتر لە ڕێکەوتی ٢٤ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، نێردرانەوە شاری سلێمانی.

٢. ئەو ٨٧ تۆمەتبارەی لە بەندیخانەی سلێمانی ڕاگیراون و ٩ کەسیان بە دانانی کەفالە لە دادگایی سلێمانی ئازادکران. بە هۆی نەبوونی کات بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر ئەو تۆمەتانەی ئاڕاستەی ئەو کەسانە کراون، لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠ بڕیاردرا دەبێ ئەو کەسانە بە دانی کەفالە ئازاد بکرێن، ئەم بڕیارە هاوکات بوو بە تۆمەتبار کردنی هەر یەک لەم کەسانە، بۆیە بڕیاردرا دەبێ ئەو کەسانە لەو ماوەیەی دیارکراوە ئامادەی دادگا بن. دواتر بڕیاردرا نابێ ئەنجامی دادگایکردنی کەسانیتر بەسەر ئەم کەسانەدا جێبەجێ بکرێت. بۆیە بە پێی ڕێکارە بەرکاراکان لە دژیان پەڕاوێك کرایەوە، دوای وەرگرتنی کەفالەی پێویستە ئەم کەسانەش ئازاد کران.

پاش ئەوەی لە لایەن لایەنە پەیوەندیدارەکانەوە زانیاری پێویستمان بە دەست گەیشت، وەڵامی نامەکەتان بە ژمارە ٣٧١١ لە ڕێکەوتی ١٠ی کانوونی یەکەم دەدەینەوە.

Downing Street

١٦ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠

بەڕێز بەختیار

مـن کۆپیـەک لـە تەلەگرامـی کۆمسـیاری بـاڵا لـە عێـراق هاوپێـچ دەکـەم کـە تایبەتـە بـە داواکاری کـورد بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان. لـەم بـارەوە دوێنـی بـە تەلەفـۆن لەگـەڵ بەڕێـزت قسـەم کـرد. دواتـر بەڕێـزت بەڵێنـت پێدام کە کەسـێک لـە بەشـەکەتان لە کۆمەڵـەی گەلان ڕادەسـپێردرێت تا نامەیەک بۆ جنێڤ بنووسـێت و هەوڵ دەدات زانیاری پێشـوەختە لەسـەر ئـەو ڕێکارانـە دەسـتەبەر بکەیت کە کۆمیسـیۆنی هەمیشـەی ئینتیـداب لـە ڕاپۆرتەکەیدا بۆ ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان لەبـارەی ئـەم داواکارییـەوە گرتوویەتییەبـەر.

هیـوادارم ئـەم هەوڵـە سـەرکەوتوو بێـت، چونکـە بارودۆخـی کوردسـتان زۆر هەسـتیارە و ئەگـەر کۆمیسـۆن لـە ڕاپۆرتەکەیـدا هـەر جـۆرە هێمایەکی هاوسـۆزی لەگـەڵ داواکارەکان بخاتـەڕوو، کۆمسـیاری بـاڵا خوازیـارە پێشـوەختە ئـاگادار بکرێتەوە، تـا بتوانێـت ئامادەکاری پێویسـت بـۆ چۆنیەتـی مامەڵەکـردن لەگـەڵ ئـەو دۆخـەی دێتـە پێـش بگرێتەبەر.

خزمەتکارتان.

واژوو

J. Hathorn Hall

نهێنی و بەپەلە (ل٥٦٦)

ژمارە ٣٨١٥

سکرتاریەتی ئەنجوومەنی وەزیران.

١٦ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠، بەغدا.

بۆ:

سکرتێری سیاسی بەڕێز کۆمسیاری باڵا لە عێراق، بەغدا.

ئاماژە بە نامەکەت بە ژمارە (P. O/266) لە ڕێکەوتی ٢١ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠، سەبارەت بە دادگایکردنی ئەو کەسانەی بە بەشداریکردنی یاخیبوونەکەی سلێمانی لە ڕێکەوتی ٦ی ئەیلوولی ڕابردوو تۆمەتبارن.

ڕاسپێردراوام کۆپییەک لە نامەی وزارەتی ناوخۆ بە ژمارە ٤٣١٦ بە ڕێکەوتی ١٥/١٤ کانوونی یەکەمی١٩٣٠، بۆ زانیاری بەڕێز کۆمسیاری باڵا بۆتان بنێرم کە زانیاری تێروتەسەل لەسەر ئەو ڕێکارانە لەخۆدەگرێت کە لەبەرانبەر ئەو کەسانە گیراونەتەبەر.

هەروەها کۆپییەک لە نامەی وزارەتی ناوخۆ بە ژمارە ٣٤٢٩ لە ڕێکەوتی ١٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠ هاوپێچکراوە.

واژوو: عەبدولقادر ڕەشید.

سکرتێری ئەنجوومەنی وەزیران.

زۆر نهێنی (ل٥٦٧-٥٧١)

خانەی مەندوبی سامی

١٩ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠، بەغدا.

بەڕێز،

١. شـەرەفمەندم ئامـاژە بـە نـووسراوە زۆر نهێنیەکـەی بەڕێـزت بـە ژمـارە ‹A› لـە ڕێکەوتـی ٢٣ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠ بکـەم کـە تایبەتـە بـە خسـتنەڕووی داواکاریـی کـورد بـۆ بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان. یاداشـتنامە هەمەگیرەکـە کـە لـە پەرەگرافـی ٦ی نووسراوەکـەدا ئامـاژە پێـدراوە، خەریکـی ئامادەکردنـە و لـە زووتریـن کاتـدا بـۆ بەڕێـزت دەنێردرێـت. بەهەرحـاڵ، مـن دەمـەوێ ئامـاژە بـەوە بکـەم ئەسـتەمە بەهـۆی لەبەردەسـت نەبوونـی هیـچ جـۆرە ئاماژەیـەک لەسـەر هەڵوێسـتی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان، یاخـود کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب لەسـەر داواکارییـە ئۆریجناڵەکـە کـە هاوپێـچ لەگـەڵ تێبینییەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لـە مانگـی تشرینـی دووەم لەسـەر ئـەم داواکارییـە، پێکـەوە خراوەتـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان، بتوانرێـت ئـەم یاداشـتنامەیە تـەواو بکرێـت.

٢. بـە هـۆی خسـتنەڕووی تێبینیەکانـی حکومەتـی عێـراق لەسـەر ئـەو داواکارییانـەی بـەم داییـە خراونەتـەڕوو، گرفتێکیـتر سـەرهەڵ دەدات، ئـەو داواکارییانـە لـە ڕێگـەی نـووسراوە نهێنیەکـەم لـە ڕێکەوتـی ٢٤ی تشرینـی دووەمـی ١٩٣٠ بـۆ بەڕێـزت نێـردراوە، لـە تێبینیەکانیـدا حکومەتـی عێـراق لـەو بڕوایەدایـە ئـەو سیاسـەتەی لەلایـەن ئـەم حکومەتـەوە بـۆ بەڕێوەبردنـی ناوچـە کوردییـەکان گیراوەتەبـەر هیـچ کاتێـک نەبووەتـە هـۆی نارەزایەتـی کـورد. هەروەهـا ئـەو ڕاسـتیەش لەلایـەن ڕاپۆرتـی ساڵانەی حکومـەت خاوەنشـکۆی بەریتانیـا پشتڕاسـت کراوەتـەوە کـە خراوەتـە بـەردەم کۆمەڵـەی گـەلان. ئـەم سیاسـەتە کـە بـە ڕەزامەنـدی و زانیـاری حکومەتـی بەریتانیـا بەردەوامـی پێـدراوە، لـەو کاتـەی حکومەتـی بەرقـەرار دەسـەڵاتی گرتووتـە دەسـت، تـا ئێسـتا هیـچ گۆڕانکارییەکـی بەسـەردا نەهاتـووە.

٣. نازانم، ئایا بەڕێزت بە نیازی تێبینیەکانی حکومەتی عێراق لەگەڵ دوایین تێبینیەکانی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا لەسەر پرسی کورد بخەیتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان یان نا، بە بڕوای من ئەگەر بەڵگەنامەگەلێک بخرێنە بەردەم کۆمەڵەی گەلان کە دوو بۆچوونی جیاوازی حکومەتی عێراق و حکومەتی بەریتانیا لەسەر شێوازی ئیدارەدانی پرسی کورد لە ڕابردوودا لەخۆ گرتبێت، کاریگەری خراپ لەسەر کۆمەڵەی گەلان دروست دەکات. لەو لێکۆڵینەوانەدا کە هاوکات لەگەڵ ئامادەکردنی یاداشتنامە هەمەگیرەکەدا ئەنجامدراون، وەها دەردەکەوێت کە حکومەتی بەریتانیا هەر تێبینییەک لە ڕاپۆرتی ساڵانەیدا بۆ کۆمەڵەی گەلان زیاد بکات، یاخود لێی کەم بکاتەوە، کۆمیسارە یەک لە دوای یەکەکان لە گفتوگۆکانیاندا لەگەڵ مەلیک فەیسەڵ و سەرۆک وەزیران هیچ کات ئەمەیان نەشاردووتەوە کە بڕیارەکانی کۆمەڵەی گەلان بە تەواوەتی [لەلایەن حکومەتی عێراقەوە] جێبەجێ نەکراون.

٤. بۆ بەرچاوڕوونی بەڕێزت زۆر گرنگە حکومەتی عێراق، تەنانەت ئەگەر لەسەر کۆتا شێوازی تێبینییەکانی حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا لەسەر پرسی کورد ڕازی نەبێت، بەڵام دەبێ خۆیان لە دارشتنیدا بەشدار بن. لە ڕاستیدا، ڕاسپاردەکانی کۆمەڵەی گەلان، تاڕادەیەک جێبەجێکردنیان ئەستەمە. ئەو ڕاسپاردانە لە ژێر ڕۆشنایی بارودۆخی بەرقەراری ناوچە کوردییەکانی عێراق و هەستی کوردەکان لەم ناوچانەدا دارێژراون، ئەم هەستەش پێشتر بوونی نەبوو، بەڵکو بە هۆی گرتنەبەری سیاسەتی تایبەت بە کورد لەلایەن حکومەتی بەریتانیاوە، ئەم هەستە پەرەی سەندووە، لەو کاتەوەش بەریتانیا وازی لەم سیاسەتە هێنا.

ئەو سیاسەتەش لە داهێنانی حکومەتی بەریتانیا نەبوو، بەڵکو پشت بەستراو بە بەندەکانی ٦٢ و ٦٤ی پەیماننامەی بە مردوو لە دایکبووەکەی سیڤەر بوو کە تێیدا ڕەچاوی ئەگەری دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لەو بەشەی ئیمپراتۆری عوسمانی دەکات کە زۆرینەی دانیشتووانی کوردن. ئەو سیاسەتەی

ئێستا لەلایەن حکومەتی عێراق و بە ڕەزامەندی حکومەتی بەریتانیا داڕێژراوە، لەلایەکەوە ڕەچاوەی دەرچوون لە کۆمەڵێک ڕێکاری کۆمەڵەی گەلان دەکات، لەلایەکیترەوە، ڕەچاوی ئەو ڕێکارانە دەکات کە حکومەتی عێراق لە ماوەی چوار ساڵی ڕابردوودا لە جێبەجێکردنیان سەرکەوتوو نەبووە. بە بۆچوونی من کارێکی پاساوهەڵگرە ئەگەر حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا و کۆمەڵەی گەلان سەرەتا پەسەندی کۆمەڵێک ڕاستکردنەوە لەم سیاسەتدا بکەن و دواتر حکومەتی عێراق ئەو ڕاستکردنەوانە پەسەند بکات.

٥. بە بۆچوونی من هەر کاتێک یاداشتنامەکە بە لەخۆگرتنی داتای پێویست کە لە ڕستەی شەشەمی پەرەگرافی شەشەمی نووسراوی بەڕێزت ئاماژەی پێدراوە، ئامادەکرا، دەکرێ لەسەر ئەم یاداشتنامەیە بە نهێنی لەگەڵ حکومەتی عێراق گفتوگۆ بکرێت، تا بەم جۆرە حکومەتی عێراق ڕازی بکەین لە بۆچوونەکەی خۆی کە لەسەرەوە ئاماژەم پێداوە، دەست بکێشت یاخود هەمواری بکاتەوە، تا بەمجۆرە یاداشتنامەکە هەر وەک بەڕێزت ئاماژەت پێدا، شیاوی خستەنە بەردەم [کۆمەڵەی گەلان] لە جنێڤ بێت. بۆیە دەکرێ بە پێی ڕێنماییەکانی بەڕێزت [بۆ کۆمەڵەی گەلان] ڕوونی بکەینەوە کە بۆچوونی ئامادەکردنی یاداشتنامەکە درەنگ کەوتووە.

٦. ئەم دەرفەتە دەقۆزمەوە تا دەقی ڕەسەنی داواکاریی واژوو کراو لەلایەن شێخ مەحمود و هاوڕێکانی لە ڕێکەوتی ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، هاوپێچ لەگەڵ وەرگێڕانی داواکارییەکە بۆسەر زمانی ئینگلیزی بۆ بەڕێزت بخەمەڕوو. هەروەها خستنەڕووی داواکاری واژووکراو لەلایەن جەعفەر سوڵتان و هاوڕێکانی لە ڕێکەوتی ١٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠.

ئەم داوکارییانە لەگەڵ ئەو داواکارییانەی بۆ بەڕێزت نێردراون دەبێ بۆ کۆمەڵەی گەلان بەرز بکرێنەوە. ئەم داواکارییانە و ئەو داواکارییانەی لەسەرەوە ئاماژەیان پێدران، گشتیان پێکەوە لە یاداشتنامە هەمەگیرەکەدا تیشکیان دەخرێتەسەر.

٧. خۆشحاڵ دەبم ئەگەر بە تەلەگرام ئاگادار بکرێمەوە لە:

ا ئایا بەڕێزت لەسەر پێشنیازەکەم هاوڕایت کە پێش خستەڕووی یاداشتنامەکە بۆ بەردەم کۆمەڵەی گەلان، لەگەڵ حکومەتی عێراق گفتوگۆ بکەین، هاوکات لە ئەگەری ئەنجامدانی ئەم گفتوگۆیە ڕەچاوی ئەگەری هەموارکردنی یاداشتنامەکە بکەین بە پێی تێبینیەکانی حکومەتی عێراق لەسەر داواکارییەکەی ٣١ی ئابی١٩٣٠. ئەم تێبینیانە لە نووسراوە نهێنیەکەمدا بە ژمارە ‹A› بە ڕێکەوتی ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠ بۆ بەڕێزت نێردراوە.

ب ئایا حکومەتی بەریتانیا بە نیازە ئەو داواکارییەی لە نووسراوەکەم لە ڕێکەوتی ٧ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠ ئاماژەم پێداوە بخرێتە بەردەم کۆمەڵەی گەلان یان نا.

ج ئایا بەڕێزت ڕازیت لەسەر دوایین فۆڕمی ئەو یاداشتنامەیەی هەڵپەسێردراوە، تا ئەوکاتەی بزانرێت، ئایا ئەنجوومەنی گەلان لەسەر ئەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق ئێستا ڕایگەیاندوە، ڕازییە یان نا، ئەمەش لە ڕستەی کۆتایی نووسراوی زۆر نهینی بەڕێزت بە ژمارە ‹A› لە ڕێکەوتی ٢٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠، ئاماژەی پێدراوە.

بەڕێز، بەو پەڕی ڕێزەوە

شەرەفمەندم بەوەفاترین و ملکەچترین خزمەتکاری بەڕێزتان بم.

واژوو: ف. هامفریس

کۆمسیاری باڵا لە عێراق.

کۆپی (ل٥٧٢)

(E 6855/2558/93)

وەزارەتی دەرەوە، S. W. 1

٢٢ی کانوونی یەکەمی١٩٣٠.

بەپەلە

بەڕێز هال

پێشوەخت کۆپییەک لە پوختەیەک لە ڕاپۆرتی کۆمیسیۆنی هەمیشەی ئینتیداب بۆ بەڕێزت دەنێرم. ڕاپۆرتەکە بۆ ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان نێردراوە و تێیدا تیشک دەخاتەسەر داواکاری کورد، ئەم پوختەیە بە شەخسی لەلایەن کۆمەڵەی گەلانەوە بۆ ئێمە نێردراوە.

لە کۆتایی ئەم مانگەدا، بە شێوەیەکی فەرمی ڕاپۆرتەکەمان بۆ دەنێردرێت، تا ئەو کات پێویستە ئەم پوختەیە بە نهێنی بمێنێتەوە.

خزمەکارتان

E. Coote

J. H. Hall. Esq., D.S.O., M.C

کۆپی (٥٧٣-٥٧٤)

(E 6855/2558/93)

پوختەیـەک لـە ڕاپۆرتـی نۆزدەیەمیـن دانیشـتنی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب کـە بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان نێـردراوە.

داواکارییـەکان لـە ڕێکەوتـی، ٢٦ی تەمـووزی و ٣ی ئابـی ١٩٣٠، لەلایـەن کۆمەڵێـک کـوردەوە نـووسراوە (document C.P.M 1081).

بینینەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا (document C.P.M 1099) لـە ڕێکەوتـی ٢٩ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠.

ڕاپۆرت (بڕوانە یاداشتەکان، پاشکۆی ١٠) ئەنجامەکان

******

کۆمیسیۆن،

بـە ڕەچاوکردنـی ئـەوەی ناتوانـرێ ئامـاژە بـە هیـچ بڕیارێکـی کۆمەڵـەی گـەلان بدرێـت کـە پشـتگیریی لـە داوای داوکاران بـۆ دامەزرانـدی حکومەتـی سـەربەخۆی کـورد لەژێـر چاودێـری کۆمەڵـەی گـەلان دەکات، هەروەهـا بـە ڕەچاوکردنـی ئـەوەی ئـەم جـۆرە داوایـە لـە کارەکانـی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گەلانـدا هیـچ جـۆرە بناغەیەکـی نییـە [واتـە ئـەم جـۆرە بڕیـارە پێشـتر دەرنەکـراوە] و تەنیـا دەتوانـرێ بـە لێکدانەوەیەکـی هەڵـە لـە بڕیارەکانـی ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان لـە ڕێکەوتـی ١٦ی دێسـمەبەری ١٩٣٠، ڕوون بکرێتـەوە، واتـە ئەوکاتـەی ئـەو ناوچانـەی واژووکارانـی داواکارییەکـە تێیـدا دەژیـن بـە عێراقـەوە لکێـنران، هەروەهـا بـە پێـی ئـەو بڕیارانـەی هـەم داوای مامەڵەکردنێکـی تایبـەت لەگـەڵ کـورد دەکات، کـە بـە پێـی دواییـن زانیارییەکانـی دەسـەڵاتی ئینتیـداب بـە تەواوەتـی جێبەجـێ نەکـراوە، هەمیـش بـۆ بەخشـینی کۆمەڵێـک گەرەنتـی سـەبارەت بـە ئیـدارەی لۆکاڵـی ناوچـە کوردییـەکان، کـە تـا ئێسـتاش ئـەم گەرەنتییانـە نـەدراون، بەپێـی ئـەم خاڵانـەی سـەرەوە ڕاسـپاردەی

ئەنجوومــەن دەکەیــن کــە:

١. ڕەتــی داواکاری کەسـایەتیە کـوردەکان بداتـەوە کـە ئامانجـی دامەزراندنــی حکومەتــی کـوردی لـە ژێـر چاودێـری کۆمەڵـەی گەلانـە.
٢. داوا لـە دەسـەڵاتی ئینتیـداب بـکات لێکۆڵینـەوە بـکات، ئایـا ئـەو ڕێـکارە کارگێڕیـی و یاسـاییانەی بـۆ دیارکردنـی پێگـەی کـورد گیراونەتەبـەر بـە تەواوەتـی خراونەتـە بـواری جێبەجێکـردن و جێبەجێکـراون،
٣. ڕەچاوکردنــی بەقازانــج شــکانەوەی ئــەو ڕێکارانــە بــۆ دڵنیابــوون لــەوەی ئــەم پێگەیــە بــۆ کــورد بــە پارێــزراوی دەمێنێتــەوە، هــەر کاتێــک ئــەم گەرەنتیانــەی ئێســتا لەلایــەن بەریتانیــای مــەزن بــە کــورد دراوە نەمێنــن.

کۆپی (ل٤٧٥-٤٧٧)

(E 109/31/93)

داواکاریی کورد بۆ کۆمەڵەی گەلان

کورتەیەک بۆ شاندی بەریتانی

لـە ٤ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٣٠، حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا داواکارییەکـی خسـتە بـەردەم سـکرتێری گشـتی کـە لەلایـەن کۆمەڵێـک کـوردی عێـراق ئاڕاسـتەی کۆمەڵـەی گـەلان کرابـوو و داوای دامەزراندنـی حکومەتێکـی سـەربەخۆی کوردیـان دەکـرد لـە ژێـر چاودێـری کۆمەڵـەی گەلانـدا بێـت. بینینەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لەسـەر داواکارییەکـە لـە ڕێکەوتـی ٢٩ی تشرینـی یەکـەم بـۆ سـێر ئ. درۆمۆنـد(Sir E. Drummond) نێـردرا. لـە نۆزدەیەمیـن دانیشـتی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب، داواکارییەکـە و تێبینیەکانـی حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لەسـەر داواکارییەکـە تاوتوێکـرا، هەروەهـا لـە ڕەشنووسـی ڕاپۆرتـی ڕاپۆرتـدەری ئەنجوومەنـدا وەهـا دەردەکەوێـت کـە مۆنسـیۆر مارێنکۆڤیـچ (Monsieur Marinkovic)، دوای ئـەوەی بـە کورتـی تێبینییەکانـی لەسـەر ڕاپۆرتـی کۆمیسـیۆن دەربـڕی، پێشـنیازی کـرد ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان ڕاسـپێردرێت تـا پەیـڕەوی لـەم ڕاپۆرتە و گشـت ڕاسـپاردەکانی کۆمیسـیۆن بـە بـێ ڕێزپـەڕ بـکات. ڕاسـپاردەکانی کۆمیسـیۆن بـەم جـۆرەی خـوارەوەن:

١. ڕەتـی داواکاری کەسـایەتیە کـوردەکان بداتـەوە کـە ئامانجـی دامەزراندنـی حکومەتـی کـوردی لـە ژێـر چاودێـری کۆمەڵـەی گەلانـە.

٢. داوا لـە دەسـەڵاتی ئینتیـداب بـکات لێکۆڵینـەوە بـکات ئایـا ئـەو ڕێـکارە کارگێڕیـی و یاسـاییانەی بـۆ دیارکردنـی پێگـەی کـورد گیراونەتەبـەر بـە تەواوەتـی خراونەتـە بـواری جێبەجێکـردن و جێبەجێکـراون.

٣. ڕەچاوکردنـی بەقازانـج شـکانەوەی ئـەو ڕێکارانـە بـۆ دڵنیابـوون لـەوەی ئـەم پێگەیـە بـۆ کـوردەکان بـە پارێـزراوی دەمێنێتـەوە، هـەر کاتێـک ئـەم گەرەنتیانـە ەمێنـن کـە ئێسـتا لەلایـەن بەریتانیـای مـەزن بـە کـوردەکان دراوە.

٤. وەهـا دیـارە هیـچ شـتێک نییـە حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا لـە یەکـەم و دووەم ڕاسـپاردەکانی کۆمیسـیۆندا، چاوپۆشـیان لـێ بـکات و بـە ڕێزپـەڕ هەژماریـان بـکات. سـەبارەت بـە ڕاسپاردەی سـێیەم وەهـا دیـارە لـەم قۆناغـەدا پەسـەندکردنی لاوازی ئـەم خاڵـە لەلایـەن ئەنجوومەنـەوە بـە هەنگاوێکـی ناپەسـند هەژمـار دەکرێـت.

٥. بـەم پێیـەش پێشـنیاز دەکرێـت، هـەر کاتێـک ئـەم بابەتـە خرایـە بـەردەم ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان، پێویسـتە شـاندی بەریتانیـا ئەنجوومـەن ئـاگادار بکاتـەوە کـە هیـچ ناڕەزایەتییەکیـان لـە گرتنەبـەری ڕاسـپاردەی یەکـەم و دووەمـی ڕاپۆرتـی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب نییـە، بـەڵام سـەبارەت بـە ڕاسـپاردەی دووەم، دەبـێ شـاندەکە ڕوونـی بکاتـەوە ڕاپۆرتێکـی هەمەگیـر لەسـەر ئـەو ناوچانـەی زۆرینـەی دانیشـتووانی کـوردن خەریکـی ئامادەکردنـە و لـە داهاتوویەکـی نزیکـدا بـۆ بەرچـاو ڕوونـی کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب، ئـەم ڕاپۆرتـە دەخرێتـەڕوو.

حکومەتـی خاوەنشـکۆی بەریتانیـا دڵنیاییـە هـەر کاتێـک ئـەم ڕاپۆرتـە بخوێندرێتـەوە، دەبینرێـت ئـەو سیاسـەتەی حکومەتـی عێـراق بەرانبـەر دانیشـتووانی کـوردی عێـراق گرتوویەتیەتەبـەر بـە تەواوەتـی لەگـەڵ ڕۆحـی بڕیـاری ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گـەلان لـە ڕێکەوتـی ١٦ی کانوونـی یەکەمـی ١٩٢٥دا دەگونجێـت.

سـەبارەت بـە ڕاسـپاردەی سـێیەم، پێویسـتە شـاندی بەریتانیـا پێشـنیاز بـۆ ئەنجوومـەن بـکات کـە لەوانەیـە بـۆ ئەنجوومـەن کارێکـی پێشـوەختە بێـت لـەم قۆناغـەدا بـە قازانـج بوونـی ئـەو ڕێکارانـە ڕەچـاو بـکات کـە گرێنتـی پێگـەی کـورد دەکات لـە دوای دەرچوونـی عێـراق لـە ژێـر دەسـەڵاتی ئینتیـداب. هەروەهـا ئەگـەر کۆمیسـیۆنی هەمیشـەیی ئینتیـداب بـە نیـازە ئـەم کارە بـکات و ئەنجوومەنـی کۆمەڵـەی گەلانیـش بـە نیـاز بێـت بانگێشـتی کۆمیسـیۆن بـکات تـا لـە دانیشـتنی داهاتـووی کۆمیسـیۆندا کـە لـە مانگـی تشرینـی دووەم گـرێ دەدرێـت ڕەچـاوی پرسـی بـە کۆتایـی هاتنـی ئینتیـداب لەسـەر عێـراق بـکات، کەواتـە باشـترە هـاوکات داوا لـە کۆمیسـیۆن بکرێـت ئـەو ڕێکارانـە دیـار بـکات کـە لـە دوای وەرگرتنـی عێـراق لـە کۆمەڵـەی گـەلان، پێگـەی کـورد لـە عێراقـدا دەپارێزێـت.

٦. هەروەها پێویستە شاندی بەریتانی ئاماژە بەوە بدات کە پرسی دابینکردنی خۆشگوزەرانی ئایینی و نەتەوەیی بۆ کەمینەکان بۆ کۆمەڵەی گەلان بابەتێکی نوێ نییە و لە چەندین بۆنەدا لەمبارەوە لەلایەن کۆمەڵەی گەلانەوە گەرەنتی تایبەت لەو حکومەتانەوە وەرگیراوە کە ئەم پرسەیان هەبێت. هەروەها شاندەکە پێوستە ئاماژە بەوە بکات کە حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیا دڵنیایە، هەر کاتێک پێویست بێت، سەبارەت بە گرێنتیکردنی خۆشگوزارەانی کەمینەی کورد لە داهاتوودا، حکومەتی عێراق گرێنتی دڵنیاکەر بە کۆمەڵەی گەلان دەدات.

ناسنامەی دەستە

پرۆژەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، لە پێناو ناساندن، کۆکردنەوە، بە دیکۆمێنتکردن و بڵاوکردنەوەی مێژووی پڕ لە سەروەریی کار و خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەسەر پێشنیازی ڕێزدار مەسرور بارزانی، لە ساڵی ٢٠١٤ دامەزراوە.

ئەم بەرهەمەی بەردەستی بەڕێزتان بەشێکە لە هەوڵ و ئامانجەکانی ئەم پرۆژەیە.